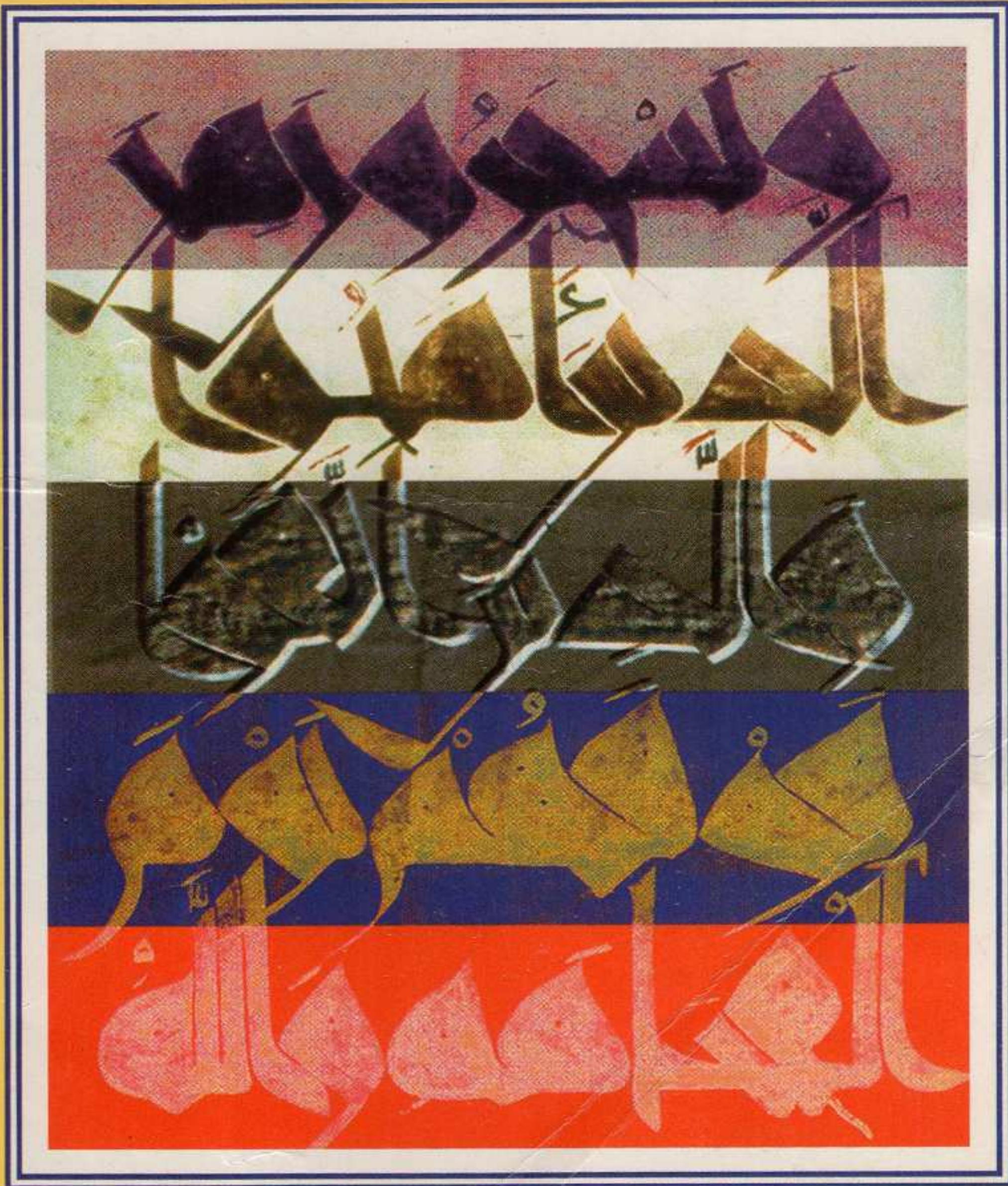
ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ

HÜCCETULLÂHİ'L-BÂLİĞA

1

İZ YAYINCILIK

ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ, *1704 yılında Hindistan'ın Muzafferneger şehrinde doğdu. Soyu baba tarafından Hz. Ömer'e, anne tarafından İmam Musa Kâzım'a dayanmaktadır. Hindistan'ın ilim ve tasavvuf çevrelerinde etkin bir konuma sahip bir ailenin mensubu olan Dihlevî, babası gözetiminde aldığı eğitimden sonra, daha 17 yaşında, babasının vefatı üzerine er-Rahîmiyye medresesinde müderris olmuş; otuz yaşlarında gerçekleşen uzun hac ziyareti hariç, Delhi'deki bu tedris ve irşad faaliyetini yürütmüştür. Hindistan'da İmam-ı Rabbânî ile başlayan "tecdid" hareketinin en önemli ikinci halkası olan müellif, 1762'de vefat etmiştir. Arapça ve Farsça olarak yüze yakın eseri bulunan müellifin en önemli eseri olarak zikredilen elinizdeki eserinden başka,* Fethu'r-Rahmân, el-Fevzu'l-kebîr *ve* et-tefhîmâtu'l-ilâhiyye *adlı eserleri özellikle zikredilebilir.*

İZ YAYINCILIK: 88
İslâm klasikleri dizisi: 13
İstanbul, 1994

Çeviriye esas alınan baskı:
Hüccetullahi'l-bâliğa, li'l-İmâm el-kebîr eş-Şeyh Ahmed el-ma'rûf bi Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî
Râce'ahu ve alleka aleyhi: eş-Şeyh Muhammed Şerîf Sükker
Dâru İhyâi'l-ulûm
Beyrut 1990

ISBN 975-355-091-X (tk.no.)
ISBN 975-355-094-4 (1. cilt)

sayfa düzeni:
İz Yayıncılık
kapak:
İzgraf
baskı, kapak baskısı, cilt:
eramat 506 71 25

HÜCCETULLÂHİ'L-BÂLİĞA

ŞÂH VELİYYULLAH ED-DİHLEVÎ

1. CİLT

Müellifin Hayatı ve Eserleri, Hadislerin Tahrici ve
Notlar İlâvesiyle
TÜRKÇESİ:

Dr. Mehmet ERDOĞAN

İZ YAYINCILIK
raşit rıza sokak, no: 10/5
mecidiyeköy, istanbul
tel: (212) 211 32 88-211 26 22 fax: 211 32 88

BİRİNCİ CİLT

İKİNCİ CİLT

İçindekiler

Dihlevî ve Hüccetullah el-Bâliğa

Fahr-i Kâinât (s.a.) Efendimiz'in yaşayan mucizelerinden biri de onun ümmeti içinde yetişen, bilgi, fazilet ve insanlara müsbet tesirleri ile elde ettikleri yüce seviyeler sayesinde yıldızlaşan âlimler ve mürşitlerdir. Bunlar içinden belli vasıflar taşıyan bir kısmına "müceddid" denilmiştir. Sevgili Peygamberimiz "Her yüz yılda bir, ümmetin dinini yenilemek (tecdîd) üzere birinin geleceğini" müjdelemiş, gerçekleşen de buyurdukları gibi olmuştur. Müceddid kelimesinin lûğat mânâsı yenileyendir. Bu âlim ve mürşid kişilerin yaptığı yenileme iki yönde olmaktadır: 1. Dinde olmadığı, ona sonradan yamandığı halde ümmetin benimsediği, uygulayageldiği, böylece dinin hedeflerinden uzaklaşmaya sebep olan ekleri (hurâfeleri, bid'atleri, uydurma haberleri...) teşhis ederek ayıklamak ve İslâm'ı aslî saflık ve sadeliğinde ortaya koymak. 2. Dinin örfe, âdete, zarurete, sosyal şartlara ve faydaya dayalı olup içtihadla ortaya konmuş bulunan hükümlerini, dayanakları değiştiği için değiştirmek, dinin çağa ve sosyo-kültürel gelişmeye ayak uydurarak vazifesini yerine getirebilmesini sağlamak. Bu tecdid yapılmadığı takdirde din, sosyal hayattan çıkacak, insanların bütün davranışlarında Allah'a nasıl kulluk edeceklerini öğreten bir kaynak olmaktan uzaklaşacak, etki alanı "ferdî, vicdanî, sembolik" olarak değişecek ve insanlar beşerî sistem ve çözümlere yöneleceklerdir. Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî işte bu müceddidlerden biridir; onun bu özelliğinde kültür ve medeniyet tarihçileri ittifak etmişlerdir.

Dihlevî'nin her biri kendi alanında özgün birçok eseri vardır; bunlar içinde üçü, şaheserler listesine girmeye layıktır: 1. Siyaset ve esas teşkilât bilimi ile ilgili olan "İzâletu'l-hafâ an hilâfeti'l-hulefâ," 2. Tasavvuf ve irşad alanında "et-Tefhîmâtu'l-ilâhiyye," 3.

İslâm'ın felsefesini yapan "Hüccetullâhi'l-bâliğa". Bu sonuncu eser, ilimler tasnifinde "İslâm Felsefesi" dalına ait değildir; çünkü bu dala ait kitaplar, İslâm öncesine ait felsefeler ile İslâm'ı uzlaştırmaya, daha doğrusu bu felsefelerin ortaya koyduğu düşünceleri ve bilgileri gerçeğin bilgisi olarak kabul edip bunlara uymaz gözüken vahiy mahsûlünü (âyetleri ve hadîsleri) tevil ederek onlara uygun hale getirmeye, İslâm'ı kadîm felsefe diliyle açıklamaya yöneliktir. Dihlevî'nin *Hüccetullâh'ı* ise, İslâm'a has zâhir ve bâtın bilgi kaynaklarından yola çıkarak bu dinin aklını, temel düşüncesini, kâinâta küllî bakışını yakalamaya ve parça bilgi ve hükümleri bu bakış açısından açıklamaya yöneliktir. İşte örneği oldukça az olan bu dala biz "İslâm'ın Felsefesi" demeyi tercih ediyoruz. Dihlevî bu eserinde önce sistemi ve ilkeleri ortaya koymuş, sonra da hemen her konuya ait seçilmiş hadîsler üzerinden yürüyerek bütüne bağlı, tutarlı, doyurucu, tatmin ve huzur verici açıklamalar yapmıştır.

Hüccetullâhi'l-bâliğa daha önce de tercüme edilmek istenmiştir; ancak büyük âlim ve müfessir Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın ve merhum Hasan Basri Çantay'ın teşebbüsleri yarım kalmıştır. Daha sonraki tarihlerde yapılan tercüme denemelerinin eksik ve yetersiz olduğunu gördüğümüz, böyle bir şaheserden Türkçe okuyanların mahrum kalmalarına da gönlümüz razı olmadığı için biz de bu kitabı tercümeye niyet etmiş, bu niyetimizi, müellifin bir risalesini tercüme ve neşrederken açıklamıştık. Öncelikli çalışmalarımız ve meşguliyetimiz bu niyetimizi gerçekleştirmeye engel oldu. Doktora derslerinde İbn Âşûr'un "Mekasıdu'ş-şerî'a" isimli kitabı ile *Hüccetullâh*'tan da bölümler okutmuştuk. Bu derslere katılan değerli ilim yolcularından Vecdi Akyüz ile Mehmet Erdoğan birinci kitabı başarılı bir şekilde tercüme ettiler. Arkasından M. Erdoğan Şâtıbî'nin *el-Muvafakat*'ını Türkçe'ye çevirdi. Bu çalışmalar onu, *Hüccetullâh* çevirisine hazırlamıştı, tavsiye ve ısrarımız üzerine bu büyük işi de başardı. Hem beni bir yükten kurtardığı, hem de Türkçe okuyanlara böyle bir hazine kazandırdığı için genç ilim adamı M. Erdoğan'a karşı minnet ve şükran borçluyum. Allah Teâlâ ruh ve beden sağlığı içinde kendisini daha nice faydalı eserler vermeye muvaffak kılsın. Külfeti nimetine denk ve bazen de galip olan bu gibi neşriyatı programına aldığı ve sürdürdüğü için İz Yayıncılık'ı da tebrik ediyor, sa'yinin meşkûr olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Hayrettin KARAMAN

Çevirenin önsözü

Bismillâhirrahmânirrahîm!

Her şeyi yerli yerince yaratan, her şeyi lâyık olduğu yere koyan yüce hikmet sahibi Allah Teâlâ'ya sonsuz hamd ve senalar olsun! O, ezelî ilmiyle yaratmış olduğu insanın kendi kendine yeterli olmadığını bildiği için, insanlık tarihine ışık tutucu, hedef belirleyici, yol gösterici ilâhî mesajlar indirmiştir. Eğer bu mesajlar olmasaydı, düze çıkamaz, sapıklık içinde kalırdık. Akıllarımız, eşyanın güzel/iyi ya da çirkin/kötü olduğunu kavrayabilirdi; ama bunun için elinde vuracağı kıstasların olması gerekirdi. Kıstasları, değer ölçülerini koyabilecek kemalden yoksun olan akıl, illâ ki vahyin irşadına muhtaçtır. Aksi takdirde bütün akılların ortak bir noktada birleşmesine imkân bulunmaz.

Peygamberler, insanlarla Müteâl Varlık arasında irtibatı sağlayan ve ilâhî mesajın zaman ve mekana göre yorumunu yapan ve onu tatbike koyarak insanlığın düze çıkmasına çalışan görevlilerdir. Peygamberler, insanlığı düze çıkarmak için, bir öncekinin getirdiklerini bir sonraki tamamlayacak şekilde bir süreç yaşamışlardır. Bu sürecin din olarak adı İslâm'dır. İslâm, ta ilk insan ve peygamber olan Hz. Âdem'den (s.a.) başlayarak, en son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.) kadar devam eden tevhid sürecidir. İnsanlık tarihi doğrultusunda ibtidâî kemâlden nihâî kemâle doğru bir seyir izlemiştir. Bu süreç içerisinde özde hiçbir değişiklik yoktur; değişiklikler sadece zaman ve mekan farkından kaynaklanan, ulusal ihtiyaçlara cevap vermeyi amaçlayan ayrıntılardadır.

Biz insanlar için, böylesine önemli tebliğ ve irşad görevini büyük fedakârlıklarla ifa eden ve bizlerin ilâhî vahiyle tanışmasında aracı olan tüm peygamberlere ve hususiyle bu altın zincirin zaman

itibariyle sonuncusu durumunda olan, fakat getirdiği mesajla süreci kemale erdirmiş olması hasebiyle de "imâme" mesabesinde olan Hz. Muhammed'e (s.a.) salât ve selâm ederiz.

Eskiden —İsrailoğulları örneğinde olduğu gibi— peygamberler gelir ve duyulan ihtiyaçları karşılarlarmış. Peki bizim ihtiyaçlarımız yok mu? Onları kim karşılayacak? Hazır vahiy dönemi sona erdiğine göre bizler ne yapacağız?

Cevap hiç de zor değildir. Elbette ki ihtiyaçları, "İsrailoğulları nebileri mesabesinde olan ulema" karşılayacaktır. Bu faaliyet, kemâle erdirilen İslâm'ın ictihâd kurumu çalıştırılarak sürdürülecektir.

İslâm'ın hayatiyet şartı, olmazsa olmaz kabilinden olan rüknü ictihâd için iki temel şart vardır: 1. Nassların lâfzından hüküm çıkarabilmek için gerekli olan her türlü ilme sahip olmak. 2. Makâsıd-ı şerîa'yı, başka bir ifade ile hikmet-i teşrî' ilmini bilmek.

Ashap ve bu arada çok dirayetli olan Râşid Halifeler (r. anhum), birinci şarta selika olarak, ikincisine de bizzat olayların içinde olmaları, teşrî siyasetini yakından izlemeleri, şeriatın sahibi, yorumcusu ve tatbikçisi olan Hz. Peygamberle (s.a.) uzun birliktelikleri sonucu kazanılmış bir meleke olarak sahiptiler. Bunun sonucunda onlar, çok kısa bir zaman içerisinde, Rasûlullah (s.a.) döneminde henüz Arabistan dışına çıkmamış ve böylece başka kültür ve medeniyetlerle ciddî anlamda yüzyüze gelmemiş İslâm'ı, çok köklü kültür ve medeniyetlerle karşılaştırmışlar ve bu mücadelede İslâm'ı egemen kılmışlar, çok kısa zamanda onu bir "Arap Şeriatı" görünümünden çıkarıp "bütün insanlığın şeriatı" olabilecek evrenselliğe ulaştırmışlardır.

Daha uygun bir ifade ile, İslâm'ın bilkuvve mevcut olan özelliklerini, tevsî' kabiliyetini, özü muhafaza ederek fiiliyata dökebilmişler, bunda büyük bir başarı göstermişlerdir. Bu başarının sonucu olarak, farklı coğrafyada varlıklarını sürdürmekte olan farklı uluslar İslâmiyeti seçmişlerdir. Bu uluslar İslâm'ın potasında şekillendirilebilmiş ve zamanla bir İslâm coğrafyası meydana gelmiştir.

Bu ve takip eden dönemlerde İslâm'ın hayatiyet şartı olan ictihâd, bir kurum olarak her iki ayağı üzere oturtularak en geniş biçimde işletilmiş, bu sayede çok hızlı bir değişim yaşayan milletlerin tüm ihtiyaçları karşılanmış, İslâmî çözümler getirilmiştir. Bunun sonucu olarak da bütün zenginliği ile İslâm fıkhı oluşmuştur.

Zamanla, yeni yeni ortaya çıkan olaylara çözümün daha önceki ictihâdlardan aranması hem devlet düzeni ve istikrar için, hem de ulemanın kendilerini siyasîlerin nüfuzundan koruması için yeğlenir hale gelmiş ve ictihâd dönemi, artık yerini "tahrîc dönemi"ne devretmiştir. Bundan böyle insanlar, ictihâd için gerekli olan ikinci şartı pek dikkate almaz olmuşlar, yahut başka bir ifade ile gerekli ilgiyi göstermemişlerdir. Uzunca olmasına rağmen durağan bir hayat tarzı hâkim olduğu için, karşılaşılan olaylara daha önceki ictihâdlardan hazır çözümler hep bulunabilmiş, zaman zaman da zorlamalarla durum idare edilmiştir.

İlk döneme benzer çok hızlı bir değişim sürecinin yeniden başlamış olmasıyla, ciddî anlamda ictihâd kurumuna tekrar ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaca rağmen insanlar, aldıkları eğitimin dar kalıpları arasında kalmışlar ve görülen ihtiyacın nasıl karşılanacağı konusunda çaresizlik göstermişlerdir. Çoğu kez savunma duygusu ile kabuğuna çekilen ulema, zaman zaman ya da yer yer dünyada olup bitenlerden habersiz kalmış ve, bir zamanlar dünyaya yön veren İslâm, artık giderek hayattan çekilmeye başlamış, birbiri ardı sıra çok önemli kurumlarını kaybetmiştir.

Ulema, İslâm'ı korumak kaygısıyla onu maalesef yeni bir şahlanışa kaldıramamıştır. Çünkü kendisi süvarilik yapmamış, hep terkide olmuş ya da arkadan yaya gelmiştir.

Geç de olsa durumun ciddiyetini kavrayan değerli âlimler, İslâm'ın hayatiyet şartı olan ictihâda yeniden işlerlik kazandırmak gereğini duymuşlardır. İşte bu aşamada, ictihâd için gerekli olan şartlardan makâsıd-ı şerîa ilmi de giderek önem kazanmıştır. 790/1388 tarihinde vefat eden Şâtıbî tarafından kaleme alınan, buna rağmen İslâm dünyasında hemen hemen hiç tanınmayan *el-Muvâfakât* adlı şaheser, İslâm âleminde keşfedilmiş ve çok yaygın bir hal almıştır. Zira dört ciltten oluşan bu usûl eserinin ikinci cildi tamamen makâsıd-ı şerîa'ya ayrılmış bulunmaktadır. Çok değerli âlimler tarafından bu konuda çalışmalar yapılmıştır.

Bunlar içerisinde Muhammed et-Tâhir b. Âşûr'un, *Makâsıdu'ş-şerîati'l-İslâmiyye*'si, (Tunus 1978) en değerli olanıdır.

Elinizdeki *Hüccetullâhi'l-bâliğa* da, bu konuda yazılmış en önemli eserlerden biridir. Kanaatimizce müellifimiz, eserini yazarken *el-Muvâfakât*'ı görmemiştir. Biri İslâm âleminin en batısında, biri de en doğusunda olan bu iki insan, birbirlerinden habersiz olarak bu ihtiyacı derinden hissetmişler ve çok değerli iki eser ver-

mişlerdir. İbn Âşûr'un, her iki eseri de görmüş olması bir şanstır ve o, bu şansını çok iyi kullanmıştır.

Allah'ın bu âciz kuluna lütfuna bakınız ki, bendeniz bu eserlerin üçünü de, kısmen değerli hocam Hayreddin Karaman'ın doktora derslerinde okuma, arkasından *Ahkâmın Değişmesi* adlı tezimde temel kaynak olarak kullanma ve en sonunda da yine hocamın arzusu doğrultusunda her üçünü de (İbn Âşûr'unkini arkadaşım Vecdi Akyüz'le birlikte) dilimize çevirme mazhariyetine erdim.

Bir talebe için, hocasının bir arzusunu yerine getirebilmiş olmak ne büyük mutluluktur! Bu vesileyle bu imkânı bana bahşeden Rabbime ne kadar hamd etsem azdır! Muvaffakiyet ancak O'nun irade ve yardımıyladır.

Hüccetullahi'l-bâliğa, iki kısımdan oluşmaktadır; birinci kısımda genel nazariyeler, küllî kâideler konulmuş, İslâm'ın genel bir felsefesi yapılmış, ikinci kısımda ise tatbikata yer verilmiş ve her konu ile ilgili belli başlı hadisler hikmet-i teşrî açısından izah edilmiştir. Kitap, hukuk felsefesi, hukuk sosyolojisi, sosyoloji, tasavvuf... ile ilgilenenler için ufuk açıcı yaklaşımlar içerir.

Eserin tercümesi sırasında genelde fazla zorlanmadık. Bununla birlikte bazı zorluklarla karşılaştık. Eserde, çok az da olsa siyak ve sibakı ile ilgisi görülemeyen bazı ifadeler bulunmaktadır. Bunların, muhtemelen müellifin eserini temize çekemeden vefat etmiş olmasından kaynaklandığını düşünüyoruz. Arkadaşlarımızla birlikte müzakere etmemize rağmen kesin bir neticeye varamadığım birkaç yerde (?) işaretini koydum ve okuyucuyu uyarmak istedim.

Eser, hadislerin hikmetlerine hasredilmiş olması hasebiyle pek çok hadis içermektedir. Mevcut fihristler ve etrâf kitaplarından yararlanarak kaynaklarını göstermeye çalıştım. Az da olsa kaynağını bulamadığım hadisler de olmuştur. Onlara da işaret ettim.

Bunların dışında gerekli gördüğümüz yerlere notlar düşerek, eserin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaya çalıştım. Hadislerin tahrici dışında kalan notlarımı (Ç) rumuzu ile ayırdım.

Pürüzlü metinleri birlikte müzakere ettiğimiz değerli arkadaşlarım Nedim Yılmaz ile Rahmi Yaran'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca tercümenin müsveddesini kısmen okuyan S. Özcan'a, İlhan Kutluer'e teşekkür ederim. Bu değerli eserin tercüme edilip, basım ve yayımını üstlenen İz Yayıncılık'a başarılar diler,

hizmetlerinin devamını niyaz ederim. Siz değerli okuyucularımıza saygılarımı sunar, dualarınızı beklerim.

14. 02. 1994
Ferah/İstanbul
Mehmet ERDOĞAN

Takdim

İmam ve şeyhulislâm Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî'nin *Hüccetullâhi'l-bâliğa* adlı elinizdeki bu eseri, şerî hükümlerin hikmetlerine ve İslâm şeriatının felsefesine dairdir. Kitap sahasında tektir, konusunde yepyenidir, üslubu mükemmeldir; Arap diline vukufiyet ve üstün bir ifade gücü, sağlam bir mantık, delillerin ikamesindeki açıklık ile temayüz eder. Eser, müellifinin İslâm düşünce tarihinde ve aklî ilimlerde bir dev olduğuna tanıklık eder.

Eser Mısır'da üç defa basılmış ve hepsi de tükenmiştir. Onu İslâmî Kitâbevi'ne takdim ettik ve böylece, Hindistan'da sahip olduğu yüksek mevki ve değere diğer İslâm âleminde de ulaşmasını arzuladık. Bu değerli eser, yazıldığından günümüze kadar orada üniversite fakültelerinde ve yüksek enstitülerde tahsil edilmek üzere kararlaştırılmış bulunmaktadır.

Bu baskı, Emîriye matbaasında tab'edilen nüsha esas alınarak gerçekleştirilmiş, ilave olarak güzel bir düzenleme yapılmış, notlar düşülmüş, âyetler harekelenmiş, sûreleri belirtilmiş ve numaralandırılmıştır.

Kitap üzerine ihtiyaç duyulan bazı ek çalışmalar yapılmış bu cümleden olmak üzere bazı kelimeleri harekelenmiş, bazı fikirleri tartışılmış, hadis ilminin ışığı altında bazı eleştiriler yöneltilmiştir. Ancak kitabın hacmi büyük olduğu için uzatmamak düşüncesiyle bu tür eleştirilere fazla yer verilmemiş ve Emîriye baskısında bulunan ve bazı Hindli âlimler tarafından yazılan notlarla yetinilmiştir.

Doğrusu eserde geçen şahısların hayatlarını ve hadis-i şerifleri de tahkik ederek ortaya çıkarmak istedik. Fakat bunun —çok olması hasebiyle— ancak ayrı bir kitaba ihtiyaç göstereceğini anladık.[1]

Seyyid Sâbık

1 Onun bu arzusu tarafımızdan gerçekleştirilmiştir.(Ç)

Tercümeye Esas Alınan En Son Baskının Mukaddimesi

Varlığına apaçık âyetleri tanıklık eden, açık ve gizli sonsuz nitelikteki nimetleri lütuf ve keremine delâlet eden Yüce Allah'a hamd olsun! Varlık âleminde bulunan her şey O'nun sayısız nimetlerine, kâhir kudretine "apaçık bir hüccet"tir.

Salât ve selâm, en hayırlı atalardan süzülmüş, insanlara haram ve helâli belirtmek için Allah Teâlâ tarafından seçilmiş bulunan Rasûlullah Muhammed'e (s.a.) olsun!

Elinizdeki İmam ed-Dihlevî'ye ait olan *Hüccetullahi'l-bâliğa* adlı bu eser, gerek ulemânın ve gerekse ilim taliplerinin aynı derecede kabulünü kazanmış bir kitaptır. Çünkü o, şer'î hükümlerin hikmetlerinden bahseden diğer eserlerde bulunmayan özellik ve meziyetlere sahiptir. Konuları çok yenidir, üslûbu güzeldir, ibaresi sağlam ve açık bir Arapça'dır. Oysa ki müellif Hind asıllıdır ve kısa devreler halindeki ziyaretleri hariç, Arap ülkelerinde bulunmamıştır. Buna rağmen dili fevkalâde güzeldir.

Kitap İslâm ülkelerinin çeşitli yerlerinde birçok defa basılmıştır. Baskılarının hepsi de revaç görmüştür. Hindistan'da bulunan fakülteler, fetvâ, vaaz ve öğretimle meşgul olacak âlimler için vazgeçilemez özelliğinden dolayı onu ders kitabı kabul etmiştir.

Sonraki baskılar, önceki baskılara nisbetle daha itinalı çıkmıştır; çünkü tabii olarak bir sonraki baskının tahkikini yapıp neşre hazırlayan kimse, kitabı bir öncekinin ulaştığı son nokta üzerine bina etmekte ve öncekilerin yaptıklarına ilâve çalışmada bulunmaktadır. En son baskının sorumluluğunu üstlenen ve tahkikini yapan üstad es-Seyyid Sâbık idi ve övgüye değer çaba göstermişti. Ancak kitabın mukaddimesinde de dediği gibi, kitap za-

ten hacimli olduğu için iyice kabarmasın diye çoğu kez mevcut eski notlarla yetinmişti.

Ancak "Dâru ihyâi'l-ulûm" adlı yayınevi, değerli üstadın düşündüğü gibi düşünmemiş ve kitabın hacmi ikiye katlansa da üzerinde bazı çalışmaların yapılmasını gerekli görmüştür. Zira kitabın hacimli olması bir ayıp değildir; tahkik sırasında yapılmayan eksiklikler ise bir kusurdur.

Yayınevi bu önemli ve zor işi benim üstlenmemi istedi. Ayrıca benden kitabın okuyuculara şekil ve konu itibarıyla yepyeni bir görünüm içerisinde çıkması için gerekli çalışmaları yapmamı da rica etti. Bunu yaparken elbette ki İmam ed-Dihlevî'nin yazdıklarına en ufak dokunma olmayacaktı. Zira ilim sorumluluğu bunu gerektirir. Bu istek üzerine ben de Allah'tan yardım isteyerek işe koyuldum; önceden hazırladığım plâna göre kitap üzerinde şu çalışmaları yaptım:

1- Her bölüme ait konulara dair ayrıntılı başlıklar koydum.

2- Âyet ve hadisleri tahkik edip, tahric ettim.[2]

3- Garîb kelimeleri açıkladım.

4- Kitapta adı geçen şahısları kısaca tanıttım.

5- Ancak âlimlerce bilinebilecek olan ıstılahları açıkladım.

6- Fikir bütünlüğüne göre, kitabı paragraflara ayırdım. Mananın anlaşılması açısından bu çok önemli bir şeydir.

7- Virgül, nokta vb. gibi işaretleri çoğalttım.

(...)

İslâmî ilimler sahasında eser veren ulemâ, dinî hakikatlerin, hükümlerin ve manaların beyanına dair kitaplar yazmışlardır. Ancak şerî hükümlerden gözetilen amaçlar ve bunların sırları, manaların ve dinî hakikatlerin özü hakkında yazmak durumunda kalınca, konuyu çok muhtasar bir şekilde ele almakta ve genelde bunları diğer yazdıklarına bir ek mahiyetinde takdim etmekte idiler. Bu itibarla şeriatın ruhu ve felsefesine dair müstakil kitaplar yazmak ve onlarda sırf hikmet-i teşrîye yer vermek gibi bir gayreti çok az kişi göstermiştir.

İşte Şâh Veliyyullah, elinizdeki bu hacimli kitabı sırf bu konuya yani hikmet-i teşrîye ayırmış, İslâm şeriatının gerçek anlam-

---

2 Ne tercümeye esas aldığımız bu baskıda, ne de diğer baskılarda maalesef hadislerin tahrici yapılmış değildir. Mümkün mertebe tarafımızdan yapılmıştır. (Ç)

da felsefesini yapmış, konunun hakkını vermiş ve bu sahada üstün bir başarı göstermiştir. Âlimler onun bu başarısını büyük bir beğeni ile karşılamışlar ve bu sahada onun yazdıklarını esas almışlardır. Kitap büyük bir kabul görmüş ve bunun bir sonucu birçok nâşir tarafından neşre hazırlanmış ve defalarca basılmıştır.

Müellif, İslâm şeriatını inançlar, ibadetler ve muameleler olmak üzere üç açıdan ele almış ve bütün bunların hikmetlerinden gayet güzel bir biçimde bahsetmiştir. Öyle ki okuyucu, kitabı eline aldığı zaman bitirmeden bırakamayacaktır. Gerçi konuları ağır ve üzerinde durup düşünmeye ihtiyaç göstermektedir; ancak müellifin konuları ele alış ve işleyiş şekli, konusuna hâkim olan yazarın maharetiyle, anlaşılması zor olan şeyi kolay hale getirmiş ve okuyucuya sevdirmiştir. Bu, ancak çok az yazara nasip olan bir özelliktir. Sonra ağır kitaplar ancak bir ya da iki kez, o da uzun aralıklar sonucu basılabilir. Bu onların kaderidir. Fakat elinizdeki bu kitap, sahasında tek oluşu, konuların işleniş şeklinin güzelliği, kaçınılmaz olan bu kaderi değiştirmiş, bu ağır ve ciddî kitabı sanki dinlendirici bir kitapmış gibi okuyucularına sevdirmiştir.

Ben, kitabın konularına değinecek ve onlardan bahsedecek değilim. Zira kitabın hacimli ve muhtevalı olması, onu az bir sözle ifadeyi imkânsız kılar. Uzun uzadıya anlatmak ise bu Mukaddime'nin sınırlarını aşar. Bu itibarla okuyucuyu bizzat kitapla başbaşa bırakarak onun güzelliklerini bir rehber olmaksızın keşfetmesini ve ondan bizzat istifade etmesini arzuluyorum.

Bu vesileyle, Allah Teâlâ'dan müellife rahmet etmesini ve onu İslâmî ilimler alanında vermiş olduğu eserlere karşılık en güzel şekilde mükafatlandırmasını niyaz ediyorum. Keza bu kitabın baskısını yeni bir görünüm altında gerçekleştiren Dâru İhyâi'l-ulûm'a başarılar diliyor, sahiplerine, kitabın tahkîk ve tashihi sırasında emeği geçen herkese teşekkür ediyor, bu hizmete mukabil onları sevaplandırmasını Yüce Allah'tan diliyorum. Ve'l-hamdu lillâhi Rabbi'l-âlemîn.

Muhammed Şerîf Sükker

ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ HAYATI VE ESERLERİ

Dr. Mehmet ERDOĞAN

I- Giriş
(Hindistan'ın Genel Durumu)

Hindistan, ilk kez Emevî halifeleri döneminde, Muhammed b. el-Kâsım es-Sekafî komutasında sınırlarını İslâm'a açmış idi. İlk müslümanlar, Hind kıtasının kuzeyinde bulunan ve o zamanki adı Sind olan —bugünkü Pakistan— büyükçe bir bölgeyi egemenlikleri altına almışlar ve durum bu şekilde hem Emevî hem de Abbâsî hilafetleri boyunca devam etmişti.

Abbasî devletinin etraf ülkeler üzerindeki nüfuzu zayıflayınca tabiîdir ki, Sind üzerindeki nüfuzu da zayıflamış ve bölgede bulunan emirler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Durum bu şekilde Gazneli Mahmud'un kuzey batı sınırlarından Hindistan'a girmesine kadar sürmüştür. Bu hükümdar, Gazne'den çıkmış ve Hindistan'ın büyük bir kısmını fethetmiştir. Bu olay, hicrî beşinci asırda olmuştur. Gaznelilerden sonra da Gûrîler Hindistan'da devlet kurmuşlardır.

Sonunda hicrî onuncu asırda Babürlüler devleti gelmiş (H. 932-1274 / M. 1526-1858) ve kıtanın tamamı Moğol-İslâm idaresi altına girmiş, büyük bir istikrar dönemi başlamış, medeniyet ilerlemiştir.

Ancak Moğol Hind hükümdarlarının bu şaşaalı saltanatları çok sürmemiş ve hükümdar Evrengzîb Âlemgîr'den sonra (ö. 1118/1706) yavaş yavaş sönmeye başlamıştır. Bir taraftan taht kavgaları, bir taraftan Maratalar ve Sihler'in sürekli başkaldırışları, diğer taraftan İran'dan gelen istilâlar ve nihayet günbegün etkisini gittikçe artıran dış güçlerin müdahalesi sonunda devlet zayıflamaya ve arkasından da yıkılmaya yüz tutmuştu. Emirler yönettikleri vilayetlerde bağımsızlıklarını ilan etmeye koyulmuşlar ve böylece ülke, yabancı istilâcılar için devşirilmesi kolay, yu-

tulmaya hazır olgunlaşmış bir meyve halini almıştı. Bu fiilen de gerçekleşti; İngiliz nüfuzu giderek ülkede hâkim olmaya başladı ve çok sürmeden, ülkeye doğrudan müdahalenin zamanının geldiğini gördüler ve ülkeyi işgale başladılar. Son hükümdar Siraceddin II. Bahadır Han'ın sembolik varlığına da 1274/1858 yılında son verdiler.

Merkezî hükümetin düşüşünü, siyasî çöküş hakkında genel bir fikrin uyanması takip etmiştir. İlk tepki, dine dönüş şeklinde bir hareket olmuştur. Fakat bu, Vehhabî reformunun kendine has özelliği olan dogmatik anlamda bir hareket değildi. Bu hareketin kaynağını, Şah Veliyyullah Dihlevî'nin düşünce, fikirleri ve öğretileri oluşturmuştu. Oğulları ve onların yetiştirdiği dava adamlarının başlattıkları hareket büyük ölçüde başarılı oldu ve çağdaşlarının şuurlarında derin tesirler bıraktı. Bunun sonucu İngiliz egemenliğinin yerleşmesi ve sürdürülmesi kolay olmadı; güçlü mukavemetlere, şiddetli isyanlara maruz kaldı ve ancak bir asır kadar devam edebildi. Sonunda Gandi ile Kâid-i A'zam Muhammed Ali Cinnah'ın önderlik ettiği kurtuluş hareketleri sonucu çıkmak zorunda kaldıklarında, ülkeyi Hindistan ve Pakistan olarak bölerek çıkmışlardır (1947).

Dinî durum:

Kıta, askerler ve ulemâdan çok sûfîlerin etkisiyle İslâmlaşma sürecine girmiştir. İslâm, Hind kıtasının tamamı üzerinde yaklaşık yedi asır kadar hâkim oldu ve bu esnada Hind medeniyetinin yapısı üzerinde köklü etkiler meydana getirdi. Öbür taraftan İslâm, kendisini sürekli Hindu Panteizmi'nin etkisi altında hissetti. Bunun sonucunda Hindu din ve geleneğine ait birçok şey yaşanılan İslâm'a girdi. Hem İslâm hem de Hinduizmin etkisinde kalan pek çok tarikat doğdu. İslâm'la Hinduizm'in karışımından meydana gelen ve Sihlik denilen yeni bir din kuruldu ve bu dinin müntesipleri, İslâm devletinin yıkılması sürecinde büyük rol oynadı.

Babürlüler döneminde İslâm dini ile ilgili en önemli kriz 1556-1605 yılları arasında hüküm süren Ekber zamanında yaşandı. O, *Din-i İlâhî* adını verdiği, Hindistan'daki mevcut dinlerin bir sentezinden ibaret olan yeni bir din kurdu ve insanları bu devlet dinine girmeye zorladı. Arkasından gelen güçlü hükümdar Cihangir ise, onun yolundan gitmedi ve sünnî İslâm'a büyük destek verdi. Bu arada Şeyh Ahmed Sirhindî'nin başlattığı tecdîd hareketi büyük başarı elde etti ve aşırılıklardan arındırılmış sûfîlik, onun

öğretisinde zirve noktasına ulaştı. O, tasavvufî izafetçiliğin nazarî temelini atan İbnu'l-Arabî'nin felsefesini geniş ölçüde tenkit etmekle kalmadı, ıslâh edilmiş sûfî doktrin ve uygulamaların öğretilmesi ve yayılması için çok sayıda mürid de yetiştirdi. Vahdet-i Vücut'culukla şeriatın ahlâkî hükümlerini uzlaştırmayı amaçladı. Böylelikle Hind kıtasında sûfîlik, reddedilmesi şöyle dursun, yeni bir hayat ve yeni bir istikamet kazandı. Onun bu düşüncesinin en önemli temsilcisi Şah Veliyyullah Dihlevî olacaktır. Bu açıdan bakıldığında, Sirhindî, Şah Veliyyullah Dihlevî ve onların takipçilerinin Hindistan'da gerçekleştirdikleri ıslâhat hareketi, daha sonra Arabistan'da ortaya çıkan Vehhâbîlik hareketinden esasta farklılık arzetmektedir.

İlmî durum:

Moğol-Hind hükümdarlarının İslâm'ı yaymak, müntesiplerini eğitmek, inançlarını beslemek gibi bir kaygıları yoktu. İlim ve irşad erbabında da, o eski ruh kalmamıştı; himmetler zayıflamış, yorulma bilmez davetçiler azalmış, ulemâ artık İslâm'ı gayrimüslimler arasında yayma işine önem vermez olmuştu. Artık onlar, kendilerini furu ve mezhepler arası hilâfa dair olan fıkıh kitaplarına vermişlerdi. Dahası Hindli müslümanlar artık âlimlerinden yeterli ilgiyi görmüyordu. Bunun sonucunda da halk arasında öyle âdet ve gelenekler vücuda geldi ki, bunlar İslâm'dan çok Putperest-Hind geleneğine daha yakındı.

İşte böyle bir ortamda Allah Teâlâ, Hindistan'a Şah Veliyyullah Dihlevî'yi gönderdi. O ve onun yolundan gidenler bir ekol halinde dinî ilimlerin ihyasına çalıştılar, insanları dinle hiçbir ilgisi olmayan, tevarüs edilen ananelerden tamamen uzak gerçek İslâm'a davete başladılar. Bunun üzerine, dini hurafelerden arındırma ve yenileme çalışmaları başarıya ulaştı, ya da en azından öyle bir mecraya girdi.

II— İmam Şah Veliyyullah Dihlevî

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin, soy ağacı baba tarafından Hz. Ömer'e, anne tarafından da Ehl-i beyt'ten İmam Mûsâ Kâzım'a ulaşır. On üçüncü dedesi olan Şeyh Şemseddin Müftî, H. VII. asrın sonlarına doğru Hindistan'a gelmiş ve yerleşmiştir. Dedesi şehit Şeyh Vecihüddin'dir. Onun üç oğlundan birisi olan Abdurrahim de babası olmaktadır. Anne tarafından dedesi ise, Şeyh Muhammed Pühletî idi.

Babası Şeyh Abdurrahim:

Babası Abdurrahim hakkındaki bilgileri, bizzat Şah Veliyyullah Dihlevî'nin, *"Bevâriku'l-velâye"* veya *"Enfâsu'l-ârifîn"* adındaki müstakil eserinden öğrenmekteyiz. Buna göre o, ilim, din ve manevî açıdan üstün bir yere sahipti. Delhi'de Rahîmiyye Medresesi diye bir medrese açmıştı. Şah Veliyyullah Dihlevî'nin hayat tarzının, eğilimlerinin, duygularının ve ruh yapısının oluşmasında, onun eğitim ve öğretiminde, ilmî ve manevî yüceliklere ermesinde, ilim ve tarikatta içtihad derecesine ulaşmasında onun büyük yeri vardır. İlimde ve tasavvufta büyük bir yere sahipti. Kendisi, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*'yi telif eden 21 kişilik heyetin arasında bulunuyordu. O, ilk kez doğrudan Kur'ân dersi koymuş, yani tefsir metni olmaksızın sırf Kur'ân âyetlerini ders olarak okutmaya başlamıştı. Onun bu usulü, kabul görerek kendisinden sonra gelenler tarafından da sürdürülmüştür.

Şeyh Abdurrahim, bazı manevî işaretler üzerine yaşı ilerlediği bir sırada 1114 yılı başlarında Şeyh Muhammed Pühletî'nin kızıyla ikinci evliliğini yapmış ve Şah Veliyullah işte bu evlilikten doğmuştur. Şeyh Abdurrahim, yetmiş yedi yaşında 1131 yılında vefat etmiştir.

Annesi:

Annesi Fahru'n-nisâ, dinî ilimlerde her kadının kolay kolay ulaşamayacağı üstün bir yetenek ve bilgiye sahip, ismiyle müsemmâ biriydi.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin doğumu, adı, lâkabı, soyu:

Doğumu, büyük hükümdar Evrengzîb'in ölümünden dört sene önce 14 Şevvâl 1114 hicrî yılında (M. 1704) çarşamba günü güneş doğarken, Muzafferneger kasabasına bağlı Pühlet köyünde dayılarının yanında olmuştur. Doğumu esnasında babası Abdurrahim, altmış yaşında bulunuyordu.

Adı, Ahmed Kutbuddin b. Abdurrahim b. Vecîhuddîn el-Umerî ed-Dihlevî'dir.

Ahmed, "Şâh Veliyyullah" diye meşhur olmuştur. "Şâh" kelimesi "melik" anlamına gelen Farsça bir sözcüktür; sûfîler ve meşâyih hakkında kullanılır. Şâh Veliyyullah, ilim ve tasavvufla meşhur olan bir ailedendir. Bu lakapla kendisinden başka babası ve çocukları da anılmıştır.

Şah Veliyyullah, yedi yaşında sünnet olmuş ve bu yaştan itibaren namaza alıştırılmıştır.

Öğrenim durumu:

Şah Veliyyullah Dihlevî, ilim tahsiline çok küçük yaşta başlamıştır. Beş yaşında ilk mektebe kaydettirildi. Yaşı henüz yedi yaşını geçmemişken Kur'ân'ı ezberlemiş bulunuyordu. Tahsilini normal medreselerde yapmayıp, babasından almıştır. Önce bir sene kadar Farsça, sonra da Arapça tahsil etti. On yaşında iken *el-Kâfiye*'yi bitirmiş ve onun şerhi olan *el-Câmî*'yi okumaya başlamıştı. Babasından zamanında okunması mutat olan ilimleri okumuştu: Lügat (Arapça), hadis, tefsir, fıkıh, usûl, tasavvuf ve felsefe bunlardandır. On beş yaşına ulaştığında yüksek seviyede bir ilim tahsil etmiş; *el- Beydâvî*'nin bir kısmını okumuş ve o zaman okutulmakta olan ilimleri tamamlamış bulunuyordu. Bu münasebetle babası büyük bir ziyafet vermiş ve herkesi davet etmişti.

Kendisi için özel program uygulayan ve üzerinde özel olarak duran babası ile olan sürekli beraberliği sayesinde kendisinde yüksek melekeler oluştu.

Şah Veliyyullah, *el-Cüz'ü'l-lâtîf* adlı kendi hayatını ele aldığı kitabında, takip ettiği ders programını bütün detaylarıyla anlatır.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin, okuduğu bu müfredatın belirlenmesinde, dersler arasında seçimin yapılmasında, ayıklamalara gidilmesinde babası ve ilk gerçek hocası Şeyh Abdurrahim'in rolü büyüktü. Çünkü Hindistan'da yedinci hicrî asırdan bu yana uygulanagelmekte olan ders programı çok şişkin tutulmaktaydı. Baba Abdurrahim, oğlunun zekasına güvenerek, okutulmakta olan kitapların sayısını azaltma yanında, tekrarlanarak işlenen konuları da ayıklamaya gitmiş ve oğluna dolambaçlı bir müfredat uygulamamıştı.

Meselâ, edebiyat alanında *Makâmâtu'l-Harîrî* çok revacta idi. Hatta anlatıldığına göre bazı üstadlar onu ezbere bilirlerdi. Buna rağmen biz onu, Şah Veliyyullah'ın okuduğu dersler arasında görmemekteyiz. *el-Menâr* ve şerhleri, *el-Keşşâf, Meşâriku'l-envâr* gibi eserler de böyledir.

Aynı dönemde kendisinden yaşça büyük olan ve üstâzu'l-ulemâ bulunan Molla Nizâmuddin es-Sehâlevî (ö. 1161), o sırada okutulmakta (mukarrar) bulunan ders kitapları sanki azmış gibi, özellikle sarf, nahiv, mantık, felsefe, riyaziyât, belâğat, kelâm ilimlerine dair pek çok kitabı daha ilave etmiş; bunlar, talebeleri, talebelerinin talebeleri zamanında giderek plânsız ve programsız bir biçimde medreselerde okutulan müfredat haline gelmiştir ve bazı yerlerde hâlâ da okutulmaktadır.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin okuduğu dersler arasında Arap edebiyatına dair herhangi bir kitap olmamakla birlikte o gerek mütalaa yoluyla ve gerekse Hicaz'da kalması sayesinde dilini geliştirmiştir. *Hüccetullâhi'l-bâliğa* adlı şaheseri onun sadece Arap diline, Arapça ile eser yazmaya kadir olmadığını, bunun ötesinde İbn Haldûn-vari yeni bir üslup tarzının da ortaya koyucusu olduğunu göstermektedir. *Makâmâtu'l-Harîrî*'yi ders kitabı olarak okumaması onun için bir noksanlık olmaktan çok meziyet olmuştur. Çünkü bu eseri okuyan herkes, yazdıkları eserlerinde onun secili üslubunun etkisinden kurtulamamış, fikirlerini açık, net ve tekellüfsüz bir şekilde ifade etmekte güçlük çekmişlerdir.

Şah Veliyyullah Dihlevî, üstün kabiliyeti yanında talebeliğinin akabinde hemen ders okutmaya başlaması sayesinde hemen her ilimde derinleşmişti. Babası 1131 yılında vefat edince, onun er-Rahîmiyye adlı medresesinde bizzat kendisi öğretime başlamıştı. Hemen yüksek mevkii ile tanınıverdi ve her yönden kendisine öğrenciler akın etmeye başladı. Bu faaliyeti on iki yıl devam etti.

Şah Veliyyullah Dihlevî, ilim tahsili yanında tasavvuf alanında da boş durmadı. On dört yaşındayken babasına intisab etti. Böylece seyr-i sülûk, özellikle de Nakşibendî tarikatı için gerekli olan riyazetlere kendi kendini verdi. Bu konuda hayli ilerledi ve tarikat âdâbını öğrenmede epey mesafe aldı. Hil'at giydirildi. On yedi yaşına girdiğinde babası hastalandı ve Allah'ın rahmetine kavuştu. Ölüm hastalığında elini tutarak, irşadda bulunmak konusunda kendisine icazet verdi ve, "Eli, elim gibidir." sözünü tekrarladı.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin babasından sonra memleketinde en çok istifade ettiği hocası ise Şeyh Muhammed Efdal es-Seyalkûtî idi.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Evliliği:

On dört yaşında iken dayısı Pühletli Şeyh Abdullah Sıddîkî'nin kızıyla evlendi. Babası, bir an önce evlendirmek için acele etmişti. Hatta hısımları kendisinden, bu iş için gerekli hazırlıkları yapmak üzere mühlet istediklerinde onlara yazdığı mektupta, bu işte acele etmede bir hikmet olduğunu belirtmişti. Sonra olaylar ve peşipeşine gelen beklenmedik musibetler ortaya koymuştu ki, evlilik eğer o anda yapılmamış olsaydı, seneler sonra ancak olabilecekti.

Bu eşinden ilk oğlu Şeyh Muhammed dünyaya gelmiştir. Bu oğlu kendisinden ilim tahsil etmiştir. Şâh Veliyyullah, onun için bir başlangıç risalesi bile telif etmiştir. Şâh Veliyyullah bu oğlunun adıyla anılır ve kendisine künye olarak "Ebû Muhammed" denilirdi. Bu oğlunun, çocukları olmadığı belirtilmektedir.

İkinci evliliği:

İlk hanımının ölmesi üzerine Sonipetli Seyyid Senâullah'ın kızı İrâdet hanımla evlenmiştir. Seyyid Senâullah, Sonipet sâkinlerindendi ve Sonipetli şehit Seyyid Nâsıruddin'in sülalesindendi. Bu değerli eşinden dört tane erkek çocuğu olmuştu ki hepsi de ilim ve irfanda tanınmış kişilerdir: Şeyh Abdulaziz, Şeyh Rafîuddin, Şeyh Abdulkâdir, Şeyh Abdulganiy. Bunlar, babaları tarafından başlatılan ve Hind kıtasında gerçekleşen büyük dinî hamlenin dört rüknünü oluşturmaktadırlar. Allah, hepsine rahmet eylesin! Ayrıca Emetülaziz adında bir de kızı olmuştur. Bu, Pühletli Şeyh Muhammed Âşık oğlu Şeyh Muhammed Fâik ile evlenmiş ve çocukları olmuş, böylece sülalesi devam etmiştir.

Hac yolculuğu:

Şâh Veliyyullah, on iki yıllık bir tedris hayatından sonra otuz yaşında, siyasî kargaşalara ve yol güvenliğinin bulunmamasına rağmen deniz yoluyla 1143 senesinde Hicaz'a gitti. Bu yolculuğu ile o, manevi iştiyakını gidermenin yanında ilmini artırmak, İslâm âlemini tanımak ve ufkunu genişletmek istiyordu. Bu vesileyle İslâm âleminin kalbini ve merkezini tanıyacak, dünyanın dört bir yanından oraya gelen seçkin insanların, değerli âlimlerin ilim ve irfanlarından yararlanacak, tecrübe ve fikirlerinden istifade edecekti. Onun bu yolculuğunun ve orada ikametinin, ilim, fikir, irşad ve tecdît hayatında çok önemli tarihî bir yeri vardır. Bu, onun hayatı için yeni bir kapı, iki dönem arasını kesin ayıran bir çizgi kabul edilir. On dört ay kadar süren bu ikameti esnasında ilmî ve aklî melekeleri —şayet Hindistan'da kalacak olsaydı hiçbir zaman ulaşamayacak olduğu— en yüksek mertebesine çıkmıştır. Elbette ki böyle bir gelişme için Haremeyn-i Şerîfeyn gibi evrensel bir mekana ihtiyaç vardı. Bu esnada hadis ilmini geniş ve derinlemesine etüd etti. Çeşitli ülke ve şehirlerden buraya toplanmış olan büyük hadis üstadlarından bu ilmi ikmal etti. Onun ıslâh ve büyük tecdîd faaliyetinin köşe taşını buradaki hadis tahsili teşkil eder. Son asırlarda çok az insanın ulaşabildiği içtihad mertebesine ulaşması yine bu sayede olmuştur. Şeriatın sırlarına vakıf olması, onun maksat ve gayelerine ulaşması, hadis ile fıkhı birleştirme konusundaki başarısı ise, asırlardır hiçbir kimsenin ulaşamadığı bir nokta olmuştur.

15 Zilkâde günü Mekke'ye giren Şah Veliyyullah Dihlevî, ulema ve öğrencilerin isteği üzerine Mescid-i Haram'da, Hanefî mihrabının yanında ders vermeye başladı. Pek çok insan bu derse katıldı.

Şah Veliyyullah Dihlevî'ın Haremeyn-i Şerîfeyn'deki hocaları:

Şâh Veliyyullah, Mekke ve Medine'deki hocalarını, mürşidlerini tanıtmak, onların hayat hikayelerinden söz etmek için *"İnsânu'l-ayn fî meşâyihi'l-Haremeyn"* adında bir risale yazmıştır. Bu risalede özel mürşidi olan ve kendisine büyük iyiliği dokunan sevgili hocası Şeyh Ebû Tâhir Muhammed b. İbrahim el-Kürdî el-Medenî'ye geniş yer ayırmıştır. Özel değer taşıyan hocaların, mürşidlerin, üstün yetenekli öğrenciler üzerinde derin tesiri olur, onların duygu, düşünce ve görüşlerinde derin izler bırakır. Şeyh Ebû

Tâhir de öyle olmuş ve Şah Veliyyullah Dihlevî üzerinde önemli etkide bulunmuştur.

Bu zat, büyük bir muhaddis olmasına rağmen sufiyyeye karşı hüsnüzannı vardı, onları eleştirmekten, ayıplamaktan geri dururdu.

Burada bir noktaya temas etmekte yarar vardır. Şeyh Ebu Tâhir'in babası Şeyh İbrahim el-Kûrânî, Şeyhulislâm İbn Teymiyye'yi müdafaa eden bir âlimdi. Aynı zamanda o, mutasavvıflardan sâdır olan ve ilk bakışta hulûl, ittihad (birleşme) ve ayniyet ifade eden sözlerini de teville savunurdu.

İmam Şâh Veliyyullah'ın kitaplarında Şeyhulislâm İbn Teymiyye'yi övmesi ve onu savunmasında, Ebû Tâhir'den hadis almış olmasının elbette bir payı ve etkisi olacaktır. Tabiîdir ki Ebû Tâhir de bu tavrı babası Şeyh İbrahim el-Kûrânî'den tevarüs etmiş olacaktır.

Şah Veliyyullah Dihlevî, Şeyh Ebû Tâhir el-Medenî'den muhtemelen bütün sûfî hırkalarını havi bulunan hırka (hil'at) da giyindi.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Hicaz'daki ikinci üstadı, kendisinden icazet aldığı Mekke müftüsü Şeyh Taceddin el-Kal'î'dir. Hadis konusunda ilminin çoğunu Şeyh Abdullah b. Sâlim el-Mısrî'den öğrendi. Sahîhayn'ı, Şeyh el-Uceymî'ye okudu ve ondan genel mutlak icazet aldı. Şeyh Ahmed en-Nahlî, Şeyh Muhammed Vefdullah el-Mâlikî ve daha başkalarından da icazet aldı.

Hicaz'dan dönüşü:

Şâh Veliyyullah, Haremeyn-i Şerîfeyn'de çok müsait bir ortam bulmuştu. Hadis ilminde derinleşme, orada İslâmî ilimleri okutma, onları yayma, bu uğurda hizmet etme fırsatı doğmuştu. Dünyanın her bir yanından gelen ilim adamları ve talebelerle buluşmak imkânı vardı. Sonra Allah'ın kutsal evine mücavir, Rasûlullah'ın (s.a.) yanıbaşında bir hayat sürecekti. Öbür taraftan Hindistan'da tam bir kararsızlık vardı, İslâm devleti sallanıyordu, yabancı güçler her gün artan bir hızla ülkeyi istilaya başlamışlardı. Bütün bunlar, Hindistan'ı terketmek ve Hicaz'da ikamet etmek için güçlü sebeplerdi. Buna rağmen o, Hindistan'a dönmeye karar verdi. Bu dönüşte, Allah'ın takdir buyurduğu büyük hayırlar saklıydı. Zira bu, tecdid ve büyük içtihad başarısı şeklinde kendisini göstermişti.

Şâh Veliyyullah, Hindistan'da hizmeti, sadece kendisi için öngörmüyor, bütün ileri gelen dostları için de aynı şeyi düşünüyor, onlardan, Hindistan'ı her türlü faaliyetlerinin, ilmî ve dinî hizmetlerinin merkezi yapmalarını istiyordu.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin hadis-i şerîf okutmaya başlaması:

Şâh Veliyyullah, Hindistan'a döndükten sonra babasının medresesi Rahîmiyye'de hadis okutmaya başladı. Eski hocalık işine daha büyük bir şevk, daha derin bir ilim, daha fazla bir tecrübe ile yeniden koyuldu. Kısa zamanda talebeleri çoğalıp, babasının evi (medresesi) onları almaz olunca, daha geniş bir yer arzuladı. Onun bu arzusu sultan Muhammed Şah'a ulaştı ve o kendisine, medrese yapması için büyük bir bina verdi. Durum bununla da kalmadı, sultan üstada olan saygısını göstermek, gayretlerini takdir ve tebcîl etmek amacıyla medresenin açılışına bizzat katıldı. Bu medrese "Dâru'l-ulûm" adıyla tanındı. Bu ilim yuvasının, Hind ilmî hayatında çok büyük bir yeri olmuştur. Zira buradan çok seçkin âlimler yetişmiş ve onların ilimlerinin aydınlığı bütün Hind kıtasının her köşesini aydınlatmıştır. Medresenin bir de mescidi vardı. Şâh Veliyyullah'ın hayatında pek çok veli zat, orada itikâfa girerlerdi. Bu medrese ilk hali üzere, 1857 ihtilaline kadar kaldı. İhtilal günlerinde yağmalandı ve yıkıldı, insanlar, kerestelerine varıncaya kadar alıp götürdüler. Bir zamanlar Arap-Acem pek çok talebenin kaldığı, ilim ve feyz aldığı bu medrese artık harabe haline gelmişti.

Şah Abdulaziz'in dilinden babası İmam Dihlevî'nin bazı âdetleri ve genel yaklaşımı:

Oğlu Şah Abdulaziz'in anlattığına göre Şah Veliyyullah Dihlevî, hafızası güçlüydü, sahip olduğu ilimler ve üstün faziletler yanında zamanını tanzim etmede, vakitlere riayet etmede emsalsizdi. Güneş doğduktan sonra yerine oturur, öğleye kadar hiç hareket etmeden otururdu. Az hastalanırdı. Kendisi çocukluğundan beri, nezih tabîatlıydı ve temizliğe düşkündü. Sûfî şiirlerini pek az okur, ara sıra bir iki beyt okuduğu olurdu.

Her ilim dalıyla ilgili olmak üzere kabiliyetli birini yetiştirir ve o ilim dalıyla ilgili öğrencileri ona havale ederdi. Kendisi ise da-

ha çok irşad, hakikat ve marifetlerin (hikmet-i teşrî') beyanı ve kaleme alınması, tedvin edilmesiyle meşgul olurdu. Sürekli hadis okur ve okuturdu. Mükaşefe yoluyla elde ettiği hakikatleri hemen yazdırırdı.[3]

Şah Veliyyullah Dihlevî, hayatı boyunca ortayolcu, uzlaştırıcı, birleştirici ve mutedil bir yaklaşımın temsilcisi olmuştur. Sahih olarak nakledilegelen naklî ilimler ile, aklî ilimler arasını; fıkıh ile hadis arasını telif etmeye çalışmış; içtihad ve taklid konusunda, mezheplere karşı yaklaşımında mutedil bir tavır göstermiştir. Bütün bunların yanında ilimle tasavvufu mezcetmeye, vahdet-i vücut ve vahdet-i şühûd gibi antitezleri bile uzlaştırmaya gayret etmiş, böylece hep dengeyi aramaya çalışmıştır. Bu haliyle onu, İslâmî modernizmin kurucusu saymak mümkündür. O zamanına göre çok ileri düşünen, ıslahatçı bir mütefekkir idi. İslâm'ın sosyo-ekonomik ve dinî-ahlâkî yapısını yeniden bir bütün olarak ele alma çabasını göstermiş, hilafete ve nazarî içtihadların uygulamasına büyük değer vermiştir.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin ölümü:

Her bir anı kıymetli, Allah'ın yüce dinine hizmet uğruna harcanmış, İslâm ve müslümanların yararına adanmış, sünnetin ihyası, Kitap ve sünnetin neşri için çalışılmış, eğitim ve öğretimle doldurulmuş değerli bir hayat, nihayet 1176 yılının başlarında Muharrem ayının yirmi dokuzunda cumartesi günü öğle vakti (21 Ağustos 1762) altmış iki yıllık bir ömürden sonra noktalanmıştı.

"O, bûd İmâm-ı A'zam-ı dîn = O, dinin İmam-ı A'zamıydı." ve "Hay veliyy-i rüzgâr reft = Ah! Zamanın velisi gitti." sözleriyle vefatına tarih düşülmüştür.

Defni ve mezarı:

Şâh Veliyyullah Dihlevî, Menhedîler denen mahallede Dehli kapısının sol tarafında bulunan kabristana defnedildi. Şâh Veliyyullah'ın dört oğlu ile, babası Şah Abdurrahim'in mezarları da bu kabristanda bulunmaktadır.

---

3 Melfûzâtu'ş-Şeyh Abdulaziz, s. 11, 40, 42, 43.

III— Şah Veliyyullah'ın İlmî Hayatı, Islâh ve Tecdîd Faaliyeti

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hindistan'ın yetiştirmiş olduğu İslâm âlimleri arasında en büyük simalardan biridir. O, din ilimlerini ihyâ etmiş olması sebebiyle "Hindistan'ın Gazzâli'si" diye anılır, bid'at ve sapıklıklara karşı savaş açmış açması sebebiyle de İbn Teymiyye mevkiinde birisi görülür. O, ilimlerde bir deniz gibiydi, bunun yanında çok açık ve net bir bakış açısı ve değerlendirmeye sahipti; din namına ileri sürülen şeyler arasından aslı esası olanları alır, sonradan sokulmuş olanları ayıklar ve atardı. Arapça ve Farsça'yı çok iyi kullanırdı. Her iki dille de pek çok eser vermiştir. Telifte bulunduğu her konunun hakkını vermiş, üstün bir başarı göstermiştir.

Şâh Veliyyullah, büyük bir ıslah ve tecdid faaliyeti göstermeye muvaffak olmuştur. O, dinin gerçek bir şekilde anlaşılması, peygamberî ilimlerin yayılması, İslâmî düşüncede yeniden canlanma, zindeleşme, İslâm ümmetini derleyip toparlama uğrunda çok geniş çerçeveli bir faaliyet göstermiştir. Onun faaliyet alanını şu başlıklar altında ele almak mümkündür:

1. İTİKAT KONUSUNDAKİ FAALİYETLERİ

Tevhid inancının yeniden açıklanması ve vurgulanması:

Zamanla, İslâm âleminin birçok yerinde pek çok hurafeler kendisini göstermişti. İslâm ülkelerinde açıkça kabirlere tapınmayı gösteren hareketler, Allah'tan korkmayıp kabirde yatanlardan korkma, onlardan medet umma, Allah ve Allah'ın buyruklarını hafife alma, şirretlik, büyüklere saygıyı Allah'a tazîm noktasına ka-

dar götürme, türbeleri ve mezarları hac edercesine ziyarette bulunma, yer yer mescidlerin harap ve bakımsız bırakılmasına karşılık, türbelerin şatafatlı ve tertemiz tutulması hemen her yerde kendisini gösteren tezahürlerdi.

İslâm'ın merkezinden çok uzakta kalan, vahyin tazeliğinden ve gücünden çok şey kaybederek ulaşabildiği, binlerce seneden beri damarlarında putperestlik ve şirk inancı dolaşan bir din, felsefe ve kültürün hüküm sürdüğü bir bölgede, bu tür hurafelerin bulunması tabii idi. Burada yaşayan müslümanların Kur'ân ve hadisle doğrudan doğruya bağlantıları yoktu. Hinduca inançlar, düşünceler, anlayışlar müslümanların evlerine kadar girmişti. Daha önce İmam-i Rabbânî bu tür itikatlarla mücadele etmiş ve büyük bir başarı kazanmıştı. Onun dönemi üzerinden yüz sene geçmesine rağmen Kur'ân-ı Kerîm ve hadisle doğrudan doğruya kuvvetli ve genel bir bağ kurulamamasından dolayı inanç alanında İslâm dışı, hatta İslâm'a taban tabana zıt sapmalar olmuş, en sağlam ailelerde bile inanç ve amel bozuklukları görülür olmuştu.

Tasavvuf ve tarikat ehli ağzında, Kitap ve sünnete uymayan, özellikle tevhid inancını zedeleyecek nice sözler dolaşmaktaydı.

O dönemde, Arapça bilmeyen İslâm ülkelerinin hemen hemen tümünde şöyle bir yaygın kanaat vardı: Kur'ân, ancak belli bir tabaka tarafından anlaşılabilir. Onu anlayabilmek için şu kadar ilmi bilmek gereklidir. Onu halka indirmek, halkın doğrudan doğruya Kur'ân'ın ne demek istediğini anlamasını, onunla doğru yolu bulmasını, ondan feyiz almasını istemek çok tehlikelidir. Bu, büyük bir fitne ve sapıklığın kapısını aralamak demektir. Halk arasında düşünce anarşisine sebebiyet verir, kişisel görüşlerle hareket edilmeye başlanıl·· , dahası ulemâya ihtiyaç duyulmaması, hatta onlara karşı baş kaldırılması sonucunu doğurur.

Şah Veliyyullah Dihlevî, Allah'ın elçisi Hz. Peygamber'in (s.a.) ve onun seçkin sahâbîlerinin de belli bir tahsilleri olmadığını, bununla birlikte bizzat Kur'ân'ı okuyarak doğruyu öğrenip, arındıklarını ve yüceldiklerini ifade ederek bu düşüncenin sakatlığını belirtmiş ve 'Hikmete dair Sadra'nın eserlerini anladıklarını, *el-Kâmûs*'u ezbere bildiklerini iddia edip de, sonra kalkıp kendilerinin asla Kur'ân'ı ve hadisleri anlamayacaklarını söyleyenlere yazıklar olsun!' demiştir. O, ister tahsilli olsunlar, ister tahsilsiz olsunlar, müslüman olmaları ve yüce sahabînin tutmuş olduğu yolu takip etme azim ve gayreti göstermeleri, kulaklarını Kur'ân ve sünnete vermeleri halinde herkesin onlardan istifade edebileceklerini ısrarla belirtmiştir.

Şah Veliyyullah, bir tür "Allah'ın yolundan alıkoyma" şeklinde gördüğü bu kötü anlayışa son vermek için Kur'ân'ı, resmî ve ilmî dil olan Farsça'ya tercüme etme gereğini duydu. Çünkü halkın irşadı, inançların ıslâhı, Allah ile kul arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi için, Kur'ân-ı Kerîm'in kendi öğretilerini, onun irşadlarını, davet ve tebliğini insanlara doğrudan ulaştırmaktan daha güçlü ve kestirme yol olamazdı. Birazcık kültürü olan her müslüman, Farsça konuşamasa bile, bu dili anlayabiliyordu. Aslında yedi asır kadar süren Farsça'nın hakimiyeti döneminde onlarca Kur'ân tercümesi olmalıydı. Fakat durum öyle değildi.

Şah Veliyyullah Dihlevî, böylece Kur'ân'ın tercümesine başladı ve tercüme, üç aşamadan sonra H. 1151 yılında bitti ve temize çekildi. H. 1156 yılında değerli âlim, Hâce Muhammed Emin'in özen ve ilgi göstermesiyle kitap yaygınlaştı, bundan ders verilmeye başlandı ve böylece yayıldı.[4]

Şah Veliyyullah Dihlevî, *Fethu'r-Rahmân* tefsir ve tercümesine ek olarak, tercüme metoduna dair kısa bir mukaddime de yazmıştır.

Tabiî bu teşebbüs öyle kolay olmamış, bu yüzden ulemanın hışmına uğramış, hatta Fethpûrî camisinde öldürülmek için bir suikast girişiminde bile bulunulmuştur.[5] Ancak zamanla bu tepki sönmüştür.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin bu teşebbüsü, bu konuyla ilgili yaygın yanlış kanaatin değişmesinde etkili olmuştur. Nitekim benzeri durumlar daha önce, Eş'arî tarafından akıl ve mantığın, Gazzâlî tarafından da felsefenin dinî esasların isbatında kullanılması yoluyla olmuş, ve böylesi büyük âlimlerin teşebbüsü ile insanların mevcut telakkileri değişmiştir.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin bu tercümesinden hemen elli sene sonra başta oğlu Şah Abdulkâdir olmak üzere, konuşulan Urdu diline Kur'ân'ın çeşitli tercümeleri yapılmıştır. Bu tercümelerin, gerçek İslâm inancının yerleşmesi ve yayılmasında önemli katkıları olmuştur.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin, ümmetin ıslâhı yolunda yaptığı en büyük tecdîd faaliyeti *el-Fevzu'l-kebîr*'i yazmasıdır. Bu eseriyle, Kur'ân'ın anlaşılması, onun üzerinde düşünülmesi melekesinin geliştirilmesini amaçlamış, ümmetin ıslâh duygularının uyandırılmasını gaye edinmiştir. Sahasında tek eser olduğu söylenir.

---

4 Fethu'r-Rahmân kitabının önsözü, Delhi, H. 1294'den.

5 bkz. Ömer Rıza, Kur'ân Nedir?, 88.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin, Kur'ân'ın maksatları, konuları hakkında yazdıkları, üslup ve metodunun özellikleri, diğer eserlerden, özellikle de son devirlerdeki ders kitaplarından farklı oluşu, esbâb-ı nüzûle nadir olarak yer verişi, belki bugün ciddiye alınacak bir yenilik sayılmayabilir. Ancak bunlar, hicrî on ikinci asır ortamına göre son derece önemli ve yeni şeylerdi. Bu düşüncelerden bir kısmı hâlâ bilinmez ve meçhul bir hal arzeder. Nüzul sebeplerine yönelik rivâyetlerin çokluğu, onların ehemmiyetlerine sürekli dikkat çekilmesi, hep onların üzerinde yoğunlaşılması şeklindeki son devirlerin ilmî anlayışının bir tür sembolü haline gelen yaklaşım yüzünden, tarihin hemen her döneminde Kur'ân-ı Kerîm'in muhtevasından, kıssalarından yeterince istifade edilememiş, öğüt ve ibretlerinden yeterince yararlanılamamış, çağın ortamı dikkate alınarak zamana tatbik edilme başarısı gösterilememiştir. Şah Veliyyullah Dihlevî, yaptığı bu çalışma ile, Kur'ân-ı Kerîm'i bürüyen bu yoğun perdeyi kaldırmakta ve onun eşsiz güzelliğini, revnaklığını, üstün değerini ortaya çıkarmaktadır.

Şirk ve Tevhid:

Şah Veliyyullah Dihlevî, inançların ıslahı ve gerçek tevhid inancına davette bulunma konusunda, sadece Kur'ân-ı Kerîm tercümesi ve verdiği Kur'ân dersleriyle yetinmedi. Konu üzerinde gerçek bir bilgin ve araştırmacı olarak inceleme ve tahlillerde bulundu. Tevhid inancı, Hz. İbrahim milletinin en büyük alâmeti idi ve hanîf İslâm dininde onu bozacak herhangi bir şeye en küçük bir yer yoktu.

Kur'ân ve Rasûlullah (s.a.), tevhid ve şirk arasını kesin ayırmış, tevhidin gerçek yüzünü insanlara göstermiş, şirke en basit şekillerine kadar cihad açmış, şirke götürebilecek her türlü kapıları kapatmıştı. Buna rağmen, haklarında hüsnü şehadette bulunulan nesillerin geçmesinden, yeni ülkelerin fethedilmesinden sonra, bura ahalilerinin müslüman olması, İslâm toplumlarının müslüman olmayan başka toplumlarla ihtilat halinde olması, vahiy döneminden giderek uzaklaşılması ve aradan asırlar geçmesi gibi sebeplerle, İslâm toplumuna bazı müşrikçe inanç ve davranışlar girmiştir. İşin garibi, pek çok ilim sahibi olduğunu iddia edenler, bunları tevil ederek, değişik yorumlar getirerek caiz olduğuna hükmetmeye nasıl cüret edebildiler?! Pek çok kültürlü müslüman, bu tür mugalatalara, tevillere nasıl tutsak edildi?!

Şah Veliyyullah Dihlevî'ye göre bunun gerçek sebebi, tevhidin

gereği şekilde anlaşılamaması, şirkin özüne ve müşriklerin, özellikle de cahiliye dönemi müşrik Araplarının inançlarının hakikatine vakıf olunamamasıdır. İşte bu yüzden Şah Veliyyullah Dihlevî, tevhid, şirk gibi kavramların açıklanması üzerinde önemle durdu ve yanlışlığın kaynağını göstermeye çalıştı. Büyük çoğunluk şirki, canlı ya da cansız herhangi bir varlığı, Allah'ın zatı ile aynı tutmak, O'nun dengi ve misli kabul etmek, ona, Allah'a ait bütün sıfat ve fiilleri izafe etmek, onun yaratıcı, rızık verici, öldürücü, hayat verici... olduğuna inanmak şeklinde anlamışlardır. Allah'a ait bazı sıfatların, kendi katında mukarrab bulunan bazı sevgili kullarına nisbet edilmesinde ise bir sakınca görmemişler ve bunu şirk telakki etmemişlerdir. Keza, Allah'a gösterilebilecek bir saygının bazı insanlara gösterilmesini de tevhide aykırı bulmamışlardır.

İşte düğümün asıl bu anlayışta yattığını gören Şah Veliyyullah Dihlevî, şirkin mahiyetinin iyi anlaşılması ve gerçek tevhidden maksadın ne olduğu üzerinde ısrarla durmuş ve şirk'i "Allah Teâlâ'ya has olan sıfatları, ondan başkasına nisbet etmektir," şeklinde tanımlamıştır.

Şah Veliyyullah, bu konuda şöyle demektedir:

Şirkin hakikati:

"Esasen şirk; kişinin, insanlar arasında yüceltilmiş bulunan bazı insanlardan sâdır olan fevkalâde hallerin, behemehal onlarda insan türüne mahsus olmayan bir sıfata sahip olması yüzünden kaynaklandığına inanmasıdır. Onda varlığına inandığı bu sıfat, Vâcibu'l-Vücûd'a has bulunan, ulûhiyet vasfı bulunmayan yaratıklarda olmayan bir sıfattır. Şirke inanan kişiye göre bu şöyle olur: Tanrı, kendi ulûhiyet libasından bir başkasına giydirir, veya başkası O'nun zâtı içerisinde kendi varlığını yok eder ve O'nun zâtı ile kâim olur, ya da daha başka yollarla ilâhlık vasfını kazanır. Bu tür hurafelerle, şirk koştuğu şeye kudsiyet atfeder. Hadiste şöyle gelmiştir:

"Müşrikler şöyle telbiyede bulunurlardı: Lebbeyk, lebbeyk, lâ şerîke lek illâ şerîken hüve lek, temlikuhû ve mâ melek."[6]

Böylece o kişi, ilahlık vasfına sahip olduğuna inandığı insanın huzurunda aşırı bir saygı gösterir ve ona karşı, Allah Teâlâ'ya gösterilen kulluğa benzer bir davranış içerisine girer."[7]

---

6 Manası şöyle: *"Buyur Tanrım, Buyur! Senin ortağın yoktur; ancak bir ortak ki o sana aittir, sen ona ve neyi varsa hepsine mâliksin."*

7 Huccettullahi'l-bâliğa, 1/61.

Tevhid:

Tevhid bahsinde ise şöyle demektedir:

"Müşrikler; önemli olayların idaresi konusunda, yine olması kesin olarak programlanıp kararlaştırılan şeyler hakkında müslümanlarla aynı şekilde düşünmektedirler. Bunun dışında diğer konularda ise farklı bir inanca sahiptirler.

Bunlar, daha önceki nesillerden sâlih insanların Allah'a ibadet ettiklerini, O'na yaklaştıklarını, bunun sonucunda da Allah Teâlâ'nın onlara uluhiyyet (tanrılık vasfı) verdiğini, böylece onların da, diğer insanların kendilerine ibadette bulunmasına hak kazandıklarını kabul ederler ve inançlarını şöyle bir örnekle açıklarlar: Hükümdarlar hükümdarına kölesi hizmet eder, hizmetinde kusur göstermez ve onun teveccühünü kazanır. Bunun sonucunda da hükümdar ona, saltanat hilati verir ve ülkesinin bir bölümünün idaresini ona havale eder. Bu makama ulaşmasıyla artık ona, (aslında köle olmasına rağmen) o ülke halkının itaati vacip olur.

Bunlar şöyle derler: Allah'a yapılan ibadetin kabul edilmesi için, mutlaka bunlara da ibadette bulunulması gerekir. Dahası, Allah Teâlâ, son derece yücedir, erişilmez bir yerdedir; bunun için de, O'na doğrudan ibadette bulunmak bizatihî insanı O'na yaklaştıramaz. Bu itibarla, Allah ile kullar arasında aracı olmaları ve O'na yaklaştırmaları için, mutlaka sözü edilen sâlih insanlara ibadet etmek gerekir.

Bunlara göre, onlar işitirler, görürler, kulları için şefaat ederler, onların işlerini düzenlerler ve onlara yardım ederler.

Bu inançlara sahip olan müşrikler, zamanla onların adına taşları yontmuşlar ve bu heykelleri ibadetleri esnasında kendilerine kıble edinmişlerdir. Arkalarından gelen nesiller, bu kıble edinilen putlarla, o putların temsil ettiği kimseler arasındaki bağlantıyı kavrayamaz olmuşlar ve önlerindeki putların, bizatihî mabûd olduğunu düşünmeye başlamışlardır."[8]

Cahiliye dönemi insanlarının inançları, ibadetleri vb. gibi konulardan bahsederken de şöyle der:

"Cahiliye döneminde Allah Teâlâ'nın, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunan her şeyi yaratmada, büyük işleri idare etmede herhangi bir ortağının olmadığına inanılır, hiçbir kimsenin onun hükmünü geri çeviremeyeceğine, takdir buyurması ve kesin hükmetmesi halinde O'nun kazasını önleyecek bir manianın olmadığı-

8 Huccettullahi'l-bâliğa, 1/59.

na itikat edilirdi. Şu âyet-i kerîmeler bu temayı işlemektedir: *"Andolsun ki, onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan, mutlaka 'Allah...' derler."*[9] ; *"Bilakis yalnız Allah'a yalvarırsınız."*[10] *"Denizde başınıza bir musibet geldiğinde, O'ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider."*[11]

Ancak onların zındıklıklarından sayılacak şu sözleri bulunuyordu: "Meleklerden ve ruhlardan öyle şahsiyetler vardır ki, bunlar büyük işlerin dışında kalan konularda yeryüzü işlerini idare ederler; kişinin kendisini, ailesini ve mallarını ilgilendiren konularda ıslaha yönelik tasarruflarda bulunurlar. Bunların hali, sultanlar sultanına nisbetle etrafında bulunan küçük krallara, hışmından yanına yaklaşılamayan hükümdara nisbetle şefaatçi ve nedimlere benzer. Bu inancın çıkış noktası, şeriatların, işlerin meleklere havale edilmiş olduğunu, mukarrabûn mertebesine ulaşmış insanların dualarının kabul olunduğunu ifade etmiş olmasıdır. İnsanlar bu tür ifadelerden hareketle, görünmeyeni görünene benzeterek hükümdarlar gibi melekleri iktidar sahibi, tasarrufta bulunabilen varlıklar zannnetmişlerdir..."[12]

Şah Veliyyullah Dihlevî, açıklamalarıyla şirk manası taşıyan amellerin ve inançların temeline inmişti. Halkın ve onlara çok benzeyen aydınların içine düşmüş oldukları şirk manası içeren davranışlara karşı savaş açmıştı. Alllah'tan başkası adına adakta bulunmak, kurban kesmek, veli ve salihler adına oruç tutmak, onlara dua etmek, onlardan dilek tutmak, onlara sığınmak, onlardan korku ve ümit arasında olmak, istimdad ve istiânede, kabirlerine tazimde bulunmak, onlarla ilgili olan her şeye Allah'ın evine, hareme, şer'an kutsal sayılan yerlere hürmet eder gibi saygı göstermek, insanın mutlu ve mutsuz oluşunda, sıhhatli ve hasta oluşunda, fakirlik ve zenginliğinde etkin olduklarına inanmak... gibi inanç ve davranışları tevhid inancını zedeleyen, şirk manası taşıyan inanç ve davranışlar olarak mahkum etmiştir.

Şah Veliyyullah Dihlevî, inançların açıklanmasında selefin yolunu tutmuş, Kur'ân ve sünnetin açıklamasını esas almıştır. Bu konuda İbn Teymiye (ö. 728), onun talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 791) gibi isimler kendisi için örnek olmuştur. Akâide dair yazdığı, *el-Akîdetu'l-hasene* adlı kitabında tevil ile lâfızcılık ara-

9 Lokman 31/25.

10 En'âm 6/41.

11 İsrâ 17/67.

12 Huccettullahi'l-bâliğa, 1/125.

sında orta bir yol tutmuştur. Kitap, akıcılığı, ibaresinin kolaylığı yanında, Ehl-i sünnet inancını özet olarak içinde toplayan muhtevalı bir eserdir.

Şah Veliyyullah Dihlevî, Farsça olarak yazdığı *Vesâyâ* risalesinde konu hakkındaki tutumunu şöyle ifade etmiştir:

"Bu fakirin ilk tavsiyesi, itikat ve amelde Kitap ve sünnete dört elle yapışılması ve daima onlara göre amel edilmesidir. Akaid konusunda ilk dönem Ehl-i sünnet (mütekaddimîn) metodu tercih edilmelidir. Selef-i sâlihin uzun boylu üzerinde durmadığı sıfatlar ve müteşabihler konusuna fazlaca girilmemeli, akılcıların, zeki geçinenlerin kuşkuya düşüren görüş ve düşüncelerine değer verilmemelidir."

İsimler ve sıfatlar hakkındaki yaklaşımını da şöyle takdim etmektedir:

"Bil ki: Hak Teâlâ, akıl ya da duyularla kavranılan herhangi bir şeye mukayese edilmekten, veyahut arazların mahallerinde gözükmesi gibi O'na sıfatların hulûl etmesinden, sıradan insanların akıllarıyla kavranmaktan, halk arasında kullanılan lâfızların O'nu ifade etmesinden münezzeh ve yücedir. Öbür taraftan O'nun mutlaka insanlara tanıtılması da gerekmektedir. Çünkü kendileri için mümkün olan kemâl mertebesine ulaşabilmeleri için, bu zorunludur. Bu durumda aşağıdaki yollara başvurmak gerekecektir:

1. O'nun hakkında zâhir manaları değil de sonuçları itibarıyla bazı sıfatların kullanılması vacip olacaktır. Meselâ O'na, *"rahmet"* sıfatının, kalbin şefkat duyması ve hislenmesi manasında değil de, nimetlerin inmesi anlamında nisbet edilmesi gibi.

2. İstiâre yoluyla, hükümdarın, ülkesini yönetmesini ifade etmek için kullanılan lâfızların, Allah Teâlâ'nın kâinatı idare etmesi için kullanılması. Çünkü, bu manayı ifade etmek için bundan daha açık başka bir yol bulunmamaktadır.

3. Teşbihler kullanılması. Bunlarla, kullanılan kelimelerin ifade ettikleri mananın kendisi değil de, örfte o benzetmeye uygun bulunan manaların kastedilmesi şarttır. Meselâ, *"eli açıklık"* tan, cömertliğin kastedilmesi gibi. Yine bu teşbihlerin, muhataplara O'nun hayvanî duygulara sahip olduğunu açık bir şekilde hatırlatmaması da şarttır. Bu, tabiî muhataplara göre farklılık arzedecek bir durumdur. Buna göre meselâ Allah Teâlâ hakkında *"görür"*, *"işitir"* denir; fakat *"tadar"*, *"dokunur"* denemez.

4. Allah Teâlâ'nın her ayrı konuyla ilgili fiillerini dikkate alarak O'nu *"Rezzâk"*, *"Musavvir"*... gibi adlarla isimlendirmek.

5. Allah Teâlâ'ya lâyık olmayan her türlü yakıştırmalardan, özellikle de O'nun hakkında yanılgıya düşen kavimlerin itikatlarını hatırlatıcı tavsiflerden kaçınmak; *"Lem yelid ve lem yûled"* gibi.[13]

İstisnasız bütün semavî din müntesipleri, Allah Teâlâ'nın sıfatlarının bu şekil üzere beyan edilmesi, O'nu niteleme babında gelen kelimelerin olduğu gibi kullanılması, kullanımı ötesinde üzerinde durularak kurcalanmaması hakkında icmâ (görüşbirliği) etmişlerdir. Haklarında hüsnü şehadette bulunulan ilk nesiller, hep bu tavır üzere olagelmişlerdir. Sonra bir grup müslümanlar, bu konuya dalmaya başlamışlar ve herhangi bir nass ya da kesin bir aklî delil olmaksızın, onların ne manalara geldiğini kurcalamaya başlamışlardır."[14]

Allah'ın isimleri ve sıfatları konusunda selefin görüşünü tutması, yersiz yorumlara giden ve sıfatlar konusundaki sözleri, bazen sıfatları ortadan kaldırma noktasına kadar giden felsefeci kelâmcılarla uyum içinde olmaması, hadise ve sünnete karşı olan tutkusu ve aşırı saygısı, Şah Veliyyullah Dihlevî'yi, Şeyhulislâm İbn Teymiye'yi savunmaya, onun değerinin büyüklüğünü itiraf etmeye sevketmiştir. Bilindiği gibi İbn Teymiye, son asırlarda hakkında çok tartışma yapılan, hakaretlere, suizanlara hedef olmuş bir şahsiyettir. İşte böyle bir ortamda Şah Veliyyullah Dihlevî, onu son derece güzel ifadelerle övmüş, onu müdafaa etmiştir. *et-Tefhîmâtu'l-ilâhiyye*'de şöyle demiştir:

"Şeyhulislâm İbn Teymiye'nin görüşleri arasında, Kitap, sünnet, selefin söz ve uygulamalarından mesned ve delili olmayan hiçbir şey yoktur. Dünyada böyle bir âlimin bulunması çok ender çıkar. Yazılı ya da sözlü beyanda onun seviyesine kim ulaşabilir?! Ona karşı çıkanlar, onun sahip olduğu meziyetlerin onda birine bile sahip değillerdir."[15]

2. HADİSİN NEŞRİ VE HADİS İLE FIKHI BİRLEŞTİRME FAALİYETİ

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin Hind yarımadasında gerçekleştir-

---

13 Manası şöyle: *"Allah, doğurmamıştır, doğurulmamıştır; yani O ne baba olmuştur, ne de oğul."* Bu âyet, Hıristiyanların Allah inancını reddetmektedir.

14 Huccettullahi'l-bâliğa, 1/63.

15 Cilâu'l-ayneyn, s. 46'den.

diği en önemli faaliyetlerinden bir diğeri, hadisin bu bölgede yer etmesini, yayılmasını sağlamak, hadis derslerini ihya etmek, bu büyük ilme özel bir önem vermek olmuştur. Bu konuda vermiş olduğu eserler, son derece ciddî ve büyük araştırmalar sonucu yapılmış çalışmalardır. Bu eserler, onun tecdid hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Zaten onun hadise dair olan ilmi, ilim âlemindeki üstünlüğünü belirleyen kıstaslardan biri sayılmış ve o, "muhaddis" olarak nitelenir olmuştur.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin hadise ayrı bir önem vermesinin iki temel sâiki vardır. Birincisi hadisin onun nazarındaki yeridir. Ona göre hadis, bütün yakînî ilimlerin esası ve başıdır, dinî ilimlerin temeli olması bakımından en az Kur'ân kadar önemlidir.[16] İkinci olarak o, mevcut fiilî durumun tasfiyesi için sünnete başvurmayı zorunlu görmektedir. Her asırda ıslahatçıların, ümmetin gidişatını değerlendirmek, sapmaları tesbit etmek için kıstas olarak başvuracakları vazgeçilmez asıl hadistir. O, inançta, amelde ve ahlâkta Kitap ve sünneti kıstas olarak almadıkça gerçek bir kemâl halinin gerçekleşemeyeceğine inanır. İtidal hali, ancak sünnet vasıtasıyla korunabilir. Eğer sünnet yolu terkedilir, peygamberî yönlendirmelere sırt çevrilirse, ümmet ifrat ya da tefrite düşer, denge bozulur. *"Andolsun ki, Rasûlullah'ta, sizin için en mükemmel bir örnek vardır."*[17] âyetinde de ifade edildiği gibi, insanlar için sunulan fiilî örneğin ihmal edilmesi, dinî hükümlerin hayata tatbikini imkânsız kılar. İşte sünnetin bu özelliğinden dolayı Şah Veliyyullah Dihlevî, ona ayrı bir önem vermiş ve hadisin neşrine, ders olarak okutulmasına özel bir ilgi göstermiştir.

Tecdîd ve ıslâh hareketine girişen herkes için durum aynı olmuş, onlar da faaliyetlerini sürdürürken hadis kitaplarına büyük önem vermişlerdir. Çünkü bidat ve hurafelere, cahiliye dönemi âdetlerine karşı savaş açmak, gerçek dine, saf İslâm'a davette bulunmak durumunda olan herkes için, hadis en temel esastır ve bu işi onsuz yapmak mümkün değildir.

Hicrî onikinci asır ve daha öncelerine baktığımız zaman Hind kıtasının hadisle fazla ilgisi olmadığını görmekteyiz. Arap hakimiyetinin sona ermesi ve kıtanın Gazneli, Gurlu hükümdarların egemenliğine girmesi sonucu, hadis ilmi unutulmaya yüz tutmuş ve insanlar şiir, ilm-i nücûm, riyazî ilimlere yönelmişler, dinî ilimlerden de fıkıh ve fıkıh usûlü rağbet görmüştür. Fıkhın hadise arze-

16 bkz. Huccettullahi'l-bâliğa, 1/2.

17 Ahzâb 33/21.

dilmesi, ona vurulması gibi bir endişe duyulmamıştır. Hadis ilmine olan ilgisizlik asırlar boyu devam etmiştir. Hatta, altı sahih hadis kitabını ve onların müelliflerini, bu ilim dalının meşhur simalarını dahi bilmemektedirler. Bütün bildikleri es-Sağânî'nin *Meşâriku'l-envâr*'ıdır. Eğer bir kimse, el-Bağâvî'nin *Mesâbîhu's-sünne*'sine, ya da *Mişkâtu'l-mesâbîh*'e ulaşmışsa, kendisini "muhaddis" derecesine ulaşmış görürdü. Buralarda genelde felsefe ve tasavvuf revaçtadır. Mutasavvıfların sözlerini içeren kitaplar yayılmıştır ve bunların muhtevalarının sahih hadislerle tevsiki gibi bir ihtiyaç da bulunmamaktadır. Sûfiyye arasında selam secdesi, kabirlerin mescid edinilmesi, orada mumlar yakılması, etrafının kutsal sayılması ve adeta Kabe gibi tavaf edilmesi, çeşitli merasimlerin yapılması, Allah'tan başkası adına adakta bulunma, evliya adına kurban kesme, oruç tutma... gibi bir ucu şirke varan pek çok bidat yaygın halde bulunuyordu.

İşte böyle bir ortamda Şah Veliyyullah Dihlevî'nin ortaya çıkması, bidat ve sünneti birbirinden ayırmak için mücadele etmesi ve bunun için de hadis ilmine önem vermesi makul ve yerinde bir hareket olmuştur. Daha onuncu hicrî asırdan başlayarak hadis ilmine önem verilmeye başlaması, ancak bu ferdî çabaların gereken ilgiyi toplayamaması, bu konuda müceddid birine ihtiyacı ortaya çıkarmıştı. Şah Veliyyullah Dihlevî, yaptığı çalışmalar ve oluşturduğu ilgi ile, beklenilen sima olmuştu. Bundan böyle hadis ilmi, öğrenim yılları sırasında okutulmakta olan mukarrar dersler arasına girmiş, fazilet ve kemalin göstergesi haline gelmişti. Hadis-i şerif okutmak üzere müstakil ilim halkaları oluşmaya başlamış, altı hadis kitabının, özellikle de Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'nin okutulması yaygın bir hal almıştır. Halkın istifadesini sağlamak için hadis kitapları tercüme edilmiştir. Bütün bu faaliyetler sonucunda Hindistan, hadis ilminin merkezi haline gelmiştir. Reşid Rıza'nın şu sözleri bu gerçeği şöyle ifade eder:

"Eğer zamanımızda Hint uleması kardeşlerimizin hadis ilmine gösterdikleri ilgi olmasaydı, bu ilmin şark illerinde sonu kesilmişti. Mısır, Şam, Irak, Hicaz'da hicrî onuncu asırdan beri zayıflamıştır. Hatta, on dördüncü asrın ilk başlarında bu zayıflık son noktasına ulaşmıştır."[18]

Hindistan'da ihyasına çalışılan dinî hayatı, kesif bir bidat sisi bürümüş, cahiliye ananeleri, gayrimüslimlere ait dinî hava egemen hal almışken, gayrı İslâmî nişaneler (şeâir) revaçta iken ilim

18 Miftâhu Künûzi's-sünne'ye yazdığı mukaddimede (s. Kâf)

mahfillerinde Yunan felsefesi, âlet ilimleri, belâğat, kelâmın, şer'î ilimler adına da sadece fıkıh ve fıkıh usulü okutulması ve bunlarda kılı kırk yararcasına durulması, fıkhın hadisle desteklenmesi gibi bir kaygı duyulmaması doğrusu kabul edilebilir değildi. Şah Veliyyullah Dihlevî, böyle bir tavrı hazmedemiyordu. Ona göre herşeyin başı Kitap ve sünnetti. Dolayısıyla eğer maksat ilimse, işe bunlardan başlamak gerekirdi. Maksat da bunlarla amel etmekti. Eğer kendi anlayışımızla amel etme imkânımız varsa bu ikisiyle yetinebilirdik. Yok, anlayışımız yeterli değilse, o zaman bizden önceki ulemanın anlayışından yararlanma yolunu tutabiliriz. Onlardan sünnete daha uygun, daha açık, daha münasip gördüğümüz görüşleri alabiliriz. Âlet ilimleriyle uğraşırken, onların nihayet bir araç olduklarını, hiçbir zaman amaç haline gelmemesi gerektiğini aklımızdan çıkarmamalıyız.[19]

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin hadis ilmine hizmetleri:

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hicaz'dan döndükten sonra hadis ilmine özel bir itina göstermeye başladı ve Rahîmiyye medresesesi, çok sürmeden hadis ilmi taliplerinin toplandığı bir merkez haline geldi ve asırlar sonra ilk kez Hindistan hadis sahasında önemli bir yer kazandı, Yemen'le boy ölçüşür hale geldi, hatta şöhreti Hicaz'ı bile tutmaya başladı. Hadis alanında değerli eserler yazdı. Bunlara eserleri bahsinde yer verilecektir.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin mezhep anlayışı ve fıkıh ile hadisi birleştirme başarısı:

Şah Veliyyullah Dihlevî zamanında, fıkıh ve hadis ilimleri, dünyanın hemen her yerinde birbirinden ayrılmış durumdaydı. Mezhepler iyice yerleşmiş ve esnekliğini tamamen yitirmişti. Mezheplerin, kırılabilen, fakat asla esnemeyen, uzamayan sert kalıpları vardı. Herkes kendi mezhebinin yüzde yüz doğruluğuna inanırdı. Bir fakihin hadise tabi olması, ulemanın gazabını çekmek için yeterli idi. İşte böyle bir ortamda Şah Veliyyullah Dihlevî, hadise özel bir önem vermekle, son derece önemli bir tecdid başarısında bulunmuştur. O, önce hadisle fıkhı birleştirme, sonra da dört mezhebin arasını bulma ve bunları birbirlerine yaklaştırma gayreti göstermiştir. Hint kıtasında Şah Veliyyullah Dihlevî'den önce fı-

19 bkz. et-Tefhîmâtu'l-ilâhiyye, 1/214-215.

kıh ile hadis arasını bulma, mezhepleri hadis temeli üzerinde birleştirme gibi bir gayreti daha görmemekteyiz.

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hanefî olarak yetişmişti. Sonra Hicaz'a gidişinde orada genelde Şâfiî olan âlimlerden okumuş ve böylece Şâfiî mezhebinin usul ve kâidelerini de öğrenmişti. Hicazda bulunması sebebiyle Malikî ve Hanbelî mezheplerini de tanıma fırsatı buldu. Uzun süre tarihî, coğrafî, siyasî, ictimaî sebeplerden dolayı Hindistan âlimleri arasında böyle bir fırsatı ele geçiren olmamıştı. Bu özelliğiyle o, dört mezhebi rahatça karşılaştırma imkânını elde etti.

Öbür taraftan o, yaratılıştan sahip olduğu uzlaştırıcılık, birleştiricilik, dengecilik, ufku genişlik gibi meziyetleriyle ayrılığa ve dağınıklığa değil, birleştirmeye ve telife taraftardı. Bunun için de, daha Hicaz'a gitmeden önce fıkıh ile hadisi birleştirmeye meyletmiş, muhaddis fakihlerin yolundan gitmeye, onların yaklaşımlarını izlemeye azmetmişti.

Bu konuda şöyle demektedir:

"Dört mezhebi ve onların usûllerini inceledikten, dayandıkları hadisleri gördükten sonra, gaipten gelen bir işaret ve nurla aynı zamanda hadis âlimi olan fakihlerin yolundan gitmeyi uygun gördüm ve buna azmettim."[20]

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin mezhep görüşü:

Şah Veliyyullah Dihlevî, zâhirî yaklaşımı ve katı mezhepçiliği şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Her iki kesime de aşırılıkları, katılıkları dolayısıyla tenkit yöneltmiş ve hakkın orta yolda, itidalde olduğunu açıklamıştır. Bu konuda o şöyle demektedir:

"Hem fukahanın görüşleri üzerinden yürümek, hem de hadislerin lâfızlarını araştırmak gerekir ve bu ikisinin dinde önemli bir yeri vardır. Muhakkik âlimler, öteden beri bu iki esas üzerinden yürüyegelmişlerdir. Kimi bunlardan şuna az itibar etmiş, öbürüne çok; kimi de bunun tersini yapmıştır. Ama bunlardan birinin tamamen ihmal edilmesi —Zahirîler ve katı mezhep müntesiplerinin büyük çoğunluğunun yaptığı gibi— asla doğru olmaz. Yapılması gereken, bunlardan birinin diğerine uygunluğunun ortaya konulması, bunun araştırılması ve böylece birinin eksik kısmının diğeri

20 el-Cüz'ü'l-latîf fî tercemeti el-Abdi'd-Daîf, s. 4'den.

ile telafi edilmesidir. Bu, aynı zamanda Hasenu'l-Basrî'nin görüşü olmaktadır."[21]

Vasiyetnâme'sinde şöyle demektedir:

"Fer'î meselelerde, fıkıh ile hadisi birleştiren muhaddis âlimlere uyulmalıdır. Fıkhî mesâilin, mutlaka Allah'ın kelâmına ve Rasûlullah'ın (s.a.) hadisine arzedilmesi, onlara vurulması gerekir."

"Hangi asırda olursa olsun müslümanlar, içtihadî mesâili, Kitap ve sünnete arzetmekten müstağni olamazlar."[22]

Şah Veliyyullah Dihlevî, Hanefî fıkıh ve usûlünün hâkim olduğu bir muhitte yaşamış, bu mezhebin özelliklerine bihakkın vakıf biridir ve herhangi bir büyük Hanefî âlimi gibi onu kabul etmektedir. Bununla birlikte Hanefî mezhebinin imamı Ebû Hanîfe'yi takdir ettiği gibi, diğer mezhep imamlarını da takdir etmekte ve onlar hakkında saygı duyduğunu belirten sözler söylemektedir.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin, dört mezhebi de yakından tanıması, onların yüksek mevkilerini, ilimlerinin genişliğini, bakışlarının inceliğini bilmesi, ümmet üzerindeki saygınlıklarını görmesi sebebiyle, tek bir mezhebi bilen, onun imamına büyük bir taassupla bağlı kalan müelliflere nisbetle mezhepler konusunda daha bir esnek olmasını sağlamış ve itidal noktasını yakalamasına yardımcı olmuştur.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin, içtihad ve taklid konusunda mutedil oluşu:

İçtihad ve taklit konusunda iki uç nokta vardır:

a) Âlim olsun cahil olsun, herkes için taklidin mutlak haram olduğuna, her konuda doğrudan Kitap ve sünnetle amel etmenin gereğine, hükümlerin bu iki kaynaktan alınması lüzumuna inanan kesim. Gerçi onlar, bunu sözleriyle açıkça söylemiyorlarsa da, amel konusundaki metotları ve yazdıkları bizi bu sonuca götürmektedir. Bunların sözcülüğünü İbn Hazm (ö. 456/1064) yapmıştır. Bu yaklaşım, son derece nazarî olup, uygulanabilirlik şansı hiç yoktur. Zira her müslümanın böyle bir şeyle yükümlü tutulması, takat üstü yükümlülük olur.

---

21 Huccettullahi'l-bâliğa, 1/156.

22 el-Vasâyâ (Farsça), s. 2-3'den.

b) Bütün müslümanlara taklidi vacip kılan kesim. Bunlar, bu katı hükmü dinlemeyip, bu daireden çıkan kimselere hemen "fâsık", "sapık", "mezhepsiz" gibi damgaları basmaktadırlar. Bunlar taklidin, halkın heva ve heveslere tabi olmalarını, kendi görüşlerine uymalarını önlemek, müslüman toplumunu kargaşadan, anarşiden korumak, dinî amelî alanda birlik ve beraberliği sağlamak, şer'î hükümlerle amel etmeyi kolaylaştırmak... gibi sebeplerle bir tür düzenleme yolu olduğunu unutmuşlar ve bunu dinin bir parçası şekline sokmuşlar, bu görüşleri üzerinde son derece ısrar etmişler, katı bir tavır göstermişlerdir. Böylece bunun fıkhî bir görüş olduğu, içtihadî bir mesele bulunduğu unutulmuş, dinî bir nass halini almış, kat'î bir amel, başlı başına dinî bir iş niteliğine bürünmüştür

Bu konuda Şah Veliyyullah Dihlevî'nin tercih etmiş olduğu yol, şeriatın ruhuna daha yakın olmaktadır ve ilk asırda takip edilen metoda daha çok uymakta, insan fıtratına daha muvafık düşmektedir ve pratik hayatın icaplarını karşılamaya daha elverişlidir. O, bu konu ile ilgili olarak hicrî dördüncü asırdan önceki durumu tasvir ederek görüşünü belirtmekte, insanların gerek dinî yaşantılarında ve gerekse dünyevî işlerinde karşılaştıkları problemlerini nasıl çözdüklerini, onların tercih ettikleri ve tuttukları yolun ne olduğunu açıklamaktadır. *Hüccetullâhi'l-bâliğa*'da, "Dördüncü yüzyıl öncesi ve sonrasında insanların tutumu" diye açtığı bir babda şöyle demektedir:

"Bil ki, hicrî birinci ve ikinci yüzyıllarda insanlar, belli bir mezhebi taklit etme üzerinde hemfikir değillerdi. Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) *Kûtu'l-kulûb* adlı eserinde şöyle demektedir:

"Kitaplar, mecmualar sonradan ortaya çıkmıştır. Birinci, ikinci asırlarda âlimlerin içtihadlarıyla hüküm vermek; âlimlerden birinin mezhebine göre fetva vermek, onun görüşlerini kabul edip bir meselede onları nakletmek ve onun mezhebine dayanmak diye bir şey halk arasında mevcut değildi."

Aksine insanlar iki derecede idiler: a) Âlimler, b) Halk.

a) Halk: Bunlar, müslümanlar arasında veya müctehidlerin ekserisi arasında ihtilafsız olan, üzerinde icma edilmiş olan meselelerde sadece şeriat sahibini taklit ediyorlardı. Abdestin alınış şeklini, guslün nasıl yapılacağını, namaz ve zekâtın hükümlerini... vb. atalarından veya memleketlerindeki âlimlerden öğrenmekte idiler. Onlar, bu minval üzere yürüyorlardı. Nadir olan bir olay ortaya çıktığı zaman mezhep tayin etmeksizin hangisi olursa olsun,

buldukları müftiye, o olay hakkında fetva sorarlardı. İbn Hümam (ö. 861/1457), *Tahrîr* adlı eserinin sonunda şöyle demektedir:

"Halk, herhangi bir müftîye her meselede sıkı sıkıya bağlı olmaksızın (iltizam etmeksizin) bir kere birine, diğer bir kere daha başka bir müftiye fetva sorardı."

b) Âlimler: Bunlar da iki kısımdır:

1. Ehl-i hadis: Bunlar sürekli hadisle meşgul olmaları sonucunda, konuyla ilgili bir başka şeye ihtiyaç duymayacak biçimde, bazı fukahaca da amel edilmiş, terki mazur görülmeyecek olan müstefîz ya da sahih hadise sahip olurlar, veya sahabenin ve tabiînin çoğunluğuna ait, muhalefeti hoş karşılanmayacak güçlü görüşlere ulaşırlar. Eğer mesele hakkında, naklin tearuzu, tercih imkanının bulunmaması vb. gibi sebeplerle kalbi mutmain kılacak bir şey bulamazlarsa, o zaman daha önce geçmiş olan fukahadan bazılarının görüşlerine başvururlar. Eğer iki görüş bulursa, bunlardan daha güçlü olanını tercih eder; görüş sahibinin Medine ya da Kufe ekolünden olması farketmez.

2. Ehl-i tahrîc: Bunlar, sarih olarak bulamadıkları şeyleri çıkaran ve mezhep içerisinde içtihadda bulunan kimselerdir. Bunlar, imamlarının mezhebine nisbet edilerek anılırlar. Meselâ, "Falan, Şâfiîdir, filan Hanefîdir..." denilir. Görüşlerinin çokça muvafık düşmesi halinde, hadis âlimleri de bu şekilde belli bir mezhep imamına nisbet edilebilir. Nesâî ve Beyhakî'nin İmam Şâfiî'ye nisbet edilmeleri gibi. Kaza ve iftâ görevini ancak müctehid olanlar üstlenirdi. Ancak müctehid olan kimseye fakîh denirdi. Bu asırlar geçtikten sonra işler değişti ve başka başka insanlar geldi; bunlar sağa sola saptılar. Birçok yeni durumlar ortaya çıktı."[23]

Taklidin meşru ve tabiî şekli:

Şah Veliyyullah Dihlevî, insafı ve gerçekçiliği sonucu olarak taklit konusunda şöyle düşünür: Eğer bir kimse, sadece şeriatın sahibine yani Rasûlullah'a (s.a.) uymak niyetinde; fakat, nasslardan doğrudan hüküm çıkarmaya ve onları uygulamaya kendisinin gücü yetmiyorsa, bu durumda onun, belli bir mezhebi ya da muayyen bir imamı taklit etmesinde bir sakınca yoktur. Şah Veliyyullah Dihlevî, İbn Hazm'ın, "Taklit haramdır ve kim olursa olsun hiçbir müslümanın Rasûlullah'ın (s.a.) dışında delilsiz, burhansız

23 Huccettullahi'l-bâliğa, 1/150-153.

herhangi bir kimseye tabi olması caiz değildir." sözünü naklettikten sonra şöyle der:

"İbn Hazm'ın bu sözünün uygun düştüğü kimse Hz Peygamber'in (s.a.) buyruğundan başka herhangi bir kimseyi, itaat edilmesi şart olan kimse kabul etmeyen, ancak Allah ve Rasûlünün helal bildiklerini helal sayıp, haram kıldıklarını haram kabul eden, fakat doğrudan doğruya Hz. Peygamber efendimizin sözlerini, davranışlarını bilmediğinden ve değişik sözleri biribiriyle karıştırarak doğru yolu bulma yeteneği ve o sözlerden meselelere çözüm bulma gücü taşımadığından dolayı Allah'tan korkan bir âlimin eteğine yapışan, bu âlimin de doğru söylediğine ve meseleyi açıklarken o noktada sadece peygamberin sünnetine bağlı ve onu dile getiren biri olduğuna inanan, onun görüş ve düşüncesinin doğru olmadığını anladığı an hiçbir tartışma ve inada sapmadan derhal onun eteğini bırakacak olan kimse değildir. Böyle bir insanı kim ve nasıl kötüleyecek; onu, sünnete aykırı kabul edecektir!

"Kaldı ki fetva isteme ve fetva verme yetkisinin Hz. Peygamber (s.a.) döneminden başlayarak kesintisiz devam ettiğini herkes bilir. Daima bir tek kimseden fetva alan kimse ile bazen bir âlimden, bazen de başka bir âlimden fetva alan, düşüncesi duru, niyeti sağlam olan ve sadece şeriata bağlanmayı isteyen iki kişi arasında hiçbir fark olmadığı herkesin malumudur. Bu nasıl caiz olmaz ve neden caiz olmasın? Bizim, hiçbir müctehid hakkında, Allah'ın ona gökten fıkıh indirdiğine, bizim ona itaatimizin vacip, onun da masum olduğuna inanmamızı gerektiren bir durum yoktur. Eğer biz ona uyuyorsak bu, sadece onun Allah'ın kitabını ve Hz. Peygamber'in (s.a.) sünnetini iyi bilen bir âlim olduğuna inandığımız içindir. Dolayısıyla böyle bir müctehidin görüşü (fetvası) mutlaka şu iki durumdan biri olacaktır: Ya, kitapla sünnetin açık hükmüne dayanmaktadır, ya da bir tür içtihad ile Kitap ve sünnetten çıkarılmıştır. Veya karinelere dayanarak hükmün falanca illete bağlı olduğunu anlamış ve kalbi buna iyice yatmıştır. Aralarındaki illet birliğinden hareketle hakkında nass bulunmayanı, hakkında nass bulunana kıyas etmiştir. Bu durumda o sanki hal diliyle, "Ben bundan, Hz. Peygamber'in (s.a.), 'Bu illetin bulunduğu her yerde hüküm şöyle olacak,' buyurduğunu anlıyorum" demektedir. Böylece kıyaslanacak mesele de, bu genel ve küllî mesele içine girmektedir. Dolayısıyla bu da, sonuçta Hz. Peygamber'e (s.a.) dayandırılmaktadır. Ancak bu nisbette zan vardır. Eğer böyle olmasaydı, hiçbir mü'min hiçbir müctehidi taklit etmez, ona bağlanmazdı. Bu durumda, bizim elimize Allah Teâla'nın, kendisi-

ne itaat edilmesini bize farz kıldığı günahsız, hatasız Hz. Peygamber'in (s.a.) güvenilir bir yolla sağlam bir hadisi geçerse, o hadis de bu müctehidin veya imamın fetvasına, görüşüne aykırı ise, bu durumda biz, bu hadise aldırmayarak hâlâ o tahmin ve zanna dayalı mezhebe bağlı kalmakta ısrar edersek, bizden daha hatalı yol seçen kim olabilir ve yarın kıyamet gününde Allah'ın huzurunda ne mazeret ileri sürebiliriz?!"[24]

Şah Veliyyullah Dihlevî, bu insaflı tahlilinden sonra İslâm âleminde amel olunagelmekte olan dört fıkıh mezhebi hakkında, *"Ikdu'l-cîd fî ahkâmi'l-içtihad ve't-taklîd"* adlı risalesinde şöyle demektedir:

"Biline ki: Meşhur dört mezhebi tutmanın büyük faydası, hepsini birden terketmenin (mezhebsizliğin) de, madde madde açıklayacağımız üzere pek çok zararı vardır:

1. İlk müslüman alimler (selef), dini öğrenme konusunda, kendilerinden öncekilere dayanmış, onlardan faydalanmıştır. Bu cümleden olarak tabiûn ashaba, tebau't-tabîîn, tâbîûna... böylece her devrin alimleri daha öncekilere başvurup onlardan istifade etmişlerdir.

Akıl da bu davranışın iyi olduğuna hükmeder. Çünkü şeriat ancak nakil ve istinbat (delillerden hüküm çıkarmak) yoluyla öğrenilebilir. Nakil ise, ancak sonra gelenlerin daha öncekilerden, irtibat kurup ilim almalarıyla mümkün olur. İstinbat, daha öncekilerin mezheb ve görüşlerini bilmeye muhtaçtır. Ancak bu sayede müctehid, ilmini daha öncekilerin attığı temeller üzerine kurar, icmâa aykırı hükümden sakınma imkanı bulur.

Zâten bütün ilim ve zanaatlar, sarf-nahiv (gramer), tıp, şiir, demircilik, marangozluk, kuyumculuk... bunları öğrenmek isteyen herkesin, ehil ve üstadlarına müracaatları, önlerinde dirsek çürütmeleriyle elde edilmiştir. Bunun istisnası mantıken mümkün ise de çok nadir olarak vukubulmuştur.

Selefin görüş ve emek mahsûlüne itimat ve ihtiyacın zarureti böylece sabit olmuştur. Yalnız bunlara dayanabilmek için bazı şartlar vardır:

a) Sözleri sahih bir senedle rivayet edilmiş olmalı,

b) Veya meşhur kitaplarda yazılı bulunmalı,

c) Sözlerin çeşitli ihtimallerinden biri tercih edilmek, bazı

---

24 Huccettullahi'l-bâliğa, 1/153.

mevzulardaki umumi hükümlerin tahsisleri yapılmış olmak, mutlak olanlara kayıt ve şartlarına bağlanmak gibi hizmet görmüş olmalı,

d) Hükümlerin illet (esbâb-ı mucibe)leri açıklanmalı,

e) İhtilaflı olanlar bir araya getirilmelidir.

Şu son zamanlarda işte bu şartları kendisinde toplayan dört mezhepden başka mezhep yoktur."

Şah Veliyyullah Dihlevî, bundan sonra diğer zararları sıralar.[25]

Böylece o, içtihad ve taklid arasında mutedil bir tavır sergilemiş, şeriatın maksatlarına, insan fıtratına, ve vakıaya uygun düşecek bir yaklaşımda bulunmuştur. O, taklidin caiz olabilmesi için gerçek maksadın şeriatın sahibine yani Rasûlullah'a (s.a.) uymak, kitap ve sünnete bağlanmak olması gerektiğini belirtmiştir. Zarurete binaen uyduğumuz kimseye de, Allah'ın kitabını ve Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetini iyi bildikleri için uyacağız. Bu itibarla, şayet Kitap ve sünnet ile sabit hükmün, uyduğumuz imamın görüşünden farklı olduğuna güman getirirsek, derhal onun görüşünü terkederek kitap ve sünnet ile sabit olan hükme dönmede tereddüt etmememiz gerekecektir. İşte taklit ancak bu şekilde caiz olacaktır.

"Rabbin hakkı için, onlar, aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem yapıp, sonradan verdiğin hükümden hiçbir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe asla iman etmiş olmazlar."[26]

Her çağda içtihada ihtiyaç vardır:

Şah Veliyyullah Dihlevî, dört mezhebin özelliklerini, onların üstünlüklerini, özellikle büyük muhaddis fakihlerin yaptıkları hizmetleri, onların sahip oldukları üstün mevkii itiraf eder. Yine mevcut fıkıh ve hadis külliyatının büyük bir servet olduğunu, onlardan istifade edileceğini, onlardan müstağni olunamayacağını ve bu zengin mirasa sırt çevirmenin ancak hüsran ve mahrumiyet sebebi olacağını kabul eder. Bütün bunlara karşılık içtihadın —tabii ki şartlarına riayet kaydıyla— her çağda ihtiyaç duyulan bir müessese olduğuna inanır ve bunun, devamlı gelişmekte ve değişmekte olan insan hayatının bir gereği olduğunu düşünür, onu sürekli

25 Ikdu'l-cîd, s. 36-38. Türkçe çevirisi, s. 172.

26 Nisâ 4/65.

meydana gelen yeni yeni olayların çözümü, beşerî ihtiyaçların karşılanması için zarurî görür. *el-Musaffâ*'nın mukaddimesinde şöyle der:

"İçtihad, her devirde farz-ı kifâyedir. Burada içtihaddan maksat, meselâ İmam Şâfiî'nin içtihadı gibi, ne cerh ve ta'dîlde, ne dil ve benzeri araç olan ilimlerde, ne de içtihadî dirayette bir başkasına ihtiyaç duyacak olan imamlar hakkında söz konusu olan mutlak içtihad değildir. Bizim maksadımız müntesip müctehidliktir. Bu, şer'î hükümleri tafsîlî delillerinden bilme, müctehidlerin yolu üzere ayrıntılara çözüm bulabilme ve onları düzene koyma faaliyetidir. Bunun, imamlardan birinin irşadı (metodu) doğrultusunda yapılmış olmasının bir mahzuru yoktur.

Biz, asrımızda içtihadın vacip olduğunu söylerken şuna dayanmaktayız: Meseleler, olaylar pek çoktur. Bunların belli bir sayı altına sokulması, hepsinin ihata edilmesi imkânı yoktur. Buna rağmen, her biri hakkında Allah'ın hükmünü bilmek gerekmektedir. Şimdiye kadar yazılmış, tedvin edilmiş hükümler yeterli değildir. Kaldı ki onlar hakkında da pek çok ihtilâf bulunmaktadır. Bu durumda çözüm için mutlaka delillere müracaat etmek gerekmektedir. Meseleler hakkında imamlardan yapılagelen rivâyetler, kalbe tam güven verecek kadar her zaman için sağlam da değildir; çoğunda kesinti vardır. Bu yüzden, mutlaka içtihad usûl ve kâidelerine başvurmak gerekecek, onların araştırılması zorunluluk arzedecektir."[27]

İçtihad, taklid, mezhebe bağlılık, intikâl, telfik gibi konularda görüşlerini genişçe *Ikdu'l-cîd* risalesinde açıklayan Şah Veliyyullah Dihlevî, bazılarının yaptığı gibi içtihadı adeta imkânsız kılacak şartlar ileri sürmez.[28]

Onun bu konulardaki görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür:

İnsanlar kulluk görevini ifa edebilmek için iki yoldan birini tutmak zorundadırlar:

a) Eğer müctehidlerse içtihad ederler,

b) Değillerse, *"Bilmiyorsanız, erbabına sorun"* prensibi gereğince, müctehidlere sorarak kulluk görevini icra ederler.

---

27 el-Musaffâ, s. 12.

28 Bu konudaki görüşleri, ictihâd için ileri sürdüğü şartlar, ictihâd konusunda mevcut bulunan ifrat ve tefrit görüşleri tenkidi vb. için bkz. Ikdu'l-cîd, (Türkçesi: Karaman, H., Dört Risâle içerisinde), s. 151-222.

Sorarak kulluk görevini ifa edecek kişiler, illâ falanca müctehide sormak zorunda olmadıkları gibi, bir müctehide sorduktan sonra ondan aldığı fetvâ ile amel etmek, ya da artık bütün meselelerini hep ona sormak gibi bir mecburiyeti de yoktur.

3. İSLÂM'IN İLMÎ VE NAZARÎ YORUMUNU, TEŞRÎ FELSEFESİNİ YAPMASI

Şah Veliyyullah Dihlevî, İslâm'ı ilmî ve nazarî bir biçimde yoruma tabi tutmuş, bir tür İslâm'ın felsefesini yapmak diyebileceğimiz işi ilk defa deneme şerefine sahip olmuştur. Bu meyanda dinin getirdiği hükümlerde gözettiği maksatları, hikmet-i teşrî'i ortaya koymuştur. O, İslâmî sistemi fikrî, ahlâkî, hukukî ve medenî... bütün yönleriyle bir tertip, düzen ve bütünlük içinde arzetmeyi denemiştir. Din ve şeriat yani değişmeyen hakikat ile onun lüzumlu olan , her zaman değişen ifadesi arasındaki fark üzerinde ısrar etti. Bu çok önemli işi, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* adlı en önemli eseriyle, *el-Büdûru'l-bâziğa* isimli eserinde yapmıştır. Şah Veliyyullah Dihlevî, bu eserlerinde metafizik konuları ele almış, bir kâinat tasavvuru ortaya koyarak burada İslâm'ın ahlâk ve medeniyet sistemine uygun olarak insanın yerini tesbite çalışmış, kabul melekesinin muhtelif derece ve çeşitleri bulunduğu anlamındaki psikolojik hakikat üzerinde durmuştur.

Daha sonra bu temel üzerine dayandırdığı bir ahlâk nizamı ile *"irtifaklar"* adını verdiği bir içtimaî felsefe ortaya koymuş, sosyal ihtiyaçlar ve bunların karşılanması için gerekli olan kurum, kuruluş ve faaliyetlerden söz etmiştir. Bu son sistem içerisinde aile, cemiyet, siyaset, hukuk, adalet, vergi, idare, askerlik... konularını ele almıştır.

Bundan sonra da ibadetler ve hükümlerin hikmetlerini incelemiş ve yine ilk olarak İslâm ile materyalizm arasındaki tarihî diyalektiğe işaret etmiştir.[29]

Hüccetullâhi'l-bâliğa'nın son baskını yapan nâşir Muhammed Şerîf Sükker eserin takdiminde şöyle demektedir:

"İslâmî ilimler sahasında eser veren ulemâ, dinî hakikatlerin, hükümlerin ve manaların beyanına dair kitaplar yazmışlardır. Ancak şerî hükümlerden gözetilen amaçlar ve bunların sırları, manaların ve dinî hakikatlerin özü hakkında yazmak durumunda kalın-

29 Karaman, H., Dört Risale, 145.

ca, konuyu çok muhtasar bir şekilde ele almakta ve genelde bunları diğer yazdıklarına bir ek mahiyetinde takdim etmekte idiler. Bu itibarla şeriatın ruhu ve felsefesine dair müstakil kitaplar yazmak ve onlarda sırf hikmet-i teşrîye yer vermek gibi bir gayreti çok az kişi göstermiştir.

İşte Şâh Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* adındaki hacimli kitabını sırf bu konuya, yani hikmet-i teşrîye ayırmış, İslâm şeriatının gerçek anlamda felsefesini yapmış, konunun hakkını vermiş ve bu sahada üstün bir başarı göstermiştir. Âlimler onun bu başarısını büyük bir beğeni ile karşılamışlar ve bu sahada onun yazdıklarını esas almışlardır. Kitap büyük bir kabul görmüş ve bunun bir sonucu birçok nâşir tarafından neşre hazırlanmış ve defalarca basılmıştır..."

4. HİLÂFET SİSTEMİNE OLAN İHTİYACI ORTAYA KOYMASI

Râşid halifelerin hilafetlerinin isbatı, ümmetin onlara karşı olan minnet borcunun büyüklüğü:

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin üzerinde durduğu önemli konulardan biri de hilafetin lüzumu ve râşid halifelerin hilafetlerinin isbatı ve onların yaptıkları büyük hizmetlerin ortaya konulması doğrultusunda olmuştur. Bu konuda *"İzâletu'l-hafâ an hilâfeti'l-hulefâ"* adlı sahasında çok değerli olan eserini yazmıştır.

Şah Veliyyullah Dihlevî, hilâfetin ve râşid halifelerin hilafetinin isbatını, dinin en önemli esaslarından biri görür ve bu esasa dört elle tutunmayan kimselerin, İslâm'ın hemen her konudaki meseleleri karşısında kuşku duyacaklarını ifade eder. Zira bu esas, dinin korunmasını ve daha sonraki nesillere ulaştırılmasını garanti eden bir kurum özelliği arzetmektedir.

İslâm'ın ilmî ve nazarî bir yorumu mahiyetindeki *Hüccetullâhi'l-bâliğa* adlı eserinden sonra bu kitabını yazmasının güçlü bir sebebi vardır. O, bu eseriyle, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*'da nazarî ve ilmî olarak ele aldığı İslâm'ın esaslarının, ilkelerinin Rasûlullah'tan (s.a.) sonra gerçek hayatta nasıl emsalsiz bir başarı ile uygulandığını, İslâm öğretilerinin amelî bir biçimde nasıl ortaya çıktığını ve hayata görkemli bir şekilde tatbik edildiğini, İslâm toplumunda bunun sonuçlarının neler olduğunu, bu uygulamanın o dev-

rin iki süper gücü olan köklü medeniyetleri nasıl ortadan kaldırdığını... ortaya koymak istemiştir.

Bu konuda İmam Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) *el-Harâc*'ın dan başlayarak, Mâverdî'nin (ö. 450/1058), *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'si, İmam Gazzâlî'nin hocası Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) *Gıyâsu'l-ümem ve'ltiyâsi'z-zulem*'i, İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1327) *es-Siyâsetu'ş-şer'iyye*'si gibi kaynak eserler varsa da, bunlar râşid halifelerin hilâfetinin sübutu ve sıhhati, onların dindeki yerleri konularını ele almamışlardır. Özellikle Şiîlerin bu konuda kuşku uyandırmaya çalışmaları ve halkın da onların bu ortaya attıkları şüphelerden etkilenmeleri bu kitabın yazılmasının en büyük sebebi olmuştur. Bu konu Şah Veliyyullah Dihlevî'ye göre çok önemlidir. Zira İslâm'ın varlık ve bekası bunların elinde gerçekleşmiş, dünyanın dört bir tarafına bunlar sayesinde yayılmıştır. Dolayısıyla onlar hakkında kuşku uyandırmak, Kur'ân'ın korunması, hadislerin nakledilmesi gibi konular da dahil olmak üzere, dinin özüne yönelik şüphe tohumları atmakla aynı manaya gelmektedir.

O, bu önemli eserinde ilk defa, İslâm'ın tarihi ile müslümanların tarihini, dinin kendisi ile onu temsil eden insanların davranış ve yaşayışlarını birbirinden ayrı olarak değerlendirmiş, müslümanların tarihini, İslâm tarihi noktayı nazarından incelemiş ve tenkit etmiştir.[30]

5. SİYASÎ DURUM VE ŞAH VELİYYULLAH'IN ETKİSİ

Bu durumu es-Seyyid Süleyman en-Nedvî şöyle anlatır:

"Şah Veliyyullah Dihlevî zamanında güvenlik ve huzur, Hind ülkesinden silinip yok olmuştu. Bütün ülke derebeyliklere bölünüp iç savaşa, siyasi kargaşaya ve her çeşit belalara, başkaldıranlara düçar kalmıştı. Delhi'nin devlet merkezi olma hüviyeti tükenmiş, her silahşör kendi padişahlığının rüyasını görür olmuştu. Sihler bir taraftan, Merhethler öbür taraftan, Catlar üçüncü taraftan ve Rûhîleler dördüncü taraftan ülkenin her tarafında kargaşa çıkarıyorlardı. Nadir Şah'la, Ahmed Şah gibi hırslı ve atılgan komutanlar Hayber geçidine dikilerek istedikleri zaman kasırga gibi esip, her tarafı sel gibi silip süpürüyorlardı. Bu hengamede Allah bilir Delhi kaç kere yağmalandı, mahvedildi ve kaç kere yeniden kuruldu?!

---

30 Karaman, H., Dört Risale, 142.

"Bütün bu olaylar olurken Allah'a bel bağlamış Delhi'nin ilim tacını taşıyan sultan Şah Veliyyullah'ın huzur, sükûn ve güveni o ölçüdeydi ki, herşey gözleri önünde olup bitmesine rağmen ne gönlünde huzursuzluk, ne düşüncesinde dağınıklık vardı; ne de kaleminde tutukluk, dilinde dönemin şikayeti ve yazısında güvensizliğin bir belirtisi görülüyordu. Sanki o; yeryüzünün kasırgalarının ulaşamadığı yukarıdaki bir semâda veya Allah'tan gelene razı olma ve sabretme makamında bulunuyordu da zaman ve mekanın olayları onda etkisini göstermiyordu. İşte bundan; gerçek ilim sahiplerinin şanının ne kadar yüce olduğu ve Allah'tan gelene razı olup O'na bağlanan kişinin derecesinin ne kadar yüksek olduğu anlaşılabilir. *"Dikkat et, kalbler ancak Allah'ı zikretmekle (anmakla) huzur bulur."*[31]

"Gerçek ilme yapılan hizmet; Allah'ı zikretmenin başka bir biçimidir. Bu bakımdan, eğer gerçek ilme hizmet etmek kalpte huzur, ruhta sükûn meydana getiriyorsa şaşmamak gerekir. Şah Veliyyullah'ın eserlerinden binlerce sayfa okuyunuz. Hiçbir zaman bunların hicrî 12. asrın binbir çeşit kargaşalarla dolu döneminde yazıldığını, o devrin eserleri olduğunu anlamayacaksınız. Her türlü çalkantı ve gürültüden uzak, huzur ve sükûn içinde akıp giden, zaman ve mekân çöplerinin, süprüntülerinen kirletmediği, tertemiz bir ilim ve fazilet ırmağı olduğunu göreceksiniz."[32]

Şah Veliyyullah Dihlevî, kendisini ilim ve irşad hizmetine vermekle, silahlı mücadeleye girmemekle birlikte güvenliğin sağlanmasını temin için ülkenin ileri gelen emirleriyle, özellikle General Necîbu'd-devle ile irtibat halinde olmuş, önceleri bu zat aracılığıyla, sonra da doğrudan Maratha'ları yenen Kandahar valisi Ahmed Şah el-Abdâlî ile irtibat kurarak bunları ülkenin durumuna el koymaları, siyasî birliği sağlamaları, kargaşayı sona erdirmeleri doğrultusunda teşvik etmiş, devamlı onlara sorumluluklarını hatırlatmıştır.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin ölümünden bir sene sonra, müslüman idareciler 1764 yılında Baksar'da İngilizler'e karşı yenilmişler, Delhi Şahı artık İngiliz memuru gibi bir hal almış, hiçbir nüfuzu kalmamıştı. "Halk Allah'ın, mülk sultanın, yönetim ise şirketin(İngilizlerin)" diyerek, ülkenin meşru yöneticilerinden tenfiz yetkisinin alındığını ifade etmişlerdi. Bu, ülkenin işgalinde ikinci adım oluyordu. Hükümdarı sembolik de olsa şimdilik koruyorlardı.

---

31 Ra'd, 13/28

32 el-Furkân, Şah Veliyyullah sayısı, s. 348-349'den.

Halk, başlarında ulema olduğu halde bu emrivaki karşısında boş durmadı. İcra yetkisi bulunmayan bir hükümdarın varlığının ne manası olurdu. Şah Veliyyullah Dihlevî, daha önceden, nasıl ki ziyasız güneş olamazsa, nufûzsuz da hükümdarın olamayacağı benzetmesiyle böylesi düşünceleri reddetmişti. Bu düşünceden hareketle oğlu Şah Abdulaziz, hükümdarın korunması ve İslâmî idarenin meşru sahiplerinin elinde bırakılması için halka cihad çağrısında bulunmaya, onları harekete geçirmeye başladı. Bundan böyle Hindistan'ın dâru'l-İslâm olmaktan çıkıp dâru'l-harp haline dönüştüğüne, dolayısıyla bütün müslümanların cihad için seferber olmaları gerektiğine dair olan meşhur fetvasını çıkardı. Başta Şah Veliyyullah Dihlevî'nin büyük âlim olan oğulları olmak üzere, ulema halkı istilâcı İngilizlere ve Sihler gibi saldırgan Hindlilere karşı koymaya, bilinçlileştirme ve onları harekete geçirme faaliyetine giriştiler. Sadece daîlikle kalmadılar, ordular oluşturdular ve fiilî mücadelelerde önderlik ettiler.

Şah Veliyyullah ekolünün öğrencilerinden ve onun tarikatinin müntesiplerinden biri olan Rae Bareli'li Seyyid Ahmed'in başlattığı —Şah Veliyyullah Dihlevî'nin torunu olan Şah İsmail ile birlikte 1247/1831'de Sihlere karşı yapılan bir savaşta şehidliği ile sonuçlanan— meşhur kıyam hareketi ile, Şah Veliyyullah Dihlevî'nin sûfî dünya görüşü ile taçlanmış tasfiyecilik öğretisi bir cihad hareketi şekline dönüştü. Bu hareketlerin, İslâmî şuurun uyanmasında önemli etkisi oldu.

Müslümanların genel hoşnutsuzuluğu 1857'deki genel ayaklanmada tekrar kendisini gösterdi. Ulema, bu ayaklanmayı sadece manen desteklemekle kalmadı, orada fiilen de savaştı ve hatta müslümanların etkili oldukları, din ve kültürlerinin kuvvetlice kök saldığı bölgelerde kesin bir cihad niteliğine büründü. Hareket başarısızlıkla sona erince bu ulemâ, —ki bunlar, esas itibarıyla Şah Veliyyullah Dihlevî ve onun oğullarıyla öğrencilerinin ekolünden gelmekteydiler— 1293/1876'da şimdiki meşhur Deoband İlâhiyat Okulu'nu kurdular. Okulun daha başlangıçta iki gayesi vardı: İslâmî ilimleri ve değerleri koruyacak din adamları yetiştirmek; Hindistan'ı İngilizlerden kurtarmak. Bu okul, yine Şah Veliyyullah Dihlevî okuluna mensup olan, fakat kendilerini "taklit aleyhdarları" ya da "Ehlu'l-hadîs" olarak tanımlayan ve daha radikal bir tavırla Ortaçağ'la olan bağı hemen hemen kökten koparak, ilk asırların İslâmiyetini yeniden canlandırmaya çalışan Seyyid Ahmed ekolüne nisbetle daha mutedil bir sünnî ıslâhat görüşünü temsil etmiştir.

6. ÜMMETİN HER KESİMİNE YÖNELİK İRŞAD VE NASİHATLARI

Şah Veliyyullah Dihlevî, toplumda genel bir bozulma olduğunu görmüş ve insanlara içlerinde bulundukları halleri hatırlatarak, ne yapmaları gerektiğini nasihat yoluyla belirtmiştir. Bu meyanda çeşitli kesimlere şöyle seslenmiştir:

Lâyık olmadıkları halde baba veya mürşidlerinin postlarına oturanlara:

"Ey — bu gibi— insanlar! Niçin böyle her biriniz kendi reyini beğenerek bölük bölük ayrıldınız da Allah Teâlâ'nın insanlara rahmet, lütuf ve hidayet olarak gönderdiği Tarîkat-ı Muhammediyye'yi terkettiniz... Kendi kendiniz eğri yolda olduğunuz halde hep birer imam kesiliyor ve doğru yolun yalnız kendinizinki olduğunu iddia ile buna davette bulunuyorsunuz... Biz dinini menfaati karşılığında satan bu gibi yolkesicilere razı değiliz..."

İlim taliplerine:

"Ey kendilerine âlim diyen akılsız kişiler! Yunanların köhnemiş ilimleriyle ve sarf, nahiv, maanî... ile meşgul oldunuz, bunlara da ilim dediniz. Asıl ilim Allah'ın kitabı ile Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetidir... Fukahanın hükümlerine uydunuz, onların reylerine takılıp kaldınız da, zaman bunlara uymuyor diye nassları terkettiniz, din bu mudur?!... İnanıyorsanız, peygamberinize uyunuz; onun hadisleri bir mezhebe uysun uymasın, ona tabi olunuz!..."

Vaizlere, tekke âbid ve zahidlerine:

"Ey sofular! İniş, yokuş yürüdünüz, kuru yaş topladınız; insanları uydurulmuş, dinde aslı olmayan bir çok şeye davet ettiniz. Kolaylaştırmak için gönderildiğiniz halde güçlük çıkardınız, kendilerine hakim olamayan (ne dediklerini bilmeyen) âşıkların sözlerine sarıldınız; halbuki onlar susatırlar, fakat susuzluğu gideremezler..."

İdarecilere:

"Ey idare edenler! Allah'tan korkmaz mısınız?! Geçici lezzetlere dalıp idare ettiklerinizi kendi hallerine terkettiniz. Birbirini yiyorlar, ne günah biliyorsunuz, ne de ceza... Zayıfı eziyor ve yiyor, kuvvetliyi bırakıyorsunuz..."

Askerlere:

"Allah Teâlâ sizleri cihad için, Allah'ın dinini yüceltmek, İslâm'a hizmet etmek için istemiştir. Halbuki siz silahınızı menfaa-

tiniz için saklıyor, bunun için kullanıyor, her türlü günahı işliyorsunuz... Halka zulmediyor, yediğinizin neden ibaret olduğuna aldırmıyorsunuz..."

İş sahiplerine:

"Ey iş ve zanaat sahipleri! Emanetleri zayi ettiniz ve ibadetleri terkettiniz. Servet yapıp bunu içki, kumar ve fuhuşta yiyip bitiriyorsunuz."

Bütün müslümanlara:

"Güzel ahlâkı terkettiniz, ruhunuza egoizm ve şeytan hâkim oldu, kadınlar erkeklere kafa tutuyor, erkekler kadınların hukukuna riayet etmiyor, size helâl acı, haram tatlı geliyor... İbadetleri terkettiniz, çeşitli hurafe ve bidatlara uydunuz.

Bu tenkit ve tesbitler Şah Veliyyullah Dihlevî'nin —dinî gayreti yanında—, görüş açısının ne kadar geniş ve ihatalı olduğunu göstermektedir.

Şah Veliyyullah Dihlevî, toplumun her kesimine yönelik bu türden nasihatlarla yetinmemiş, aynı zamanda ülkede yaygın halde bulunan pek çok bid'ata, Hindu geleneklerine uymaya karşı da sert bir şekilde mücadele etmiş, insanları uyarmıştı. Bu cümleden olmak üzere kocası ölen kadının bir daha evlenmemesi, mehirlerde aşırılığa kaçılması, mutlu günlerde, düğün ve bayramlarda, yas günlerinde israfa kaçılması... konularına dikkat çekmiştir.[33]

Böylece o, müslümanların geçmişlerini olduğu kadar halihazır hallerini de ele almış ve son derece şumullü bir biçimde tahlile tabi tutmuş ve ümmetin ıslâhı için gerekli her türlü çabayı göstermiştir.

7. İSLÂM'IN RUHUNU KAVRAMIŞ İNSANLAR YETİŞTİRMESİ

Şah Veliyyullah Dihlevî, giriştiği faaliyetlerin sonuç vermesi ve devamlılık arzedebilmesi için, İslâm'ın ruhunu kavramış insanların yetiştirilmesine ayrı bir önem vermiş ve başta oğulları olmak üzere pek çok kıymetli insan yetiştirmiştir. Onun başlattığı ıslâh ve tecdîd faaliyetlerini, başta Şah Abdulaziz olmak üzere oğulları ve diğer yetiştirdiği insanlar sürdürmüştür. Böylece onun başlattığı birçok şey zamanla güzel sonuçlar vermiş ve Hint kıtasında İslâmî şuurun uyanmasında büyük katkıda bulunmuştur.

33 et-Tefhîmâtu'l-ilâhiyye, 2/ 246-247, el-Vasâyâ (Farsça), s. 24'den.

8. EĞİTİM VE ÖĞRETİM PROGRAMINDA YENİLİK YAPMASI VE BUNUN ETKİSİ

Hindistan'da eğitim ve öğretim düzeyi genelde pek yüksek olmamıştır. En başta okutulan ilimler fıkıh ve kelâm idi. Onbeşinci asırda mantık yanında hitabet ve belağat ilimleri ağırlık kazandı. Moğollar döneminde özellikle de Ekber Şah zamanında felsefe önem kazandı. Onyedinci yüzyıl başlarında muhaddis lâkaplı Delhili Abdulhak'ın neşrettiği eserlerle hadis ilminin gelişmeye başladığını da görmekteyiz. Onsekizinci yüzyılda Lucknow'daki Farangi Mahal medresesi müderrislerinden Molla Nizamuddin (ö. 1747) "ders-i Nizâmî" olarak bilinen meşhur ders programını yayınladı. Bu program, on altı ayrı dersi ve bu derslerde okutulan tam seksenüç kitabı içeren, dokuz ya da on yıllık orta ve yüksek öğrenim projesinden ibaretti.

Aynı çağda yaşayan ve babası tarafından özel bir programla yetiştirilen Şah Veliyyullah Dihlevî ise, daha basit bir program hazırlamıştı. Onun listesinde tabiat bilimleri program dışı bırakılmamış, ancak önemleri azaltılmıştı. Onun en önemli teklifi, babasının başlatmış olduğu Kur'ân'ın mümkün olduğu kadar hiç tefsire başvurmadan, sadece metninin öğretimde esas alınması olmuştur. Nizamuddin'in ders programı "aklî ilimlere" ağırlık verirken, Şah Veliyyullah Dihlevî'ın programı hadis, fıkıh, kelâm gibi temel naklî ilimlere ağırlık verip, bir yenilik getirerek ayrıca Sûfîlerin eserlerini de listesinin sonuna eklemiştir. Bu iki program, şimdiye kadar medreselerde bazı küçük değişikliklerle okutulagelmekte olan programların esasını oluşturmuştur.

Veliyyullah ekolü, sadece bir eğitim ve öğretim kurumu olmayıp, aynı zamanda İslâm'ın özüne dönmeyi amaçlayan çabayı da temelde içermektedir. Bu ikinci özelliğiyle iki aşırı uç arasında denge görevi yapmıştır. Bir taraftan bu ekolün temel akımını, Deoband medresesi gibi eğitim kurumları temsil etmeye başlarken, diğer taraftan sadece felsefe gibi aklî ilimleri değil, aynı zamanda geçerliliğinden şüphe ettikleri kelam ilmini bile —Hanbelîler gibi— dışlayacak kadar hadise önem veren, aşırı sağ eğilimli Ehl-i Hadis ekolünü doğurmuştur.[34] Hadise ağırlık verilmesi, Hinduizmin İslâm'a tecavüzü olarak kabul edilen bâtıl dinî inançların kaldırılıp atılmaya çalışılması gibi tasfiyeciliği ön plâna çıkarmaları bâriz bir nitelik olarak beliren Ehl-i Hadis ekolü, ateşli bir müca-

---

34 bkz. Fazlur Rahman, İslâm ve Çağdaşlık, 121-125.

deleci olan Seyyid Ahmed'in faaliyetçi elinde, Arap Vehhâbîliğinin mükemmel bir benzeri olmuştur. Ancak sûfî öğretilerin hareketin bir parçası olması, zaten tarih itibarıyla da daha önce olan bu hareketi, Arap Vehhâbiliğinden ayıran en önemli unsur olmaktadır. Kaldı ki bunlar, kendilerinin Hanbelî olduklarını iddia eden Vehhâbîlerin aksine gayr-ı mukallit olduklarını iddia etmektedirler. Şah Veliyyullah Dihlevî'ye dayanan bu her iki ekol de, siyasî olarak İngilizlere karşı açıkça mücadele yürütmüşlerdir.

IV— Eserleri

Arapça ve Farsça'yı çok iyi kullanan Şah Veliyyullah, her iki dille de pek çok değerli eserler vermiştir. Kesin sayısı bilinmeyen eserlerinin önemlileri şunlardır:

Kur'ân ve tefsire dair eserleri:

Fethu'l-habîr bimâ lâ büdde min hıfzıhî fi't-tefsîr (Luknov 1314): Kur'ân'ın, meşhur hadis kitaplarında açıklaması yapılan garîb kelimelerine hasredilmiştir. Arapça'dır.

Fethu'r-Rahmân fi tercümeti'l-Kur'ân (Delhi 1294, Luknov 1902): Farsça Kur'ân tercümesidir. Arapça nazmı, ölçü olarak dikkate alınmış olan bu tercümenin pek çok baskısı yapılmıştır. Tercüme ile birlikte haşiyesinde çok faydalı notlar da eklenmiştir.

el-Fevzu'l-kebîr fi usûli't-tefsîr (Lahor 1951): Tefsîr usûlüne ait Farsça muhtasar bir eserdir. Bu eserde beş Kur'ân ..minden, harflerin ve sûrelerin başındaki hurûf-ı mukatta'anın tevillerinden ve diğer hakikatlerden bahsedilmiştir. Urduca (Delhi t.y), Arapça (Beyrut 1987) ve Türkçe (Sofuoğlu, M., İst. 1980) tercümeleri yapılmış, birçok defa basılmıştır.

Mukaddime fi Kavânîni't-terceme: Farsça, Kur'ân'ın tercümesi ve karşılaşılacak güçlüklerin giderilmesine dair nefis bir risaledir. Urduca'ya çevrilmiştir.

Te'vîlu'l-ehâdîs (Delhi, Matba'a Ahmedî, t.y.) : Peygamberler kıssasına dair irşad edici değerli bir risaledir. Arapça'dır. İngilizce'ye de çevrilmiştir (Leiden 1973).

ez-Zehrâvân: Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin tefsiridir.

Hadis ilmine dair eserleri:

el-Erbeîn (Luknov 1319): Arapça olan bu eserde az sözlü çok manalı kırk hadis toplamıştır. Kırk hadis seçimi konusunda İmam Nevevî ve diğerlerinin yaptığına benzer bir metot izlemiştir. Seçmiş olduğu bütün hadisleri, üstadı Ebû Tâhir'den Hz. Ali'ye uzanan muttasıl senedlerle rivâyet etmiş olması yönüyle emsallerinden ayrılır. Ezberlenmesi kolay, okullarda okutulabilecek özelliktedir. Urduca'ya da çevrilmiş ve Cihl Hadîs adıyla basılmıştır (Daryâbâdî 1967).

el-Fadlu'l-mübîn fi'l-müselsel min hadîsi'n-Nebiyyi'l-Emîn (s.a.). Arapça'dır.

el-İrşâd ilâ muhimmâtı ılmi'l-isnâd: Arapça küçük bir risaledir. İsnadla uğraşanlar için çok değerlidir. Birçok defa basılmıştır.. *el-Musaffâ şerhu'l-Muvatta:* Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin rivâyetini esas alan Muvatta'ın Farsça şerhidir. Dihlevî, İmam Mâlik'in Muvatta'ını en sahih ve en faydalı fıkıh ve hadis kitabı kabul eder. İçtihad melekesinin oluşabilmesi için bu kitabı zorunlu görür (bkz. Müsevvâ, I, 18, 31). Bu düşünceden hareketle o, Muvatta'daki hadisleri fıkıh kitaplarındaki tertibe göre sıraladıktan sonra ilgili âyetleri de eklemiş, bunları Farsça'ya tercüme etmiş, sonra garip kelimeleri açıklamış ve fukahanın ihtilaflarına yer vermiştir. "Belağanî" ifadesi ile yer alan bazı rivâyetleri, ihtisar etme amacıyla kitaba almamıştır. (Birinci cildi Delhi Matba'a Fârûkî , ikinci cildi Matba'a Murtazî'de (1293) basılmıştır. Urduca çevirisi Kalküta, Matba'a Ahmedî 1294)

el-Müsevvâ şerhu'l-Muvatta (Beyrut 1983): Bu Arapça şerhte de, el-Musaffâ'da olduğu gibi istifadeyi kolaylaştıracak güzel bir tertibi esas almış, ilgili âyetleri koymuş, gerekli izahatı vermiş, her konuda sadece Hanefî ve Şâfiî mezhebinin görüşlerine yer vermiş, diğer mezheplere temas etmemiştir. İki cilt halinde matbudur.

Şah Veliyyullah Dihlevî'nin, hadis fıkhı ve derslerinde takip ettiği, tervic etmek istediği yaklaşımı bu iki kitap gayet güzel bir şekilde temsil eder. İmamın, içtihad gücü, hadis fıkhı ve ilimlerindeki derinliği açıkça gözükür. Altı sahih hadis kitabından ileride tuttuğu *Muvatta*'ı çok beğenir, ona gerekli ilginin gösterilmesi ve hadis okutulması sırasında onun başa alınması çağrısında bulunur.

en-Nevâdir min ehâdîsi Seyyid'l-evâil ve'l-evâhir. Arapça'dır.

Risâle basîta fi'l-esânîd: Farsça'dır, hadislerin senetleri konusunda ince tetkikleri havi bir risaledir.

Şerhu terâcimi'l-ebvâb li'l-Buhârî: Buhârî'nin kitabını tahkik etmiş ve onun bab başlıklarıyla ilgili gerçekten faydalı bir şerh yapmıştır. Arapça'dır. İlk kez, 1323 yılında Haydarabad'da Dâiratu'l-Meârif el-Osmâniyye tarafından basılmış, sonra Buhârî nüshasına mukaddime olmak üzere eklenerek Delhi'de yayınlanmıştır.

Akaide ve ehl-i sünneti savunmaya yönelik eserleri:

Husnu'l-akîde veya el-Akîdetu'l-hasene (Luknov 1962): Akâide dair muhtasar Arapça bir risaledir. Urduca'ya da çevrilmiştir (Aligarh Matbaa Institü, t.y.)

İzâletu'l-hafâ an hilâfeti'l-hulefâ (y.y. 1286) : Farsça, konusunda emsalsiz bir kitaptır. Urduca'ya iki çevirisi yapılmıştır (Luknov 1329, Karaçi t.y.)

Kurretu'l-ayneyn fi tafdîli Şeyhayn (Delhi 1320): Râfızîlere reddiye olmak üzere yazılmış Farsça ve Arapça bir eserdir. Urduca'ya da çevrilmiştir (Luknov 1296).

el-Mektûbu'l-medenî fi hakâiki't-tevhîd. Tevhîdin hakikatine dair, İsmail b. Abdullah er-Rûmî'ye gönderdiği mektuptur.

el-Mukaddimetu's-seniyye fi'ntisâri'l-fırkati's-sünniyye. Arapça'dır.

Tuhfetu'l-muvahhidîn. Farsça'dır.

İslâm Hukuk Felsefesi

Hüccetullâhi'l-bâliğa: İslâm hukuk felsefesini yapan, hikmet-i teşrî'i konu edinen, şeriatın getirdiği hükümlerde gözettiği sırlardan ve maksatlardan söz eden, bu arada pek çok sahih hadisi şerheden, sahasında tek eserdir. Arapça olan bu eser Urduca'ya (Lahor t.y., Karaçi t.y.) çevrilmiştir. Birçok farklı baskısı yapılmıştır (Hindistan 1286, Bulak 1294, Beyrut t.y., Beyrut 1990).

Fıkha dair eserleri:

Ikdu'l-cîd fi ahkâmi'l-içtihad ve't-taklîd (Delhi 1344) : İçtihad ve taklid konusunda mutedil bir görüş sergilemiş, değerli bir çalış-

madır. Urduca (Karaçi 1379) ve Türkçe'ye (Karaman, H., İçtihad, Taklîd ve Telfik Üzerine Dört Risale, İst. 1971 içerisinde) çevrilmiştir.

el-İnsâf fi esbâbi'l-ihtilâf beyne'l-fukahâi ve'l-müctehidîn (Beyrut 1977): Fukaha, müctehidler, hadisçilerle re'y taraftarları arasındaki ihtilaflardan söz eder. Bu kitabın muhtevası, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*'nın 140-166 sayfaları arasında "İkinci Ek" başlığı altında yer almıştır. Arapça'dır. Urduca'ya (Delhi t.y., Luknov, t.y.), Türkçe'ye çevrilmiştir (Özen, Şükrü, Mezheplerin Doğuşu ve İçtihad Tartışması, Pınar Yayınları, İstanbul 1987 içerisinde).

Tasavvufa dair eserleri:

Altâfu'l-kuds fi letâifi'n-nefs (Delhi t.y.). Farsça'dır. Urduca (Lahor 1975) ve İngilizce'ye de (Londra 1982) çevrilmiştir.

Atyebu'n-nağam fi medhi seyyidi'l-arab ve'l-acem: Rasûlullah'a (s.a.) olan övgülerini içerir. Arapça'dır.

el-Büdûru'l-bâziğa (Surat 1935). Tasavvuf, hikmet ve kelâma dair çeşitli risalelerinde açıkladığı konuları özetle ele almıştır. Arapça'dır.

ed-Dürru's-semîn fi mübeşşirâti'n-Nebiyyi'l-emîn. Arapça'dır.

Fethu'l-vedûd li ma'rifeti'l-cünûd: Arapça'dır.

Fuyûdu'l-harameyn: Haremeyn-i şerifeyn'de kaldığı sürede yaşadığı hallere dairdir. Arapça'dır. Urduca tercümesiyle birlikte basılmıştır (Delhi Matbaa Ahmedî, t.y.).

el-Hayru'l-kesîr: Birçok yüksek hakikatten bahsettiği bu Arapça eseri Urduca (Bombay t.y.) ve İngilizce'ye de (Lahor 1974) çevrilmiştir.

el-Heme'ât (Islamic Press t.y): Farsça, Allah'a vâsıl olmanın yolunu anlatan çok değerli bir risaledir. Urduca'ya çevrilmiştir (Lahor 1946, Deoband 1969).

el-Hevâmi' fi şerhi Hizbi'l-bahr alâ lisâni'l-hakâik ve'l-meârif. Farsça'dır.

el-İntibâh fi selâsili evliyâillâh: Birinci kısım mutasavvıflarca meşhur silsilelere dair olan bu Farsça eseri de (y.y. Matbaa Ahmedî, 1344) basılmıştır.

el-Kavlu'l-cemîl fi beyâni sevâi's-sebîl (Mısır 1290). Hindistan'da bulunan üç önemli sûfî tarikatı yani Kadiriyye, Çeştiyye ve Nakşibendiyye hakkındadır. Arapça'dır. Urduca'ya da çevrilmiştir (Lahor 1946).

Keşfu'l-ğayn an şerhi'r-rubâiyyeteyn (Delhi 1310). Farsça'dır.

el-Leme'ât. Farsça'dır.

Risâletu'l-hikme. Farsça'dır.

er-Risâle fi şerhi rubâiyyetihi. Farsçadır.

es-Sata'ât fi'l-feyzı'r-Rabbânî. (Karaçi (mahalli takvimle) 939): Özel halleri ve görüşlerini içerir. İngilizce'ye (Haydarabad 1970, New Delhi 1981) de tercüme edilmiştir.

Şerhu Hizbi'l-bahr (Delhi 1302). Farsça'dır. Urduca'ya da çevrilmiştir (Delhi 1350).

Şifâu'l-kulûb: Seyru sülûk hakkındadır. Farsça'dır.

et-Tefhîmâtu'l-ilâhiyye: Arapça ve Farsça karışık çeşitli konulara dair düşüncelerini ve kalbine doğan ilhamları ortaya koyan risalelerden meydana gelmiştir. Sadece bir parçası basılmıştır (Surat 1355).

Tarih ve hal tercümelerine dair eserleri:

Enfâsu'l-ârifîn (Delhi 1897). Atalarının, üstadlarının ve aile büyüklerinin hal tercümelerine dair Farsça bir eserdir; aşağıdaki yedi bölümü içine alır

Bunlardan, müstakil eserler olarak da bahsedilir:

i. Bevâriku'l-velâyât.

ii. Şevâriku'l-ma'rifât

iii. el-İmdâd fi ma'âsiri'l-ecdâd.

iv. en-Nebzetu'l-İbrîziyye fi'l-letâifi'il-Azîziyye.

v. el-Atiyyetu's-Samediyye fi enfâsi'l-Muhammediyye..

vi. İnsânu'l-ayn fi meşâyihı'l-Harameyn.

vii. el-Cüz'u'l-latîf fi tercemeti'l-abdi'd-daîf. Bu bölümde kendi hayatını ele almıştır.

Mecmûatu'r-resâil fi menâkıbi'l-İmâm el-Buhârî ve fadlı İbn Teymiyye. Farsça ve Arapça'dır.

Surûru'l-mahzûn (Delhi 1308). Farsça'dır.

Mektupları:

Şah Veliyyullah ki siyâsî mektubât (Aligarh 1950). Siyasî mahiyet arzeden 358 mektubunu toplayan bir koleksiyondur.

Ayrıca *Hayât-ı Velî* ve *Kelimât-ı Tayyibât* adlı kitaplarından

derlenmiş çok sayıda Arapça ve Farsça mektupları bulunmaktadır (Delhi, Matbaa Müctebâî, t.y.).

Şiirleri:

Dîvânu'ş-şi'ri'l-Arabî: Oğlu Şeyh Abdulaziz toplamış, Şeyh Rafiuddin de düzenlemiştir.

Ayrıca *Hayât-ı Velî* ve *Kelimât-ı Tayyibât* adlı kitaplarda çok sayıda Farsça şiirleri bulunmaktadır.

Çeşitli konulara yönelik diğer eserleri:

Risâletu dânişmendî (Delhi 1321): Öğretmenlerin takip etmesi gereken metottan bahsetmiştir. Son derece faydalıdır. Urduca'ya (el-Rahîm, 1964) ve Arapça'ya da (Luknov 1403) çevrilmiş ve bir çok kez basılmıştır.

Kitâbu'l-vasiyye: Farsça olan bu eserde, istenilen sonucun alınabilmesi için takip edilmesi gereken eğitim ve öğretim yolu, okutulacak kitaplar, irşad metodu gibi noktalar üzerinde durmuştur. Hindistan'da basılmıştır.

es-Sirru'l-mektûm fi esbâbi tedvîni'l-ulûm (Delhi 1321). Arapçadır.

el-Makâletu'l-vadî'e fi'l-vasiyyeti ve'n-nasîha. Farsça'dır.

Sarf Mir. Farsça'dır.

er-Risâle fi'r-reddi alâ eş-Şeyh Hoca Horud Abdullah b. Abdulbâkî.

Bibliyografya

en-Nedvî, Ebû'l-Hasan Ali el-Huseynî, *Ricâlu'l-fikr ve'd-da'veti fi'l-İslâm, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî,* Dâru'l-kalem, Kuveyt 1985.

en-Nedvî, Ebu'l-Hasan, *İslâm Önderleri Tarihi, Şah Veliyyullah Dihlevî,* Çeviren, Yusuf Karaca, Kayıhan Yayınları, İst. 1992.

The Encylopaedia of Islam, New Edition, Leiden 1965, II, 254-255

Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur,* Zweiter Supplementband, Leiden 1938.

en-Nedvî, Abdulhay, *Nüzhetu'l-havâtır,* Dâiretu'l-meârifi'l-Osmâniyye, Haydarabad 1957, VI, 398-415.

Şah Veliyyullah Dihlevî, *el-Fevzu'l-kebîr fî usûli't-tefsîr,* Arapça'ya çeviren: Selman el-Huseynî en-Nedvî, Beyrut 1987, s. 7-14.

Şah Veliyyullah Dihlevî, *el-Müsevvâ şerhu'l-Muvatta,* Beyrut 1983, s. 5-15.

Şah Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullahi'l-bâliğa,* Neşreden: Muhammed Şerif Sükker, Beyrut 1990, s. 5-18.

Şah Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa,* Urduca'dan Çeviren, Ali Genceli, Hilal Yayınları, İstanbul 1971, s. 5-84

Karaman, Hayreddin, *İçtihad, Taklîd ve Telfîk Üzerine Dört Risâle,* Dergah Yayınları, İstanbul 1971, s. 139-149.

Özen, Şükrü, *Mezheplerin Doğuşu ve İçtihad Tartışması,* Pınar Yayınları, İstanbul 1987, s. 11-42.

el-Kettânî, Abdulhay b. Abdulkebîr, *Fihrisu'l-fehâris ve'l-esbât*, Beyrut 1982, II, 1119-1121.

Abdulmüteâl es-Saîdî, *el-Müceddidûn fi'l-İslâm*, s. 442-444.

Ma'sûmî, Muhammed Sağîr Hasan, *"eş-Şah Veliyyullah el-Muhaddis ed-Dihlevî ve kitâbuhu el-Büdûru'l-bâziğa"*, ed-Dirâsâtu'l-İslâmiyye, Sept. 1967, c. II, sayı, 3, s. 14-32.

Abdulmun'im en-Nemir, *Târîhu'l-İslâm fi'l-Hind*, s. 524-529.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Beyrut 1984, I, 149.

Heyet, *el-İslâm es-Sırâtu'l-müstakîm*, Bağdad-New York 1963, II, 124-130.

el-Elvâ'î, Muhyiddîn, *"el-Müellefâtu'l-arabiyye li ulemâi'l-Hindi'l-müslimîn"*, Mecelletu'l-Ezher, Kahire 1967, c. 38, sayı, 7, s. 721-726.

el-Huseynî, es-Seyyid Kudretullah, *el-Allâme es-Seyyid Abdulhay el-Huseynî, Müerrihi'l-Hind el-ekber...*, Dâru'ş-şurûk, Cidde, s. 63 vd.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, *Babürlüler* maddesi, İstanbul 1991, I, 400-404.

Fazlur Rahman, *İslâm*, İstanbul 1981, 187, 253 vd.

Fazlur Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık* (İslâm Eğitim Tarihinde Fikrî Bir Geleneğin Değişimi), Türkçesi: Alpaslan Açıkgenç ve M. Hayri Kırbaşoğlu, Fecr Y., Ankara 1990. s., 121, 125.

Heyet, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1993, IX, 462-535.

Heyet, İslâm Ansiklopedisi, *Hindistan* maddesi, İstanbul, 1988, V/I, 517-535.

Kabir Ahmad Khan, "A Select Bibliography of Writings by and about Shâh Walî-Allâh Dihlavî in English and Urdu", *Muslim World* Bk. Rev., 7, no, 1, 1986, s. 56-65.

Keskioğlu, Osman, "Ahmed Şah Veliyyullah Dihlevî, Hayatı-Hizmetleri-Eserleri", *Diyanet Dergisi*, c. V (Aralık 1966), sayı 12, s.359-362.

Yurdaydın, Hüseyin G., *İslâm Tarihi Dersleri*, A.Ü. İlâhiyat Fak. Yayınları No: 154, 318-325.

Muztar, A. D., *Shah Wali Allah a Saint-Scholar of Muslim India*, İslamabad 1979.

Çantay, Hasan Basri, *"Müceddid Büyük Âlimlerden Şah Veliyyullah Dihlevî"*, Hilâl, Ankara 1959/1, sayı 8, s. 11-13.

Zübeyr Ahmed, *el-Adabu'l-Arabiyye,* I, II.

el-Faruque, Muhammed, "Some Aspects of Muslim Revivalist Movements in India during the 18th Century: The Activities of Shah Wali Allah of Delhi", *Islamic Culture,* Haydarabad 1989, c. 63/3, s. 19-41.

Aziz, M.A., *A History of Pakistan,* Lahora 1979, 70-73.

Hermanses, M.K., "The Current State of Shah Wali Allah Studies", *Hamdard Islamicus*, Karachi 1988, Vol. XI No. 3, s. 17-30.

Islahi, Abdul Azim, "Shah Wali Allah's Concept of Al-Irtifaqat (Stages of Socio-Economic Development)", *Journal of Objective Studies,* Aligarh 1990, c. II, sayı, 1, s. 46-63.

Aziz Ahmad, "Political and Religious Ideas of Shah Wali-Ullah of Delhi", *The Muslim World,* U.S.A. 1962, c. 52, s. 22-30.

Ömer Rıza, *Kur'ân Nedir,* İstanbul 1927, s. 88-90.

Hüccetullâhi'l-Bâliğa

—ŞÂH VELİYYULLAH ED-DİHLEVÎ—

Bismillâhirrahmânirrahîm!

Hamd olsun Allah'a ki, insanlığı İslâm fıtratı ve hidayet üzere yaratmış, onları pâk, hoşgörülü, kolay ve tertemiz olan bir din üzere kılmıştır. Ancak zamanla insanlar cehalete sapmışlar ve aşağıların aşağısı bir duruma düşmüşler, bahtları kararmış ve cehennemlik hale gelmişlerdi. Allah, onlara acıdı, lütfu ile ihsanda bulundu ve peygamberler gönderdi. Böylece onların karanlıklardan aydınlığa, sıkıntıdan ferahlığa çıkmalarını diledi; onlara itaati kendisine taatin şartı kıldı. Allahım! Bu ne büyük şeref, bu ne büyük yücelik!

Allah Teâlâ, sonra peygamberlerin tabileri arasından onların ilimlerine varis olacak, getirdikleri şeriatların sırlarını kavrayacak kimseler seçti ve bunlar Allah'ın lütfu ile onların sırlarına sahip oldular, nurlarını aldılar, böylece yüceldiler. Bu âlimlerden birini bin âbide üstün kıldı ve onlar melekût âleminin yüceliklerine erdiler; öyle oldular ki yerde gökte her şey hatta denizlerde balıklar bile onlar için hayır dua eder oldu.

Allahım! Sen yüce peygamberlerine ve onların varisleri bulunan âlimlere yer gök durdukça salât ve selâm eyle! Onlar arasından apaçık âyetlerle desteklenmiş olan peygamber efendimiz Hz. Muhammed'e hususiyle muamele et ve en üstün dualarımızı, en temiz selâmlarımızı, en samimi duygularımızı ona ulaştır. Onun ailesi ve ashabı üzere rahmet ve hoşnutluk sağnaklarını yağdır ve onları en güzel mükafatla ödüllendir.

Hadis, yakînî ilimlerin esasıdır:

İmdi: Kerem sahibi Yüce Allah'ın rahmetine muhtaç olan bu kul yani Veliyyullah diye bilinen Ahmed b. Abdurrahim —Allah her ikisine de sonsuz lütuf ve ihsanı ile muamele etsin ve sonlarını ebedî nimet cennetleri eylesin!— der ki:

Bütün yakînî ilimlerin esası ve başı, dînî bilgilerin dayanağı ve temeli hadis ilmidir. Hadis, peygamberlerin en üstünü olan efendimizden —ona ve bütün âl ve ashabına salât ve selâm olsun!— sâdır olan söz, fiil ve takrirlerdir.[1] Bunlar karanlıkları aydınlatan ışıklar, hidayete götüren yolun işaretleridir; her tarafı aydınlatan dolunay mesabesindedir. Kim onlara boyun eğer ve itaat şuuruna varırsa, doğruyu bulur, hidayete kavuşur ve muradına erer. Kim de yüz çevirir ve sırt dönerse, azar ve aşağılaşır; eline zarar ve ziyandan başka bir şey geçmez. O yüce peygamber (s.a.) yerine göre yasaklamış, emretmiş; korkutmuş, müjdelemiş, temsiller getirmiş, öğüt vermiş, hatırlatmıştır. Bu haliyle sünnet, en az Kur'ân kadar önemlidir. Bu ilmin tabakaları vardır. Bu ilimle uğraşanların da kendi aralarında dereceleri bulunmaktadır. Kezâ bu ilmin bir kabuğu, içinde ise özü; bir sedefi, ortasında ise incisi vardır.

Hadis ilimleri sahasında ulemânın telifi:

Ulemâ —Allah onlara rahmet etsin!—, pek çok alanda manası bilinmeyen konuları aydınlatıcı, zor yerleri kolaylaştırıcı kitaplar yazmışlardır. Hadis ilimleri içerisinde kabuk durumunda olana en yakını, onların sahihlik, zayıflık, garîblik ve müstefîzlik gibi yönlerinin bilinmesidir. Hadis sarraf ve hâfızlarından birçoğu bu işi üstlenmiş ve bu konuda eserler vermişlerdir.

Bu kabuk ilminden sonra, hadislerde geçen garîb kelimelerin manalarının bilinmesi, müşkül yönlerinin ortaya konulmasına dair ilim gelir ve bununla da Arap dili ve edebiyatında mütehassıs olan âlimler uğraşmışlardır. Bu ilimlerden sonra hadislerin içermiş olduğu şer'î manaları bilmek, onlardan fer'î hükümler çıkarmak, nassla beyan edilmiş hükümler üzerine kıyas yapmak, îmâ ve işaret yollarıyla istidlâllerde bulunmak, mensûh[2],

---

1 Takrîr: Rasûlullah'ın (s.a.) huzurunda yapılan, ya da kendisine haber verilen bir şeyi tepkiyle karşılamayarak bir nevi onaylamış olmasıdır. Rasûlullah'ın (s.a.) yanlış olan bir şey karşısında susmama mecburiyeti, onun takrirlerinin de aynen söz ve fiillerinde olduğu gibi delil olması sonucunu doğurmuştur. (Ç)

2 Mensûh: Hükmü yürürlükten kaldırılmış olana denir. (Ç)

muhkem[3], mercûh[4] ve mübrem[5] olanı bilmeye dair ilim gelir. Bu da, bütün ulemâya göre öz ve sedef içerisindeki inci mesabesinde olmaktadır ve bununla da ehl-i tahkîk olan fakîhler uğraşmışlardır.

Hadis ilimlerinin en üstünü:

Bence bütün hadis ilimleri içerisinde en zoru, kök itibarıyla en derinde olanı, şerefçe en yükseği, gördüğüm kadarıyla şer'î ilimlerin en başta geleni, mertebece en üstte olanı, miktarca en büyüğü "Hikmet-i teşrî" ilmidir. Bu ilim, şer'î hükümlerin hikmetlerinden, onların gerekçelerinden, amellere has özelliklerden ve içerdikleri sırlardan bahseder. Bu, —Allah'a yemin ederek söylüyorum— ilimler içerisinde, kabiliyetli kimselerin en kıymetli vakitlerini harcamasına ziyadesiyle layık olanıdır. Onlar, Allah'ın kendilerine farz kıldığı yükümlülükleri yerine getirdikten sonra kalan bütün vakitlerini buna ayırsalar, bu onlara âhiret için bir azık olur. Zira bu ilim sayesinde insan, şeriatın ruhunu kavrar ve onun ne getirmiş olduğunun şuuruna varır. Bunun sonucunda o kimsenin şeriat ile olan ilişkisi, aruz söyleyenin şiir divanlarıyla veya mantıkçının feylosofların burhanlarıyla, nahivcinin dil safiyetini yitirmemiş halis Arabların kelamıyla yahut da usûl-ı fıkıhçının fukahânın ortaya koyduğu fer'î meselelerle olan ilişkisi gibi olur. Böylece onun sayesinde gecenin köründe odun toplayan[6], yahut sel suyuna dalan[7], yahut kör deve gibi yalpalayan, yahut gözleri görmeyen bir hayvana binen biri gibi olmaz. Keza böyle biri özü kavrayacağından, kendisine doktorun elma yemesini tavsiye etmesi üzerine, aralarındaki sırf şekil benzerliğinden dolayı elma yerine ebûcehilkarpuzu (acı hıyar) yiyen kimsenin haline düşmez. Rabbinden gelen bir burhan üzere bulunur, işin bilincinde olur. Şu adamın haline benzer: Doğru sözlü biri kendisine zehirin öldürücü olduğunu söylemiş, o da onu haber verip, açıkladığı şey hakkında tasdik etmiş, sonra karineler aracılığıyla onun yani zehirin hara-

---

3 Muhkem: Nesh, tahsis, tevîl... gibi yollarla değiştirmeye, söndürmeye ihtimali bulunmayana denir. (Ç)

4 Mercûh: İki şeyden tercihe şayan olmayana denir. Karşıtı "râcih"tir. (Ç)

5 Mübrem: Zarurî olup, vazgeçilemeyen. Burada "râcih" yerinde kullanılmış olmalıdır. (Ç)

6 Araplar buna "hâtıbu leyl" tabir ederler. Gecenin köründe odun toplayan yaş-kuru, eğri-doğru demeden eline ne gelirse toplar; belki bu arada odun diye yılana bile sarılır. (Ç)

7 Sel suyu bulanık olacağından, neyin ne olduğunu göremez. (Ç)

ret ve kuruluğunun ifrat derecede olduğunu ve bu özelliklerin ise insan mizacına zıt düştüğünü öğrenmiştir. Bunun sonucunda önceden tasdik etmiş olduğu şeye olan inancı daha da artmıştır.[8]

Hadis ilminin bu dalında eser veren az olmuştur:

Gerçi hadis ilmi, Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerini tespit etmiş; onun getirdiği usûlleri, ayrıntıları ortaya koymuş, sahabe ve tabiînin söz ve uygulamalarını mücmel ve mufassal olarak açıklamıştır. Müctehidlerin gayretleri, fıkhın her bir konusunda göz önünde bulundurulan maslahatların açıklanması noktasına ulaşmış, ehl-i tahkik âlimler çok değerli nükteler ortaya koymuş, tetkik sahipleri değerli tahliller yapmışlardır. Bunun sonucunda bu alanda söz etmek —Allah'a hamd olsun— ümmetin icmâsını bozan yeni bir bid'at, yahut kör kuyuya dalmak olmaktan çıkmıştır. Ancak bu alanda yazan veya bu ilmin temellerini atmaya çalışan, esaslarını ve ayrıntılarını düzenleyen, dile dişe dokunacak bir şey ortaya koyan pek olmamıştır. Bir özdeyişde şöyle derler: "Ben aslana bindim; terkime kim gelir?"

Hadislerin sırlarına vâkıf olabilmek için şer'î ilimlerde söz sahibi olmak zarûrîdir:

Bu kolay bir iş de değildir; çünkü hadislerin esrarına vakıf olmak ancak şer'î ilimlerin tamamında söz sahibi olan, ilâhî marifet dallarının tamamında eşsiz bulunan kimseler için mümkün olabilir. Onun kaynağından içmek ancak Allah Teâlâ'nın göğsünü "ledün ilmi"ne[9] açtığı, kalbini vehbî sırlarla doldurduğu kimselere nasip olur. Bütün bunlar yanında o kişi yanıp tutuşan bir tabiata, cevvâl bir zekaya sahip olmalı, izah, tasvir ve ifadede mahir olmalı, değerlendirmede üstün bir yeteneğe sahip bulunmalıdır. Esasların (prensip) nasıl çıkarılacağını, onların üzerine fer'î meselelerin nasıl bina edileceğini, kâidelerin nasıl konulacağını ve onların doğruluğunu tespit için gerek aklî ve gerekse naklî delillerin nasıl getirileceğini çok iyi bilmelidir.

---

8 Yani peygamberler doğru sözlü olduğu için onları tasdik etmek güzel bir şeydir. Ancak peygamberlerin getirdiği şeylerin hakikatine vakıf olup, onların insanlığın dünya ve âhiret saadetini sağlamak için geldiğini gördükten sonra ulaşılan iman derecesi ise daha da başkadır; çünkü kişi artık neye ve niçin inandığını da bilmektedir. (Ç)

9 Allah vergisi olan Rabbânî ilim. (Ç)

İşte Allah Teâlâ'nın bana olan en büyük nimetlerinden biri, beni bu ilimden nasiplendirmesi ve ondan bana bir pay ayırmasıdır. Bununla birlikte ben eksikliğimi hep itiraf eder ve O'na iltica ederim: *"Ben nefsimi temize çıkaramam. Çünkü nefis hep kötülüğü emredicidir."*[10]

Kitabın telif sebebi bir rüyadır:

Bir gün ikindi namazından sonra Allah'a teveccüh etmiş halde oturmakta idim. O anda Rasûlullah'ın (s.a.) ruhaniyeti zahir oldu ve üzerime attığı elbise sandığım bir şey ile beni bürüdü ve o halet içerisinde kalbime üfledi. Bu, dinin bir tür beyanına işaretti. O anda kalbimde bir nurun doğduğunu gördüm. Bu nur durmadan artıyordu. Bir zaman sonra Rabbim, bu önemli işin altına bir gün girmemin bir kaderim olduğunu, yeryüzünün, Rabbinin nuru ile parlayacağını, ışıkların batacağı yerde tekrar yansıyacağını, Şerîat-ı Muhammediyye'nin, sağlam delillere dayanmak üzere yepyeni elbiseleri içerisinde bu zamanda tekrar parlayacağını kalbime ilham etti.

Telife teşvik eden ikinci bir rüya:

Sonra rüyamda İmam Hasan (r.a.) ile İmam Hüseyin'i (r.a.) gördüm. O günde ben Mekke'de bulunuyordum. Sanki onlar bana bir kalem verdiler ve: "Bu dedemiz Rasûlullah'ın (s.a.) kalemidir." dediler.

Bütün bunların da etkisiyle kendi kendime, "Bir risale yazayım ki, ilme henüz yeni başlayanlar için yol gösterici olsun, tahsili tamamlamış kimseler için de hatırlatıcı ve düşündürücü olsun, uzak yakın herkes istifade etsin, ilim meclislerinde ve toplantılarda elden ele dolaşsın..." diye uzun uzun düşündüm.

Yazmaya başlamanın önüne çıkan engeller:

Bir türlü işe başlayamıyordum. Çünkü yanımda, yakınımda, arkamda, önümde aklıma takılan konularda kendisine başvuracağım hakkaniyet sahibi güvenilir bir âlim göremiyordum. Övgüye mazhar nesillerdeki haliyle naklî ilimlerde kendimi yeterli görmemem beni frenliyor, cehalet ve taassubun hakim olduğu, heva ve heveslerin peşinden koşulduğu, herkesin kendi seviyesiz görüşünü

10 Yûsuf 12/53.

beğendiği bir zamanda olmam beni ürkütüyordu. Ve biliyordum ki çağdaş olma, nefretleri çekmek; telife kalkışmak hedef olmak için yeterli bir sebepti.

Değerli bir dost beni yazmaya teşvik etti:

Ben bir ileri bir geri böyle müterеddit bir halde iken Âşık diye bilinen en aziz kardeş, en değerli dost Muhammed (Sâhib) karşıma çıktı. O, bu ilmin yüceliğini ve faziletlerini kavramış, saadetin bu ilmin esas ve ayrıntılarını elde etmedikçe tamam olmayacağını görmüş, kendisinin bu sonuca ulaşabilmesi için mutlaka şek ve şüpheleri aşması, ihtilâf ve karşı koymaları göğüslemesi, kendisinin bu alana dalabilmesi için illâ da kendisinden önce kapıyı aralayacak bir yiğidin olması gerektiğini anlamıştı. Her yola çıkışında karşısına aşılmaz zorluklar çıkmıştı. Bunun üzerine dolaşabildiği kadar ülke dolaşmış ve kendisinde böyle bir yetenek olan birini aramış, iyisini kötüsünü yoklamış, zayıfını güçlüsünü denemiş, fakat bir türlü faydalı bir söz eden, yahut elinde parlayan bir meşale tutan kimse bulamamıştı. Benim niyetimi öğrenince bana ısrarda bulundu, aşırı baskı yaptı, beni bırakmadı ve yanımdan ayrılmadı. Ben işi sürüncemede bırakıp bir bahane ileri sürdükçe bana *"ateşten gem"* hadisini[11] hatırlattı ve tutunabileceğim bir mazeret bırakmadı. Kaçacağım yol kalmadığını, bahanelerimin yersiz olduğunu anladım ve bunun mutlaka yapılması gereken ve bana ilham edilen önemli bir iş olduğuna kesin kanaat getirdim.

Bu iş için istihâre:

Sonunda bu görevin benim kaderim olduğunu, her taraftan bana yönelmiş bir iş olduğunu ve üzerime taayyün ettiğini anladım. Bunun üzerine Allah'a yöneldim ve istihârede bulundum, O'na sığındım, O'ndan yardım istedim. Kendi benliğimden tamamen geçtim ve cenaze yıkayıcının elindeki ölü gibi ilâhî irâdeye kendimi teslim ettim, beni çağırdığı şeye böyle başladım. Allah'a halimi arzettim ve gönlümü boş şeylerden çevirmesini, bana eşyanın hakikatini olduğu gibi göstermesini, kalbimi doğrultmasını, dilimi açmasını, edeceğim sözlerde beni korumasını ve her halükârda beni doğru ifadeye muvaffak kılmasını, içimden geçirdiğim dü-

---

11 Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Kime bir ilim sorulur da onu gizlerse, kıyamet gününde Allah ona ateşten bir gem vurur."* bkz. Ebû Dâvûd, İlim, 9 ; Tirmizî, İlim, 3.

şüncelerimi dışarıya vurmamda bana yardımcı olmasını, düşüncemi olgunlaştırmasını O'ndan niyaz ettim. Şüphesiz O, yakındır, icabet edendir.

O dostuma şunları arzettim: Ben beyan meclisinin suskunuyum, (fesahat) meydanında da topal bir atım var, (sermayem yok) kuru kemik kemiren biriyim, benim gibi kalbi lüzumsuz şeylerle meşgul birinin kağıtların arasına gömülüp araştırma yapması olacak bir şey değildir. Naklî ilimlerin ezberlenmesinde son noktaya ulaşabilecek ve böylece gelene gidene caka satacak imkânım mı var? Ben yalnız kendi başının derdinde, bir ayağının ucu kabirde bir adamım; gününü gün eden, bahtının çömezi olan, kalbine doğanların esiri, zahmetsiz kâr fırsatçısı biriyim. Kim buna kanaat etmekten hoşlanırsa, kanaat etsin. Kim de başkasını isterse iradesi kendi elindedir; ne dilerse onu yapsın.

Teklîfin sırrına, her şeyin bir karşılığı olduğuna ve indirilmiş olan şeriatların hikmet ve sırlarına *"Fe lillâh'i-huccetu'l-bâliğa"* âyetiyle[12] işaret olunmaktadır. Bu naçiz eser de o sırlardan belirgin bir parça, onların ufkunda parıldayan dolunaylar mesabesinde olduğundan ona *"Hüccetullâhi'l-bâliğa"* ismini vermem yerinde ve güzel olmuştur. Allah bize yeter ve O ne güzel vekildir. O'ndan başka sığınılacak güç, yardım istenilecek kudret yoktur.

12 En'âm 6/149. Manası şöyle: *"Kesin ve apaçık delil, ancak Allah'ındır."*

Giriş

Şer'î hükümler kulların genel çıkarları içindir:

Bazıları, şer'î hükümlerin herhangi bir maslahat içermediğini, amellerle bunlara karşılık olarak düzenlenen mükafaat ya da ceza arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını düşünebilirler. Bunlar şer'î hükümlerle yükümlü kılmayı efendinin uşağını sınaması gibi görürler. Meselâ adam uşağının kendisine bağlılığını denemek için hiçbir anlam ifade etmeyen emirler verir; şu taşı kaldır, şu ağaca dokun... vb. der ve bununla onu sınamaktan başka bir şey amaçlamaz. Eğer verdiği emirlere itaat ederse ödüllendirir, isyan ederse cezalandırır. Teklif de işte böyle bir şeydir.

Bu düşünce yanlıştır; sünnet ve haklarında hayırla şehadette bulunulan ilk nesillerin icmâsı, bunun sakatlığını ortaya koymaktadır.

Kim aşağıda sayacağımız örneklerin hikmetlerini kavramaktan aciz ise, onun ilim ve irfandan zerre kadar nasibi yoktur:

Ameller niyete göredir:

Ameller niyete, insanın içinde meydana gelen psikolojik hallere göre değer görür. Nitekim Rasûlullah (s.a.):

"Ameller niyetlere göredir."[13] buyurmuştur. Allah Teâlâ da:

"Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvanız ulaşır."[14] buyurmaktadır.

---

13 Buhârî, Bed'i'l-vahy, 1 ; Îmân, 41; Müslim, İmâre, 155 ; Ebû Dâvûd, Talâk, 11.

14 Hacc 22/37.

Namaz, Allah'ı anmak için emredilmiştir:

Namaz Allah'ı zikretmek, O'na niyazda bulunmak için meşrû kılınmıştır: Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Beni anmak için namaz kıl!"[15]

Kezâ namazın, âhiret gününde Allah Teâlâ'nın görülmesine hazırlık olması amaçlanmıştır. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Görmek için birbirinizle itişip kakışmadan şu dolunayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz. Bu itibarla eğer güneşin doğmasından önce bir namazdan ve batmasından önce bir namazdan geri kalmamaya gücünüz yetiyorsa, bunu yapın."[16]

Zekât, belirli bir amacı gerçekleştirmek için meşrû kılınmıştır:

Zekât, cimrilik duygusunun uzaklaştırılması ve fakirlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olunması için farz kılınmıştır. Yüce Allah, zekâtı vermeyenler hakkında şöyle buyurmaktadır:

"Allâh'ın kereminden kendilerine verdiklerini infakta cimrilik edenler, sanmasınlar ki o, kendileri için hayırlıdır; tersine bu onlar için pek kötüdür. Cimrilik ettikleri şey de kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır."[17]

Rasûlullah (s.a.) da, (Yemen'e vali olarak gönderdiği Muâz'a):

"Onlara, Allah Teâlâ'nın zenginlerinden alınıp, fakirlerine verilecek bir sadaka farzetmiş olduğunu da bildir."[18] talimatını vermiştir.

Oruç, nefsi hâkimiyet altına alabilmek için farz kılınmıştır:

Oruç, nefsi kontrol altına almak ve ona egemen olabilmek için meşru kılınmıştır. Orucun farziyetini belirten âyetin sonunda ge-

---

15 Tâhâ 20/14.

16 Yani sabah ve ikindi namazlarını elinizden geldiğince kaçırmamaya bakın. Hadis için bkz. Buhârî, Mevâkît, 16 , Tevhîd, 24 ; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16.

17 Âl-i İmrân 3/180.

18 Müslim, İmân, 31 ; Nesâî, Zekât, 1.

len *"Umulur ki korunursunuz."*[19] ifadesi ve Rasûlullah'ın (s.a.) (evliliğe gücü yetmeyenin oruç tutması tavsiyesi arkasından): *"Çünkü oruç, onun için bir kalkandır."*[20] buyurması bunu açıkça ortaya koyar.

Hac, Allah'ın âyetlerini yüceltmek içindir:

Hac, Allah Teâlâ'nın yeryüzüne koyduğu alâmetlerini (şeâir) tazim için konulmuştur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Yeryüzünde insanlık için konulmuş ilk ev, hiç şüphesiz ki Mekke'deki (Ka'be)dir."[21]

"Safa ve Merve şüphesiz Allah'ın nişanelerindendir."[22]

Kısas, caydırıcı olmak için konulmuştur:

Kısas, şüphesiz öldürme olaylarının önünün alınması için bir müeyyide olarak meşru kılınmıştır. Yüce Allah: *"Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır."*[23] buyurur.

Hadler ve keffâretler de günahların önünün alınması için caydırıcı olmak üzere konulmuştur. Nitekim Yüce Allah bu meyanda olmak üzere:

"Ta ki (yasak av yapan) işinin cezasını tatmış olsun."[24] buyurmaktadır.

Cihad, Allah'ın dinini yüceltmek için meşru kılınmıştır:

Cihâd ise, Allah'ın dininin yüceltilmesi, ona yönelik fitnelerin ortadan kaldırılması amacıyla meşru kılınmıştır.

"Yeryüzünde fitne kalmayıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın!"[25] âyeti bu amacı açıkça ortaya koymaktadır.

---

19 Bakara 2/183.
20 Buhârî, Savm, 10 ; Müslim, Nikâh, 1.
21 Âl-i İmrân 3/96.
22 Bakara 2/158.
23 Bakara 2/179.
24 Mâide 5/95.
25 Enfâl 8/39.

Muamelât ile ilgili hükümler adaletin ikamesi için konulmuştur:

Günlük muameleler ve evlilikle ilgili hükümler ise, insanlar arasında adaletin gerçekleştirilmesi için konulmuştur.

Bu saydığımız örnekler yanında, konulan hükümlerde gözetilen şer'î bir amacın bulunduğunu ortaya koyan daha pek çok âyet ve hadis bulunmaktadır, bunun böyle olduğunu her asırda sayısız âlim ifade edegelmiştir. Bütün bunlara rağmen hükümlerde gözetilen şer'î maksatları kavrayamayan ve onların herhangi bir maslahat içermediğini zanneden kimsenin ilim ve irfandan nasibi, bir iğnenin denize batırılıp çıkarılışındaki sudan nasibi kadardır. O kişi —sözüne itibar edilmesi bir yana— oturup kendi haline ağlamalıdır.

Rasûlullah (s.a.) bazı ibadetlerin sırlarından bahsetmiştir:

Sonra Rasûlullah (s.a.) bazı konularda vakitlerin belirlenmesinin hikmetinden bahsetmiş ve öğleden önce kılınan dört rekat namaz hakkında:

"O vakit, gök kapılarının açıldığı bir saattir; o saatte bana ait salih bir amelin oraya yükselmiş olması hoşuma gider."[26] buyurmuştur.

Aşure günü orucu hakkında ise ondan gelen rivâyetler, bu orucun meşruluğunun sebebinin, Mûsâ (s.a.) ve kavminin Firavun'dan bugünde kurtulmuş olmaları olduğunu, bizim hakkımızda meşrû kılınışının sebebinin de, Mûsâ'nın (s.a.) sünnetine uymak olduğunu belirtmektedir.

Rasûlullah (s.a.) bazı hükümlerin gerekçelerini (sebeb/illet) açıklamış ve uykudan kalkan birinin elini yıkamadan suya daldırmasını yasakladığı hadisinde gerekçe olarak:

"Çünkü eli nerede gecelemiştir, bilemez."[27] buyurmuştur.

Abdestte buruna su alıp sümkürmek hakkında da:

"Çünkü şeytan, geceyi kişinin burun deliklerinde geçirir."[28] buyurmuştur.

---

26 Tirmizî, Vitr, 16.

27 Buhârî, Vudû, 26; Müslim, Tahâret, 78.

28 Buhârî, Bed'u'l-halk, 11; Müslim, Tahâret, 23.

Uyku(nun abdesti bozması) hakkında ise şöyle buyurur:

"Çünkü kişi yatıp (uyuduğu) zaman, mafsalları gevşer."[29]

Şeytan taşlamanın "Allah'ın zikrini yerine getirmek için" olduğunu söylemiştir.

İzin isteme hakkında da şöyle buyurmuştur:

"İzin isteme, sadece göz ilişmesin diye gerekli görülmüştür."[30]

Kedi hakkında ise:

"O pis değildir; etrafınızda sürekli dönüp dolaşan yaratıklardandır."[31] buyurmuştur.[32]

Çeşitli yerlerde ise hükmün hikmetinin mefsedetin yani kullara dokunacak zararların uzaklaştırılması olduğunu açıklamıştır: Emzikli halde iken cinsî ilişkide bulunmayı yasaklaması ve bunu çocuğa zarar verir endişesiyle yaptığını ifade etmesi gibi.[33]

Bazı yasakları, kâfir milletlere muhalefet olsun diye koymuştur. Meselâ:

"Namaz kılmak için güneşin doğmasını veya batmasını araştırmayın! Çünkü güneş şeytanın iki boynuzu arasından doğar."[34] hadisi böyledir. Kâfirlerin güneşe secde ettikleri zaman bu anlardır.

Bazı yasaklar da dinde tahrife götürecek kapıların kapatılması için alınmıştır. Hz. Ömer, nâfileyi farz ile bitiştirmek isteyen birine: "Sizden öncekiler bu yüzden helak oldu." demiş, bunu duyan Rasûlullah (s.a.) :

"Allah, seni görüşünde isabetli kıldı, ey Hattâb oğlu!" buyurmuştur.[35]

Bazen de yasağın gerekçesi, güçlük ve sıkıntıya sebep olma endişesi olmuştur:

---

29 Tirmizî, Tahâret, 57; Ahmed, 1/256.

30 Buhârî, İsti'zân, 11; Müslim, Edeb, 41

31 Ebû Dâvûd, Tahâret, 38; Tirmizî, Tahâret, 69.

32 Yani sürekli girer, çıkarlar, etramızdan hiç ayrılmazlar. Bu itibarla onlardan sakınmakta, her zaman için onların su vb. şeylere bakmasını önlemekte büyük zorluklar vardır. Zorlukların kaldırılması ise şeriatın amaçlarından biridir. (Ç)

33 bkz. Müslim, Nikâh, 140, Ebû Dâvûd, Tıbb, 16 ; Tirmizî, Tıbb, 27.

34 Müslim, Müsâfirîn, 290.

35 Kenzu'l-ummâl, 11/32754.

"Sizden her birinizin iki parça elbisesi var mı ki?" hadisi[36] ile:

"Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tevbenizi kabul etti, sizi bağışladı."[37] âyeti bu kabildendir.

Rasûlullah (s.a.) terğîb ve terhîble[38] ilgili sırları da açıklamıştır:

Rasûlullah (s.a.) bazı yerlerde terğîb ve terhîbin esrarından da bahsetmiş, sahâbe kendilerine karışık gelen, müşkül gözüken yerlerde kendisine müracaat etmiş, o da onların şüphelerini gidermiş ve duruma açıklık getirmiştir. Birinde şöyle buyurmuştur:

"Kişinin cemaatle kıldığı namaz, evinde ve işyerinde kılacağı namazından yirmi beş derece daha üstündür. Şöyle ki:[39] *Biriniz abdest aldığı zaman, onu hakkını vererek alır, sonra sadece namaz kılmak amacıyla camiye gelirse attığı her adım bir hayırdır ve suçlarının bağışlanmasına vesiledir."*[40]

Bir başka zaman şöyle buyurmuştur:

"Sizden birinizin cinsî ihitiyacını tatmin etmesinde de bir sadaka vardır." Dediler ki: "Yâ Rasûlallah! Birimiz cinsî ihitiyacını gideriyor ve bu ona bir sevap oluyor öyle mi?!" Rasûlullah (s.a.) :

"Ne dersiniz? Şayet o kimse şehvetini haram yolla giderecek olsaydı, bu ona bir günah olur muydu? İşte böyle, helâl yoldan gidermesinde de onun için bir sevap vardır." buyurdu.[41]

Yine şöyle buyurmuştur:

"İki müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya geldikleri zaman, öldüren de öldürülen de ateştedir."

"Bu öldürenin durumu açık, öldürülenin durumu niye öyle?" diye sordular:

---

36 Bunu tek parça elbise içerisinde namaz kılmanın hükmünü soran kimseye cevap olarak söylemiştir. bkz. Müslim, Salât, 275. (Ç)

37 Bakara 2/187.

38 İrşad mahiyetiyle kâh müjdeleyici, kâh korkutucu olarak gelen nasslar. (Ç)

39 Hadisin bundan sonraki kısmı, yirmi beş derecelik fazla sevabın nedenini açıklamaktadır. (Ç)

40 bkz. Buhârî, Ezân, 30, Salât, 87; Müslim, Mesâcid, 245 vd.

41 Müslim, Zekât, 52; Ebû Dâvûd, Tatavvu', 12, Edeb, 160; Ahmed, 5/167.

"O da adamını öldürmeye karşı son derece hırslıydı."[42] buyurdu.

Bunlar gibi (hükmün hikmetini açıklayan) daha sayılamayacak kadar pek çok örnek vardır.

Bazı sahâbîler, bir kısım hükümlerin hikmetlerine işarette bulunmuşlardır:

Bu meyanda olmak üzere İbn Abbâs (r.a.), cuma için gusletme hükmünün hikmetini açıklamıştır. Zeyd b. Sâbit, meyvenin henüz kendisini kurtarmadan satılması yasağının sebebini belirtmiştir. İbn Ömer, Kabe'nin rükünlerinden sadece ikisini selâmlamakla yetinmenin sırrını ortaya koymuştur. Sonra tâbiîn nesli ve onları takip eden diğer nesiller ve müctehid imamlar hep aynı minval üzere devam etmişler, hükümleri maslahatlarla ta'lîl edegelmişler; onların manalarını (illet) kavramışlar, nasslarla belirlenmiş hükümler için, zararın def'i ya da menfaatin celbi amacını gerçekleştirici uygun bir illet (hükme mesned) çıkarmışlardır. Nitekim bunları onların kitaplarında genişçe görmek mümkündür ve bu, mezheplerinde apaçık kendisini göstermektedir.

Selef ulemâsı, bazı hükümlerin sırlarını açıklamışlardır:

Sonra el-Gazzâlî, el-Hattâbî[43], İzzeddin İbn Abdisselâm ve emsalleri gelmiş —Allah, katkılarından dolayı onları mükafaatlandırsın— ve bunlar ince nükteler ortaya koymuşlar ve değerli tahkik ve tahliller yapmışlardır.

Evet! Sünnet, hükümlerin maslahata bağlı olduğu sonucunu ortaya koymakta ve bunun üzerinde icmâ bulunmaktadır. Ancak sünnet aynı zamanda, bir şeyin vacipliği ya da haramlığı hükmünün inmiş olmasının da —o şeyin içerdiği maslahattan sarfı nazarla—, itaat edenin sevaplandırılması, isyan edenin de cezalandırılması konusunda bizzat etkisi bulunduğunu ve işleyenin sevap ya da cezayı hakedeceği anlamında fiillerin güzellik ve çirkinliklerinin (hüsün ve kubuh) tamamen aklî olduğu düşüncesinin doğru olmadığı sonucunu da ortaya koymaktadır.

---

42 Nesâî, Tahrîm, 29 ; İbn Mâce, Fiten, 11.

43 Meâlimu's-sünnen sahibi Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Büstî. (ö. 388)

Şeriatın görevi, sadece fiillerin özelliklerini bildirmek midir?[44]

Kezâ sünnet, "Şeriatın görevi, bir şey hakkında vaciplik ya da haramlık hükmü inşâ[45] etmek değildir; aksine onun görevi fiillerin özelliklerini olduğu gibi bildirmekten ibarettir[46]; aynen ilaçların özelliklerini ve hastalıkların türlerini açıklayan bir doktor durumundadır.[47]" düşüncesinin yanlış olduğunu da ortaya koyar.

Bunlar, sünnetin daha ilk bakışta reddedeceği sakat düşüncelerdir. Meselâ Rasûlullah (s.a.) Ramazan gecelerinin ihyası (teravih namazı) hakkında: *"Size farz kılınmasından korktuğum için bir daha çıkmadım."*[48] buyurmuştur. Bir başka hadiste de: *"En büyük cürüm işleyen insan, haram olmayan bir şey hakkında soru soran ve bu sorusu yüzünden o şeyin haram kılınmasına sebep olan kimsedir."*[49] buyurmaktadır. Buna benzer başka hadisler de vardır.

İnsanlar, yalnız başlarına şeriatın hikmetine vâkıf olamayabilirler:

Eğer fiillerin güzellik ve çirkinlikleri (hüsün ve kubhu), onların iddia ettikleri gibi olsaydı, bu takdirde yolcu gibi meşakkat çeken mukîm birinin, ruhsata esas olan meşakkatin bulunması sebebiyle oruç tutmaması caiz olur, konfor içerisinde yolculuk yapan yolcunun da orucunu tutması gerekirdi. Şâri' Teâlâ'nın koymuş olduğu diğer hadlerde de durum aynıdır.

Sünnet, aynı zamanda, rivâyetin sahih olması halinde sabit bulunan şer'î bir hükmün ifasının, o hükmün içermiş olduğu maslahatı bilmeye bağlanmasının helâl olmayacağını da ortaya koymuştur. Çünkü insanlardan pek çoğunun aklı, hükümlerin içermiş olduğu maslahatların pek çoğunu yalnız başına kavrayabilecek dü-

---

44 Nâşir'in koyduğu başlığı yanlış bulduk ve müellifin maksadını dikkate alarak bu şekilde değiştirdik. (Ç)

45 İnşâ: Olmayan bir şeye vücud vermektir. (Ç)

46 Yani bir şeyin vacipliğini ya da haramlığını şeriat koymaz; bunlar özellik olarak o şeyde haddizatında mevcut bulunur. Şeriat ise onda bulunan bu özellikleri açığa vurmuş olur. (Ç)

47 Nitekim doktor, ne hastalıkları ne de onlara uygun gelecek ilaçları kendisi koymaz; o sadece keşfeder. (Ç)

48 Buhârî, Terâvîh, 1.

49 Ebû Dâvûd, Sünne, 6.

zeyde değildir. Hem Peygamberimiz (s.a.) bizce aklımızdan daha güvenilirdir.

Bu ilim, ehil olmayanlara nasip olmaz:

Bu yüzdendir ki, bu ilim öteden beri ehil bulunmayanlardan hep esirgenmiş, onun hakkında, Allah'ın kitabını tefsir için gerekli şartlar aranmıştır. Sünnet ve diğer naklî delillere dayanmayan mücerred şahsî/indî görüşlerle bu alana dalmak haramdır.

Rasûlullah'a (s.a.) muhalefet edenin benzeri:

Bu anlattıklarımızdan şer'î hükümlerle yükümlülük konusunda çıkacak sonucu şu benzetme iyice ortaya koyar: Efendinin uşakları hastalanır. Bunun üzerine efendi, adamlarından birini onlara ilaç içirmek üzere görevlendirir. Eğer uşaklar ona itaat ederler ve ilacı içerlerse efendilerine itaat etmiş olurlar, efendileri kendilerinden hoşnut olur ve onları ödüllendirir, kendileri de hastalıktan kurtulmuş olurlar. Eğer uşaklar görevlinin sözünü tutmazlarsa, efendiye isyan etmiş olurlar; efendi onlara kızar ve kötü bir şekilde cezalandırır; tabii ilacı içmedikleri için hastalıktan kurtulamayacaklarından da helâk olurlar.

Meleklerden rivâyetle kendisini niteleyen bir hadisinde Rasûlullah (s.a.) işte bu manaya işaret etmiş olmaktadır. Hadis şöyledir: *"Onun (Rasûlullah'ın (s.a.)) durumu temsili bir konak inşa eden adamın durumuna benzer. Adam orada bir ziyafet sofrası kurar ve bir davetçi çıkarır. Kim, davetçiye icabet ederse konağa girer ve ziyafet sofrasından yer. Kim de davetçiye icabet etmezse, konağa giremez ve ziyafet sofrasından yiyemez."*[50]

Yine şöyle buyurur: *"Şüphesiz benim ve Allah'ın benimle gönderdiği şeyin misali, bir kavme gelen bir adamın haline benzer. O adam şöyle der: 'Ey kavmim! Ben orduyu iki gözümle gördüm. Ben gerçekten çıplak*[51] *bir uyarıcıyım. Kurtulmaya bakın! Kurtulmaya bakın!' Kavminden bir grup onun uyarısına kulak verir ve geceden yola çıkarak yavaş yavaş giderler ve kurtulurlar. Onlardan bir grup da onu yalanlarlar ve oldukları yerde sabahlarlar. Sonunda*

---

50 Buhârî, İ'tisâm, 2 ; Tirmizî, Edeb, 86.

51 Araplar bir casus gönderdiğinde, eğer o düşman askerini görürse kavmine soyunarak çıplak vaziyette döner ve onları uyarırdı. Daha etkin olması için böyle yaparlardı.

ordu onlar üzerine bir baskın yapar ve onları helâk eder, köklerini kurutur."[52]

Bir kudsî hadiste de şöyle buyurur: *"Bunlar, sadece size iade edilen amellerinizdir.*"[53]

Bu anlattıklarımıza nazaran, iki durum (görüş) arasında orta bir nokta bulunmaktadır ve buna göre hem fiillerde bulunan özelliklerin, hem de vaciplik ve haramlık hükmünün inmesinin, sevap ve cezaya müstahak olmada bir etkisi bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu orta nokta, "Cahiliye döneminde yaşayan insanlar, işlediklerine karşılık ceza görürler mi? Yoksa görmezler mi?" konusu ile ilgili olarak gelen birbiriyle çelişir vaziyetteki deliller arasını da bulacaktır.

Hükümler, maslahatlarla ta'lîl edilmiştir:

İnsanlardan öyleleri vardır ki, bunlar hükümlerin kısmen maslahatlarla muallel olduğunu, amellere karşılık olarak verilen sevap ya da cezanın, onların nefsi olgunlaştıracak ya da ifsad edecek halet-i rûhiyeden çıkmış olmasına bağlı olduğunu bilirler. Nitekim Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Dikkat!... Bedende bir et parçası vardır ki, bu düzelirse bütün beden düzelir; bozulursa, bütün beden bozulur. Dikkat!... O kalptir.*"[54] Ancak bunlar, bu ilim dalının tedvin edilip, esas ve ayrıntılarının düzene sokulmasını aklen ve şer'an imkânsız görürler ve buna gerekçe olarak da şu itiraz noktalarını sıralarlar:

a) Bu ilmin meseleleri çok kapalı ve ağdalıdır (aklî gerekçe).

b) Selef, Rasûlullah'a (s.a.) olan yakınlıklarına ve ilimlerinin çokluğuna rağmen böyle bir yola başvurmamışlardır. Madem ki onlar bunu yapmamışlardır; öyle ise bu ilimle uğraşmanın terki konusunda sanki ittifakları vardır (şer'î gerekçe).

c) Bu ilmin tedvininde elde edilecek bir fayda yoktur; zira şeriatla amel etmek, onun içerdiği maslahatları bilmeye bağlı değildir.

Bütün bunlar da yukarıdakiler gibi yanlış düşüncelerdir. Şöyle ki:

---

52 Buhârî, İ'tisâm, 2 ; Müslim, Fedâil, 16.

53 Benzeri bir hadis için bkz. Müslim, Birr, 55.

54 Buhârî, İmân, 39, Büyû, 2 ; Müslim, Müsâkât, 107-108 ; Ebû Dâvûd, Büyû, 3 ; Tirmizî, Büyû, 1.

Bazı meselelerin hikmetleri gizlidir:

İtirazcı "Bu ilmin meseleleri çok kapalı ve ağdalıdır." sözüyle eğer bu dalda asla tedvin yapılamaz demeyi kastediyorsa, meselelerin kapalı ve zor olması bu sonucu gerektirmez. Nasıl olabilir ki, meselâ Tevhîd ve Allah'ın sıfatları ilmine dair meseleler, anlaşılması ve kavranması daha zor ve çetrefilli bahislerdir. Buna rağmen Allah Teâlâ, kullarından dilediği kimselere onu kolaylaştırmıştır. Hemen her ilim, ilk bakışta onda araştırma yapmak imkânsız, sınırlarına vâkıf olmak muhal gibi görünür. Ancak gerekli araçlarıyla birlikte temrin yapılmaya başlanır, esaslarının kavranması için adım adım ilerlenirse, çok sürmez o ilim genel hatlarıyla kavranılır, ilkelerinin ortaya konması ve bunlar üzerine ayrıntıların ve ilgili bahislerin düzenlenmesi kolaylaşır.

Eğer itirazcı sözüyle mücerred işin zorluğunu kastediyorsa, bu doğrudur. Ancak bazı âlimlerin diğer bazılarına üstünlüğü işte bu zoru başarabilmeleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Yüce amaçlara ulaşmak, korkulu ve sıkıntılı yolculuklarla mümkündür. İlimlere hâkim olmak, akılların zora koşulması ve derin tefekkürlerin yapılması ile mümkün olur.

Selef her şeyi tedvîn etmiş değildir:

İkinci itiraz noktasına gelince, selefin bu ilmi tedvin etmemiş olmaşının bir zararı yoktur. Zira Rasûlullah (s.a.) bu ilmin esaslarını ortaya koymuş, onlar üzerine ayrıntılar getirmiş, mü'minlerin emiri Hz. Ömer ve Hz. Ali, Zeyd, İbn Abbâs, Hz. Âişe... —Allah hepsinden razı olsun!— gibi sahâbe fakihleri, bu yolda onun izini takip etmiş, hükümlerin hikmetlerini araştırmışlar ve konuyla ilgili birçok yönü ortaya koymuşlardır.

Din âlimleri, bu konuda kendilerine zâhir olan hususları açıklayagelmişlerdir:

Sonra din âlimleri ve yakîn yolunun sâlikleri, Allah Teâlâ'nın kalplerine açtığı bu ilme ait esasları açıklayagelmişlerdir. Onlardan biri, ortalığa şüphe tohumları saçan biriyle münazara etmek durumunda kaldığı zaman, derhal şüphenin izalesine dair araştırma ve inceleme kılıcını çeker, kıyam eder, azmini biler, ihlasla hareket eder, bu iş için kollarını sıvar ve gerekli her türlü çabayı gösterir, bid'atçilerin ordusunu darma dağınık eder ve onların güçlerini kırardı.

Bu dalda ihatalı bir kitap yazmak yerinde olacaktır:

Bütün bunlardan sonra gördük ki, bu ilim dalının esaslarını bünyesinde toplayacak derli toplu bir kitap yazmak, konuyu dağınık yerlerde ele almaktan elbette iyi olacaktı. Arapların *"Küllü's-sayd fî cevfi'l-ferâ"*[55] dedikleri gibi, böylece başka bir şeye ihtiyaç kalmayacaktı.

İlk nesiller bu dalda kitap tedvinine muhtaç değillerdi:

İlk nesiller, Rasûlullah'ın (s.a.) sohbetinden feyiz almaları, zaman itibarıyla ona yakın olmaları, aralarında ihtilâfın az olması, Rasûlullah'tan (s.a.) sabit olan bir şeyi araştırmaya ihtiyaç duymayacak kalbî bir huzura sahip olmaları, naklî delilleri aklî esaslara vurma gibi bir endişelerinin bulunmayışı, ağır ve çetrefilli her konuda başvurabilecekleri güçlü ve güvenilir âlimlerin bulunması... gibi sebepler yüzünden, bu ilmin esaslarını tedvîn etme ihtiyacını duymamışlardı.

Onlar, Hadis ilimlerini tedvine de ihtiyaç duymamışlardı:

Nitekim onlar, ilk nesle olan yakınlıkları ve zamanlarının hadis ricaliyle bitişik halde olması, her şeyin gözlerinin önünde cereyan etmiş olması, güvenilir âlimlere her zaman için başvurma imkânının bulunması, ihtilâfın ve hadis uydurma faaliyetlerinin az olması... gibi sebepler yüzünden, diğer hadis ilimlerinin tedvinine de ihtiyaç göstermemişlerdi. Bunlar, Garîbu'l-hadîs, Ricâl yani hadis ravilerinin isimleri, onların güvenilirlik dereceleri ilmi, Müşkilu'l-hadîs, Usûlu'l-hadîs, Muhtelefu'l-hadîs, Fıkhu'l-hadîs, zayıfı, sahihten, mevzûyu sâbitten ayırma ilmi gibi... ilimlerdi. Bütün bunlar, ilk devirlerde müstakil olarak tedvîn edilmemiş, esas ve ayrıntıları düzene konulmamıştı. Bunlar ancak nesiller ve uzun bir zaman sonra, duyulan ihtiyacın artması, müslümanların genel çıkarlarının bunu gerektirmesi sonucunda gerçekleştirilmişti.

---

55 "Yaban eşeğini avlayan, başka ava ihtiyaç duymaz; çünkü bütün av onun içinde." manasında bir atasözü. (Ç)

Fukahânın hükümlerin illetlerinde ihtilâfa düşmüş olmaları, telîfe teşvik etmiştir:

Sonra, hükümlerin illetleri hakkındaki ihtilâfları sebebiyle fukahâ arasında ihtilâf büyüdü ve bu onları illetler üzerinde, onların şer'an muteber bulunan bir maslahata müncer olup olmadıkları noktasında durmaları sonucunu doğurdu. Neticede pek çok dinî konuda aklî esaslara yapışma ortaya çıktı, itikadî ve amelî esaslarla ilgili şüpheler belirdi ve iş döndü dolaştı, dinî nasslara uygun aklî deliller ikamesi, naklî delillerin aklî esaslara, işitilerek öğrenilenin (sem'î) akılla anlaşılana vurulması noktasına geldi. Üstelik bu, dine yardım ve onu destekleme, müslümanların dağınıklığını gidermek için gösterilen hayırlı bir çalışma olarak yapılıyor, en büyük ibadetlerden telakki ediliyor, tâatlerin başı sayılıyordu.

Telîfin faydaları:

1. Rasûlullah'ın (s.a.) mucizelerini izah eder:

İtirazcının "Bu ilmin tedvininde elde edilecek bir fayda yoktur..." sözü bizce doğru değildir. Aksine telifin çok büyük faydaları vardır. Bunlardan biri de Rasûlullah'ın (s.a.) mucizelerinden birinin izahıdır. Şöyle ki: Rasûlullah (s.a.) yüce Kur'ân'ı getirmiş ve onunla zamanının fesahat ve belağat sahiplerini âciz bırakmıştır, onlardan hiçbiri en ufak bir sûresiyle dahi ona karşı koyamamıştır. Sonra birinci neslin zamanı son bulup da, Kur'ân'ın mucizelik yönleri insanlara kapalı kalınca, ümmetin âlimleri kalkmış ve (yaptıkları teliflerle) kendileri gibi olamayanların anlayabilmesi için onun i'câz yönlerini açıklamışlardır.

2. İslâm şeriatının kemâlini ortaya koyar:

Kezâ Rasûlullah (s.a.), Allah Teâlâ katından olmak üzere, beşerin dikkate almaktan âciz kalacağı maslahatları içeren ve şeriatların en kâmili bulunan bir nizamı getirmiş, zamanının insanları (sahâbe), onun getirdiği bu muazzam şeriatın değerini en üst düzeyde idrak etmişti. Bu idrakleri sonucunda da onun özelliklerinden bahsetmişler, hutbelerinde, yaptıkları konuşmalarda onun yüceliklerinden söz etmişlerdi. Onların devri son bulunca, yerlerini dolduracak ve Rasûlullah'ın (s.a.) getirdiği şeriatın, en üstün nizam olduğunu ortaya koyacak mucizevî yönlerinden, üstün meziyetlerinden bahsedecek, onun gibi birinin böyle bir şeriatı getirme-

sinin yalnız başına büyük bir mucize olduğunu belirtecek bir zümrenin ümmet içerisinden çıkması ve bu işi üstlenmesi vacip olmuştur.

3. *Kalbî huzura kavuşturur:*

Telîfin faydalarından biri de, imanın ötesinde kalbî huzura eriştirmesidir. (Ölüleri nasıl diriltti̇ğini kendisine göstermesini isteyen) Hz. İbrahim'e Allah Teâlâ'nın: *"İnanmıyor musun?"* sorusuna: *"Hayır, inandım! Lâkin kalbimin mutmain olması için görmek istedim."*[56] demesi, sözünü ettiğimiz kalbî huzura işaret etmektedir.

Bu şöyle olur: Delillerin ortaya çıkması ve bilginin yollarının çok olması; insana kesin bir kanaat verir, göğsünü ferahlatır ve kalpte bulunabilecek şüpheleri giderir. Böylece insan inanç bakımından kalbî bir huzura erer.

4. *Mü'min yaptığı şeyin meşruiyetini bilir ve işin şuuruna erer:*

İyilik yapmak isteyen bir kimse, yaptığı tâatin meşrûiyet yönünü bilir, o şeyin ruhunu ve özünü koruyarak kendisini ona verirse, o şeyin azı dahi kendisine fayda verir ve kulluk görevini şuurlu bir şekilde icrâ eder, körü körüne yolculuk etmez.

İmam el-Gazzâlî, seyrü sülûk ile ilgili kitaplarında ibadetlerin ne manaya geldiklerine işte bu yüzden büyük önem vermiştir.

5. *Fukahâ arasındaki ihtilâfların değerlendirilmesine yardımcı olur:*

Fukahâ fıkhî meselelerin pek çoğunda, ulaşmış oldukları münasip illetler hakkındaki farklı sonuçlara dayalı olarak ihtilâf halindedirler. Bunlar arasından hangisinin hak ve doğru olduğunun araştırılması, ancak maslahatlar konusunu başlı başına ele almakla mümkün olur.

6. *Şüphecilere fırsat vermez:*

Bid'atçiler, pek çok İslâmî konuda, akla uymuyor gerekçesiyle şüphe uyandırmaya çalışmaktadırlar. Bunlara göre akla uymayan şeylerin reddedilmesi ya da tevîl edilmesi gerekir. Meselâ, kabir

56 Bakara 2/260.

azabı hakkında: "Duyular ve akıl böyle bir şeyi yalanlar." demeleri böyledir. Nitekim hesap, sırat, mîzân vb. için de benzeri şeyleri söylerler. Sonra da uzak tevîller yapmaya koyulurlar. Başka bir grup[57] ortalığı fitneye verir ve şöyle derler: "Niçin Ramazan ayının son günü oruç tutmak vacip oluyor da, Şevvâl ayının ilk günü oruç tutmak yasak oluyor?" Benzeri ileri geri sözler ederler.

Bir diğer grup terğîb ve terhîb yani sevaplardan, azaplardan bahseden nasslarla alay etmekte ve onların mücerred teşvik (ve caydırma) için söylendiğini, herhangi bir asla esasa dayanmadığını ileri sürmektedir. Öyle olmuştur en bedbaht biri[58] kalkmış ve "Patlıcan, ne niyetle yenilirse öyle olur." sözünü hadis diye uydurabilmiştir. Bu haliyle o, müslümanların en zararlı şeyi bile faydalıdan ayırt edemeyeceklerine tarizde bulunuyordu.

Bu tür zararlı faaliyetleri ortadan kaldırmanın tek yolu, maslahat ve mefsedetlerin açıklanması, onlarla ilgili ilke ve kuralların tesis edilmesidir. Nitekim yahudî, hristiyan, dehrî (zındıklar) ve benzerleriyle olan tartışma alanlarında buna benzer bir yol izlenmektedir.

7. Sahih hadislerin şer'î maslahatlara uygun düştüğünü ortaya koyar:

Fakihlerden bir grup, bir hadisin her yönden kıyasa muhalif olması halinde reddedilebileceğini sanmışlardır. Eğer böyle olursa, o takdirde sahih hadislerden pek çoğu bundan nasibini alacak ve atılacaktır; *musarrât* hadisi[59], *kulleteyn* hadisi[60] gibi. Bu durumda hadisçilerin yapacağı iş, o hadislerin şeriatta muteber bulunan maslahatlara uygun olduğunu açıklayarak onları ilzam etmek olacaktır.

Telîfin daha pek çok faydaları vardır ki, onların hepsini burada saymaya imkân yoktur.

---

57 Şî'a'dan İsmâiliyye fırkası.

58 Zındık İbnu'r-Râvendî.

59 Musarrât: Sütlü gözükmesi için satılmadan önce bir kaç gün sağılmayan hayvana denilir. Rasûlullah (s.a.) bu isimle anılan hadisinde bunu yasaklamış, bu yolla aldatılan müşteriyi üç gün muhayyer bırakmış ve eğer reddedecek olursa, mal ile birlikte bir sâ' da yiyecek vermesini istemiştir. bkz. Buhârî, Büyû, 64; Müslim, Büyû, 1.

60 Kulleteyn: İki kulle demektir. Kulle, ise beşyüz rıtıl alan büyük küpe denmektedir. Bu hadise göre, su iki kulle miktarına ulaşınca, evsafı değişmedikçe akarsu gibi necaset tutmamaktadır. bkz. Ebû Dâvûd, Tahâret, 33; Tirmizî, Tahâret, 50.

Kelâmcılardan bazılarına muhalafet:

Ey okuyucu! Beyanda kendimden geçtiğim, kâidelerin irdelenmesi ve tesisine kendimi kaptırdığım ve makamın gerektirdiği zaman beni yer yer, çoğunluk Kelâm ulemâsının kâil olmadığı sözler ettiğimi göreceksin. Meselâ: Allah Teâlâ'nın kıyamet gününde sûret ve şekillerle tecellisi, maddî olmayan bir âlemin varlığı ve orada manaların ve amellerin kendilerine münasip olan şekillerle tecessümü, yine o âlemde hadiselerin yeryüzünde yaratılmadan yaratılmış olması, amellerin (şevk, korku, umut gibi) psikolojik hallerle olan ilgisi ve hakikatte hem dünya hayatında hem de âhirette fiillere verilen karşılığın (mücâzat) gerçek sebebinin bizzat bu haller olması, kaçılmaz kader görüşü... gibi konular bunlardandır.

Ancak bil ki ey okuyucu, ben bu farklı sonuca durup dururken varmadım; aksine bunlar hakkında âyetlerin, hadislerin, sahâbe ve tâbiîn sözlerinin birbirini teyid ettiğini gördüm ve bu sonuçlara böyle ulaştım. Sonra Ehl-i sünnet içerisinden ilm-i ledünnî[61] ile temayüz etmiş seçkin bazı kimselerin bu görüşte olduklarını ve kâidelerini bu esas üzerine bina ettiklerini görmem bu neticeye ulaşmamın diğer bir sebebi olmuştur.

Ehl-i kıble iki kısma ayrılmışlardır:

"Sünnet" kelimesi, aslında Kelâm ilminde belli bir mezhebe has bir isim değildir. Ehl-i kıblenin, dinin zarûrî esasları üzerinde ittifak ettikten sonra üzerinde ihtilâf ettiği ve bu yüzden çeşitli fırkalara ve ayrı ayrı hiziplere bölündüğü meseleler iki kısımdır:

1. Âyet ve sünnetin temas ettiği konular:

Bunlar hakkında Kur'ân âyetleri bulunmakta ve sahih hadisler onlardan söz etmektedir. Sahâbe ve tâbiînden oluşan selef-i sâlih onlar üzerinde yürümüşlerdir. Sonra herkesin kendi görüşünü beğendiği devirler gelip de yollar ayrılmaya başlayınca, ümmetten bir bölümü Kitap ve Sünnet'in zâhirini tercih etmiş ve selef inancına dört elle sarılmış, onların aklî esaslara uyup uymadığına aldırmamışlardır. Şayet bu meyanda aklî esaslara değinmişlerse, bu inançların onlardan çıkarılması amacıyla değil, aksine karşı tarafı ilzam etmek, onların görüşlerini reddetmek için ya da kalbî

61 Allah vergisi olan Rabbânî ilim. (Ç)

huzura ulaşmak amacıyla olmuştur. Bunlar "Ehl-i sünnet" dediğimiz gruptur.

Bir grup tevile sapmış ve nassların zâhirini terketmiştir:

Ümmetten bir grup ise, kendi kuruntularınca nassların aklî esaslara uymaması halinde tevîli yoluna gitmişler ve onların zâhirini terk etmişler; durumu ortaya koymak ve olduğu hal üzere açıklık getirmek için aklî esaslara başvurmuşlardır.

Meselâ kabir suali, amellerin tartılması, sırattan geçilmesi, Allah'ı görme, velilerin kerametleri... bu kabilden konulardır. Bunların tamamı hem Kitap'ta hem de Sünnet'te yer almış, selef bunları aynen kabul etmiştir. Ancak aklı ön plâna çıkaranlara göre bunlar, aklî esaslara uymayan şeylerdir; dolayısıyla ya inkârı ya da tevîli gerekecektir. Nitekim öyle de yapmışlardır.

Onlardan bir grup: "Onların hakikatini kavrayamasak, aklî esaslar onları desteklemese bile biz öylece iman ettik." demişlerdir. Biz ise şöyle diyoruz: "Biz bunların hepsine Rabbimizden gelen bir burhan üzere iman ettik ve bize göre aklî esaslar da bunları desteklemektedir."

2. Kitap ve Sünnet'te yer almayan konular:

Bir kısım daha vardır ki, onların Kitap'ta ya da Sünnet'te sözü geçmemektedir ve onlar hakkında sahâbe de bir söz etmemiştir. Bunlar el dokunulmadık konulardır. Sonra ilim adamlarından bazıları çıkmış ve bunları gündeme getirmiş, hakkında söz etmişler ve tabii ihtilâfa düşmüşlerdir.

Bu gibi daldıkları konular:

a) Ya naklî dilillerden istinbat edilen meseleler olmaktadır: Peygamberlerin meleklere üstünlüğü, Hz. Âişe'nin Hz. Fâtıma'ya üstünlüğü meseleleri böyledir.

b) Ya sünnete uygun olan esasların kendi kanaatlerince o şeye bağlı olması sebebiyle ele alınmıştır: Bunlara örnek çoktur: Çeşitli genel prensipler, bazı cevher ve araz bahisleri, "âlemin hâdisliğine hükmetmek, heyûlânın[62] iptali ve cüz'ü lâ yetecezzânın (parçalanamayan zerre) ispatı esasına bağlıdır"; "Allah Teâlâ'nın

62 Heyûlâ: Madde. Bütün cisimlerin ilk maddesi olduğu varsayılan madde. (Ç)

âlemi vasıtasız yaratmış olduğuna hükmetmek, 'Birden ancak bir çıkar' önermesinin iptaline bağlıdır"; "mucizelerin varlığını kabul etmek, sebeplerle müsebbebler arasındaki aklî gerekliliğin (lüzûm) inkârına bağlıdır"; "haşr-ı cismânî ma'dûmun iadesinin mümkün olmasına bağlıdır"... gibi daha pek çok kitaplarını doldurmuş oldukları şeyler bunlardandır.

c) Ya da Kitap ve Sünnet'ten aldıkları şeyleri açıklamak ve yorumlamak için ortaya atmışlardır.

İhtilâf, tafsilat ve tefsirdedir:

Ulemâ, esasta ittifak ettikten sonra tafsilatta ve tefsirde ihtilâf etmişlerdir. Meselâ Allah Teâlâ hakkında işitme ve görme sıfatlarının varlığını kabul etmişler, sonra aralarında ihtilâf etmişlerdir: Bir grup, bunların işitilenleri ve görülenleri bilmeye (ilme) râci iki sıfat olduklarını kabul ederken, bir başka grup, bunların başlı başına iki ayrı sıfat olduklarını ileri sürmüşlerdir.

Yine Allah Teâlâ'nın hayy (diri), alîm, mürîd, kadîr ve mütekellim olduğu hakkında ittifak etmişler, sonra aralarında ihtilâf etmişlerdir. Bir grup şu görüşü ileri sürmüştür: Bu nitelemelerden maksat, bu manaların sonuçları olan eserler ve fiillerin Allah Teâlâ hakkında ispatıdır ve bu yedi sıfat ile, rahmet, gazap, cömertlik arasında bu anlamda bir fark yoktur. Sünnet böyle bir ayırım getirmemiştir.

Bir başka grup ise: "Hayır, bu sıfatlar mevcut ve Allah Teâlâ'nın zatı ile kâim bulunan durumlardır (umûr)." demişlerdir.

Ulemâ, arş üzerinde istivâ (kurulma), vech (yüz) ve gülmenin Allah Teâlâ hakkında ispatı hakkında ittifak etmiş sonra ihtilâf etmişlerdir:

Bir grup tevîle giderek bunlardan maksadın, uygun manalar olduğunu söylemişlerdir. Meselâ "istivâ"dan maksat, kuşatmak, hâkim olmaktır; "vech"ten maksat Allah'ın zâtıdır...

Bir başka grup ise, bunlara hiç dokunmamış, onları olduğu gibi almış ve "Bu kelimelerle ne murad edildiğini bilmiyoruz." demişlerdir.

Sünnet, bu gibi meselelere dalınmamasını ister:

Ben bu iki gruptan birinin, kendilerinin sünnet üzere olduklarını ifade ederek karşı tarafa üstünlük satmalarını doğru bula-

cak değilim. Buna imkân da yoktur. Çünkü eğer biz mahza sünnet diyecek olsak, sünnet bu gibi meselelere temelden girilmesinin terkini istemektedir. Nitekim selef bu gibi meselelere hiç girmemiştir.

Daha fazla açıklama yapmam gerekirse derim ki: Kitap ve Sünnet'ten istinbat ettikleri her şey sahih ya da kabûle şayan (râcih) değildir. Bu grupların, (nassların) anlaşılması kendisine bağlı dedikleri her şey gerçekten öyle değildir. Reddini vacip gördükleri her şey de, hakikaten reddi gerekli olmamaktadır. Yine zor bulduklarından ele almaya yanaşmadıkları her mesele de haddizatında öyle ele alınmaz türden değildir. Tafsilat ve tefsir sadedinde ileri sürdükleri her şey, bir başkalarının ileri sürdüğü yorumlardan daha makbul değildir.

Birinci kısma uymak daha yerindedir:

Daha önce de zikrettiğimiz gibi, insanın sünnî olması, ikinci kısımdan olan meselelerin değil de birinci kısımdan olanların dikkate alınması ile olmaktadır. Bu itibarla Ehl-i sünnet ulemâsının kendi aralarında bu ikinci kısımdan olan meseleler hakkında çoğu kez ihtilâf ettiklerini görmekteyiz. Meselâ Eşarîler[63] ile Matürîdîler[64] arasında bulunan ihtilâflar gibi. Keza her asırda, mütahassıs âlimlerin sünnete muhalif olmayan her meseleye —mütekaddimînin[65] onlar hakkında söz etmemesine rağmen— dalmaktan geri durmadıklarını görmekteyiz.

Ey okuyucu! Fer'î meseleler ve mezhepler konusunda âlimlerin ihtilâf ettiği, menba ve oraya götürecek yolların birbirine karışıp ayrıldığı anda ben apaçık olan geniş caddeye girdim, hep güçlü ve orta olanı araştırdım, uç noktalara kaymadım, yan çizmedim, ayrıntı ve tahriçlere karşı kulaklarımı tıkadım.

Her sahanın kendine has bir özelliği, her makamın bir gereği vardır:

Bil ki: Her sahanın kendine has bir özelliği, her makamın bir gereği vardır. Garîbu'l-hadîs ilminde mâhir olan bir kimsenin, ha-

---

63 İtikatta bir mezheptir. H. 324 de vefat eden el-Hasen el-Eş'arî'nin tabilerine denmektedir.

64 İtikatta bir mezheptir. H. 333 de vefat eden Ebû'l-Mansûr el-Mâtürîdî'nin tabilerine denmektedir.

65 Önce geçen âlimler. (Ç)

dislerin sıhhat ya da zayıflığından bahsetmesi doğru olmaz. Hadis hâfızının da fıkıh alanında söz etmesi ve fer'î meseleler arasında ayırıma gitmesi uygun olmaz. Aynı şekilde hadislerin sırları (hikmet-i teşrî) üzerinde araştırma yapan birinin de bu gibi şeyler üzerinde durması doğru olmaz. Çünkü onun bütün gayesi, Rasûlullah'ın (s.a.) söylemiş olduğu sözdeki kasdı tespit etmek, sırrı yakalamaktır. Hadisin getirdiği hükmün muhkem olarak devam etmekte olması ile neshedilmiş bulunması veya ona başka bir delilin muarız bulunması ve bu yüzden fakihe göre mercûh (zayıf) sayılması arasında fark yoktur.

Hadis ilmi, tedvin sonrasında ayıklanan kısımdan oluşur:

Evet, her ilimle uğraşan kişinin, mutlaka o ilimde en sağlam olan şeylere sarılması ve en önemli olan konuları ele alması gerekir. Hadis ilminde hakka en yakın olanı da, ülkelerde bulunan hadislerin ve oralardaki fakihlerin ulaştığı sonuçların, hadislerin destekli olanlarını garip (ferd) olanlarından ayırma, ravice çok olanı, rivâyetçe güçlü bulunanı böyle olmayanlardan ayırt etme bilgisinin derlenmesi ve bütün bunların ayıklamaya tabi tutulması sonrasında geride kalan kısım olmaktadır. Kaldı ki hadisçi bu kabilden olmayan bir şeye temas ediyorsa, bunlar istıtrat[66] kabilinden olmaktadır. Buna göre ictihâdî meselelerden bahsetmek ve onlardan hangisinin hakka daha yakın olduğunu araştırmak, ilim adamlarınca ortaya konulmuş bir bid'at, ya da onlar hakkında eleştiriyi gerektirecek bir durum değildir.

"Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam ancak Allah'ın yardımı iledir. Yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na döneceğim."[67]

Hata etmek mümkündür:

Bu eseri yazarken ben, Allah'ın kitabından herhangi bir âyete, Rasûlullah'tan (s.a.) sabit olan herhangi bir sünnete veya haklarında hüsnü şehâdette bulunulan ilk nesillerin icmâsına ya da müctehid imamların büyük çoğunluğunun ve müslümanların kâhir ekseriyetinin tercih etmiş oldukları şeylere ters düşecek bir

66 Istıtrat: Konu ile ilgili olmadığı halde yeri gelmişken sözü edilen şey. (Ç)

67 Hûd 11/88.

söz etmekten uzak kalmaya çalıştım. Buna rağmen eğer bu kabilden bir şey olmuşsa, bu bir hatadır; bizi bu dalgınlığımızdan uyandıran, gafletimiz hakkında bizi uyaran kişiye Allah rahmetiyle muamele etsin!

Kelâmcıların her dediklerine katılmamız gerekmez:

Ancak, ilk nesillerin sözlerinden sonuçlar çıkarmaya, onlar bu sözlerinden şunu demek istemişlerdir gibi neticelere varmaya çalışan (istinbat ve istihrac) ve münazara ve mücadele yolunu kendilerine prensip edinen araştırmacılara (Kelâmcılara) gelince, her dediklerinde onlara katılmamız gerekmez. Onlar ilim adamıysa biz de ilim adamıyız ve bu konuda aramızda bir fark yoktur.

Bu kitap iki kısımdan oluşmaktadır:

I — KÜLLÎ KÂİDELER

Sonra ben kitabı iki kısımda ele aldım: Birinci kısmı küllî kâidelere ayırdım. Bunlar şeriatlarda dikkate alınan maslahatları gerçekleştirecek esaslardır ve bunların çoğu Rasûlullah (s.a.) zamanında mevcut bulunan bütün milletlerce benimsenen, aralarında haklarında ihtilâf bulunmayan şeylerdir. O zamanda yaşayanlar, bunları sormaya ihtiyaç duymamışlardı. Bununla birlikte Rasûlullah (s.a.) fer'î meseleleri açıklarken, onların temelini teşkil eden esaslara dikkat çektiği gibi bunlara da işarette bulunmuştur. Böylece dinleyiciler, fer'î meseleleri onlara ircâ etme imkânı bulmuşlardır; çünkü İsmâilî şeriata müntesip bulunan Araplarda, keza Yahudi, Hıristiyan ve Mecusîlerde onların önceden aşina oldukları benzeri esaslar mevcut bulunuyordu.

Şeriatların göz önünde bulundurdukları hikmetler iki esasa çıkar:

Gördüm ki, şeriatların amaçları ve gözettikleri hikmetler, detaylarıyla ele alındığında iki temel konuya çıkmaktadır:

a) İyilik ve kötülük anlayışı (*el-Birr ve'l-ism*).

b) Millî/Şer'î siyâset (*es-Siyâsâtu'l-milliyye*).

Sonra birinci bahsin yani iyilik ve kötülük anlayışının künhüne vakıf olunabilmesi için daha önceden mutlaka mücâzât, sosyal ihtiyaçlar ve giderilmesi (*irtifaklar*), beşerî saadet ve bedbahtlık konularının anlaşılmasının gerekli olduğunu gördüm.

Daha sonra baktım ki, bu bahisler bu ilimde kesin kabul gören (müsellem), neden ve niçini sorulmayan bazı meseleler üzerine kurulmaktadır. Bunların müsellem oluşu:

i. Ya bütün dinlerin üzerinde söz birliği etmesi ve bunun sonucunda herkesçe bilinir olmasından,

ii. Ya öğreticiye olan hüsnüzandan

iii. Ya da bu ilimden daha yüksek bir başka ilimde zikredilen deliller sebebiyle olmaktadır.

Kitabımda, nefsin/ruhun cesetten ayrıldıktan sonra bekası, haz ya da elem duyması konusunda sözü uzatmaktan kaçındım. Çünkü bu konular âlimlerin kitaplarında işlenmiştir. Bunlarla ilgili bahislerden eğer söz ettiysem, bu, gördüğüm kitapların benim bahsettiğim şeye hiç temas etmemeleri ya da benim çıkarmaya muvaffak olduğum sonuç ve tertipten uzak bulunmaları sebebiyle olmuştur. Keza herkesçe müsellem bulunan konulara temas ettiysem, bu, âlimlerin onlara temas etmediğini, onlar hakkında naklî deliller getirme kaygısı taşımadıklarını görmem yüzünden olmuştur.

Kitabımın bu kısmında sırayla şu konulara yer vermiş bulunuyorum:

1. Bu dalda tasdiki gerekli olan çeşitli meseleler. Bunları, neden ve niçinine temas etmeksizin zikretmiş bulunuyorum.

2. Gerek hayatta ve gerekse öldükten sonra fiillere verilen karşılığın (mücâzât) keyfiyeti.

3. Bütün insanlığın yaratılış icabı duyduğu sosyal ihtiyaçlar ve bunların giderilme yolları (irtifaklar[68]). Arap olsun olmasın hiçbir ulusun, bu konuda akıllarının gerektirdiği şeylerden sapmamış olmaları.

4. İnsanın dünya ve âhirete nisbetle saadeti ve bedbahtlığı.

5. İyilik ve kötülük anlayışı ve bu bahiste bütün din mensuplarının üzerinde anlaştıkları esaslar.

6. Ümmetin yönetimi için gerekli olan hadlerin ve diğer şer'î hükümlerin konulması.

---

68 Müellifin çok önemli terimlerinden biri olan bu kelimeden sosyal ihtiyaçlar, kamu kurum ve kuruluşları kastedilmektedir. (Ç)

7. Rasûlullah'ın (s.a.) sözünden şer'î hükümlerin çıkarılması keyfiyeti.

II— HADİSLERİN HİKMETLERİ

İkinci kısmı ise hadislerin sırlarını açıklamaya ayırdım ve burada şu bahislere yer verdim:

1. İman bahisleri.
2. İlim bahisleri.
3. Tahâret bahisleri.
4. Namaz bahisleri.
5. Zekât bahisleri.
6. Oruç bahisleri.
7. Hacc bahisleri.
8. İyilik etme (ihsân) bahisleri.
9. Muamelât bahisleri.
10. Ev idaresi bahisleri.
11. Şehir idaresi bahisleri.
12. Geçim kuralları ve ilgili bahisler.
13. Çeşitli konular.

Artık asıl konuya geçmenin zamanı gelmiştir. Bu vesileyle işin başında da sonunda da Allah'a hamd ederiz.

BİRİNCİ KISIM

KÜLLÎ KÂİDELER

Şer'î hükümlerde göz önünde bulundurulan maslahatlara esas olan küllî kâide ve prensipler

Bu kısım yedi bölümden ve yetmiş konudan (bâb) meydana gelmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEKLİF VE MÜCÂZÂTIN SEBEPLERİ

1) İbdâ', halk ve tedbîr

Bil ki: Âlemin meydana getirilmesine nisbetle Allah Teâlâ'ya ait birbiri üzerine bağlı üç sıfat vardır.

Bunlardan biri *ibdâ'*dır. İbdâ': Bir şeyin yoktan var edilmesidir. Bu durumda o şey, herhangi bir madde olmaksızın yokluktan varlık âlemine çıkmış olur. Rasûlullah'a (s.a.) işin başlangıcı hakkında sorulduğunda şöyle cevap vermiştir:

"Allah vardı ve O'ndan önce başka hiçbir şey yoktu."[69]

İkincisi *halk*tır. Halk: Bir şeyi, başka bir şeyden var etmektir. Hz. Âdem'in topraktan, cinin de dumansız bir ateşten[70] yaratılması gibi.

Hem akıl hem de nakil gösterir ki, Allah Teâlâ âlemi türler ve cinsler olarak yaratmış; her tür ve cins için de özellikler kılmıştır. Meselâ insan türünün özelliği konuşma kabiliyetine sahip olması, derisinin tüysüz, boyunun düz olması, sözden anlar olmasıdır. At türünün özelliği, kişnemesi, derisinin tüylü olması, dört ayağı üzere durur olması, sözden anlamamasıdır. Zehirin özelliği ise, onu alan insanı öldürücü olmasıdır. Zencefilin özelliği, hararet ve kuruluk; kâfurunki ise soğukluktur. Bütün madenler, bitkiler ve canlılar hep bu şekildedir; kendilerine has özelliklere sahiptir.

Eşyanın özellikleri kendisinden ayrılmaz:

Sünnetullah, eşya için kılınan özelliklerin ondan ayrılmaması

---

69 Buhârî, Bed'u'l-halk, 1. Bu haliyle hadis, âlemin zaman bakımından hâdis olduğuna delâlet etmez. Ancak hadis bazı Sünen kitaplarında *"Onunla beraber başka bir şey yoktu."* şeklindedir ve bu ifade zaman bakımından hâdisliğe delâlet eder.

70 bkz. Rahman 55/15.

şeklinde cereyan etmektedir ve o şeyin ferdlerini diğerlerinden ayırıcı ve ihtimalleri giderici hususlar, o özelliklerle mahsus olmaktadır. Aynı şekilde türlerin ayırıcı özellikleri, cinslerinin özelliklerine mahsus olmak zorundadır. Umûm ve husûslukta birbiri üzerine tertip edilmiş bulunan bu isimlerin manaları, cisim, büyüme gösteren bitki, hayvan ve insan gibi bir tertip ifade etmektedir. Ferd, dış görünüşte (başka cins ve türler içerisinde) birbirine girmiş ve içiçe gibi bir görünüm arzetmektedir. Ancak sonra akıl, aralarındaki farkı kavramakta ve her özelliği, o özelliğin kendisine ait olduğu şeye nisbet etmektedir.

Rasûlullah (s.a.) eşyadan bir çoğunun özelliğini açıklamış ve onların verecekleri sonuçları belirtmiştir. Meselâ şunları örnek olarak hatırlayabiliriz:

"Paluza, hastanın kalbini rahatlatır."[71]

"Çörek otu, ölüm hariç her derde devadır."[72]

Deve sidiği ve sütü hakkında:

"İshal olanlar için şifâdır."[73]

Boğumluca (şübrüm) hakkında:

"(İshal için iyi gelen) sıcak (mizaçlı bir ilaç)tır."[74]

Varlık (elementler) âleminin tedbîri:

Üçüncüsü, varlık âleminin (âlem-i mevâlîd) *tedbîri*dir. Bu esasen, âlemde meydana gelen hadiselerin, Yüce Allah'ın hikmetinin gerektirdiği nizama uygun, cömertliğinin gereği olan maslahata ulaştırıcı tarzda yürütülmesi demektir. Meselâ buluttan yağmur indirir, onunla yeryüzünün bitkilerini bitirir. Ondan insanlar ve hayvanlar yer. Böylece yağmur belli bir zamana kadar onların hayatları için bir sebep olur. Hz. İbrahim ateşe atıldığı zaman, Allah Teâlâ onun diri kalması için ateşi güllük gülistanlığa çevirmiştir. Hz. Eyyûb hastalanmış ve bedenini dert kaplamıştı. Allah Teâlâ, şifasını içeren bir pınar çıkarmıştı. Kezâ Allah Teâlâ yeryüzü sakinlerine bakmış ve orada yaşayan Arap olan olmayan herkese gazap etmişti. Bunun üzerine Peygamberine (s.a.), onları uyarması ve onlarla mücadele etmesi için vahiyde bulunmuş, böylece

---

71 Buhârî, Tıbb, 8.

72 Buhârî, Tıbb, 7.

73 Ahmed, 1/293.

74 Tirmizî, Tıbb, 30.

dilediği kimselerin karanlıklardan aydınlığa çıkmasını amaçlamıştı.

Varlık âlemine konulan kuvvet:

Bunu şöyle izah edebiliriz: Varlık âlemine konulan ve ayrılmaz özellik arzeden kuvvetler birbiri ile karşı karşıya gelip, çatışır hale gelince, Allah Teâlâ'nın yüce hikmeti çeşitli aşamaların meydana gelmesini gerektirdi; bunlardan bir kısmı cevher bir kısmı ise arazdır. Arazlar, canlılar tarafından ortaya konulan fiiller, iradeler ya da daha başka şeylerdir. Bu aşamalar, sebebinin gerektirdiği şeyin sudûr etmemesi veya sebebinin gerektirdiği şeyin zıddının sudûr etmesi manasında bir şer içermezler. Bir şey, o şeyin varlığını gerektiren sebebi itibarıyla ele alındığı zaman kesinlikle güzel olur. Meselâ kesmek, demir cevherinin gerektirdiği bir şey olması hasebiyle —bir insanın bünyesini ortadan kaldırmış olması açısından ele alındığında her ne kadar kötü ise de— güzeldir. Ancak, ondan başka bir şeyin meydana gelmesi, sonuçları itibarıyla maslahata daha uygun olacağı ya da sonuçları güzel olan başka bir şeyin meydana gelmemesi noktasından bakıldığı zaman da o şeyde kötülük vardır.

Allah Teâlâ'nın hikmeti, varlık âlemindeki kuvvetlerde *kabz, bast* ve *ilhâm* yollu tasarrufları gerekli kılmıştır:

Meselâ bir kötülüğün sebepleri tam olarak bulunduğu zaman, Allah Teâlâ'nın kullarına olan rahmeti, onları kuşatan lütuf ve keremi, her şeyi saran güç ve kudreti, her şeyi ihata eden ilmi, o kuvvetlerde ve onları taşıyan durumlarda kabz, bast, ihâle ve ilham yoluyla tasarrufta bulunmasını ve o şeyin böylece istenilen bir sonucu doğurmasını gerektirir.

Kabz (tutma): Kabz haline örnek hadiste gelen şu durumdur: Deccâl, mü'min kulu ikinci defasında öldürmek ister; fakat Allah Teâlâ ona bu imkânı —öldürmeye iten sebebin bulunmasına, gerekli araçların mevcudiyetine rağmen— vermez.

Bast (açma): Bast haline misal, Allah Teâlâ'nın Hz. Eyyûb'a ayağını yere vurması sonucunda —normalde ayağı yere vurma, pınar çıkarıcı bir hareket olmamakla birlikte— bir pınar fışkırtmasıdır. Kullarından bazı ihlâs sahibi kimseleri cihad esnasında aklın o beden için hatta onun birçok katı için asla tasavvur edemeyeceği şeylere kâdir kılması da bu hale örnektir.[75]

---

75 Hayber kalesinde Hz. Ali'nin gösterdiği fevkalâdelikler gibi.

İhâle (çevirme): Buna örnek de, Hz. İbrahim için ateşin latif bir havaya çevrilmesidir.

İlhâm: Bunun da örneği, Mûsâ-Hızır kıssasında anlatıldığı üzere, Hızır'ın gemiyi yaralaması, duvarı doğrultması ve çocuğu öldürmesidir. Peygamberlere kitapların ve şeriatların indirilmesi de böyledir. İlhâm, bazen sıkıntı içinde olan (denenen) kimseye gelir, bazen de onun için bir başkasına gelir.

Yüce Kur'ân, tedbîrin türlerini ziyadesiyle anlatmıştır.

2) Âlem-i misâl

Varlık âleminde maddî olmayan bir âlem daha vardır:

Bil ki: Pek çok hadis, varlık âleminde maddî olmayan bir başka âlemin daha var olduğunu göstermektedir. Bu âlemde, manalar, kendilerine uygun bir sûretle tecessüm etmekte ve eşya henüz yeryüzünde tahakkuk etmeden önce burada bir tür gerçekleşmektedir. Meydana geldiği zaman o mana orada nasıl idiyse, maddî varlık âleminde de aynen öyle olmaktadır. Halka göre bir cismi bulunmayan şeylerden birçoğu (buradan) intikal eder ve iner; insanların hepsi onları göremez.

Rasûlullah (s.a.) bu âlemden bir nebze bahsetmiştir:

Bu meyanda Hz. Peygamber'in (s.a.) şu hadislerini hatırlayabiliriz:

"Şüphesiz Allah mahlukâtı yarattıktan sonra rahim ayağa kalkmış ve: 'Bu, ihmal edilmekten sana sığınanın makamıdır.' demiştir..."[76]

"Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri, kıyamet gününde sanki iki bulut ya da iki gölge veya saf tutmuş iki bölük kuş gibi gelecek, okuyucularını savunacaklardır."[77]

"Kıyamet gününde ameller gelecektir; namaz gelir, sadaka gelir, sonra oruç gelir..."[78]

---

76 bkz. Buhârî, Tefsir, Sûre 47, Tevhîd, 35 ; Müslim, Birr, 16.

77 Müslim, Müsâfirîn, 252.

78 Ahmed, 2/362.

"Şüphesiz iyilik ve kötülük iki yaratıktır ve yarın kıyamet gününde insanlar için dikilirler. İyilik, sahiplerini müjdeler. Kötülük ise 'Benden geri durun! Benden geri durun!' der fakat ondan bir türlü uzak duramazlar."[79]

"Allah Teâlâ, kıyamet gününde günleri kendi şekli üzere diriltir, cumayı da çiçek gibi ve parlak olarak diriltir."[80]

Dünya ak saçlı koca karı sûretindedir:

"Kıyamet gününde dünya, ak saçlı, gök dişli, çirkin suratlı bir kocakarı şeklinde getirilir."[81]

"Siz benim gördüklerimi görüyor musunuz? Şüphesiz ben, evleriniz arasında fitnelerin düştüğü yerleri yağmur yerleri gibi görüyorum."[82]

İsrâ hadisi hakkında da şöyle buyurmuştur:

"Bir de baktım ki dört nehir var; iki zâhir nehir, iki de bâtın nehir. Cibrîl'e: 'Ya Cibrîl! Bu nehirler nedir?' dedim. Cibrîl: 'Bu bâtınî nehirler cennette bulunan iki nehirdir. Zâhir nehirler ise, Nil ve Fırat'tır.' dedi."[83]

Güneş tutulması namazı ile ilgili hadiste:

"Cennet ve cehennem bana —bir rivayette— *benimle kıble duvarı arasında tasvir edildi."*[84] buyurduğu belirtilmiş ve bu olayda Rasûlullah (s.a.) cennetten bir salkım üzüm almak için elini uzatmış, cehennemden ürpererek geri geri çekilmiş ve hararetinden dolayı üflemiş, orada hacıları soyan yankesiciyi, kediyi hapsedip açlıktan öldüren kadını görmüş, köpeği sulayan fahişe bir kadını cennette görmüştür.[85] Malumdur ki o mesafe, insanlarca bilinen normal boyutlarıyla ne cenneti ne de cehennemi alabilecek büyüklükte idi.

"Cennet hoşlanılmadık şeylerle kuşatılmıştır; cehennem de şehvetlerle sarılmıştır."[86]

---

79 Ahmed, 4/391.

80 Kenzu'l-ummâl, 7/20910.

81 Kenzu'l-ummâl, 3/8579.

82 Buhârî, Medîne, 8; Müslim, Fiten, 9.

83 Buhârî, Bed'i'l-halk, 6; Müslim, Îmân, 264.

84 Buhârî, Küsûf, 9; Müslim, Küsûf, 18.

85 bkz. Buhârî, Ezân, 91, Küsûf, 9 ; Müslim, Küsûf, 17.

86 Müslim, Cennet, 1; Ebû Dâvûd, Sünnet, 22.

Sonra Cibrîl, cennet ve cehenneme bakmasını emretmiştir.

"Belâ iner ve ona dua karşı koyar."[87]

"Allah Teâlâ, aklı yarattı ve ona: 'Yönel!' dedi. O da yöneldi. 'Dön!' dedi. O da döndü."[88]

"Bunlar, âlemlerin Rabbinden gelen iki kitaptır."[89]

"Ölüm sanki bir koçmuş gibi getirilir ve cennet ile cehennem arasında boğazlanır."[90]

Allah Teâlâ da şöyle buyurur:

"Derken biz ona ruhumuzu gönderdik de o, kendisine tastamam bir insan şeklinde göründü."[91]

Rasûlullah (s.a.) kabirden bahseder:

Hadislerde pek çok yerde Cibril'in (s.a.) Rasûlullah'a (s.a.) zâhir olduğu, ona gözüktüğü, onunla konuştuğu; fakat diğer insanların onu göremedikleri; kabrin yetmişe yetmiş zirâ[92] genişletildiği ya da ölünün kaburgalarını birbirine geçirecek şekilde daraltıldığı, kabre konulan kişiye sorgu meleklerinin geldiği ve ona sual sordukları, kişinin amelinin şekle girdiği; meleklerin can çekişen insana geldiği ve ellerinde ipek ya da paçavra olduğu; meleklerin kabirde bulunan ölüye demirden tokmaklarla vurdukları ve bunun sonucunda onun doğu ile batı arasında bulunan her şeyin işiteceği bir çığlık attığı... sabittir. Bu kabilden olmak üzere Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kafire kabrinde doksan dokuz ejderha musallat edilir; onlar kıyamete kadar onu emerler, sokarlar."[93]

"Ölü kabre konulduğu zaman, ona güneş batıyor halde gösterilir. Bunun üzerine o, gözlerini silerek oturur ve: 'Bırakın beni namaz kılayım.' der."[94]

---

87 Kaynağı bulunamamıştır.

88 İthâf, 1/455.

89 Kaynağı bulunamamıştır. Muhtemelen Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri hakkında olmalıdır. (bkz. Davudoğlu, Müslim Şerhi, 4/372)

90 Buhârî, Tefsîru sûre 9/1 ; Müslim, Cennet, 43.

91 Meryem 19/17.

92 Zirâ: Parmak ucundan dirseğe kadar olan bir ölçü birimi, endâze. 75-90 cm. arasında değişen şekilleri vardır. (Ç)

93 Dârimî, Rikâk, 94 ; Ahmed, 3/38.

94 İbn Mâce, Zühd, 32.

Allah Teâlâ'nın, mahşerde insanlar için çeşitli sûretlerde tecellî edeceği, Rasûlullah'ın (s.a.), kürsüsü üzerine kurulmuş bulunan Rab Teâlâ'nın huzuruna girdiği, Allah Teâlâ'nın insanoğlu ile aracısız doğrudan konuşacağı ve daha başka bunlar gibi sayılamayacak kadar çok âlem-i misâlin varlığına delâlet edecek hadis bulunmaktadır.

Bu hadisler karşısında mü'minin tavrı:

Bu hadisleri değerlendiren kişi şu üç tavırdan birisini gösterecektir:

1. Ya onların zâhirine inanacak ve bahsettiğimiz şekilde bir âlemin mevcudiyetini kabul etmek zorunda kalacaktır. Hadisçilerin koymuş olduğu kâidenin gereği de bu olmaktadır. Nitekim es-Süyûtî, bu noktaya işarette bulunmuştur. Ben de aynı şeyi söylüyor ve aynı görüşü paylaşıyorum.

2. Yahut da şöyle diyecektir: Bu anlatılanlar, bakan kişinin gözünde gözükür gibi olmakta ve duyu organlarında temessül etmektedir. Haddizatında ise öyle bir şey yoktur. Abdullah b. Mesûd:

"Şimdi sen, göğün, insanları bürüyecek açık bir duman çıkaracağı günü gözetle."[95] âyetini izah ederken benzeri bir görüş ileri sürmüş ve şöyle demiştir: "İnsanlara kuraklık isabet eder; onlardan biri göğe bakar ve açlıktan onu duman şeklinde görür."

İbnu'l-Mâcişûn'dan şöyle dediği nakledilir: "Hadislerde geçen mahşerde (Allah'ın inmek gibi) intikalinden ya da O'nun görülmesinden maksat, Allah Teâlâ'nın, mahlukâtın gözlerini değiştirmesi ve bunun sonucunda onların zamandan ve mekandan münnezzeh olan Zât'ını iner, tecellî eder ve kullarıyla konuşur halde görmeleridir. Haddizatında ise azametinden bir şey değişmiş değildir, intikal de yoktur. Bunu, Allah'ın her şeye kâdir olduğunu bilmeleri için yapar."

3. Yahut da bu anlatılanların hepsini, başka manaların anlatılması için temsil sayar. Ben, hadislerde sözü edilen halleri bu üçüncü manaya yoranların ehl-i haktan oldukları kaaatinde değilim.

İmam el-Gazzâlî, kabir azabı bahsinde, sözünü ettiğimiz üç yaklaşımdan bahsetmiş ve şöyle demiştir:

---

95 Duhân 44/10.

"Bu ve benzeri haberlerin, sahih zâhirleri ve gizli sırları vardır. Bu sırlar, ancak basiret sahiplerince açıktır. Bunların hakikatlerine vâkıf olamayan kimseler, hemen onların zâhirlerini inkâra kalkışmamalıdırlar. Aksine imanın en alt derecesi, bu gibi haberler karşısında teslim ve tasdikte bulunmak olmalıdır.

Şöyle denilebilir: Biz kâfiri kabrinde bir müddet seyrediyoruz ve onu kontrol ediyoruz, fakat hadislerde sayılan şeylerden hiçbirini göremiyoruz. Bu durumda, müşahedelerimizin aksine bir tasdike nasıl gidebiliriz?

Bu tür olayların tasdikinde çeşitli makamlar vardır:

Cevap: Bil ki: Bu gibi şeyleri tasdik konusunda üç makam söz konusudur:

Birinci makam: Bu en açık, en doğru ve en emin yoldur. Bu makamda yapacağın iş, onların mevcut olduğunu tasdik etmektir. Yılanlar ölüyü sokar fakat sen onu göremezsin. Çünkü bu göz, melekût âlemine ait olan şeyleri görmeye elverişli olarak yaratılmış değildir. Âhiretle ilgili olan her şey melekût âlemine aittir. Peki sahâbe, görmedikleri halde Rasûlullah'a (s.a.) Cibrîl'in indiğine, Rasûlullah'ın (s.a.) onu gördüğüne nasıl inanıyorlardı? Eğer sen bunlara inanmayacak olursan, o takdirde imanın esaslarından olan ve daha önemli bulunan meleklere ve vahye imanı nasıl sağlayacaksın? Eğer bunlara inanıyor ve Rasûlullah'ın (s.a.), ümmetin görmediği şeyleri gördüğünü kabul ve tasdik ediyorsan, benzer bir durumu ölü hakkında nasıl mümkün görmezsin? Nasıl ki melek, insana ve hayvanlara benzemiyorsa, kabirde ölüyü sokan akrepler, yılanlar da bizim kendi âlemimizin yılan ve akrepleri türünden değildir; aksine onlar başka bir cins varlıklardır ve ancak (beş duyunun dışında) başka bir yolla idrak edilebilirler.

Bu hallerin varlığı, sadece maruz kalan kişiye nisbetledir:

İkinci makam: Uyuyan kişinin durumunu hatırla. O, uykusunda kendisini sokan bir yılan görür ve bundan elem duyar; öyle ki duyduğu ızdırabın şiddetinden bazen çığlık atar, alnı terler, bazen korkudan yerinden fırlar. Bütün bunları hisseder ve aynen uyanık olup da onu gören kişinin rahatsızlığı gibi rahatsızlık duyar. Halbuki sen onu dış görünüşü itibarıyla sakin görürsün, etra-

fında ne bir yılan ne de bir akrep bulursun. Oysa ki yılan ve ondan doğan azap onun hakkında mevcuttur. Senin hakkında ise bunlar mevcut değildir. Sokmadan mütevellit duyulan azap mevcut olduktan sonra ha bu gerçek bir yılandan olmuş, ha tahayyül edilen bir yılandan olmuş, aralarında fark yoktur.

Bu olayların sebepleri, alışık olmadığımız şeylerdir, sonuçları ise sabittir:

Üçüncü makam: Bilindiği üzere bizzat yılanın kendisi elem vermemekte, yılandan sana dokunan şey zehirin elemi olmaktadır. Sonra zehir de bizzat elemin kendisi değildir. Senin ızdırabın, zehirden sende hâsıl olan sonuçtan kaynaklanmaktadır. Eğer bu sonuç, zehirsiz dahi meydana gelecek olsaydı, aynı ızdırap yine hasıl olacaktı ve o tür azabın tarifi de, ancak âdeten o sonuca müncer olan sebebe isnad etmekle yapılabilecekti. Meselâ, cimâ lezzeti insanda sûretâ cinsî ilişki bulunmaksızın yaratılmış olsaydı, bu lezzetin tarifi ancak cinsî ilişkiye isnadla mümkün olabilirdi ve bu isnad da sebep yoluyla tarif kabilinden olurdu. Bu durumda sebebin sonucu, —her ne kadar sebep sûreta yok ise de— hâsıl olurdu. Sebep, bizatihi maksûd olmayıp sonucu için istenir. Helak edici sıfatlar, ölüm anında nefis hakkında helak edici, eziyet edici ve elem verici şeylere dönüşür ve onların verdiği elemler, aynen yılan sokmasının elemleri gibi —her ne kadar ortada yılan yoksa da— olur." (el-Gazzâlî'nin sözü) bitti.

3) Mele-i a'lâ

Kur'ân-ı Kerîm, meleklerin hallerinden söz eder:

"Arş'ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunan (melekler) Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler. Mü'minlerin de bağışlanmasını (şöyle) isterler: 'Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe eden ve senin yolunda gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! Rabbimiz! Onları da, onların atalarından, eşlerinden, nesillerinden iyi olanları da kendilerine vaad ettiğin Adn cennetlerine koy. Şüphesiz aziz ve hakîm olan sensin. Bir de onları, her türlü kötülüklerden koru. Sen kimi kötülüklerden korursan o gün muhakkak ki onu rahmetine mazhar etmiş olursun. Bu en büyük kurtuluştur."[96]

Rasûlullah (s.a.) da meleklerin hallerinden bahseder:

Konu ile ilgili olarak Rasûlullah'ın (s.a.) bazı hadisleri şöyledir:

"Allah Teâlâ, bir şeyi takdir buyurduğu zaman, melekler O'nun buyruğuna boyun eğerek kanatlarını çırparlar da sanki sert kaya üzerinde zincir sesi gibi bir ses çıkar. Kalplerini bürüyen ürperti kalktığı zaman: 'Rabbiniz ne buyurdu?' derler. (Diğer bazıları): 'Hak olanı buyurdu; O yüce ve büyüktür.' cevabını verirler."[97]

"...Lâkin Rabbimiz Teâlâ bir şey takdir buyurduğu zaman

96 Gâfir/Mü'min 40/7-9.

97 Buhârî, 6/100, 152; Tirmizî, 3223; Kenzu'l-ummâl, 17672.

Arş'ı taşıyan melekler tesbih ederler. Arkasından onlardan sonra gelen gök ehli tesbih eder. Böyle böyle tesbih şu alt semanın sâkinlerine ulaşır. Sonra Arş'ı taşıyanların arkasından gelenler Arş'ı taşıyanlara: 'Rabbiniz ne buyurdu?' diye sorarlar. Onlar de ne buyurduğunu kendilerine haber verirler. Böylece semâvât sakinleri birbirleriyle haberleşir. Nihayet haber şu alt semaya ulaşır."[98]

"Ben geceleyin kalkmış, abdest almış ve bir miktar namaz kılmıştım. Namazımda uyku bastırdı ve uykuya daldım. Bir de ne göreyim, ben, en güzel bir sûret içerisinde Rabbim Tebâreke ve Teâlâ ile beraberim. Bana: 'Yâ Muhammed!' dedi. Ben: 'Buyur yâ Rabbi!' dedim. 'Mele-i a'lâ ne hakkında çekişirler?' buyurdu. Ben: 'Bilmiyorum.' dedim. Bunu üç defa söyledi. Sonunda elini iki omuzumun arasına koyduğunu gördüm ve o kadar ki parmaklarının serinliğini göğsümde hissettim. O anda her şeyin sırrı bana açıklandı. 'Yâ Muhammed!' buyurdu. Ben: 'Buyur, Rabbim!' dedim. 'Mele-i a'lâ ne hakkında çekişirler?' buyurdu. Ben: 'Keffâretler hakkında.' dedim. 'Nedir onlar?' buyurdu. Ben: 'Cemaate yaya yürümek, namazlardan sonra mescidlerde oturmak, zor anlarda abdesti hakkını vererek almak.' dedim. 'Sonra ne hakkında çekişirler?' dedi. Ben: 'Dereceler hakkında.' dedim. 'Onlar nedir?' buyurdu. Ben: 'Yemek yedirmek, yumuşak sözlü olmak, geceleyin herkes uyurken namaz kılmak.' dedim."[99]

Cebrail, gök ehline Allah'ın emrini duyurur:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Şüphesiz ki Allah, bir kulu sevdiği vakit Cebrâil'i çağırır da: 'Ben falanı seviyorum; onu sen de sev!' der ve onu Cebrail de sever. Sonra semada seslenerek: 'Gerçekten Allah, falanı seviyor; onu siz de sevin!' der. Artık onu sema ehli de severler. Sonra onun için yeryüzüne kabul konur (da makbul kişilerden olur). Bir kula da buğz etti mi, Cebrail'i çağırarak: 'Ben falana buğzediyorum; ona sen de buğzet!' der ve Cebrail ona buğzeder. Sonra sema ehli arasında: 'Allah, falana buğzediyor; ona siz de buğzedin!' diye seslenir. Onlar da kendisine buğzederler. Sonra o kul için yeryüzüne buğz (kin duygusu) konur."[100]

---

98 Müslim, Selâm, 124.

99 Ahmed, 4/66.

100 Buhârî, Edeb, 41; Müslim, Birr, 157.

Melekler, namaz kıldığı yerde durdukça mü'mine istiğfar ederler:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Kişi namaz kıldığı zaman, namaz kıldığı yerde kalmaya devam ettiği ve abdesti bozmadığı müddetçe melekler o kimse için istiğfar ve dua ederler. (Melekler) onun için şöyle derler: 'İlâhî, buna mağfiret et! İlâhî buna merhamet et!'"[101]

"Kulların sabahladığı hiç bir gün yoktur ki iki melek inip de biri: 'Allah'ım! İnfak edene halef[102] *ver!' Diğeri de: 'Allah'ım! Harcamayıp tutana telef ver!' demesin."*[103]

Melekler, kendisini düzelten ve insanların ıslâhına çalışan kimseler için dua ederler:

Bil ki: Pek çok şer'î nasstan şu sonuç çıkmaktadır: Allah Teâlâ'nın öyle kulları vardır ki, bunlar meleklerin üstünleri ve yüce huzura yakın olanlardır (mukarrabîn). Bunlar kendisini düzelten, nefsini olgunlaştıran ve bütün insanların hayrına çalışan kimseler için hep dua ederler. Onların bu duaları, üzerlerine bereketlerin inmesine sebep olur. Bunlar diğer taraftan Allah'a isyan edenlere, fitne ve fesat çıkaranlara lânet ederler ve bu lânetleri, o kişilerin içinde hasret ve nedametin doğmasına sebep olur. Yine onların lânetleri yüzünden yeryüzü sâkinlerinin[104] kalplerine o kötü insanlara buğzetmeleri, onlara gerek dünyada yaşarken ve gerekse ölürken kötü davranmaları ilham olunur. Mukarrabînden olan bu varlıklar, Allah Teâlâ ile kulları arasında aracılık yaparlar, insanların kalbine hayırlı olan şeyleri ilham ederler; yani onların iç dünyalarında hayırlı şeylere dair düşüncelerin doğmasına, bir çeşit yolla sebep olurlar. Bunların Allah'ın dilediği keyfiyette ve dilediği yerde toplantıları olur. Bu toplantılarına itibarla onlara *"Refîk-i a'lâ"*, *"Nediyy-i a'lâ*[105]*"* ve *"Mele-i a'lâ"* isimleri verilir. Seçkin insanların ruhları, bunların arasına girer ve onlara katılır. Nitekim Allah Teâlâ buna işaret olmak üzere şöyle buyurmuştur:

---

101 Buhârî, Ezân, 30 ; Ahmed, 1/379, 465 ; Müslim, Mesâcid ,245.

102 Yani onun yerine yenisini ver. (Ç)

103 Buhârî, Zekât, 27 ; Müslim, Zekât, 57.

104 Metinde geçen "el-meleu's-sâfil" kelimesinden maksat yeryüzünü tedvîrle görevli meleklerle onlara katılanlardır. (Ç)

105 Rasûlullah (s.a.) bir duasında: *"Allah'ım! Beni Nediyyi-i a'lâ'ya dahil kıl!"* Yani : "Beni meleklerden Mele-i a'lâ zümresi ile beraber kıl!" buyurmuştur. bkz. Nihâye, 5/36.(Ç)

"Ey huzur ve sükûna kavuşmuş olan ruh! Hoşnut etmiş ve hoşnut edilmiş olarak Rabbine dön. Seçkin kullarım arasına katıl ve cennetime gir!"[106]

Meleklerle birlikte cennette uçan bir sahâbî:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Cafer b. Ebî Tâlib'i, cennette meleklerle birlikte iki kanatla uçan bir melek (gibi) gördüm."[107]

Kararlar, Mele-i a'lâ'dan çıkar:

Kararlar burada sonuca bağlanır (kazâ) ve *"Her hikmetli buyruk o gecede ayrılır."*[108] âyetinde sözü edilen şeyler belirlenir ve kesinlik kazanır. Şer'î hükümler bir tür burada kararlaştırılır.

Mele-i a'lâ üç kısımdır:

1. Hak Teâlâ ezelî ilmiyle, hayır düzeninin bazı varlıklara bağlı olduğunu biliyordu. Bu yüzden Hz. Mûsâ'nın ateşi gibi nurdan cisimler yarattı ve onlara temiz ruhlar (nefisler) üfledi. (İşte birinci kısım bunlardır.)

2. Unsurlardan (elementler) oluşan latîf buharlardan bir mizac (karışım) oluş(tur)muştur. Bunlar hayvânî eğilimleri şiddetle reddeden ve üstün ruhların feyzini gerekli kılan bir mahiyet arzetmiştir. (İkinci kısmı da bunlar oluşturur.)

3. Üçüncü kısım insan ruhlarıdır. Bunlar Mele-i a'lâ'ya yakın evsaftadırlar. (Bunların sahipleri) ölünceye kadar sürekli kendilerinin Mele-i a'lâ'ya katılmasını gerektirecek sâlih ameller işlerler ve (ölümle) onların arasına katılırlar ve onlardan sayılırlar.

Mele-i a'lâ'nın özelliği, sadece Rab Teâlâ'ya teveccühte bulunmaları ve bir başka şeye asla iltifat etmemeleridir. *"Arş'ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunan (melekler) Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler."*[109] âyetinin manası işte budur.

---

106 Fecr 89/27-30.

107 Tirmizî, Menâkıb, 29.

108 Duhân 44/4.

109 Gâfir/Mü'min 40/7-9.

Onlar Rablerinden, ilâhî nizamın nasıl güzel olacağını, aksinin ise ne kadar kötü olacağını öğrenirler ve bu Allah Teâlâ'nın cömertlik hazinelerinden bir kapıyı çalar:

"...Mü'minlerin de bağışlanmasını (şöyle) isterler: 'Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!.'"[110] buyruğunun manası da işte budur.

Mele-i a'lâ'nın ileri gelenlerinin toplanması:

Mele-i a'lâ'nın ileri gelenlerinin nurları toplanır ve Rasûlullah (s.a.) tarafından "çok yüzlü ve çok dilli" diye nitelenen Rûh'un yanında birbirleriyle iç içe girer ve orada sanki tek bir şeymiş gibi bir bütünlük kazanırlar. Buna *"Hazîretu'l-Kuds"* denilir. Burada insanlığın dünya ve âhirete ait sıkıntılardan kurtarılması için tedbirler üzerinde anlaşırlar. Bunun için meselâ o günde mevcut bulunan Allah'ın en temiz ve seçkin kulunu yetiştirip, işini insanlar arasında yürütmeyi kararlaştırırlar. Bu anlaşma, insanlardan kabiliyetli olanların kalplerine ona tabi olmaları için ilhamların doğmasını gerektirir. Sonunda o ve ona tabi olanlar insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet halini alırlar. Yine onların anlaşmaları, insanların hayrına ve hidayetlerine sebep olacak ilimlerin o kişinin vahiy, rüya ya da gaybî ses halinde kalbine doğmasını, Hazîre-i Kuds'ten birinin ona gözükmesini ve şifahî olarak onunla konuşmasını gerekli kılar, onun dostlarına yardım edilmesini ve her türlü iyiliğe kavuşturulmalarını; Allah'ın yolundan sapmış kimselerin ise lânetlenmesini ve her türlü ızdıraba yaklaştırılmalarını gerektirir. Bu, peygamberlik esaslarından biri olmaktadır. Onların sürekli icmâ hallerine *"Rûhu'l-Kuds desteği"* adı verilmektedir. Bu teyid sırasında normal hallerde görülmeyen öyle hârikulâdelikler ortaya çıkar ki, biz onlara *"mucizeler"* adını vermekteyiz.

Mele-i a'lâ'nın bir aşağısında bulunan âlem:

Bunların bir aşağısında öyle ruhlar vardır ki, bunların coşması latîf buharlardan mutedil bir mizacın meydana gelmesini gerekli kılmıştır. Ancak bunlar, ebedî saadetten birincileri kadar nasiplenememişler, onların mevkilerine yükselememişlerdir. Onların kemal dereceleri, bir üst tabakadan kendilerine sızacak olan şeyle-

110 Gâfir/Mü'min 40/7-9.

ri beklemek üzere hazır vaziyette beklemektir. Eğer bir şey sızacak olursa, alanın kabiliyetine verenin de etki gücüne göre, o şeylere —aynen kuşların ve hayvanların doğal içgüdüleri sonucu harekete geçişleri gibi— yönelirler. Onlar bu yönelişlerinde kendi nefislerine yönelik şeyler hakkında fâni, üstlerinden ilham olunan şeylerle bâkidirler. Bunlar insanların ve hayvanların kalplerine etki ederler ve onların iradelerini, içlerinden geçen düşünceleri, murad olunan şeye uygun bir hale çevirirler. Bazı tabiî olaylara etki ederler ve onların hareketlerini, değişimlerini hızlandırırlar. Meselâ bir taş yuvarlanır; bir melek ona etki eder ve bunun sonucunda o taş normalde tasavvur olunamayacak uzaklıkta bir mesafeye kadar gider. Avcı nehire ağını atar; meleklerden bir grup gelerek balıklardan bir kısmının kalbine oraya girmesini, diğerlerinin kalbine oradan kaçmasını ilham eder; ipin birini tutar, diğerini açar... Ancak bütün bunları niçin yaptığını bilmez; o sadece kendisine ilham olunan şeye tabi olur.

İki ordu karşılaşır; melekler gelir, ordulardan birinin kalbinde cesaretli olmayı, direnmeyi makamın gereğine uygun olan sözlerle, hayallerle süsler, güzel gösterir, onlara gâlip gelmenin yollarını ilham eder, attıkları silahları hedefe ulaştırmak vb. gibi yollarla onlara destek verir. Karşı tarafın kalplerine ise bu özelliklerin zıtlarını yerleştirir; sonunda iş Allah'ın dediği yere varır.

Bunlara sızan şey, bazen de bir insana sıkıntı vermek ya da onu rahatlatmak doğrusunda olabilir. Bu durumda melekler kendilerine verilen bu ilham doğrultusunda koştururlar, mümkün olan her yola başvururlar.

Bunlara karşıt durumda olan başka varlıklar da vardır. Bunlar, hafif meşrep, taşkın, hayra karşı fikirler taşıyan varlıklardır; meydana gelmeleri karanlık buharların kokuşmasını gerektirmiştir. Bunlar "şeytanlar" dır. Bunlar sürekli meleklerin yapmış olduğu şeylerin aksini yapmaya çalışırlar. Allah'u a'lem!

4) Sünnetullah

"Allah'ın sünnetini asla değişir bulamayacaksın."[111]

Allah'ın bazı fiilleri, doğaya yerleştirilmiş olan kuvvetler üzerine kurulur:

Bil ki: Allah Teâlâ'nın bazı fiilleri, tabiat içerisine yerleştirilmiş olan kuvvetler üzerine bir tür bina edilir. Buna hem nakil hem de akıl tanıktır. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allah Teâlâ, Âdem'i yeryüzünün tamamından aldığı bir avuç topraktan yaratmıştır. Bunun içindir ki Âdem oğulları yeryüzüne benzer gelmişlerdir; onlardan kimi kızıldır, kimi beyaz, kimi siyah, kimi bunların arasındadır, kimi engin ve yumuşaktır kimi sert, kimi iyidir kimi kötü."[112]

Abdullah b. Selâm, Rasûlullah'a (s.a.) çocuğun niye babasına ya da annesine benzediğini sormuştu. Rasûlullah (s.a.) ona şöyle cevap verdi:

"Erkeğin suyu kadının suyundan önce gelirse, çocuk erkeğe benzer. Kadının suyu, erkeğin suyundan önce gelirse çocuk kadına benzer."[113]

Teklifin sebebi:

Öldürme, kılıçla vurma veya zehir içmenin sonucudur; rahimde çocuğun yaratılması meninin dökülmesinden sonra olur; tohu-

---

111 Ahzâb 33/62.

112 Ebû Dâvûd, Sünnet, 16; Tirmizî, Tefsîr, 2/1.

113 Menâkıbu'l-ensâr, 51 ; Ahmed, 3/108.

mun çimlenmesi, ağacın bitmesi ekme, dikme ve sulama sonrasında olur. Bunlarda şüphesi olan hiçbir kişinin olacağını sanmıyorum. Bu istitâat (kabiliyet) sebebiyledir ki yükümlülük gelmiş ve insanlar bazı şeylerle emrolunmuşlar, bazı şeyleri yapmaktan da yasaklanmışlar; yaptıklarının iyi ya da kötü karşılığını görmüşlerdir.

Âleme yerleştirilen kuvvetler:

Bu kuvvetler şunlardır:

1. Cisimlerin karakter ve özellikleri.

2. Allah Teâlâ'nın türlere ait özellik olarak koymuş olduğu hükümler.

3. Alem-i misal'e ait haller ve eşyanın orada henüz yeryüzünde meydana gelmeden önceki mevcudiyeti.

4. Mele-i a'lâ sâkinlerinin, yeryüzünde kendisini düzelten veya insanların ıslahı için çalışan kimseler için hayır duaları; aksine hareket edenlere lânet etmeleri.

5. İnsanların yaşantılarını düzenlemek için yazılmış bulunan şeriatlar; bazı şeylerin haram, bazı şeylerin helâl ya da vacip kılınması. Bunlara uymak suretiyle bir insan Allah'ın nizamına uymuş olur ve bunun sonucunda itaatkâr sevaba, isyankâr da azaba müstahak olur.

6. Allah Teâlâ bir şeyi yaratır; o şey bir başka şeyi beraberinde getirir. Çünkü o şey sünnetullahta onun lâzımıdır. Lüzûm (ayrılmazlık) ilişkisini bir nizama bağlayan Allah, bu nizamın bozulmasını istemez. Dolayısıyla bir şey meydana geldiğinde onun lâzımı olan şey de meydana gelir. Bu konuda delil Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisidir:

"Allah Teâlâ, bir kulun bir yerde ölmesine hükmettiği zaman, ona orada bir ihtiyaç yaratır (ve adam oraya gider ve orada ölür)."[114]

Bütün bu saydıklarımız hakında naklî deliller mevcuttur ve akıl da bunun böyle olmasını gerektirmektedir.

Sebeplerin çatışması:

Bil ki: Sünnetullaha göre sonuçlarının doğması gereken se-

---

114 Tirmizî, Kader, 11.

beplerin birbiriyle karşı karşıya gelmesi halinde, eğer o sebeplerin sonuçlarının hepsinin meydana gelmesi imkânsız ise, ilâhî hikmet bu takdirde mutlak hayra en yakın olan şeyi dikkate almayı gerekli kılmıştır. Bu, *"Terazi (mîzân) elindedir; indirir, kaldırır."*[115] hadisinde *"terazi = mîzân"* sözcüğü ile; *"Her an başka bir şe'ndedir."*[116] âyetinde de *"şe'n"* kelimesiyle ifade edilen bir durum olmaktadır.

Tercih, sebeplerin kuvvetine göre olur:

Sonra tercih, bazen sebeplerin dikkate alınması yoluyla olur ve hangisi güçlü ise o tercih edilir, bazen onlar üzerine doğacak sonuçlar itibarıyla olur ve hangisi daha faydalı ise o tercih edilir, bazen *"halk"*[117] türünden olanların *"tedbîr"* türünden olanlar üzerine takdimi ile olur ya da daha başka yollarla yapılır.

Biz —her ne kadar sebeplerin ihatasına ve çatışmaları halinde onlardan hangisinin daha güçlü olduğuna ilmimiz yetmese de—, şunu kesin olarak bilmekteyiz: Olan bir şey varsa, o mutlaka olmaya en layık olduğu için olmuştur. Kim bizim bu anlattıklarımızı kavrarsa, pek çok müşkilatı halletmiş ve rahatlamış olur.

Yıldızların etkisi:

Yıldızların (gezegenlerin) durumlarına gelince, onların bazı etkileri zorunlu bulunmaktadır. Güneşin hareketine bağlı olarak yazın ve kışın yer değiştirmesi, gündüzlerin uzayıp kısalması; ayın durumunun değişmesine bağlı olarak gel-git (med-cezir) olaylarının meydana gelmesi bu kabildendir. Hadiste şöyle buyurulmuştur:

"Yıldız[118] *(sabah vakti) doğduğu zaman, âfet ortadan kalkar."*[119] Yani sünnetullah böyle cereyan etmektedir.

Ancak fakirlik ve zenginlik, kuraklık ve bolluk ve insanların başına gelen diğer olayların yıldızların hareketlerine bağlı olması, şeriatta sabit bulunmayan şeylerdendir. Rasûlullah (s.a.), bu gibi şeylere dalınmasını yasaklamış ve şöyle buyurmuştur:

---

115 Buhârî, Tefsîr, 11/2.

116 Rahmân 55/29.

117 Bu terimler daha önce geçmişti.

118 Yani Süreyyâ.

119 Ahmed, 2/341; Kenzu'l-ummâl, 7/21614.

"Kim ilm-i nücûmdan (astrolojiden) bir pay edinirse, o kişi büyücülükten (sihir) bir pay edinmiş olur."[120] O, "Falanca yıldızın doğması/batması sebebiyle bize yağmur yağdırıldı." gibi sözlere karşı şiddetli tepki gösterirdi.[121]

Ben, Allah Teâlâ, yıldızlara, insanları kuşatan havanın (atmosferin) değişmesi vasıtasıyla kendilerinden bazı olayların kaynaklandığı bir takım özellikler vermemiştir demiyorum. Zira şeriat bunu gerektiren bir şey söylememiştir.

Kehânetin yasaklanması:

Bilindiği üzere Rasûlullah (s.a.) kehânette bulunmayı yasaklamıştır. Kehânet, cinlerden haber vermektir. O (s.a.), aynı zamanda kâhine gelip onu tasdik edenlerden uzak olduğunu ilân etmiştir. Sonra kâhinlerin durumlarından kendisine sorulduğu zaman onlar hakkında şu bilgiyi vermiştir:

"Melekler bulutlara inerler ve semâda kararlaştırılan emirleri söyleşirler. Şeytanlar kulak hırsızlığı yapar ve duydukları yarım yamalak bilgilerin yanına yüz yalan katarak kâhinlerin kalplerine atarlar."[122]

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Ey iman edenler! Sizler inkâr edenler gibi, yeryüzünde sefere çıkan veya savaşan kardeşleri hakkında, 'Eğer bizim yanımızda kalsalardı ölmezler, öldürülmezlerdi.' diyenler gibi olmayın."[123]

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Sizden birinizi ameli cennete sokmaz."[124]

"Sen sadece hastayla ilgilenen birisin; tabîb Allah'tır."[125]

Kısaca yasak, kulların maslahatına tabi olmakta, yasaklanmasında yarar görülen şeyler yasaklanmaktadır.

Allah'u a'lem!

---

120 Ebû Dâvûd, Tıbb, 2; İbn Mâce, Edeb, 28; Ahmed, 1/227.

121 bkz. Buhârî, Meğâzî, 35; Tirmizî, Tefsîr, 56/4; Ahmed, 1/108.

122 Buhârî, Bed'u'l-halk, 6.

123 Âl-i İmrân 3/156.

124 Buhârî, Rikâk, 18; Müslim, Münâfikîn, 72.

125 bkz. Ebû Dâvûd, Tereccül, 18; Ahmed, 2/226, 4/163.

5) Ruhun hakikatı

Şeriatın sükût geçtiği şeyleri anlamak mümkündür:

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Sana ruh hakkında sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size, ancak az bir bilgi verilmiştir."[126]

el-A'meş, İbn Mesûd'dan bir rivayet olmak üzere bu âyette geçen *"vemâ ûtîytum"* ifadesini *"vemâ ûtû"* şeklinde okumuştur. Buna göre mana *"Onlara, ancak az bir bilgi verilmiştir."* olur. Buradan da anlaşılır ki, âyetteki hitap, ruh hakkında soru soran yahudileredir. Dolayısıyla âyet, sanıldığının aksine, bu ümmet-i merhûmeden[127] hiçbir kimsenin ruhun hakikatini bilemeyeceğine dair bir nass olmaz. Şâri' Teâlâ'nın sükût geçtiği her şey, asla bilinmez şeyler değildir. Hakkında sükût geçilen şeylerden birçoğu, bazıları kavrayabilse bile ümmetin çoğunluğunun anlama imkânı olmayacak ince meselelerdir. Onlara sırf bu yüzden girilmemiştir.

Ruh hakkında bilgimiz:

Bil ki: Ruhun hakikati hakkında elde edebileceğimiz ilk bilgi, onun canlılar için hayat iksiri olduğu, onlara ruh üflenmekle diri oldukları, ruhun ayrılmasiyla da öldükleridir. Sonra daha dikkatli düşünüldüğünde şu husus ortaya çıkar: Bedende, kalpte halîtaların[128] hülâsasından meydana gelen latîf bir buhar vardır ve bu

---

126 İsrâ 17/85. Soruyu soranlar Yahudilerdir.

127 Yani Muhammed ümmetinden. (Ç)

128 Eski tıbba göre insan bedenindeki dört unsur: Kan, balgam, sevdâ ve safra.(Ç)

hissedici, hareket ettirici ve besin için tedbir alıcı kuvvetleri taşır ki bu konu tamamen tıbbın alanına girer.

Tecrübeyle sabittir ki, bu buharın incelik, kalınlık, saflık ve bulanıklık gibi her bir halin, kuvvetlerde ve bu kuvvetlerden kaynaklanan işlevlerde özel bir etkisi bulunmaktadır. Keza bilinmektedir ki, herhangi bir organa ve ona uygun buhar üretimine bir âfet ârız olduğunda, bu, buharı bozmakta ve o organı çalışamaz hale getirmektedir. Bu buharın oluşması hayatı gerektirir; ölüm ise onu çözümlemektedir. İlk bakışta ruh bu sanılmaktadır. Ama iyice düşünüldüğünde bu, ruhun alt tabakası olmaktadır.

Bedendeki ruh:

Bunun bedendeki durumu, güldeki gülsuyuna, kömürdeki ateşe benzemektedir. Biraz daha derinlemesine düşünüldüğünde şu ortaya çıkar: Bu ruh, gerçek ruhun bineğidir, onun bağlandığı bir maddedir. Şöyle ki: Biz çocuğun zamanla delikanlı olduğunu ve sonunda yaşlandığını görmekteyiz. Bu süreç içerisinde bedeninin unsurları (halîtaları) ve ondan doğan ruh belki binden fazla değişmiş olmaktadır; bazen küçük olmakta, bazen büyük; bazen siyahlaşmakta bazen beyaz olmakta; bazen cahil olmakta bazen âlim... daha bunun gibi pek çok değişken sıfatlara sahip olmaktadır; fakat şahıs aynı şahıstır. Eğer bunlardan bir kısmı hakkında itiraz ileri sürülürse, şöyle deriz: Biz sözü edilen değişiklikleri var sayabiliriz; halbuki çocuk aynı çocuktur veya o vasıfların aynı hal üzere devam ettiklerine kesin hükmetmeyiz, onun (çocuğun) bekasına hükmederiz; halbuki o sözü edilen vasıflardan ayrı bir hakikattir.

Gerçek ruh:

İnsanı insan yapan şey ne bu (hayvânî/hevâî) ruhtur, ne bedendir, ne de bildiğimiz ve ilk bakışta gördüğümüz ayırıcı özelliklerdir. Bilakis gerçek ruh mürekkep olmayan bir hakikat, nuranî bir noktadır. O, değişken ve etkileşimle değişen ve bazıları cevher, bazıları da araz olan hallerden (tavır) uzaktır. O küçükte nasılsa, büyükte de aynıdır; keza beyazda nasılsa siyahta da öyledir. Karşıt vasıflara sahip olan her canlıda durumu aynıdır. Onun ilk olarak (yukarıda sözü edilen halîtalardan doğan) hevâî ruhla, ikinci olarak da hevâî ruha binek olması hasebiyle bedenle özel bir ilgisi vardır. O (ruh), kudsiyet âlemine açılan bir penceredir ve can neye kabiliyetli ise bütün yetenekleri ona oradan iner.

Ölüm, gerçek ruhun değil, insanî ruhun (neseme) bedenden ayrılmasıdır:

Değişken olan şeylerin değişmeleri, arzî[129] kabiliyetlerinden doğmaktadır. Güneşin sıcaklığı gibi. Güneş, çamaşırı ağartırken çamaşırcıyı karartır. Biz, kalbimize doğan sağlıklı bir bilgi sonucunda ölümün mahiyetini kavradık: Buna göre ölüm, bedenin sözü edilen buharı üretme kabiliyetini yitirmesi sonucunda hayvânî ruhun kendisinden çekilmesidir; yoksa kudsî ruhun nesemeden (insanî ruh) ayrılması değildir.

Ağır hastalıklar sebebiyle neseme (insanî ruh) çözülünce, Yüce Allah'ın hikmeti, ondan ilâhî ruh ile irtibatı sağlayabilecek kadar bir şeyin geride kalmasını gerekli kıldı. Meselâ sen bir şişedeki havayı emecek olsan, bir noktaya kadar emebilirsin, ondan sonra ememezsin, zorlarsan şişeyi kırarsın. Bu havanın tabiatından kaynaklanan bir sırdan dolayı böyledir. Aynı şekilde nesemede (insanî ruh) de böyle bir sır ve çözülme işinin varıp dayanacağı bir sınır bulunmaktadır.

Kişi öldüğü zaman, insanî ruh başka bir hayata başlar:

Kişi öldüğü zaman insanî ruh için başka bir doğuş söz konusu olur. İlâhî ruhun feyzi onda kalan şeyden hiss-i müşterek (çok işlevli bir duyu gücü) vücuda getirir ve bu güç misâl âleminden bir yardımla işitme, görme ve konuşma yeteneğini birden sağlar. Bundan maksadım, feleklerde yayılmış mücerred ile müşahhas arasında yani ne tamamen soyut ne de duyularla algılanabilecek kadar somut olmayan bunların arasında tek bir şey gibi bir özellik arzeden bir güç olmaktadır. Bu kuvvetle artık neseme (insanî ruh) misal âleminden bir yardımla nûrdan ya da zulmetten bir giysiye bürünme kabiliyetini kazanabilir ve işte o anda *"Berzah"*[130] âlemi dediğimiz acaiplikler ortaya çıkar.

Sûra üflendiği zaman ruhlar cesedlere bürünür:

Sonra sûra üflendiği zaman yani sûrun yaratıcısından, aynen

---

129 Yeryüzüne ait, semâvî ya da ilâhî değil. (Ç)

130 Berzah âlemi: Dünya ile âhiret arasındaki âleme denmektedir.

âlemin ilk yaratılışı sırasında ruhların cesedlere üflenmesi anında olduğu gibi genel bir feyiz geldiğinde ve *mevâlîd* âlemi[131] tesis edildiğinde ilâhî ruhun feyzi, cismânî bir giysiye ya da misal ile cisim arasında bir giysiye bürünmeyi gerektirir. Böylece her verdiği haberde doğru olan ve doğrulanan Hz. Peygamber'in —salât ve selâmların en güzeli ona olsun!— bildirdiklerinin tamamı gerçekleşmiş olur.

Neseme (insanî ruh), ruhla beden arasında ara (berzah) özellik taşır:

Neseme (insanî ruh), ilâhî ruh ile topraktan olan (arzî) beden arasında bir ara varlık (berzah) olduğuna göre, onun hem bedene hem de ruha benzer taraflarının olması gerekir. Kudsî ruha benzerliği, onun meleklik vasfına; yeryüzüne (süflî âleme) meyleden tarafı da onun hayvanlık vasfına sahip olmasını gerekli kılar.

Ruhun hakikatı ile ilgili olarak bu anlattıklarımızla yetinelim. Amacımız, bu konuda hataya düşmemen, bu ilimden daha yüce bir ilimle perdeler açılmadan önce bazı detayları bu bilgi üzerine kurman ve ona göre değerlendirme yapmandır.

Allah'u a'lem!

---

131 Üç tür mevâlîd âlemi vardır: i) Madenler, ii) Bitkiler, iii) Canlılar. (Ç)

6) Yükümlülüğün sırrı

İnsan yükümlüdür:

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yüklendi; (bununla beraber onun hakkını tam yerine getirmedi). Çünkü o, çok zâlim, çok cahildir.

(Allah bu emaneti insana vermek suretiyle) münafık erkeklere ve münafık kadınlara, puta tapan erkeklere ve puta tapan kadınlara azap edecek, inanan erkeklerin ve inanan kadınların da tevbesini kabul buyuracaktır. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir."[132]

Göklerin ve yerin yüklenmediği emanetten maksat:

el-Gazzâlî, el-Beydâvî ve diğerleri emanet hakkında şu açıklamayı yapmışlardır: Emanet, tâat ve isyan karşılığında sevap ve azabı göze alarak yükümlülük sorumluluğunu üstlenmektir. Emanetin göklere ve yere arzından maksat, onların istidatlarına nisbetle değerlendirilmesidir. Kaçınmalarından maksat ise, liyakatsiz olma ve kabiliyeti bulunmama anlamında tabiî kaçınmadır. İnsanın yüklenmesinden kasıt da, ona liyakat ve kabiliyetinin bulunmasıdır.

İnsan yükümlülüğe ehildir:

Derim ki: Buna göre âyette geçen *"İnnehû kâne zalûmen*

---

132 Ahzâb 33/72-73.

cehûlâ" yani *"Çünkü o, çok zâlim, çok cahildir."* ifadesi, ta'lîl yani yükümlülüğe gerekçe olarak gelmiştir. Çünkü zâlim, âdil olmayan kimsedir, fakat âdil olma imkânı vardır. Câhil, bilgi sahibi olmayan kimsedir; fakat buna imkânı vardır. İnsanoğlu dışında kalan diğer yaratıklar ise öyle değildir. Onlar ya bilgi sahibi ve âdildirler ve asla kendileri için cehalet ve zulüm söz konusu olamaz. Melekler işte böyledir. Ya da âdil değillerdir, ayrıca âdil olabilecek özelliğe de sahip değillerdir. Hayvanlar da böyledir. Yükümlülüğe liyakati olan ve onun için gerekli kabileyete sahip olan, (melekler gibi) bilfiil değil bilkuvve (potansiyel) kemâle sahip bulunandır. Âyetteki *"Liyuazzibe..."* kelimesinde bulunan *"lâm"* harfi sonuç bildiren lâm (lâmu'l-âkıbet[133]) dır. Buna göre âyetin manası *"Azab etmek için insanı yükümlü kıldı..."* şeklinde değil de: *"Yükümlülüğün sonunda azap ya da sevap vaki oldu..."* biçimindedir.

Melekler, kendilerine ait bir arzu duymazlar, üstün arzusunda yok olurlar:

Durumun aydınlanmasını istersen, o zaman meleklerin hallerine bakmalısın! Onlar isteklerden soyutlanmışlardır; bu itibarla ne açlık, susuzluk, korku, üzüntü gibi hayvânî kuvvetin tefrit hali, ne de şehvet, öfke, kendini beğenme gibi ifrat hali onları etkilemez, beslenmek, büyümek gibi şeyler onları ilgilendirmez. Onlar hep üzerlerinden kendilerine inecek olan şeyleri bekleme halinde bulunurlar. Yukarıdan (Mele-i a'lâ'dan) belli bir düzenin gerçekleştirilmesi veya bir şeyden razı olunması ya da bir şeye buğzedilmesi gibi kararlaştırılmış bir emir indiği zaman, hemen onunla dolar, ona boyun eğer ve onun gereği ne ise onu gerçekleştirmek üzere harekete geçerler. Bu durumda onlar, kendilerine ait hiçbir arzu ve istek taşımazlar, yukarıdan gelen arzu içerisinde kendi benliklerini yok ederler.

---

133 Ta'lîl için olması, mana bakımından tutmamaktadır. Çünkü bu arzetme fiilinin amacı olsa, o zaman mana "insanları cezalandırmak ya da mükafaatlandırmak için emaneti arzetti." demek olur. Bu hem manasız hem de, Allah'ın fiillerinin bir garazla muallel olması sonucunu gerektirir. İnsanın üstlenmesinin gerekçesi olsa, o zaman, Allah Teâlâ'nın azap etmesi ya da mükafaatlandırmasının, insanın emaneti yüklenmesindeki garazı olması sahih olmaz. Çünkü garaz, fâili ihtiyârî fiile iten şeydir. Buradaki yüklenmeden maksat kabiliyet ve yetenektir. Bu ise ihtiyârî bir şey değildir. Bu itibarla âyetteki lâm harfinin "âkibet lâmı" olması taayyün etmektedir. Nitekim *"Li yekûne lehum adüvven ve hazenâ"* âyetinde de durum aynıdır.

Hayvanlar, behîmî arzuların güdümündedir:

Sonra hayvanların hallerine bak! Onlar aşağılık duygularla donanmışlar ve devamlı olarak alçak tabiatlarının gereği doğrultusunda hareket ederler ve onlar içerisinde kendilerini kaybederler. Onlar bir şeye yönelmişlerse, bu mutlaka bedenî bir faydalanma sağlayacak hayvânî bir güdünün sonucunda olur ya da kendi tabiatlarının verdiği şeye atılma sebebiyle meydana gelir.

Allah Teâlâ, insanı birbirine zıt iki kuvvetle donatmıştır:

Sonra bil ki! Allah Teâlâ, yüce hikmetinin gereği olmak üzere insana iki kuvvet yerleştirmiştir:

a) Melekî kuvvet: Bu, insana mahsus olan ruhun, bedende hareket halinde olan tabiî ruh üzerine feyzinden doğması, insanî ruhun da onu kabul etmesi ve ona boyun eğmesi ile meydana gelir.

b) Hayvanî kuvvet: Bunun kaynağı, bütün canlıların müşterek bulunduğu tabiî ruh ile kâim bulunan kuvvetlerle kendini gösteren hayvânî nefistir. Bunun müstakilliği, kendi başına buyruk olması ve insânî ruhun ona boyun eğmesi ve hükmü ondan kabul etmesiyle olur.

Sonra bil ki: Bu iki kuvvet arasında sürekli itişme-kakışma vardır. Melekî kuvvet yücelere doğru çekerken, öteki süflî âleme doğru çeker. Hayvânî güç belirgin hal alır ve etkisi galebe çalarsa, melekî olan kuvvet gizlenir. Aksi de variddir. Yüce yaratıcı her bir nizama aynı derecede önem vermiş; aslî ve kesbî kabiliyetler neyi gerektirmişse Allah Teâlâ onu hazırlamıştır. Buna göre, eğer hayvânî güç galebe çalmışsa, Allah Teâlâ onu desteklemiş ve ona münasip olan şeyi kendisine kolaylaştırmıştır. Eğer melekî kuvvet üstün gelmişse bu kez de onu desteklemiş ve kendisine uygun olan şeyi onun için kolaylaştırmıştır. Nitekim bu meyanda şöyle buyurmaktadır:

"Kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlar, onda başarılı kılarız. Kim cimrilik edip vermez, kendini zengin sayıp hakka boyun eğmez, en güzeli de yalanlarsa, biz de ona en zoru kolaylaştırırız."[134]

"Hepsine; dünyayı isteyenlere de, âhireti isteyenlere de, Rabbinin ihsanından, ayırt etmeksizin veririz Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir."[135]

---

134 Leyl 92/5-10.

135 İsrâ 17/20.

Her kuvvet haz ve elem duyar:

Her kuvvet için hem haz hem de elem söz konusudur. Haz duyması, kendisine uygun olanı idrak etmesi; elem ise, ters düşen şeyi tatmasıdır. Bedeninde uyuşturucu kullanan kimsenin hali, insanın haline ne kadar da çok benzer! Böyle biri bedeninde ateşin yakıcılığını hissetmez, etkisi azalıp da eski tabiî haline döndüğü zaman, acıyı son derece şiddetli bir şekilde hisseder. Yahut da doktorların dediklerine göre gülün haline benzer. Onda üç kuvvet bulunur:

a) Arzî (toprak özelliği gösteren) kuvvet. Bu ezmek ve sürtmek halinde çıkar.

b) Mâî (su özelliği gösteren) kuvvet: Sıkılması ve içilmesi halinde ortaya çıkar.

c) Hevâî (hava özelliği gösteren) kuvvet: Koklama anında ortaya çıkar.

Yükümlülük, insan türünün gereklerindendir:

Böylece yükümlülüğün, insan türünün özellik ve gereklerinden olduğu ortaya çıkmış oldu. İnsan, sahip olduğu yetenek lisanı ile, melekî kuvvete uygun düşecek şeyleri kendisine vacip kılmasını, sonra bundan dolayı kendisini ödüllendirmesini; hayvanlık derekesine düşürecek şeyleri kendisine yasaklamasını ve şayet işlerse onlar sebebiyle kendisini cezalandırmasını istemektedir.

Allah'u a'lem!

7) Yükümlülük, takdire bağlıdır

Ağaçlardaki Allah'ın âyetleri:

Bil ki: Allah Teâlâ'nın yarattığı her şeyde sayısız âyetler vardır. Bunlar üzerinde düşünen kimse, Allah Teâlâ'nın kullarını şeriatlarla yükümlü tutmasında apaçık hüccetin bulunduğu sonucuna ulaşır. Bakınız! Ağaçlar, onların yaprakları, çiçekleri, meyveleri ve onlarda bulunan her türlü görülen, tadılan vb. haller üzerinde düşününüz. Yüce Allah, onlardan her tür için özel bir şekilde olmak üzere yapraklar, özel bir renkte çiçekler, tadı ayrı meyveler var etmiştir. Bu özellikler sebebiyledir ki, falanca ağacın falanca türden olduğu bilinir. Bütün bunlar, türe ait belirlenmiş şekle tabi olur. Türe ait şekil nasıl ise, bunlar da öyle olur. Meselâ Allah Teâlâ'nın "şu madde hurma olsun" şeklindeki kazası, onun meyveleri şöyle şöyle, özellikleri böyle böyle olsun" şeklindeki tafsîlî kazasıyla birlikte iç içe çıkmış olmaktadır.

Türün bazı özellikleri vardır ki, aklı olan herkes anlar. Bazı özellikleri de vardır ki, onları ancak derin vukufiyet sahibi zeki kimseler kavrayabilir. Yakutun, beraberinde taşıyan kimseyi ferahlatıcı ve ona cesaret verici özelliği gibi. Türün bazı özellikleri, o türün bütün fertlerinde bulunur. Bazı özellikleri de vardır ki, sadece ona ehil bulunan bazı fertlerinde bulunur. "Kabuli helîle" (İhlîlec) gibi. Bu bitki onu eliyle tutan kimseyi ishal eder. Şimdi siz kalkıp da: "Hurmanın meyvesi niçin bu özelliktedir?" diyemezsiniz. Çünkü böyle bir soru sakattır. Zira, eşyanın kendisinden ayrılmaz özelliklerinin, kendisiyle birlikte bulunması "Niçin?" sorusuna mahal olmaz.

Hayvanlar âlemindeki âyetler:

Sonra hayvan çeşitlerine bakınız. Onlardan her bir türün —aynen ağaçlarda olduğu gibi— ayrı şekil ve yaratılışı olduğunu görürsünüz. Bunların yanında onların ihtiyarî hareketleri ve tabiî güdüleri (ilham), cibillî bir tedbir ve düzenleri olduğunu görürsünüz. Hayvan cinsinin türleri işte bu özelliklerle birbirlerinden ayrılır. Meselâ davar ve sığır gibi mallar ot yer ve geviş alır; at, eşek, katır ot yer geviş almaz; yırtıcı hayvanlar et yer, kuşlar havada uçar; balıklar denizde yüzer. Hayvanlardan her bir türün çıkardığı ses, bir diğerininkine benzemez; cinsî ilişki şekilleri farklıdır, bir türün yavrulama ve yavrusunu besleme şekli diğerininkine benzemez... Bütün bunların açıklanması uzun sürer. Türlerden herhangi birine yapılan ilham, mutlaka o türün mizacına uygun ve bekasını temin edici olan bilgilerdir

Bütün bu ilhamlar, o türe, Yaratıcı tarafından türe ait özellikler penceresinden sızdırılmaktadır. Çiçeklerin damarları (yaprak çizgileri), meyvelerin tatları hep türe ait şekil ve özellik ile beraberlik arzeder.

Türe ait özelliklerden bazısı bütün fertlerde bulunurken, diğer bazıları sadece o özelliğe kabiliyeti bulunan ve sebeplerle uyum içinde olan bazı bireylerde mevcut olur. Her ne kadar bu kabiliyet (bilkuvve/potansiyel olarak) türün bütün fertlerinde olsa bile, bu tür özellikler fiilen sadece bazı fertlerde bulunur. Arılar arasında arı beyi ile, belli bir süre eğitimden sonra insan seslerini taklit edebilen papağan böyledir.

İnsan türü ve özellikleri:

Şimdi de insan türüne bakınız. Onlarda, ağaçlarda bulunan özelliklerin, öksürme, gerinme, geğirme, dışkı atma, ilk doğum sırasında meme emme gibi hayvan türlerinde bulunan özellikleri mevcut göreceksiniz. Bunların yanında onların, diğer hayvanlardan farklı kılan özelliklere sahip olduklarını göreceksiniz. Bunlar konuşma, sözü anlama, açık önermeler düzenlemek suretiyle yahut deney, istikrâ (tüme varım) ya da kestirme (tahmin) yoluyla sonradan kazanılmış bilgiler elde edebilme kabiliyeti, hissiyle ya da vehim yoluyla bulamayacağı, aklı ile güzel bulduğu şeylere özen gösterme; nefis terbiyesi, hava şartları üzerine hâkimiyet kurma... gibi özelliklerdir..

İnsan türü bu müşterek özellikleri taşıdığı içindir ki, bu sa-lan şeyler esas itibarıyla bütün milletlerde hatta mağaralarda ya-

şayan ilkel insanlarda bile hep aynı olagelmiştir. Bu beraberlik, insan türüne ait kökten kaynaklanan bir sırrın neticesinden başka bir şey değildir. Bu sır da, insan mizacının, aklın kalbe, kalbin de nefse egemen olmasını gerektiriyor olmasıdır.

Allah Teâlâ her türü ayrı ayrı düzenlemiştir:

Sonra bakınız! Allah Teâlâ, her türü kendine uygun şekilde nasıl donatmış, düzene koymuş, onlara lütufta bulunmuştur. Bitkiler hissetmez ve hareket etmezler. Bu özellikleri sebebiyle Allah Teâlâ, onlara su, hava ve minerallerden oluşan besleyici maddeyi emecek kökler vermiş; sonra o besinleri türünün taşıdığı özelliklere uygun olarak dallara ve yapraklara dağıtmıştır.

Hayvanlar, duyulara ve irade ile hareket kabiliyetine sahip olduklarından Allah Teâlâ onlara, besin maddelerini topraktan emecek kökler vermemiş, bilakis onlara yem, ot ve su arama duygusunu vermiş ve ihtiyaç duydukları her şeyin giderilmesi yolunu onlara ilham etmiştir.

Solucan gibi topraktan oluşan kurtçukların türeyişi gibi türemeyen canlı türlerine gelince, Allah Teâlâ, onlara üreme kuvveti vermiş, dişide bir rutûbet yaratmış, onu cenînin büyütülmesine çevirmiş sonra da hâlis bir süte. Doğan yavruya da memeyi emme ve sütü yutma güdüsünü ilham etmiştir.

Tavuğun içerisine bir rutûbet koymuş ve onunla yumurtanın oluşmasını sağlamıştır. Tavuk yumurtlayınca ona kuruluk isabet etmiş ve bir karın boşluğu hissetmiştir. Bu ikisi onu, hemcinsleriyle beraber olmaktan uzaklaştıran bir tür uyumsuzluk haline itmiş, karın boşluğunu kapatmaya yarayacak bir şeylerin üzerine kapanmayı yani kuluçkaya yatmayı sever hale getirmiştir.

Güvercinler arasına ünsiyet koymuş ve erkekleriyle dişilerini beraber yaşar kılmıştır. Dişi kuşun yumurtladıktan sonra meydana gelen karın boşluğunu, onun yumurtalar üzerine kuluçkaya yatmasına âmil kılmış, (yavrular çıktıktan sonra) o eski rutûbeti kusma haline dönüştürmüştür. Bunu civcivlere olan sonsuz merhametinin sonucu yapmıştır. Onun bu esirgeyiciliği sebebiyledir ki kuş yediklerini geri çıkarma yoluyla yem ve suyu civcivin ağzına koyar olmuştur. Erkek güvercin ise, beraber yaşama sonucunda dişisini taklit etmeye başlamış ve o da yavrulara bakar olmuştur. Civcivler için rutubetli bir mizac yaratmış, sonra onların bu rutûbetini uçabileceği tüylere dönüştürmüştür.

Allah Teâlâ, insanı ilham ve ilimlere kabiliyetli yaratmıştır:

İnsan duyu sahibi, fıtrî ilhamlara ve tabiî ilimlere kabiliyetli olması yanında, akıl sahibi olması ve kesbî ilimleri ortaya koyabilmeleri sebebiyledir ki, Allah Teâlâ ona ekin ekme, ağaç dikme, ticaret yapma ve çeşitli muamelelerde bulunma faaliyetlerini de ilham etmiş; onlardan bir kısmını tabiatı ve sosyal ittifak itibarıyla efendi, bir kısmını ise uşak; bir kısmını yönetici bir kısmını ise tebaa; bir kısmını ilâhî, tabiî, riyâzî ve ilmî hikmetlerle konuşan bilge, diğer bir kısmını ise hikmeti bir tür taklit olmaksızın elde edemeyecek şekilde kalın kafalı kılmıştır. Bunun içindir ki ister medenî olsun, ister bedevî bütün milletler hep bu anlattığımız durum üzeredirler.

Buraya kadar anlattıklarımızın hepsi, insan türünde bulunan hayvânî kuvvete yönelik olan özelliklerdir; dünyevî geçimiyle ilgili bulunan ihtiyaçlar ve bunların giderilmesi için başvurduğu yollar ve düzenlemelerle ilgili bulunmaktadır.

Şimdi bir de insanın melekî yönüne bakalım:

İnsanın diğer canlılardan farkı:

Bil ki: İnsan, diğer canlı türleri gibi değildir; aksine o diğerlerinde olmayan yüksek bir idrak kabiliyetine sahiptir. Türünün özelliklerini taşımayan bir grup hariç insanların büyük çoğunluğunun sahip olduğu bilgilerden biri de, varlığının sebebini araştırması, âlemde bir yaratıcı ve düzeni sağlayıcının bulunduğunu ve kendisini yaratan ve rızıklandıranın da o olduğunu isbata çalışması, yaratıcısının ve himmeti ve ilmiyle işlerini yoluna koyanın huzurunda tazarru ve niyazda bulunması ve bunu müntesip olduğu cinsin[136] tüm türlerinin daima ve hiç kesintisiz olarak lisan-ı hal ile yaptıkları üzere kulluk icrasında bulunmasıdır ki Allah Teâlâ'nın şu kavli bu manaya işaret olmaktadır:

"Görmedin mi ki, göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde ediyor; birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur."[137]

---

136 Yani uzak cinsi, yani bütün varlıklar.

137 Hacc 22/18.

Her bitkide, işlerini düzene koyan şuursu bir nefis vardır:

Ağaçta bulunan her parça; dallar, yapraklar, çiçekler hepsi de, onda bulunan ve durumunu düzene koyan bitkisel nefse devamlı ve kesintisiz bir şekilde el açmakta değil midir? Eğer onun her bir parçasının aklı olsaydı, elbette biri diğerinden farklı olarak bitkisel nefse övgü ve senâda bulunurdu. Eğer onların anlayışları olsaydı, o takdirde hali hazırda mevcut bulunan ve bilinçsizce yapılan ihtiyaç arzı, bilgisinde yer eder ve o, bilinçlice yapılan el açma halini alırdı.

İnsanda akıl melekesi vardır:

Bu noktadan da bilmelisin ki: İnsan, akıl ve zeka sahibi olduğundan, onda, bitkilerde ve diğer varlıklarda bulunan bilinçsiz ihtiyaç arzı, bilinçli olarak yapılan ihtiyaç arzı şekline dönmektedir.

İnsan türünün özelliklerinden biri de, içlerinden akılla kavranabilen ilimlerin kaynağına ulaşma imkânını elde eden kimselerin bulunmasıdır. Bunlar, ilimleri vahiy, kalbe doğma (hads) ya da rüya yoluyla elde eder. Diğerleri ise ferasetle bu kâmil olanlardan doğru yolun ve bereketin izlerini keşfederler ve bunun sonucunda emrettiği ve yasakladığı şeylerde onlara uyarlar.

İnsan türüne ait fertlerden hiçbir fert yoktur ki, göreceği rüya, basiret, işiteceği hâtiften bir ses ya da içine doğma gibi yollarla gaybî bilgiye karşı açık ve buna yetenekli olmasın. Ancak onlardan bir kısmı kâmil, bir kısmı ise eksiktir. Eksik olanlar, kâmil olanlara muhtaçtır.

İnsan hayvanlarda bulunmayan sıfatlara sahiptir: Huşû (ihbât), temizlik, adâlet, semahat gibi. Kezâ ceberût ve melekût âlemine ait bazı alâmet ve işaretler göstermesi de bu kabildendir: Duasının kabul edilmesi, kerâmetler göstermesi, hal ve makamlara sahip olması gibi.

İnsanın diğer canlılardan farklı özellikleri:

İnsanın, diğer canlı türlerinden temayüz ettiği noktalar gerçekten çoktur. Ancak bunlar içerisinde en önemlisi ve hepsinin aslı iki özelliktir:

1. Üstün akıl gücü: İnsanın aklî gücü iki koldan faaliyet gösterir:

a) İnsanlık dünyasının ihtiyaçlarının karşılanması için çalışması.

b) Bağış yoluyla verilen gaybî ilimlere kendisini hazırlaması.

2. Üstün amel gücü: Bunun da iki yönü vardır:

a) İnsan, fiillerini, ihtiyar ve irâde yoluyla işler. Hayvanlar da, ihtiyar ile fiiller yaparlar, fakat onlar, işledikleri fiileri kendi nefislerinin derinliklerine indirmezler, o fiillerden etkilenip onların rengini almazlar. Onların fiilleri, sadece hevâî (hayvânî) ruh ile kâim bulunan kuvvetlerle ilişkilidir, bu itibarla benzeri fiillerin sâdır olması onlara kolay gelir.

İnsan ise fiiller işler; bu fiiller (şekil itibarıyla) yok olur, fakat onların ruhları (özü) onlardan çekip alınır ve nefis onu özümser. Bunun sonucunda onlar, yani amellerin özü ya nur ya da zulmet olarak nefiste kendisini gösterir.

Sorumluluk için ihtiyar (hür irade) şarttır:

Şeriatın "Fiiller sebebiyle sorgulanabilmek için, onların ihtiyar ile işlenmiş olması gerekir." sözü, doktorun "Zehirden zarar, ilaçtan fayda görmenin şartı, onların boğazdan girmesi ve karın boşluğuna inmiş olmasıdır." sözü mesabesindedir.

Anlattıklarımızın belirtisi şudur: İnsan nefsi, bütün insanlığın üzerinde hemfikir olduğu riyâzât, ibadetler gibi amellerin ruhunu özümseye özümseye sonunda bütün bu amellerin nurları onda hissedilir. Terki hakkında hemfikir olunan günahlar ve yasaklardan işlenilen amellerin ruhunu yuta yuta da onda bütün bu fiillerin kasveti görülür.

b) Yüce hal ve makamlar: Muhabbetullah, Allah'a tevekkül gibi.

Bunlar hayvanlarda olmayan özelliklerdir.

İnsan, mutedil bir mizaca nasıl sahip olabilir ve işini düzene koyabilir?

Bil ki: İnsan mizacının bu türe ait özelliklerin gerektirdiği şekilde kıvamı ancak şu yollarla mümkün olur:

1. Örnek insan: Onların içinden en temizleri çıkmalı ve kendilerini ilme vermeli ve diğerleri onları taklit etmelidirler.

2. Şeriat: İlâhî bilgileri ve her türlü ihtiyaçların giderilmesi için gerekli olan kurum ve kuruluşları, ihtiyârî fiillerden ve onun vacip, mendup, mübah, mekruh ve haram şeklindeki beşli taksiminden bahseden kâideleri, genel ahlâk ve âdâb kurallarını içeren bir ilâhî nizam bulunmalıdır.

Kâmil bir insanın yetişmesi bu şartlara bağlı olduğu içindir ki, Allah Teâlâ'nın yüce hikmeti ve sonsuz rahmeti kudsiyet âleminde onların tedarikini gerekli kılmıştır. Bunun sonucunda üstün aklî kuvvete sahip en temiz ve yetenekli insanı bu iş için hazırlar ve o, ilahî mesajı oradan alır. Diğer insanlar ise ona boyun eğerler. Bu, aynen arı kovanının içerisindeki düzene benzer. Arılar içerisinde bir arıbeyi bulunur. Bu, diğer bütün arıların işlerini düzene koyacak özelliklerle donatılmıştır. Eğer bu üstün vasıflarla donatılmış kâmil insan ile kudsiyet âlemi arasında vasıtalı ya da vasıtasız bir bağlantı kurulmamış olsaydı, insan kendisi hakkında mukadder olan kemâl mertebesine asla ulaşamazdı.

Basiret sahibi bir kimse, otlamak suretiyle yaşayan bir hayvan gördüğü zaman, Allah Teâlâ'nın mutlaka onun için otlaklar hazırlamış olduğunda şüphe etmez. Aynı şekilde Allah'ın sanatı üzerinde basiretle düşünen kimse de şu sonuca varır: Mutlaka öyle ilimler olmalıdır ki, akıl, eksikliğini onlarla gidersin ve hakkında mukadder olan kemâl mertebesine ancak bunlar sayesinde ulaşabilsin. Bu ilimlerden bazıları şunlardır:

1. Tevhid yani Allah'ın (c.c.) varlığı, birliği ve sıfatlarından bahseden ilim: Bu ilmin, normal insan aklının kavrayabileceği şekilde açıklanmış olması gerekir. Nâdir şahsiyetlerin anlayabileceği şekilde kapalı olmamalıdır. Allah Teâlâ, bu ilmi *"Sübhânallahi ve bihamdihî"* yani *"her türlü noksanlıklardan uzak, her türlü övgüye lâyık"* sözüyle açıklamış ve kendisinin, onların bildikleri ve kendi aralarında kullanageldikleri diri olmak, işitmek, görmek, kudret ve irade sahibi olmak, konuşmak, öfkelenmek, acımak, mülk ve saltanat sahibi olmak, zengin olmak... gibi sıfatları olduğunu belirtmiştir.

Bütün bunların yanında, bu sıfatlarda kendisinin hiçbir şekilde eşi ve benzeri olmadığını da ortaya koymuştur: O (c.c.) diridir, fakat bizim diriliğimiz gibi değildir; O görendir, fakat görmesi bizim görmemiz gibi değildir; O kudret sahibidir, fakat kudreti bizim kudretimiz gibi değildir; O irade sahibidir, fakat iradesi bizim irademiz gibi değildir; O konuşandır, fakat konuşması bizim konuşmamız gibi değildir...

Sonra biz insanların hafsalası dahi alamayacağı şeyleri zikretmek suretiyle yaratıklarla kendisi arasında bir benzerliğin olmayışını açıklamıştır. Meselâ O (c.c.), kendisinin yağmur tanelerinin sayısını, çöllerdeki kumların sayısını, ağaçların yapraklarının sayısını, canlıların nefeslerinin sayısını bildiğini; kapkaranlık gecede (kara) karıncanın ayak izini gördüğünü; kapalı kapılar ardında odalarda çarşaf altında konuşulan fısıltıları duyduğunu... vb. beyan buyurmuştur.

2. İbadetler ilmi.

3. Her türlü ihtiyaçlar ve bunların giderilmesi için gerekli yollara dair olan ilim.

4. Cedel ilmi: Yani aşağılık nefisler, dinî hakikatler konusunda şüpheye düştükleri zaman, hakkın savunulmasına yarayacak ve problemin çözümünü sağlayacak ilim.

5. Hatırlatma ilmi: Bununla Allah'ın nimetleri, günleri[138], berzah ve mahşerde olacaklar hatırlatılır.

Allah Teâlâ, ezelde insan türüne, insanoğlunun tevarüs edeceği istidada, onun melekî kuvvetine, hal ve kabiliyetine uygun düşecek şekilde açıklanmış olan ilimlere bakmıştır. Bütün bu ilimler, gaybın gaybında (âlem-i gaybı'l-gayb) belirlenmiş ve sayılmış olarak temessül etmiştir. Bu temessül, Eş'arîlerin *"Kelâm-ı nefsî"* dedikleri şeydir ve ilim, irâde ve kudretten ayrıdır.

Sonra meleklerin yaratılması zamanı geldiğinde, Hak Teâlâ, insan ferdlerinin maslahatının, ancak pâk nefislerle kemâle ulaşabileceğini, bunlar olmadıkça eksik kalacağını bilmiştir. Bunların insan türüne olan nisbeti, insanın aklî kuvvetlerinin bedenine olan nisbeti gibidir. Yüce Allah *"Ol!"* hitabıyla sadece insan fertlerine gösterdiği inayetin bir sonucu olarak onları yaratmış ve onların içlerine gaybın gaybında belirlenmiş ve sayılmış bulunan ilimlerden bir gölge koymuştur. Melekler ruhânî varlıklar olarak şekillenmişlerdir. *"Arş'ı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunan (melekler) Rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler. Mü'minlerin de bağışlanmasını isterler."*[139] âyetinde işte bu varlıklara işaret edilmektedir.

Gaybî ilimlerin ruhanî bir vücutları olur:

Sonra ilâhî hikmet, devletlerin ve milletlerin değiştirilmesi

138 Yani geçmiş ümmetlere vermiş olduğu cezalar vb.

139 Gâfir/Mü'min 40/7-9.

için birbirini takip eden asırlar geçince, sözü edilen ilimler için bir başka ruhânî vücudun bulunmasına hükmetti. Ve o ilimler böylece o zamanın durumuna uygun düşecek şekilde şerhedilip açıklanmış oldu. *"Biz onu mübarek bir gecede indirdik. Şüphesiz biz sakındıranlardanız. Her hikmetli buyruk o gecede ayrılır."*[140] âyetinde işaret edilen husus işte bu olmaktadır.

İlâhî hikmet peygamberlerin bulunmasını gerektirmiştir:

Sonra ilâhî hikmet, Yüce Zât'ının ulviyeti ve mekanının yüksekliği hasebiyle pâk ve vahye kabiliyetli elçilerin olmasını gerekli kıldı. Bu evsafta olanları kendisi için seçti ve onları ilâhî muradın tamamlanması için görevli bir organ kıldı. Onlara kitaplarını indirdi, insanlara onlara itaat etmelerini vacip kıldı. Hz. Mûsâ hakkındaki *"Seni kendim için seçtim."*[141] âyetinin manası budur.

Gayb âleminin derinliklerinde sözü edilen ilimlerin belirlenmesini gerektiren şey, sadece insan türüne gösterilen itinadır. Hak Teâlâ, eğer Mele-i a'lâ'da yüce ruhların feyizde bulunmasını istemişse, bu sadece türün buna olan istidadı sebebiyle olmuştur. Çeşitli devirlerde, o devre has şeriatların gelmesinde ısrar etmişse, bu insan türünün o andaki halinin onu gerektirmiş olması sebebiyledir.

Sonuçta diyoruz ki, apaçık hüccetler Allah'ındır (ve eksik hiçbir şey bırakmamak suretiyle kullara bahane kapısı bırakmamıştır).

İnsanoğlu, bilgileri kesb, nazar ya da vahiy yoluyla elde eder:

Soru: İnsana namaz kılması nereden gerekli olmaktadır? Rasûllere itaat etmesi niye vaciptir? Kendisine zina ve hırsızlığın haram olması nereden çıkmıştır?

Cevap: Emredilen şeylerin vacip, yasaklanılan şeylerin de haram olması onun yaratılış özelliğinden çıkmıştır. Hayvanların ot yemesi nereden vacip, et yemesi nereden haram; yırtıcı hayvanla-

140 Duhân 44/4.
141 Tâhâ 20/41.

rın et yemesi nereden vacip, ot yemesi nereden haram, arıların arıbeyine tabi olmaları nereden gerekli ise, insanın sözü edilen yükümlülüğü de işte oradan gereklidir. Şu kadar var ki hayvan, sahip olduğu bilgileri cibillî ilham (içgüdü) yoluyla elde ederken, insan onları kesb (kazanma, tahsil) ve nazar, yahut vahiy yahut da taklit yoluyla elde etmektedir.

8) Yükümlülük, karşılık görmeyi gerekli kılar

İnsanlar, amellerinin karşılığını görürler:

Bil ki, insanlar ne işlerlerse onun karşılığını görürler; iyi ise iyi, kötü ise kötü. Bunun dört gerekçesi vardır:

1. Bu insan olmanın gereğidir. Nasıl ki otobur hayvan ot yediği, etobur hayvan et yediği zaman bedenleri kıvamında oluyor; otobur et yediğinde, etobur da ot yediğinde mizacları bozuluyorsa insan da aynı şekilde özü Hakk'ın huzurunda huşû, temizlik, semahat, adâlet olan fiiller işlediği zaman, melekî yönü kıvamında oluyor; özü bu saydıklarımızın zıddı olan fiilleri işlediğinde ise melekî yönü fesada gidiyor. Beden kafesinden kurtulduğu zaman ise, kendi yapısına mülayim olanla olmayanı, birimizin yanıktan elem duyması gibi hissediyor.

2. İnsanın, Mele-i a'lâ ile olan irtibatı, onun yaptıklarının karşılığını görmesini gerektirir:

Nasıl ki insanın, dimâğa (beyin) yerleştirilmiş bulunan idrak kuvvetleri vardır ve onlar sayesinde ayağı üzerine düşen bir şeyin kor ya da buz olduğunu hissederse, aynı şekilde melekût âleminde insanın temessül eden sûretinde meleklerden oluşan hizmetçileri vardır. Bunları, Hak Teâlâ'nın insan türüne olan inayeti var eylemiştir. Çünkü insan türü, bunlar olmaksızın edemez.

Nasıl ki bizden biri, ancak idrak kuvvetleriyle varlığını sürdürebiliyorsa, aynı şekilde bir insan, iyi bir amel işlediği zaman o meleklerden neşe ve sevinç parıltıları çıkmakta; kötü bir fiil işlemesi halinde de kin ve nefret dalgaları yayılmaktadır. Bu parıltı

ve dalgalar o kişinin içine girmekte, neşe ve iç huzuru ya da hasret ve nedamet halini almaktadır. Yahut da bazı meleklerin ya da insanların nefislerine girmekte ve bunlar onu sevmeleri ve iyi karşılamaları ya da nefret etmeleri ve kendisine kötülük yapmaları şeklinde ilhamlara dönüşmektedir. Nasıl ki birimizin ayağına kor düştüğü zaman idrak kuvvetleri yanma ızdırabını duyar, sonra bundan kalbe etki eden sinyaller çıkar ve bunun sonucunda kişi üzülürse, bedene etki eden dalgalar yayar ve bunun sonucunda beden erirse, burada da aynen öyle olur.

Meleklerin insana etkisi:

Sözü edilen meleklerin bizim üzerimizdeki etkisi, idraklerimizin bedenimiz üzerindeki etkisine benzer. Nitekim insan bir elem ya da zillet beklentisi halinde iken adaleleri titrer, benzi sararır, gücünü yitirir, belki şehveti kaybolur, idrarının rengi kırmızılaşır, bazen altına işer veya korkunun şiddetinden kendisini kaybeder. Bütün bunlar idrak kuvvetlerinin bünye üzerindeki etkileri, onunla gizli iletişimi (vahyi) ve onun üzerinde tahakkümü sonucu olmaktadır. İnsanoğlu için yaratılmış bulunan melekler de böyledir ve onlardan hem müvekkel oldukları insanlara hem de yeryüzünde işleri tedvirle görevli olan meleklere cibillî ilhamlar ve tabiî haller iner.

İnsan fertleri ile bu müvekkel melekler arasındaki ilişki, insanın idrak kuvvetleriyle bedeni arasındaki ilişki gibidir; insanlar meleklerin tabiî güçleri, melekler de onların idrak kuvvetleri mesabesindedir. Melekler tarafından aşağıya doğru dalgalar gönderildiği gibi yukarıya yani Hazîre-i kuds'e doğru da bir renk ağar ve orada adına rahmet, rıza ya da gazap, lânet denilen bir manevî halin doğmasını hazırlar. Bu, suyun ısınması için ateşe konması[142] veya neticenin elde edilebilmesi için mukaddimelerin hazırlanması, yahut kabul edilmesi için duanın yapılması gibi bir şeydir. Bu yönden ceberût âleminde yenilenme gerçekleşir; gazap olur arkasından tevbe ve rahmet olur, sonra ceza olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez."[143]

---

142 Yani ateşin, suyun tabiatına etkisi gibi, melekler de insanın tabiatına etki eder. (Ç)

143 Ra'd 13/11.

Melekler, insanların amellerini göğe çıkarırlar:

Rasûlullah (s.a.), pek çok hadislerinde, meleklerin insanların amellerini göğe yükselttiklerini, Allah Teâlâ'nın onlara kullarını nasıl bıraktıklarını sorduğunu, gündüz işlenen amellerin, gece amelinden önce ulaştırıldığını... bildirmiş, kullarla Hazîre-i kuds ortasında kâim bulunan Allah'ın nuru arasında meleklerin bir tür aracılık yaptıklarına işarette bulunmuştur.

3. Şeriat, insanın yaptıklarının karşılığını görmesini gerektirir:

Üçüncüsü, kullar üzerine yazılmış bulunan şeriatların gereğidir. Astroloji âlimi (müneccim), yıldızlar belli bir görünümde oldukları zaman onların kuvvelerinden oluşan ve Felek'in bir yerinde temessül eden bir ruhaniyetin meydana geleceğini bilir. Bu ruhaniyeti, felekiyyât hükümlerini nakleden —ayı kastediyorum— yeryüzüne naklettiği zaman, (insanların) düşünceleri o ruhaniyet doğrultusunda değişir. Aynı şekilde ârif-i billâh da bilir ki, şeriat dilinde *"leyle-i mübâreke"* diye isimlendirilen ve içerisinde her hikmetli işin ayrılıp karara bağlandığı özel bir vakit geldiğinde, melekût âleminde insan türünün özelliklerinden oluşan bir ruhaniyet oluşur. O özel vaktin gereği olarak oradan, o anda yeryüzünün en zeki insanına ilhamlar (vahiy) inmeye başlar, sonra zekaca onu takip eden diğer insanlara onun vasıtasıyla bu ilhamlar ulaştırılır, daha sonra da bütün insanlar o ilhamların kabulü ve güzel bulunması doğrultusunda yönlendirilir. O ilhamları destekleyenler teyide mazhar olurlar, karşı tavır alanlar rezil ve rüsvay edilirler. Yeryüzü meleklerine, onlara itaat edenlere iyi davranmaları, karşı çıkanlara kötü davranmaları ilham edilir. Sonra onlardan Mele-i a'lâ ve Hazîre-i kuds'e bir renk ağar da bunun sonucunda orada rıza ya da gazap meydana gelir.

4. İnsanlara peygamber gönderilmesi Allah'ın bir lütfunun sonucudur:

Dördüncüsü, insanlara peygamber gönderildiği ve Allah Teâlâ onu göndermekle insanlara lütufta bulunmak ve onları hayıra yaklaştırmak istediği, ona itaati vacip kıldığı zaman, ona vahyedilmiş olan ilim soyutluktan çıkıp müşahhas bir hale gelmiş olur. O ilim peygamberin himmet ve duasıyla, Allah'ın onu muzaffer kılan ilâhî teyidiyle bütünleşir ve böylece iyice güç ve kuvvet kazanır; maksat en üst düzeyde gerçekleşir.

Amellere karşılık vermek, Allah'ın sünnetidir:

İlk iki sebepten dolayı amellere karşılık vermek, Allah'ın insanlarla ilgili bir yaratılış (fıtrat) kanunudur. Allah'ın yaratılış kanunlarında (fıtrat) asla bir değişiklik bulamazsınız. Bu sadece iyilik ve kötülük anlayışının (*usûlu'l-birr ve'l-ism*) esaslarında ve küllî prensiplerinde böyledir; ayrıntılarında ve onların belirlenmesinde değildir. Bu fıtrat, zamanın değişmesiyle değişiklik arzetmeyen din olmaktadır. Bütün peygamberler onun üzerinde birlik halindedirler. Nitekim bu meyanda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Hakikaten bu, bir tek ümmet (din) olarak sizin ümmetinizdir."[144]

Sorumluluk muhakkaktır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Peygamberler üvey kardeştirler; babaları bir, anaları ayrı ayrıdır."[145]

Sorumluluk, bu kadarlıkta peygamberlerin gönderilmesinden önce de sonra da muhakkaktır.

Amellere karşılık sorumluluk, zamana göre değişir:

Üçüncü sebep dolayısıyla yapılan fiillerden karşılık görülmesine gelince, zamanın değişmesiyle bu da değişir. Nebi ve rasûllerin gönderilmesini gerekli kılan şey de bu tür sorumluluktur. Şu hadiste de buna işaret edilmektedir:

"Şüphesiz benim ve Allah'ın benimle gönderdiği şeyin misali, bir kavme gelen bir adamın haline benzer. O adam şöyle der: 'Ey kavmim! Ben orduyu iki gözümle gördüm. Ben gerçekten çıplak[146] *bir uyarıcıyım. Kurtulmaya bakın! Kurtulmaya bakın!' Kavminden bir grup onun uyarısına kulak verir ve geceden yola çıkarak yavaş yavaş giderler ve kurtulurlar. Onlardan bir grup da onu ya-*

144 Enbiyâ 21/92.

145 Buhârî, Enbiyâ, 48 ; Müslim, Fedâil, 143.

146 Araplar bir casus gönderdiğinde, eğer o düşman askerini görürse kavmine soyunarak çıplak vaziyette döner ve onları uyarırdı. Daha etkin olması için böyle yaparlardı.

lanlarlar ve oldukları yerde sabahlarlar. Sonunda ordu onlar üzerine bir baskın yapar ve onları helâk eder, köklerini kurutur. İşte bana itaat eden, getirdiğime tabi olan kimse ile bana isyan eden ve Hakk'tan getirdiklerimi yalanlayan kimsenin durumu da aynı bu misaldeki gibidir."[147]

Sevap ya da azap, tebliğden ve şüphelerin izalesinden sonradır:

Dördüncü sebep dolayısıyla olan karşılık görme ise, ancak peygamberlerin gönderilmesinden, şüphelerin izalesinden ve gerçek manada tebliğin yapılmasından sonra olur. Nitekim bu manada Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Helâk olanın açık bir delille helâk olması; yaşayanın da açık bir delille yaşaması için böyle yaptı."[148]

---

147 Buhârî, İ'tisâm, 2 ; Müslim, Fedâil, 16.

148 Enfâl 8/42.

9) İnsanların yaratılış özellikleri farklıdır ve bu farklılık onların ahlâklarına, fiillerine ve kemâl mertebelerine etki eder

Karakter değişmez:

Bu konuda delil, Rasûlullah'tan (s.a.) rivayet edilen şu hadislerdir:

"Eğer bir dağın yer değiştirdiğini duyarsanız inanınız; fakat bir insanın huyunu değiştirdiğini duyarsanız inanmayınız. Çünkü o, yaratıldığı hal üzere olur."[149]

"Dikkat edin! Âdem oğulları farklı derecelerde yaratılmışlardır; onlardan bazısı vardır ki mü'min olarak doğar..."[150]

Başka bir hadislerinde insanların öfke ve borç tahsili konusunda derece derece olduklarını beyanla şöyle demiştir:

"İnsanlar; altın ve gümüş madenleri gibi madenlere benzerler..."[151]

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"De ki: Herkes kendi karakteri üzere hareket eder."[152]

---

149 Ahmed, 6/443.

150 Tirmizî, Fiten, 26; Ahmed, 3/19.

151 Hadisin devamı şöyle: *"Onların câhiliyet devrinde hayırlı olanları, dinin özünü kavramak şartıyla İslâm'da da hayırlıdırlar. Ruhlar da (ezelde) bir arada bulunan topluluklardır. (Ruhlar âleminde) birbiriyle tanışık olanlar kaynaşır, tanışık olmayanlar ayrılırlar."* Buhârî, Enbiyâ, 2 ; Müslim, Birr, 159-160 ; Ebû Dâvûd, Edeb, 16. (Ç)

152 İsrâ 17/84.

İnsandaki melekî kuvvet iki şekil üzeredir:

Eğer bu konuyla ve zikrettiğimiz hadislerin manalarıyla ilgili olarak Allah Teâlâ'nın kalbime açtığı hakikatleri öğrenmek istersen bil ki:

İnsanda mevcut bulunan melekî kuvvet iki şekil üzere yaratılır:

1. Mele-i a'lâ'ya uygun düşen şekil:[153] Mele-i a'lâ sâkinlerinin özelliği, esmâ ve sıfat ilimleri ile şekillenmek, ceberût âleminin inceliklerini bilmek, ihatalı bir şekilde ilâhî nizama vakıf olmak ve onun uygulanması için himmet etmek.

2. Mele-i sâfil'e uygun düşen şekil[154]: Bunlar yeryüzündeki işleri tedvîrle görevli melekler olup, üst makamdan kendilerine inen sâikler sebebiyle şuursuzca harekete geçerler. Himmet ve marifet sahibi değillerdir. Bununla birlikte nurânî varlıklar olup, her türlü hayvânî kir ve özelliklerden uzaktırlar.

İnsandaki hayvanî kuvvet de iki şekil üzeredir:

Aynı şekilde insandaki hayvânî kuvvet de iki şekil üzere yaratılır:

1. İfrat hali: Bol besin içerisinde yetişen, itina ile bakıma alınan, güçlü iri vücutlu, dehşetli, yüksek sesli, kavraması kuvvetli, üstün gayretli, azametli, ifrat derecede öfke ve hased duygularına sahip, aşırı şehvet sahibi, üstünlük ve kendisini göstermek için yarış halinde, korku bilmez, gözünü daldan budaktan esirgemez bir boğa gibi özellik arzeden hayvânî güç.

2. Zaaf hali: Hayvânî kuvvetin ikinci şekli, burulmuş, sakat doğmuş, kuraklık içerisinde yetişmiş, itinasız ve uygunsuz yerde bakılmış, bedeni zayıf, hor ve hakir, sesi düşük, kavraması çelimsiz, ürkek, gayretsiz, üstünlük ve kendisini gösterme gibi bir yarışı aklından bile geçirmeyen bir hayvan gibidir.

Bu iki kuvvetin her ikisine de ait, iki yönünden birini belirleyen bir karakter, onu teyit eden, güçlendiren ve destek veren bir kesb hali (yani kazanılarak elde edilen özellik) bulunur.

---

153 Bundan sonra bunu "üst melekî güç" diye ifade edeceğiz. (Ç)

154 Bundan sonra bunu da "alt melekî güç" diye ifade edeceğiz. (Ç)

Melekî ve hayvânî güçlerin bir araya gelmesi:

Melekî ve hayvânî güçlerin bir araya gelmesi de iki şekil üzere olur:

1. Bazen zıtlaşarak bir araya gelirler. Bu durumda her biri kendi gereklerini talep uğrunda yeterli gücü gösterir, amaçlarını ve fıtrî özelliklerini gerçekleştirmek için son derece hırslı bulunur. Kuşkusuz bu durumda aralarında çatışma doğacak ve bunun tabiî sonucu olarak da hangisi üstün gelirse kendisini gösterecek, diğerinin etkileri ortadan kalkacaktır.

2. Bazen de uzlaşarak birleşeceklerdir. Melekî kuvvet gerçek taleplerinden biraz fedakarlık yapacak ve biraz aşağıya inecektir. Akıllı olma, cömertlik, iffet, genel çıkarları şahsî çıkarlara tercih, peşin hazlarla yetinmeksizin geleceğin de düşünülmesi, her alanda temizliğin sevilmesi... gibi asıl amaçlarına yakın bulunan şeyleri istemekle yetinecektir.

Hayvânî kuvvet de biraz yükselecek ve re'y-i küllîye fazla uzak olmayan, ona zıd da düşmeyen şeyleri isteyecek ve böylece aralarında anlaşma gerçekleşecek, çatışma içermeyen bir uyum sağlanacaktır.

Melekî kuvvetle hayvânî kuvvetten her birinin ve bunların birleşme hallerinin iki uç noktası bir de orta hali vardır, ayrıca uç taraflara ya da orta noktaya yakın olan haller bulunur.

Melekî kuvvetle hayvânî kuvvetin birleşme hallerinin şekilleri:

Böylece sonsuz nitelikte haller bulunur. Ancak kendi hükümleriyle müstakil bulunan ve başkalarının da bilinmesinde esas alınan haller sekiz tanedir. Bunlar, çatışma halindeki birleşme haliyle, uzlaşmalı birleşme halinin dörde ayrılması sonucunda ortaya çıkar. Bunlar şunlardır:

Kuvvetlerin çatışma halindeki birleşmeleri şöyle olur:

1. Üst melekî güç, ifrat haldeki hayvânî güçle birleşebilir.
2. Üst melekî güç, zayıf haldeki hayvânî güçle birleşebilir.
3. Alt melekî güç ifrat haldeki hayvânî güçle birleşebilir.
4. Alt melekî güç zayıf haldeki hayvânî güçle birleşebilir.

Uzlaşmalı birleşme hali de, bu saydığımız dört şekil üzere olabilir ve böylece hepsi sekiz kısım eder.

Bunlardan her birisinin kendisine ait bir hükmü vardır ki, bunlar farklılık arzetmez. Kim onların hükümlerini öğrenmeye muvaffak olursa, pek çok şüphe ve tereddütten kendisini kurtarmış ve rahatlamış olur.

Biz burada bunlardan sadece bu kitapta ihtiyaç duyacağımız bazı şeyleri zikredeceğiz.

Ağır riyâzet altına girmeye en çok ihtiyacı bulunan kimseler, hayvânî gücü güçlü olan, özellikle de bu gücü, melekî gücüyle çatışma halinde bulunanlardır.

Kemâl mertebesine ulaşmada en şanslı olanlar, üst melekî güce sahip olanlardır. Ancak bunlardan hayvânî gücüyle uzlaşmalı olanlar amel ve âdâb bakımından daha güzeldirler. Çatışmalı olanlar ise, eğer hayvânî gücün tesirinden kendilerini kurtarırlarsa ilim bakımından daha üstün olurlar, fakat amel ve âdâba fazla ilgi göstermezler.

(Cihad ve benzeri kahramanlık isteyen) büyük işlere en az önem verenler, hayvânî gücü zayıf olanlardır. Ancak bunlar üst melekî güce sahipse, her şeyi sırf Allah'a teveccüh için terkederler. Alt melekî güce sahip biriyse, eğer hayvânî gücün tasallutundan kurtulursa herşeyi âhiret için bırakır, aksi takdirde tembellikten ve rahatına düşkünlüğünden bırakır.

(Kahramanlık isteyen) büyük işlere en atılgan olanlar, hayvânî gücü aşırı olanlardır. Ancak bunlar üst melekî güce sahipse, re'y-i küllîye uygun düşen başkanlık, yöneticilik gibi işlere çok yatkın olurlar.

Bunlardan alt melekî güce sahip bulunanlar savaş, ağır yük taşıma gibi şeylerin altına gözlerini kırpmadan girerler. Bunlardan kuvvetleri çatışmalı olanlar, eğer hayvânî gücün tesirine girerlerse sadece dünya işleriyle uğraşırlar. Melekî güç üstün gelirse dinî işlerle, nefsi olgunlaştırmakla ve onu her türlü meşgalelerden tecrid etmekle uğraşırlar.

Uzlaşmalı olanlar, bunların her ikisiyle de uğraşırlar ve her ikisini de birden ele alırlar.

İnsanların mertebece en üstünü:

Üst melekî gücü zirvede olan kimseler, din ve dünya işlerinin idaresine talip olurlar. Onlar yeryüzünde Hakk'ın muradı ile bâki, hilâfet ve önderlik gibi küllî bir nizamın tamamlanması için onun

(icrâ) organı mesabesinde olurlar. Bunlar, peygamberler ve onların varisleri, liderler, sultanlar ve ulu'l-emr (ulemâ ve ümerâ)dir.

Allah'ın dini konusunda kendilerine uyulması gereken kimseler güçleri uyuşmalı ve üst melekî güce sahip olanlardır. Bunlara en itaatkâr olanlar ise, güçleri uyuşmalı olup alt melekî güce sahip kimselerdir. Çünkü bunlar ilâhî sırları/yasaları (*nevâmîs*) şekil ve hey'etleriyle kabul ederler.

En uç tarafta olanlar, güçleri çatışmalı olanlardır. Çünkü bunlar ya tabiatın karanlıkları içerisinde gömülü kalırlar ve doğru yolu bulamazlar ya da onlara egemen durumda olurlar. Eğer üst güce sahiplerse, ilâhî sırların özüne sıkı sıkıya yapışırlar. Şekillere takılıp kalmazlar bunların bütün gayretleri ceberût âleminin sırlarını öğrenmek ve onların kalıbına girmeye çalışmak olur. Biraz aşağı mertebede iseler, riyazet ve evrâda[155] çok önem verirler; keşif, müşahede, duanın kabulü... vb. gibi melekût âlemine ait fevkalâdeliklerden hoşlanırlar, ilâhî sırlara/yasalara kalplerinin derinliklerinden sarılmazlar, sadece çare olarak tabiata hâkim olma ve nurları celbetme yoluyla maksatlarına ulaşmaya çalışırlar.

Bunlar, bu özel mesele ile ilgili olarak Rabbimin bana lutfettiği esaslardır. Kim bunları iyi kavrarsa, Allah'ın sevgili kullarının (ehlullah) hallerini, onların kemâl mertebelerini, işarette bulunmak istedikleri ince noktaları anlayabilir ve onların seyr-i sülûk mertebelerine çıkabilir.

"Bu, bize ve insanlara Allah'ın lutfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler."[156]

---

155 Vird kelimesinin çoğuludur. Kişinin her gün okumayı âdet edindiği dua ve zikir demektir.

156 Yûsuf 12/38.

10) Fiillere iten düşüncelerin doğuş sebepleri

Bil ki: İnsanın içerisinde hissettiği ve kendisini o doğrultuda harekete sevkeden düşünceler, kalbine gelen ilhamlar şüphesiz sebepsiz değildir. Diğer hadiselerde olduğu gibi Allah'ın sünneti (yaratılış kanunu) bunların da sebepleri olmasını gerektirir. Bu sebepler şunlardır:

1. Düşünce ve tecrübe ortaya koymaktadır ki bu sebeplerden biri hatta en büyüğü insanın yaratılış karakteridir. Nitekim Rasûlullah (s.a.) daha önce nakletmiş olduğumuz hadisinde buna işaret buyurmuştur.[157]

2. Yeme, içme gibi insanı kuşatan maddî çevrenin etkisi ile değişebilen tabiî yapı: Meselâ aç olan yiyecek arar, susuz su ister, aşırı şehveti olanın gözü kadında olur. Nice insan vardır ki, fazla besin alır ve şehvetini artırır. Bunun sonucunda da kadınlara meyleder, aklı fikri onlarda olur ve içinden kadınlarla ilgili düşünceler geçer. Bu onu, birçok fiile sürükler. Kimi insan da vardır ki çok yer ve bunun sonucunda kalbi katılaşır, insanları öldürmeye kalkar, başkalarının kızmayacağı şeylere kızar. Bu iki tip insan, oruç ve kendisini ibadete vermek suretiyle nefsini terbiye ettiği zaman, veya yaşlanıp ihtiyarladıkları zaman veyahut da ağır bir hastalığa yakalandıkları zaman, kendilerinde bulunan hal büyük ölçüde değişir, kalpleri yumuşar, nefisleri iffetli hal alır. Bu yüzdendir ki yaşlılar ile gençler arasında bu gibi konularda farklılıklar bulunmaktadır. Rasûlullah (s.a.) yaşlıya oruçlu iken öpme ruhsatı verirken, aynı şeyi genç olana tanımamıştır.

---

157 *"Eğer bir dağın yer değiştirdiğini duyarsanız inanınız; fakat bir insanın huyunu değiştirdiğini duyarsanız inanmayınız. Çünkü o, yaratıldığı hal üzere olur."* hadisi. Ahmed, 6/443. (Ç)

3. Âdetler, alışkanlıklar: Bir şeyi fazlaca yapan ve kendi kaderinde bulunup nefsine uygun düşen hal ve şekilleri defalarca işleyen kimse, çoğu kez içinden onlara yönelik düşünceler geçirir.

4. Nefs-i nâtıka (ruh), bazı vakitler hayvânî arzuların esaretinden kendisini kurtarır ve yükselerek Mele-i a'lâ'dan bazı nûrânî hallere vâkıf olabilir. Bunlar bazen ünsiyet ve kalp huzuru şeklinde tecelli eder, bazen de bir fiile yönelik azim kabilinden olur.

5. Bazı aşağılık nefisler şeytanlardan etkilenir ve kendilerini onların telkinlerine kaptırır. Bazen bu telkinler, içte çeşitli (kötü) düşüncelerin oluşmasını ve sonunda da onların eyleme dönüşmesini gerektirir.

Rüyaların durumu:

Rüyalar, aynen içe doğan düşünceler gibidir. Şu kadar var ki, nefis onlar için soyutlanır ve rüya sûret halinde kendisine temessül eder. Muhammed b. Sîrîn[158] şöyle demiştir:

"Rüya üç kısımdır:

1. İçten geçen düşünceler.
2. Şeytan korkutmaları.
3. Allah'tan gelen müjdeler."

158 Muhammed b. Sîrîn: Basralıdır ve zamanının ileri gelen din âlimlerindendir. Kendisi tâbiîndendir. Rüya tabirleriyle meşhur olmuştur. Basra'da H. 110/ M. 729 da vefat etmiştir. (Ç)

11) Amellerin nefislere yapışması ve onun, kişinin hesabına yazılması

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Her insanın amel defterini boynuna astık. İnsan için kıyamet gününde, açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız. Oku kitabını! Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter."[159]

Rasûlullah (s.a.), bir kudsî hadiste Allah Teâlâ'dan rivayetle şöyle buyurur:

"Bunlar, sadece sizin amellerinizdir. Onları size sayıyorum. Sonra onların karşılığını size tastamam veriyorum. Dolayısıyla kim hayır bulursa Allah'a hamdetsin! Hayırdan başka bulan ancak kendisini suçlasın!"[160]

Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Nefis temenni eder ve arzular; cinsel organ onu doğrular ve(ya) yalanlar."[161]

Fiiller, nefsin derinliklerinden kaynaklanır:

Bil ki: İnsanın kasıtlıca yapmış olduğu fiiller ve kendisinde yerleşmiş bulunan huylar, nefs-i nâtıkanın (ruh) derinliklerinden doğar, sonra kendisine döner, eteğine yapışır ve hesabına yazılır.

Amellerin nefisten doğması: Daha önce de açıkladığımız üzere melekî ve hayvânî güçlerin ve bunların bir arada bulunma hallerinin kendilerine has hüküm ve özellikleri bulunan çeşitli halleri

---

159 İsrâ 17/13-14.

160 bkz. Müslim, Birr, 55.

161 Buhârî, Kader, 9; Müslim, Kader, 21.

vardı. Tabiî mizacın galebe çalması, meleklerin ya da şeytanların telkinlerine kapılma... vb. sebepler, hep insan karakterinin tezahürleri sonucunda ve ona göre oluyordu. Bunun içindir ki merci hep vasıtalı ya da vasıtasız olarak nefsin derinlikleri oluyordu.

Dikkat edilecek olursa görülür ki, kadın tabiatlı kişi (muhannes), ilk baştan zayıf bir karakter üzere yaratılır. Ârif olan kişi, onun o yapı üzere büyüdüğü zaman, kadınlar gibi davranmayı, onlar gibi giyinip süslenmeyi, onlara özenmeyi alışkanlık edineceğini bilir.

Aynı şekilde doktor da, bir çocuğun, sahip olduğu bünye üzere büyüdüğü ve başına beklenmedik bir hal gelmediği zaman güçlü ve kuvvetli, ya da zayıf ve çelimsiz olacağını bilir.

İnsan, belli bir işi çokça yaptığı zaman, artık onu zorlanmadan yapar:

İnsan nefsinin derinliklerinden doğan fiillerin tekrar ken isine dönmesi şöyle olur: İnsan bir işi işlediği ve onu çokça yaptığı zaman, onu itiyat haline getirir ve o işin yapılması nefse kolay gelmeye başlar, artık onu işlemek için düşünmeye, bir sâikin bulunmasına ihtiyaç duymaz. Şüphesiz nefis ondan etkilenir, onun rengini alır ve yine hiç kuşkusuz birbirinin benzeri olan bu fiillerden her birinin bu etkilenmede —az ve yeri belirsiz de olsa— bir payı vardır. Şu hadis işte bu manaya işaret olmaktadır:

"Fitneler kalplere tıpkı hasır çubukları gibi arzolunur. Artık onlar hangi kalbe işlerse o kalpte siyah bir leke hasıl olur. Hangi kalp onları kabul etmezse o kalpte beyaz bir nokta meydana gelir. Böylece iki kalbe yerleşirler. Bu kalplerden biri cilalı taş gibi bembeyazdır ve göklerle yer durdukça ona hiçbir fitne zarar vermez. Ötekine gelince, o alaca siyahtır; tepesi aşağı duran testi gibidir. Ne bir iyilik tanır; ne de bir kötülüğe karşı durur. Yalnız içine işleyen heva ve hevesini bilir."[162]

Nefis önce saf ve şekilsiz yaratılır, sonradan şekillenir:

Fiillerin nefsin eteğine yapışmasına gelince bu şöyle olur: Nefis işin başında sonradan alacağı şekillerden tamamen uzak,

---

162 Müslim, İmân, 231.

heyûlânî[163] ve boş/saf olarak yaratılır. Sonra gün be gün kuvveden fiile çıkmaya devam eder. Onun sonradan ortaya çıkan her hali, onun için öncesinden hazırlanmış olmaktadır. Bu hazırlanmış olan haller, birbiri üzerine kurulu basamakları andırır; bir sonraki basamak bir önceki basamağın önüne geçmez, bugünkü mevcut nefsi bırakmaz, her ne kadar nefis, başka şeyle olan meşguliyetinden dolayı ondan habersiz gibi olsa da ona eşlik eder. Bu hep böyle devam eder. Ancak nefsi o fiile iten sâikin ortadan kalkması durumu bundan müstesnâdır. Daha önce bahsettiğimiz yaşlı ve hastanın durumunda olduğu gibi, ya da yukarıdan gelen bir baskı ile nefsin kendi düzeninin değişmesi gibi. Nitekim âyette Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Şüphesiz iyilikler, kötülükleri giderir."[164]

"Andolsun ki, (bilfarz) Allah'a ortak koşarsan, işlerin şüphesiz boşa gider ve hüsranda kalanlardan olursun!"[165]

Her insanın nefsinin, işlediği ameller sebebiyle alacağı şekillerin sayılması:

Amellerin, nefis aleyhine sayılmasına gelince, kanaatimce bunun sırrı şudur: Âlem-i misâl'de Üst Nizam'ın (Nizâm-ı fevkânî) gereği olarak her insan için bir sûret (sembol) vardır. "Elest bezmi"nde[166] verilen yeminde zâhir olan, bu sûretin bir görünümüdür. Kişi varlık âlemine çıktığı zaman, o sûret onunla çakışır ve ikisi bütünleşir. Bir fiil işlediği zaman, o sûret bu fiille —kişinin bir ihtiyarı olmaksızın— tabiî olarak sevinir. Belki mahşerde, amelleri yukarıdan sayılmış olarak ortaya çıkar; amel defterlerinin okunması budur. Belki amelleri, organlarına sıvanmış olarak gözükür; ellerin ve ayakların yaptıklarına tanıklık etmesi de bu kabildendir.

Her sûret, amelin sonucuna göre şekillendirilir:

Sonra her amel, dünya ve âhiretteki semeresine göre şekillendirilir. Bazen melekler ona ne şekil vereceklerinde tereddüt eder-

163 Heyûlâ, misâl âlemindeki maddenin karşılığıdır. (Ç)

164 Hûd 11/114.

165 Zümer 39/65.

166 "Kâlû belâ..." âyetine işarettir. bkz. A'râf 7/172. (Ç)

ler. Bu durumda Allah Teâlâ onlara: *"Ameli, olduğu gibi yazın!"* diye emir buyurur. Gazzâlî şöyle der:

"Allah Teâlâ'nın âlemin başlangıcından sonuna kadar olmasını takdir buyurduğu her şey, Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu bir şey üzerinde yazılıdır ve korunma altına alınmıştır. Bu şeye Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle bazen *"Levh"*, bazen *"Kitâb-ı mübîn"*, bazen de *İmâm-ı mübîn"* adı verilir. Âlemde cereyan eden ve edecek olan her şey burada yazılıdır ve nakşedilmiştir. Ancak o, bu gözle görülmez.

Allah'ın Levh'i bizimkilere benzemez:

Sakın aklınıza Levh denilince, tahtadan veya demirden ya da kemikten bir levha gelmesin. Kitap deyince de kağıttan ya da yapraktan bir şey düşünmeyesiniz. Kesinlikle şunu anlamalısınız ki, Allah'ın Levh'i biz insanların kullandıkları malzemelere benzemez. O'nun kitabı, bizim kitaplarımız gibi değildir. Nasıl ki zâtı ve sıfatları yaratılmışların zât ve sıfatlarına benzemiyorsa işte bu da öyledir. Eğer meselenin anlaşılmasını kolaylaştıracak bir benzetme istiyorsan bil ki: Kaza ve kader yoluyla belirlenmiş olan her şeyin Levh-i Mahfûz'da sübutu, Kur'ân'ın, hâfızın zihin ve kalbindeki kelime ve harflerinin bulunuşuna benzer. Bunlar hep satır satır dizilidir; hatta okurken sanki onlara bakıyor ve oradan okuyormuş gibi yapar. Halbuki sen onun zihnine baksan, beynini parça parça arasan bu yazıdan tek bir harf dahi bulamazsın. İşte Levh-i Mahfûz'da Allah Teâlâ'nın takdir buyurmuş olduğu ve olmasına hükmettiği her şeyin (kaza ve kaderin) nakşedilmiş ve yazılmış olduğunu bu şekilde anlamalısın." Bitti.

Sonra çoğu defa nefis, hayır ya da şerden yaptığı şeyleri hatırlar ve onun karşılığını bekler durur. Kişinin amelinin istikrar bulmasının bir başka izahı da bu olur.

Allah'u a'lem!

12) Amellerin, davranış motifleri (hey'ât-ı nefsâniyye) ile olan irtibatı

Ameller, davranış motiflerini tezahür şekilleridir:

Bil ki: Ameller, nefsin hallerinin dış görünüş şekilleridir ve onun açığa vurmasıdır, onun elde ettiklerinin ağıdır, örf-i tabiîde onunla aynıdır. Yani insanların büyük çoğunluğu onları, insan türünün gerektirdiği tabiî bir sebeple ifade etmek üzerinde hemfikirdirler. Şöyle ki: Dış sâik, bir amele sevketse, nefsi bu isteğe olumlu karşılık verse ferahlar ve açılır. Eğer kaçınacak olursa daralır ve sıkılır. Amele başladığı zaman, onun kaynağı olan melekî ya da hayvânî güç tek başına ona hâkim olur; karşı taraf yan çizer ve zayıflar. Aşağıdaki hadiste bu manaya işaret edilmektedir:

"Nefis temenni eder ve arzular; cinsel organ onu doğrular ve(ya) yalanlar."[167]

Her mahlûkun, kendisini onunla tanımlayacağımız bir fiili ve hali bulunur:

Hiçbir yaratık göremezsin ki, onun mutlaka kendisini onunla tanımlayıp isimlendirdiğimiz hal ve hareketleri bulunmasın. Bu hal ve hareketler, o şeyin açıklayıcısı olarak kendisini gösterir. Meselâ bir insan, bir başkasını şecâatle nitelese ve bunu açıklamak istese, mutlaka onun güçlü mücadelesinden söz edecek ve bu yolla onu tanıtmaya çalışacaktır. Onun cömert olduğunu açıklamak istediği zaman da, mutlaka harcadığı dinar ve dirhemlerden (paralardan) söz edecektir. Şayet insan, şecâat ve cömertliğin

---

167 Buhârî, Kader, 9; Müslim, Kader, 21.

sûretini gözünün önüne getirmek istese, sözünü ettiğimiz fiillerin şekillerine sığınmak zorunda kalacaktır. Allah Teâlâ, insanların fıtratını değiştirmedikçe bu böyle olacaktır. Bir insan kendisinde bulunmayan bir huyu elde etmek istediği zaman, onu muhtemelen elde edebileceği yollara başvurması, o huyu kendisine kazandıracak ilgili fiillere yönelmesi, o huya sahip büyüklerin menkıbelerini hatırlaması ve onları bu şekilde örnek alması gerekecektir.

Kudret ve ihtiyar altına giren sadece amellerdir:

Sonra ameller, sınırlı davranış kalıpları getirmede kendisine yönelinebilen munzabıt durumlardır; görülür, hissedilir, nakledilir, etki eder, kudret ve ihtiyar altına girer, onunla sorgulama ve karşılığında sevap ya da azap verme mümkündür. Öbür taraftan nefisler, amellerin ve melekelerin hesabına yazılması konusunda müsavi de değillerdir.

Bazı nefisler güçlüdür:

Bazı nefisler vardır ki, güçlüdür; onlarda melekeler amellerden daha çok temessül eder. Asâleten sadece ahlâk (huylar) onun kemâlinden sayılır. Ancak ameller onun için temessül eder. Çünkü huylar, amellerin kalıpları ve sûretleridir. Nefisler aleyhine ameller, huyların hesaba yazılmasından daha zayıf bir şekilde yazılırlar. (Amellerin huylar için temessülü,) aynen rüyada —ağızlara ve cinsel organlara mühür vurmak[168] örneğinde olduğu gibi— murad olan mananın sûrete bürünmesi mesabesindedir.

Bazı nefisler zayıftır:

Bazı nefisler ise zayıftır ve bunların amelleri bizzat kemâlleri sayılır. Çünkü bunlarda davranış motifleri müstakillen bulunamaz. Bunlar, sadece ameller içerisinde o da izmihlâle uğramış olarak temessül ederler. Dolayısıyla en nefis ameller aleyhlerine hesaplarına yazılır. Bunlar insanların çoğunluğunu teşkil eder. Bun-

168 Bir adam rüyasında, kendisini insanların ağızlarını ve cinsel organlarını mühürlerken görmüş. Rüyasını İbn Sîrîn'e anlatmış. O şöyle cevap vermiş: "Galiba sen, ezanı vaktinden önce okuyan bir müezzinsin; insanları böylece sahur vakti yemek-içmekten ve cinsî ilişkiden alıkoyuyorsun."

ların gereğinden fazla kendilerine sınırlı davranış kalıpları konulmasına ihtiyaçları vardır (ki bunlara uyarak amelleri işleye işleye kendilerinde istenilen huylar oluşsun). Bu sebepten dolayıdır ki, ilâhî şeriatlarda amellere büyük önem verilmiştir.

Amellerin Mele-i a'lâ'da istikrarı:

Sonra amellerden birçoğu, Mele-i a'lâ'da istikrar kazanır ve o amele ora sâkinlerinin, sudûr ettiği hâlet-i rûhiyeden sarfınazarla asaleten güzel ya da çirkin bulduklarına dair teveccühleri yönelir. Dolayısıyla kişinin amellerden uygun olanı işlemesi, kendilerine yaklaşması, benzemesi ve nurlarını elde etmesi için Mele-i a'lâ'dan gelen ilhamları kabul mesabesinde olur. Kötü amellerin işlenmesi halinde ise, bunun aksi olur.

Amellerin istikrarı çeşitli şekillerde olur:

1. Mele-i a'lâ sâkinleri, Rablerinden, beşer nizamının ancak ve ancak falan amelin işlenmesi, falanca işin de terki ile gerçekleşebileceğini öğrenirler. Bu ameller onların katında temessül eder ve oradan da şeriatın hükümleri olarak iner.

2. Amellere yapışan ve onlarda müdavim olan insan nefisleri Mele-i a'lâ'ya intikal ettikleri zaman ve o amellere yönelik ora sâkinlerinin hüsnü kabulleri ya da kötü bulmaları yöneldiği zaman ve bunun üzerinden bu şekilde asırlar ve nesiller geçtiği zaman, o amellerin sûretleri onların yanında istikrar kazanır ve o zaman ameller hal ve sıfatlarıyla, selef-i sâlihten bize ulaşan me'sûr afsun ve rukyelerin etkisi gibi etki eder.

Allah'u a'lem!

13) Mücâzâtın[169] sebepleri

1- Nefsin, melekî güç vasıtasıyla işlediği fiillere yönelik bir his duyması:

Bil ki: Mücâzât sebepleri —her ne kadar çok ise de— sonuç itibarıyla iki esasa çıkar:

a) Nefsin, melekî güç vasıtasıyla işlediği fiil ya da edindiği bir huyun, kendisine uygun olmadığını hissetmesi. Bu his sonucunda nefiste bir nedamet, hasret ve elem doğar ve bu haleti ruhiye belki de uyku ya da uyanıklık halinde elem verici, horlayıcı ve tehdit edici olayların temessül etmesini gerekli kılar. Nice nefisler vardır ki, muhalefet ilhamı için istidatlı bulunmaktadır ve meleklerin dili üzere kendisine zâhir olması için ona hitap olunmaktadır; aynen istidatlı bulunduğu diğer ilimlerde olduğu gibi. Aşağıdaki âyet-i kerîmede işte bu esasa işaret olunmaktadır:

"Hayır! Her kim bir kötülük eder de onun kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktir. Onlar orada devamlı kalacaklar."[170]

2- Hazîre-i kudş'ün insanoğluna teveccühü:

İkincisi, Hazîre-i kuds'ün insanoğluna teveccühüdür. Mele-i a'lâ'da, hem hoşnut olunan hem de öfke ile karşılanan haller, ameller ve huylar vardır. Mele-i a'lâ sâkinleri Rablerinden, hoşnut

---

169 Mücâzât: İşlenilen amellere karşılık vermek demektir. İyi olanların ödüllendirilmesi, kötülerinin de cezalandırılmasını içeren bu kelimenin manasını tam olarak karşılayacak bir kelime bulamadığımızdan bir kaç kelime ile ifade yerine aynen korunmasını tercih ettik. (Ç)

170 Bakara 2/81.

olunan hal, amel ve huy sahiplerinin her türlü nimetlerle ödüllendirilmesini, aksi durumda olanların da azapla cezalandırılmasını güçlü bir şekilde talep ederler. Onların bu duaları kabul edilir ve onların himmetleri Âdem oğullarını kuşatır; üzerlerine —diğer ilimlerin indiği gibi— rıza ve lânet yağar ve yağan rıza ve lânetler, elem verici ya da nimet getirici olaylar şeklinde surete bürünürler, Mele-i a'lâ'nın tehditkâr ya da destek verir halini görürler. Bunun sonucunda muhtemelen nefis, onun gazabından etkilenir ve bu etkilenme olayı kendisine bayılma ya da hastalık şeklinde ârız olur. Bazen de Mele-i a'lâ sâkinlerinden içe doğan düşünce (havâtır) ve benzeri zayıf hâdiselere destek verici mahiyette himmetler iner. Bunun sonucunda da (yeryüzünü tedvîrle görevli) meleklere ya da insanlara falancaya iyilik yapmaları ya da kötülük etmeleri ilhamında bulunulur. Belki kişinin karışık halde bulunan bir işi salâh ya da fesâda havale edilir ve böylece onun nimetlendirilmesini ya da azaplandırılmasını temin edecek şeyler ortaya çıkar.

Allah Teâlâ'nın insanoğluna değer vermesi:

Dahası, apaçık hakikattir ki, Allah Teâlâ, gökleri ve yeri yarattığı günden beri insanoğluna özel bir değer vermiş ve bu durum, onun başıboş bırakılmaması, işlediği şeylerden dolayı sorgulanması sonucunu doğurmuştur. Fakat, idrak etme zorluğu sebebiyle biz meleklerin duasını, Allah Teâlâ'nın bu inayetine bir delil kılmış bulunuyoruz. Allah'u a'lem!

Şu âyet-i kerîmede bu esasa işaret bulunmaktadır:

"Fakat âyetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüşlere gelince işte Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların lâneti onların üzerinedir. Onlar ebediyen lânet içerisinde kalırlar. Artık kendilerinden ne azap hafifletilir ne de onların yüzlerine bakılır."[171]

İki esas birleşir ve birlikte çok çeşitli acaip sûretler meydana getirirler:

İki esas birleşir ve bu birleşmelerinden nefsin kabiliyeti ve amele göre çok sayıda acaip sûretler meydana gelir. Ancak birincisi, nefsi ıslâh ya da ifsâd eden amel ve huylar konusunda daha güçlüdür. Bunu en çok kabul eden nefisler ise, en temiz ve en güçlü olanlarıdır. İkincisi ise, küllî maslahatlara ters düşen, insanoğ-

171 Bakara 2/161-162.

lunun nizamının yararına olan şeylere karşı bulunan amel ve huylar hakkında daha güçlüdür. Bunu kabule en yatkın olan nefisler ise, en zayıf ve en kötü olanlarıdır.

Her iki sebebin de, hükmünü belli bir süreye kadar engelleyen manileri vardır. Birinci sebebin manisi, melekî gücün zayıf, hayvânî gücün de kuvvetli oluşudur. Bu durumda melekî güç tamamen örtülür ve sırf hayvânî güçten oluşmuş bir nefis söz konusu olur ve melekî gücün elemlerinden müteessir olmaz bir hal alır. Nefis, hayvânî gücün tasallutundan yavaş yavaş kurtulur, baskısı azalır, melekî güç yavaş yavaş kendisini hissettirmeye başlarsa tedrîcî olarak azap görmeye ya da haz duymaya başlar.

İkinci sebebin engeli ise, sebeplerin hükmü muhalif olan şey üzerinde mutabakat arzetmesidir. Bu, Allah Teâlâ'nın takdir ettiği vade (ecel) gelinceye kadar sürer. Vade gelince de karşılık, kararlaştırıldığı şekil üzere iner. Bu meyanda Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Her ümmetin takdir edilmiş bir eceli vardır. Ecelleri geldiği zaman ne bir saat geri kalırlar, ne de ileri giderler."[172]

172 Yûnus 10/49.

İKİNCİ BÖLÜM

AMELLERİN KARŞILIĞININ HAYATTA VE ÖLDÜKTEN SONRA NASIL VERİLECEĞİ

1) Amellerin karşılığının dünyada iken verilmesi

Amel, karşılığı gerekli kılar:

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Başınıza gelen her musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah çoğunu affeder."[173]

"Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden onlara indirileni (Kur'ân'ı) hakkıyla uygulasalardı, şüphesiz hem üstlerinden, hem de ayaklarının altından yerlerdi (yeraltı ve yerüstü nimetlerinden istifade ederek refah içerisinde yaşarlardı)."[174]

Allah Teâlâ'nın (Nûn sûresinde[175]) anlattığı bahçe sahiplerinin, sadakadan kaçmaları sebebiyle başlarına gelenler erbabının malumudur.

Rasûlullah (s.a.):

"Gönlünüzde olanları açığa vursanız da gizleseniz de farketmez; Allah onunla sizi sorguya çeker..."[176]

"Kim bir kötülük işlerse, karşılığını görür."[177] âyetleri hakkında şöyle buyurmuştur:

"Bu, Allah Teâlâ'nın, kulu, kendisine isabet eden humma (hastalık), musibet ve(ya) dikenle hatta gömleğinin yenine (cebine) koyduğu eşyasını kaybedip üzülmesi ve sonra astarının içinde bulması yoluyla cezalandırmasıdır. Bütün bunların sonucunda kul,

---

173 Şûrâ 42/30.

174 Mâide 5/66.

175 bkz. Kalem/Nûn 68/18-33.

176 Bakara 2/284.

177 Nisâ 4/123.

külçe altının kıpkırmızı (yabancı maddelerden arınmış) bir halde körükten çıkması gibi günahlarından çıkar."[178]

Melekî güç kâh tebarüz eder, kâh ayrılır:

Bil ki: Melekî güç, hayvânî güç içerisinde gizli kaldıktan sonra tekrar tebârüz edebilir ve onunla beraber olduktan sonra ondan ayrılabilir. Bu ayrılma işi de:

a) Tabiî ölüm yoluyla olur. Bu durumda tabiî ki (hayvânî güç) gıdadan aldığı desteğini yitirir ve varlığı, yerini dolduran başka bir şey olmaksızın çözülür. Artık nefsi, açlık, tokluk, öfke gibi ârızî haller etkileyemez. Bunun sonucunda nefis üzerine Kuds âleminin boyası iner.

b) Bazen de ihtiyârî ölüm yoluyla olur. Kişi, riyazet ve sürekli Kuds âlemine teveccühte bulunarak hayvânî gücünü kırmaya devam eder ve sonuçta üzerine melekî gücün bazı parıltıları doğmaya başlar.

Her şey, kendi tabiatına uygun düşen amel ve haller karşısında açılır ve ferahlık duyar; tabiatına ters düşen şeyler sebebiyle de daralır ve sıkıntı duyar. Her elem ve lezzetin de, şeklini alacağı bir sûret bulunur. Yakıcı hılt[179], mahmuzlama suretine bürünür; safrânın hararetinden kaynaklanan eza, sıkıntı ve huzursuzluk şeklinde kendisini gösterir ve kişi rüyasında ateş ve alev görür; balgam sebebiyle maruz kalınan eza, soğuğu göğüsleme şeklinde belirir ve rüyada su ve kar görülür.

Melekî gücün tebarüz etmesi:

Melekî güç tebarüz ettiği zaman, uyanık iken ya da uyku halinde rüyada —eğer temizlik ve huşû haline ulaşmışsa— ünsiyet, sevinç ve melekî güce uygun düşecek sâir sûretler ortaya çıkar. İti-

---

178 Buraya alınan hadiste eksiklik ve hatalar var. Bu yüzden hadisi Ahmed, Müsned, 6/218 (ve İbn Kesîr, 1/340) deki rivâyeti esas alarak çevirdik. Hadisin baştarafı da şöyledir:

Ali b. Zeyd annesinden nakleder: Hz. Âişe'ye,*"Gönlünüzde olanları açığa vursanız da gizleseniz de farketmez; Allah onunla sizi sorguya çeker..."* ; *"Kim bir kötülük işlerse, karşılığını görür."* âyetleri hakkında sordum. Şöyle dedi: "Ben bunları Rasûlullah'a (s.a.) sorduğumdan beri bana bu konuda hiç kimse sormamıştı. Rasûlullah (s.a.) bana şöyle buyurmuştu: *"Ey Âişe! Bu, Allah Teâlâ'nın, kulu, kendisine isabet eden humma..."* (Ç)

179 Eski tıbba göre insan bedeni dört hılttan (ç. ahlât) meydana gelir. Bunlar safra, kan, sevdâ ve balgamdır. (Ç)

dal haline zıt düşen hallerde ise, bu saydıklarımızın zıtları kendisini gösterir, horlayıcı ve tehdit içeren olaylar oluşur; öfke, avını parçalayan yırtıcı bir hayvan; cimrilik, sokan bir yılan sûretinde ortaya çıkar.

Hâricî[180] mücâzâtta kural:

Hâricî mücâzâtta kural, bunun esbâb (sebepler) çerçevesi dahilinde meydana gelmesidir. Kim bu sebepleri ihata eder ve onlarla ilgili ilahî nizâm kendisince açıklık kazanırsa, kesinlikle bilir ki Hak Teâlâ, dünyada, sözü edilen nizam gereği hiçbir âsiyi cezalandırmadan bırakmayacaktır. Bu durumda nimetlenmesini ya da azaplandırılmasını gerektirici sebepler mevcut olduğu zaman, kişi sâlih ameller sebebiyle nimetlenir veya kötü ameller sebebiyle azap görür.

(Prensipte böyle olmakla birlikte) sebepler hep kişiye elem vermek doğrultusunda oluşsa, fakat o kişi sâlih biri olsa, bu takdirde amelleri (istisnaî bir durum olarak) belanın kaldırılması veya hafifletilmesi ya da nimetlendirilmesi yönüne çevrilir. O kişi eğer fâsık ise, (işlediği salih ameller) nimetinin izalesine vesile kılınır ve sebeplerine muârız gibi olur. Ya da sebepler hep amellerine uygun düşecek şekilde oluşur ve bu durumda açık bir yardıma mazhar olur.

Nizâmın hükmü daha güçlü olabilir:

Bazen beşer üstü nizamın hükmü, amellerin hükmünden daha güçlü olabilir. Dolayısıyla fâcire istidrâc yoluyla mehil verilir, sâlih olan kişi ise zahirde sıkıntılara sokulur. Onun bu sıkıntılara sokulması, hayvânî gücünü kırmaya yöneltilir; o kişi bunu anlar ve aynen acı ilacı arzu ile içen kimsenin durumu gibi haline razı olur. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisindeki mana işte budur:

"Mü'minin misali, taze ekin demeti gibidir; rüzgar onu eğiltir, kimi kere yere yıkar, kimi kere de doğrultur. Eceli gelinceye kadar böyle devam eder. Münafığın misali ise kendisine hiçbir şey dokunmayan dimdik erze[181] ağacı gibidir. Sonunda bu ağacın sökülmesi bir defada olur."[182]

---

180 Kişinin elinden nimetlerin alınması, başına musibetlerin gelmesi vb. yoluyla olan ve dış âlemde cereyan eden mücâzât kastedilmelidir. (Ç)

181 Erze: Lebnan çamı ya da katran denilen sert ve cüsseli bir ağaç. bkz. Armenag K. Bedevian, Polyglottic Dictionary of Plant Names, md. 924 (Ç)

182 Buhârî, Merdâ, 1; Tevhîd, 31; Müslim, Münâfikîn, 60.

"Kendisine hastalık veya başka bir şeyden ezâ isabet eden hiçbir müslüman yoktur ki, Allah onun sebebiyle günahlarını —ağacın yapraklarını döktüğü gibi— dökmesin."[183]

Bazı memleketler vardır ki, orada şeytana itaat galip gelir ve ahalisi hayvânî nefislere benzer bir hal alır. Bu durumda mücâzât bir süre ertelenir ve onlara mehil verilir. Bu bağlamda olmak üzere Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek, ora halkını, (peygambere baş kaldırmasınlar ve bize) yalvarıp yakarsınlar diye mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkmışızdır. Sonra kötülüğü (yoksulluk ve darlığı) değiştirip yerine iyilik (bolluk) getirdik. Nihayet çoğaldılar ve: 'Atalarımıza da böyle darlık ve sevinç dokunmuştu (onlar da sıkıntılı ve sevinçli günler geçirmişlerdi)' dediler. Biz de onları, hatırlarından geçmediği bir anda ansızın yakaladık.

O (peygamberlerin gönderildiği) ülkelerin halkı inansalar ve (Allah'ın azabından) korunsalardı, elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket (ve bolluk kapılarını) açardık. Fakat yalanladılar, biz de kazanmakta oldukları kötülükler yüzünden onları yakalayıverdik."[184]

Kısaca, buradaki durum, karşılık vermek için zaman ayırmayan efendinin haline benzemektedir. Kıyamet, sanki bu iş için zaman ayrılması manasına gelmektedir. Nitekim şu âyette de buna işaret bulunmaktadır:

"Ey insan ve cin! Sizin de hesabınızı ele alacağız."[185]

Mücâzât, kulun nefsi, bedeni ya da malı üzerinde gerçekleşir:

Sonra amellere verilecek karşılık, bazen kulun nefsi üzerinde gerçekleşir; bu ona verilecek genişlik ve huzur, ya da sıkıntı ve korku yoluyla olur. Bazen bedeni üzerinde gerçekleşir; bu da gam ya da korkunun bastırması sonucunda ortaya çıkan hastalıklar yoluyla olur. Rasûlullah (s.a.) efendimizin, henüz peygamber olarak gönderilmeden önce avret mahallini açtığında bayılıp düşmesi bu tür bedenî cezalardan olmaktadır. Bazen de malı ve ailesi üzerinde gerçekleşir. Bazen insanlara, meleklere ve hayvanlara o kişiye iyi

---

183 Buhârî, Merdâ, 3; Müslim, Birr, 45.

184 A'râf 7/94-97.

185 Rahmân 55/31.

davranmaları, ya da kötülük etmeleri için içlerine ilham edilir. Bazen ilhâm ya da yönlendirmeler suretiyle kişi, hayır ya da şerre doğru yaklaştırılır.

Kim bizim bu arzettiklerimizi iyice kavrar ve her şeyi yerli yerince oturtabilirse, pek çok problemi çözmüş ve çıkmaza düşmekten kendisini kurtarmış olur. İyiliğin rızkın artmasına, kötülüğün rızkın azalmasına sebep olduğunu bildiren hadisler, kötü insanların yaptıkları iyiliklerin sevabının dünyada iken peşinen verileceğini, insanlar içerisinde en çok belaya müptelâ olanların en üstün insanlar olduğunu ve aşağıya doğru mertebeleri azaldıkça maruz kalacakları belanın da azalacağını ifade eden hadisler, getirdiğimiz bu izahlar sayesinde çözülebilecek problemler içermektedir.

Allah'u a'lem!

2) Ölümün hakikati

Madenî, hayvânî ya da insânî her sûretin bir bineği/kalıbı vardır:

Bil ki: Madenî, nebatî, hayvanî ve insanî her bir sûretin, diğerininkinden farklı bir biniti/kalıbı vardır. Keza her birine ait, diğerlerininkinden farklı bir birincil kemal mertebesi bulunmaktadır. Dış görünüş itibarıyla durum karışıklık arzetse de bu böyledir. Unsurlar[1] küçülüp azlık çokluk bakımından farklı konum, oran ve şekillerde birbiriyle kaynaştığı zaman buhar, toz, duman, ıslak yer, sürülmüş toprak, kor, alev, şule gibi iki unsurdan oluşan maddeler; kokuşmuş çamur, su mercimeği (tuhlub) gibi üç unsurdan oluşan maddeler ve zikrettiğimiz benzer şekillerde dört unsurdan oluşmuş maddeler ortaya çıkar.

Her bir surete ait mürekkep özellikler vardır:

Bu saydığımız şeylere ait, oluştukları unsurların hususiyetlerinden mürekkep bulunan özellikler vardır ve bu özellikler sadece o şeye ait olup bir başkasında bulunmaz. Bu özelliklere *"yapı özellikleri (kâinâtu'l-cevv)"* denilir. Madenîlik gelir ve mürekkep nesnenin sırtına oturur ve onu kendisine binit/kalıp edinir ve bu şekilde o şeyi madenî özellikler sahibi kılar ve mizacı korur. Sonra nebatîlik (nâmîlik) gelir ve mizacı koruma altına alınan bedeni kendisine binit edinir, unsurların cüzlerini ve onlara ait yapı özelliklerini o şeyin bizzat kendi mizacına dönüştürecek bir kuvvet kılar, böylece beklenti halinde olan kemâl halinin bilfiil ortaya çıkmasını temin eder. Sonra hayvânîlik gelir ve beslenme-büyüme

---

1 Unsurlar (ç. anâsır): Ateş, su, toprak ve havadır. (Ç)

kuvvetlerine sahip olan hevâî ruhu kendisine binit edinir ve arzulanana atılmak, kaçılandan da geri durmak suretiyle his ve irade ile organlarda tasarruf icrasında bulunur.

İnsan sûreti, insanî ruhu (neseme) kendisine binit edinir:

Sonra insanîlik gelir ve beden üzerinde tasarrufta bulunan nesemeyi kendisine binit/kalıp edinir, insiyakların ve irkilmelerin esasları olan huylara yönelir; onları süsler ve güzel idare eder, onu üst makamdan aldığı şeyler için düzlem (kâide) kılar. Durum ilk bakışta her ne kadar karışık gibi gözükse de, dikkatli bir düşünce sonucunda her sonuç, kendi kaynağıyla irtibatlandırılır ve her sûret kendi kalıbı ile diğerlerinden ayrılır.

Her bir suret için, varlığını sürdürebileceği bir madde olması gerekir:

Her bir suretin, kendisiyle varlığını sürdüreceği bir maddesi olması ve bu maddenin de o surete münasib bir şey olması zorunludur. Şu halde her suretin bir maddesi, bu maddenin de surete has bir özelliği olacaktır. Sûret ve madde arasındaki bu ilişki, heykel halindeki mum ile, onunla kâim bulunan insan suretine benzer. Mum olmadan insan şeklinin olması mümkün değildir. Bu durumda kim kalkar da, insana mahsus bulunan nefs-i nâtıka ölüm anında maddeyi mutlak surette terkeder derse saçmalamış olur.

Evet nefs-i nâtıkanın zâtî ve arazî olmak üzere iki maddesi vardır: Zâtî olan neseme yanî hayvanî ruhtur. Arazî olan da dünyevî bedenidir. İnsan öldüğü zaman, dünyevî (arzî) maddenin yok olması nefse (nefs-i nâtıkaya/ruha) zarar vermez ve o hayvânî ruh (neseme) maddesiyle var olmaya devam eder. Bu durumdaki nefs-i nâtıkanın (ruhun) hali, eli kesilmiş bulunan hat üstad ve âşığının durumuna benzer. Böyle biri, her ne kadar fiilen yazamasa bile, onda yazı kabiliyeti aynı şekilde duruyordur. Yürüme yeteneğine sahip olan bir kimsenin ayaklarının kesilmesi, işitme ve görme kabiliyetine sahip bir kimsenin işitme ve görme organlarını yitirmesi halleri de böyledir.[2]

---

2 Yani melekeye sahip olmak ayrı, o melekeler sayesinde bir iş yapmak ayrıdır. Organlar, sadece fiillerin işlenmesinde araç olmakta, hiçbir zaman yeteneklerin kaynağı olmamaktadır. Dolayısıyla nefs-i nâtıkanın sahip olduğu bu yetenekler organların ortadan kalkmasıyla yok olmaz; onlar var olmaya devam ederler. (Ç)

Amellere iten sâikler:

Bazı amel ve davranışlar vardır ki, insan onlara kalbinden gelen bir saik sebebiyle yönelir; şayet kişi kendi nefsi ile başbaşa kalsa hemen ona meyleder, ona ters düşen şeyden de kaçınır. Bazılarını ise arkadaşlara muvafakat etmek ya da açlık, susuzluk ve benzeri haricî arızî bir saikle yapar. Eğer kişi bir itiyat haline getirmemişse, bunları terkedemez. Arızî hal ortadan kalktığında fiile iten saik de ortadan kalkar. Nice bir insana sevdaya tutulan ya da kendisini şiire ya da başka bir şeye kaptıran kimse vardır ki, giyim kuşam konusunda mensup olduğu kavme muvafakat eder. Şayet giyim kuşamını değiştirmek konusunda kendi başına bırakılacak olsa, kalbinde bunun için bir sakınca görmez.[3] Bazı insanlar ise belli bir giyim kuşam tarzını sever ve bu insanlar şayet kendi başlarına bırakılsalar bu tarzın değiştirilmesine asla razı olmazlar.

Bazı insanlar yaratılıştan uyanıktırlar; çok şey arasında ortak noktayı kavrayabilirler ve kalpleri teker teker meseleler yerine onları birleştiren illete, işlevler yerine melekeye önem verir. Bazı insanlar ise yaratılış itibarıyla uykuda gibidirler; çoklukla meşguliyetlerinden teki; işlevlere takılmaktan melekeyi, tezahürlerle ilgilenmekten ruhu göremezler.

İnsan öldüğü zaman bedeni çürür, nefsi baki kalır:

Bil ki: İnsan öldüğü zaman dünyevî (arzî/topraktan) bedeni çürür, fakat nefs-i nâtıkası (ruhu) nesemeye taalluk ederek ve kendisini, yanında bulunanlara vererek varlığını sürdürür. Dünya hayatı için zarurî olan —kalbî saik sebebiyle olan hariç— bütün saikler ondan atılır ve kendisinde sadece cevherinin kökünde tutmakta olduğu şeyler kalır ve o anda melekî güç tebarüz eder, hayvânî güç zayıflar, üzerine yukarı makamdan Hazîre-i kuds'e ve orada hesabına yazılan şeylere dair yakînî bir bilgi iner. İşte o anda melekî güç (hesabının sonucuna göre) elem duyar ya da haz alır.

Bil ki: Melekî güç, hayvânî güç içerisine dalması ve onunla kaynaşması halinde mutlaka bir tür ona boyun eğmek zorunda kalır ve ondan herhangi bir şekilde etkilenir. Ancak bu durumda en

3 Yani giyim kuşamla ilgili davranışları mücerred kavmine uyma saikıyle olup, buna kalbinden gelen itici bir güç yoktur.(Ç)

zararlı olan hal, kendisine son derecede zıt düşen hallerin şekillenmesidir. En faydalı olan durum ise, kendisine son derece uygun düşen hallerin şekillenmesidir. Melekî güce zıt düşen hallerden bazıları şunlardır:

1. Kişinin mal ve aileye aşırı düşkünlük göstermesi, bunların ötesinde başka bir şeye iltifat etmemesi, aşağılık hallere cevherinin kökünde sıkıca tutunması ve benzeri *"müsamaha"* makamına zıt tavırlar ortaya koyması.

2. Pis işlere saplanması, Allah'a karşı büyüklük taslaması, O'nu hiçbir şekil ve zamanda tanımaması, boyun eğmemesi ve bunlara benzer *"ihsân"* mertebesine zıt düşecek davranışlar göstermesi.

3. Hazîre-i kuds'ün hakkı destekleme, onu yüceltme, peygamberler gönderilmesi, hoşnut olunan nizamın yerleştirilmesi... hususundaki teveccühünü nakzedici davranışlarda bulunması ve bunun sonucunda onların kin ve lânetlerine maruz kalması.

Uygun düşen haller ise şunlardır:

1. Temizlik ve Allah Teâlâ'ya boyun eğme sonucunu doğuracak amellere yönelme.

2. Kendisini dünya hayatıyla yetinme ve onunla huzur bulma halinden çıkaracak meleklerin hallerini ve inanç sistemini hatırlama.

3. Müsamahalı ve kolaylaştırıcı olma.

4. Üzerine Mele-i a'lâ'nın hayır duaları ve razı olunan nizam için yönlendirmelerinin inmesi.

Allah'u a'lem!

3) Berzahta insanların halleri farklı olacaktır

Berzah âleminde insanlar tabaka tabakadır:

Bil ki: Bu âlemde insanlar sayılamayacak kadar çok çeşitli tabakalara ayrılırlar. Ancak bunlar içerisinde belirgin olanları dört sınıftır:

1. Uyanıklar sınıfı:

Bunlardan bir sınıf uyanıklık halinde olacaktır. Bunlar sözü edilen melekî güce zıt ya da uygun düşen davranışlar sebebiyle azap görecekler ya da nimetleneceklerdir. Şu âyet-i kerîmede işte bu sınıfın haline işaret olunmaktadır:

"Nefsin 'Allah'a karşı aşırı gitmemden dolayı bana yazıklar olsun! Gerçekten ben alay edenlerdendim.' diyeceği günden sakının."[4]

Allah ehlinden (Ehlullah) öyle bir grup gördüm ki bunların nefisleri durgun su ile dolu havuz gibi olmuştur; rüzgar dalgalandırmamaktadır, öğlenin sıcağında güneş vurmuş ve sanki bir nur yumağı olmuş gibidir. Bu nur, ya rızayı mucip olan amellerin nurlarıdır, ya hafızada mahfuz olan şeylerin nurudur, ya da rahmet nurudur.

2. Tabiî nur ehli:

İkinci sınıf bunlara yakın olanlardır; ancak bunlar tabiî nur ehli olmaktadır. Bunlar rüya içerisindedirler. Bizim için rüya, hiss-i müşterekte[5] (çok işlevli duyuda) gizli bulunan, fakat uyanık-

4 Zümer 39/56.

5 Görme, işitme... gibi işlevlerin hepsini yapabilen ortak duyu. (Ç)

lık halinin içine dalınmasını, onların hayaller olduğundan zühûlünü engellediği bilgilerin ortaya çıkmasıdır. Uyuduğu zaman, tasvir ettiği şeylerin aynısı olduğunda şüphe etmez.

Safrâ mizaclı kişi muhtemelen kendisini kavurucu rüzgarların estiği sıcak bir yaz gününde sık ağaçlı bir ormanda görür. Tam o sırada her bir yanından ateş sarar; kaçmaya çalışır fakat kaçacak bir yer bulamaz. Sonra ateş kendisini yakar ve bu şekilde büyük bir azap çeker.

Balgam mizaclı kişi, kendisini soğuk bir kış gecesinde, dondurucu rüzgarların estiği buz gibi bir nehir içerisinde görür. Gemisini dalgalar savurur, kaçmaya çalışır fakat bir türlü kaçacak yer bulamaz ve sonunda boğulur. Böylece büyük bir azap çeker. Eğer sen insanlar üzerinde bir araştırma yapacak olsan, şunu görürsün: Hemen hemen herkes kendisi hakkında nimetlerle ya da ızdıraplarla dolu olan hadiselerin (rüyada) nasıl temessül ettiğini tecrübe etmiş olmaktadır. Bu ibtilâ hali rüyada olmaktadır; şu kadar var ki bu rüyadan kıyamet gününe kadar uyanma yoktur. Rüya gören kişi, rüya sırasında rüyasının haricî isimler olmadığını, gördüğü acı ve ızdırabın, duyduğu hazların haricî âlemde olmadığını bilmez. Eğer uyanma hali olmasaydı, bu sırra hiçbir zaman vakıf da olamazdı.

Bu (Berzah) âleminin "rüya" diye isimlendirilmesi yerine *"haricî âlem"* şeklinde isimlendirilmesi daha uygun ve yerinde olur.

Muhtemelen saldırgan kişi, kendisinin yırtıcı bir hayvan tarafından parçalandığını; cimri kişi, kendisinin yılan ve akrepler tarafından sokulup, sorulduğunu görür. Beşer üstü ilimlerin zevâli (?) iki melek suretine bürünür ve sorarlar: Rabbin kimdir? Dinin nedir? Peygamber (s.a.) hakkında ne dersin?

3. Hayvânî ve melekî güçleri zayıf olan sınıf:

Bir kısım da vardır ki, bunların hayvanî ve melekî güçleri zayıftır. Bunlar Mele-i sâfil meleklerine katılırlar. Bu katılma işi de:

a) Ya cibillî sebeplerden ötürü olur. Şöyle ki: Bunların melekî güçleri, hayvanî güçleri içerisine çok az dalmakta, ona boyun eğmemekte, ondan etkilenmemektedir.

b) Ya da kesbî sebepler dolayısıyla olur. Kişi kalbî sâiklere uyarak temiz olan amellere kendisini verir, nefsini ilhamları ve melekî parıltıları alabilecek bir seviyeye çıkarır.

Bu şuna benzer: Bazen insan erkek suretinde yaratılır, fakat tabiat itibarıyla muhannes olup, kadınlar gibi davranmaya, onların hal ve davranışlarını göstermeye meyleder. Şu kadar var ki, henüz çocukluk döneminde kadınlık şehveti, erkeklik şehvetinden ayrılıp kendisini göstermez. Çünkü çocuk için önemli olan yeme içme şehveti ve oyun tutkusudur. Dolayısıyla bu dönemde kendisinden istendiği gibi davranış gösterir; erkeklerin giyindiği gibi giyinir, kadınlar gibi giyinme şeklinde bir davranış göstermez. Ne zaman ki çocukluktan çıkar ve gençlik çağına ulaşır, o zaman içinde gizli bulunan tabiatı ortaya çıkar ve kadınlar gibi giyinmeye, onlar gibi davranmaya başlar, kendisini homoseksüelliğe kaptırır, kadınların yaptıklarını yapar, onlar gibi konuşur, kendisine kadın ismi verir... Bütün bunlardan sonra erkeklikten tamamen çıkmış olur.

Aynı şekilde insan da böyledir. Dünyada iken yeme içme, cimâ ve daha başka insan tabiatının ve içinde bulunduğu şartların gereği olan şeylerle meşgul olur. Ancak o, Mele-i sâfil ehline çok yakındır ve onlara doğru güçlü bir çekim altındadır. Öldüğü zaman, sözünü ettiğimiz meşguliyetler sona erer ve kişi hakiki mizacına döner ve böylece melekler arasına katılır ve onlardan olur; aynen onlar gibi ilhamlara açık hale gelir, o da diğer meleklerin yaptıklarını yapmaya başlar.

Hadiste şöyle gelmiştir:

"Cafer b. Ebî Tâlib'i, cennette meleklerle birlikte iki kanatla[6] uçan bir melek olarak gördüm."[7]

Muhtemelen (Berzah âleminde melekleşen) bunlar, Allah'ın dininin yüceltilmesi, Allah fırkasının muzaffer olması için uğraşırlar. Belki bazıları insanların hayrına olmak üzere inerler. Bazen bir kısmı, cibillî özelliğinin bir gereği olarak bedenî sûrete bürünmeyi o kadar arzu eder ki, bu âlem-i misâlden bir kapıyı çalar ve oradan inen bir kuvvet, insanî ruh ile birleşir ve nurânî cesed halini alır. Muhtemelen bazıları yenilecek ve benzeri şeylere karşı özlem duyar ve bu arzusu yerine getirilmek üzere özlem duyduğu şey kendisine sunulur. Şu âyet işte buna işaret olmaktadır:

6 Cafer b. Ebî Tâlib, Mute savaşında komutan olarak savaşırken bir kolunu kaybetmiş, bu defa sancağı öbür koluyla kavrarken o kolunu da kaybetmiş ve şehit düşmüştü. İki kanat, bu iki kola mukabil olarak zikredilmiştir. (Ç)

7 Tirmizî, Menâkıb, 29.

"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanmayın! Bilâkis onlar diridirler; Allah'ın lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar."[8]

Yaratılıştan şeytanlığa yatkın olanlar:

Üçüncü sınıftan olan insanların tam tersine bir grup vardır ki, bunlar şeytanlara çok yakındırlar. Bu yatkınlık:

a) Ya yaratılıştan olur. Zira bunların karakterleri bozuktur; hakka zıt görüşler, re'y-i küllîye uygun düşmeyen ve güzel ahlâk ilkelerinden son derece uzak olan davranışlar gösterirler.

b) Ya da kesbî olur; sürekli aşağılık hallerde bulunurlar, sapık fikirler edinirler ve şeytanların iğvalarına kendilerini kaptırırlar, bunun sonucunda her taraflarını lânet kuşatır. Bu hal üzere ölünce de, şeytanlara katılırlar, zulmetten bir elbise giydirilirler. Dünyada iken şehvetlerini giderdikleri hasis davranışları gözlerinin önünde sûrete büründürülür. Birinci sınıftan olanlar kendi nefislerinde meydana gelen bir sevinç ve huzur ile nimetlenirken, bu ikinci gruptan olanlar, sıkıntı ve keder ile azap görürler. Meselâ kadın tabiatlı (muhannes) kişi, kadın olmayan birinin kadın gibi davranmasının en kötü bir şey olduğunu bilir; ancak kendisini kadın gibi davranmaktan bir türlü alıkoyamaz.

4. Sınıf: Hayvânî gücü kuvvetli, melekî gücü zayıf olanlar:

Bunlar ehl-i ıstılâh[9] olup, hayvânî güçleri kuvvetli, melekî güçleri zayıftır. İnsanların büyük çoğunluğunu bunlar oluşturur. Bunlar çoğu halde bedende tasarruf yetkisine sahip olarak yaratılan ve ona iyice girmiş bulunan hayvânî sûrete tabi olurlar. Ölüm, bunların nefisleri için bedenden tümüyle ayrılma olmaz. Aksine nefis, tedbir olarak ayrılır; vehim plânında ayrılmaz. Öyle ki ondan, kendisinin cesedin aynı olamayacağı düşüncesi asla geçmez. Hatta öyle ki şayet ceset tepelense, ya da kesilse, bunun kesin olarak kendisine yapıldığına inanır. Bunların alameti, kalplerinin derinliklerinden "ruhlarının bedenlerinin aynı olduğunu" ya da "ruhların, beden üzerinde ortaya çıkan bir araz olduğunu" söylemeleri-

8 Âl-i İmrân 3/169-170.

9 Yani melekî güçleri ile hayvanî güçleri anlaşmalı olan kimselerdir.(Ç)

dir. Her ne kadar dilleri taklit ya da kural (resim) için başka şeyler söylese de bu böyledir. Bunlar öldükleri zaman, üzerlerine zayıf bir ışık çakar ve burada riyazete çekilenler için gözüktüğü gibi hafif bir hayal gözükür ve her şey bir defasında hayalî bir defasında da hariçte misalî olarak — aynen riyazete çekilenlere gözüktüğü gibi— suretlere bürünür. Eğer dünyada melekî ameller işlemiş ise, bu uygunluk ilmi güzel yüzlü melekler şekline sokulur; bunların ellerinde ipek olur, yumuşakça konuşurlar ve iyi davranırlar, cennete bir kapı açılır ve oradan cennetin kokusu gelir. Eğer melekîliğe aykırı düşen ya da lâneti mucip olan ameller işlemişse, o zaman bunun ilmi, kara yüzlü melekler şekline sokulur; bunlar çok serttirler, korkunç bir hitap ve davranış şekline sahip olurlar. Bu, aynen öfkenin yırtıcı hayvan, korkaklığın da tavşan sûretinde görünmesi gibidir.

İstidatları melekî olan nefisler vardır:

Öyle melekî nefisler de vardır ki, bunların sahip oldukları kabiliyetler, bu gibi yerlerde onların müvekkel kılınmasını gerektirir ve azap etmek ya da nimetlendirmekle emrolunur. Mübtelâ olan, onları —her ne kadar dünya ehli olanlar aşikâre görmeseler de— açıktan görür.

Kabir âlemi:

Bil ki: Kabir âlemi, bu âlemin bir uzantısından başka bir şey değildir. Orada bilgiler, perde arkasından iner. Orada sadece herkes kendi nefsine ait hükümleri müşahade eder. Haşr âleminde ise böyle değildir. Orada bireysel hükümler ortadan kalkacak, bütün insanlar toplu olarak kül halinde hükümlerinin ne olduğunu göreceklerdir.

4) Haşr âleminin sırlarına dair birkaç söz

Ruhlar Hazîre-i kuds'e doğru cezbedilir:

Bil ki: Ruhlar için bir *"Hazret"* vardır ki, aynen mıknatısın demiri çekmesi gibi, onları kendisine cezbeder. Bu Hazret, beden kalıplarından soyutlanmış olan nefislerin, Rasûlullah (s.a.) tarafından çok yüzlü, çok dilli ve lisanlı diye nitelediği *"Ulu Rûh"* ile birlikte toplantı yerleri olan Hazîre-i kuds'tür. Bu, insan türüne ait sûretin Âlem-i misal'de veya "zikir"de —ya da ne dersen de— şekle bürünme, kişisel özelliklerden kaynaklanan hükümlerden fani olup, türe ait ya da türe ait tarafı galip bulunan hükümlerle baki olma mahalli olmaktadır.

İnsan fertlerine ait çeşitli hükümler vardır:

Bunu şöyle açıklayabiliriz: İnsan fertlerinin, birbirinden temayüz etmesini sağlayan şahsa özel hükümleri bulunmaktadır. Keza bütün bireylerin müşterek olduğu, herkeste aynen bulunması gereken hükümler de vardır. Hiç şüphesiz ki bunlar, türün gereği olmaktadır. Şu hadiste buna işaret bulunmaktadır:

"Her doğan, fıtrat[10] üzere doğar."[11]

Bu hükümlerden bir kısmı açıktır:

Türe ve bireye ait hükümler de iki kısım olur:

---

10 Yani her doğan yaratılış safiyeti üzere doğar; sonradan çeşitli baskı, telkin, eğitim ve benzeri yollarla safiyetini yitirmeyen çocuk büyüdüğünde kendisine İslâm'ın anlatılması halinde onu kabul eder. Çünkü İslâm da fıtrat dinidir. (Ç)

11 Buhârî, Cenaiz, 92, 80; Müslim, Kader, 22-24.

a) Âşikâr olanlar: Yaratılış şekli —ki bunlar renk, şekil ve miktarlardır—, ses gibi şeylerdir. Yani herhangi bir fert, türe aitse ve yaratılışında da bir noksanlık yoksa, o türe ait olan aşikâr hükümlerin mutlaka o fertte bulunması zorunludur. Meselâ insan ayakları üzerinde dik durur, muhakeme ve konuşma melekesine sahiptir, derisi tüysüzdür; at, dört ayağı üzerinde durur, kişner ve derisi kıllıdır... Mizacın kusurdan uzak olması halinde bu örneklerini verdiğimiz açık özellikler, türe ait her bireyde mutlak surette bulunur.

b) Gizli olanlar: Bunlar, idrak, hayatı idame için gerekli davranışlara girme, üzerine gelen hadiselere karşı hazırlıklı olma gibi şeylerdir.

Her türe ait bir yasa (şeriat) vardır. Bal arısına baksanıza! Allah Teâlâ ona bitkileri dolaşıp, çiçek tozlarından yemesini, sonra bir kovan edinip aynı türün bireyleri olarak bir araya gelmelerini ve orada bal yapıp, depolamalarını nasıl vahyetmiştir?! Serçeye vahyetmiş ve erkeğinin kalbine dişisine karşı bir arzu koymuş, sonra bir yuva edinmelerini, kuluçkaya yatmalarını ve civciv çıkarmalarını vahyetmiştir. Bu vahiyledir ki kuşlar, civcivler ayakları üzerinde durur hale gelince onlara suyun ve yemin nerede olduğunu öğretmişler, düşmandan kendilerini nasıl kollayacaklarını göstermişler, kedi ve benzeri hayvanlardan, avcıdan nasıl kaçacaklarını, bir faydanın elde edilmesi ya da bir zararın uzaklaştırılması söz konusu olduğunda kendi hemcinsleriyle nasıl mücadele edeceklerini öğretmiştir. Şimdi sağduyu sahibi bir kimse, bütün bu hükümlerin (özelliklerin) türe ait sûretin gereği olmadığını düşünebilir mi?

Bireylerin saadeti ne zaman gerçekleşir:

Bil ki: Bireylerin saadeti, türe ait özelliklerin o bireyde tam ve eksiksiz olarak bulunması ve yaratılışında bir eksikliğin bulunmaması halinde tam olarak ortaya çıkar. Bunun içindir ki türlerin bireyleri, kendilerinin mutluluğunu ya da mutsuzluğunu hazırlayan şeyler hakkında farklıdırlar. Bireyler, türün kendilerine bahşettiği özellikleri taşıdıkları sürece herhangi bir elem ve ızdırap duymazlar. Ne var ki —şişlik (verem) gibi— sonradan ortaya çıkan sebepler nedeniyle fıtratları yani yaratılış safiyetleri değişir (ve bunun sonucunda da bahtsızlık kendisini gösterir). Yaratılış safiyetinin bu değişmesine Rasûlullah (s.a.) (az önce geçen hadisin devamında) şöyle işaret etmektedir:

"Sonra anne babası onu[12] *yahudileştirir veya hıristiyanlaştırır ya da mecusileştirir."*[13]

Ruhlar, Hazret'e doğru cezbedilirler:

Bil ki: İnsanî ruhların sözü edilen Hazret'e doğru cezbedilmesi iki yolla olur:

a) Bazen "basîret ve himmet" yoluyla cezbedilirler.

b) Bazen de kişinin işlediği fiillerin, elem vermek ve nimetlendirmek amacıyla orada surete bürünmesi yoluyla olur.

Basîret yoluyla cezbedilme hali şöyle olur: Kişi kendisini hayvanî kirlerden arındırır ve bunun sonucunda da o, Hazîre-i kuds'e katılmış ve ona, sözü edilen âlemden bazı şeyler açıklanmış olur. Rasûlullah'ın (s.a.):

"Âdem ve Mûsâ, Rableri yanında toplandılar."[14] buyruğunda işaret edilen işte budur.

Rasûlullah'tan (s.a.) gelen çeşitli rivâyetlerden, salihlerin ruhlarının *"Ulu Ruh"* yanında toplantı yapmakta olduklarını öğrenmekteyiz.

Diğer cezbedilme şekli ise şöyledir: Cesetlerin haşri ve ruhların tekrar onlara döndürülmesi, yeniden başlamış bir hayat değildir; o sadece daha önceki oluşumun tamamlanması mahiyetindedir. Bu, çok yemekten kaynaklanan karın ağrısı mesabesindedir. Eğer öyle olmasaydı, onlar, birincilerden başkaları olurlardı ve yaptıklarından dolayı sorgulanamazlardı.

Hariçte gerçekleşen şeyler, rüya mesabesindedir:

Bil ki: Hariçte gerçekleşmiş bulunan şeylerin pek çoğu, manaların kendilerine münasip düşecek suretlere bürünmesi hususunda rüya mesabesinde olmaktadır. Meselâ Hz. Davud'a (s.a.) meleklerin iki davacı suretinde gözükmeleri ve kendisine davayı arzetmeleri böyledir.[15] Hz. Davud (s.a.), bunun, Evriyâ'nın hanımı hakkında gösterdiği hatalı tavrının sembolize edilmesi olduğunu anla-

12 Yani fıtrat üzere yaratılmış çocuğu.(Ç)

13 Buhârî, Cenaiz, 92, 80; Müslim, Kader, 22-24.

14 Kaynağı bulunamamıştır.

15 bkz. Sâd 38/21-26.

mış ve hemen tevbe edip, yaptığından vazgeçmiştir.[16] Rasûlullah'a (s.a.) (İsrâ gecesinde) şarap ve süt bardaklarının arzedilmesi ve kendisinin sütü seçmesi de böyledir. Bu, ümmete şehvetlerin ve fıtratın arzedileceğinin ve belli bir olgunluğa ulaşmış kimselerin fıtratı tercih edeceklerinin sembolize edilerek anlatılması şeklidir. Keza Rasûlullah'ın (s.a.), Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) ve Hz. Ömer'in (r.a.) beraberce kuyunun etrafında (ayaklarını salarak) oturmaları; Hz. Osman'ın (r.a.) ise onlardan ayrı tek başına oturması, —Saîd b. el-Müseyyeb'in[17] yorumuna göre— mezarlarına defnedilişinin sembolize edilmiş bir şekli oluyordu.[18] Bu kadar örnek yeterlidir. Haşır olaylarının büyük çoğunluğu işte bu kabildendir.

Nefs-i nâtıkanın, insanî ruh (neseme) ile olan irtibatı:

Bil ki: Nefs-i nâtıkanın, neseme ile olan ilişkisi, pek çok insana nisbetle daha güçlü ve şiddetlidir. Aşina olunanlarından uzak bulunan ilimlere nisbetle onun hali, anadan doğma kör olup hiçbir şekilde renkleri ve ışığı düşünemeyen kimsenin haline benzer. Nefsin onların elde edilmesine yönelik bir arzusu da bulunmaz, bu ancak asırlar ve uzun zamanların geçmesi sonrasında, surete bürünmeler, temessül etmeler içerisinde oluşur.

Yeniden diriltilme (ba's) sonrasında mücâzât:

Nefisler, yeniden diriltildikten sonra ceza ya da mükafaat görürler. Bu, kolay ya da zor bir hesaba çekilmek, selametle ve(ya)

---

16 İyice araştırılırsa görülecektir ki, bu konuda Hz. Davud'a (s.a.) nisbet edilen israilî haberlerin çoğu asılsızdır. Güya Hz. Davud, Evriyâ'nın karısına göz koymuş ve onu almak için de kocasını savaşa göndermiş ve böylece öldürülmesini ve hanımın kendisine kalmasını plânlamıştır. Hz. Davud, masum bir peygamber olarak bu gibi yakıştırmalardan uzaktır. Kaldı ki Kur'ân'da zikredilen olayda bu anlatılanları yakından ya da uzaktan destekleyecek bir husus da bulunmamaktadır. Kur'ân'dan anlaşılan şudur: Hz. Davud, kendisine arzedilen davada aceleci davranmış ve henüz karşı tarafı dinlemeden hüküm vermeye kalkışmıştır. Onun Kur'ân'da sözü edilen tevbesinin sebebi —özellikle de kendisine hikmet ve haklıyı haksızdan ayırma kabiliyeti verilmiş iken— işte bu aceleci tavrıdır.

Bu konuda bkz. Çantay, Meâl, 2/812. (Ç)

17 Tabiîn âlimlerinin büyüklerindendir.

18 Hz. Osman'ın (r.a.) kabri, onlarınkinden ayrı yerdedir.(Ç)

yaralı bereli olarak sırattan geçmek, tabi olduğu kimselerin peşine düşmek ve bunun sonucunda kurtulmak ya da helâk olmak, ellerin ve ayakların tanıklık etmesi, amel defterlerinin okunması, esirgeyip cimrilik ettiği şeylerin ortaya çıkması ve sırtına yüklenmesi ya da onunla vücudunun dağlanması gibi yollarla olur.

Kısaca söylemek gerekirse, nefiste bulunan ve insan türünün özelliklerinin kazandırmış olduğu şeylere ait şeylerin büründüğü suretler, aldığı şekiller vardır. Kim, yakinî imanca daha derin, ruh-ı insanî bakımından daha geniş ise, haşr âlemiyle ilgili sûrî tezahürler onun hakkında daha tamam ve daha çokca olacaktır. Bunun içindir ki Rasûlullah (s.a.), ümmetinin azabının çoğunun kabir âleminde olacağını beyan buyurmuştur.

Orada temessül eden bazı şeyler de vardır ki, nefisler onları müşahede etme konusunda birbirleriyle eşit bulunurlar. Hz. Peygamber'in (s.a.) bi'seti ile açıklanmış ve yayılmış bulunan hidayetin, havuz şeklinde; nefislerin hesap hanesine yazılan amellerin terazi şeklinde surete bürünmesi; nimetin, lezzetli yemek, afiyetli içecek, arzu duyulacak eş, beğenilecek elbise, değerli ev şeklinde kendisini göstermesi gibi.

Karıştırma (tahlit) karanlıklarından nimete çıkış:

Safiyeti yitirme sonucunda içerisine düşülen karanlıklarından nimete çıkma için hayreti mucip bir tedricîlik vardır. Nitekim Rasûlullah (s.a.) bunu, cehennemden en son çıkan kimse ile ilgili olan hadisinde açıklamıştır.

Keza nefislerin, mensup oldukları türün özelliklerinden kaynaklanan bazı arzuları vardır ki bunlar, nimet şeklinde temessül eder. Bunun altında da bazı arzular bulunur. (Bütün bu arzular ve onların nimetler şeklinde sûrete bürünmesiyle) insanlar orada (derece itibarıyla) birbirinden ayrılırlar. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisi bu manayı ifade etmektedir:

"Cennete girdim, ne göreyim bir esmer güzeli.

"Ey Cibrîl! Bu nedir?" diye sordum. O şöyle cevap verdi:

"Allah Teâlâ, Ca'fer b. Ebî Tâlib'in esmer güzeline olan arzusunu gördü de, bunu onun için yarattı."[19]

---

19 Kenzu'l-ummâl, 11/33186.

"Allah Teâlâ seni cennete girdirdiğinde, eğer sen kırmızı yakuttan, seni istediğin yere uçarak götürecek bir at üzerine bindirilmeyi arzu etsen, bu arzuna mutlaka ulaşırsın."[20]

"Cennet ehlinden biri, Rabbinden ekin ekmek üzere izin istedi. Allah Teâlâ ona:

"İstediğin her şey (nimet) içerisinde değil misin?" diye sordu. O:

"Evet, fakat ben ekin ekmeyi seviyorum." diye cevap verdi. (Aldığı izin üzerine) tohum ekti. Göz açıp kapayıncaya kadar bitti, büyüdü ve hasad zamanı geldi. Dağlar gibi olmuştu. Allah Teâlâ:

"Ey Âdem oğlu! Al! Çünkü seni hiçbir şey doyuramaz." buyurdu.[21]

Sonra bir başka nimet daha vardır ki o da, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın görülmesi, tecellîler sultanının gözükmesidir. Bundan sonra ise, benim Şâri' Teâlâ'ya uyarak sükût geçtiğim ve açıklamaya girişmediğim şeyin olması vardır.

---

20 Tirmizî, Cennet, 11.

21 Buhârî, Hars, 20 (3/73).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İHTİYAÇLAR VE BUNLARIN KARŞILANMASI (İRTİFAKLAR)

1) İhtiyaçların karşılanması yollarının öğrenilmesi

Allah Teâlâ, insana ihtiyaçlarını nasıl karşılayacağını ilham etmiştir:

Bil ki: İnsan; yeme, içme, cinsî ilişki, güneş ve yağmurdan korunma, kışın soğuğa karşı ısınma ve benzeri konularda hemcinsleriyle hep aynı ihtiyacı duyar. İnsan türünün bütün bireyleri, bu konuda birbiriyle aynıdır. Allah Teâlâ, insan türüne olan özel inayetinin bir sonucu olarak, bu ihtiyaçlarını nasıl karşılayabileceğini, türe ait özelliklerin bir gereği olmak üzere fıtrî bir ilhamla onlara öğretmiştir. Hiç kuşkusuz bu konuda —yaratılıştan kusurlu olanlar hariç— türün bütün bireyleri eşit durumdadır. Bu aynen arıya yapılan ilhama benzemektedir. Allah Teâlâ, arıya çiçeklerden nasıl yiyeceğini, sonra aynı türe mensup bireylerle bir araya geleceği bir ev (kovan) edineceğini, sonra arıbeyine nasıl itaat edip onun koyduğu düzene boyun eğeceğini, sonra nasıl bal yapacağını ilham etmiştir. Yine serçeye de ilhamda bulunmuş ve bu yolla kendisini doyuracak taneleri nasıl toplayacağını, suya nasıl gideceğini, kedi ve benzeri hayvanlardan, avcıdan nasıl kaçacağını, ihtiyaç duyduğu şeyi kendisinden engelleyenlerle nasıl savaşacağını, şehvet anında erkeğinin dişisiyle nasıl çiftleşeceğini ve beraberce dağlarda bir yuva edineceklerini, sonra kuluçkaya yatmada nasıl yardımlaşacaklarını, sonra nasıl civciv çıkartıp onu besleyip büyüteceklerini öğretmiştir. Aynı şekilde her türe ait, bunun gibi bireylerinin kalplerine ilham edilmiş —o türe ait özelliklerin gereği olarak— bir yasa bulunmaktadır.

İnsana yapılan ilham, diğer canlılara yapılan ilhamdan üstündür:

Arı ve serçe örneğinde olduğu gibi, aynı şekilde insanoğluna da zarurî olan ihtiyaçlarını nasıl karşılayabileceğine dair ilhamda bulunulmuştur. Şu kadar var ki, insan türünün diğer türlerden üstün olması sebebiyle sözü edilen ilhama üç şey daha eklenmiştir.

1. İnsanın bir şeye yönelmesi re'y-i küllîden kaynaklanır.

Hayvan, görünür ya da beklenir bir amacı gerçekleştirmek için, açlık, susuzluk, cinsî arzu gibi tabiatından kaynaklanan bir saik sebebiyle harekete geçerken, insan tabiî bir saik olmaksızın, faydalı olacağını düşündüğü bir davranışta bulunabilir. Bu özelliğinin bir sonucu olarak insan, şehirde olmasını istediği uygun bir düzenin bulunmasını, huylarının güzelleştirilmesini, nefsinin olgunlaştırılmasını temin edecek ya da kendisini âhiret azabından koruyacak veyahut da kendi mevkiini insanların kabulünü sağlayacak davranışlara girebilir.

2. İnsan, ihtiyaçlarının tatmini yanında zerafet ve güzellik de arar.

İnsan, diğer türlerden farklı olarak, ihtiyaçlarının giderilmesi yanında güzellik ve zerafet (sanat, estetik zevki) de arar. Hayvan türleri sadece duyulan eksikliğin giderilmesini, ihtiyaçların karşılanmasını amaçlar. Oysa ki insan, ihtiyaçlarının karşılanması yanında gözünün aydın olmasını, nefsinin bir haz almasını da ister. Bunun sonucu olarak da eşin güzelini, yemeğin lezzetlisini, elbisenin kalitelisini, evin lüksünü arzular.

3. İnsan, ihtiyaçları giderme yollarını kendisi bulur, ya da taklit yoluyla öğrenir.

İnsanı diğer türlerden ayıran üçüncü özelliği ise keşfedici kabiliyetidir. İnsanlar arasında üstün akıl ve dirayet gücüne sahip kimseler olur. Bunlar ihtiyaçları karşılamak ve dünya nimetlerinden daha iyi yararlanmak için yeni yeni yollar bulurlar. Onlar arasında, bu üstün kabiliyetli insanların duyduğu ihtiyaçları duyan, fakat giderme yollarını bilmeyen kimseler de olur. Bu özellikte olan kimseler, üstün kabiliyetli kimselerin bulmuş olduğu yolları

görünce, ya da işitince hemen benimser ve dört elle ona sarılırlar. Çünkü o şeyi icmalî bilgisine[22] uygun bulurlar.

İnsan vardır ki acıkır ve susar, fakat yiyecek ve içecek bir şey bulamaz. Bu yüzden onları buluncaya kadar büyük ızdıraplar çeker. Bu ihtiyacını giderebilecek yollar arar, fakat bir türlü bulamaz. Sonra hüner sahibi bir kimse ile karşılaşır. Aynı şeyler onun da başına gelmiştir, fakat o besleyici tahılları keşfetmiş, onun ekilmesini, sulanmasını, biçilmesini, dövülmesini, savurulmasını ve ihtiyaç anına kadar saklanmasını öğrenmiştir; kezâ uzaktaki içme suyunu getirmek için kuyu ve kanal açmasını; testi, kırba, tabak ve benzeri eşyaların yapılmasını icad etmiştir. Bunlardan yararlanma yolunu bulmuştur. Yine insan, önceleri tahılları olduğu gibi öğütmeden; sebze ve meyveleri de çiğ olarak yemiş, fakat midesinde hazmı zor olmuştur. Bu mahzuru ortadan kaldırmanın yolunu aramış, fakat bir çözüm bulamamıştır. Sonra aynı şeylerle karşı karşıya gelen, fakat sahip olduğu üstün yetenek sayesinde pişirme, kızartma, öğütme ve ekmek yapma işlemlerini keşfetmiş ve böylece bunları ihtiyaçlarının giderilmesinde bir yol olarak kullanmaya başlayan biriyle karşılaşmış ve taklit yoluyla bunları ondan öğrenmiştir. Diğer duyulan bütün ihtiyaçları ve onların gideriliş yollarını bu iki örneğe kıyaslayabiliriz.

Düşünen kimse, insan türünün sözünü ettiğimiz bu özelliği sebebiyle, bir ülkede daha önce bulunmayan ihtiyaç giderme yol ve yöntemlerinin zamanla ortaya çıktığını görür. Bu hal üzere asırlar geçer ve insanlar bu özellikleri gereği yeni yeni buluşlar yaparlar ya da yapılan buluşları kendilerine malederler ve bunun sonucunda kesp ile teyid edilmiş bulunan ilhama dayalı bilgilerden bir birikim oluşur, insanlar onları benimser, hayatları ve ölümleri bu birikim doğrultusunda cereyan eder.

Kısaca söylemek gerekirse, sözünü ettiğimiz bu üç özellik ile, insan türünün tabiatına konulmuş bulunan ilham, nefesin haline benzer; aslı nabzın atması mesabesinde olup zorunludur; fakat nefeslerin derinliği ya da hafifliği konusunda ona ihtiyar da eklenmiştir.

Bu üç özellik bütün insanlarda eşit olarak bulunmaz. Çünkü insanlar farklı tabiatlara sahiptirler ve sözü edilen, re'y-i küllîye katılmayı, güzellik ve zerafet tutkusunu, ihtiyaçları karşılama yollarının bulunması ve bunların taklit yoluyla elde edilmesini gerek-

---

22 Yani tabiatında ilham edilmiş olarak mevcut bulunan ihtiyaçların giderilmesi bilgisine. (Ç)

tiren akıllarda farklı farklıdırlar. Ayrıca bu gibi konulara herkesin aynı oranda ayıracakları vakitleri yoktur. Bu ve benzeri sebepler dolayısıyla irtifakların iki düzeyi (had) bulunmaktadır:

İrtifaklar iki ayrı düzeydedir:

1. Bedevîler, mağaralarda ve yaşamaya pek elverişli olmayan yerlerde yaşayan insanlar gibi en ilkel toplulukların dahi gidermek zorunda kaldıkları ihtiyaçlar. Bunlara, *"birinci derecede karşılanması gerekli olan ihtiyaçlar"* demekteyiz.

2. Medenî insanlarla, üstün ahlâk sahibi kimselerin ve filozofların yetişmesine imkân veren mamur bölgelerde yaşayan insanların hissettikleri ihtiyaçlar. Bu gibi yerlerde büyük kalabalıklar yaşar ve ihtiyaçlar alabildiğine çoğalır. Tecrübe ve bilgi birikimi artar. Bunların sonucunda da ihtiyaçların giderilmesi için pek çok yollar bulunur ve insanlar gün be gün artarak çoğalan bu yollara dört elle sarılırlar.

Üst tabaka ihtiyaçları:

Bu ikinci düzeyin üst tarafı ise, tam bir refah içerisinde yaşayan hükümdarların ihtiyaçlarıdır. Çeşitli ülkelerde bulunan filozof ve bilginler bu gibi hükümdarların etrafında toplanırlar, onlar da bu filozof ve bilginlerin buluşlarını, ihtiyaçların karşılanmasında getirdikleri yenilikleri benimserler. Böylece üst seviyede ihtiyaçlar karşılanmış, tabiattan yeni yeni istifade yolları ortaya çıkmış olur. Bunlara da *"ikinci derecede olan ihtiyaçlar"* demekteyiz.

İkinci derecede olan ihtiyaçlar tamama erdikçe, üçüncü bir ihtiyacı ortaya çıkarırlar. Şöyle ki: İnsanlar kendi aralarında çeşitli muameleler yaparlar, bu esnada kendilerine cimrilik, haset, yükümlülüklerden kaçma, hak ve hukukun inkârı... gibi hoşa gitmeyen haller arız olur. Derken aralarında anlaşmazlıklar ve çekişmeler doğar, içlerinden kötü arzularının esiri olan bu yüzden başkalarına zarar veren ya da yaratılış itibarıyla öldürme, yağmalama gibi konularda cüretkâr olanlar bulunur. Tabiî ki bunların engellenmesi gerekir. Öbür taraftan kişilerin yalnız başlarına yapamayacakları veya zorlanacakları ya da istemeyecekleri faydası herkes için müşterek olan altyapı hizmetlerine ihtiyaç duyulur. Bütün bunlar sonucunda insanlar, aralarında adaletle hükmedecek, kötüleri kötülüklerinden engelleyecek, cüretkârların cüretini kıracak, vergi toplayacak ve gerekli yerlere harcayacak bir hükümdarlık kurumuna zorunlu olarak ihtiyaç duymuşlardır.

Halifelik kurumuna duyulan ihtiyaç:

İhtiyaç sonucu hükümdarlık kurumunun ortaya çıkışı, dördüncü bir ihtiyacı daha doğurmuştur. Şöyle ki: Her hükümdar kendi şehri üzerinde hâkimiyet kurup vergileri toplamaya başlayınca, kahramanlar etrafında yer almışlar ve her biri bir güç merkezi oluşturmuştur. Zamanla bunlar arasında birbirlerine karşı tahammülsüzlük, hırs ve kin doğmuştur. Derken aralarında anlaşmazlıklar çıkmış ve birbirleriyle savaş etmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda halifelik kurumuna ya da kendileri üzerinde halife gibi egemenlik kuran birine itaate ihtiyaç duyulmuştur. Burada "*halife*" sözcüğünden kastım, kolay kolay elinden saltanatı alınamayacak kadar güçlü olduğu herkesçe kabullenilen, iktidarları ancak büyük güçlerin birleşmesi ve hesapsız malların harcanması ile —ki asırlar geçecek de böyle biri ancak çıkacaktır— ellerinden alınabilecek olan otorite sahibidir.

İhtiyaç duyulan halifenin özellikleri, (yöreye,) bireylere ve âdetlere göre farklı olur. Mizaç itibarıyla daha sert ve hiddetli olan bir ulus, cimrilik ve husumette kendilerinden daha aşağı bir mertebede olan diğer uluslara nisbetle, halife ve hükümdarlara daha çok muhtaçtırlar.

Biz bu bölümde, sözünü ettiğimiz türel ihtiyaçlar, bunların giderilmesi için gerekli olan kurum ve kuruluşlar hakkında okuyucuya genel bir bilgi vermek, onların —tabiri caizse— bir fihristini çıkarmak istiyoruz. Milletlerin sağduyu ve üstün ahlâk anlayışlarının gerektirdiği ve herkesçe kabullenilen yol olan, uzak-yakın hiçbirinin ihtilâfı bulunmayan bu konulara dikkat çekmek istiyoruz. Şimdi bunları kısaca arzetmeye çalışalım.

2) Birinci derecede karşılanması gerekli ortak ihtiyaçlar ve ilgili kurumlar

Dil, en önemli ihtiyaçlardan biridir:

Sözü edilen ihtiyaçlardan biri, insanın meramını ifade edebilmesidir. Dilin ilk çıkışı şöyledir: Fiiller, davranışlar ve cisimler, beraberlik, sebebiyet verme ya da daha başka bir yolla herhangi bir sesle birlikte çıkar. O ses, o şeyi ifade için kullanılmaya başlar. Sonra o ses üzerinde tasarrufta bulunulur ve murad olunan farklı manaları ifade etmek üzere çeşitli kalıplara sokulur. Kalbî olan manalar, gözle görülebilen olaylara benzetilir ve onun için de benzeri bir ses kullanılmaya başlar. Zamanla sözcükle, ifade edilmek istenilen mana arasındaki en ufak bir alâka dahi dikkate alınır, bir arada olmak, benzer bulunmak... vb. konularda müsamaha gösterilir, belli bir ses, şu ya da bu manayı ifade etmek için kullanılmaya başlar ve böylece dil giderek genişler.

Ziraat, zenaat ve inşaat gibi faaliyetler ihtiyaçların giderilmesi yollarındandır:

Daha başka esaslar da vardır ki, onların bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Ekin ekmek, ağaç dikmek, kuyu ve kanallar açmak, pişirmek, katık etmek.

2. Kapların ve kırbaların yapılması.

3. Hayvanların evcilleştirilmesi ve beslenmesi; böylece onların etlerinden, derilerinden, kıllarından, yünlerinden, tüylerinden, sütlerinden, yavrularından yararlanılması ve binek olarak kullanılması.

4. Mağaralardan, koğuklardan (ve zamanla özel yapılardan) sıcak ve soğuktan korunmak için mesken edinilmesi.

5. Kuşların tüyü yerine geçecek, hayvan derilerinden, ya da ağaç yapraklarından yapılmış, ya da elle dokunmuş giyeceklerin edinilmesi.

6. Evlilik kurumunun ortaya çıkarılması. Sadece kişinin kendisine ait bir eşinin olması, onunla cinsî arzularını tatmin etmesi, kendisine neslini sürdürecek çocuklar vermesi, ev işlerinde, çocukların beslenmesi, büyütülmesi ve terbiye edilmesinde kendisine yardımcı olması, insanoğlunun onsuz edemeyeceği ihtiyaçlardandır.

İnsanoğlu dışındaki diğer yaratıklar, bu tür cinsî ihtiyaçlarını (kurumlaştırmadan), ancak tesadüfî olarak bir araya geldiklerinde ya da ikiz olarak doğup beraberce büyümeleri sonucunda giderirler.

7. Zenaatların bulunması: Ekim, dikim ve her türlü hafriyat işlerinin yapılmasında, hayvanların kontrol altına alınmasında araç olarak kullanılan kazma, kürek, kova, saban, ip ve benzeri âletlerin yapımıyla ilgili zenaatların ortaya çıkması.

8. Malî mübadelelerin yapılması ve bazı konularda yardımlaşmaya gidilmesi.

9. Görüşçe ileri, kuvvetçe daha üstün olanların ortaya çıkıp diğerlerini kontrolleri altına almaları ve böylece onlara herhangi bir şekilde başkanlık etmeleri, onların işlerini düzene koymaları.

10. Aralarında doğacak anlaşmazlıkları çözmek, zâlimleri zulmünden engellemek, tecavüzde bulunmak isteyenlere haddini bildirmek için herkesçe kabul görmüş bir adalet mekanizmasının bulunması.

Her ulus içerisinde, kendilerini yakından ilgilendiren konularda bir çözüm yolu bulacak, kendilerine özel ihtiyaçlarının giderilmesi için yollar keşfedecek kimselerin bulunması gerekir. Diğerleri de bunlara uyarlar.

Yine onlar içerisinden herhangi bir şekilde güzellik, refah ve rahat düşkünü insanlar; sahip olduğu cesaret, hoşgörü, fesahat, zekâ ve benzeri huy ve özellikleriyle öğünenler bulunur. Kimileri de şöhret düşkünüdür; şan ve namının her tarafa yayılmasını, mevkiinin yücelmesini ister.

Allah Teâlâ, yüce kitabında (birinci dereceden olan) ihtiyaçların esaslarını ve onların giderilme yollarını kullarına ilham ettiği-

ni beyanla insanlığa büyük bir lütufta bulunduğunu ifade buyurmuştur. Çünkü Kur'ân ile getirilen teklif, tüm insan sınıflarını kapsamaktadır ve bütün insan sınıflarını kapsayacak olan ihtiyaçlar ve onların giderilmesi yolları da ancak bu türden olacaktır.

Allah'u a'lem!

3) Geçinme âdâbı

Yararlı davranışların kurallaştırılması:

Bu konu, ikinci düzeyde olan ve daha önce açıklanmış bulunan ihtiyaçlar ve onların giderilmesi yollarının keyfiyetini araştırma konusu yapar.

Bu konunun esası şudur:

1. Tecrübe: Birinci derecede olan ihtiyaçlar ve bunların giderilme yolları, her konu ile ilgili olarak sağlıklı bir şekilde denenir ve bunlar içerisinde en az zararlı, en çok faydalı olanları seçilir ve diğerleri terkedilir.

2. Güzel ahlâk telakkisi: Keza bunlar olgun mizaçlı kimselerin yaratılıştan sahip oldukları güzel huylara arzedilir; onların kabulle karşılayıp gerekli gördükleri benimsenir, diğerleri ise terkedilir.

3. Re'y-i küllî: Bu kurallardan bir kısmı da insanlar arasında ünsiyet ve kaynaşma, güzel ilişki ve buna benzer daha başka re'y-i küllîden kaynaklanan amaçlar için aranır.

Yeme, içme, giyinme vb. âdâbının terakkisi:

Konu ile ilgili kuralların çoğunu, yeme, içme, yürüme, oturma, uyuma, yolculuk, helâya gitme, cinsî ilişki, giyinme, barınma, temizlik, süslenme, konuşma, ilaç kullanma, musibetler karşısında rukyede[23] bulunma, insanları bir araya getirici olaylardan önce bilgi verme (ilân), doğum, evlenme, bayram, yolcunun dönmesi... vb. gibi bir sevinç anında ziyafet verme, musibetlere maruz kalın-

---

23 Rukye, bir tür afsunlamadır; caiz olanı ve olmayanı vardır. (Ç)

dığında matem tutma, hasta ziyareti, ölülerin defni gibi konularla ilgili davranış biçimleri oluşturur.

Zararlı olan şeylerden kaçınma:

Mamur beldelerde yaşayan ve bozulmamış bir fıtrata sahip olan ulusların hepsi, murdar olarak ölmüş hayvan, kokuşmuş madde, mutedil bir mizaçtan uzak canlılar gibi pis ve iğrenç olan şeyleri yememe konusunda ortak bir tavır sergilemişlerdir. Yine genelde insanlar, yemeklerinin kaplara konulmasını, kapların sofra ve benzeri şeyler üzerine dizilmesini, yemekten önce el ve yüzlerin yıkanarak temizlenmesini severler; ahmakça hareketlerden ve oburluktan, yemeğe katılanlar arasında kin ve nefret doğuracak şeylerden kaçınılmasını, pis su içilmemesini, içerken (hayvan gibi) suya kapanarak nezaketsizce içilmemesini isterler.

Yararlı şeyler arzulanır:

Yine bütün insanlar temizliğe önem verme konusunda görüşbirliği içerisinde olmuşlardır. Beden, elbise ve kullanılan mekanın her türlü necaset ve kokuşmuş şeylerden ve tabiî olarak biten ve büyüyen kirlerden arındırılmasını kural olarak benimsemişlerdir. Meselâ tabiî olarak oluşan ağız kokusunun diş fırçasıyla giderilmesi, koltuk altlarında ve edep yerlerinde biten kılların tıraş edilmesi, elbisenin kirlenmesi halinde yıkanması, evde ot... ve benzeri şeylerin bitmesi halinde onların temizlenmesi gibi. Yine insanlar, kişinin, insanlar arasında üstü başı düzgün, saçı sakalı taranmış pırıl pırıl bir halde olmasını severler.

İnsanî görünümlerin terakkisi:

Kadın, bir erkeğin nikâhı altında olduğu zaman kına ve benzeri boyalarla boyanır, ziynet eşyalarıyla süslenir. Keza insanlar, çıplaklığın bir ayıp, elbisenin de bir süs olduğunda, edep mahallerini açmanın bir ar olduğunda, en iyi elbisenin bedenin tümünü örten elbise olduğunda ve sadece avret yerlerini örten bir elbisenin, tüm bedeni örten elbise gibi olamayacağında, herhangi bir eşya hakkında bilgi edinmek için, görmek, ilm-i nücûma itibar etmek, uğur telakkisine katılmak, kuşların uçuşunu yorumlamak, kehanette bulunmak, remil atmak...vb. gibi yollara başvurmada hemfikirdirler.

Güzel söz seçimi:

Sağlam tabiatlı ve zevki selim sahibi herkes, hiç şüphesiz meramını ifade ederken, lâfızlar içerisinden en yaygın olanlarını, dile ağır gelmeyenlerini; terkipler içerisinden sağlam ve güzel olanlarını seçer, üsluplar arasından da kulağa hoş gelen, muhatabı kendisine çeken, kalbin kendisine meylini sağlayan üslubu yeğler. İşte böyle bir insan, fesahat sahibi biri kabul edilir.

Kısaca arzedecek olursak, her konuda, aralarındaki mesafe uzak olsa bile tüm ülkelerde yaşayan insanların üzerinde görüşbirliği ettiği meseleler bulunmaktadır. Ancak bu meselelerle ilgili olarak, riayet edilmesi istenilen kurallar hakkında ihtilâf ederler. Meselâ tabiat bilginleri, kuralları tıbbın güzel bulduğu veriler üzerine kurarlar; ilm-i nücûmla uğraşanlar, yıldızların özelliklerine dayandırırlar, ilâhiyatçılar da *"ihsân (ihlâs, iyilik)"* telakkisi üzerine bina ederler. Nitekim her dalla ilgili kitaplarda onların bu yaklaşımlarını genişçe bulmak mümkündür. Her milletin kendisine has bir giyim tarzı ve davranış kuralları vardır ve bunların bu şekilde farklı olmasını, yaratılış özelliklerinin, örf ve âdetlerin farklı olması gerekli kılmaktadır.

4) Ev idaresi

İnsanî ilişkiler:

Bu konu, ev halkının arasında bulunan ilişkilerin korunması keyfiyetinin —daha önce sözü edilen ikinci derecede ihtiyaçlar ve giderilme yolları üzere— ele alınmasıdır. Bu başlık altında dört konu vardır:

1. Evlilik,
2. Doğum,
3. Mülkiyet,
4. Sohbet/Ünsiyet.

Aile bağları:

Bu bağlar şöyle oluşur: Cinsî ilişki ihtiyacı erkek ile kadın arasında irtibatı ve anlaşmayı gerekli kılar. Sonra (ilişki sonucunda doğan) çocuğa karşı olan müşterek şefkat, aralarında çocuğun beslenip büyütülmesi ve terbiye edilmesi konusunda dayanışmalarını gerektirir. Eşler arasında kadın, çocuk bakımına daha yatkın, akılca daha hafif, güçlüklere göğüs germede daha zayıf, haya ve eve bağlılık konusunda erkekten daha üstün, alelâde ev işlerinde daha becerikli, erkeğe nisbetle daha itaatkârdır. Öbür taraftan erkek de, akıl ve tecrübe bakımından daha isabetli, namus ve şerefini muhafaza etmek konusunda daha gayretli ve güçlü, zor ve tehlikeli işlere atılmada daha cesur, güçlülük, zorbalık, münakaşa ve gayret/kıskançlık gibi konularda kadından daha kamil bir yapıya sahiptir. Erkek ve kadının sahip oldukları bu özellikler sebebiyledir ki, her ikisi de birbirine muhtaçtır ve biri, diğeri olmadan hayatını tam anlamıyla sürdüremez.

Cinsî ilişkilerin düzenlenmesi:

Erkeklerin, kadınlara olan ihtiyaçları ve onları kendilerine has kılma arzuları, bir düzene konulmadığı zaman kargaşa ve nizaya sebebiyet verecektir. Bu itibarla, kişinin herkesin gözü önünde bir kadını kendisine eş seçtiğini ilân etmesi, onun bu davranışının halk tarafından onaylanması, seçtiği eşe artık hiç kimsenin karışmaması ve bunun bir kurum olarak kabullenilmesi gerekiyordu. Erkeğin kadına olan arzusu, kadının velisi yanındaki değeri ve onu her türlü saldırıdan koruma gayreti içerisinde olması, evlilik için kadına verilecek bir mehir, nişan ve velinin izni gibi şartları da gerekli kılmıştır. Eğer böyle olmasaydı da, veliler kendi velayetleri altındaki kadınları alsalardı, bu durum kadınlar hakkında büyük zararlara sebebiyet verirdi. Çünkü kadın arzu ettiği erkekle evlenemeyecek, kendisini *"eş"* olarak isteyenle ve en çok ihtiyacı bulunan zevcelik hakkına sahip olarak yuva kurabilmek şansını yitirecek, aksine kendisini yenge kavgalarıyla akrabalık ilişkilerinin yaralanması ve benzeri birçok sakıncaların içerisinde bulacaktı. Kaldı ki sağlam bir karaktere sahip olan kimseler, varlığının uzantısı mahiyetinde olan anasına ya da kızına veya bir ağacın iki dalı mesabesindeki kardeşine karşı bir cinsî arzu duymaz.[24]

Haya sonucu cinsî ilişkiye olan ihtiyacın açıktan söylenememesi, bunun kendisine ulviyet verilen ve sanki erkek ve kadının yaratılış gayeleriymiş gibi kabullenilen evlilik kurumu içerisinde kılıflanması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Evliliğin ilânı sırasında lütufta bulunulması ve kadının eve kapatılmasının büyük bir amaç olarak kabullenilmesi, insanların davet edileceği bir ziyafet verilmesini, tef çalınmasını ve eğlenilmesini gerekli kılmıştır.

Evlilik akdinin aleniliği:

Kısaca, bu arzettiklerimiz ve aklı başında herkesin kolayca kavrayabileceği ve bu yüzden bizim burada zikretmediğimiz daha başka pek çok gerekçeden dolayı, evlilik kurumunun, bilinen şekliyle olması vazgeçilmez bir yol kabul edilmiştir. Bilinen şekliyle

---

24 Usul, furû, kardeş ve kardeş çocuklarının... dışında evlenmeleri şer'an caiz olan yakın akrabalar arasında yapılan evliliklerde bile birçok sakıncanın bulunduğu, neslin cılızlaştığı, sakat doğum oranlarının diğer akraba olmayan evliliklere göre daha fazla olduğu tecrübe ile sabittir. Hem Hz. Peygamber'e (s.a.), hem de Hz. Ömer'e (r.a.) nisbet edilen ve yakın akraba evliliklerinde bulunulmamasını tavsiye (emir değil) eden sözler vardır.(Ç)

olan evlilikten maksadım, şer'an kendileriyle evlenilmesi haram olmayan kadınlarla, insanların (şahitlerin) huzurunda, önceden mehir vererek, nişan yaparak, denkliği gözönünde bulundurarak, veliden izin alarak, ziyafet vererek yapılması; erkeğin aile reisi olması sıfatıyla evlilik ve nafaka yükümlülüğünü üstlenmesi, kadının ev hizmetlerini görmeyi, çocuk bakımını ve kocaya itaati kabullenmesi... esasları üzerine kurulu olan evliliktir. Böyle bir evlilik kurumu, herkesçe kabul görmüş ve tüm milletlerce uygulanagelmiştir. Allah Teâlâ'nın yarattığı fıtrat bu kurumu bu şekilde benimsemektedir ve bu konuda Arap-Acem hiçbir ulusun farklı bir yol tuttuğu vaki değildir.

Ayrılığın düzenlenmesi:

Eşlerden her biri, karşı tarafa dokunan fayda ya da zararı sanki kendisine dokunmuş gibi kabul etme düzeyinde karşılıklı bir anlayış ve fedakârlığın ortaya konması, ancak nikâhın sürdürülmesi konusundaki karşılıklı irade ve rızaya dayanacaktır. Bununla birlikte sözünü ettiğimiz bu anlayış ve dayanışmanın bulunmaması, beraberliğin sürdürülmesi konusunda irade ve rızanın bulunmaması halinde —her ne kadar mübahlar içerisinde en sevimsiz de olsa— bir çıkış yolunun ve beraberliğe son verme usulünün olması bir zaruret olmuş, bu usulün (talâk, boşanma) bazı kayıtlara bağlanması ve ayrılık sonrasında iddet beklenmesi gerekli olmuştur. Kezâ (erkeğin) ölümü halinde de iddet bekleme şartı aranmıştır. Bununla, evlilik kurumuna saygı duyulmasını temin etmek, kurumun bir süre daha sürdürülmesi hakkını eda etmek ve süren beraberliğe bir vefa nişanesi olmak, neseplerin karışmasını önlemek gibi amaçların gerçekleşmesi gözönünde bulundurulmuştur.

Baba-çocuk ilişkilerinin düzenlenmesi:

Çocukların, babalarına muhtaç olmaları, babaların da çocuklarına karşı şefkat ve sevgi duymaları, çocukların yetiştirilmesinin fıtrat itibarıyle kendileri için yararlı olan şey üzere olmasını gerekli kılmış, babaların onlar üzerinde hak sahibi olmalarını gerektirmiştir. Çocuklar büyüdükleri zaman babalar, akıl ve tecrübe bakımından onlardan daha ileri bir mevkide bulunacaktır. Kaldı ki, *"iyiliğe, iyilikle mukabele edilmesi"* güzel ahlâk ilkelerindendir. Babalar, çocukların büyütülüp terbiye edilmesi sırasında tasvirine gerek duyulmayan büyük sıkıntılara göğüs germişlerdir. Bütün

bunlar, anne ve babaya iyilikte bulunmanın, terki asla hoşgörülmeyen bir yol (sünnet) olmasını gerektirmiştir.

İnsanların farklı yeteneklere sahip olmaları, çeşitli sosyal tabakaların ortaya çıkmasını gerektirmiştir:

İnsanoğlunun farklı yeteneklere sahip olması, içlerinden kimilerinin yaratılıştan efendi, kiminin de yaratılıştan köle/hizmetçi olmasını gerekli kılmıştır. Efendi tabiatlılar, zeki ve kendi geçimini yalnız başına karşılayabilecek yapıda, tıynet itibarıyla idareci ve refah düşkünü kimselerdir. Kul tabiatlılar ise, saf ve uysal yapıda olurlar; nereye çekilseler oraya giderler. Bunlar kendi geçimlerini yalnız başlarına karşılayamazlar, mutlaka bir başkasına kendilerini bağımlı hissederler. Tasada, kıvançta her hal üzere dayanışmanın olabilmesi, bu ilişkinin sürdürülmesi konusunda anlaşma içerisinde olmalarını gerektirmektedir. Sonra insanlar arasında meydana gelen bazı tesadüfler, birbirlerini esir etme sonucunu doğurmuş ve esir edilenler hakkında, esir edenlere nisbetle yeni bir statü belirlenmiş ve böylece esaret ya da kölelik nizamı doğmuştur.

Bu konuda herkesin uyacağı, terki halinde kınanacağı bir düzenin olması gerekmektedir. Fidye karşılığında, ya da fidyesiz olarak kurtuluş yolunun açık tutulması gerekmektedir.

İnsanın başına her zaman için hastalık, felç ve kötürümlük gibi çeşitli musibetler gelebilir, kendisini ihtiyaçlar içerisinde hissedebilir, aleyhine bazı haklar ve istekler doğabilir ve bütün bunlar karşısında yalnız başına kendi kendine yeterli olamaz ve mutlaka hemcinsinden yardım görmesi gerekir. İnsanlar, bu konularda eşittirler. Bu itibarla bir arada ülfet ve muhabbetle yaşamaya ve bunun sürdürülmesine muhtaçtırlar. Bireylerin bu zaafı, çaresizin imdadına koşmanın, şaşkın ve yardıma muhtaç kimselere yardımda bulunmanın mutlaka herkesten beklenilen ve terkedilmesi halinde de kınanılan bir davranış biçimi olmasını gerekli kılmıştır.

İhtiyaçlar iki düzeydedir:

a) Her ferdin, bir diğerinin zarar ya da yararını kendi zarar ve yararı imiş gibi görmedikçe karşılanamayan ihtiyaçlar. Bunlar ancak herkesin, diğerine arka çıkmada, ona mecburî olarak infakta bulunmada, karşılıklı mirasçı olmada bütün gücünü ortaya koy-

ması yoluyla karşılanabilir. Kısaca bunlar, her iki taraf için de bağlayıcı olan yükümlülükler sebebiyle doğar. Böylece *"nimet-külfet dengesi"* kurulmuş olur. Bu kısma insanlar arasında en lâyık olanlar, aralarında akrabalık bağı bulunanlardır. Çünkü bunların birbirlerini sevmeleri, birbirleriyle anlaşmaları sanki fıtrî bir durummuş gibidir.

b) Bundan daha az bir fedakârlıkla gerçekleşebilen kısım. Bunun sonucunda âfetzedelerin yardımına koşulması bütün insanlar tarafından bir usul olarak kabul edilmiştir. Sıla-ı rahmin yani akrabalık haklarının gözetilmesinin ise bütün bunlardan daha güçlü ve sağlam olması kabullenilmiştir.

Evliliği ve terkini gerekli kılan sebepler:

Bu konuya ait meselelerin büyük çoğunluğunu şunlar teşkil eder: Evliliği ve terkini gerektiren sebepler, evliliğin sünnetleri, karı ve kocada bulunması gereken özellikler, iyi geçinme, namusun her türlü kötülüklerden ve arlanmayı gerektiren davranışlardan korunması gibi kocanın görevleri; iffetin korunması, kocaya itaat etmek, ev işlerini görmek gibi karının görevleri, geçinemeyen eşlerin aralarının nasıl bulunacağı, talâkın sünneti, kocası ölen kadının yas tutması, çocukların büyütülmesi, anne ve babaya iyilikte bulunulması, kölelerin iyi idare edilmesi ve onlara güzel davranılması, onların da efendilerinin hizmetinde kusur göstermemesi, kölelerin hürriyetlerine kavuşturulması sünneti, akrabalık ve komşuluk bağlarının gözetilmesi, ülkede bulunan fakirlere yardımcı olunması, beklenmedik musibetler karşısında yardımlaşma ve dayanışma içerisine girilmesi, kabile eşrafına saygılı olunması ve onların da kabile halkı ile ilgilenmesi, mirasçılar arasında mirasın taksim edilmesi, nesep ve sıhriyet bağlarının korunması... Bu saydığımız şeylerin esasları hakkında, —farklı dinlere mensup olmalarına ve birbirlerine uzak ülkelerde bulunmalarına rağmen— istisnasız bütün uluslar görüşbirliği içerisindedirler ve onların gereğini yerine getirmeye çalışmaktadırlar.

Allah'u a'lem!

5) Muameleler

Bu bahiste, insanlar arasındaki ikinci derecede olan ihtiyaçlar ve onların giderilme yollarından olan malî mübadeleler, yardımlaşmalar ve kazanç yolları üzerinde durulacaktır.

İhtiyaçların karşılanması içi mübadelelerde bulunmak insanî bir zarurettir:

Şöyle ki: İhtiyaçlar pek çok ve çeşitlidir, üstelik bunların en iyi şekilde karşılanması istenir. Sadece ihtiyaçların karşılanması ile yetinilmez, onlardan gözün aydın olması, nefsin bir haz alması yani güzellik ve zerafet (estetik) de aranır. Bütün bunlar, ihtiyaçların her bir fert tarafından ayrı ayrı karşılanmasını imkânsız kılar. Bir kısım insan, ihtiyacından fazla yiyecek bulur, su bulamaz; diğer bir kısmı ise fazla su bulur, yiyecek bir şey bulamaz ve her biri, diğerinin elinde bulunan fazla mala karşı bir arzu duyar. Bu durumda karşılıklı arzuların tatmini için mübadeleden başka bir yol yoktur. İşte bu zaruret, mübadelenin insanlar arasında bir usul edinilmesini gerekli kılmış ve insanlar bir kişinin pek çok şeyle uğraşması yerine, tek bir ihtiyaç maddesi üretmesi ve onun için gerekli olan araçların peşinde koşturması, dolayısıyla onu güzel ve sağlam yapması, mübadele yoluyla da ürettiği şeyi diğerlerine vererek ihtiyaç duyduğu malları onlardan alması yolu üzerinde görüşbirliği etmişlerdir. Böylece bu yol, herkes tarafından kabullenilmiş bir usul olmuştur.

Mübadelelerde altın ve gümüşün aracı (para) olarak seçimi:

İnsanlar farklı farklı şeylere karşı arzu duyarlar. İhtiyaç duy-

duğu anda, kendi ürettiği mal ile doğrudan mübadele edecek kimseyi bulamayabilir. Bunun sonucunda insanlar, mübadelelerde aracı olmak üzere bir ön hazırlık yapılması zaruretini duymuşlar ve uzun zaman dayanabilecek olan belirli madenler üzerinde anlaşmaya gitmişlerdir. Böylece sözü edilen madenler karşılığında mübadele yapmak herkesçe kabul edilmiştir. Madenler arasında bu işlevi en iyi görebilecek olan altın ve gümüştür. Çünkü hacimleri küçük, maden olarak her yerde aynı, insan için de son derece faydalı madenlerdir, üstelik ziynet eşyası olarak kullanılabilmektedir. Hem bu iki maden, hilkaten para olmak üzere yaratılmışlardır. Altın ve gümüş dışındaki diğer şeyler ise, ancak ictimaî mukavele ile para olabilecek özelliktedir.

Belli başlı kazanç yolları:

Belli başlı kazanç yolları şunlardır:

1. Ziraatçılık,

2. Çobanlık,

3. Mübah halde bulunan mallara el koymak. Kara ve denizde bulunan maden, bitki ve hayvanların ele geçirilmesi gibi.

4. Zenaatler: Marangozluk, demircilik, terzilik vb. gibi, doğal halde bulunan hammaddeleri işleyerek arzulanan ihtiyaçların giderilebileceği hazır mallar haline getirme faaliyetleri.

5. Sonra (insanların piyasa için mal üretme aşamasına girmelerinin bir sonucu olarak) ticaret bir kazanç yolu olmuştur.

6. Şehir hayatının gereksinimlerini karşılamak.[25]

7. Daha sonra da, insanların ihtiyaç duyduğu şeylere yönelmek bir kazanç yolu olarak ortaya çıkmıştır.

Kazanç yollarının dallanması:

Nefislerde derinlik arttıkça, lezzet ve refaha düşkünlük çoğaldıkça, belli başlı kazanç yolları da dallara ayrılmış ve iki sebepten dolayı herkes tek bir kazanç yolunu tutar olmuştur: Bu iki sebep şunlardır:

a) Sahip olunan güçlere/melekelere uygunluk: Meselâ cesur kişiler savaş için, akıllı ve zeki olanlar hesap için, bedenen güçlü olanlar ağır yüklerin taşınması ve zor işlerin altına girilmesi için uygundurlar.

---

25 Bu cümle, tercümeye esas aldığımız baskıda yoktur; düşmüş olmalıdır.(Ç)

b) Sosyal çevre ve iklim özellikleri: Meselâ başka çocuklara nisbetle demircinin ya da komşusunun çocuğu, diğer zenaatlara nisbetle daha kolay bir şekilde demirci olabilir; deniz sahilinde oturan bir kimse, başkalarına nisbetle balıkçılık mesleğine diğer mesleklerden daha yatkın olur.

Bazı nefisler de vardır ki, hayırlı bir kazanç yolu tutmaktan gına getirir ve şehir hayatına zararlı olan kazanç yollarına başvururlar; hırsızlık, kumar, dilencilik... gibi.

Mübadele türleri:

Mübadele iki şekilde olur:

a) Malın (aynin) mal ile mübadelesi. Bu alış veriştir.

b) Malın menfaat ile mübadelesi. Bu da icâre olmaktadır.

Şehir hayatının intizamı, halk arasında kaynaşma ve sevginin bulunmasıyla ancak tamam olabilir. Bir arada yaşama ve kaynaşma zarureti, çoğu zaman ihtiyaç içerisinde bulunan kimselere karşılıksız vermeyi gerektirir, ya da ülfet, ancak böyle bir davranış ile mümkün olabilir. Böylece **hibe** ve **âriyet**[26] gibi tasarruflar doğar. Keza şehir düzeninin sağlanması ve devamı, fakirlere yardımcı olunması ile mümkündür. Bu, **sadaka** tasarrufunu gerekli kılar. Öbür taraftan toplum içerisinde beceriksiz, becerikli, züğürt, servet sahibi, bayağı işlerde çalışmayı kendilerine yediremeyenler, böyle olmayanlar, ihtiyaçların baskısı altında kalanlar, fazla bir ihtiyacı bulunmayanlar... kısaca her türden insan bulunur. Bu durumda birinin geçimi, ancak diğerinin yardımı ile mümkün olur. Yardımlaşma ise, ancak bir sözleşme (akit), ileri sürülen şartlar ve belli bir yol üzere anlaşma ile mümkün olabilir. Böylece kazanç yolarından olmak üzere **müzâraa**[27], **mudârabe**[28], **icâre**, **ortaklık**, **vekâlet** verme... gibi yeni tasarruflar vücuda gelir. Doğan ihtiyaçlar, insanları **borçlanma** ve **emanet** bırakma gibi tasarruflara iter. İnsanlar zamanla hiyanet ve inkâra maruz kaldıklarını, borçların ödenmeyip sürüncemede bırakıldığını tecrübe yoluyla öğrendiler ve bu durum onları, **şahit tutma, yazılı belge** ve **rehin alma, kefalet isteme, havale** gibi yeni tasarrufların ihdasına götürdü. Refah düzeyi arttıkça, yardımlaşma türleri de dallandı ve

26 Bir eşyayı geçici olarak kullanması için vermek, eğreti. (Ç)

27 Tarla birinden, emek birinden olan ortaklık.(Ç)

28 Emek-sermaye ortaklığı.(Ç)

yeni yeni türler ortaya çıktı.[29]

Yeryüzünde yaşayan hiçbir milletin, sözünü ettiğimiz bu muameleleri bilip yapmadıklarını, aralarında neyin adalet neyin de zulüm olduğunu bilmediklerini söylemek mümkün değildir.

Allah'u a'lem!

29 Bireylerin yaptıkları ya da karşılaştıkları zararları ödemede güçlük çekmeleri âkile sistemi gibi dayanışma gruplarını, sigorta gibi yeni yeni akitleri otaya çıkarmıştır.(Ç)

6) Şehir yönetimi

Bu konudan maksat, şehir halkı arasında mevcut bulunan ilişkilerin nasıl korunacağıdır. Şehirden kastım ise, birbirine yakın, aralarında muamelelerin sürdüğü ve çeşitli evlerde oturan insanlardan müteşekkil yerleşim birimidir.

Şehir, tek bir (hükmî) şahıstır:

Şöyle ki: Şehir, sözü edilen ilişki açısından tek bir şahıs (hükmünde) olup, birimlerden ve sosyal bir yapıdan meydana gelir. Çeşitli birimlerden meydana gelen herşeyin, madde ve suretinde çözülmelere, yapısında hastalığa maruz kalabilmesi kaderidir. Hastalıktan maksat, halihazırdaki haline nisbetle başka bir durumun o topluma daha uygun olmasıdır. Keza toplumlar, hasta olabilecekleri gibi sağlıklı da olabilirler.

Şehir yönetimi için bir başkanın seçilmesi:

Şehirde büyük kalabalıklar yaşar. Bu itibarla onların tümünün âdil bir düzenin sağlanması ve devam ettirilmesi üzerinde görüşbirliği etmeleri imkânsızdır. Kezâ, belli bir makamı ihraz etmeksizin içlerinden herhangi birinin, diğerlerine karşı emredici/yasaklayıcı bir tavıra girmesi de imkânsızdır. Çünkü bu tutum, büyük çaplı çarpışmalara sebebiyet verir ve şehir düzeni ancak seçmenlerin (ehlü'l-hall ve'l-akd) çoğunluğunun itaati üzerinde anlaşacağı; yardımcıları, güç ve kudreti bulunan bir başkanın mevcudiyeti ile sağlanabilir. Cimrilikte, hiddette, öldürme ve gasb gibi cürümlere karşı cüretkârlıkta en ileride olanlar, idare edilmeye en çok muhtaç kimselerdir.

Şehir, çeşitli bozulmalara maruz kalabilir:

Şehrin maruz kalabileceği bozulmalardan biri, kötü ruhlu kimselerin bir araya gelerek şehir düzenini bozmak ve kötü yollara sapmak için bir güç oluşturmalarıdır. Bu gibi oluşumlar:

a) İnsanları haraca bağlamak ve böylece ellerinden mallarını almak amacıyla olabilir —ki bu amaçla toplananlar yolkesicilerdir.

b) Ya şehir halkına öfke veya kinle zarar vermek maksadına dayanır.

c) Ya da yönetime el koymayı amaçlar.

Bu gibi düzeni bozucu unsurlara karşı adam toplamak ve onlara savaş açmak gerekir.

Zulmün ve taşkınlığın önlenmesi gerekir:

Şehir düzeninin maruz kalabileceği bozulmalardan biri de, zâlim ve zorba insanların (bireysel olarak) ortaya çıkarak öldürme, yaralama ya da dövme gibi yollarla veya ailesine, kızlarına ya da kızkardeşlerine musallat olma yoluyla veya açıktan gasb ya da gizlice çalma gibi yollarla mala el koyma yoluyla veyahut da toplum içerisinde kınanmasını gerektirici işlere nisbet ederek hakaret etme suretiyle insanlara zarar vermesidir.

Fesâdın önlenmesi gerekir:

Bir diğeri, şehir halkına gizliden gizliye zarar verecek muzır fiillerdir. Sihir, zehir katma, insanlara muzır şeyler öğretme, halkı yönetime, köleyi efendiye, karıyı kocaya karşı ayaklandırma... bunlardandır.

Bir diğeri, meşru yollardan giderilmesi gereken ihtiyaçların gayr-ı meşru yollarla giderilmesi sonucunu doğuran kötü alışkanlıklardır. Livata (eşcinsellik), sevicilik, hayvanlarla cinsî ilişkiye girme... bunlardandır. Bu gibi kötü alışkanlıklar, kişiyi meşrû olan nikâhtan alıkoyar ve kadının erkekleşmesi, erkeğin de kadınlaşması gibi saf yaratılış özelliklerinden uzaklaştırır veya geniş çaplı anlaşmazlıkların, kavga ve gürültülerin çıkmasına neden olur; birden çok erkeğin aynı kadınla cinsî ilişkiye girmesi, içki içmeye devam edilmesi gibi.

Zararlı muamelelerin engellenmesi:

Bir diğeri, şehir düzenine zarar verecek muamelelerdir. Kumar, kat kat[30] alınan riba, rüşvet, ölçü ve tartı âletlerinde hile, ti-

caret mallarında kusuru gizleme[31] (tedlîs), malın henüz pazara gelmeden alınıp kapatılması, karaborsacılık (ihtikâr), pazarlık kızıştırma... gibi davranışlar bunlardandır.

Husûmetlerin önlenmesi ve sebeplerinin ortadan kaldırılması:

Bir diğeri, tarafların kendi şüphelerine sarılıp anlaşmaya yanaşmadıkları ve durumun da açıklık kazanmadığı husumetlerdir. Bu durumda beyyine[32], yemin, yazılı belge, hal karinesi... vb. gibi (en azından zan[33] ölçüsünde) bir dayanağa, anlaşmazlıkların herkesçe kabul görür bir mekanizmaya havalesine, tercih yönlerinin ortaya çıkarılmasına, tarafların ileri sürebilecekleri yanıltıcı hileleri bilmeye vb. ihtiyaç duyulur.

İhtisaslaşma işinin dağıtılması:

Şehir düzenini bozacak şeylerden biri de, halkın giderek bedevîleşmesi ve birinci derecede olan ihtiyaçlarla yetinmeye başlamaları veya medenî faaliyetlerini bir başka şehir için sürdürmeleri veyahut da iktisadî etkinliklerin çeşitli kesimlere dağıtılmasında belli bir oran gözetilmeksizin şehire zarar verecek şekilde sürdürülmesidir. Meselâ hemen herkesin ticarete yönelmesi ve ziraatin terkedilmesi veya çoğunluğun askerlik ve benzeri bir mesleğe yönelmesi gibi. Oysa ki, nisbet olarak ziraatçiler yemek gibi; zenaatkârlar, tüccarlar, muhafızlar da ona tat veren tuz mesabesinde olmalıdırlar.

Yırtıcı hayvanlar ve zararlı haşerâtla mücadele:

Bir diğer bozucu unsur, şehrin yırtıcı hayvanların ve zararlı haşerâtın istilasına uğramasıdır. Bu itibarla, bunlara karşı müca-

---

30 Bu kayıt, Kur'ân âyetinde de geçer ve ihtirazî olmayıp ittifakîdir. Yani vakıaya uygun olarak gelmiş bir kayıttır; şart manası içermez. Dolayısıyla ribanın haramlığı için kat kat olması şartı yoktur.(Ç)

31 Malların iyisini öne koymak vb. gibi yollarla yapılan müşteriyi aldatma şekli.(Ç)

32 İki şahit gibi.(Ç)

33 Şeriat lisanında "zan" yüzde ellinin üzerinde, fakat yüzde yüz kesinlikte olmayan bilgi ifade eder. Bu bilgi, itikat konusunda geçerli olmamakla birlikte muamelât konusunda bir dayanaktır ve kendisiyle amel etmek gerekir.(Ç)

dele edilmesi ve onların tüketilmesi gerekmektedir. Bunlardan tam anlamıyla korunabilmek için, herkesin müştereken yararlanacağı binalar yapmak gerekecektir; şehiri kuşatan surlar, ribatlar, kaleler, karakollar, çarşılar, köprüler... gibi.

Yerüstü ve yeraltı su kaynaklarından yararlanma:

Şehir düzenini tam anlamıyla koruyabilmek için gerekli olan unsurlardan biri de kuyuların açılması, su kaynaklarının çıkarılması, nehirlerin ulaşıma elverişli hale getirilerek seyir için gemilerin bulundurulmasıdır.

Zenaatkârların kendilerini işlerine vermeleri:

Şehir düzeni için gerekli hususlardan biri de, tüccarlara iyilik ve kolaylık gösterilmek suretiyle şehir halkının ihtiyaç duyacağı gıda maddelerini hazır bulundurmalarını sağlamak, şehir halkına, yabancılara karşı iyi davranmalarını öğütlemektir. Çünkü yabancılara iyi davranılması, onların şehire çokça ve sıkça gelmelerini temin edecektir. Ziraatçilerden, tarlalarını boş bırakmamaları, zenaatkârlardan işlerini güzel ve sağlam yapmaları istenecek; güzel yazı, hesap, tarih, tıb ve benzeri elverişli sanat ve mesleklerin icrası için yeterince elemanın bulundurulması doğrultusunda plânlama ve yönlendirme yapılacaktır.

Şehirde olup bitenleri bilmek ve böylece şehir düzenini bozan kimseleri iyilerden ayırmak; ihtiyaç sahiplerini öğrenmek ve onlara yardımcı olmak; faaliyette bulunan sanat ve meslek sahiplerini bilmek ve böylece yeri ve zamanı gelince onlardan yararlanmak da şehir düzeninin tam olabilmesi için gerekli olan hususlardandır.

Ülkelerin harap olmasının sebepleri:

Zamanımızda ülkelerin harap olmasının sebepleri başında iki şey gelmektedir:

1. Devlet hazinesine üşüşmek: Hazinede hakları bulunan askerler ve ilim adamlarının, ya da yöneticilerin ihsanda bulunageldikleri zahid ve şairlerin veyahut da dilenciliği âdet haline getirenlerin geçimlerini devlet hazinesinden karşılamayı itiyat haline getirmiş olmaları. Bunların asıl amaçları, bir yarar sağlamaksızın geçimlerini çıkarmak, kadro işgal etmektir. Gün be gün sayıları

kabaran bu sınıf, giderek şehir hayatını zehir etmeye ve halk üzerine bir yük olmaya başlarlar.[34]

2. Ağır vergilerin konulması: Ziraatçiler, tüccarlar ve çeşitli meslek erbabı üzerine konulan ağır vergiler, gönüllü icra edilen bu faaliyetlerin zamanla altından kalkılmaz bir yük haline gelmesi ve onların kökünün kazınması sonucunu doğurur veya güçlü kuvvetli kimseler vergi kaçırmaya başlar ya da isyana kalkışır. Oysa ki, şehri mamur edecek şey, mükelleflere fazla yük getirmeyen bir vergi sisteminin olması, asayişi sağlayacak kadar da güvenlik görevlisinin bulundurulmasıdır. Zamanımız insanları, bu ince nokta üzerinde düşünmelidirler.

Allah'u a'lem!

---

34 Müellif sanki günümüz Türkiye'sinden bahseder gibidir. Kendisini rahmetle yadederiz.(Ç)

7) Hükümdarlar (devlet başkanları)

Halife hükümdarda bulunması gereken özellikler:

Hükümdarın, güzel ahlâka sahip olması gerekir; aksi takdirde şehir üzerine bir yük olur. Eğer cesaret sahibi olmazsa, düşmana mukavemet etmede zaaf gösterir ve bu durumda halk ona hor gözle bakar. Eğer yumuşak huylu (halîm) biri olmazsa, halkını zorba tavrıyla ezebilir. İleri görüşlü (hakîm) biri değilse, şehir için gerekli tedbirleri alamaz. Hükümdar aynı zamanda akıllı, ergen, hür, erkek, görüş sahibi, işitme, görme, konuşma kusuru bulunmayan, hem kendinde hem de kavminde bir şerefsizlik taşımayan, kendisinde ve atalarında güzel hasletler bulunan, halk tarafından iyi bilinen ve şehir halkının yararına çalışmaktan geri durmayacağı, bu konuda bir kusur göstermeyeceğine inanılan bir kimse olmalıdır. Bütün bunlar akıl yoluyla, bulunması gerekli görülen şartlardır. Farklı ülkelerde yaşamalarına, farklı dinlere sahip olmalarına rağmen bütün milletler bu şartlar üzerinde ittifak edegelmişlerdir. Çünkü yöneticinin bulunmasından amaçlanan maslahatın, ancak bu şartlarla gerçekleşebileceğini görmüşlerdir. Eğer bu şartlarda ihmal gösterilirse, o zaman beklenilenin aksine hoş olmayan sonuçlar doğacaktır. Bu halde iken, şehir halkı eğer susacaklarsa, içlerindeki kinle (fakat korkularından) susmuş olacaklardır.

Hükümdar heybetli olmalıdır:

Hükümdar, mutlaka halkının kalbinde saygın bir yer kurabilmeli, sonra da bu saygınlığını koruyabilmeli, kusurlarını alacağı uygun tedbirlerle telafi etmeye çalışmalıdır. Kim, bir makama gelmek istiyorsa, o makama münasip düşecek güzel bir ahlâka sahip

olmalıdır; şecaat ve hikmet sahibi olmak, cömertlik, affedicilik, halkın yararını dileme gibi. Yönetici, avcının vahşi hayvanlara yaptığı gibi davranmalıdır. Avcı ormana gider ve orada ceylanlara bakar, onların tabiatlarına ve âdetlerine en uygun durumun ne olduğunu tespit eder ve kendisini o hale sokar. Sonra onlara uzaktan gözükür. Gözü onların gözlerinde ve kulaklarında olduğu halde yanlarına yaklaşmaya başlar. Dikkat çektiğini anladığı an, olduğu yerde sanki cansızmış gibi hareketsiz durur. Onların kendisine dikkat etmediklerini anladığı zaman yavaş yavaş ileri doğru hareket eder. Bazen onları coşturacak nağmeler söyler, bazen de sanki yaratılıştan cömert biri gibi, bununla onları avlamak istemiyormuş gibi onlara en çok hoşlarına gidecek yiyecekleri sunar. İyilikler, iyilik sahibi kimseye karşı sevgi ve bağlılık doğurur. Sevgi bağı ise, demir bukağıdan daha güçlüdür. İşte böyle insanlar için ortaya çıkacak kimsenin de, onlara kendisinde bulunmasını arzuladıkları bir kılık kıyafetle, mantık ve edeple yaklaşması gerekir.

Hükümdar samimi olmalı ve halkına karşı sevgisini belirtmelidir:

Sonra onlara incitmeden yaklaşmalı, samimi davranmalı, halkına ölçüsüz olmamak kaydıyla sevgisini ızhar etmelidir. Bütün bunları yaparken, halkı gafil avlamak ve onları sömürmek amacı taşımadığını açıkça gösterir. Sonra onlara, kendi gibi birinin bulunmasının adeta imkânsız olduğunu ihsas etmeli, böylece halk, psikolojik açıdan onun fazilet ve üstünlüğüne inanmalı, kalplerinde ona karşı bir saygı ve sevgi oluşmalı, organları ona karşı duyulan bu saygıdan dolayı titremeli ve teslimiyet göstermelidir. Sonra yönetici bu saygınlığını korumalı, halkın ihtilâfa düşmelerine sebep olacak bir şey yapmamalıdır. Eğer bu özellikler hakkında bir kusur gösterirse, onu lütuf ve iyilikle telafi etmeli, yaptığı şeyin bir maslahata mebnî olduğunu açıklamalı, kendisinin her an için halkın yanında olduğunu, hiçbir zaman onların kötülüklerini istemeyeceğini açıklamalıdır.

Hükümdara itaat vaciptir:

Buna karşılık hükümdar da, halkından şunları bekler:

1. Kendisine itaat edilmesi. Bu halka vacip olmalıdır ve hükümdara, kendisine isyan edenlere karşı ceza verme yetkisi tanınmalıdır. Hükümdar, halkı içerisinden savaş, vergi toplama ve ida-

re konularında yeterli gördüğü kimselere, fazlasıyla ihsanda bulunmalı, onların kadrini yüceltmeli, kendilerine güler yüz göstermelidir. Kamu hizmetlerinde hiyanet, ihmal ve kaçışını gördüğü kimselerin ihsanlarını kesmeli, onlara değer vermemeli, kendilerine güler yüz göstermemelidir.

2. Hükümdar, sair insanlardan daha varlıklı olmalıdır. Bu da, insanları sıkıntıya sokacak yollarla olmamalı, ihya edilen ölü araziler ve koruma altına alacağı uzak yerler vb. yoluyla olmalıdır.

3. Hiçbir kimseyi, şura üyelerinin *(ehl-i hall ve'l-akd)* hak ettiğine ve kamu yararının bunu gerektirdiğine dair onayını almadıkça cezalandırma yoluna gitmemelidir.

Hükümdar, feraset sahibi olmalıdır:

Hükümdar, mutlaka feraset sahibi olmalı, halkın içinden geçen düşünceleri bu yeteneğiyle sezebilmeli, sanki görmüş veya işitmiş gibi kişiler hakkında bir kanaat sahibi olabilecek kadar zeki olmalıdır. Bugünün işini asla yarına bırakmamalı, kurduğu düzeni bozmak, gücünü zayıflatmak için kendisine düşmanlık besleyen hiçbir kimseye karşı zaaf göstermemelidir.

Allah'u a'lem!

8) Hükümdarın yardımcıları

Hükümdarın yardımcıları ve aranılan şartlar:

Hükümdar, bütün bu sözü edilen işleri yalnız başına yapamaz. Dolayısıyla her ihtiyaca karşılık yardımcıları olması gerekir. Yardımcılarda şu şartlar aranır:

1. Güvenilirlik (emanet),
2. Kendisine tevdi edilen şeyi yapabilme gücü (ehliyet),
3. Hükümdara itaat etmek, gizli aşikâr ona karşı samimi davranmak, nasihatta bulunmak.

Bu şartları taşımayan, ya da kaybeden yardımcılar, azle müstahak olurlar. Eğer buna rağmen hükümdar onları azletmezse, şehire (ülkeye) hiyanet etmiş ve kendi bindiği dalı kesmiş olur.

Gerektiği zaman azli zor olacak, ya da akrabalık gibi sebeplerle hükümdarlık üzerinde hak iddia edebilecek kimselerin yardımcı edinilmesi uygun değildir. Çünkü bunların azli çirkin olur.

Hükümdar, kendisine sevgi duyanları, öyle olmayanlardan ayırmalıdır. Bir kısmı onu korkudan ya da arzudan dolayı sever. Bir yolunu bularak onları kendisine çekmelidir. Kimileri kendisini zatı için sever; faydasını da kendi faydası, zararını da, kendi zararı kabul eder. Gerçekten seven ve sevgisinde samimi olan işte bunlardır. Sonra her insanın bir karakteri, edindiği itiyatları vardır. Hükümdar, hiçbir kimseden kendisinde olmayan şeyleri istememelidir.

Hükümdarın yardımcılarının türleri:

Hükümdarın adamları üç türlüdür:

a) Muhaliflerin kötülüklerinden koruyucu olanlar. Bunlar insanın bedenine nisbetle silah tutan ellere benzerler.

b) Şehir işlerini idareyle görevli olanlar: Bunlar da, insana nisbetle tabiî kuvvetler mesabesinde olurlar.

c) Müsteşar durumunda olanlar: Bunlar da insana nisbetle akıl ve duyulara benzerler.

Hükümdarın her gün, ne olup bittiğini adamlarına sorması, iyi ya da kötü ne gibi gelişmeler varsa, onları yakından takip etmesi ve haklarında bilgi sahibi olması gerekir.

Vergi toplama siyaseti:

Hükümdar ve adamları, şehir adına çalışmaktalar ve yararlı hizmetlerde bulunmaktadırlar. Bu itibarla onların maişetlerinin şehir halkı üzerine olması gerekir. Bu da elbette ki, öşür ve haraçların (vergi) adilâne toplanması yoluyla olur. Vergi nizamı, halka zarar vermeyecek, ihtiyaçları da karşılayacak bir ölçüde olmalıdır. Herkesin ve her malın üzerine vergi konulması gerekmez. Doğudan batıya kadar yeryüzünde hükümranlık süren tüm iktidar sahiplerinin üzerinde görüşbirliği ettikleri husus, verginin varlıklı ve zengin kimselerden alınması; yavrulamak suretiyle üreyen mallar, ziraat ve ticaret malları gibi çoğalıcı nitelikteki mallar üzerine konulması olmuştur. Eğer bu mallara tarhedilen vergi, ihtiyacı karşılamıyorsa o zaman kazanma gücüne sahip olan fertlerin başına da konulur.

Hükümdarın ordu siyaseti:

Hükümdarın, mutlaka bir ordu siyaseti olmalıdır. Bu siyaset, mahir at terbiyecisinin tavrına benzemelidir. At; rahvan, tırıs, dörtnala gibi çeşitli şekillerde koşmasını öğrenir, kezâ inatlaşıp serkeşlik etme gibi kötü huylar da edinebilir. Atı gayet açık bir şekilde uyaran hareketler, mahmuzlama, azarlama, kırbaçlama gibi şeylerdir. At terbiyecisi, atı dikkatlice gözetler, her istemediği şeyi yaptıkça, ya da istediği şeyi terkettikçe, onu tabiatı gereği ne ile yola geliyor ve serkeşliği kırılıyorsa o hareket ile uyarır. Bu konuda atın zihninin karışmaması ve niçin vurduğunu düşünmemesi, tepkisini bir meleke halinde göstermesi gerekir. Ata yapmasını telkin ettiği hareket tarzı, göğsünde şekillenmiş, kalbinde yeretmiş olmalı, tersine bir hareket gösterdiğinde ceza korkusu içine yerleşmiş bulunmalıdır. Sonra at istenileni yapmaya, terki istenileni de yapmamaya başladığı zaman terbiye işini hemen terketmemeli ve

at kendisinden istenilen şeyi yapmayı iyice huy ve karakter edininceye kadar devam etmelidir. Öyle olmalı ki artık at, azarlama olmadan da istenilen şeyin aksi bir davranışta bulunmamalıdır.

Aynı şekilde orduyu eğiten kişinin de, askerler tarafından işlenmesi ya da terki istenilen şeyleri bilmesi, onları istenilen şeyi yapmaya iten motifleri keşfetmiş olması, bu gibi konularda hiçbir zaman onları başıboş bırakmaması gerekir.

Hükümdarın yardımcıları beştir:

Hükümdarın adamları illâ şu kadar sayıda olacak diye bir şey yoktur. Ancak bu sayıyı şehir hayatının ihtiyaçları belirler. Bazen olur ki, bir iş için iki yardımcı gerekebilir, bazen bir yardımcı iki ihtiyaca cevap verebilir. Şu kadar var ki, beş temel yardımcısı bulunur:

1. Kadı:

Kadıda şu şartlar aranır:

1. Hür olmak,
2. Erkek olmak,
3. Ergen olmak,
4. Akıllı olmak,
5. Yeterli olmak, insanlar arasında yapılagelen muameleleri, davalarda muhtemelen başvurulabilecek hile ve düzenbazlıkları bilmek.
6. Kadı, bunların yanısıra hem katı hem de yumuşak davranabilmeli ve bu iki özelliğini yerine göre ayarlayabilmelidir.

Kadı iki şeye dikkat etmelidir:

a) Vaziyetin iyice tespitini yapmalıdır. Dava konusu ya bir akittir, ya bir zulümdür, ya da aralarında daha önce geçen bir şey sebebiyledir. Bütün bunları çok iyi değerlendirmesi gerekir.

b) Her birinin karşı taraftan ne istediğine bakmalıdır.[35] Yani iki taraftan hangisinin istediği daha isabetli, daha doğrudur, bunu tespit etmelidir. Bunlar hakkında bilgi edinmenin yollarına bakmalıdır. Öyle hüccetler vardır ki, insanlar onlar hakkında en kü-

35 Hangi tarafın davacı, hangi tarafın davalı olduğunun tespiti ve davacıdan delil ikamesini istemesi, ondan sonra da serdedilen delillerin değerlendirmesini yaparak hükme varması kadının yapacağı en önemli iş olmaktadır.(Ç)

çük şüphe duymazlar, bunlar kesin hükümde bulunmayı gerektirir. Öyle hüccetler de vardır ki, sözü edilen kesinlikte değildir; dolayısıyla da onlara dayanarak birinci türden hüccetlerin gerektirdiği hüküm gibi hüküm veremez. Bütün bunları değerlendirmesi gerekir..

2. Ordu komutanı:

İkincisi askerlerin emiridir. Komutan, harp taktik ve hazırlıklarını bilen biri olmalı, askerlerine kahramanlık ve cesaret aşılayabilmeli, her neferin nasıl yararlı olabileceğini, askerlerin nasıl nizam ve intizama sokulacağını, casuslar görevlendirileceğini bilmeli, düşmanların hilelerine dair bilgi ve tecrübesi bulunmalıdır.

3. Şehir yöneticisi:

Üçüncüsü, şehir yöneticisidir. Bunun tecrübe sahibi olması, şehir için nelerin yararlı, nelerin de zararlı olacağını bilmesi, metin ve yumuşak huylu olması gerekir, razı olmadıkları bir şeyi işler gördüklerinde susmayacak olan bir kavimden olmalıdır. Her millet için hallerine vâkıf kendilerinden bir nakîb (temsilci) seçmeli; onları ona havale etmeli ve yaptıklarından kendisini sorumlu tutmalıdır.

4. Vergi tahsildarı:

Dördüncüsü, vergi tahsildarıdır. Bu, vergi toplama ve hak sahiplerine dağıtma usullerini bilen biri olmalıdır.

5. Hükümdarın maişetini teminle görevli vekil:

Beşinci yardımcı ise, hükümdarın maişet ve özel işlerini üstlenen vekildir. Hükümdar, halkın işleriyle uğraşacağından kendi geçimi ile uğraşmaya vakit bulamayacaktır. Dolayısıyla bu işleri, onun adına bir vekil, üzerine alacaktır.

9) Dördüncü ihtiyaç (İrtifak)

Ülkeler arasında birliği sağlayacak bir halifenin bulunması zorunludur:

Bu konuda, şehir yönetici ve hükümdarlarının idaresinden, ülkeler arasındaki mevcut bağın korunması keyfiyetinden bahsedilir.

Şöyle ki: Her hükümdar, kendi şehrinde bağımsızlığını ilan eder ve vergiler toplayarak güçlenir, etrafında kahramanlar toplanır. Tabiî her hükümdar aynı yapıda ve kabiliyette olmaz; kimi adaletten ve doğru yoldan ayrılarak zulme sapar, bir kısmı başka şehirler üzerinde egemenlik sevdasına kalkışır; böylece aralarında çekememezlik doğar, mal ve toprak arzusu ya da haset ve kin gibi basit sebepler yüzünden birbirleriyle savaşmaya başlarlar. Çoğu hükümdarların başına gelen bu durum, onları bir halife etrafında toplanmaya zorlar. Halife, etrafında yeterince asker toplayan, büyük mal varlığına sahip olan ve elindeki saltanatının bir başkası tarafından ele geçirilmesi imkânsız gibi görünen kimsedir. Halife öyle olmalıdır ki, onu devirmek için genel bir seferberlik, büyük bir gayret, hesapsız mal harcama sözkonusu olmalı ve insanlar âdeta bunun asla olamayacağını, ona boyun eğmekten başka yolun bulunmadığını içlerinde hissetmelidirler. Ne zaman ki halife bulunur, yeryüzünde güzel bir siyaset izler, bütün zorbalar kendisine baş eğer, hükümdarlar kendisine itaat eder, işte o zaman nimet tamamlanmış olur, ülkeler ve insanlar huzur bulur. Halife, zaman zaman insanlara saldırıda bulunan, mallarını yağmalayan, nesillerini esir eden, harîm-i ismetine giren saldırganlara karşı savaş açmak ve böylece halkına dokunacak zararları ortadan kaldırmak zorundadır. İşte bu ihtiyaç saikiyledir ki İsrailoğulları, peygamberlerine şöyle demişlerdir:

"Bize bir hükümdar gönder ki, başımıza geçsin de Allah yolunda savaşalım."[36]

Peygamberler, hükümdarları düzeltirler:

İlk başta, şehvetlerinin peşinde koşan hasta ruhlu insanlar, saldırgan tabiatlı kimseler, etrafındakilere kötü davranıp, yeryüzünü fesada vermeye başladılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ, diğer insanlara aracısız ya da peygamberler aracılığıyla, onların güç ve kudretlerinin kırılmasını, temelli ıslâhı mümkün olmayanlarının öldürülmesini ilham etmiştir. Bunlar, insan türüne nisbetle, kangren olmuş organ mesabesindedirler. Aşağıdaki âyet-i kerîmeler işte bu ihtiyaca işaret etmektedir:

"Eğer Allah, bir kısım insanları diğer bir kısmı ile defetmeseydi, mutlak surette, içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılır giderdi."[37]

"Hiçbir bozgunculuk (fitne) kalmayıncaya kadar onlarla savaşın!"[38]

Halifenin, adamları ve mal varlığı olmalıdır:

Halifenin, zorba hükümdarlarla savaşabilmesi, onların kudret ve saltanatlarına son verebilmesi için mutlaka büyük miktarda bir mal varlığına ve etrafında toplanmış adamlara ihtiyacı vardır; başka türlü edemez. Keza halifenin; savaş, barış, haraca bağlamak, cizye koymak gibi durumları gerektirici sebepleri bilmesi, savaşa başlamadan önce neyi kastettiği üzerinde iyice düşünmesi, savaşla; zulmü önlemeyi, yola gelme ihtimali kalmayan habis ruhlu muzır kimseleri ortadan kaldırmayı, burunlarını yere sürtmek suretiyle harekete geçmek isteyen kötülerin kötülüklerini kursağında bırakmayı, yeryüzünde fitne ve fesat çıkaran bir kavmin elebaşlarını öldürmek veya hapsetmek suretiyle ya da mal ve topraklarına el koymak, ya da teba ile olan ilişkilerini kesmek gibi yollarla onları zararsız hale getirmeyi amaçlamalıdır.

Halifenin, büyük işlere öyle olur olmaz atılması uygun değildir. Kendi taraftarlarından iyi hal sahibi insanları ortadan kaldırarak, onların mallarına göz koymamalıdır. Mutlaka halkın kalbi-

---

36 Bakara 2/246.

37 Hacc 22/40.

38 Bakara 2/193.

ni kendisine çekebilmeli ve herkesin çıkarlarını düşünmelidir. Gerçekçi olmalı ve yanında bulunan imkânları aşacak tasarruflara girişmemelidir. Halkın ileri gelenlerini ve deha sahibi kimseleri taltif etmeli, onlara değer vermelidir. Kâh arzulara hitap ederek, kâh korkutarak savaşa teşvik etmelidir. Üzerinde ilk duracağı şey, düşmanın birliğini dağıtmak, onları köreltmek ve kalplerine korku salmak olmalıdır. Öyle ki, önünde saygıyla eğilmekten ve hiçbir şey yapamadan teslim olmaktan başka bir şey yapamasınlar. Eğer bunu başarabilirse, onlar hakkında savaş öncesinde hazırladığı düşüncesi gerçekleşmiş olacaktır. Eğer onların tekrar bozgunculuk yapacaklarından korkarsa, kendilerini asla ondurmayacak haraca, başını bile kaşımaya fırsat vermeyecek cizyeye bağlamalı, kaleleri-ni yıkmalı ve onları, bir daha asla bellerini doğrultup da tekrar bozgunculuk yapamayacak hale getirmelidir.

Halife devamlı teyakkuz halinde olmalıdır:

Halife, gerçekten birbiriyle çekişme halinde bulunan unsurlardan meydana gelen bir yapının sağlıklı bir şekilde işlemesinden sorumlu olduğu için, sürekli olarak teyakkuz halinde olması, ülkenin her yerine istihbaratçılar göndermesi, güçlü bir ferasete sahip olması ve bu yeteneğini kullanması gerekmektedir. Askerlerinden meydana gelen aleyhinde bir oluşumu gördüğü zaman, âdeten onlarla uzlaşma içerisine girmeyeceğini bildiği kimselerden oluşan ve onlardan daha güçlü başka bir oluşumu tekrar meydana getirmelidir. Bir kimsenin hilafette gözü olduğunu gördüğü zaman, bu cüretkârlığının önüne geçecek, burnunu yere sürtecek, güç ve kudretini kıracak girişimlerde bulunmalı ve bu konuda gevşek davranmamalıdır. Her halükârda verdiği emirlerin kabul edilmesini, iyiliği için çalışılmasını herkesçe kabullenilmiş bir davranış biçimi haline getirmelidir. Bu konuda mücerred kabul yeterli değildir; aksine kabullenildiğini gösteren açık bir emare bulunmalıdır ve halife tebaayı bu ikrarla onları sorumlu tutabilmelidir. Hayır dua etmeleri ve büyük toplantılarda onun adını yüceltmeleri[39], halifenin emretmiş olduğu kılık kıyafet ve davranış biçimlerini benimsemeleri gibi. Zamanımızda, halife adına para basma böyledir.

Allah'u a'lem!

---

39 Hutbede adının anılması gibi.(Ç)

10) İhtiyaçların giderilmesi yolları üzerinde tüm insanlar ittifak halindedirler

İhtiyaçlarını karşılamayan hiçbir mamur belde yoktur:

Bil ki: Mamur beldelerde bulunan hiçbir şehir, ihtiyaçlar ve bunların giderilmesi için gerekli olan kurum ve kuruluşlardan hali değildir. Mutedil bir tabiata sahip olan, üstün ahlâk anlayışı bulunan hiçbir ümmet, tâ Hz. Âdem'den başlayarak kıyamet gününe kadar bu kurumların dışında olmamıştır ve olmayacaktır. Bunlar, esas itibarıyla, her ulus tarafından benimsenmiş ve asırdan asıra, nesilden nesile uygulanagelmiş, karşı çıkanlara çok sert bir şekilde tepki gösterilmiş şeylerdir. Uluslar bunları, çok açık olmaları sebebiyle bedîhî şeylerden saymaktadırlar. Sözünü ettiğimiz bu ihtiyaçlar ve onların karşılanması için gerekli olan kurum ve kuruluşların şekillerinde ve ayrıntılarında ihtilâfın olması, sizi bu konuda yanıltmamalı ve tezimizi tasdikten alıkoymamalıdır.

Meselâ, bütün insanlık, ölülerin cesedini ortadan kaldırmak ve kokuşmasını önlemek, edep yerlerini örtmek üzerinde görüşbirliği içerisindedirler; yani esasta birdirler. Fakat sonra tercih edilen sûrette farklı düşünebilirler ve bunun sonucunda da kimi cesedi gömmeyi tercih ederken, kimi yakmayı yeğler.

İnsanlar, nikâhın alenîliğini ve böylece herkesin gözü önünde yapılarak zinadan ayrılması esası üzerinde müttefiktirler. Sonra şekilde farklılıklar ortaya çıkmış ve bazıları şahit tutulmasını, icab ve kabulün olmasını, ziyafet verilmesini şart olarak aramış; diğer bir kısmı ise tef çalmayı, şarkı söylemeyi, sadece büyük ziyafetlerde giyilecek lüks elbiseler giymeyi gerekli görmüşlerdir.

Zinakârların ve hırsızların cezalandırılması hakkında görüşbirliği etmişler, sonra şekil üzerinde ihtilâf etmişlerdir. Kimileri recim[40] ve elkesme cezasını tercih etmişler; bazıları da ağır şekilde dövmeyi, işkence verici hapsi, altından kalkılmaz maddî tazminatı ceza olarak benimsemişlerdir.

İhtiyaçlar ve onların giderilmesi için gerekli olan kurum ve kuruluşlara ancak aptallar ve fâsıklar muhalefet eder:

Bu konuda iki grup muhalefet edebilir:

a) Hayvanlar sınıfına dahil olabilecek aptallar: Çoğunluk insanlar, bu tiplerin sağlıklı bir mizaca sahip olmadıkları, akıllarının noksan olduğu konusunda kuşku duymazlar ve onların kendilerini, sözü edilen kayıtlardan âzâde saymalarını aptallıklarının nişanesi görürler.

b) Fâsıklar: Eğer bunların kalplerini açmak ve içindekilere bakmak mümkün olsa, onların da sözünü ettiğimiz kurum ve kuruluşlara inandıkları, fakat şehvetlerinin esiri oldukları görülür. Bunlar, bile bile onlara karşı çıkarlar ve onun bunun kızlarıyla, kızkardeşleriyle zina ederler. Oysa ki, aynı şeyi bir başkası kendi kızları ya da kızkardeşleriyle yapacak olsa, öfkelerinden nerede ise çatlarlar. Aynı duyguyu başkalarının hissettiğini de kesin olarak bilirler. Keza bu yaptıkları ahlâksızlıkların toplum nizamını bozduğunu da çok iyi bilirler, fakat şehevî arzuları gözlerini bürümüş, kalpleri kör olmuştur; asla yola gelmezler. Aynı durum; hırsızlık, gasb ve diğer gayrimeşru tasarruflar için de geçerlidir.

Dolayısıyla bu iki tip insanların muhalefetleri, yukarıdaki tezimizin doğruluğunu ortadan kaldırmaz.

Bozulmamış fıtrat, ihtiyaçların giderilmesi için gerekli kurum ve kuruluşlar üzerinde görüşbirliği etmeye çağırır:

Bütün insanların, fıtrî bir saik olmaksızın durup dururken sözünü ettiğimiz yollar üzerinde görüşbirliği ettiklerini zannetmek yanlış olur. Bu, doğudan batıya bütün insanların tek bir çeşit yiyecekle gıdalanmak üzerinde ittifak etmeleri gibi bir şeydir. Bundan daha saçma bir şey olabilir mi? Aksine fıtrat-ı selîme şunu ortaya koymaktadır:

---

40 Taşa tutarak öldürme.(Ç)

Yeryüzünde yaşayan insanlar, birbirlerinden uzak ülkelerde yaşamalarına, ayrı ayrı gidişat ve dinlere sahip olmalarına rağmen eğer sözünü ettiğimiz bu kurum ve kuruluşlar üzerinde görüşbirliği etmişlerse, mutlaka bunun şu üç sebebi vardır:

a) Kaynağını insan türünün özelliklerinden alan fıtrî bir münasebet.

b) İnsanoğlunun devamlı yüzyüze kaldığı ihtiyaçlar.

c) İnsan türünün, fertlerde mizaç olarak bulunmasını gerekli kıldığı ahlâk anlayışı.

Meselâ, yerleşim alanlarından uzakta, hiç kimsenin olmadığı bir yerde bir insan yetişse, hiçbir kimseden en ufak bir davranış biçimi öğrenmese, şüphesiz bu insanın, açlık, susuzluk ve şehvetten kaynaklanan ihtiyaçları olacak, hiç kuşkusuz kadına arzu duyacaktır. Bir kadının da bulunması halinde, eğer yapıları sağlıklı ise aralarında çocuklarının olması muhakkaktır. Bunlara giderek yeni evleri eklenecek ve aralarında muameleler başlayacaktır. Böylece birinci dereceden olan ihtiyaçlar ve giderilme yolları bir intizama girecektir. Sonra zamanla daha da çoğalınca, aralarında üstün ahlâk sahibi kimseler çıkacak, yeni yeni olaylar meydana gelecektir. Bütün bunlar diğer ihtiyaçları ve giderilme yollarını ortaya çıkaracaktır.

Allah'u a'lem!

11) İnsanlar arasında geçerli olan davranış kalıpları (Rüsûm)

Davranış kalıpları, şeriatlarda bulunması amaçlanan ihtiyaçlardandır:

Bil ki: İnsan türünün gerekli kıldığı ihtiyaçlar içerisinde davranış kalıpları, insanın bünyesine nisbetle kalp mesabesindedir. Tüm şeriatlar öncelikli olarak ve bizzat onlara yönelik amaçlar taşımışlar, ilahî hikmet ve yasalar onlar üzerinde durmuşlar, onlara işaretlerde bulunmuşlardır. Bunların çeşitli açılardan sebepleri vardır. Bunlar:

a) Ortaya çıkış sebepleri:

Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Hikmet sahiplerinin bulup ortaya çıkarmaları.

2. Melekî nurla teyid edilmiş bulunan insanların kalplerine hakkın yani doğru olan davranış biçimlerinin ilhamı.

b) İnsanlar arasında yayılmasını gerektiren sebepler:

Bunlar da:

1. Herkesin sevip saydığı, itaat ettiği büyük bir hükümdarın tuttuğu bir yol olması,

2. İnsanların içlerinde hissettikleri, fakat bir türlü ifade edemedikleri şeylerin açıklaması olması, dolayısıyla kalbin şehadetiyle hemen kabulle karşılanması gibi şeylerdir.

c) Onlara dört elle sarılmalarını gerektiren sebepler:

Bunlar da:

1. İhmali halinde gaybî bir cezanın olduğunu tecrübe etmiş olmaları,

2. Gaflette bulunulması halinde fitne ve fesadın ortaya çıkması,

3. Terkini kınayan görüş sahibi kimselerce yapılmış olması ve buna benzer daha başka sebeplerdir.

Basiret sahibi kişi, birçok davranış biçiminin çeşitli ülkelerde, zikrettiğimiz benzeri sebeplerle, kimi yerde ihya olurken, kimi yerde de unutulmaya yüz tutmasından hareketle bunu tasdike muvaffak olabilir.

Davranış kalıpları (merasim ve formaliteler), ihtiyaçların giderilmesi yollarını korur:

İnsanlar arasında geçerli bulunan davranış kalıpları (rüsûm), asıl itibarıyla Hakk'tan gelmekte ve bunlarla, elverişli ihtiyaç giderme yollarının muhafazası amaçlanmaktadır. Bunlar insanları, bu yolların nazarî ve amelî kemal mertebesine doğru götürür. Eğer bunlar olmasaydı, o zaman insanların çoğunun hayvanlardan farkı kalmazdı. Nice insan, istenilen şekle uygun olarak meselâ nikâh ya da bir başka muamelede bulunur. Kendisine bu kayıtlara niçin riayet ettiği sorulduğu zaman, *"herkes öyle yapıyor, ben de öyle yapıyorum"* demekten başka cevap veremez. Bu insanlar icmâlî bir bilgiye sahiptirler ve onun gereğini yerine getirmeye çalışmaktadırlar. Ne var ki, ihtiyacı ve onu giderecek yolları belirlemek bir tarafa, onu dille ifade bile edememektedirler. Bu insanlar, eğer takip ettiği bir yolu tutacak olmasalar, hayvanlardan farkları kalmayacaktı.

Ancak, tutulan yollara bâtıl unsurlar da karışabilir ve dolayısıyla insanlar nasıl yol tutacaklarını bilemez hale gelebilirler. Bu şöyle olur:

Küllî maslahatların değil de cüz'î görüşlerin etkisi altında kalan bir kavim riyaset makamını ele geçirebilir ve bunlar vahşice davranışlarda bulunarak yol kesme, gasb gibi saldırgan fiillere; eşcinsellik (livata), erkeklerin kadınlaşması (muhanneslik) gibi şehevî itiyatlara; riba, ölçü ve tartıda hile gibi zararlı kazanç yolla-

rına; giyim kuşam, ziyafetler gibi konularda israfa varan ve yerine getirilmesi için insanları büyük sıkıntılara sokan âdetlere kendilerini kaptırırlar veya eğlendirici şeylere gereğinden fazla zaman ayırırlar ve böylece dünya ve âhiret işlerini ihmal ederler; bunlara çalgı âletleriyle uğraşmayı, satranç gibi oyunları, avcılığı, kuş besleme vb. davranışları örnek olarak verebiliriz. Keza yolcuları perişan eden (gümrük ve toprakbastı) vergileri, mükellefleri icrayı faaliyet edemeyecek hale getiren haraçlar toplarlar; insanlar arasında güvensizlik, cimrilik, kin ve nefret duyguları yerleşir; bütün bunların kendileri tarafından diğer insanlara yapılmasını hoşgörürler, fakat aynı şeylerin kendilerine yapılmasına tahammül edemezler. Sahip oldukları makam, mevki ve iktidar yüzünden hiç kimse karşılarına çıkıp da, bu yaptıklarının yanlış olduğunu söyleyemez. Kavmin fasık ve facirleri gelir, onlara uyar ve destek verirler; onların kötülüklerini her tarafa yaymak için çaba sarfederler. Arkalarından bir kavim gelir ki, bunların içlerinde, ne salih amellere, ne de kötü amellere karşı güçlü bir meyil bulunmaz, etkilenmeye son derecede açık olurlar. Dolayısıyla başkalarını taklide gitmeleri, kendilerini bu yanlış yola girmeye sevkeder. Belki çaresizliklerinden güzel yollara giremezler. İçlerinden bir zümre, fıtratları bozulmamış olarak bulunabilir; fakat bunlar onlara katılmasa da, yaptıkları kötülükler karşısında ses de çıkaramazlar; kinlerini içlerine gömerek susarlar. Böylece sözü edilen kötü yol, iyice yerleşir ve güçlenir.

Hakkın yayılması ve üstün kılınması için çalışmak gerekir:

Bu durumda, aklı başında herkesin hakkın yayılması, üstün kılınması ve ona yürürlük kazandırılması, bâtılın da söndürülmesi ve engellenmesi için çaba sarfetmesi bir görevdir. Bazı hallerde bu, çeşitli husumetleri ve hatta savaşları göze almakla ancak mümkün olabilir. Bâtıla karşı verilen bu mücadelelerin tamamı, en üstün iyiliklerden sayılmaktadır. Hak yol yerleşip, asırdan asıra bütün millet onu kabullendiği, hayatları ve ölümleri hep o doğrultuda şekillenmeye başladığı, nefisleri onunla yoğrulup, onun ışığında bilgilendikleri, varlık ve yokluk bakımından kendilerinin bu esaslara bağlı olduklarını zannettikleri zaman, onların dışına çıkmak ve onlara karşı isyan etmek ancak tabiatı bozuk, aklı hafif, şehveti güçlü, heva ve heveslerinin esiri olan kimseler için sözkonusu olabilir. Böyle biri, herkesçe benimsenen hak yoldan çıkmak istediği

zaman, kalbinde kendisinin fısk ve fücuruna delâlet eden bir duygu hisseder, kendisi ile küllî maslahat arasına bir perde çekilir. Eğer düşüncesi fiiliyata dökülür ve o şeyi yaparsa, bu, hasta nefsinin bir dışa vurması sayılır, dininde bir gedik açılmış olur. Edinilen yol iyice yerleşince, Mele-i a'lâ sâkinlerinin dua ve yakarışları onlara uygun hareket edenlerin lehinde, muhalefet edenlerin aleyhinde olmak üzere yükselir, Hazîre-i kuds'te onları işleyen ya da terkedenler lehine ya da aleyhine rıza ve gazap hali oluşur. Tutulan yollar bu hali alınca da, artık onlar Allah Teâlâ'nın insanları üzerinde yarattığı fıtrattan sayılır.

Allah'u a'lem!

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MUTLULUK

1) Mutluluğun hakikatı

İnsanın, beşer türünün gerektirdiği kemal halleri vardır:

Bil ki: İnsanın çeşitli kemal halleri vardır. Bunlar:

a) Beşer türüne ait özelliklerin gerektirdiği kemal hali.

b) Türün yakın ve uzak cinsiyle olan müşterek yönlerinin gerektirdiği kemal hali.

Kişinin bir mutlu olma hali vardır ve onun kaybedilmesi kendisine zarar verir, sağduyu sahibi herkes, öncelikli olarak ve tekitli biçimde ona ulaşmayı arzu eder. İşte bu halin de gerektirdiği bir kemal hali vardır.

Şöyle ki: İnsan, âdeten madenî cisimlerle müşterek bulunduğu bazı özelliklerden dolayı övülebilir; boyunun uzunluğu ve büyüklüğü gibi. Eğer mutluluk bundan ibaret olsaydı, o zaman en mutlu varlık dağlar olacaktı. Keza bitkilerle müşterek olduğu özelliklerden dolayı da övülebilir; uyumlu büyüme, güzel desenlere, revnaklı bir görünüme sahip olma gibi. Eğer mutluluk buna bağlı ise, o zaman en mutlu varlıklar meselâ gelincikler, güller... olacaktı. Yine hayvanlarla müşterek bulunduğu özelliklerle de övülebilir; yakalama gücü, yüksek sese sahip olma, aşırı derecede şehvet gücüne sahip olma, oburca yeme ve içme, aşırı derecede kızma ve çekememe... gibi. Eğer mutluluk bunlarla olacak olsaydı, o zaman eşek insanlardan daha mutlu olacaktı. Bütün bunların yanında, insanın sadece kendisine mahsus bulunan başka özellikleri de vardır ki, bunlar güzel ahlâk, ihtiyaçların karşılanması için bulunup geliştirilen kurum ve kuruluşlar, yüksek sanatlar ve sahip olunan yüce makam olmaktadır.

Kemal halleri, esasta hayvanlarda da bulunmaktadır:

Daha ilk bakışta, insanı mutlu eden şeylerin işte bu insana mahsus olan özellikler olduğu görülmektedir. Bunun içindir ki, yeryüzünde mevcut bütün milletler içerisinde akılca tam, görüşçe isabetli olan herkes, bu özellikleri kazanmak istemekte, sadece insana has olan bu özelliklerin dışında kalan (uzunluk, büyüklük, güzellik, güçlülük... gibi) kemal hallerinin, sanki insanı övmek için kullanılacak meziyetler olamayacağını kabullenmektedir. Ancak durum, şimdiye kadar tam olarak ayıklanmış da değildir. Çünkü bunların aslı da hayvanlarda bulunmaktadır. Meselâ, şecaati (cesaret ve kahramanlık) ele alalım: Bunun aslı gazap hali, intikam sevgisi, zor anlarda sebat gösterme, tehlikeler üzerine atılma... gibi şeylerdir. Bütün bunlar, hayvanların erkeklerinde mevcut bulunmaktadır. Ancak hiçbir zaman onlarda bulunan bu özelliklere "şecaat" denmemektedir. Bu özelliklerin şecaat adını alabilmesi için, nefs-i nâtıkanın feyziyle olgunlaştırılması ve bunun sonucunda onların makûl bir saikten kaynaklanan ve küllî maslahatın emrinde olan bir halete bürünmesi gerekir.

Sanatların aslı da hayvanlarda mevcuttur:

Aynı şekilde sanatların aslı da hayvanlarda mevcut bulunmaktadır. Meselâ serçenin yuvasını örmesi böyledir. Hatta hayvanlar tarafından fıtrî olarak yapılan öyle sanatlar[41] vardır ki, insanların onları yapmasına asla imkân yoktur. Şu halde insanın sanat yeteneğine sahip olması ve bundan bir mutluluk duyması, ârızî olmaktadır.

Gerçek mutluluk:

Gerçek mutluluk, hayvânî gücün nefs-i nâtıkaya boyun eğmesi, onun emrine girmesi, arzuların akla tabi olması, nefs-i nâtıkanın hayvanî güce hâkim olması, onu kontrolü altında tutması, aklın heva ve heveslere galebe çalmasıdır. Bunun dışında kalan diğer hususiyetler, mutluluk ölçütü olamazlar; dolayısıyla insanın mutluluğunu belirlemede dikkata alınmazlar.

---

41 Meselâ, arının petek ve bal yapma; örümceğin örgü ve geometrik desenler; ipek böceğinin koza örme sanatı... gibi.(Ç)

Gerçek mutlulukla iç içe bulunan durumlar:

Bil ki: Gerçek mutlulukla iç içe bulunan durumlar iki kısımdır:

a) Nefs-i nâtıkanın feyzinin, fıtrat hükmünce geçim işleri hakkında zuhur etmesi kabilinden olan kısım. Bu kısım ile, elde edilmesi istenen huyun gerçekleşmesi mümkün değildir. Bilakis, bu kısımdan olan fiillere dalmak, ziyneti sebebiyle özellikle de cüz'î bir fikirle olabilir. Nitekim, noksan birinin, arzulanan kemâl hali karşısındaki durumu böyledir. Onun durumu, şecaati; öfke duygusunun galeyana getirilmesi, boğuşma ve benzeri yollarla; fesahatı, Arap şiir ve hitabelerini ezberlemekle öğrenmek isteyen gibidir. Huylar, ancak diğer insanlarla haşir neşir olma esnasında ortaya çıkar; ihtiyaçların giderilmesi için gerekli olan kurum ve kuruluşlar, doğan ihtiyaçlar saikiyle bulunur; sanatlar ancak âletler ve madde ile tamam olur. Bütün bunlar dünya hayatının son bulmasıyla bitip sona eren şeylerdir. Bu durumda kişi, eğer noksan olan o hal üzere ölecek olursa ve mayası da kötü ise, kemal mertebesinden yoksun kalmış olur. Eğer bu ilişkilerin sûretlerine sarılacak olursa, o zaman faydasından çok zararını görür.

b) İkinci kısım: Bunun esasını, hayvanî gücün melekî güce boyun eğmesi teşkil eder. Hayvanî güç, melekî gücün telkini doğrultusunda hareket eder ve zamanla onun rengini ve şeklini almaya başlar. Melekî güç ise, ondan etkilenmemeye, onun telkin edeceği aşağılık renkleri kabul etmemeye ve böylece hayvanî gücün bayağı nakışlarını —mumun mühürün şeklini aldığı gibi— kabullenmemeye ve ondan etkilenmemeye çalışır. Bunun başarılabilmesi için de mutlaka, bunlardan bir kısmını melekî gücün bizatihi gerektiriyor olması, hayvanî güce telkin ve öneride bulunması, onun da melekî güce boyun eğmesi, ona karşı çıkmaması, isteklerinden geri durmaması gerekir. Bu işlemin zaman içerisinde sürekli tekrarlanması; her defasında melekî gücün gerektirdiğine hayvanî gücün boyun eğmesi, onun isteğini yerine getirmesi ve bunun sonunda itiyat halini alması gerekmektedir. Melekî gücün bizatihi gerektirdiği bu şeylerin olması, özünde istememesine rağmen hayvanî gücün de onun isteklerine boyun eğmesi için, berikinin genişleyip açılacağı, öbürünün de büzülüp sıkılacağı durumları içeren şeyler cinsinden olması gerekir. Bu, melekût âlemine benzemeye çalışmak, ceberût âleminden beklenti halinde olmak gibi şeylerdir. Çünkü bunlar, melekî gücün özelliklerinden olup, hayvanî gücün son derecede uzak olduğu şeylerdir. Ya da hayvanî gücün gereklerini, haz aldığı, zinde ve azgın halinde arzu duyduğu şeyleri bırakmak yoluyla olur.

İbadetler ve riyazetler:

İşte bu ikinci kısma ibadetler ve riyazetler denmektedir. Bunlar, olgun insanda bulunması arzulanan huylardan mevcut bulunmayanların elde edilmesi için gerilmiş ağlar mesabesindedir. Böylece şu sonuca ulaşılmaktadır: Gerçek mutluluk, ancak ibadetler yoluyla elde edilebilir. Bunun içindir ki küllî maslahatlar, insanlara insanlık penceresinden nida etmekte ve güçlü bir şekilde, sahip oldukları meziyetlerin —ki bunlar ikinci derecede kemal halleri olmaktadır— mümkün mertebe ıslahına çalışmalarını, en yüksek amacın, göz dikilen en büyük hedefin nefsi olgunlaştırmak ve onu Mele-i a'lâ sâkinlerine benzer kılacak, ceberût ve melekût âleminden üzerine inecek oluşları kabule yetenekli kılacak sıfatlarla süslemelerini, hayvanî güçlerini melekî güçlerin emrine vermelerini, ona itaatkâr kılmalarını, hükümlerinin ortaya çıkabilmesi için melekî güce bir düzlem yapmalarını istemiştir.

İnsan, gerçek mutluluğa ulaşmak ister:

Birey olarak insanlar, normal hallerde, türe ait özelliklerin tam ve eksiksiz olarak kendisini gösterebilmesi için gerekli imkânların bulunması halinde, söz konusu olan gerçek mutluluğa karşı büyük bir arzu duyar ve demir tozlarının mıknatıs tarafından çekildiği gibi, ona doğru cezbedilirler. Bu, Allah Teâlâ'nın insanlarda yaratmış olduğu fıtrî bir özelliktir. Bu özellik, fıtrî olduğu içindir ki, istisnasız bozulmamış yapıya sahip her ümmet, içerisinden çıkardığı ulular aracılığıyla bu huyun tamamlanması için çalışırlar ve en büyük mutluluğun ahlâkî kemale ulaşmak olduğunu kabul ederler. Hükümdarlar, filozoflar ve aşağıya doğru diğer insanlar, bu mevkiye ulaşmış uluların, bütün dünya nimetlerinin vereceği mutluluktan daha büyük bir mutluluğa ulaştıklarına inanırlar, onların melekleştiklerini ve melekût âlemine girdiklerini kabul ederler. Bu telakkilerinin bir tezahürü olarak da, onlara büyük bir saygı duyarlar ve teberrüken ellerini ve ayaklarını öperler. Arap olsun Acem olsun bütün milletlerin —dinleri ve âdetleri farklı olmasına, uzak uzak ülkelerde yaşamalarına rağmen— tek bir şey üzerinde bütün insanlık olarak görüşbirliği etmeleri, ancak ve ancak fıtrî bir münasebet sebebiyle olacaktır. Başka türlüsü nasıl olabilir ki?! Nitekim daha önce, meleklik özelliğinin insanın yaratılışında fıtrî olarak mevcut olduğunu ve insanların en üstünleriyle kendisine dayanılacakların kim olduklarını görmüştük.

Allah'u a'lem!

2) Mutluluk konusunda insanların farklı farklı oluşu

İnsanlar, huylarda farklı farklıdırlar:

Bil ki: Şecaat ve diğer huylarda insanlar birey olarak farklı farklıdırlar.

Onlardan bir kısmı, bu huylardan tamamen yoksundurlar ve hiçbir zaman da sahip olabilecekleri umudu yoktur. Çünkü yaratılıştan, o huyun zıddı bir özelliğe sahiptirler. Meselâ, kadın tabiatlı (muhannes) kimselerle, gerçekten yufka yürekli olanların şecaatlı olmalarının imkânsızlığı böyledir.

Kimileri de vardır ki, söz konusu huya sahip değildir, fakat o huyu elde edebilmesi umudu vardır. Bu kısımdan olan birinin o huya ulaşması; onu nefse yerleştirecek fiil, söz ve davranışları sürekli yapması (temrin), bunları ehlinden alması, o konunun önderlerinin sözlerini ve onların başından geçen menkıbeleri hatırlaması, sıkıntılı anlarda nasıl tahammül gösterdiklerini, kendilerini tehlikelerin içerisine nasıl attıklarını düşünmesi gibi yollarla olur.

Bir kısım daha vardır ki, huyun esası bunların yaratılışlarında mevcuttur; fakat henüz uyku halindedir. Zamanla uyanarak harekete geçer. Eğer bu karakterdeki insanlar, o huydan nefislerini uzak tutmakla emrolunsalar sıkılırlar, bu kendilerine zor gelir ve öfke hali üzere susarlar. Fıtratına uygun bir şeyle emrolunsalar, ateşe tutulmuş kibrit gibi olurlar; çok sürmez hemen alev alırlar.

Kimileri de vardır ki, huy onlarda tam olarak yaratılır. Bunlar, zorunlu olarak o huyun gerektirdiği şeylere atılırlar. Yaratılışında tam olarak şecaat vasfına sahip olan bir kimseden, meselâ ısrarla korkaklık göstermesi istense, asla kabul etmezler. Bu gibi insanlar için, o huyun gereği olan fiillere, tabiat itibarıyla münasip

olan davranış biçimlerine yönelmek ve onları işlemek çok kolay gelir ve bunun için hiçbir formalite ya da davete ihtiyaç duymazlar. Bu özellikteki insanlar, o huy konusunda imam/önder kimseler olup, bir başkasının rehberliğine muhtaç olmazlar. O huy konusunda ondan aşağıda bulunan diğer insanların, onu örnek almaları, onun yoluna girmeleri ve davranış kalıplarına dört elle sarılmaları; davranışlarını aynen onunkine benzetmek için tekellüfe girmeleri, menkıbelerini hatırlamaları ve böylece o huydan kendileri için mukadder olan kemal mertebesine ulaşabilmek için zorluklara katlanmaları gerekir.

İşte böyle, insanlar, mutluluklarının mihverini teşkil eden huylarda farklı farklı olmaktadırlar. Kimi vardır ki, mutluluğa ehil değildir; asla ulaşabilme umudu yoktur. Kâfir olarak damgalanmış olduğu için Hızır tarafından öldürülen kimsenin durumu böyledir. Şu âyette de bu zümreye işaret olunmaktadır:

"Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler; dolayısıyla onlar asla (hakka) dönmezler."[42]

Kimileri ise halihazırda yoksundur; fakat elde edebilmeleri umudu vardır. Bunlar ağır riyazetler ve nefsini muahaze edeceği sürekli ameller sonucunda yoksun oldukları huya ve dolayısıyla mutluluğa ulaşabilirler. Bunlar peygamberlerin teşvikkâr davetlerine, onlardan ulaşagelmiş sünnetlere muhtaçtırlar. İnsanların büyük çoğunluğunu bu özellikteki insanlar oluşturur. Peygamber göndermeden gözetilen asıl ve öncelikli amaç işte budur.

Bazıları da vardır ki, onlarda huy icmalî olarak terkip edilmiş ve zamanla da günyüzüne çıkmaktadır. Ancak bunlar, tafsilatta ve o huya uygun düşecek davranış biçimlerinin belirlenmesi gibi konularda bir öndere muhtaçtırlar.

"(Bu öyle bir ağaçtır ki) yağı, neredeyse kendisine ateş değmese dahi ışık verir..."[43] âyetinde bu zümreye işaret vardır.

Bir zümre daha vardır ki, bunlar peygamberlerdir. Onlar için, ahlâkın zirvesine ulaşma, onlara uygun davranış kalıpları seçme imkânı vardır; elden kaçırılanlara nasıl tekrar ulaşılacağını, hazırın nasıl korunacağını, noksanın nasıl tamamlanacağını belirlerler ve bu konuda bir önder ya da davete ihtiyaç duymazlar. Bunlar, fıtratlarındaki sözkonusu huyların gereği doğrultusunda hareket ederler ve bu hareketleri, insanlar tarafından benimsenir, sünnet

---

42 Bakara 2/18.

43 Nûr 24/35.

ve yaşantılarına düstur edinilir. Demircilik, marangozluk ve benzeri zenaatler bile, insanların büyük çoğunluğu için, kendilerinden önce gelenlerin bilgi ve becerileri olmaksızın mümkün olmaz. Hal böyle iken, ancak muvaffak kılınanların yol bulabileceği şer'î talepler hakkında ne demeli?!

İşte buradan hareketle, insanların peygamberlere olan ihtiyaçlarının şiddet ve önemi, onların sünnetlerine tabi olmanın ve hadisleriyle meşgul olmanın gereği ortaya çıkar.

Allah'u a'lem!

3) Mutluluğun elde edilmesi konusunda farklı yaklaşımlar

Bil ki: Sözünü ettiğimiz mutluluk, iki şekilde elde edilebilir:

a) Mutluluğun, hayvanî tabiattan tamamen sıyrılarak elde edilmeye çalışılması:

Bu, tabiî yapının gereklerini dondurma, onun gücünü köreltme, bilgi ve hallerinin alevini söndürme sonucunu doğuracak çarelere başvurmak ve cihet ötesi Ceberût âlemine tam bir teveccühle yönelmek yoluyla olur. Nefis kendisini, zaman ve mekandan büsbütün ayrılma ilimlerine ve bilinen zatlara her yönden zıt olan zatı kabule verir. Bütün bunların sonucunda insanlara karışmamaya, onlardan ayrı durmaya, onların arzu ettikleri şeylere istek duymamaya, korktukları şeylerden çekinmemeye başlar ve onlardan oldukça uzak bir yerde, kenarda bir köşede bulunur.

Feylesoflardan İşrâkîlerin (*Müteellihûn*), sûfilerden meczûbların[44] tuttukları yol bu olmaktadır. Onlardan bir kısmı, bu yolla amaçlarına ulaşmışlardır ki, bunların sayısı çok azdır. Diğerleri ise bu amaca ulaşmak için, gözlerini oraya dikmiş bir vaziyette ve kendilerini o makamın hallerine güya benzeterek beklemektedirler.

b) Mutluluğun, hayvanî gücün ıslâhı yoluyla elde edilmeye çalışılması:

İkinci yol, hayvanî gücün tümden ortadan kaldırılmaksızın ıslâhı, eğri taraflarının düzeltilmesi gayretidir. Bu şöyle olur: Kişi,

---

44 Yani vecd sahiplerinin.

hayvanî yönünün, nefs-i nâtıkada bulunan şeylere; fiil, hal, zikir ve benzeri yollarla benzer hale gelmesi için gayret eder ve çalışır. Bu, dilsizin, meramlarını sözle ifade eden insanlara, işaretlerle ifade yoluyla benzemeye çalışması; ressamın, korku, utanma... gibi psikolojik halleri, o hallerle birlikte bulunan ve gözle görülen şeylerle tasvir etmesi; yavrusunu kaybeden kadının, acısını, duyan kimsenin hüzünleneceği, gözünde acı ve ızdırabın şekilleneceği kelimelerle ve yaktığı ağıtlarla anlatması gibi bir şeydir.

Peygamberler göndermek suretiyle alınan tedbir-i ilâhî:

Kâinatta geçerli olan tedbîr-i ilâhîde prensip, en yakın ve en kolaydan başlamak ve giderek uzağa ve zora geçmek, tüm insanlığın yararına olan şeylere bakmak, şâz ve ender olan şeylerle uğraşmamak, her iki cihan saadetini de gerçekleştirmeyi amaçlamak ve bunlardan birinin diğerinin ihlâline meydan vermemektir. İşte bu durum, Allah Teâlâ'nın lütuf ve keremi, kullarına olan sonsuz rahmeti, peygamberlerin gönderilmesini gerektirmiştir. Peygamberlerin gönderilmesinden öncelikli olarak ve bizzat ikinci yolun[45] ikamesi, ona çağrıda bulunulması ve teşvik edilmesi kastedilmiştir. Birinci yola ise sadece iltizâmî işaretler ve tazammunî imalarla delâlette bulunulmuş ve bununla yetinilmiştir.

En açık hüccet, ancak Allah'a aittir.

Mutluluğu elde etme yollarının açıklanması:

a) Birinci yol: Bu ancak kendilerinde cazibe kuvveti olanlar için elverişli olabilir. Bu özellikteki insanlar ise ne kadar azdır! Keza bu, ağır riyazetler ve kuvvetlerin devre dışı edilmesi yoluyla olabilir; bunları yapabilenler ise çok azdır. Bu yolun önderleri, geçimlerini ihmal etmiş kimselerdir; onların dünya ile hiçbir ilişkileri kalmamıştır. Buna rağmen bu yolun tamamlanabilmesi için, mutlaka ikinci yola ait uğraşılardan bazı şeyleri yapmak da gerekmektedir. İki mutluluktan yani dünya ve âhiret saadetinden birinin ihmalinden mutlaka şu sonuçlar da ortaya çıkacaktır:

a) Ya dünyaya ait insanî ihtiyaçların giderilmesi için gerekli olan tedbirler alınmamış olur.

b) Ya da nefsin âhiret için ıslâhı yapılmamış olur.

---

45 Yani mutluluğu elde etmek için girişilen hayvanî gücün ıslâhı yolu.(Ç)

Eğer insanların çoğunluğu, bu birinci yolu tutacak olsalardı dünya harap olurdu. Eğer insanlar, bu yola girmekle yükümlü tutulsalardı, bu takat üstü bir yükümlülük olurdu. Çünkü ihtiyaçların giderilmesi, nefiste sabit bir karakter gibi bir haldir; onu nefisten soyutlamak imkânı yoktur.

b) İkinci yol: Bu yolun rehberleri, anlayış sahibi ve ıslâhçı kimselerdir. Bunlar, hem din hem de dünya başkanlığını birlikte yürüten kimselerdir. Bunların çağrıları kabul görür; tuttukları yol, takip edilir. *"Sâbikûn"*[46] ve *"ashâbu'l-yemîn"*[47] diye anılan zevat-ı kiramın kemâl halleri hep bu yol üzere olmuştur. İnsanların çoğunluğunu da bu yolu tutanlar teşkil eder. Zekisi, aptalı; işi çok olanı, olmayanı... herkes bu yola sülûk edebilir ve bir zorluk duymaz. Bu yol, kulun kendi istikametini belirlemede, nefsini doğrultup, eğriliklerini uzaklaştırmada, âhirette kendisine dokunacağını beklediği sıkıntı ve ızdırapları uzaklaştırmada yeterlidir. Zira, her nefse ait melekî fiilleri vardır; onların varlığından ferahlar ve gözü aydın olur; yokluğundan ise elem duyar.

Soyutlanma haline gelince, bu nefsin başına, nereden geldiğini bilmediği —bir süre sonra dahi olsa— kabir ve haşır âleminin hallerini getirecektir.

Şiir:

"Günler sana, açıklayacak cahili olduğun şeyleri

Sana, görevlendirmediğin kimseler getirecek haberleri"

Kısaca: Hayır ve mutluluğun bütün yollarını kavramak ve onlara ulaşmak, çoğunluk için muhal gibidir. Basit bilgisizlik, zararlı değildir.

Allah'u a'lem!

---

46 "Hayırlı işlerde öne geçenler" anlamında.(Ç)

47 "Sağcılar, cennetlikler" anlamında.(Ç)

4) Mutluluğu elde etmek için tutulacak ikinci yolun esasları

İkinci yol üzere mutluluğu elde etmek, dört hasletin varlığına bağlıdır:

Bil ki: İkinci yaklaşım üzere mutluluğa ulaşmanın yolları gerçekten pek çoktur. Şu kadar ki, Allah'ın lütfu ve keremiyle bana gösterdiği kadarıyla, bu yollar sonuç itibariyle dört haslete çıkar. Bu dört haslette hayvanî yön de müşterektir. Ne var ki, nefs-i nâtıka hayvanî gücü etkisiz hale getirip, onu kendisine uygun olan şeyi kabule zorladığı zaman bu hasletler arınmış olarak kendisini gösterir ve bu hal, insanın Mele-i a'lâ sâkinlerine en çok benzediği haldir. Bu, onlara katılma, onların âleminde yer alma için bir hazırlıktır. Yine Allah Teâlâ bana lütfettiği ilhamında, peygamberlerin asıl gönderiliş amacının bu yola davet ve teşvik olduğunu, şeriatların bu yolun tafsilatından ibaret olduğunu ve ona raci bulunduğunu bildirmiştir.

1. Birinci Haslet: Temizlik (tahâret[48]):

Sözünü ettiğimiz dört hasletten ilki, temizliktir. Bunun esası şudur: İnsan, fıtrat ve sıhhat itibarıyla sağlam ve sağlıklı olduğu, kalbi güzel tedbirden alıkoyan her türlü süflî hallerden uzak bulunduğu zaman, işte böyle bir anda pisliklere bulaşırsa, büyük ya da küçük abdesti gelir ve sıkışık bir vaziyette olursa veya cimâ ya da öncesinde yapılan fiilleri daha henüz işlemişse, içi daralır, üze-

---

48 Taharet iki kısma ayrılmaktadır:

a) Hadesten taharet. Bu, cünüplük, abdestsizlik gibi manevî kirlerden arınmak demektir.

b) Necasetten taharet. Bu da gözle görülebilen maddî pisliklerden temizlenme demektir. Müellif, burada her ikisini de kastetmektedir.(Ç)

rine bir sıkıntı ve kasvet çöker; kendisini büyük bir tasa ve keder içerisinde hisseder. Sonra eğer, küçük ve büyük abdestini yapar ve hafiflerse, bedenini oğar, yıkanır, en güzel elbiselerini giyer ve koku sürünürse, az önce kendisinde bulunan sıkıntı gider ve yerini ferahlık, sevinç ve iç açılması alır. Bütün bunlar, insanların böyle yapılmasını istediklerinden ve formaliteleri yerine getirmek gereğinden dolayı değildir; aksine sadece nefs-i nâtıkanın özellik ve isteği sonucu olmaktadır.

Birinci ruh haletine *"hades"* (manevi pislik), ikincisine de *"taharet"* (temizlik) denilmektedir. Zeki insanlar, kendisinde beşerî özellikleri eksiksiz bulunduranlar, her iki hali de iyi bilir ve birbirinden ayırabilirler. Tabiatları gereği birine yani hades haline nefret duyarken, öbürünü yani temizlik halini severler. Aptal ve gerizekalı sayılabilecek kimseler ise, hayvanî güçlerini biraz zayıflatırlar, taharet ve dünyadan el etek çekme hallerine önem verirler, onları öğrenmek için zaman ayırırlarsa, onların dahi ikisi arasındaki farkı görmeleri ve her birini, diğerinden ayırabilmeleri mümkündür.

Temizlik (taharet) hali, insanî ruhun (neseme) Mele-i a'lâ sakinlerine en çok benzediği yöndür:

İnsanî ruh (neseme) için temizlik hali, hayvanî kir ve pisliklerden arınma, inen nurla sevinme ve açılma konusunda Mele-i a'lâ sakinlerinin hallerine en çok benzeyen bir nitelik olmaktadır. Bunun içindir ki temizlik, gösterilen amelî güç nisbetinde nefsin kemâl haline ulaşabilmesi için bir ön hazırlık (şart) olmaktadır.

Hades (manevî kirlilik) hali, insanda yer eder ve onu her tarafından kuşatırsa, onu şeytanın vesveselerini kabule, hiss-i müşterek[49] gücüyle onları görmeye müsait bir hale sokar; kötü rüyalar görme, üzerinde zulmet eserlerinin görünmesi, lânetli ve alçak varlıkların gözüne gözükmesi gibi hallere maruz kılar.

Temizlik hali, insanda yer edip her tarafını kuşatınca, insan ona dikkat etmeye başlayıp kalbî bir meyil gösterince, bu hal onda meleklerin ilhamını alma ve onları görme kabiliyeti doğurur; güzel rüyalar görmesini sağlar, nurlar kendisine açılır, gözüne mübarek ve saygıya lâyık temiz ve güzel şeyler gözükür.

---

49 Ortak işlevli duyu.(Ç)

2. *İkinci Haslet: Allah Teâlâ'ya Teslimiyet:*

İkincisi, kulun Allah Teâlâ karşısında acizliğini kabullenmesi, O'na huşu ile teslim olmasıdır. Bunun esası da şudur: İnsan sağlıklı bir ruh yapısına sahip olduğu ve meşguliyeti olmadığı zaman, Allah Teâlâ'nın âyet ve sıfatlarını düşündüğünde, onlar üzerinde ince bir tefekkürde bulunduğunda nefs-i nâtıkası hemen uyanır; duyular ve beden hemen ona boyun eğer, hayret ve dehşete düşmüş gibi bir hal alır ve kudsiyet tarafına doğru bir meyil hisseder. Nasıl ki, halk hükümdarın huzurunda titrer, kendi acziyetlerini hissederlerse, alma ve vermenin yalnızca O'na mahsus olduğunu düşünürlerse, insan da aynı hali Allah Teâlâ huzurunda hisseder.

İnsanın bu hali, Yaratıcısına yönelmek, O'nun azamet ve celâli karşısında acziyet göstermek, kudsiyeti içerisinde kendisini kaybetmek gibi hususlarda Mele-i a'lâ sâkinlerinin hallerine en yakın ve en çok benzer bir özellik arzeder. Bunun içindir ki, teslimiyet hasleti, nefsin ilmî kemâl mertebesine ulaşabilmesi için bir ön hazırlık olmaktadır. İlmî kemâlden maksadım, nefsin zihin levhasında marifet-i ilâhiyyenin nakşedilmiş olması, herhangi bir şekilde kelimelerle ifade imkânı bulunmayan o huzura katılmasıdır.

3. *Üçüncü Haslet: Semâhat*[50]*:*

Bunun esasını, nefsin, hayvanî gücün motiflerine boyun eğmez bir halde olması teşkil eder. Nefis, kendisini hayvanî güce teslim etmez, onun etkileri kendisinde belirmez, onun pisliklerinden mutazarrır olmaz. Şöyle ki: Nefis, geçimi ile ilgili konularda tasarruflarda bulunur, kadınlara karşı arzu duyar, lezzet verici şeylerle uğraşır veya bir yiyeceğe karşı iştiyak duyar; sonra bu isteklerinin gerçekleşmesi için çalışır ve amacına ulaşır. Kezâ bir şeye kızar veya cimrilik eder. Bu gibi hallerde nefis, bir süre bu haller içerisinde istiğrak halinde bulunur ve asla bir başka şeye karşı iltifatta bulunmaz.

Sonra bu hal kendisinden gider. Eğer cömert biri ise, bu sıkıntılardan, sanki hiçbir şey olmamış gibi çıkar. Eğer öyle değilse, o zaman bu keyfiyetler kendisini sarsar ve —aynen mühürün mum üzerinde iz bırakması gibi— nefis üzerinde etkisini gösterir; nefis de onların şeklini alır.

---

50 "Hoşgörü, cömertlik..." gibi manaları olan bu *"semâhat"* kelimesinden müellifin burada kastettiği mana, daha geniş bir mahiyet arzetmektedir. Bu yüzden olduğu gibi koruduk.(Ç)

Cömert nefis, bedenden ayrıldığı, üst üste binmiş zulmanî alâkalardan sıyrıldığı ve eski haline döndüğü zaman, dünyada iken mevcut bulunan melekî güce muhalefet hallerinden hiçbir şekilde etkilenmediğinden saf eski halini bulur; kendisi için ünsiyet hasıl olur ve en mutlu bir yaşantı içerisine girer.

Cimri olan nefsin durumu ise farklıdır; onun üzerinde sözü edilen haller iz bırakır. Meselâ birinin değerli bir malı çalınacak olsa, eğer o adam cömert biriyse fazla aldırış etmez. Yok cimri ve dünya malına fazla önem veren biriyse; âdeta deliye döner ve çalınan malı gözünün önünden hiç gitmez. Semahat ve zıddı olan vasfın, söz konusu olduğu mahalle nisbetle birçok adı vardır. Eğer mal ile ilgiliyse **cömertlik** ve **cimrilik**ten; cinsî arzu ya da yemek arzusuyla ilgiliyse **iffet** ve **şehvet düşkünlüğü**nden; rahat bir hayat yaşamak, sıkıntı ve meşakkatlerden uzak kalmakla ilgiliyse **sabır** ve **tahammülsüzlük**ten; şeriatta yasak bulunan günahların saikleri karşısındaki tavırla ilgiliyse **takva** ve **fâsıklık**tan söz edilir.

İnsan eğer semahat hasletine sahip ise, nefsi dünya şehvetlerinden asude olur, soyut yüce lezzetlere ulaşmaya istidat kazanır. Semahat, öyle bir halettir ki, insanı hem ilmî hem de amelî yönden istenilen kemâl halinin zıddı bir haletin kendisinde yer tutmasını engeller.

4. Dördüncü Haslet: Adalet:

Adalet, nefiste bulunan bir melekedir; şehir ve mahalle düzenini sağlayan iyi fiillerin kaynağını teşkil eder; nefis, sanki o davranış şekilleri üzere kalıba konulmuş gibi olur. Bunun sırrı şudur: Allah Teâlâ'nın âlemde yaratmayı irade ettiği düzenin ıslâhı vb. gibi şeyler melekler ve cismanî alâkalardan soyutlanmış nefisler üzerinde yer eder. Böylece onların hoşnut olduğu şeyler, söz konusu düzene uygun düşecek şeye dönüşür. Bu, soyut ruhun tabiatı olmaktadır. Ruh, bedeninden ayrıldığı zaman, eğer kendisinde bu sıfattan bir şeyler varsa tamamen açılır, ferahlık hisseder ve hasis (bayağı) lezzetlerden ayıran gerçek lezzete ulaşabilmenin yolunu bulur. Eğer, bedenden ayrıldığında, kendisinde bu hasletin zıddı özelliklerden bir şeyler varsa, o takdirde daralır, yalnızlık hisseder, acı ve ızdırap duyar.

Allah Teâlâ, dini yerleştirmek, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak, insanlar arasında adaleti hâkim kılmak için bir peygamber gönderdiğinde, kim bu nurun yayılması için çalışır, in-

sanlar içerisinde ona bir yer hazırlarsa, o rahmete ulaşır. Kim de onu reddetmek, sindirmek ve yok etmek için çalışırsa, o, melûn ve rahmetten taşlanarak kovulmuş olur. Adalet vasfı, insanda yer ettiği zaman, o kişi ile Arşı taşıyan büyük melekler, ihsan ve bereketin inmesine aracı olan ve Huzur'a yaklaştırılmış bulunan (mukarrabîn) melekler arasında bir müştereklik peydah olur ve bu, onunla sözü edilen melekler arasında açılmış bir kapı halini alır; böylece bu kapıdan onun üzerine meleklerin boyası iner de, kişi meleklerin rengini alır; nefsi meleklerin ilhamına ve onların verdiği işaretlerle harekete geçmeye kabiliyet kazanır.

Kişi, dört hasletin kendisinde bulunması halinde "fakîh" olur:

Bu dört hasleti, gerçek anlamda kendinde bulundurduğun, onların ilmî ve amelî kemâl için gereklerinin ne olduğunu, meleklerin dünyasına girebilmek için ne yapmak gerektiğini anladığın ve ilâhî şeriatların, —gönderildiği asrın şartlarına riayetle— bu hasletlerden dallandığını kavradığın an, bilmelisin ki sen, artık hayr-ı kesîre (çok hayır) ulaşmışsın ve Allah Teâlâ'nın haklarında hayır murad ettiği *"fakîh"* lerden olmuşsundur.

Bu dört hasletten oluşan halete, *"fıtrat"* adı verilir. Fıtratın oluşabilmesi için gerekli sebepler vardır. Bunlardan bir kısmı ilmî, diğer bir kısmı da amelîdir. Keza, insanı ona ulaşmaktan engelleyen perdeler ve bu perdeleri yırtıp ortadan kaldıran çareler de vardır. Biz, burada konuyla ilgili siz okuyucularımızın dikkatini çekmek istiyoruz; dolayısıyla Allah'ın tevfîki ile aşağıda sunacağımız şeylere kulak vermenizi istiyoruz.

Allah'u a'lem!

5) Bu hasletleri elde etmenin, eksiklerini tamamlamanın ve geçmişi telafi etmenin yolları

Bil ki: Bu hasletler iki türlü tedbirle elde edilebilir:

a) İlmî tedbirler.

b) Amelî tedbirler.

a) Sözü edilen dört hasleti elde edebilmek için gerekli olan ilmî tedbirler:

İlmî tedbire şunun için ihtiyaç duyulur: İnsanın tabiatı, ilmî kuvvetlere boyun eğer. Bunun içindir ki, nefiste haya ya da korku gibi halet-i rûhiyelerin doğmasına sebebiyet verecek olayların meydana gelmesi halinde şehvet ve cinsî arzu gibi duyguların ortadan kalktığını görürüz. Kişi, her ne zaman fıtrata uygun olan bir şeye dair ilim sahibi olsa, bu onun nefiste tahakkuku sonucuna götürmektedir. Bu da şöyle olmaktadır: Kişi, her türlü beşerî noksanlıklardan uzak olan bir Rabbi olduğuna inanır. O'nun vasıfları şöyledir: Gökte ve yerde en ufak bir şey O'ndan gizli kalmaz. Üç kişi gizli konuşuyorlarsa, mutlaka dördüncüleri; beş kişi iseler mutlaka altıncıları Allah'tır, O dilediğini yapar, dilediği hükümde bulunur, O'nun kaza ve kaderini geri çevirecek, hükmüne engel olacak hiçbir güç yoktur. O, önce varlık vermek, sonra verdiği varlığı sürdürmek için gerekli olan bedenî ve nefsanî şartları hazırlamak suretiyle in'âm ve ihsân sahibidir. Kulları amelleriyle sorguya çeker ve iyi amellere mükafaat, kötülerine de ceza verir. O, şöyle buyurduğu gibidir:

"Kulum bir günah işler; bilir ki (isterse) işlediği günahı affeden, (isterse) o günah yüzünden cezalandıran bir Rabbi vardır. Bunun için ben de kulumu affederim."[51]

---

51 Müslim, Tevbe, 29-30.

Kısaca, o öyle bir inanca sahip olur ki, bu inanç kalbinde büyük bir heybet ve saygı doğurur, orada sivrisinek kanadı kadarcık da olsa O'ndan başkası için teslimiyet, korku ya da saygı gibi bir duyguya yer bırakmaz. Bunun sonucunda kişi, insanın kemâl halinin, sadece Rabbine yönelmesi, sırf O'na kulluk etmesi olduğunu bilir, insanî davranışlar içerisinde en güzelinin, meleklere benzemek ve onlara yaklaşmak olduğunu kabul eder, bu inanç ve gereği olan fiillerin, kendisini Rabbine yaklaştırıcağına, Allah Teâlâ'nın bu özellikleri sebebiyle kullarından razı olduğuna, kendisi bu hal üzere devam ederse Allah Teâlâ'nın kendisini elbette başarıya ulaştıracağına inanır.

Kesin olarak —aksine ihtimal vermeksizin— bilir ki, mutluluğu, bu özellikleri elde etmesine; bedbahtlığı da onları ihmal etmesine bağlıdır. Dolayısıyla, hayvanî yönünü şiddetli bir şekilde uyaracak, onu güçlü bir şekilde kontrol altında tutacak ve kötü fiiller işlemekten alıkoyacak bir kamçıya sahip olması gerektiğine inanır.

Peygamberlerin Tebliğ Metotları:

Bu konuda peygamberlerin tuttukları yollar farklı farklı olmuştur. Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahîm'e indirdiği metodun esasını *"Allah Teâlâ'nın üstün âyetleri ve yüce sıfatları, iç ve dış âlemle ilgili nimetleri üzerinde düşündürme ve onları hatırlatma"* prensibi teşkil etmektedir. Böylece Allah Teâlâ, bu metotla kendisinin sığınılacak tek yer olduğu düşüncesini kullarının zihninde uyandırmayı murad etmiş; kendi adını başkalarının adını anmaya tercih etmelerini, büyük bir sevgi ile kendisine bağlanıp, üstün bir gayretle kullukta bulunmalarını ve ibadet etmelerini sağlamak istemiştir.

Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ'ya bunların yanı sıra *"Allah'ın günlerinin hatırlatılması"* metodunu da vermiştir. Bu yol, Allah Teâlâ'nın, dünya hayatında itaatkârları nasıl ödüllendirip isyankârları cezalandırdığını, nimetleri nasıl azap haline dönüştürdüğünü hatırlatmaktır. Bununla, insanların kalplerinde günahlara karşı bir korku; emirleri yerine getirmeye karşı da güçlü bir arzu oluşması amaçlanmıştır.

Bizim peygamberimizin (s.a.) metodu:

Bizim peygamberimize ise, davet metodu olarak öncekilere ilâveten *"kabir ve sonrası âhiret âlemiyle ilgili haller ile uyarma*

ve müjdeleme, iyilik ve kötülüğün özelliklerini açıklama" dır. Sonra bunları sadece bilmiş olmak yeterli değildir; aksine onların mutlaka sürekli tekrarlanması ve her an göz önünde bulundurularak üzerinde düşünülmesi ve böylece ilmî melekelerin bunlarla dopdolu olması ve bunun sonucu olarak da organların onlara itaatinin sağlanması gereklidir.

Bu üç metot[52] yanında iki yöntem daha vardır: Bunlar:

a) Vacip, haram... gibi hükümlerin açıklanması,

b) Kâfirlere düşmanlık beslenmesidir.

Böylece beş dal ortaya çıkar ki, bunlar, Kur'ân-ı Kerîm ilimlerinin esasını teşkil ederler.

b) Dört Hasleti Kazanabilmek İçin Gerekli Amelî Tedbirler:

Amelî tedbirlerin esasını; nefse, elde edilmesi arzulanan hasleti hatırlatacak, onu uyaracak, onu harekete geçirecek ve teşvik edecek her türlü hal, fiil ve eşyaya yapışmak teşkil eder. Sözünü ettiğimiz hal, fiil ve eşya ile, elde edilmesi arzulanan haslet arasında ya âdeten mevcut bulunan bir ayrılmazlık olmalı, ya da sözü edilen hasletler, fıtrî münasebet hükmünce muhtemelen onlarda bulunmalıdır. Meselâ insan, nefsini öfke için harekete geçirmek ve kızmak istediği zaman, kızmayı düşündüğü kimsenin söylediği küfür ve hakaretamiz sözlerini, kendisinin duyduğu utancı... vb. tahayyül eder. Ağıtçı, üzüntüsünü yenilemek istediği zaman, nefsine ölünün iyi yönlerini hatırlatır ve onları düşünmesini ister, hatırasında onu canlandırır, etrafı yaygaraya boğar; cinsî ilişkide bulunmak isteyen, vücudu uyandırıcı hareketlerde bulunur. Bu konunun örnekleri gerçekten pek çoktur ve anlamak isteyene bu kadarı yeterlidir.

Hasletlerden Her Birinin Elde Ediliş Sebepleri Vardır:

Aynı şekilde, söz konusu hasletlerden her birine ait elde edi-

52 Yani:
1. Allah'ın nimetlerinin hatırlatılması yöntemi,
2. Allah'ın günlerinin hatırlatılması yöntemi,
3. Korkutma ve müjdeleme, iyilik ve kötülüğün özelliklerini açıklama yöntemi.

liş sebepleri de vardır. Bu durumların bilinmesi konusunda itimat, zevk-i selîm sahibi kimselerin beyanları olacaktır.

Hades (pislik) halinin sebepleri:

Bunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. Kalbin süflî haller ile dolması, yani hayvanî yönün gereklerinin ön plâna çıkması. Meselâ, cinsî ilişki ya da daha başka yollarla kadınlara karşı olan arzunun tatmin edilmesi böyledir.

2. Hakka muhalefeti kalbinde gizlemesi ve Mele-i a'lâ sakinlerinin lâneti ile kuşatılmış olması.

3. Büyük ve küçük abdest bozma ihtiyacından dolayı sıkışık bir halde olması, kezâ henüz yeni işemiş, büyük abdest bozmuş ve yellenmiş olması. Bu üç şey, midenin artıkları olmaktadır.

4. Bedeninin kirlenmesi, ağzının kokması, burnunda sümük toplanması.

5. Etek ve koltuk altlarının kıllanması.

6. Elbise ve bedene pislik bulaşması.

7. Duyuların, süflî halleri hatırlatacak halleri algılaması, onlarla uğraşması; iğrençlikler, cinsî organa bakmak, hayvanların çiftleşmesini seyretmek, cinsî ilişki esnasında fazlaca bakmak, melekler ve salih insanlar hakkında ileri geri sözler söylemek, insanlara eziyet verici davranışlarda bulunmak gibi.

Temizlik sebepleri:

Temizlik sebepleri ise, yukarıda sıraladığımız hades (pislik) hallerini ortadan kaldırmak ve onların zıddı bulunan halleri edinmek, âdeten üstün temizlik anlayışını ifade eden davranışlarda bulunmak. Bunlar gusletmek, abdest almak, güzel elbiseler giymek, koku sürünmek gibi davranışlardır ve bunlar, nefsi devamlı temizlik üzere olması için sürekli uyarıda bulunurlar.

Huşu ve teslimiyet sebepleri:

Bu haslete ulaşmanın yolu, kişinin nefsini, kendince en fazla saygı ifade eden hallere sokmasıdır; başını önüne eğerek ayakta durmak, secde etmek, dua ve niyaz ifade eden kelimeleri söylemek, O'nun huzurunda alçalmak, ihtiyaçlarını sadece O'na arzetmek... gibi. Bu tür fiiller; nefsi, huşu ve teslimiyet halinde olması için güçlü bir şekilde uyarır.

Semâhat sebepleri:

Semâhat hasletini elde etmenin yolu da, cömertlikte bulunmak, vermesini öğrenmek, zulmedenleri affetmek; zor ve hoşlanılmadık şeyler karşısında nefsi sabırlı olmaya zorlamak gibi fiilleri sürekli yapmak ve böylece bunun kendisinde bir meleke halini almasına çalışmaktır.

Adâlet sebepleri:

Adâlet hasletini elde etmenin yolu ise, bütün ayrıntılarıyla hak yol üzere devam etmek; sünnetten ayrılmamaktır.

Allah'u a'lem!

6) "Fıtrat" ın[53] ortaya çıkmasını engelleyen perdeler

Fıtrat halinin ortaya çıkmasını engelleyen perdeler üçtür:

Bil ki: Fıtrat halinin ortaya çıkmasını engelleyen perdelerin en önemlileri üç tanedir:

1. Yapı (tabiat, karakter) perdesi,
2. Merâsim (âdet, gelenek) perdesi,
3. Yanlış bilgi perdesi.

1. Yapı (tabiat, karakter) perdesi:

Şöyle ki: İnsanın tabiî yapısına; yeme, içme ve cinsî ilişki motifleri konulmuştur. Kalp (gönül) de; üzüntü, sevinç, öfke, korku vb. gibi psikolojik hallerin biniti (yeri) kılınmıştır. Dolayısıyla insan, sürekli bu hallerle meşgul bulunmaktadır. Zira her hal öncesinde, nefsin onun sebeplerine yönelmiş olması ve ilmî melekelerin o hale uygun düşecek sebebe tabi olması, nefsin kendisini tamamen o hali doğuracak sebeplere vermesi ve onun dışındaki her şeyden gafil bir halde bulunması söz konusudur. Bu durumda, bu meşgalelerin geriye kalan izi nefsi etkiler ve bunun sonunda o kirlenir. Bu minval üzere günler ve geceler geçer, kişi ömrünü, hep kendi yapı ve tabiatının isteklerine cevap aramakla geçirir ve bunun sonucunda da kemâl haline ait diğer meziyetleri elde etmeye zaman ve imkân bulamaz.

53 Müellife göre "fıtrat", daha önce de geçtiği üzere, temizlik, huşû, semâhat ve adaletten oluşan dört hasletin bir araya gelmesi sonucunda oluşan hale denmektedir.(Ç)

Nefis perdesi:

Öyle insanlar vardır ki, iki ayağı da bu bataklığa saplanmıştır ve ömürleri boyunca oradan çıkamazlar.

Öyle insanlar da vardır ki, yapı ve karakterinin boyunduruğu altına girmiş, âdet ve geleneklerin baskısını ve aklın ilmeğini boynundan sıyırıp atmış; artık kınamaya aldırış etmez olmuşlardır. (Bu durumda kişi, ne aklın gereklerine, ne de insanların beklentilerine kulak asmaz.) İşte bu perdeye, *"nefis"* adı verilir. Ancak kimin aklı tam olur ve hep teyakkuz halinde bulunursa, vakitlerini kollayarak fırsatlar bulur ve bunları değerlendirerek, yapı ve karakteriyle ilgili hallerini teskin etmeye, nefsini hem sözü edilen hallerle hem de diğerleriyle ilgilenir bir hale getirmeye, kendi tabiatının gereklerine koşmak yanında, başka ilimlerin de feyzini gerektirici bir hale girmeye çalışır, düşünme ve fiiliyata dökme kuvvetleri oranında insanî kemâle arzu duyar.

2. Merâsim (âdet, gelenek) perdesi:

Kişi daha gözünü açar açmaz, ilk kez, mensup olduğu kavmini, belirli bir giyim kuşam, çeşitli kurum ve kuruluşlar, iftihar vesilesi ve faziletler —fasâhat, zenaat gibi— içerisinde görür. Bütün bunlar, onun kalbinde derin bir etki yapar ve onları büyük bir azim, sarsılmaz bir gayretle karşılar. İşte bu, merasim perdesidir ve *"dünya"* diye isimlendirilir.

Bazı insanlar, hep perdelerle meşgul olur:

Öyle insanlar vardır ki, kendisine ölüm gelinceye kadar hep perdelerle meşgul olur ve bunun sonucunda hiçbir fazilete ulaşamaz. Çünkü faziletler, ancak beden ve âletlerle tamam olabilir; beden yok olunca artık onları kazanma imkânı kalmaz. Dolayısıyla nefis faziletlerden yoksun bir halde kalakalır. Böyle birinin durumu, (âyetlerde işaret olunduğu gibi) güzel bir bahçesi olup da, bahçesine kasırga isabet edenin haline[54], ya da şiddetli rüzgarlı bir günde yele savrulan küle[55] benzer; elde avuçta bir şey kalmaz.

Eğer kişi, çabucak ayılan biri ve güçlü bir kavrayışa sahipse, bir delil-i burhânî veya hatâbî[56] ile, ya da şeriatı taklit yoluyla, bü-

---

54 bkz. Bakara 2/266.

55 bkz. İbrahîm 14/18.

56 Akıldan çok duygulara hitabeden delil.(Ç)

tün kullar üzerinde hükümran olan, işlerini düzene koyan, kendilerine her türlü nimetleri veren bir Rabb olduğunu anlar. Bunun sonrasında kalbinde O'na doğru bir meyil ve muhabbet meydana getirir ve O'na yakınlaşmak ister, ihtiyaçlarını O'na arzeder, kendisini O'nun huzuruna atar.

Bu yönelişte, kimisi isabet eder ve amacına ulaşır; kimisi ise hata eder.

Genelde yapılan hata iki şekilde olur: Benzetme (teşbîh) ve şirk koşma:

Hataların büyük çoğunluğu iki şekildedir:

1. Vâcib Teâlâ'da, yaratıklara ait sıfatların bulunduğuna inanmak.

2. Yaratıklara, Vâcib Teâlâ'nın sıfatlarını isnad etmek.

Birincisi, teşbîh yani benzetme olmaktadır. Bunun çıkış yeri, gâibi, hazır bulunana (görülene) kıyas etmektir. İkincisi ise, şirk koşmak (işrâk) olmaktadır. Bunun da kaynağı, yaratıklardan doğan olağanüstü halleri görmek ve onları, bizzat onların yarattığını düşünmek; o olağanüstü hallerin onlara mahsus bir özellik olduğunu kabul etmek ve böyle inanmak.

Değerli okuyucu! Bütün insanları teker teker araştırmaya tabi tutacak olursan, onların bu size arzettiğim durumdan farklı olmadıklarını görürsün. Sanmam ki sen, onlarda bir farklılık bulasın. Aksine bütün insanlar, —herhangi bir şeriata bağlı olsalar bile— mutlaka az ya da çok, kendi yapı ve karakterlerinin perdeleriyle (istekleriyle) meşgul olurlar; her ne kadar merasime (gelenek, formalite) dayalı fiillere doğrudan girişmeseler bile, yine âdet ve geleneklere takılmak suretiyle geçirecekleri belli bir vaktin olması kaçınılmazdır. Bu durumda o kişinin bütün ilgisi, mensup olduğu kavmin sözce, giyim kuşamca, huyca ve akılca en üstün gördüğü kimselere benzemeye çalışmak olacaktır. Yine onların öyle bir vakitleri olur ki, bu vakitte işittikleri şeye kulak verirler; fakat Ceberût ve âlemdeki gaybî tedbîre dair sözlere kulak vermezler.

Allah'u a'lem!

7) Perdeleri kaldırma yolu

Tabiî yapı ve karakter perdesinin kaldırılması için çare:

Bil ki: Tabiî yapı perdesinin kaldırılması iki şeyle olur. Bunlardan birincisi, emredilen, terğîbe konu olan ve teşvik gören bir şeydir. İkincisi ise, üzerine yukarıdan konulan ve onunla sorumlu tutulan; kulun dileyip dilememesine bakılmayan şeydir.

Birincisi, hayvanî yönü zayıflatan **riyazetler**dir; oruç tutmak, geceleyin uyumamak gibi. İnsanlardan bir kısmı, ifrata gitmekte ve Allah Teâlâ'nın yarattığı şeyleri değiştirme gibi bir aşırılığa düşmektedirler. Meselâ, üreme organının kesilmesi, el ve ayak gibi değerli bir organın devre dışı bırakılması gibi. Bunları yapanlar, zır cahillerdir. Oysa ki işlerin en hayırlısı, orta yoldur. Oruç tutmak ve geceleyin uyumamak, ilaç mesabesindedir; ihtiyaç miktarı kadar ayarlanması gerekir. İlaç, gereğinden fazla alınması halinde zararlı olduğu gibi, bunlar da, ölçü kaçırıldığında zararlı olur.

İkincisi, tabiî yapının peşi sıra giden ve râşid sünnete muhalefet eden kimseleri uyarmak, tabiatın galebe çalaçağı her bir şeyden kurtulmanın yollarını beyan etmek ve bunun için bir sünnet (yol) koymaktır. Bunu yaparken insanları büsbütün sıkıntıya sokmak gerekmez. Her hususta, sadece sözlü uyarı ile yetinmek de olmaz. Bilakis mutlaka işin ucunda, ba'zı konulara has olmak üzere şiddetli dövme ve ağır bir yük altına sokma da olmalıdır. Buna en lâyık olanlar da, sirayet edici zararlar içeren zina ve öldürmek gibi aşırı muzır fiilleri işleyenlerdir.

Merâsim (âdet, gelenek) perdesinin kaldırılması:

Bu perdenin kaldırılması ise, iki şeyle olur:

1. Her ihtiyaç esnasında Allah Teâlâ'nın adını anmak. Bu, bazen emrolunduğu bazı lâfızları tekrarlamak suretiyle olur. Bazen de sırf Allah'ın arzusunu dikkate alarak çizilmiş sınırlara ve getirilmiş kayıtlara uymak yoluyla olur.

2. Tâatlerden bazı türlerin, yaygın bir merasim şekline sokulması ve onların korunması için tekit ve teyide gidilmesi, bu konuda kişinin dilemesine ya da yan çizmesine dikkat edilmemesi, terki halinde kınanması; o merasimleri kaçırmasına bir ceza olarak firenlenmesi, makam ve mevki gibi arzuladığı bazı şeylere getirilmemesi.

İşte bu iki tedbir ile, merasim gaileleri bertaraf edilir ve o, artık Allah'a ibadeti tekit ve teyit eder, hakka davet eden yol (sünnet) olur.

3. Yanlış bilgi perdesi: Şirk koşma ve teşbih:

Yanlış bilgi, her iki kısmıyla[57] birlikte iki sebepten kaynaklanır:

1. Rabb'in yüce ve erişilemez oluşu: Kişi, Rabbini tam anlamıyla bilemez; çünkü O, gerçekten beşer sıfatlarından çok yücedir ve sonradan olan ve duyularla algılanabilen şeylerin özelliklerinden münezzehtir. Bu erişilemezliği ortadan kaldırabilmenin yolu, insanlara, ancak zihinlerinin alabileceği bir şekilde hitap etmektir.[58]

Bu konuda asıl şudur: Hiçbir mevcud veya mütehayyiz ya da mücerred ma'dûm (?) yoktur ki, insanın ilmi ona taalluk etmesin. Bu, ya onun sûretini zihne getirmek, ya da bir tür benzetme ve mukayese yapmak yoluyla olur. Hatta bu durum, mutlak adem (yokluk) ve mutlak meçhul için dahi böyledir. Bunun sonucunda adem, var olmanın bilgisi ve onunla nitelenmemesi yönünden bilinir, gene bu kökten *"mefûl"* sîgasında türetilmiş olan (ma'dûm)

---

57 Yani şirk koşma ve teşbih.

58 Allah Teâlâ, kendisini kullarına tanıtırken, Yüce Zâtını "melik=hükümdar" seviyesine indirerek anlatmış ve onunla ilgili terimleri kullanmıştır. Başkent (ümmü'l-kurâ), yasak bölge (harem), saray (beytullah), taht (arş ve kürsî), ordular (melâike), elçiler (rusül)... gibi Böylece, insanlar tarafından kolayca anlaşılması amaçlanmıştır.(Ç)

kelimenin ne manaya geldiği, kezâ *"mutlak"* kelimesinin ne mana ifade ettiği bilinir. Bütün bu şeyler toplanarak birbirine eklenir ve bunun sonucunda terkibî bir sûret meydana gelir. Bu terkip, tasavvuru maksud olan fakat ne hariçte ne de zihinlerde varlığı bulunmayan şeyin anlaşılmasını temin eder.

Nitekim insan, tamamen nazarî olan bir kavrama yönelir ve onun için cins ve fasıllar olduğunu düşünür ve onlara yönelir, sonra bunları terkip eder ve bundan tasavvuru matlup olan şeyi açıklayan mürekkep bir sûret meydana gelir. Meselâ insanlara şöyle hitap olunur: Allah vardır; fakat O'nun varlığı bizim varlığımız gibi değildir. O diridir, fakat bizim diriliğimiz gibi değildir. Kısaca bizim dünyamızda övgü konusu olan sıfatlar ele alınır ve Allah Teâlâ onunla nitelendirilir. Bu işlemde —gördüğümüz kadarıyla— üç kavram gözönüne alınır:

1. Bu sıfatların kendisinde bulunduğu bir şey. O şeyden, bu sıfatların eserleri ortaya çıkmaktadır.

2. Bu sıfatların kendisinde bulunmadığı, onlara ehil de olmayan bir şey.

3. Sıfatların kendisinde olmadığı, fakat kendisinde olmaya ehil bulunan şey. Canlı, donuk (cemad) ve ölü gibi. Bunlar, eserlerinin sübutu ile sabit olurlar. (Bizim dünyamızda övgü ifade eden sıfatlar O'na izafe edilir. Ancak bu bir teşbih doğurur.) Bu teşbihin doğuracağı sakıncalar da, O'nun bizim gibi olmadığını ifade ile telafi olunur.

2. Duyuların dünya güzelliklerine dalması: Duyularla algılanan sûretler, bütün ziynetleriyle, lezzetler güzellikleriyle idrak güçlerini büyüler ve ilmî melekeler kendilerini hissî sûretlere kaptırır, dolayısıyla kalp onların isteklerine boyun eğer ve Hak Teâlâ'ya gerçek anlamda olması gereken şekilde teveccühte bulunamaz. Bu sakıncayı ortadan kaldırmanın yolları şunlardır:

1. Riyazetler ve ameller: İnsan bunlar sayesinde —hatta âhirette bile olsa— yüce tecellîlere hazır hale gelir.

2. İtikâfa çekilme ve mümkün mertebe kalbi meşgul edecek şeyleri ortadan kaldırma. Nitekim Rasûlullah (s.a.) resimli olan bir perdeyi duvardan indirmiş[59], üzerinde nakışlar (alem) bulunan

---

59 İnce bir perde idi ve Hz. Âişe'ye ait bulunuyordu. Rasûlullah (s.a.) onu yerinden indirdi, çünkü Cibrîl (s.a.) onun bulunduğu yere girmekten çekinmişti. Zira melekler, içerisinde köpek ve sûret bulunan eve girmezler.

bir (yün) elbiseyi de çıkarıp atmıştır.[60]

Allah'u a'lem!

60 Rasûlullah (s.a.) bunu, namaz kılarken nakışları zihnini meşgul ettiği için çıkarmıştı.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İYİLİK VE KÖTÜLÜK

Giriş: İyilik ve kötülüğün hakikati

Şimdiye kadar mücâzâtın niçin ve nedeninden, arkasından insanoğlunun fıtratında mevcut bulunan ihtiyaçlar ve giderilme yollarından bahsettik ve bunların insanlık hayatı sürdükçe bulunacağını ve aksini düşünmenin imkânsızlığını belirttik. Sonra mutluluktan ve onu elde etmenin yollarından söz ettik. Şimdi ise, artık iyilik ve kötülükten söz etmenin zamanı gelmiştir.

İyiliğin tarifi:

İyiliği çeşitli şekillerde tarif etmek mümkündür:

İyilik (*birr*), insanın Mele-i a'lâya boyun eğerek, Allah'tan gelen ilhamı almada kendi benliğinden geçerek, Hak Teâlâ'nın muradı içerisinde yok olarak işlemiş olduğu her şeydir.

İyilik, insanın dünya ya da âhirette mükafaatlandırılmasına sebep olan her ameldir.

İyilik, insanlık nizamının kendisine bağlı olduğu sosyal ihtiyaçları karşılamaya yönelik olan her yararlı fiildir.

İyilik, ilâhî nizama boyun eğme manasına gelen, fıtratın ortaya çıkmasını engelleyen perdeleri ortadan kaldırmaya çalışan her türlü davranışlardır.

Kötülüğün tarifi:

Kötülük (*ism*), insanın şeytana boyun eğerek, kendi benliğinden geçerek, şeytanın muradı içerisinde yok olarak yapmış olduğu her şeydir.

Kötülük, insanın dünya ya da âhirette cezalandırılmasına sebep olan her ameldir.

Kötülük, insanlık nizamının kendisine bağlı olduğu sosyal ihtiyaçların karşılanması düzenini bozmaya yönelik her türlü muzır fiillerdir.

Kötülük, ilâhî nizama isyan manasına gelen, fıtratın ortaya çıkmasını engelleyen perdeleri tekit ve teyit eden her türlü davranışlardır.

İyiliğe ait, Allah Teâlâ'nın, melekî nurla desteklenmiş bulunan kimselerin kalplerine ilham ettiği yollar vardır:

Daha önce beşerî ihtiyaçların karşılanması için gerekli yolların, üstün kabiliyetli insanlar tarafından, kendilerine yapılan ilham sonucu ortaya konulmuş olduğunu ve diğer insanların da, o yolların duydukları ihtiyaçları gidermeye elverişli olduklarını ve bu konudaki müsbet kalbî şehadetleri sebebiyle onlara uyduklarını ve bunlar üzerinde tüm insanların ya da en azından büyük bir çoğunluğunun ittifak halinde olduklarını görmüştük. Aynı şekilde, iyilik için de yollar vardır ve bu yollar, Allah Teâlâ tarafından, melekî nurla müeyyed bulunan ve kendilerinde fıtrat hali galip bulunan kimselerin kalplerine —aynen arılara ne yapmaları lâzım geldiğinin ilham edilişi gibi— ilham edilmiştir. Bunun sonucunda onlar, bu yollar (sünnetler) üzerinde yürümüşler, onları kabullenmişler, insanları onlara yönlendirmişler ve teşvik etmişlerdir. Diğer insanlar da, onlara uymuşlar ve bütün uluslar, birbirlerine uzak yerlerde yaşamalarına, ayrı ayrı dinlere sahip olmalarına rağmen, fıtrata uygunluk hükmünce ve beşer türünün gereği olmak hasebiyle bu yollar üzerinde görüşbirliği etmişlerdir. Bu yolların esasta bir olmasına rağmen, suret ve şekillerinde farklılıkların bulunması önemli değildir. Kezâ, insanlıktan nasibini almamış bazı kimselerin bunlara yanaşmamasının da önemi yoktur. Eğer basiret sahibi kimseler, onlar hakkında birazcık düşünecek olsalar, onların mayalarının bozuk olduğunda ve insanlıktan nasipleri bulunmadığında en ufak kuşku duymazlar. Bu gibi problemli insanlar, bedendeki (ur gibi) fazla bir organa benzerler; kesilip atılması, orada kalmasından daha güzel olur.

İyilik yollarının yayılma sebepleri:

Bu yolların yayılmasının, önemli sebepleri ve güçlü tedbirleri vardır. Bunlar, vahiy ile desteklenmiş bulunan peygamberlerin üs-

tün gayretleri vasıtasıyla olmuştur. Onlar böylece, bütün insanlık üzerinde kendilerine karşı duyulması gereken bir minnet borcu oluşturmuşlardır.

Biz burada, dünyanın dört bir bucağında yaşayan büyük ümmetlerin —ki bu ümmetler; bünyelerinde, âbidlerden, hükümdarlardan, üstün görüş sahipleri filozoflardan pek çoğunu barındıran ve Arap, Acem, Yahudi, Mecusi, Hindli... gibi pek çok değişik uluslardan meydana gelen ümmetlerdir— üzerinde görüşbirliği ettikleri bu yollardan en önemlileri üzerinde kısaca durmak, bunların, hayvanî gücün, melekî güce boyun eğmesi sonucunda nasıl ortaya çıkarıldıklarını ve —bizim kendi üzerimizde defalarca tecrübe ettiğimiz ve akl-ı selîmin de gereği olmak üzere— bazı faydalarını açıklamak istiyoruz.

Allah'u a'lem!

1) Tevhîd

Tevhîd, her türlü iyiliğin esasıdır:

Bütün iyiliklerin esasını, her türlü güzelliğin temelini tevhîd inancı teşkil eder. Çünkü, âlemlerin Rabbi olan Allah'a huşu ile teslim olmak, tevhîd esasına dayanır. Huşu ve teslimiyet ise, mutluluğu kazandırıcı huyların en önemlisi, ilmî tedbirlerin —ki iki yoldan[61] en faydalısı olmaktadır— esası olmaktadır. İnsanın gayb âlemine tam anlamıyla teveccühü ancak bununla mümkün olur; nefis, o âleme katılabilmeye ancak bu sayede kabiliyet kazanır. Rasûlullah (s.a.), bunun ne derecede önemli olduğuna dikkatleri çekmiş ve tevhîdin, iyilik türlerine olan nisbetinin, kalbin bedene olan nisbeti gibi olduğunu; dolayısıyla eğer o düzgün olursa hepsinin düzgün olacağını; onun bozulması halinde ise, diğerlerinin de bozulacağını beyan buyurmuştur. Bunu, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmadan ölen kimse hakkında, mutlak bir ifade ile *"onun cennete gireceğini"* veya *"Allah Teâlâ'nın ona cehennemi haram kılacağını"* ya da *"ona cenneti kapatmayacağını"* beyan etmesiyle ifade etmiştir. Yüce Rabbi'nden naklettiği bir kudsî hadiste de şöyle buyurmuştur:

"Kim bana, yeryüzü dolusu kadar hata ile gelse, fakat Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmamış bulunsa, ben de onu işlediği hata kadar mağfiretle karşılarım."[62]

Tevhîdin mertebeleri:

Bil ki: Tevhîdin dört mertebesi vardır:

---

61 Yani ilmî tedbirler ile amelî tedbirlerden.(Ç)

62 Tirmizî, Duâ, 98; İbn Mâce, Edeb, 58.

1. *"Vâcibu'l-vücûd"*[63] vasfını, sadece Allah Teâlâ'ya hasretmek ve O'ndan başkasının varlığını vâcib görmemek.

2. Arşın, göklerin, yeryüzünün ve orada bulunan diğer cevherlerin yaratılışını sadece Allah Teâlâ'ya hasretmek.

Bu iki derece, ilâhî kitapların (herkesçe müsellem olduğundan) üzerinde durmadığı tevhîd mertebeleri olmakta ve bu konuda ne Arap müşriklerinin, ne de Yahudi ve Hıristiyanların muhalefeti bulunmamaktadır. Dahası, Kur'ân-ı Kerîm, bu iki mertebenin herkesçe müsellem bulunan mukaddimelerden olduğunu ifade etmektedir.[64]

3. Göklerin, yeryüzünün ve bunlar arasında bulunan her şeyin idaresini sadece O'na hasretmek.

4. O'ndan başkasını ibadete lâyık görmemek.

Bu son iki mertebe de, aralarındaki tabiî bağ sebebiyle birbiriyle iç içe ve birbirinden ayrılmaz durumdadır.

Tevhîd ve şirk (iyilik ve kötülük) konusunda ihtilâflar:

İnsanlardan bazı gruplar, tevhîd ve şirk konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bunların çoğunluğunu şu üç fırka teşkil eder:

1. Yıldızperestler:

Bazı insanlar, yıldızların ibadete lâyık olduğuna, onlara ibadet etmenin dünyada fayda vereceğine inanırlar, ihtiyaçları onlara arzetmenin hak olduğunu düşünürler. Bunlar şöyle derler: Biz yıldızların; günlük olaylar, kişinin mutluluk ya da bahtsızlığı, sıhhati ya da hastalığı üzerinde büyük bir etkisi olduğunu anladık. Kezâ onların soyut (mücerred) ve düşünen nefisleri olduğunu ve bu nefislerin onları hareket haline ittiğini, kendilerine tapanlardan gafil olmadıklarını gördük.

Bu inançta olan yıldızperestler, zamanla onların isimleriyle heykeller yaptılar ve onlara tapmaya başladılar.

---

63 Varlığı, zâtının gereği ve zorunlu olan; yokluğu asla düşünülemeyen varlık.(Ç)

64 Meselâ: *"Andolsun onlara: 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan, elbette 'Onları, çok üstün, çok bilen Allah yarattı' diyeceklerdir."* (Zuhruf 43/9) âyetinde olduğu gibi.
Buna benzer diğer âyetler için bkz. 29/61, 31/25, 39/38, 43/87. (Ç)

2. *Müşrikler: Allah'a ortak koşanlar:*

Müşrikler; önemli olayların idaresi konusunda, yine olması kesin olarak proğramlanıp kararlaştırılan şeyler hakkında müslümanlarla aynı şekilde düşünmektedirler. Bunun dışında diğer konularda ise farklı bir inanca sahiptirler.

Bunlar, daha önceki nesillerden sâlih insanların Allah'a ibadet ettiklerini, O'na yaklaştıklarını, bunun sonucunda da Allah Teâlâ'nın onlara uluhiyyet (tanrılık vasfı) verdiğini, böylece onların da, diğer insanların kendilerine ibadette bulunmasına hak kazandıklarını kabul ederler ve inançlarını şöyle bir örnekle açıklarlar: Hükümdarlar hükümdarına kölesi hizmet eder, hizmetinde kusur göstermez ve onun teveccühünü kazanır. Bunun sonucunda da hükümdar ona, saltanat hilati verir ve ülkesinin bir bölümünün idaresini ona havale eder. Bu makama ulaşmasıyla artık ona, (aslında köle olmasına rağmen) o ülke halkının itaati vacip olur.

Bunlar şöyle derler: Allah'a yapılan ibadetin kabul edilmesi için, mutlaka bunlara ibadette bulunulması da gerekir. Dahası, Allah Teâlâ, son derece yücedir, erişilmez bir yerdedir; bunun için de, O'na doğrudan ibadette bulunmak bizatihî insanı O'na yaklaştıramaz. Bu itibarla, Allah ile kullar arasında aracı olmaları ve O'na yaklaştırmaları için, mutlaka sözü edilen sâlih insanlara ibadet etmek gerekir.

Bunlara göre, onlar işitirler, görürler, kulları için şefaat ederler, onların işlerini düzenlerler ve onlara yardım ederler.

Bu inançlara sahip olan müşrikler, zamanla onların adına taşları yontmuşlar ve bu heykelleri ibadetleri esnasında kendilerine kıble edinmişlerdir. Arkalarından gelen nesiller, bu kıble edinilen putlarla, o putların temsil ettiği kimseler arasındaki bağlantıyı kavrayamaz olmuşlar ve önlerindeki putların, bizatihî mabûd olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Bunun içindir ki Allah Teâlâ, onları reddederken, bazen hükümranlığın ve mülkün sadece kendisine ait olduğunu[65], bazen de onların cansız olduklarını[66] beyan yoluna gitmiştir. Nitekim bir âyette şöyle buyurmuştur:

"Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacakları elleri mi var, veya görecekleri gözleri mi var, yahut işitecekleri kulakları mı var?"[67]

---

65 Böylece şirk inancının asıl çıkış noktasını reddetmiştir.(Ç)

66 Bununla da şirk inancının sonradan aldığı şekli reddetmiştir.(Ç)

67 A'râf 7/195.

3. *Hıristiyanlar:*

Tevhîd konusunda farklı düşünen üçüncü fırka ise, Hıristiyanlardır. Bunlar, Mesîh'in (s.a.) Allah Teâlâ'ya bir yakınlığı olduğuna, diğer insanlardan farklı bir yüceliğe sahip bulunduğuna inanırlar. Hal böyle iken, onlara göre Mesîh'in *"kul"* olarak nitelenmesi uygun olmaz; bu diğerleriyle onu aynı seviyede tutmak olur ki, bu ona bir saygısızlıktır ve Allah'a olan yakınlığını görmemezliktir.

Sonra bazıları, onun bu özelliğini ifade için onu *"Allah'ın oğlu"* olarak isimlendirme yoluna gitmişlerdir. Çünkü bunlara göre, *"Baba"*, *"oğul"*a karşı müşfik olur ve onu bizzat kendi elleriyle terbiye eder, üstelik oğul, kişinin sahip olduğu uşakları/köleleri üzerinde bir mevkide bulunur; öyle ise Mesîh'e, en uygun olanı *"Allah'ın oğlu"* ismidir.

Diğer bir kısmı ise, onu *"Allah"* diye isimlendirme yoluna gitmişlerdir. Çünkü *"Vâcibu'l-vücûd"* onun içine hulûl etmiş ve onun içi olmuştur. Bunun içindir ki, ondan, hiçbir beşerden sudûru görülmedik fevkalâdelikler sâdır olmuştur; ölüleri diriltmesi, balçıktan kuş sûreti yapıp ona ruh üfleyerek can vermesi... gibi. Bu itibarla onun kelâmı, Allah'ın kelâmı; ona ibadet de Allah'a ibadettir.

Daha sonraki nesiller ise, zamanla Mesîh'e bu isimlerin niçin verildiğini unutmuşlar ve neredeyse onun oğulluğunu gerçek bir oğulluk kabul eder, ya da onun her yönden vâcibu'l-vücûd olduğuna inanır bir hale gelmişlerdir. Bunun içindir ki Yüce Allah, onların bu inançlarını reddederken, bazen kendisinin asla eşi (zevcesi) olmadığını[68], bazen de göklerin ve yerin yaratıcısının sadece kendisi olduğunu, bir şeyin olmasını dilediği zaman, ona sadece *"ol"* demesinin yeterli olduğunu ve o şeyin de anında olacağını ifade etmiştir.[69]

Bu üç fırkaya ait, pek çok iddialar, sayısız hurafeler bulunmaktadır. Araştırıcı, bunları kolayca görebilir. Kur'ân-ı Kerîm, işte tevhîdin bu iki mertebesi üzerinde durmuş ve doyurucu bir şekilde kâfirlerin şüphelerini izale etmiş, onları reddetmiştir.

---

68 Dolayısıyla oğlu olamayacağını ve kendisinin bundan münezzeh bulunduğunu... (Ç)

69 Meselâ bkz. Yâsîn 36/82.

2) Şirkin hakikati

İbadet, saygı halinin en son şeklidir:

Bil ki: İbadet, insanın gösterebileceği saygı şeklinin en son haddidir. Onun, diğerlerinden daha fazla saygı ifade edişi:

a) Ya sûret itibariyledir; kıyâm ve secde halleri gibi.

b) Ya niyetle olur. Yani ibadet fiiliyle, kölelerin efendilerine (mevlâ), halkın hükümdarlara, ya da öğrencilerin hocaya gösterdikleri saygıyı ifade etmeye niyet eder. Bir üçüncü sebep yoktur.

Secde hali, saygı şekillerinin en yücesidir:

Meleklerin, Hz. Âdem'i, Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin kendisini selâmlamaları secde (selâm secdesi) ile olmuştu. Öbür taraftan secde hali, saygı ifadesinin en yüce tezahür şekli olmaktadır. Bu durumda, secdenin saygı için mi, yoksa selâm için mi olduğunun ayrılması için mutlaka niyete ihtiyaç bulunmaktadır. Ne var ki, durum şu ana kadar açıklık kazanmış değildir. Nitekim meselâ *"Mevlâ"* kelimesi de böyledir ve o, çeşitli manalar hakkında kullanılmaktadır. Burada ise kastedilen hiç şüphesiz Ma'bûd'dur. Dolayısıyla (yukarıdaki) ibadet tarifi içine alınmıştır.

Durumu şöylece açıklığa kavuşturabiliriz: Saygı göstermek, saygı gösteren kişinin zaafını, aşağılığını, teslimiyet ve boyun eğmesini; saygı gösterdiği kimsenin de gücünü, şerefini, hükmünün diğeri üzerinde geçerliliğini ve ona olan hâkimiyetini düşünmeyi gerekli kılar.

İnsan, kendi haline kaldığı zaman, takdire hakkı olanı anlar:

İnsan, kendi haliyle baş başa kaldığı zaman, hiç şüphesiz kuvvet, şeref, hakimiyet ve benzeri kemâl derecesini ifade eden şeyler hakkında iki mertebe takdir eder:

a) Kendisi ve kendisine benzer durumda olanlar için belirlediği mertebe.

b) *"Hudûs"* (yani sonradan olma) ve *"imkân"* (yani var olması da yok olması da aynı derecede mümkün olma) özelliklerinden tamamen yüce ve münezzeh bulunan Zât'a ve bu Yüce Zât'ın özelliklerinden kendisine bir şeyler intikâl etmiş olan kimselere nisbetle belirlediği mertebe.

Gaybî şeylerin bilinmesi, insanı iki derece üzere kılar:

Gaybî hususların bilinmesi, iki derece üzere olur:

a) Görmek, mukaddimelerini düzene koymak, hads (sezgi), rüya, nefsine tamamen zıt görmediği şeylerden ilham almak... gibi yollarla elde edilen ilim.

b) Zâtî ilim: Âlimin başka birinden almadığı, elde edilmesi için bir külfete girmediği, zatının gereği olan ilim. Aynı şekilde tesîr, tedbîr ve teshîri (emre hazır kılma) de, —ya da her ne dersen de— iki derece üzere kılar:

a) Ona başlamak, organları ve melekeleri kullanmak, hararet, bürûdet (soğukluk) gibi yapısal özelliklerden yararlanmak ve buna benzer daha başka nefsini, o şeye yakın ya da uzak kabiliyet içerisinde bulacağı şeylerle harekete geçmek.

b) Cismânî bir keyfiyet olmaksızın ve herhangi bir şeye başvurmaksızın yaratma manası. Şu âyet de buna işaret etmektedir:

"O'nun işi, bir şey yaratmak istediği zaman sadece 'Ol!' demektir ve o şey, derhal var olur."[70]

Gaybî şeylerin bilinmesi, azamet, şeref ve kuvveti iki derece üzere kılar:

Aynı şekilde, azamet, şeref ve kuvveti de iki mertebe üzere kılar:

---

70 Yâsîn 36/82.

a) Tebaaya nisbetle, hükümdarın azameti gibi, ki bu adamlarının çokluğu, gücünün bolluğu manasına gelir. Yine kahramanın zayıf ve yufka yürekliye; hocanın öğrenciye nisbetle azametleri de böyledir. Bu durumda kişi, büyüklüğün aslında kendisinin de bir payı bulunduğunu görür.

b) Ancak Yüce Zat'ta bulunan azamettir.

Bu sırrı arama konusunda sakın ola ki, zaaf ve gevşeklik göstermeyesin. Eğer böyle yaparsan şu sonucu göreceksin: İmkân silsilesinin, sonunda *"başkasına muhtaç olmayan bir Vâcibu'l-vücûd'un varlığı"*na varıp dayanacağını kabul eden her kimse, övgü konusu edilen bu sıfatları iki derece üzere kılmak mecburiyetinde olacaklardır: Oradakine (yani Müteâl varlığa) nisbetle bir derece, kendisine benzer olanlara nisbetle bir derece.

Şer'î nassların, olmayacak şeylere yorulması:

Sözü edilen bu iki derece için kullanılan lâfızlar birbirine yakındır. Dolayısıyla bazen ilahî şer'î nasslar, yanlış bir şekilde anlaşılabilir. Çoğu kere insan, bazı insanlardan ya da meleklerden veyahut da daha başka şeylerden, insanoğlunun gösteremeyeceği bazı fiillerin sâdır olduğunu görür ve bu durumda ne yapacağını bilemez, dolayısıyla ona mukaddes bir şeref ve ilâhî bir hükümranlık (teshîr) gücü atfeder. Kaldı ki insanlar, yüce Zât'a ait olan dereceyi bilme konusunda da eşit değillerdir. Kimileri, mevâlîd (madenler, bitkiler, hayvanlar) üzerine galip bulunan kuşatıcı nurların kuvvetlerini ihata eder ve onları onun cinsinden bilir. (?) Bir kısmı ise, buna muktedir olamaz. Her insan, kendi gücü dahilinde mükellef tutulur. Doğru sözlü olan ve doğru bulunan yüce Peygamber'in (s.a.) günahkârın kendisini kurtarmak için başvurduğu yol ile ilgili hadisinin tevili bu şekilde olmaktadır. Hadiste[71] anlatıldığına

71 Hadis şöyle: "Sizden önceki ümmetlerden bir adam vardı. Allah kendisine bol mal vermişti. Öleceğini anladığında çocuklarını topladı ve onlara:

"Ben size nasıl bir baba oldum?" dedi. Çocuklar:

"Hayırlı bir baba oldun." dediler. Adam çocuklarına:

"Ben hayatımda en küçük bir hayır işlemedim; öldüğüm zaman beni yakın, sonra kemiklerimi iyice öğütün, sonra da şiddetli rüzgarlı bir günde külümü yele savurun!" dedi. Çocukları da öyle yaptılar. Allah Teâlâ, onun küllerini bir araya topladı, tekrar diriltti ve kendisine:

"Seni böyle yapmaya iten şey ne idi?" diye sordu. Adam:

'Korkum!" diye cevap verdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onu rahmetiyle karşıladı. (Buhârî, Enbiyâ, 54 (4/152)) (Ç)

göre, dünyada nefsânî arzularının peşinde koşturarak hayatını yaşayan bir kimse, ailesine kendisini yakmalarını ve külünü fırtınalı bir günde yele savurmalarını emretmiş, bununla tekrar diriltilmekten ve hesaba çekilmekten kurtulacağını sanmıştı. Hadiste sözü edilen bu adam, Allah Teâlâ'nın tam kudrete sahip olduğuna inanmaktadır. Ancak kudret sıfatı, sadece mümkinâta taalluk eder; mümteni' olan şeylere taalluk etmez. O, bir kısmı denize, bir kısmı da karaya savrulmuş bulunan küllerinin bir araya toplanmasının mümteni' (imkânsız) olduğunu düşünmüştür. Dolayısıyla bunu (Allah için) bir noksanlık kılmamıştır. Dolayısıyla kendi ilmi oranında sorumlu tutulmuş ve kâfir sayılmamıştır.

İşte iki derece arasındaki yakınlık ve bu yüzden birbirine karıştırılabilmesi dolayısıyla, teşbîh ile yıldızların ve kendilerinden keşif, dualarının kabulü... gibi harikulâdelikler sâdır olmuş olan sâlih kulların Allah'a ortak koşulması, insanlar içerisinde tevarüs edilegelen bir hastalık olmuştur.

Her peygamberin, mutlaka şirkin hakikatini açıklaması gerekir:

Kavmine gönderilen her peygamber, mutlaka onlara şirkin hakikatinin ne olduğunu anlatmak ve her iki dereceyi birbirinden ayırmak, mukaddes olan dereceyi —her ne kadar lâfızlar birbirine yakın da olsa— sadece Vâcibu'l-vücûd'a hasretmek zorundadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) bir tabibe şöyle demiştir:

"Sen sadece hastayla ilgilenen birisin; tabîb Allah'tır."[72]

(Kendisine "Efendimiz!" diye hitap edenlere de şöyle buyurmuştur:)

"Efendi, ancak Allah'tır."[73]

Böylece Rasûlullah (s.a.), tevhîdin gerçek manalarından bir kısmına işaret etmiş oluyordu.

Sonra Mesîh'in (s.a.) havarileri ve dininin yayıcıları tükenince, arkalarından bir nesil geldi ki, bunlar namazı terkettiler, şehvetlerinin peşine düştüler, kullanılan ve iki manaya da çekilebilecek lâfızları olmayacak şekilde yormaya kalktılar. Nitekim, sevgililiği ve şefaati —ki Allah Teâlâ, bunları bütün şeriatlarda seçkin kulları için bir imtiyaz kıldığını belirtmiştir— yanlış manaya yor-

---

72 bkz. Ebû Dâvûd, Tereccül, 18; Ahmed, 2/226, 4/163.

73 Buhârî, Fedâilu ashâbi'n-Nebiyy, 5; Ebû Dâvûd, Edeb, 9.

muşlardır. Yine hârikulâdeliklerin ve doğuşların sudûrunu da, Allah Teâlâ'nın ilim ve teshîr gücünün onlara intikaline yormuşlardır.

Gerçek şudur ki, bütün bunlar tedbîr-i ilâhînin inmesi için hazırlanmış bulunan nâsûtî (insânî) ya da ruhânî güçlere racidir; yoksa ellerinde hârikulâdelikler görülen kimselerin, bir şeye kendiliklerinden vücûd verme gücüne, ya da Vâcibu'l-vücûd'a ait bulunan bir özelliğe sahip olmaları asla söz konusu değildir.

Şirk koşma hastaları sınıf sınıftır:

Şirk koşma hastalığına tutulanlar, kısım kısım olmaktadırlar: Bir kısmı Allah'ın celâl ve azametini tamamiyle unutmuşlar ve sadece koştukları ortaklara tapar, yalnızca onlara yalvarır, Allah'a asla iltifat etmez hale gelmişlerdir. Gerçi nazar-ı burhânî yoluyla bunlara göre vücûd silsilesi (Vâcibu'l-vücûd olarak) Allah'a çıkıyor olsa bile, fiilî durumları böyledir; Allah'tan tamamen gaflet içerisindedirler.

Bir kısmı, kâinatın efendisinin ve onu idare edenin (*müdebbir*) Allah Teâlâ olduğunu kabul eder; ancak O, bazı kullarına şeref ve ulûhiyet (tanrılık) libası giydirmiş ve bazı özel hallerde onlara tasarruf yetkisi vermiş, onları kulları hakkındaki şefaatlerini kabul makamına getirmiştir. Bu aynen şuna benzer: Meselâ hükümdarlar hükümdarı, her bölgeye bir hükümdar gönderir ve —büyük çaplı işler hariç— o bölgenin işlerinin idaresini ona verir. Aynen Allah da böyle yapmıştır. Bu inançta olan kimselerin dilleri, onları *"Allah'ın kulları"* diye nitelemeye varmaz, diğerleriyle onları eşit tutmuş olmaktan korkarlar. Bu düşünceyle onları, *"Allah'ın oğulları"* ve *"Allah'ın sevgilileri"* diye isimlendirir ve kendilerini de onların kulu olarak adlandırırlar; meselâ *"Abdu'l-Mesîh"*, *"Abdu'l-Uzzâ"*[74] gibi. Bu, Yahudi, Hıristiyan ve Müşriklerin çoğunluğuna ve zamanımızdaki Hz. Muhammed'in dininden gözüken münafıklardan bazı aşırılara ait bir hastalık olmaktadır.

Teşrîde esas, aslın yerine mahallin (mazinne) ikâme edilmesidir:

Hüküm teşrî kılınırken takip olunan usul, aslın yerine mazinnenin yani onun muhtemelen içinde bulunacağı mahallin ikame

74 Lât, Uzzâ, Menât, Yeğûs, Ye'ûk... gibi. Bunlar, cahiliye döneminde Arapların tapmakta oldukları putların adlarıdır.

edilmesidir. Bu itibarla, şirk koşma manasına gelebilen bazı davranışlar, küfür (inkâr) sayılmıştır; putlara secde etmek, onlara kurban kesmek, onların ismiyle yemin etmek ve benzeri davranışlar gibi.

Bu ilmin kapısının bana ilk açılışı şöyle olmuştur: Kanatlarını ve organlarını hareket ettirmekte olan zehirli küçük bir sineğe secde eden bir kavmin durumu bana arzedildi. Kalbime: "Bunlarda şirk zulmeti görüyor musun? Acaba, putperestlerde olduğu gibi, bunları da hataları çepe çevre kuşatmış mıdır? Ne dersin?" diye bir ilham geldi. Ben:

"Hayır, ben öyle düşünmüyorum, çünkü onlar sineği kıble edinmişlerdir ve saygı gösterme derecesini diğeriyle karıştırmamışlardır." dedim.[75] Bunun üzerine hatiften bir ses: "Sırra erdin!" dedi. İşte o gün, kalbim bu ilimle doldu ve konuya tam bir vukufiyet kazandım; tevhîd ve şirk koşmanın hakikatini öğrendim, Şâri' Teâlâ'nın bunlara mahal (mazinne) olarak belirlediği şeyleri kavradım, ibadetle tedbîr arasındaki illişkiyi anladım.

75 Metin böyle. Ancak bu söz, konunun akışına uygun düşmemektedir. Konunun gelişine göre şöyle demesi gerekirdi: "Eğer onların bu secdesi, ibadet secdesi ise, bu bir küfürdür; eğer selâm secdesi ise, o zaman bu meleklerin Hz. Âdem'e, kardeşlerin Hz. Yûsuf'a olan secdeleri kabilinden olur..."

3) Şirkin kısımları

Şirkin hakikati:

Esasen şirk; kişinin, insanlar arasında yüceltilmiş bulunan bazı insanlardan sâdır olan fevkalâde hallerin, behemehal onlarda insan türüne mahsus olmayan bir sıfata sahip olması yüzünden kaynaklandığına inanmasıdır. Onda varlığına inandığı bu sıfat, Vâcibu'l-vücûd'a has bulunan, ulûhiyet vasfı bulunmayan yaratıklarda olmayan bir sıfattır. Şirke inanan kişiye göre bu şöyle olur: Tanrı, kendi ulûhiyet libasından bir başkasına giydirir, veya başkası O'nun zâtı içerisinde kendi varlığını yok eder ve O'nun zâtı ile kâim olur, ya da daha başka yollarla ilâhlık vasfını kazanır. Bu tür hurafelerle, şirk koştuğu şeye kudsiyet atfeder. Hadiste şöyle gelmiştir:

"Müşrikler şöyle telbiyede bulunurlardı: Lebbeyk, lebbeyk, lâ şerîke lek illâ şerîken hüve lek, temlikuhû vemâ melek."[76]

Böylece o kişi, ilahlık vasfına sahip olduğuna inandığı insanın huzurunda aşırı bir saygı gösterir ve ona karşı, Allah Teâlâ'ya gösterilen kulluğa benzer bir davranış içerisine girer.

Bu mananın sûret ve kalıpları bulunmaktadır. Bu konuda şeriat, insanların şirk niyetiyle işledikleri ve âdeten şirke mahal bulunan ve ondan ayrılmayan davranış kalıpları üzerinde durur ve sadece onları esas alır. Aynen, maslahat ve mefsedetler yerine, hep onlarla birlikte bulunan illetlerin ikame edilmesi[77] yoluna gittiği gibi, bu konuda da aynı metodu takip eder.

---

76 Manası şöyle: *"Buyur Tanrım, Buyur! Senin ortağın yoktur; ancak bir ortak ki o sana aittir, sen ona ve neyi varsa hepsine mâliksin."* bkz. Müslim, Hacc, 22.

77 Yani, maslahat ve mefsedet her zaman için açık ve munzabıt değildir.

İslâm Şeriatında Şirke Mahal Sayılan Davranışlar:

Biz burada, Allah Teâlâ'nın, Muhammedî şeriatta —sahibine sonsuz salât ve selâm olsun!— şirke mahal (mazinne) saydığı ve bu yüzden yasakladığı bazı davranışlar üzerine dikkat çekmek istiyoruz. Bunlar şunlardır:

1. Allah'tan başkasina secde etmek:

Müşrikler, putlara ve yıldızlara secde etmekteydiler. Bunun üzerine Allah'tan başkasına secde edilmesi yasaklandı. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Güneşe de aya da secde etmeyin! Onları yaratan Allah'a secde edin."[78]

Secdede ortak koşmak, —işaret ettiğimiz gibi— beraberinde tedbirde yani kainatın idaresinde de ortak kılmayı gerektirir. Durum, bazı Kelâm bilginlerinin (mütekellimîn), "ibâdette tevhîd, dinlerin değişmesiyle değişebilen ve delîl-i burhânî istenmeyen hükümlerdendir" şeklinde zannettikleri gibi değildir. Eğer öyle olsaydı, Allah Teâlâ, yaratma ve tedbîr işinin yalnız kendisine ait olduğunu, (dolayısıyla bunun gereği olan ibadette tevhidin de hakkı olduğunu) beyanla onları ilzâm (susturma) yoluna gitmezdi. O şöyle buyurur:

"De ki: Hamd olsun Allah'a, selâm olsun seçkin kıldığı kullarına. Allah mı hayırlı, yoksa O'na koştukları ortaklar mı? (Onlar mı hayırlı) yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren mi? (...) Allah ile birlikte başka bir tanrı var öyle mi? Allah, onların koştukları ortaklardan çok yücedir, münezzehtir. (...) Eğer doğru söylüyorsanız, siz kesin delilinizi getirin haydi!"[79]

Doğrusu şudur ki onlar, yaratma ve büyük şeylerin idaresi konusunda Allah'ı birlemenin gerekliliğini itiraf etmekte, ibadetin

---

Bunun için, onun yerine açık ve munzabıt bulunan, göreceli olmayan illetlerin ikâmesi yoluna gidilir. Meselâ, yolculuk halinde meşakkatin kaldırılması maslahatına binaen namazların kısaltılması, oruç tutmama ruhsatı vb. getirilmiştir. Meşakkat, değişken, göreceli ve munzabıt olmayan bir şeydir. Onun için hükme medar olarak onun alınması kapalılık doğurur. Öyle ise, kendisi bulunduğu zaman meşakkat de bulunan bizzat "yolculuk" halinin kendisini hükme esas almak ilke olmalıdır. Şeriatın hükümlerin konuluşu sırasında tuttuğu yol işte budur.(Ç)

78 Fussılet 41/37.

79 Neml 27/59-64.

bu iki tevhid şekliyle ayrılmaz halde olacağını —Tevhîdin manasını ortaya koyarken işaret ettiğimiz gibi— kabullenmektedirler. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ, onları (ulûhiyette tevhidi konusunda) ilzâm ettiği şeyle, (ibadette tevhidi konusunda da) ilzâm etmiştir. En üstün delil ancak Allah'a aittir.

2. *İhtiyaçları Allah'tan başkasından arzetmek:*

Şirke mahal sayılan davranışlardan biri de şudur: İnsanlar; hastanın iyileşmesi, fakirin zenginleşmesi gibi ihtiyaçlarını Allah'tan başkasına arzediyorlar, onlardan yardım bekliyorlar, isteklerinin gerçekleşmesi beklentisiyle onlara adaklarda bulunuyorlar ve bereket umarak isimlerini anıyorlardı... Bunun üzerine Allah Teâlâ, namazda:

"Ancak sana kulluk eder ve ancak senden yardım isteriz."[80] denilmesini emretti ve şöyle buyurdu:

"Allah ile birlikte kimseye dua etmeyin (yalvarmayın)!"[81]

Bu âyette sözü edilen *"dua"* dan maksat, —tefsir bilginlerinin dediği gibi— *"ibâdet"* değildir; aksine *"istiâne"* yani yardım istemektir. Çünkü şu âyet, onun bu şekilde anlaşılmasını gerektirmektedir:

"Bilâkis yalnız Allah'a yalvarır, O'ndan yardım istersiniz; O da kaldırılmasını istediğiniz belâyı kaldırır."[82]

3. *Ortak koşulan bazı şeyleri "Allah'ın kızları" ve "Allah'ın oğulları" şeklinde isimlendirmek:*

Şirk olarak görülen davranışlardan biri de, ortak koştukları bazı şeyleri (putları) *"Allah'ın kızları"* ve *"Allah'ın oğulları"* olarak isimlendirmeleridir. Allah Teâlâ, bunu şiddetle yasaklamıştır.[83] Daha önce bu yasağın sırrını açıklamıştık.

4. *Din adamlarını Rab edinmek:*

Bir diğeri; din bilginlerini, ruhbanlarını Allah'tan ayrıca Rabbler edinmiş olmalarıdır. Bu şu manada idi: Onlar, din adam-

---

80 Fâtiha 1/5.

81 Cinn 72/18.

82 En'âm 6/41.

83 Meselâ bkz. En'âm 6/100, Nahl 16/57, Saffât 37/149, 153, Zuhruf 43/16, Tûr 52/59 ; Mâide 5/18.(Ç)

larının kendileri için helâl kıldıkları şeyleri helâl; haram kıldıkları şeyleri de haram sayıyorlar ve haddizatında da durumun öyle olduğunu kabul ediyorlardı.

"Allah'ı bırakıp bilginlerini ve rahiplerini... rabbler edindiler."[84] âyeti inince **Adiyy b. Hâtim**, Rasûlullah'a (s.a.) gelerek, Ehl-i kitabın böyle bir inanca sahip olmadıklarını, dolayısıyla âyetten maksadın ne olduğunu sormuştu. Rasûlullah (s.a.) ona:

"Din adamları, onlara bazı şeyleri helâl kılıyorlar, onlar da o şeyi artık helâl görüyorlardı; bazı şeyleri de haram kılıyorlar, onlar da o şeyleri artık kendilerine haram sayıyorlardı."[85] buyurarak âyetten ne kastedildiğini açıklamıştı.

Bunun sırrı şudur: Helâl ve haram kılma yetkisi, melekût âleminde "falanca şey sebebiyle sorumluluk vardır veya yoktur" şeklinde yürürlüğe konulan bir emirden (tekvîn) ibarettir ve bu emir, o şey sebebiyle sorgulanma ya da sorgulanmama sebebi olmaktadır. Böyle bir yetki ise ancak Allah'a aittir ve sadece O'nun özelliklerindendir.

"Helâl kılma" ya da "haram kılma" ifadesinin Rasûlullah'a (s.a.) nisbeti:

"Helâl kılma" ya da *"haram kılma"* ifadesinin Rasûlullah'a (s.a.) nisbet edilmesi ise, onun bu meyandaki sözünün, Allah'ın helâl ya da haram kılmasına kesin bir emare olması manasına gelir. Ümmetinden müctehidlere olan nisbetine gelince, o hükmü Şâri' Teâlâ'dan nass olarak, ya da nasslardan çıkarılmış bir mana olarak rivâyet etme anlamındadır.

Bil ki: Allah Teâlâ, bir peygamber gönderip, mucize yoluyla onun peygamberliği sabit olup, onun vasıtasıyla daha önce kendilerince haram olan bazı şeyleri helâl kılınca, bazı insanlar, içlerinde o şeye karşı bir çekingenlik duyarlar ve gönüllerinde o şeyin haramlığına doğru bir meyil bulurlar. Zira millet olarak onu haram kılmaktaydılar.

Bu çekingenlik hali:

a) Helâl kılınan o şeyin, bu şeriatta bulunduğuna dair tereddüt sebebiyle olabilir. Bu durumda o kimse, helâllik hükmünü getiren peygamberi inkâr etmiş (kâfir) bir konumda bulunur.

---

84 Tevbe 9/31.

85 bkz. İbn Kesîr, 2/348.

b) İlk haramlık hükmünün, neshe ihtimali bulunmayacak muhkemlikte olduğu inancı sebebiyle olabilir. Bu inançta olan kişiye göre Allah Teâlâ, bir kuluna ulûhiyet elbisesi giydirmiş veya o kişi Allah'ta fani olup O'nunla baki (fenâ fillâh ve bekâ billâh) olmuştur. Böyle birinin, bir şeyi yasaklaması ya da mekruh kılması, (muhalefet halinde) mala ve aileye bir belânın gelmesini gerektirir. Böyle bir kişi, Allah Teâlâ'ya şirk koşuyor; ilâhî gazap ve öfke hali ile, mukaddes olan haram ve helâl kılma yetkilerini O'ndan başkasına tanıyor demektir.

5. *Putlara ve yıldızlara kurban kesmek:*

Bir diğer şekli, adlarına kurban kesmek suretiyle putlara ve yıldızlara yaklaşmaya çalışmaktır. Bu, ya boğazlarken onların adlarını anmak şeklinde, ya da onlara has olan sunaklarda kesmek yoluyla oluyordu. Bu da yasaklandı. Bu meyanda, ortak koştukları tanrılara yaklaşmak amacıyla bazı özellikteki hayvanları salıveriyorlardı. Allah Teâlâ, bu konuda şöyle buyurmaktadır:

"Allah, bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey (meşrû) kılmamıştır. Fakat kâfirler yalan yere Allah'a iftira etmektedirler ve onların çoğunun da kafaları çalışmaz."[86]

6. *Mübarek ve saygı duyulan adlarla yeminde bulunmak:*

Bir diğeri de şudur: Bazı insanlar hakkında, isimlerinin mübarek ve saygıdeğer olduğuna inanılır, yalan yere onların isimleriyle yemin edilmesi halinde, mala ya da cana bir bela geleceğine inanılırdı. Bunun için de, öyle bir şeye yeltenilmezdi. Bu inanç sebebiyledir ki müşrikler, anlaşmazlıklarda karşı tarafa hep putlarının isimleriyle yemin verdirirlerdi. Allah Teâlâ, onlara bunu yasakladı. Rasûlullah (s.a.) bu konuda şöyle buyurmuştur:

---

86 Mâide 5/103.

Bahîra: Beş kere doğuran ve beşinci yavrusu dişi olan devedir. Kulağı çentilir, sağılmaz, sütü putlara bırakılırdı.

Sâibe: Sütünden yalnız misafirlerin faydalanabileceği, putlar adına salıverilen develerdi.

Vasîle: Biri erkek, diğeri dişi olmak üzere ikiz doğuran koyun veya devedir. Bu durumda erkek yavruyu putlara kurban ederlerdi.

Hâm: On nesli dölleyen erkek deveye denir. O da, sırtını korudu düşüncesiyle serbest bırakılırdı. (Ç)

"Kim, Allah'tan başkasının adına yemin ederse, şüphesiz o şirk koşmuştur."[87]

Bazı muhaddisler, "Rasûlullah (s.a.), bu sözünü tehdit ve mübalağalı bir üslup için söylemiştir" derlerse de, ben aynı kanaatte değilim. Bence, hadisten murad, Allah'tan başkası adına —açıkladığımız inanç üzere— yapılan yemîn-i mün'akide ve yemîn-i gamûstur.[88]

7. *Allah'tan başkası adına haccetmek:*

Bir diğeri, Allah'tan başkası adına haccetmektir. Bu şöyle olur: Kişi, feyiz ve bereket aldığına inandığı koştuğu ortaklara has yerlere gider, ziyaret eder ve orada bulunmayı, putlara yaklaşma sayar. Şâri' Teâlâ, bunu da yasaklamıştır. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Hususi ziyaret amacıyla yolculuğa çıkılmaz; bundan üç mescid müstesnadır: Mescid-i Haram, Mescid-i Aksâ ve benim mescidim."[89]

8. *Çocuklara "Abdu'l-Uzzâ", "Abdu Şems"... gibi isimler vermek:*

Bir diğeri, çocuklara *"Abdu'l-Uzzâ", "Abdu Şems"*... gibi isimler verilmesidir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

"Sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yaratan, gönlü ısınsın diye ondan da eşini (Havvâ'yı) yaratan O'dur. Eşini sarıp örtünce (onunla birleşince) hafif bir yük yüklendi (hâmile kaldı). Onu bir müddet taşıdı. Hamileliği ağırlaşınca, Rableri Allah'a: 'Andolsun bize kusursuz bir çocuk verirsen muhakkak şükredenlerden olacağız.' diye dua ettiler. Fakat (Allah) onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında Allah'a ortak koştular. Allah ise onların ortak koştuğu şeyden yücedir."[90]

Hadiste bildirildiğine göre Havvâ, çocuğuna *"Abdu'l-Hars"* adını koymuştu. Bu, kendisine şeytanın ilkası sonucunda olmuştu. Sayılamayacak kadar çok hadiste sabit olmuştur ki, Rasûlullah

87 Tirmizî, Nüzûr, 9; Nesâî, Eymân, 4; İbn Mâce, Keffârât, 2.

88 **Yemîn-i gamûs**: Yalan yere edilen yemindir. Sahibini cehenneme daldıracağı için bu isim verilmiştir.

89 Buhârî, Mescidu Mekke, 1, 6, Savm, 76; Müslim, Hacc, 415, 511.

90 A'râf 7/189-190.

(s.a.), ashabına ait *"Abdu'l-Uzzâ"*, *"Abdu Şems"*... (Uzzâ'nın Kulu, Güneşin Kulu) gibi şirk ifade eden isimleri *"Abdullah"*, *"Abdurrahman"* gibi isimlerle değiştirmiştir.

Bu saydığımız davranışlar, şirkin sûret ve kalıpları olmaktadır. Şirke mahal bulundukları için, Allah Teâlâ onların hepsini yasaklamıştır.

Allah'u a'lem!

4) Allah teâlâ'nın sıfatlarına iman

En büyük iyiliklerden (birr) biri Allah Teâlâ'nın sıfatlarına inanmaktır:

Bil ki: İyilik türleri arasında en büyüklerinden biri, Allah Teâlâ'nın sıfatlarına iman etmek, O'nun yüce sıfatlarla muttasıf bulunduğuna inanmaktır. Çünkü bu inanç, kul ile Allah Teâlâ arasında bir kapı aralar ve ona, ulûhiyetin azamet ve kibriyâsını kavramasını kolaylaştırır.

Allah Teâlâ'yı kullara tanıtma yolları:[91]

Bil ki: Hak Teâlâ, akıl ya da duyularla kavranılan herhangi bir şeye mukayese edilmekten, veyahut arazların mahallerinde gözükmesi gibi O'na sıfatların hulûl etmesinden, sıradan insanların akıllarıyla kavranmaktan, halk arasında kullanılan lâfızların O'nu ifade etmesinden münezzeh ve yücedir. Öbür taraftan O'nun mutlaka insanlara tanıtılması da gerekmektedir. Çünkü kendileri için mümkün olan kemâl mertebesine ulaşabilmeleri için, bu zorunludur. Bu durumda aşağıdaki yollara başvurmak gerekecektir:

1. O'nun hakkında zâhir manaları değil de sonuçları itibarıyla bazı sıfatların kullanılması vacip olacaktır. Meselâ O'na, *"rahmet"* sıfatının, kalbin şefkat duyması ve hislenmesi manasında değil de, nimetlerin inmesi anlamında nisbet edilmesi gibi.

2. İstiâre yoluyla, hükümdarın, ülkesini yönetmesini ifade etmek için kullanılan lâfızların, Allah Teâlâ'nın kâinatı idare etmesi için kullanılması. Çünkü, bu manayı ifade etmek için bundan daha açık başka bir yol bulunmamaktadır.

---

91 Başlığı bu şekilde değiştirmeyi uygun bulduk.(Ç)

3. Teşbihler kullanılması. Bunlarla, kullanılan kelimelerin ifade ettikleri mananın kendisi değil de, örfte o benzetmeye uygun bulunan manaların kastedilmesi şarttır. Meselâ, *"eli açıklık"* tan, cömertliğin kastedilmesi gibi. Yine bu teşbihlerin, muhataplara O'nun hayvanî duygulara sahip olduğunu açık bir şekilde hatırlatmaması da şarttır. Bu, tabiî muhataplara göre farklılık arzedecek bir durumdur. Buna göre meselâ Allah Teâlâ hakkında *"görür"*, *"işitir"* denir; fakat *"tadar"*, *"dokunur"* denemez.

4. Allah Teâlâ'nın her ayrı konuyla ilgili fiillerini dikkate alarak O'nu *"Rezzâk"*, *"Musavvir"*... gibi adlarla isimlendirmek.

5. Allah Teâlâ'ya lâyık olmayan her türlü yakıştırmalardan özellikle de O'nun hakkında yanılgıya düşen kavimlerin itikatlarını hatırlatıcı tavsiflerden kaçınmak; *"Lem yelid velem yûled"* gibi.[92]

İstisnasız bütün semavî din müntesipleri, Allah Teâlâ'nın sıfatlarının bu şekil üzere beyan edilmesi, O'nu niteleme babında gelen kelimelerin olduğu gibi kullanılması, kullanımı ötesinde üzerinde durularak kurcalanmaması üzerinde icmâ (görüşbirliği) etmişlerdir. Haklarında hüsnü şehadette bulunulan ilk nesiller, hep bu tavır üzere olagelmişlerdir. Sonra bazı müslümanlar, bu konuya dalmaya başlamışlar ve herhangi bir nass ya da kesin bir aklî delil olmaksızın, onların ne manalara geldiğini kurcalamaya koyulmuşlardır. Oysa ki Rasûlullah (s.a.) bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Yaratıklar hakkında tefekkür edin, Yaratıcı hakkında tefekkür etmeyin!"[93]

"Ve şüphesiz en son varış Rabbinedir."[94] âyeti hakkında da:

"Rab hakkında düşünme yoktur!" buyurmuştur.[95]

---

92 Manası şöyle: *"Allah, doğurmamıştır, doğurulmamıştır; yani O ne baba olmuştur, ne de oğul."* Bu âyet, Hıristiyanların Allah inancını reddetmektedir. (Ç)

93 Hadis, İbn Abbâs'ın (r.a.) rivâyetinden olmaktadır ve şöyledir: "Bir grup Allah Teâlâ'nın zatı hakkında tefekkür ettiler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.): *"Yaratıklar hakkında tefekkür edin, Yaratıcı hakkında tefekkür etmeyin! Çünkü siz, O'nu hakkıyla değerlendiremezsiniz."* buyurdu. **el-Irâkî**, şöyle demiştir: Bu hadisi Ebû Nuaym, **Hilye**'de zayıf bir isnadla rivâyet etmiştir. el-Isfahânî de, nisbeten ondan daha sahih bir isnadla **et-Terğîb ve't-terhîb**'de rivâyet etmiştir. Ebû'ş-Şeyh de aynı şekilde rivâyet etmiştir. Buna göre, hadis her halükârda mana itibarıyla sahih olmaktadır.

94 Necm 53/42.

95 bkz. Kenzu'l-ummâl, 3/5705, 5708; İbn Kesîr, 4/259.

Rasûlullah'tan (s.a.), sıfatların tevil edilmesinin gerekliliğine dair herhangi bir rivâyet yoktur:

Sıfatlar, yaratılmış ve sonradan olmuş değildir. Bunlar üzerinde tefekkür, Hak Teâlâ'nın onlarla nasıl muttasıf olduğunu düşünmek demektir. Bu ise, yasak olan Yaratıcı üzerinde düşünmektir. **Tirmizî**, "Allah'ın eli doludur." manasına olan *"Yedullahi mel'â."*[96] hadisi hakkında şöyle demiştir:

"Bu hadis hakkında imamlar şöyle demişlerdir: 'Bunlara, yoruma gitmeden, ya da 'şöyleydi, böyleydi' gibi bir vehme düşmeden geldiği gibi inanırız. İmamlardan pek çoğu hep bu şekilde söylemişlerdir; Süfyânu's-Sevrî, Mâlik b. Enes, İbn Uyeyne, İbnu'l-Mübârek... bunlardandır. Onlar şöyle demektedirler: *"Bunlar rivâyet edilir, onlara iman edilir; fakat keyfiyeti sorulmaz."*

Bir başka yerde de şöyle demiştir: "Bu sıfatların olduğu gibi icrâsı, teşbih değildir. Teşbih, *"(Falan'ın) işittiği gibi işitti"*, *"(Filan'ın) gördüğü gibi gördü."* demektir.

Hadis hâfızı **İbn Hacer** şöyle demiştir: "Ne Rasûlullah'tan (s.a.), ne de sahâbenin herhangi birinden, sahih bir yol ile, müteşabih nassların tevilinin gerekliliğine dair hiçbir şey gelmemiştir. Yine onların ağıza alınmasını yasaklayan bir haber de gelmemiştir. Allah Teâlâ'nın peygamberine, kendisine indirdiği şeyleri insanlara ulaştırmasını emredip, arkasından *"Bugün size dininizi tamamladım..."*[97] buyurup, sonra da bu konuyu muğlak bir şekilde bırakması, Allah Teâlâ'ya nisbeti caiz olup olmayan sıfatları belirtmemesi mümkün ve makûl değildir. Kendisinden bir şey duyanları, *"Hazır bulunan, bulunmayana ulaştırsın."*[98] şeklinde teşvik de etmesine, bu teşviğe de uyarak O'nun sözlerini, fiillerini, davranışlarını, huzurunda yapılan işleri nakletmiş olmalarına rağmen, sıfatların tevili konusunda herhangi bir haberin bulunmayışı onların şu mana üzere icmâ etmiş oldukları anlamına gelir: Müteşâbihâta, Allah Teâlâ'nın muradı üzere ve *"Hiçbir şey onun benzeri olmadı."*[99] buyruğunu hep dikkate alarak iman etmek, O'nu yaratıklara benzer olmaktan tenzih etmek vaciptir.

Bütün bunlardan sonra, kim bunun aksini savunur ve onların

---

96 Buhârî, Tefsîr, Sûre, 11/2; Tevhîd, 19, 22; Tirmizî, Tefsîr, Sûre, 5/3.

97 Mâide 5/3. Bu, en son inen âyet kabul edilir.

98 Buhârî, İlim, 9, 10; Müslim, Kasâme, 29; Tirmizî, Hacc, 1.

99 Şûrâ 42/11.

tevilinin gerekli olduğunu iddia ederse, selefin yoluna muhalefet etmiş olur.

Sıfatların, Cenâb-ı Allah'a lâyık biçimde tefsiri:

Ben derim ki: İşitme (*sem'*), görme (*basar*), kudret, gülme (*dıhk*), konuşma (*kelâm*), kurulma (*istivâ*)... arasında bir fark yoktur. Çünkü dilcilere göre bunlardan anlaşılan manalar, Cenab-ı Allah'a lâyık olmayan; O'nun kudsiyetine uygun düşmeyen şeylerdir. Sözlük anlamlarından yola çıkıldığı zaman, gülme, ağızın bulunmasını gerektirir. Konuşma da aynı şekildedir. Kavramak (*batş*) ve inme (*nüzûl*), mutlaka el ve ayakların bulunmasını gerekli kılar. Aynı şekilde görme ve işitme de mutlaka kulak ve gözün olmasını gerekli kılar. Dolayısıyla onları bu manada Allah'a nisbet etmek muhal olur. Allah'u a'lem!

Bu konuya dalanlar, ileri gitmişler ve Ehl-i hadîs'e yüklenerek onları *"mücessime"* ve *"müşebbihe"*cilikle itham etmişler, onların *"belkefe"*[100] perdesine sığındıklarını söylemişlerdir. Doğrusu, bu konunun perdesi bana tamamen aralanmıştır ve bunun sonucunda ben gördüm ki, onların Ehl-i hadîs'e yüklenmeleri, bu konuda ileri gitmeleri tamamen temelsizdir; onlar iddialarında hem rivâyet hem de dirayet yönünden hatalıdırlar, din imamlarına yönelik saldırılarında isabetsizdirler.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Müteşabihât konusunda iki önemli nokta vardır:

a) Allah Teâlâ, bu sıfatlarla nasıl muttasıf olmuştur? Acaba, bu sıfatlar zâtının aynı mıdır? Yoksa zâtı üzerine zâit midir? İşitme, görme, konuşma ve diğer sıfatların esası nedir? Çünkü bu lâfızlardan ilk etapta anlaşılan mana, Cenâb-ı Allah'ın kudsiyetiyle bağdaşmamaktadır.

Allah'ın sıfatları hakkında söylenecek hak söz:

Bu noktada söylenecek hak söz şudur: Rasûlullah (s.a.) bu ko-

---

100 *"Belkefe"*, *"Bilâ keyf"* ifadesinden türetilmiştir. Yani "Allah'ın eli..." gibi ifadeleri olduğu gibi kabul eden; fakat keyfiyeti üzerinde düşünmeyip "bilâ keyf" diyerek geçiştirenler manasında kullanılır olmuş bir kelimedir. Bu ve benzeri kelimeler Abbâsîler döneminde kullanılmış olmakla birlikte diğer fiiller gibi bir kökleri yoktur. Benzeri fiiller şunlardır: Besmele, Havkale, hamdele... gibi. Manaları: Bismillâhirrahmânirrahîm dedi, Lâ havle çekti, el-Hamdu lillah dedi, şeklindedir.

nuda hiçbir söz etmemiş, dahası ümmetine bu gibi konulara dalmayı, ve bunları kurcalamayı yasaklamıştır. Bu durumda, hiçbir kimsenin bu sahaya dalmaya kalkışma hak ve yetkisi yoktur.

b) İkincisi, "Şeriatta hangi şeylerle Allah Teâlâ'yı vasıflandırmak caizdir, hangileriyle vasıflandırmak caiz değildir?" sorusunun cevabıdır.

Doğrusu şudur: Allah Teâlâ'nın sıfat ve isimleri ***tevkîfî***dir.[101] Yani, her ne kadar biz, şeriatın Allah Teâlâ'nın sıfatlarını açıklamada esas kabul ettiği kâideleri bilsek de —ki konunun başında bunu ifade etmiştik—, onları kendi ictihâdımızla belirleyemeyiz. Zira bu konuya insanların dalması serbest olursa, insanların çoğu sıfatlar konusunda hem kendileri saparlar, hem de başkalarını saptırırlar.

Sıfatlardan birçoğu, her ne kadar esas itibariyle Allah Teâlâ'yı sıfatlamaya uygun ise de, istenilmedik sonuçlara sebebiyet vermesi yüzünden kullanılmasına müsaade edilmemiştir. Meselâ, kâfirlerden bir grup bir lâfzı uygunsuz bir şekilde yoruyordur ve bu insanlar arasında yayılmıştır. Dolayısıyla şeriatın hükmü, sözü edilen mefsedete meydan vermemek için, o sıfatın Allah Teâlâ hakkında kullanılmasını yasaklaması şeklinde olmuştur.

Öyle sıfatlar da vardır ki, onların zâhirleri üzere kullanılması murad olunan mananın aksini hatırlatmaktadır. Bu yüzden, bu gibi sıfatların kullanılmasından da kaçınılmıştır. İşte bu hikmetlerden dolayı isim ve sıfat bahsi, tevkîfî kabul edilmiştir. Dolayısıyla re'y ile bu konuya dalmak mübah olmaz.

Sıfatlardan kullanılmaları caiz olup olmayanlar:

Kısaca söylemek gerekirse; Allah Teâlâ hakkında, gülmek, sevinmek, gazaplanmak, hoşnut olmak gibi sıfatları kullanmamız caizdir; ağlamak, korkmak ve benzeri sıfatları kullanmamız ise caiz değildir. Gerçi her iki kısım sıfatların kaynakları aşağı yukarı aynı ise de, tevkîfîliğin sonucu olmak üzere böyle bir ayırım yapmamız gerekmektedir.

Mesele, izahımız üzere hem akıl hem de nakille teyid edilmiş vaziyettedir. Bu konuda söylenecek hak söz budur ve hiçbir yönden bâtıla ihtimali bulunmamaktadır. Bu konuda hadisçilere yük-

---

101 Yani bu konuda ictihâdla ya da başka bir yolla Allah'a ait isim ve sıfatlar ortaya atamayız; Kur'ân ve sünnette O'na isim ve sıfat olarak ne gelmişse onlarla yetinmek ve öteye geçmemek zorundayız.

lenen grubun sözlerini ve yaklaşımlarını ele alıp, iptali için lâfı uzatmanın yeri burası değildir. O yüzden onları eleştirmeye girmiyoruz.

Sıfatlar hakkında en doğru ve en uygun yorum:

Biz; sıfatları, onların dediklerinden daha yakın ve daha açık bulunan bazı manalarla tefsir edebiliriz. Çünkü onların ileri sürdükleri manalar, illâ da kabul edilmesi gerekli olan bir mana değildir, aklî delil üzerinde düşünen kişinin kabul etmek zorunda kaldığı bir sonuç da değildir. Yine o mananın, diğerlerinden bir üstünlüğü de bulunmamaktadır, diğerlerine nisbetle bir ayrıcalığa sahip de değildir. Allah'ın muradının denilen mana olduğuna ne bir hüküm, ne de inanılmasının ve kabul edilmesinin gereğine dair bir icma bulunmaktadır. Nerede böyle bir şey! Bu itibarla biz şöyle diyoruz:

Şimdi önünde üç tür varlık vardır: Diri, ölü ve cansız (cemâdât). Dirilik vasfı, âlim ve yaratıklar üzerinde etkin olması bakımından Cenâb-ı kudsiyet'e en yakın mana olmaktadır; dolayısıyla Allah Teâlâ'nın *"Hayy = Diri"* diye isimlendirilmesi vacip olacaktır.

Bize göre ilim, bir şeyin hakikatinin ortaya çıkmasıdır (inkişâf). Âlemde olan her şey, zâtında evvelemirde mündemic bir halde, sonra da zamanla varlık âlemine çıkış haliyle tafsilat üzere O'na açıktır. Bu itibarla O'nun *"Alîm"* diye de isimlendirilmesi gerekir.

Görmek ve işitmek, gözle görülen, kulakla işitilen şeyler hakkında tam bir inkişaf halidir. Bu ise, Cenâb-ı kudsiyet'te tam olarak mevcuttur; öyleyse O'nun *"Basîr = Gören"* ve *"Semî' = İşiten"* diye isimlendirilmesi de gerekir.

"Falanca murad etti." dediğimizde, bir şeyi yapma, ya da terketme azmini kastederiz. Allah Teâlâ, fiillerinden bir çoğunu âlemde bir şartın oluşması ya da istidadın bulunması anında yapar ve o anda daha önce vacip olmayan şeyi vacip kılar, bazı yüce mekanlarda izni ve hükmüyle daha önce bulunmayan icmâlar oluşur. Bu itibarla O'nun *"Mürîd = İrade Sahibi"* diye isimlendirilmesi de gerekir.

Tek, ezelî, zâtî ve Zât'ın gereği diye açıklanan irâde sıfatı, bütün âleme kül halinde bir defada taalluk eder; sonra olaylar za-

man içerisinde peyder pey meydana gelir. Bu durumda, her olaya nisbetle "Allah Teâlâ, şunu, şunu irade buyurdu." demek de sahih olur.

"Falanca kâdirdir." dediğimiz zaman, bununla o kimsenin, bir şeyi yapma imkânının bulunduğunu ve o şeyi yapmaktan kendisini alıkoyacak haricî bir engelin bulunmadığını kastederiz. Kudretin taallûk ettiği şeyler içerisinden birinin tercih edilerek işlenmesi ise, o kişiden, yapmadığı diğer şeylere nisbetle kudret vasfını izale etmez. Allah Teâlâ, her şeye kâdir bulunmaktadır. O, bazı fiillerin vücuda gelmesini inayeti ya da zâtî iktizâsı sonucu tercih eder; zıtlarını getirmez. Bu durumda O'na *"Kâdir = Kudret Sahibi"* demek de gerekecektir.

"Falanca, filanca ile konuştu." dediğimizde, bununla "muradı olan manayı, o manaya delâlet eden lâfızlarla ona ifade etti" demeyi kastederiz. Allah Teâlâ, zaman olur kuluna çeşitli bilgileri aktarır ve bunu yaparken de onun zihninde yer eden ve o bilgilere delâlet eden lâfızlar da ilkâ eder. Böylece öğretim işinin olabildiğince açık olmasını amaçlar. Bu durumda O'nun *"Mütekellim = Konuşan"* diye isimlendirilmesi de gerekir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur, yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O, yücedir, hakîmdir."[102]

Âyetin tefsiri:

Vahiy: Rüya, ya da gayba teveccüh sırasında yaratılan zorunlu bilgi yoluyla kalbe bir mananın ilkâ edilmesidir.

Perde arkası: Hariçten işitiyor gibi, fakat söyleyeni görmeksizin dizilmiş bir sözü işitmesidir.

Elçi göndermesi: Bu durumda melek, sûrete bürünerek o kişiye gözükür. Gayba teveccüh ve duyuların teslimiyeti esnasında çıngırak sesine benzer bir ses duyduğu da olur. Nitekim bu halde baygınlık geçirme ve bu esnada kırmızı ve siyah renkler görme de olabilir.

Daha önce de geçtiği üzere Hazîre-i kuds'te, insanlık âleminde yürürlüğe konulması istenen bir düzen bulunur. Eğer insanlar, bu düzene uygun hareket ederlerse, Mele-i a'lâ'ya katılırlar

102 Şûrâ 42/51.

ve zulmetlerden Allah'ın nuruna ve bolluğuna çıkarlar, kendi içlerinde hazlara garkolunurlar, meleklere ve yeryüzündeki diğer insanlara, onlara iyi davranmaları ilham edilir. Muhalefet etmeleri halinde ise, Mele-i a'lâ'dan ayrı düşerler, onların buğzuna maruz kalırlar ve bunun sonucunda da daha önce belirtildiği üzere azap görürler. Bu durumlar itibariyle (Allah Teâlâ hakkında), *"Razı oldu"*, *"İyi karşıladı" (şekere)* veya *"Gazap etti"*, *"Lânet etti"* gibi nitelemeler vacip olacaktır. Bunların hepsi, âlemin maslahat üzere yürümesi esasına çıkmaktadır.

Bazen âlemin düzeni, dua edilen şeyin yaratılmasına tevakkuf eder. Bu durumda O, *"Duaları kabul etti."* şeklinde nitelenir. Bir şeyi görmek, bizim ifade şeklimizde, görülen şey hakkında en güçlü bilgi sahibi olmayı ifade eder. İnsanlar, âhiret hayatı ile ilgili vaad olundukları bazı yerlere intikal ettiklerinde, âlem-i misal ortasında kâim olan tecellîye mazhar olurlar ve O'nu herkes baş gözüyle görür. Bu durumda, *"Elbette siz, Rabbinizi—aynen ayın ondördünde dolunayı gördüğünüz gibi— göreceksiniz."*[103] şeklinde bir tavsife gitmek gerekli olur.

Allah'u a'lem!

103 Buhârî, Mevâkît, 16, 26, Ezân, 129; Tefsîru Sûre, 50/2.

5) Kadere iman

En büyük iyiliklerden biri kadere imandır:

En büyük iyilik (*birr*) türlerinden biri, hiç şüphesiz kadere inanmaktır. Çünkü insan, âlemi kuşatan ve tek olan tedbîr-i ilâhîyi bu inançla dikkate almış olur. Kim de, lâyıkı vechile kadere inanırsa, gözünü Allah katında bulunan şeylere diker; dünyayı ve orada olan her şeyi O'nun katında olanların gölgesi gibi kabul eder, Allah'ın hükmü karşısında kulların ihtiyarlarını, aynaya düşen görüntü gibi telakki eder. Bu inanç kişiyi, kudsiyet âleminde bulunan tedbîr-i ilâhînin —âhiret hakkında da olsa— inkişafı için son derece hazır bir hale getirir.

Rasûlullah (s.a.), kadere imanın, diğer iyilik türleri arasındaki büyüklüğüne dikkat çekmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Kim kadere; hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmazsa, ben ondan uzağım."[104]

"Hiçbir kul, kadere; hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman etmedikçe, kendisine isabet edecek olan şeyin asla hata etmeyeceğine, kendisine dokunmayacak şeyin de asla isabet etmeyeceğine inanmadıkça iman etmiş olmaz."[105]

Allah Teâlâ'nın ezelî ilmi, olacak her şeyi kuşatmıştır:

Bil ki: Allah Teâlâ'nın ezelî zâtî ilmi, olmuş ve olacak her hadiseyi kuşatmıştır. O'nun ilmi dışında bir şeyin kalması veya

---

104 Kaynağı bulunamamıştır.

105 Kenzu'l-ummâl, 1/622.

O'nun ilmi dahilinde olmayan bir şeyin gerçekleşmesi muhaldir; çünkü bu ilim değil, cehalet olur ki Allah Teâlâ bu durumdan münezzehtir. Bu konu, ilmin kapsamı meselesi olmaktadır; kader meselesi değildir. Bu konuda hiçbir İslâmî fırkanın muhalefeti bilinmemektedir. Meşhûr (müstefîz) hadislerin delâlet etmiş olduğu, selef-i sâlihin itikat ettiği ve ancak tahkik erbabının sırrını çözebildiği, yükümlü kılmakla bağdaşmayacağı ve bu durumda niye amelin isteneceği şeklinde itiraz edilen **kader**; hadiseleri, henüz vukuundan önce varlık safhasına çıkma zorunluluğuna sokan kaderdir. Hadiseler işte bu zorunlulukla varlık âlemine çıkar. Ondan kaçmak, kurtulmak mümkün değildir. Bu manada kader, beş kere (ya da yerde) vukubulmuştur:

1. Âlem, mümkün olan en güzel hal üzere yaratılmıştır:

Birincisi; ezelde, âlemin mümkün olan en güzel şekil üzere var edilmesinin kararlaştırılmasıdır. Bu yapılırken, maslahata riayet edilmiş ve varlık safhasına çıkma anındaki nisbî hayır tercih edilmiştir. Allah Teâlâ'nın ilmi (ezelde), sûretler (yani var olabilecek ihtimaller) içerisinden tek bir sûretin belirlenmesi noktasına ulaşmıştır; artık o sûrete başkaları katılmaz. Hadiseler, silsile halinde ve biribiri üzerine kurulu şekilde, varlık safhasına çıkışları belirlenmiş olarak tertip edilir. Bizzat âleme vücud verilmesinin, kendisine hiçbir şey gizli kalmayan (Allah Teâlâ) tarafından irade edilmesi dahi, onun varlık safhasına çıkması sûretinin, diğer muhtemel durumlara tercihi manasına gelmektedir.

2. Tüm yaratıkların ölçüleri belirlenmiş ve yazılmıştır:

İkincisi, ölçülerin belirlenmesidir. Rivâyet olunduğuna göre, —ki rivâyetlerin manası birdir— yaratılacak olan her şeyin tamamı, gökler ve yeryüzü henüz yaratılmadan elli bin sene önce yazılmıştır. Şöyle ki: Allah Teâlâ, bütün mahlukâtı, ezelî inayeti hasebiyle *hayâlu'l-Arş*'da yarattı ve orada her şeye bir sûret verdi. Şeriatlarda *"ez-Zikr"* diye tabir edilen (âlem) işte burasıdır. Orada meselâ Muhammed'in (s.a.) sûreti, onun insanlara falanca vakitte gönderilmesi, kavmini uyarması, Ebû Leheb'in onu inkâr etmesi ve dünyada kendisini hatalarının kuşatması, sonra âhirette ateşte yanması... tahakkuk etmiştir. İşte bu sûret, hadiselerin yeryüzün-

de, aynen orada belirlendiği şekil üzere meydana gelmesine bir sebep olmaktadır. Bu şuna benzemektedir: Meselâ, iki duvar arasına uzatılmış bir sırık üzerinde yürürken ayağımız kayar ve düşeriz. Fakat aynı sırık yerde olsaydı hiç yalpa yapmadan üzerinde yürüyebilirdik. Birinci durumda düşmemizin sebebi, düşme korkusunun (vehim) içimizde yer etmesidir. (Aynen bu örnekte olduğu gibi, âlem-i misalde önceden belirlenmiş sûretler de, hadiselerin aynen oradaki mevcut halleriyle varlık safhasına çıkmaları sonucunu doğurmaktadır.)

3. Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i insanlığın atası olmak üzere yaratmıştır:

Üçüncüsü şudur: Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i insanlığın atası olmak ve insan türünü kendisiyle başlatmak üzere yaratınca, âlem-i misalde zürriyetinin sûretlerini de yarattı; onların mutluluk ve bedbahtlıklarını nûr ve zulmet ile temsil etti, onları, mükellef tutuldukları şekil üzere kıldı, onlarda kendi bilgisini ve kendisine teslimiyet duygusunu yarattı. Bu, insan fıtratı içerisine saklanmış bulunan misakın[106] esası olmaktadır; dolayısıyla —her ne kadar olayı unutsalar bile— verdikleri sözden sorumlu tutulmaktadırlar. Zira, yeryüzünde yaratılmış bulunan nefisler, o günde mevcut bulunan sûretin bir gölgesidir. Bu itibarla o günde insan fıtratı içerisine gizlenmiş olan şey, yeryüzünde varlık safhasına çıkarken de gizli olarak mevcut bulunacak; dolayısıyla da sorumlu tutulacaktır.

4. Cenîne ruh üflenmesi:

Dördüncüsü, cenine ruh üflenmesi anındadır. Meselâ, çekirdek belirli bir vakitte toprağa atılsa ve bazı gerekli işlemler yapılsa, o çekirdeğin özelliği, ekildiği toprağın, su ve havanın çekirdek üzerindeki etkisi hakkında bilgi sahibi olan bir kimse, o çekirdeğin güzel bitip bitmeyeceğini bilir ve dedikleri çıkar. Ceninin durumunu tedvirle görevli melekler de, o günde aynı durumda olurlar ve onlar hakkında, çocuğun ömür ve rızkının nasıl olacağı; onun, melekî yönü hayvanî yönüne galip gelen kimseler gibi mi amel edeceği, yoksa bunun tersi mi olacağı; mutluluk ve bahtsızlığının ne hal üzere olacağı... gibi hususlar açıklık kazanır.

---

106 Elest bez[redacted]e verilen yeminin.(Ç)

5. Hadiselerin, henüz meydana gelmeden önce Hazîre-i kuds'ten indirilmesi:

Beşincisi, hadisenin vukuundan az önce olmaktadır. Hadise önce, Hazîre-i kuds'ten yeryüzüne misalî bir şey olarak iner ve bunun hükümleri yeryüzünde kendisini gösterir.

Şahsen ben, bunu defalarca müşahede etmişimdir. Meselâ, birinde bir grup insan aralarında tartışmışlar ve bu yüzden birbirlerine kin duyar hale gelmişlerdi. Bunun üzerine ben, Allah Teâlâ'ya teveccüh ettim ve misal âleminde nuranî bir nokta gördüm; Hazîre-i kuds'ten yeryüzüne inmişti. Yavaş yavaş yayılmaya başladı. O yayıldıkça, aralarındaki kin azalmaya yüz tuttu. Öyle ki, biz henüz meclisten dağılmadan, barıştılar ve aralarında düşmanlık kalmadı, herkes eski samimi haline döndü. Bu benim müşahede ettiğim, Allah Teâlâ'nın şaşılacak âyetlerinden biriydi.

Bir defasında da şöyle olmuştu: Çocuklarımdan biri hastaydı ve kalbim onunla meşgul bulunuyordu. Ben bu halde öğle namazını kılıyorken, ölümünün indiğini gördüm. Çocuk, o günün gecesinde öldü.

Allah Teâlâ, (misâl âleminde) olayları yaratır; sonra onlardan dilediğini geri siler, dilediğini de bırakır:

Sünnet, açık bir şekilde şunu beyan etmiştir: Allah Teâlâ, hadiseleri, henüz yeryüzünde vukubulmadan önce (misal âleminde) bir tür yaratır, sonra bu yarattığı şey, bu (süflî) âleme iner ve ilk defasında (orada) yaratıldığı şekil üzere ortaya çıkar. Bu, Allah Teâlâ'nın bir sünnetidir. Sonra Allah Teâlâ, bu âlemde vücud bulması açısından dilerse sabit olanı siler; dilerse yok olanı var eder. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Allah, dilediğini silip, iptal eder, dilediğini de sabit bırakır; ana kitap (Ümmü'l-kitâb) O'nun yanındadır."[107]

Meselâ, Allah Teâlâ belayı bir tür yaratır ve o, mübtela kılmak istediği kimsenin başına iner. Tam bu esnada dua yükselir ve o belayı geri çevirir. Ölümü yaratır, bu esnada iyilik yükselir ve onu geri çevirir. Burada asıl kavranması gereken nokta şurasıdır: Yaratılan ve inen şey, aynen hayatın bekasına nisbetle yemek, içmek gibi; ölüme nisbetle zehir içme ve kılıç darbesi gibi âdî (tabiî) sebeplerden biri olmaktadır.

---

107 Ra'd 13/39.

Arazların surete büründüğü bir âlemin olduğunu, manaların oradan intikal ettiğini, bir şeyin henüz yeryüzünde yaratılmadan önce orada yaratıldığını gösteren pek çok hadis bulunmaktadır.

Meselâ, rahmin arşa asılı olması, yağmurun düşüşü gibi fitnelerin inmesi[108], Nil ve Fırat'ın Sidre-i Müntehâ'nın dibinden çıkar halde yaratılması ve sonra onların yeryüzüne indirilmesi[109], demirin, malların (en'âm) indirilmesi, Kur'ân'ın dünya semasına toplu bir halde indirilmesi, cennet ve cehennemin, Rasûlullah'ın (s.a.) önü ile mescidin duvarı arasında, elini üzüm salkımına uzatabilecek, ateşin sıcaklığını hissedecek şekilde temessül etmesi[110], belâ ve duanın birbiriyle mücadele etmesi, Hz. Âdem'in zürriyetinin yaratılması, aklın yaratılması; yönelmesi ve dönmesi[111], *Zehrâveyn* diye anılan Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin sanki iki bölük kuş sürüsü gibi gelmesi, amellerin tartılması, cennetin hoşlanılmadık, cehennemin de hoşa giden şeylerle kuşatılması[112] ve buna benzer Sünnet hakkında azıcık bilgisi bulunan herkesin bilebileceği daha pek çok örnek gibi.[113]

Kader, sebeplerin müsebbeblerini doğurmasını engellemez:

Bil ki: Kader, sebeplerin müsebbeblerini doğurmasını engellemez. Çünkü kaderin taalluku, toptan ve bir defada müselsel (zincirleme) olarak olayların birbiri üzerine tertibi yoluyladır. Rasûlullah'ın (s.a.) şu sözü bu manayı ifade etmektedir. Ona rukye[114], ilaçla tedavi ve sığınağa girme hakkında sorduklarında:

"Bunlar da, Allah'ın kaderi cümlesindendir." buyurmuştur.[115] Hz. Ömer, Tebûk vadisinde bulunan Serğ köyüne vardığın-

---

108 Buhârî, Medîne, 8; Müslim, Fiten, 9.

109 Buhârî, Bed'i'l-halk, 6; Müslim, Îmân, 264.

110 bkz. Buhârî, Ezân, 91, Küsûf, 9 ; Müslim, Küsûf, 17.

111 İthâf, 1/455.

112 Müslim, Cennet, 1; Ebû Dâvûd, Sünnet, 22.

113 Bu hadislerin bir kısmı daha önce metin olarak "Âlem-i misâl" bahsinde geçmişti. [bkz. s. 52 vd.]. (Ç)

114 Bir tür afsunlama.(Ç)

115 Hadis şöyle: Rasûlullah'a (s.a.) soruldu:
"Tedavi olduğumuz ilaçlar, yaptığımız rukyeler (afsunlar), sığındığımız sığınaklar hakkında ne buyurursun? Acaba bunlar, takdir-i ilâhîden bir şeyi geri çevirir mi?" Rasûlullah (s.a.) onlara cevaben: *"Bunlar, Allah'ın kaderi cümlesindendir."* buyurdu (bkz. İbn Mâce, Tıbb, 1).

da Şam'da veba salgını olduğunu öğrendi. Bunun üzerine oraya girmek istemedi ve ısrar edenlere karşı verdiği cevapta şöyle dedi:

"Sen develerinle bir vadiye insen ve vadinin bir yamacı bol otlaklı, diğeri de kurak olsa, şimdi sen, otlakı bol yamacında hayvanını otlattığın zaman Allah'ın kaderiyle otlatmış olmaz mısın?!" Hz. Ömer'in bu sözü[116] de bu manadadır.

Şimdi gelelim kulların ihtiyarı konusuna. Kullar, işleyecekleri fiilleri seçebilirler. Evet ama, kullar için gerçek bir seçim, hiçbir zaman için söz konusu değildir. Çünkü bu seçim, kişinin değil de Allah'ın istediği şeyin olması, fayda vermesi, hakkında bilgi sahibi olmadığı bir şey hakkında bir saik ve azmin bulunması gibi sebeplerle malûldür. Bu durumda hangi ve nasıl ihtiyardan bahsedilebilir?! Rasûlullah (s.a.) aşağıdaki hadisinde işte bu manaya işaret etmiş olmaktadır:

"Şüphesiz kalpler, Allah'ın iki parmağı arasındadır; onları dilediği gibi evirip çevirir."[117]

Yani, Allah Teâlâ, sebepleri ve müsebbebleri takdir etmiş ve müsebbeplerin olmasını sebeplere bağlamıştır. Bu durumda, sebeplerin bulunması halinde müsebbeblerin meydana gelmesi de Allah'ın kaderi cümlesinden olmaktadır. (Ç)

116 Hz. Ömer, Şam'a giderken Tebûk vadisinde bulunan Serğ (veya Serağ) köyüne geldiğinde Şam'da veba hastalığı olduğunu öğrenir ve bunun üzerine geri dönülmesini emreder. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ona: "Allah'ın kaderinden mi kaçmak?!" der. Hz. Ömer, ona verdiği karşılığın sonunda şöyle der: "Evet! Allah'ın kaderinden, yine Allah'ın kaderine kaçıyoruz. Sen develerinle bir vadiye insen ve vadinin bir yamacı bol otlaklı, diğeri de kurak olsa, şimdi sen, otlakı bol yamacında hayvanını otlattığın zaman Allah'ın kaderiyle otlatmış olmaz mısın?!" (bkz. Muvatta, Medîne, 22; Buhârî, Tıbb, 30 ; Müslim, Selâm, 98.

117 Müslim, Kader, 17; İbn Mâce, Dua, 1; Ahmed, 2/168, 3/112.

6) İbadetin, Allah'ın kulları üzerinde hakkı olduğuna inanmak

İbâdet, Allah Teâlâ'nın kulları üzerinde hakkıdır; çünkü O, kullarına in'âmda bulunmuştur ve irade sebebiyle onları sorguya çekecektir:

İman, Allah Teâlâ'nın kullar üzerindeki bir hakkıdır:

Bil ki: İyilik (birr) türleri içerisinde en büyüklerinden biri de, insanın bütün kalbiyle en ufak bir kuşku duymaksızın şu inanca sahip olmasıdır: İbadet, Allah Teâlâ'ya ait kullar üzerinde sabit bir haktır. Kullar, Allah Teâlâ'ya ibadet etmekle yükümlüdürler. Nasıl ki, hak sahipleri, haklarını isterlerse, Allah Teâlâ da bu hakkı kullarından öyle istemektedir. Bu meyanda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ya Muâz! Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, kulların da Allah üzerindeki hakları nedir, bilir misin?" Muâz:

"Allah ve Rasûlü daha iyi bilir." dedi. Rasûlullah (s.a.):

"Şüphesiz Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, O'na kulluk/ibadet etmeleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakları ise, kendisine hiçbir şeyi ortak koşmayana azap etmemesidir."[1]

Bir kimse kesin olarak buna inanmaz ve kendisinin başıboş bırakılabileceğini, irâde ve ihtiyar sahibi bir Rab tarafından ibadetle sorumlu tutulmayacağını düşünürse, o zaman dehrî (tabiatperest, ateist) olur. Böyle biri ibadetleri yapsa bile, bedeniyle yapmış olacağı ve kalbine sirayet etmeyeceği için, onların hiçbir değe-

---

1 Buhârî, Tevhîd, 1; Müslim, Îmân, 48.

ri olmaz. Bu tür ibadetler, kul ile Rab arasında bir kapı aralamaz; diğer sıradan hareketler kabilinden yapılmış olur.

Ceberût âleminde öyle bir makam vardır ki, irade ve kasıt oradan çıkar:

Peygamberler ve onların varisleri olan âlimler —salât ve selâm üzerlerine olsun!— tarafından yapılan açıklamalara göre, Ceberût âleminde öyle bir makam vardır ki, irâde ve kasıt orada bulunmaktadır. Bu, bir şeyin işlenmesine, o şeyin işlenmesiyle birlikte terkinin de sahih olması şartıyla, o yere nazaran azmedilmesi manasındadır. Gerçi, beşer üstü (fevkânî) maslahatın, var-olmasını ya da yok kalmasını vacip kılmadığı hiçbir şey yoktur; ama burada irade ve kasda nazaran o şeyin hem işlenebilmesi, hem de terkedilebilmesi eşittir; şu kadar ki işlenmesine yönelik azim bulunmuştur. Ona göre, beklenen halin vücuda gelmesi söz konusu değildir. Filozofları işitip de, iradenin bu manada olduğunu söyleyen kimselere de itibar yoktur. Onlar, bir şeyi öğrenmişlerse, pek çok şeyi gözden kaçırmışlardır. Bu itibarla onlar, hem sözünü ettiğimiz makamı görmekten nasipsiz kalmışlardır, hem de afâkî ve enfüsî delillerle karşı karşıyadırlar.

Sözünü ettiğimiz şeyi inkâra yeltenenler, hakikati görmekten perdelenmişlerdir, delillerle de kuşatılmışlardır:

Nasipsizlikleri şöyle: Bunlar, Tecellî-yi a'zam ile Mele-i a'lâ arasındaki, cevherle kâim şuâya benzer bir makamı idrak edebilecek kabiliyetten yoksundurlar; gözleri perdelenmiştir.

Ve lillâhi'l-meseli'l-a'lâ![2]

Bir şeyin işlenmesi ya da terki bu makamda müsavi iken, Mele-i alâ'nın bilgi ve himmetlerinin gerekli kıldığı şekil üzere icmâ, işte burada olur.

Onlara karşı getirilecek delile gelince şöyle deriz: Herhangi birimiz, çok açık olarak bilir ki, meselâ elini uzatır ve kalemi alabilir. Bu durumda iken o, hem irade hem de kasıt sahibidir; kendisine nisbetle bulundurduğu kasda ve nefsinde yer etmiş kuvvetlere nazaran fiili işlemek veya terketmek eşit durumdadır. Gerçi beşerüstü maslahata (kader) göre her şey, ya zorunlu olarak yapıla-

2 *"Ve en yüce sıfatlar O'na aittir."* (Nahl 16/60) manasında bir âyet olan bu ifade, takdir için kullanılan bir tabir olmaktadır.(C)

cak ya da yapılmayacak şeklinde belirlenmiş bulunuyorsa da, o kişiye nisbetle fiilin işlenmesi ya da terki eşit durumda bulunmaktadır. Özel bir kabiliyetin gerekli olduğu her şeyde de durum aynıdır. O, (kabiliyet) sûretlerin Rabbinden, —aynen sûretlerin inişi gibi— kabiliyetli bulunan maddeler üzerine iner; duanın hemen akabinde kabul edilişi işte böyledir. Bunların, yeni meydana gelecek şeye herhangi bir şekilde etkisi olur. (?)

Belki şöyle diyebilirsiniz: "Bu, beşerüstü (fevkânî) maslahat hasebiyle o şeyin vücûbiyetini bilmemektir. Dolayısıyla, bu Cenab-ı Hakk hakkında nasıl söz konusu olabilir?!" Buna şöyle cevap veririz:

Haşa! Aksine bu ilimdir ve o makamın hakkının verilmesidir. Cehalet, aslen vâcip olmadığını söylemektir. İlahî şeriatlar, bu cehaleti, kadere iman hükmünü getirmek ve başa gelmesi mukadder olan şeyin, mutlaka geleceği; gelmesi mukadder olmayan şeylerin de asla olmayacağı inancını yerleştirmek suretiyle ortadan kaldırılmıştır.

İhtiyar, illete bağlıdır; illetin bulunması halinde o da bulunur:

Ama, bu makama itibarla işlenmesi ve terki sahihtir denilecek olursa, hiç şüphesiz bu bir ilm-i haktır. Meselâ sen, hayvanlardan boğanın, boğalığın gereklerini yaptığını, dişinin de dişiliğin gerektirdiği gibi bir davranış gösterdiğini görsen, eğer onlardan sadır olan bu fiillerin, —aynen taşın yuvarlanması esnasındaki hareketi gibi— zoraki hareketler olduğunu söylersen, yalan söylemiş olursun.

Onların, bir illete dayanmaksızın sadır olduğunu; ne boğalık mizacının bunu gerektirdiğini, ne de dişilik mizacının böyle bir hareketi doğurduğunu iddia edersen, yine yalan söylemiş olursun.

Eğer içlerinde yer etmiş olan irade, fevkânî vücuba tıpa tıp benzer ve ona dayanır, sanki ötesinde bir başka hedef yokmuş gibi bağımsız olarak feveran etmez dersen, yine yalan söylemiş olursun. Bu konuda söylenecek hak söz, iki durum arasında orta bir yoldur ve o da şudur:

İhtiyar, illete bağlıdır; dolayısıyla illetin bulunması anında bulunmamazlık etmez; irade olunan fiili, illetler gerekli kılar ve bu durumda olmaması mümkün değildir. Ancak bu ihtiyarın özelliği, kendisine nazarla açılması ve üzerindeki şeye (fevkânî vücûb) bakmamasıdır.

Eğer bu makamın hakkını verir, "nefsimde fiilin işlenmesini ve terkini eşit görüyorum ve ben fiili ihtiyar ettim" dersen, ihtiyarın, o şeyin işlenmesinin illeti olduğunu kabul edersen, işte o zaman doğru ve hak söz söylemiş olursun. İlâhî şeriatlar, bu makamda yer etmiş bulunan iradeden haber vermişlerdir.

İrade vardır, mücâzât vardır:

Kısaca, taalluku yenilenen bir irade, buna bağlı olarak da dünya ve âhirette bir mücazât vardır. Âlemi yöneten, bütün mahlukâtı uymak mecburiyetinde oldukları bir şeriatla idare etmekte ve böylece ondan yararlanmalarını amaçlamaktadır. Bu şu örneğe benzemektedir: Efendi, hizmet etmeleri için köleler edinmiş ve onlardan hizmet beklediğini kendilerine bildirmiştir. Bunun sonucunda efendi, hizmette kusur göstermeyenlerden hoşnut olmuş, hizmetten kaçanlara ise gazaplanmıştır. İlâhî şeriatlar, bu ifadelerle gelmiştir; çünkü şeriatlar sıfatlar ve diğer konularda en açık ifade tarzı ne ise onu kullanırlar; o lâfızların lüğavî hakikat veya örfî mecaz olmasına aldırmazlar. Çünkü önemli olan, kulların en iyi bir şekilde anlayabilecekleri bir ifade tarzının kullanılmasıdır.

Şer'an müsellem bulunan makamlar:

Sonra şeriatlar, kapalı olan bu bilgileri insanların zihinlerine, onlarca müsellem ve herkesçe bilinen bedîhî şeyler mesabesinde olan üç makam ile yerleştirmeye çalışmıştır:

1. Allah Teâlâ, kullarına sayısız nimetlerde bulunmuştur. Nimet sahibine karşı şükretmek ise vaciptir. İbadet; Allah Teâlâ'ya, nimetlerine karşılık olmak üzere bir şükür ifadesidir.

2. Allah Teâlâ, kendisinden yüz çevirenleri ve ibadeti terkedenleri dünyada şiddetli bir şekilde cezalandırır.

3. Allah Teâlâ, âhirette itaatkârların ve isyankârların yaptıklarının karşılığını mutlaka verir.

İşte bu üç makamdan üç tür ilim doğmaktadır. Bunlar:

1. Allah'ın nimetlerinin hatırlatılması,

2. Allah Teâlâ'nın günlerinin hatırlatılması,

3. Âhiret hayatının hatırlatılması.

Kur'ân-ı Kerîm, işte bu üç ilmi açıklamak üzere inmiştir.

Bu ilimlerin açıklanmasına büyük önem verilmiştir; çünkü insan yaratıldığında içine, şanı yüce olan Yaratıcı'sına karşı bir meyil konulmuştur. Bu meyil, farkedilmesi çok zor bir duygudur; ancak ona uygun ve mahal (mazinne) bulunan şeyle idrak edilebilir. Sağlıklı vicdanların kabul edeceği üzere, ona lâyık ve mahal olan şey de, Allah Teâlâ'ya ibadetin O'nun kulları üzerinde bir hakkı olduğuna inanmaktır; çünkü O, insanlara nimetler vermiştir; amellerinden dolayı da sorumlu tutmuştur. Bu durumda kim iradeyi ve Allah Teâlâ'nın kulları üzerinde hakkının sabit olduğunu inkâr ederse, yahut mücâzâtın bulunmadığını iddia ederse, o kimse fıtrî safiyetini kaybetmiş bir dehrî (tabiatperest, materyalist) demektir, Çünkü o, kendi yaratılışı sırasında özüne yerleştirilmiş bulunan fıtrî meylin mahallini kendi aleyhine olmak üzere bozmuş; onun naibini, halefini, yerini dolduracak şeyi ifsad etmiştir.

İnsan ruhunda nurânî bir letafet vardır; bu, yapı itibariyle Allah'a meyleder:

Eğer bu meylin esasını öğrenmek istersen bil ki: İnsan ruhunda nurânî bir letafet vardır; bu, yapı itibariyle, —aynen demirin mıknatısa doğru meyli gibi— Allah'a meyleder. Bu, vicdan (sezi) yoluyla elde edilebilen bir sonuçtur. Kendi letafetleri üzerinde dikkatlice düşünen ve her letafeti kendi özelliği ile kavrayan herkes, bu nuranî letafeti ve yapı itibariyle onun Allah Teâlâ'ya doğru meyledişini mutlaka kavrar.

Bu meyle ehl-i vicdân, *"zâtî muhabbet"* derler. Bu, —aynen diğer duygularda olduğu gibi— ancak yaşanarak öğrenilebilir; burhanlar yoluyla elde edilemez; açın açlığı, susuzun susuzluğu gibi bir duygudur.

İnsan, süflî bir meşgale içerisinde olduğu zaman uyuşturucu kullanmış gibi olur:

İnsan, süflî letafetler içerisinde kendisini kaybetmiş bir halde ise, o zaman bedeninde uyuşturucu kullanmış bir kimse gibi olur; ne soğuğu ne de sıcaklığı hisseder. Süflî letafetlerin etkinliklerini kaybetmesi halinde, nesemenin parçalarından pek çoğunun dağılması, özellik ve kuvvetlerinden birçoğunun noksanlaşması sonucu doğar. Etkinliğin kaybolması ya ıztırarî ölümle olur. Ya da nefsanî ve bedenî riyazetler gibi ihtiyarî ölümle ve acayip yollara tutun-

mak suretiyle olur. Bu durumda o, kendisinden uyuşturucunun etkisi kaybolan kimse gibi olur; uyuşturucuyu aldığı sırada hiç hissetmediği şeyleri duymaya başlar.

İnsan öldüğünde, eğer Allah'a yönelmiş halde değilse, o bahtsızın biri (şakî) dir:

İnsan öldüğü zaman, Allah'a yönelmiş bir halde değilse, yönelmeyişi basit bir cehalet ve halis bir yoksunluk sebebiyle ise o, insan türünün kemâl hali itibarıyle bahtsızın biri (şakî) dir.

Kendisine orada bulunan bazı şeyler açılmış olabilir; fakat kabiliyetinin bulunmayışı sebebiyle inkişâf tam olarak gerçekleşmez, bunun sonucunda şaşkın ve çaresiz bir halde kalır. Allah'a yönelmeyiş hali, ilmî ve amelî melekelerinde ona ters düşen bir halin bulunması sebebiyle ise, bu halde çekişme olur; nefs-i nâtıka tarafı Ceberût âlemine doğru çeker, neseme ise kazanmış olduğu ters düşen hal ile birlikte süflî âleme doğru çeker. Bu durumda nefsin cevherinden doğan ve üzerine yayılan bir ürperti (vahşet, yalnızlık) hali ortaya çıkar.

Muhtemelen bu durum, bazı olayların —ki bunlar ürperti (vahşet) sûretleridir— surete bürünmesini gerektirir. Bu aynen, safra mizaçlı birinin uykusunda ateş ve alev görmesi gibidir. Bu, nefsin bilinmesi hikmetinin ortaya koyduğu bir esastır. Yine bu hal, Mele-i a'lâ sakinlerinin öfkeli bakışlarını doğurur ve bu, meleklerin ve ihtiyar sahibi diğer zevatın kalplerine o kişiye azap etmeleri ve elem vermeleri şeklinde ilhamlara dönüşür. İşte bu, insanların nefislerinde doğan düşünce ve insiyakların sebeplerini bilmenin gerektirdiği bir esas olmaktadır.

Kısaca; Ceberût tarafına doğru meylin bulunması; bağını süflî zulmetlerin istilasından çözmeyi temin edecek amellerin gerekliliği; bu amellerin terki sebebiyle sorgulanma; her kişide kendisini gösteren insan türüne ait hükümler, kuvvetler ve ondan kaynaklanan sonuçlar mesabesindedir. Bu durum, türlerin yaratıcısı olan ve âleme varlık veren Allah'tan küllî maslahata uygun düşecek şekilde böyle takdir edilmiştir; insanların üzerinde anlaşmaları ve kendiliklerinden üstlenmeleri, insanlar arasında geçerli bulunan merasimler böyle olduğu için öyle değildir. Bütün bu ameller, aslında Allah Teâlâ'ya doğru cezbedilen —sözünü ettiğimiz— nuranî letâfetin hakkının verilmesi; onun gereklerinin tam olarak yerine getirilmesi, eğriliklerinin doğrultulmasıdır.

Ancak, bu mana çok incedir ve bu nükteyi çok az kimse kavrayabilir. Bu sebeple hakkın; bu mana neye meyletmiş, neye yönelmiş ve neye doğru yanaşmışsa, ona nisbet edilmesi gerekir. Sanki bu, bir başka cihete meyleden nefsin bazı kuvvelerini belirlemektir. Sanki bu yukarıda geçen "Allah'a meyleden nuranî letâfetin hakkının verilmesi" sözümüzün bir özeti gibidir. (?)

İlâhî şeriatlar, işte bu sırrı, insanların fıtrî bilgileriyle kolayca anlayabilecekleri basit bir ifadeyle açıklayarak inmişlerdir. Bu konuda sünnetullah, anlaşılması zor manaları, o manalara uygun misalî kalıplara koyarak indirmektir. Meselâ, bizden birinin, rüyasında tamamen soyut olan bir manayı, âdeten o soyut şeyden ayrılmayan, ya da dengi ve benzeri bulunan bir şeyin sûretinde görmesi ve böylece algılaması gibi.

Denildi ki: İbadet, Allah Teâlâ'nın kulları üzerindeki bir hakkıdır. Buna göre, Kur'ân'ın hakkı, Rasûlullah'ın (s.a.) hakkı, efendinin hakkı, anne babanın hakkı, akrabalık hakkı... bunlar da ona kıyas edilmelidir. Aslında bütün bunlar, kişinin kemâle erebilmesi için uyması gereken nefsinin yine kendisi üzerindeki hakkıdır. Dolayısıyla nefsine zulmederek onları yerine getirmezlik edemez. Bu haklar, esasen kişinin kendi nefsine ait bir hak olmakla birlikte, muamelede bulunulan ve talep hakkı olan kimselere nisbet edilerek (meselâ ana baba hakkı gibi) isimlendirilmiştir. Bu itibarla, sakın ola ki, zâhirleri üzere anlayanlardan olmayasın; aksine işin hakikatini gören ve ona göre hareket edenlerden olasın.

7) Allah Teâlâ'ya ait nişânelere (Şeâir) saygı göstermek

Allah Teâlâ, şöyle buyurur:

"Her kim, Allah'ın nişanelerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvasındandır."[3]

İlâhî şeriatlar, Allah'ın nişanelerine saygı esasına dayanır:

Bil ki: İlâhî şeriatlar, Allah'ın nişanelerine saygı, onlarla Allah Teâlâ'ya yaklaşma esası üzerine kurulur. Çünkü —daha önce de işaret ettiğimiz gibi— bu, Allah'ın sünneti olmak üzere insanlar için belirlediği yolun gereği olmaktadır. Yüce Allah, soyut kavramları, kolay kavranabilmesi için müşahhas şeylere benzetmek yoluyla insanların anlayışlarına indirgemektedir.

Nişanelerden (*şeâir*) maksadımız, Allah Teâlâ'ya ibadette kullanılan açık ve duyularla algılanabilen şeylerdir. Bunlar sadece Allah'a has kılınmış ve bunun sonucunda onlara gösterilen saygı, Allah Teâlâ'ya saygı; onlara karşı gösterilen saygısızlık da yine Allah Teâlâ'ya gösterilen saygısızlık kabul edilmiş ve bu insanların kalplerinde hiç çıkmayacak şekilde böylece yer etmiştir.

Bir şeyin nişâne özelliği kazanabilmesi, tabiî bir yolla olur. Şöyle ki: İnsanlar, içlerinde bir âdet ve haslete karşı yatkınlık ve huzur hissederler. Zamanla o, yaygın ve meşhur bir hal alır ve bedihî şeylerden sayılır, hakkında asla kuşku duyulmaz bir duruma gelir. İşte o zaman, Allah'ın rahmeti, içlerindeki duyguların ve aralarında yaygın halde bulunan bilgilerinin (nişane olmasını) ge-

---

3 Hacc 22/32.

rektirdiği şeylerin sûretinde tecellî eder de, insanlar hemen onu kabul ederler; böylece o şeylerin hakikati üzerinden perdeler kaldırılmış olur, onlara yönelik çağrı uzak yakın herkese aynı düzeyde ulaşır. İşte o zaman, onlara saygı duyulması insanlar üzerine yazılır ve durum, Allah'ın adıyla yemin etme gibi bir hal alır. Nasıl ki Allah'ın adıyla yemin eden kimse, yalan söylemesi halinde için-de Allah'a karşı bir saygısızlık ettiğinin bilincinde olur ve bu yüzden sorgulanmayı hakederse, burada da durum aynı olur. İnsanlar arasında bazı şeyler yayılır ve onlar hakkında bilgi sahibi olurlar. Bu durum, haklarında Allah'ın rahmetinin, ancak bilgi sahibi oldukları şeyler doğrultusunda tecellî etmesini gerekli kılar. Zira, ilâhî tedbir, en kolaydan başlayan bir tedricîlik esasına dayanır. Ve yine bu durum, insanların onlara karşı son derece saygı göstermelerini ve bu yüzden de sorgulanmalarını gerekli kılar. Çünkü onların kemâl halleri, hiçbir kusur gösterilmeksizin ifade edilen saygı halidir. Zira Allah Teâlâ, kendisine yönelik bir fayda getirmesi için kullarına herhangi bir şey vacip kılmış değildir; O, böyle bir durumdan münezzehtir. Aksine O'nun vacip kıldığı bütün yükümlülükler, sonuç itibarıyle kulların kendi menfaatlerine yöneliktir. Bu durumda insanların mükemmellikleri, ancak en üst düzeyde saygı göstermeleriyle mümkün olacaktır. Dolayısıyla insanlar, kendi telakkileri doğrultusunda mükellef tutulmuşlar ve üzerlerinde bulunan Allah Teâlâ'ya ait haklar konusunda ihmal göstermemekle emrolunmuşlardır. Bu gibi konuların teşrî kılınmasında asıl amaç, ferdin hali olmayıp, sanki bütün insanlık gibi kabul edilen toplumun halidir.

Ve lillâhi'l-hucceti'l-bâliğa![4]

Allah'ın en büyük nişaneleri:

Allah Teâlâ'nın en büyük nişaneleri dört tanedir:

1. Kur'ân,
2. Ka'be,
3. Peygamber,
4. Namaz.

1. Kur'ân-ı Kerîm:

Öteden beri insanlar arasında teamül şudur: Hükümdarlar,

4 *"Ve en üstün delil ancak Allah'a aittir!"* manasındaki bir âyettir. Kitap ismini işte bu âyetten almaktadır.(Ç)

tebaalarına fermanlar gönderirler; tebaanın bu fermanlara gösterdikleri saygı, onu gönderen hükümdara saygı ile aynı sayılır. Peygamberlere ait sahifeler, çeşitli müelliflere ait eserler yaygın olarak bulunur. İnsanların, peygamberlerin yollarından yürümeleri, onlara ait kitaplara gösterdikleri saygı ve onları okumalarına bağlı bulunur. Asırlar boyu okunan ve rivâyet olunan bir kitap olmaksızın ilimlerin kabul ve nesilden nesile aktarılması ilk bakışta muhal gibi görülür. İşte insanların bu durumu, Allah Teâlâ'nın sonsuz rahmetinin, âlemlerin Rabbinden inen bir kitap sûretinde tecelli etmesini gerekli kıldı ve ona saygı duyulması vacip oldu. Kur'ân'a gösterilmesi gereken saygı şekillerini şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Onu dinlemek ve okunduğu sırada susmak.

b) Emirlerine anında icabet etmek; emretmesi halinde hemen tilâvet secdesi yapmak, tesbih etmek gibi.

c) Mushafa abdestsiz el sürmemek.

2. *Ka'be:*

Ka'be'nin Allah Teâlâ'nın nişanelerinden olması şöyle olmuştur: Hz. İbrahim zamanında insanlar, güneş ve diğer yıldızların ruhaniyetleri adına tapınaklar, kiliseler... yapma konusunda bir aşırılığa gitmişlerdi. Onlar, duyularla algılanamayan mücerred bir varlığa doğrudan yönelmenin muhal olduğuna inanırlardı. Bunun için de, tapınılan tanrılar adına heykeller yaparlar ve tanrılarının bu heykellere hulûl ettiğine, dolayısıyla bu heykellere tapmanın kendilerini tanrılarına yaklaştıracağına itikat ederlerdi. İşte o zamanki insanların bu durumu, Allah Teâlâ'nın rahmetinin tavaf edecekleri ve böylece Allah'a yaklaşmaya çalışacakları bir ev şeklinde tecellî etmesini gerektirdi. Bunun üzerine Kâ'be inşâ edildi ve insanlar bu kutlu eve davet edildiler ve ona saygı duymakla emrolundular. Sonra asırlar boyu nesiller, ona saygı göstermenin, Allah Teâlâ'ya saygı; ona saygısızlığın da Allah Teâlâ'ya saygısızlık demek olduğu inancı üzere yetiştiler. İşte böyle bir inancın nesiller boyu yer etmesi sonrasında orayı haccetmek vacip kılınmış ve bu kutlu eve saygı gösterilmesi emredilmiştir. Ka'be'ye gösterilmesi istenen saygı şekillerinden olmak üzere şunlar istenmiştir:

a) Tavaf esnasında mutlaka temiz (abdestli) olmak,

b) Namaz kılarken oraya doğru yönelmek (kıble edinmek),

c) Abdest bozarken, ön ya da arkayı Kâ'be'ye doğru çevirmemek.[5]

3. Peygamber:

Peygamberlere, "*elçi*" denmesi, hükümdarların tebaalarına emir ve yasaklarını bildirmek üzere gönderdikleri elçilere benzer olmalarındandır. Elçilere saygının vacipliği, onlara gösterilen saygının, onları gönderene saygı kabul edilmesinden doğmaktadır. Peygamberlere gösterilmesi istenen saygı şekillerinden bazıları şunlardır:

a) İtaatlerinin vacip olması,

b) Adları anıldığında salât ve selâm getirilmesi,

c) Huzurlarında yüksek sesle konuşulmaması.

4. Namaz:

Namaz; insanların, —hükümdarın huzurunda kullarının elpençe divan durması gibi— Allah Teâlâ'nın huzurunda saygıyla durmaları, O'na münâcâtta bulunmaları, O'na boyun eğmeleri manasına gelmektedir. Bunun içindir ki, namaz esnasında, ihtiyaç arzından önce övgü ve saygı ifade eden cümlelerin tekrarlanması, kişinin davranışlarında —aynen hükümdar huzuruna çıkan insanların duruşu gibi— dikkatli olması, organlarını salmaması, sağa sola bakmaması... gerekli olmuştur. Şu hadis işte bu manayı ifade etmektedir:

"Sizden biri namaza durduğu zaman, hiç şüphesiz Allah Teâlâ onun önünde olur."[6]

Allah'u a'lem!

---

5 Çıplak olarak tavaf etmemek de istenmiştir.(Ç)

6 bkz. Buhârî, Edeb, 75.
Önünde olmaktan maksat, kişinin sanki bir hükümdarın huzurunda duruyormuş gibi sakin ve vakarlı olması gerektiğinin ifadesidir.

8) Abdest ve guslün sırları

Tabiî yapı zulmetinden, Hazîre-i kuds aydınlığına:

Bil ki: Bazen insan tabiî yapısının karanlıklarından Hazîre-i kuds'ün aydınlığına sıçrayabilir, bu aydınlık (nurlar) kendisine galebe çalar ve bir süre tabiî yapısının egemenliğinden bir tür çıkar; onların içine katılır ve nefsi soyutlamaya yönelik konularda sanki onlardan biriymiş gibi bir hal alır. Sonra tekrar eski haline çevrilir ve artık ilk hale uygun düşen şeyleri arzular hale gelir; kendisini tekrar o hale ulaştıracak şeyleri bir ganimet bilir ve onları, kaçırdığı hallerin telafisi için bir ağ gibi kullanır. Bu haliyle içinde bir duygu hisseder; bu, murdarlıklardan kaçınma ve temizleyici maddeleri kullanma sonucu meydana gelen sevinç ve açılma (inşirâh) hali olmaktadır. Kişi, ulaştığı bu hale dört elle sarılır.

Bu mertebedeki insanı şöyle biri takip eder: Muhbir-i sâdık'tan (yani peygamberden) temizlik halinin, insanın kemâl hali olduğunu, Bârî Teâlâ'nın o halin kulda olması sebebiyle hoşnut olacağını, o halde sayısız faydaların bulunduğunu duyar; daha önceden kendisinde mevcut bulunan kalbî şehadetle hemen onu tasdik eder ve emrolunan şeyleri yapar, onun haber verdiği şeylerin hep hak olduğunu görür; artık üzerine rahmet kapıları aralanır ve kendisi meleklerin boyasına girer.

Bu mertebedekileri takip eden bir zümre daha vardır ki, bunlar sözü edilen bu şeylerden hiçbir şey bilmez; ancak peygamberler onlara rehberlik etmişler ve onların âhiret hayatında meleklerin arasına katılmalarını temin edecek davranış biçimlerine kendilerini zorlamışlardır. Bunlar, zincirlerle cennete çekilen kimseler olmaktadırlar.

Hades (manevî kirlilik hali), nefsi daraltır; temizlik ise genişletir:

"Hades" halinin, istikrâ sonucunda iki cinse münhasır olduğu görülür. Burada hadesten maksadımız, etkisi daha ilk bakışta nefis üzerinde hissedilen, mahalli munzabıt olduğu için çoğunluk insanların izalesiyle mükellef tutuldukları ve vukuu da çokça bulunan, öğretilmemesi halinde ise insanlar için büyük bir zararın söz konusu olduğu hades halidir. Bunlar:

1. Mide şehvetinin doğurduğu hades hali:

Nefsin, mideden dışarı atılması gereken üç şey yani yel, sidik ve dışkı ile meşguliyeti. İstisnasız her insan, karnında yel olduğu zaman ya da büyük ya da küçük abdest bozma ihtiyacını hissettiği zaman nefsinin daraldığını bilir ve hemen uygun bir yer arar, şaşkın ve daralmış bir hal alır. Kendisi ile açılması arasında bir perde olur. Yellendiğinde ya da büyük ya da küçük abdestini bozup hafiflediğinde ve gusül ya da abdest gibi nefsini temizlik hali için uyaracak bir davranışta bulunduğu zaman, bir rahatlama ve sevinç duyar ve sanki kaybettiğini bulmuş gibi olur.

2. Cinsî arzuların sebep olduğu hades hali:

Nefis, cinsî ilişki şehvetiyle meşgul olur ve tamamen kendisini ona kaptırır. Bu; nefsi, bütünüyle hayvanî tabiatına yöneltir ve başka bir şey görmez olur. Hayvanlar bile, eğitilebilmekte ve istenilen şekilde davranışta bulunmaya alıştırılabilmektedirler; meselâ av için eğitilecek hayvanlar aç ya da uykusuz konulmak suretiyle itaate alıştırılabilmekte ve avı sahipleri adına tutmayı öğrenebilmektedirler; bazı kuşlar insanların konuşmalarını taklide zorlandığında bunu yapabilmektedirler. Kısaca her hayvan, kendi tabiatında bulunan bir özelliği izale etmesi ve yapısında bulunmayan bir özelliği elde etmesi için yoğun bir çaba ile karşı karşıya kaldığında bunu başarabilmektedir. Ancak daha sonra bu hayvanın salınıvermesi halinde, eğitildiği doğrultuda değil de, şehvetinin doğrultusunda koşturması ve kendisini günlerce o lezzetlere kaptırması halinde, mutlaka binbir zorlukla kazanmış olduğu o melekeyi unutacak ve tekrar eski körlük, cehalet ve sapıklık haline dönecektir.

Cinsî ilişki, nefsi kirletir:

Kim bunu düşünecek olursa, hiç şüphesiz şehvetin, nefsin

kirlenmesinde, çok yemek, macera ve nefsin meylettiği diğer şeylere nazaran daha fazla etkin olduğunu görür. Kişi, bunu bizzat kendi üzerinde tecrübe etmeli, dünyadan el etek çekmiş ruhbanların tedavisi konusunda —tekrar behimî güçlerinin hayata döndürülmeleri istendiğinde— tabiblerin zikrettikleri şeylere bakmalıdır.

Temizlik *(tahâret)* ***iki çeşittir:***

Eseri, ilk bakışta hemen hissedilen temizliğin, istikrâ sonucunda sadece iki çeşit olduğu görülür. Tabiî burada temizlikten, mamur beldelerde aracının —yani suyun— bol miktarda bulunması sebebiyle çoğunluk insanlardan yapmaları istenilen, durumu munzabıt olan, insan nefsi üzerinde en etkin bulunan ve aralarında öyle olduğuna dair yaygın bir kabul de olan, bunların yanında da tabiî bir yol özelliği arzeden temizliği kastediyoruz. Bunlar şunlardır:

1. Büyük temizlik (boyabdesti),
2. Küçük temizlik (abdest).

1. Büyük temizlik nefsi güçlü bir şekilde uyaran bir araçtır.

Büyük temizlik, tüm bedenin su ile yıkanması ve oğulmasıdır. Zira su, temiz ve temizleyici özelliğiyle pislikleri giderir. Onun bu özelliği insan tabiatınca müsellem kabul edilmektedir. Bu temizlik şekli, nefsi, temizlik hasletine doğru güçlü bir şekilde uyarmaya elverişli bir araçtır. Öyle insanlar vardır ki, içki içerler ve sarhoş olurlar; sarhoşluk hali yapılarına hakim olur ve sonra haksız yere cana kıyma ya da son derece değerli bir malı itlaf etme gibi davranışlarda bulunurlar da, bu onlara bir şok etkisi yapar ve birden kendilerine gelirler ve akılları çalışmaya başlar, sarhoşluk hali birden ortadan kalkar. Bazı insanlar da vardır ki, zayıftırlar; bir türlü doğrulamazlar ve hiçbir şey yapamazlar. İşte böylelerini güçlü bir şekilde uyarabilmek için bir olayın olması gerekir; bunun sonucunda kızma, gayrete gelme veya meydan okuma gibi haller doğar ve o tip insan şiddetli bir mücadeleye girer, aşırı bir şekilde kan döker.

Kısaca demek istiyoruz ki, nefsin tepkisel intikal ve bir hasletten hareketle diğerinin farkına varma özelliği bulunmaktadır. Bu özelliğin kullanılması, nefis terbiyesinin esasıdır. Bu uyarı, onun en üstün temizlik şekli olduğuna dair insanların tabiatları-

nın ta derinliklerine nüfuz edecek, nefislerinde kök salacak bir şeyle olabilir ki, bu da ancak su ile yapılan temizlik şeklidir.

2. Küçük Temizlik: Bazı organlara münhasırdır:

Küçük temizlik ise, sadece bazı organların yıkanmasıyla yetinmektir. Çünkü organlar, normal yaşamaya elverişli iklimlerde genelde açıkta bulunurlar; örtülmezler, bunların elbisenin dışına çıkmaları tabiî bir yol kabul edilir. Rasûlullah'ın (s.a.), kolsuz, yensiz, yakasız kumaş parçasına, kollar içeride kalacak şekilde dolanmayı yasaklaması[7], giyim kuşamda tabiî olan yolun, organların dışarıya çıkabilmesini sağlayacak şekilde olması gerektiğine işaret olmaktadır. Çünkü, elbisenin böyle olmaması halinde, organların yıkanması esnasında sıkıntı ve zorluk olacaktır. Bu zorluk, diğer organlar için söz konusu değildir. Sonra medenî milletlerde âdet, her gün bu organların temizlenmesi şeklinde cereyan etmektedir. İnsanlar, hükümdarların ve benzeri büyüklerin huzuruna girecekleri, temizlik isteyen işler yapacakları zaman behemehal açıktaki organlarını yıkayagelmişler, onların temiz olmasına özen göstermişlerdir. Bunun sebebi şudur: Bu organlar açıkta oldukları için, çabuk kirlenirler. Sonra insanların bir araya gelmeleri halinde göze batan, dikkati çeken bu organlardır. Tecrübe ile de sabittir ki, organların yıkanması, yüze ve başa su serpilmesi, nefsi uyku, baygınlık gibi hallerde güçlü bir şekilde uyarmaktadır. Meseleyi daha iyi anlayabilmek için insan, bu konuda kendi tecrübe ve bilgisini dikkate almalı ve yine tabiblerin bayılan ya da ifrat halde bulunan ishal ve kan aldırma hallerinde yapılmasını tavsiye ettikleri şeylere bakmalıdır.

Temizlik, insanın kemal haline ulaşabilmesi için geçmesi gereken bir kapıdır:

Temizlik, ikinci derecede bulunan ihtiyaç kapılarından biridir ve insanın kemal hali bu kapıdan geçmesine bağlıdır. Temizlikte, meleklere yakınlık, şeytanlara uzaklık vardır; kabir azabını uzaklaştırır. Nitekim bu manada Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sidikten sakının; çünkü kabir azabının hemen hepsi ondandır."[8]

---

7 Buhârî, Salât, 10, Libâs, 20, 21; Müslim, Libâs, 70-72.

8 Kenzu'l-ummâl, 9/26375.

Temizliğin, nefsin *"ihsân"* mertebesine ulaşabilmesinde büyük bir etkisi vardır. Bu manada olmak üzere Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Ve Allah, temizlenenleri sever."[9]

Temizlik sayesinde, nefiste melekî bir nur yerleşir:

Temizlik anlayışı nefiste yer edip fiilî olarak karar kılınca, meleklerin nurlarından bir ışıltı onda yer eder; hayvanî zulmetten bir parça da söner ki bu, iyiliklerin yazılması, hataların da keffâret olunması demektir. Temizlik, bir vecibe edinilmesi halinde, pek çok fayda sağlar.

İnsan, temizliğe dikkat eder ve bu konuda insanların hükümdarın huzuruna giderken gösterdikleri titizliği gösterir, beraberinde niyet ve belli zikirler de bulundurursa, sû-i ma'rifetten kurtulur. (?) İnsan, kendi kemalinin ancak bu olduğunu anladığı zaman, organları, herhangi bir hissî sâik olmaksızın aklının gerekli bulduğu doğrultuda davranışa geçer. Bütün bunların ötesinde temizlik, tabiatın akla boyun eğmesini sağlayacak bir temrindir (alıştırma).

Allah'u a'lem!

9 Bakara 2/222.

9) Namazın sırları

İnsan, Hazîre-i kuds'a çıkabilir:

Bil ki: İnsan, Hazîre-i kuds'a yükselebilir ve Cenâb-ı Allah'a sımsıkı yapışabilir. İşte o anda kudsiyyet âleminden üzerine tecellîler iner, bunlar nefse galebe çalar ve bu sayede kişi, dil ile tavsifi mümkün olmayan şeyleri görür. Sonra tekrar eski haline döndürülür; ama artık kararı kalmaz, nefsi ile mücadeleye girer, süflî haller arasında, nefsin marifetullah içerisinde istiğrak haline en yakın bulunan bir vaziyetle ona karşı koyar, bu hali, elden kaçırmış olduğu şeylerin telafisi için ağ olarak kullanır. Bu hal, şüphesiz ki bu amaçla konulmuş bulunan fiiller ve sözler aracılığıyla yapılan tazîm, huşû ve yakarıştır.

Bu mertebedeki insanı şöyle biri takip eder: Muhbir-i sâdık'ı (yani peygamberi) işitir, onu bu hale çağrır ve teşvik eder bulur. Kendisinde mevcut bulunan kalbî şehadetle hemen onu tasdik eder ve emrolunan şeyleri yapar, onun haber verdiği şeylerin hep hak olduğunu görür ve böylece umduğu makamlara yükselir.

Bu mertebedekileri takip eden bir zümre daha vardır ki, bunlar namaz niyaz nedir bilmezler; ancak peygamberler onları namaza zorlamışlardır. Bu aynen bir babanın çocuklarını bir sanat öğrenmeleri için, hoşlanmadıkları halde zorlamasına benzer. Bazen insan, Rabbinden bir belânın uzaklaştırılmasını veya bir nimetin verilmesini ister. Bu durumda en uygun olanı, kişinin tazim ifade eden fiil ve sözlere iyice kendini vererek benliğini unutmasıdır. İstemenin ruhu mesabesinde olan himmet ancak böyle etki edebilir. İşte bu, istiskâ yani yağmur dua ve namazında sünnet kılınmıştır.

Namazın esasını üç şey teşkil eder:

1. Huşû:

Namazın aslı üç şeyden müteşekkildir:

a) Bunlardan birincisi, Allah Teâlâ'nın celâl ve azametini düşünme sonucunda kalbin huşû ile dolmasıdır.

b) Sonra dilin, bu azameti, bu huşûyu, en açık kelimelerle ifade etmesidir.

c) Daha sonra da organların, kalpteki huşûya uygun düşecek hareketlerde bulunmasıdır. Şâir şöyle demiştir:

"Üç şey vardır ki, bana olan nimetlerinizi sayar döker

Elim, dilim ve gizli bulunan kalbim..."

2. Niyaz (münâcât):

Kulun saygı göstermek amacıyla yapacağı fiillerden biri, Allah Teâlâ'nın huzuruna niyazla durması, yönünü ve gönlünü O'na çevirmesidir.

Bundan daha üstünü, kendi zelilliğini, Rabbinin de izzetini bütün benliğinde hissetmesi ve bunun bir göstergesi olarak başını öne eğmesidir. Zira bütün insanlarda ve hayvanlarda başın yukarı dikilmesi, fıtrî olarak azgınlık ve büyüklenme emaresi, boynun bükülmesi de huşû ve teslimiyet belirtisi olmaktadır. Bu manaya işaret olmak üzere Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"Biz dilersek, onların üzerine gökten bir mucize indiririz de, ona boyun eğmek zorunda kalırlar."[10]

3. Yüzü toprağa sürmek (secde etmek):

Bundan daha ilerisi, kişinin en şerefli ve duyularının hepsinin bir arada bulunduğu uzvu olan yüzünü Yüce Allah'ın huzurunda toprağa sürmesidir.

Sözünü ettiğimiz saygı gösterme amacıyla yapılan bu hareketler, insanlar arasında yaygın bulunmaktadır ve gerek namazlarında ve gerekse hükümdarlarının ve emirlerinin huzurunda bu tür davranışlarda bulunmaktadırlar.

En güzel namaz, en aşağı mertebeden başlayarak en üstün olanına doğru bu üç hali içinde toplayan namazdır. Böylece, huşû

10 Şuarâ 26/5.

ve kulun kendi zaafını hissetmesinde de giderek bir artış olacaktır. Sonra bu aşağıdan yukarıya doğru yükselme halinde, ne sırf en yüce saygı şeklinde, ne de yukarıdan aşağıya doğru düşüş halinde bulunmayan sonsuz faydalar vardır.

Namaz, Allah Teâlâ'ya yaklaştıran amellerin anasıdır:

İnsanı, Allah Teâlâ'ya yaklaştıran amellerin anası olarak, ne O'nun azameti hakkında tefekkürde bulunmak, ne de sürekli O'nu zikretmek değil de namaz kılınmıştır. Çünkü, Allah Teâlâ hakkında sağlıklı tefekkürde bulunmak, ancak üstün şahsiyetler için uygun ve mümkün olabilir. Oysa ki bu kabiliyette insanlar çok azdır. Çoğunluğu oluşturan sıradan insanlar, Allah Teâlâ hakkında tefekkürde bulunmaya dalarlarsa, aptallaşırlar ve bir kazanç elde etmek şöyle dursun ellerindeki sermayeden de olurlar. Zikir ise, çoğunluk hakkında, ona açıklık getirecek, bedeniyle işleyeceği, adabına riayet edeceği saygı ifade eden amellerle desteklenmediği sürece lâklakadan ibaret kalır, herhangi bir fayda sağlamaktan uzak olur.

Namaz, Allah Teâlâ'nın azameti hakkında bir tefekkürdür:

Namaz ise, her ikisinden[11] farklıdır; o, aşağıdaki unsurların bir araya gelmesinden oluşmuş bir hakikattir:

1. Tefekkür: Namaz, ikinci kasıtla Allah Teâlâ'nın azameti hakkında bir tefekkür ile, herkesin yapabileceği bu tefekküre tabi olarak doğan bir iltifat halidir. Kabiliyeti olan kimselerin, şühûd deryasına dalmasına mani olacak bir şey yoktur; aksine bu durum, kişiyi son derece uyarır.

2. Dua ve niyaz: Namazın ikinci bir unsuru, amelini sırf Allah Teâlâ için işlemiş, yüzünü Allah'a doğru çevirmiş olduğunu belirten, yardımı sadece O'ndan istediğini ifade eden dua ve niyazlardır.

3. Fiiller: Namazın üçüncü unsuru ise secde ve rükû gibi saygı ifade eden fiillerdir.

Bu üç unsurdan her biri, diğerinin destekleyicisi, tamamlayı-

11 Yani tefekkür ve zikirden.(Ç)

cısı ve uyarıcısı mahiyetindedir. Böylece namaz, avam-havas bütün insanlar için faydalı olmakta, her insanın kabiliyetinin gerek duyduğu şeyin ortaya çıkması için güçlü bir ilaç etkisi yapmaktadır.

Namaz, mü'minin miracıdır:

Namaz, mü'minin miracı ve uhrevî tecellîler için hazırlık olmaktadır. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisi bu manayı ifade etmektedir:

"Görmek için birbirinizle itişip kakışmadan şu dolunayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz. Bu itibarla eğer güneşin doğmasından önce bir namazdan ve batmasından önce bir namazdan geri kalmamaya gücünüz yetiyorsa, bunu yapın."[12]

Namaz, muhabbetullah ve O'nun sonsuz rahmetini harekete geçirmek için bir sebeptir. Bu bağlamda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Çok secde etmek suretiyle nefsin için bana yardımcı ol!"[13]

Allah Teâlâ, cehennemliklerin halini anlatırken onların şöyle diyeceklerini bildirir:

"Biz, namaz kılanlardan değildik."[14]

Namaz, kişinin nefsinde tam yer edince, Allah'ın nuru içerisinde benliğini kaybeder ve o anda hataları keffâret olunur. Âyette şöyle buyurulmuştur:

"Şüphesiz iyilikler, kötülükleri giderir."[15]

---

12 Yani sabah ve ikindi namazlarını elinizden geldiğince kaçırmamaya bakın. Hadis için bkz. Buhârî, Mevâkît, 16 , Tevhîd, 24 ; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16

13 Rabî'atu bt. Ka'b, birinde Rasûlullah'a (s.a.) abdest suyunu getirir ve onun hizmetinde bulunur. Rasûlullah (s.a.) , ona: *"Dile!"* der. O da: "Cennette seninle beraber olmayı dilerim." der. (...) Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) ona: *"O halde çok secde etmek suretiyle, nefsin için bana yardımcı ol!"* buyurur. (bkz. Müslim, Salât, 226)

Hadisteki "secde", cüzü zikredip bütünü murad etmek kabilindendir ve namaz manasına gelir. (Ç)

14 Müddessir 74/43.

15 Hûd 11/114.

Bu âyet, yabancı bir kadını öpen ve gelip durumu Rasûlullah'a (s.a.) bildiren ve kendisini temizlemesini isteyen bir adam hakkında inmiştir. Rasûlullah (s.a.), inen âyeti ona bildirdiğinde adam, bunun sadece kendisine mi, yoksa herkese mi ait olduğunu sormuş, Rasûlullah (s.a.) da herkese ait olduğunu bildirmiştir.

Vesveselerin giderilmesi konusunda, namazdan daha faydalı bir şey yoktur. Özellikle de namazın fiil ve sözlerini tam bir gönül huzuru ve ihlâs niyeti ile ifa etmesi halinde son derece yararlı olur. Uyulması zorunlu bir merasim kılındığı zaman, açık bir fayda sağlar ve bu durumda müslümanı kâfirden ayıran bir belirti (alâmet-i fârika) halini alır. Bu manaya işaret eden Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bizimle, onlar (kâfirler) arasını ayıran şey namazdır; kim onu terkederse, kâfir olur."[16]

Nefsin, akla boyun eğmesini ve onun hükmü doğrultusunda hareket etmesini sağlamak amacıyla temrin yapılacaksa, bu iş için namaz kadar faydalı başka bir şey daha yoktur.

Allah'u a'lem!

---

16 Tirmizî, Îmân, 9; Nesâî, Salât, 8; İbn Mâce, İkâmet, 77.

10) Zekâtın sırları

Yoksul insanların, Allah'a niyazda bulunmaları, ilâhî cömertlik kapısını çalar:

Bil ki: Yoksul bir kimse, bir ihtiyaçtan dolayı Allah Teâlâ'ya söz ya da lisân-ı hal ile tazarru ve niyazda bulunduğu zaman, onun bu niyazı ilâhî inayet kapısını çalar. Bu durumda maslahat, bazen iyi bir insanın kalbine o yoksulun ihtiyacını gidermesi ilhamının konulmasını gerektirir. Gelen ilham, ilgili kişiyi bürüyünce hemen harekete geçer, durumu kavrar ve gereğini yaparsa, Allah Teâlâ ondan razı olur; üstünden, altından, sağından solundan üzerine bereketler yağdırır ve o kişi ilâhî rahmete mazhar olur.

Bir gün yoksulun biri, bana çaresizliğini belirterek ihtiyacını arzetti. O anda ben, kalbimde bir ilham hissettim; bana o kimseye istediği şeyi vermem emrediliyor, dünyada ve âhirette büyük bir mükafaatla ödüllendirileceğim müjdeleniyordu. Bunun üzerine ben de hemen adamın ihtiyacını gördüm ve Rabbimin bana vadetmiş olduğu şeyleri müşahede ettim. Onun ilâhî kerem kapısını çalması, ilhamın harekete geçmesi ve benim kalbimi seçmesi, vadedilen mükafaatın ortaya çıkması... bütün bunlar hep gözümün önünde cereyan etmişti.

Bazen, gerekli yere infakın ulaştırılması Allah'ın rahmeti sebebiyle olur:

Bazen de olur ki, infakın ihtiyaç duyulan mahalle ulaştırılması, Allah'ın rahmeti sonucu olur. Meselâ, Mele-i a'lâ'da bir milletin işlerinin düzene sokulması için bir sâik oluşur ve bu halde iken, o milletin işlerini yoluna koymak için çalışan herkes Allah'ın rahmetine mazhar olur. Böyle bir durumda infakta bulunarak o

milletin darboğazdan çıkmalarını sağlamak, zorluk ve darlık anında yapılan savaş (*gazvetu'l-usre*) gibi sevaplı olur. Meselâ, bir yerde kuraklık olması ve orada yaşayan milletin, yeryüzünde yardıma en muhtaç bir halde olması ve onlara yardım edilmesi böyledir.

Kısaca, Muhbir-i sâdık (peygamber), bu gibi halleri gözönüne alarak küllî bir sonuç çıkarır ve:

"Kim, şöyle şöyle ya da şu şu halde bir yoksula tasaddukta bulunursa, onun ameli kabul olunur." der. Onu biri işitir, hemen kalbî şehadetle sözüne boyun eğer, yardıma koşar, sonunda da kendisine vaad olunanı gerçek bulur.

Allah yolunda infakta bulunmak en faydalı şeydir:

Bazen nefis, mal tutkusu ve cimriliğin kendisine zararlı olduğunu, onu doğru yolundan alıkoyduğunu kavrar ve bundan büyük bir sıkıntı duyar. Bundan kurtulmanın, en çok sevdiği malları infak etmeye kendisini alıştırmada olduğunu görür. Bu durumda kişinin infakta bulunması, kendisi için en hayırlı bir davranış olur. Eğer infak yoluyla bu badireyi aşamazsa, o zaman mal tutkusu ve cimrilik giderek güçlenerek eski hali üzere kalmaya devam eder ve âhirette zehirinin çokluğundan ötürü başının tüyü dökülmüş bir yılan şeklinde sûrete bürünür, boynuna dolanır, kendisine işkence eder veya malları kendisine zarar verici şekilde temessül eder. Nitekim hadiste (zekâtını vermeyen bir kimse hakkında) şöyle buyurulmuştur:

"Malları (develeri ve koyunları) tarafından düz bir yerde tepelenir."[17]

Allah Teâlâ, da şöyle buyurmaktadır:

"Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlara hemen acıklı bir azabı müjdele. Onlar cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla, onların alınları, böğürleri ve sırtları dağlanacak..."[18]

Mü'min, malını harcamakla kendisini helâkten kurtarır:

Bazen, kul her taraftan kuşatılır ve âlem-i misalde helakine

17 bkz. Müslim, Zekât, 25; Ebû Dâvûd, Zekât, 32.

18 Tevbe 9/34-35.

hükmedilir. Tam bu esnada, büyük miktarda mal infakında bulunur, kendisi ve Allah'ın rahmetine mazhar bazı insanlar Allah Teâlâ'ya onun hakkında tazarru ve niyazda bulunurlar. Bunun üzerine, malını infak etmesi sebebiyle, o kişinin helâki kararı silinir. Şu hadis buna işaret eder:

"Kazayı ancak dua çevirir; ömrü de ancak iyilik uzatır."[19]

Bazen insan, hayvanî gücünün egemenliğine girerek çok kötü ameller işler, sonra onların kötülüklerini anlar. Sonra hayvanî gücü kendisine tekrar galebe çalarak o kötü işlere yeniden döner. Bu durumda olan kimselerin, yaptıklarını bir tür telafi etmek üzere büyük miktarda mal sarfetmesi hikmet gereği olmaktadır. Böylece harcadığı mal gözünün önüne gelecek ve bu, kastettiği şeyi yapmasına engel olacaktır.

Sadaka, bereketi artırır ve Allah Teâlâ'nın gazabını söndürür:

Güzel huyların kazanılması ve birlikte yaşama düzeninin korunması; muhtaçları doyurmak, selâmı yaymak ve her türlü yardımlaşmada bulunmak... gibi hasletlerle mümkün olur. Bu yüzden, bunların yapılması emrolunur ve bunlar sadaka sayılır. Zekât, malın bereketini artırır ve ilâhî rahmeti harekete geçirmesi sebebiyle Allah Teâlâ'nın gazabını söndürür, cimrilik için takdir olunan âhiret azabını ortadan kaldırır, Mele-i a'lâ sâkinlerinden yeryüzünü ıslâhla görevli olanların o kula hayır dua etmelerini sağlar.

Allah'u a'lem!

---

19 Bazıları hadisi tevil ederek *"kazanın şiddetini"* şeklinde; ömrün uzamasını da *"bereketlendirilmesi"* manasına yormuşlardır. Bazıları ise, hadisin tevile ihtiyacı olmadığını söylemişlerdir. Müellifin kanaati de bu doğrultuda olmalıdır. Hadis için bkz. Tirmizî, Kader, 6; İbn Mâce, Mukaddime, 10; Ahmed, 2/316, 350, 5/277, 280.

11) Orucun sırları

Açlık ve susuzluk, şehveti kırar; hayvanî gücü melekî gücün emrine sokar:

Bil ki: Bazen insan, Hakk'tan gelen ilham vasıtasıyla, hayvanî yapısındaki hiddet ve şiddet halinin, ulaşabileceği kemâl hali için bir engel olduğunu görür ve bunun üzerine ona kızmaya başlar, onu azgınlık halinden uzaklaştırarak uysal bir hale getirmek ister. Bu konuda kendisine yardımcı olmak üzere açlık ve susuzluktan, cinsî ilişkiyi terketmekten, diline, kalbine ve diğer organlarına sahip olmaktan daha uygun bir yol göremez ve nefsânî hastalığını tedavi etmek amacıyla bu yollara sarılır.

Bu tür insanları şunlar takip eder: Bunlar, sözü edilen bilgileri, Muhbir-i sâdık'tan (peygamber) işitmiş ve kalpleriyle onu tasdik ederek dediklerini yapmaya koyulmuşlardır.

Bunları, peygamberlerin zoraki bu yola ittikleri kimseler izler. Onlar, neyin ne olduğunu bilmezler; fakat sonuçta şenvetin kırılması neticesinde doğan faydaları elde etmiş olurlar.

Tabiî yapının akla boyun eğmesi, bir kemal halidir:

Bazen insan, tabiî yapısının aklın hükmü altına girmesini, kendisi için bir kemal hali görür. Ancak tabiatı her zaman uysal olmaz; bazen itaat, bazen de isyan eder. Bu durumda insan, temrine ihtiyaç duyar ve oruç gibi zor işlere girişir; tabiî yapısını orucun gereklerine uymaya zorlar ve ahde vefa göstermeyi üstlenir. Buna devam ede ede, sonunda amacına ulaşır.

Bazen insan büyük bir günah işler; keffâret olması için, ken-

disine ağır gelecek şekilde peşipeşine oruç tutmaya karar verir; böylece o tür günahlara bir daha dönmemesini temine çalışır.

Bazen nefsi, kadınlara karşı arzu duyar; fakat evlenecek maddî güce sahip olmaz. Öbür taraftan da zinaya düşmekten korkar. İşte bu gibi durumlarda oruç yoluyla nefsini kırar ve onu dizginlemiş olur. Rasûlullah'ın (s.a.):

"Kim evlenmeye güç yetiremezse, oruç tutsun; çünkü oruç, onun için şehveti kıran bir araçtır."[20] buyruğu bu manada söylenmiştir.

Oruç, hayvanî gücün zayıflaması oranında hatalara keffâret olur:

Oruç, büyük bir iyilik (*hasene*) olup, melekî yönü güçlendirir; hayvanî yönü de zayıflatır. Ruhu cilâlamakta, nefsi kontrol altına almakta oruç gibisi yoktur. Bu yüzdendir ki, kudsî hadiste Allah Teâlâ, oruç hakkında şöyle buyurmuştur:

"Âdemoğlunun her ameli kendinindir. Yalnız oruç müstesnâdır. Çünkü o benimdir, onun mükâfatını verecek olan benim."[21]

Oruç, hayvanî gücün zayıflaması oranında hatalara keffâret olur. Oruç sayesinde insan büyük ölçüde meleklere benzer bir hal alır; artık melekler onu severler. Bu sevgi sonuçta, hayvanî yönü zayıflatır. Bu meyanda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmaktadır:

"Şüphesiz oruçlunun ağız kokusu, Allah katında misk kokusundan daha güzeldir."[22]

Oruç, usulü dairesinde tutulması halinde, her bakımdan faydalı olur. Bir ümmetin tümden oruç tutması durumunda şeytanlar zincirlere vurulur; onlara cennet kapıları açılır, cehennem kapıları da kapatılır.

İnsan, nefsine hakim olduğunda, te ızîh yoluyla Zât-ı Bâri'ye ulaşır:

İnsan, nefsini kontrol altına almak ve onun kötülüklerini gidermek için çalıştığında, bu yolda yaptıkları işlerin, âlem-i misalda takdîsî bir sûreti olur. Evliyâ ve ârifînden bazı pâk kimseler, o

20 Buhârî, Savm, 10, Nikâh, 2, 3; Müslim, Nikâh, 1.

21 Buhârî, Savm, 2, 9, Libâs, 78 ; Müslim, Sıyâm, 162-164.

22 Buhârî, Savm, 2, 9; Müslim, Sıyâm, 162.

sûrete doğru teveccüh ederler ve ilmi hakkında gayptan desteklenirler. Böylece o kimse, tenzîh ve takdîs yoluyla Zât-i Bâri'ye ulaşır. *"Oruç benim içindir, onun mükâfatını verecek olan benim."*[23] buyruğunun manası işte budur.

İtikâf:

Bazen insan, geçim telaşına düşmüş olmanın getirdiği gailelerin içerisinde Allah'tan uzaklaştığını hisseder. Bu durumda ibadet için inşa edilmiş bir mescide kapanıp dünya işlerinden bir süre el etek çekmesi faydalı olur. Bunu devamlı olarak yapmasına imkân yoktur. Ancak, bir şey tümden elde edilemiyor diye hepten de bırakılmaz. Dolayısıyla böyle bir insan, fırsatlar kollar ve haline uygun düşecek ölçüde itikâfa çekilir. Bu durumdaki insanları, Muhbir-i sâdık'ın (peygamber) sözüne kulak veren ve kalbî şehadetiyle onu tasdik edip, dediklerine uyan kimseler takip eder. Daha sonra da —daha önce de geçtiği üzere— zoraki sevkedilen sıradan insanlar gelir.

İnsan oruç tutabilir ama, dilini korumayı ancak itikâf yoluyla öğrenebilir.

İnsan, zaman olur Kadir gecesini idrak etmeyi ve meleklerle temas kurmayı arzular. Bu amacına ulaşabilmesi için ise mutlaka itikâfa girmesi gerekir. İleride Kadir gecesinin ne anlam ifade ettiği üzerinde durulacaktır.

Allah'u a'lem!

---

23 Hadisin manası şöyledir: Kulum, oruç tutmak suretiyle bana kullukta bulunurken hiçbir şeyi ulûhiyetime ortak koşmamıştır; dolayısıyla onun mükafaatlandırılmasını bizzat ben kendim üstleneceğim; bir başkasına havale etmeyeceğim. Hadis için bkz. Buhârî, Savm, 2, 9, Libâs, 78 ; Müslim, Sıyâm, 162-164.

12) Haccın sırları

Haccın mahiyeti:

Bil ki: Aslında hac, sâlihlerden oluşan büyük bir kalabalığın belli bir yer ve zamanda toplanmasıdır. Hac, zaman itibarıyle ilâhî nimetlere mazhar olmuş peygamberlerin, sıddîkların, şehitlerin ve sâlihlerin halini hatırlatır. Hac için belirlenen mekânda, apaçık âyetler olur ve oraya din imamlarından oluşan cemaatler, Allah'ın nişanelerine saygı göstererek, tazarru ve niyazda bulunarak, Allah Teâlâ'dan hayırlar bekleyerek, günahlarının keffâret olunmasını umarak ziyaret edegelmiş olurlar.

Himmetlerin, bu keyfiyette bir araya gelmesi sonucunda ilâhî rahmet ve mağfiretin inmemesi mümkün değildir. Nitekim şu hadis bu manayı ifade eder:

"Şeytan, hiçbir günde, arife gününde olduğu kadar zelil, hor, hakir ve öfkeli bir halde görülmemiştir."[24]

Haccedilmeye en lâyık olan yer; Allah'ın evi (Ka'be)dir:

Hac ibadeti, esasen her ümmette mevcuttur. Her dinde mutlaka, Allah'ın âyetlerinin zuhur edişini görmeleri sebebiyle kutsal kabul edilen ve feyz alındığına inanılan bir hac yeri vardır. Yine her dinde, seleflerinden tevarüs edilegelen, kurban takdimi ve benzeri daha başka davranışlar bulunur. Çünkü bunlar, mukarrabîni (Allah'a yakın kulları) ve onların içinde bulundukları halleri hatırlatır.

---

24 Muvatta, Hacc, 235.

Hacc için en lâyık yer Allah'ın evidir; çünkü orada apaçık âyetler bulunmaktadır, orasını Allah'ın emriyle, hemen her ümmette hayır ile yad edilen Hz. İbrahim peygamber, ıssız ve ulaşılması zor çöl bir yerde bina etmiştir. Hac için makam kabul edilen hiçbir yer, bu özelliği taşımaz; onlarda ya şirk kokusu vardır, ya da asılsız uydurmalar bulunur.

Hac, nefsî temizliktir:

Nefsi arındırmanın yollarından biri de, sâlih insanların saygı duymakta oldukları, içinde bulundukları, Allah'ı zikirle manen imar ettikleri yerleri zikretmek, oralarda bulunmaktır. Çünkü bu durum, yeryüzünü tedvîrle görevli meleklerin himmetlerinin taallukunu celbeder, Mele-i a'lâ sâkinlerinin ehl-i hayır için yapmış oldukları küllî duanın içerisine orayı ziyaret eden herkes girer. Ziyaretçi, böylesi kutsal mekanlarda bulunduğu sırada, onların boyası nefsine galebe çalar ve kendisi de onlar gibi olmaya başlar. Ben bunu, gözlerimle gördüm.

Allah Teâlâ'yı anmanın (zikir) bir yolu da, O'nun nişanelerini görmek ve onlara saygı göstermektir. Çünkü onlar görüldüğünde, —melzûmun lâzımı hatırlatması gibi— hemen Allah hatırlanır. Özellikle de nefsi güçlü bir şekilde uyaracak saygı ifade eden bazı davranış biçimlerine[25] riayetle birlikte, bir takım kayıt ve sınırların getirilmesi halinde bu son derecede etkin olur.

Bazen insan, Rabbine karşı aşırı bir şevk ve arzu duyar. Hacdan başka, kulun bu ihtiyacını giderecek ve kendisini tatmin edecek bir yol yoktur.

Hac, ihlâslı kulları münafıklardan ayıran bir göstergedir:

Nasıl ki devlet, zaman zaman çeşitli bahaneler bulur ve tebaa arasında ileri gelenleri bir araya toplar, böylece devlete sâdık ve itaatkâr olanların öyle olmayanlardan ayırdedilmesini, şan ve şöhretinin yükselmesini, gücünün her tarafa yayılmasını, birbirleri arasında tanışmalarını arzu ederse, aynı şekilde din de, gerçek mü'minlerini, münafık olanlardan ayırt etmek için bir hac ibadetine ihtiyaç duyar. Hac sayesinde insanların Allah'ın dinine bölük bölük girdikleri ortaya çıkar. İnsanlar bu sayede birbirlerini görür-

25 İhrama girmek, telbiye getirmek, kurban sevketmek... gibi.(Ç)

ler ve herkes, diğerinden istifade eder. Zira insanda arzu ve rağbetler, ancak beraber olma ve birbirlerinden görme sonucunda oluşur.

Hac, herkese teşmil edilen bir ibadet kılınması halinde son derece yararlı olur. Din büyüklerini yadetme ve onların hallerini yaşama konusunda müşevvik unsur olarak hac gibi bir araç daha yoktur.

Hac, uzun bir yolculuk, zor bir iştir; dolayısıyla büyük bir fedakârlık ister. Bu yüzden sırf Allah rızasıyla yapılan bir hac ibadeti, —aynen imanın daha önceki küfür halini tamamen sildiği gibi— geçmişte işlenmiş olan bütün günahlara keffâret olur[26] ve kişi anasından doğduğu günkü gibi tertemiz bir halde evine döner.

26 Tabiî kul hakları bu kapsama girmemektedir.(Ç)

13) Diğer iyilik türleri ve sırları

1. Zikir:

Sözü edilen iyiliklerin dışında başka iyilikler de vardır. Bunlardan biri zikirdir. Zikir ile Allah Teâlâ arasında engel yoktur. Yanlış bilginin (bilgisizliğin) tedavisi konusunda zikir gibisi yoktur. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Size amellerinizin en üstününü bildireyim mi?..."[27]

Zikir, sürekli Allah'la beraber olmak ve kasveti dağıtmak konusunda çok önemlidir. Özellikle de hayvanî yönü yaratılıştan, ya da mücadele sonucunda zayıf olan ve hayali, yaratılıştan, soyutları somutlara ait hükümlere karıştırmaya girmeyen kimseler için çok faydalıdır.

2. Dua ibadetin özüdür:

Bir diğeri duadır. Dua, huzura açılan büyük bir kapıdır. Tam bağlanmayı ve ihtiyacın sadece âlemlerin Rabbine arzedilmesini sağlar, her halükârda O'nun huzurunda olma duygusunu verir. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Dua, ibadetin iliğidir."[28]

Dua, nefsi talep sıfatıyla kaynağa yönelten bir davranıştır. Talep ise, elde edilmesi istenilen şeyin celbi konusunda yapılan duanın ruhu olmaktadır.

---

27 En üstün ameller hk. bkz. Davudoğlu, Müslim Şerhi, 1/357, 358, 361; 9/72.

28 Tirmizî, Duâ, 1.

3. Kur'ân, kalbin cilasıdır:

Bir diğeri Kur'ân okumak, vaaz ve nasihat dinlemektir. Kim bunlara kulak verir ve onlar nefsinde yer ederse, Allah Teâlâ'nın azameti karşısında korku, recâ ve şaşkınlık duyar; Allah'ın lütuf ve ihsanı karşısında da kendinden geçer. Bu, silik tabiî yapısı üzerinde görülür bir fayda sağlar, nefsi üst makamlardan inecek feyizlere hazır hale getirir. Bu yüzden Kur'ân okuma, âhirette en faydalı bir amel olacaktır. Melek, kabre konulan kişiye şöyle der:

"Sen, ne hakkı anladın, ne de Kur'ân okudun?!" [29]

Kur'ân'da, nefsi süflî hallerden kurtaracak özellikler[30] vardır. Nitekim Rasûlullah'ın (s.a.) şu sözü buna işaret etmektedir:

"Her şeyin bir cilası vardır; kalbin cilası da Kur'ân okumaktır."[31]

4. Sıla-ı rahim ve komşu haklarına riayet, ilâhî rahmetin inmesi için bir kapıdır:

Bir diğeri, akrabalara ve komşulara iyi davranmak, muhitteki ve ülkedeki tüm insanlarla iyi ilişkiler içerisinde olmak; köleleri âzâd etmektir. Bunlar; rahmet, huzur ve sükûnun inmesini sağlar; ikinci ve üçüncü derecede bulunan ihtiyaçların giderilmesi düzeni ancak bunlarla tamamlanmış olur. Meleklerin duasına bunlara riayetle ulaşılır.

5. Cihâd: Kişinin, kendi muradını Allah'ın muradı içerisinde yok etmesi:

Bir diğeri cihaddır. Bu şöyle olur: Hak Teâlâ, fâsık ve halka zararlı olan bir insana lânet eder. Bunun sonucunda onun ortadan kaldırılması, hayatta bırakılmasından genel maslahata daha uygun bir hal alır. İş bu durumda iken, anlayışlı birinin kalbine onu öldürmesi için ilham gelir ve o adam öldürülmesi gerekli bulunan kimseye karşı içinde sebebini bilmediği bir öfke hisseder. Kendi arzularını Hakkın arzusu içerisinde yok eder, Allah'ın rahmeti ve nuru içerisinde kendi benliğinden geçer. Böylece Allah'ın kulları ve memleket rahat eder.

---

29 Buhârî, Cenâiz, 67-68; Ebû Dâvûd, Sünnet, 24.

30 Gerek nağmesinde ve gerekse muhtevasında, insan üzerinde etki eden hususiyetleri vardır.(Ç)

31 Yaklaşık manada olmak üzere bkz. Şihâb, Müsned, 1178; Kenzu'l-ummâl, 2441.

Bunu şu mertebe takip eder: Allah Teâlâ; zâlim, Allah'ı inkâr eden ve kötü gidişat izleyen bir devletin ortadan kaldırılmasına hükmeder. Bunun üzerine bir peygambere onlarla mücadele etmesi emrolunur. O peygambere tabi insanların kalplerine cihad çağrısı üflenir, böylece bütün insanlık için ortaya çıkmaları ve zulmü önleyip düzeni sağlamaları amaçlanır.

Bunu şunlar takip eder: Bir kavim küllî re'yle azgın insanların zulümlerine son verilmesi, mazlumların korunması, isyankârlara ceza uygulanması, kötülüklerin yasaklanması... gibi şeylerin güzelliğini kavrarlar ve gereğini yaparlar. Bu, kulların huzur ve güvenlik içerisinde yaşamaları için bir sebep olur. Allah da, bu güzel davranışlarına karşılık onları ödüllendirir.

6. Emir ve yasakların sirayeti:

Bazen kulların başına, kendi istekleriyle olmaksızın çeşitli musibetler, hastalıklar... gibi bazı haller gelir. Bunlar da aşağıdaki sebeplerden dolayı iyilik türlerinden sayılır:

a) İlâhî rahmet, amelinin iyiliği sebebiyle kula yönelir; fakat sebepler, onun sıkıntıya sokulmasını gerektirmektedir. İşte böyle bir anda ilâhî rahmet, o kulun nefsinin kemâl mertebesine ulaştırılmasını, günahlarının keffâret olunmasını ve onların onun adına hasenât olarak yazılmasını sağlar. Suyun ağzının tıkanması halinde üzerinden, altından kaynamaya başlaması gibi olur. Bu durumda icrâ, sözü edilen sıkıntıya nisbet edilir. Bunun amacı, nisbî hayrın muhafazası olmaktadır.

b) Mü'minin başına musibet geldiği zaman, bütün genişliğine rağmen yeryüzü kendisine dar gelir ve işte o anda Allah'a yönelir ve tabiî yapı ve merasim perdesi yırtılır; kalbi Allah hariç her şeyden kopar. Kâfire gelince, elinden kaçan şeyin hasretiyle yanar ve onu hatırlamaya devam eder, kendisini tamamen dünya hayatına kaptırır. Bunun sonucunda da o, musibet gelmezden önceki halinden daha kötü bir duruma düşer.

c) Kökleşmiş kötülüklere iten saik, insanın yapısında bulunan kaba ve yoğun olan hayvanî unsurlardır. İnsan hastalandığı, zayıf düştüğü ve onu etkisi altına alan şeylerden birçoğu ortadan kalktığı zaman, kendisini kötülüklere iten sâik büyük ölçüde yok olur, etkiler de o derece azalır. Nitekim biz, hasta insanın şehvetinin kırıldığını, öfkesinin gittiğini, huyunun değiştiğini, daha önceden düşünmekte olduğu şeylerden pek çoğunu unuttuğunu ve sanki eskisi değilmiş gibi bir hal aldığını görmekteyiz.

7. Mü'minin dünya hayatında çektiği zahmetler:

Mü'min, nefis terbiyesine devam eder ve bunun sonucunda hayvanî yönü, melekî yönünden bir tür ayrılırsa, bu durumda genelde yaptığı kötülüklerden dolayı (âhirete bir şey kalmaması için) dünyada iken cezalandırılır. Şu hadis buna delâlet eder:

"Mü'minin azaptan payı, dünyadaki çektiği zahmetlerdir."[32]

Allah'u a'lem!

32 Kaynağı bulunamamıştır.

14) Günahların mertebeleri

Nasıl ki hayvanî gücün melekî güce boyun eğmesi haline ait ameller varsa —ki bunlar, o halin kalıpları, mahalleri ve ona ulaştırıcı yollar oluyordu— aynı şekilde melekî gücün, hayvanî güce teslim olması haline ait fiiller, mahaller ve o hale ulaştırıcı davranış biçimleri de vardır. Bunlara *"günahlar"* denilir ve çeşitli mertebelerde olurlar:

1. Birinci Derece: Kemâl yolunu tıkayan günahlar:

Birinci derecede bulunan günahlar, insan için ulaşması istenilen kemâl yolunu tamamen tıkayan günahlardır. Bunlar genel olarak iki türden oluşur:

a) Mebde'e yönelik günahlar: Kişinin bir Rabbi olduğunu bilmemesi veya Rabbini yaratıklara ait özelliklerle muttasıf bilmesi veyahut da yaratıklarda Allah Teâlâ'ya ait özelliklerden bir şey bulunduğuna inanması; teşbihte bulunması, şirk koşması böyledir. Nefis, beşerüstü soyutlanma haline, bütün âlemi kuşatan tedbir-i ilâhîye gözünü dikmedikçe asla yükselip kudsiyet kazanamaz. Nefis, bu inançlardan yoksun kalınca, tamamen kendisiyle ya da kendisi gibi biriyle meşgul olmaya devam eder ve bunun sonucunda bilinmezlik (ilâhî esrar) perdesini iğne ucu kadar da olsa aralamaya çalışmaz. İnsan için, bunun kadar büyük bir musibet daha tasavvur olunamaz.

b) Meâda yönelik günahlar: Kişinin, bu cismanî hayatın dışında nefse ait ikinci bir hayatın olmadığına, talep etmesi gereken bir kemâl halinin bulunmadığına inanmasıdır. Nefis, bu inan-

ca sahip olunca, artık kemâl mertebesine ulaşmak için en ufak bir gayret göstermez.

Bedenî kemâl halinin dışında başka bir kemâl halinin olduğunu söylemek, çoğunluk insanlar için ancak, içinde bulunulan hale tamamen zıd bir halin tasavvuruyla mümkün olabilir. Eğer bu olmazsa, o zaman akıl yoluyla kavranılan kemâl haliyle duyularla kavranılan kemâl hali karşı karşıya gelir ve kişi, duyularla kavranılan kemâl haline meyleder; akılla kavranılabilen hali ise ihmal eder. İşte bundan dolayı onun için bir mahal (mazinne) tayin edilmiştir ki bu da, Allah Teâlâ'ya kavuşulacağına ve âhiret gününe iman etmektir. Bu manayı ifade etmek üzere Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Fakat âhirete inanmayanlar var ya, onların kalpleri inkârcı, kendileri de böbürlenen kimselerdir."[33]

Kısaca, insan bu tür günahlar içerisinde bulunur, o hal üzere de ölür ve hayvanî özelliği böylece yok olursa, üzerine her yönden nefret yağar ve hiçbir şekilde kurtuluş için çıkar bir yol bulamaz.

2. İkinci derece: Kemâl haline ulaştıracak önlemlere karşı direnme:

Bilindiği gibi Allah Teâlâ, insanların kemâl mertebesine ulaşabilmesi için peygamberler göndermiş, onlar aracılığıyla şeriatlar koymuştur. Mele-i a'lâ sâkinleri de bütün himmetlerini bunlar üzerinde toplamışlardır. İşte insanın, hayvanî kibri ile böbürlenerek bunlara karşı tavır alması, onları inkâr etmesi ve düşmanlığa kalkışması bu tür günahları teşkil eder. Kişi bu hal üzere öldüğü zaman, Mele-i a'lâ sâkinlerinin himmetleri onu her tarafından nefretle kuşatır, ezâ ve işkence verir, işlemiş olduğu günahlar kendisini çepe çevre sarar ve asla o halden bir çıkış yolu bulamaz. İnsanın kendisinden beklenen kemâl haline ulaşamayışı veya bir anlam ifade etmeyen bir hale ulaşması yüzünden bu işkence hali hep devam eder. Günahların bu mertebesi, bütün şeriatlarda, kişiyi mensup olduğu peygamberin milleti olmaktan dışarı çıkarır.

3. Kurtuluşa ulaştırıcı şeyleri terketmek, lâneti gerektirici şeyleri işlemek:

Üçüncü mertebe, kişinin kendisini kurtarıcı şeyleri terketme-

---

33 Nahl 16/22.

si ve Hazîre-i kuds'te (*ez-Zikir*) lâneti gerektirici kabul edilen şeyleri işlemesidir. Bu fiiller, genelde yeryüzünü fesada verici özellik taşırlar ve nefsi terbiye edici ve olgunlaştırıcı olmaktan uzak olurlar.

Bu mertebeden olan günahların bazısını şöyle sıralayabiliriz:

a) Kişinin teslimiyet kazandırıcı veya Allah katında dikkate alınacak olan ve nefislere göre de değişiklik arzeden bir sonucu hazırlayıcı şer'î hükümleri işlememesi. Hayvânî güce esir bir halde bulunan zayıf nefisler, bu tür şer'î mükellefiyetleri işlemeye herkesten daha çok muhtaçtırlar. Hayvanî yönü daha güçlü ve katı olan ümmetler, ağır hükümlere diğer ümmetlerden daha muhtaçtırlar.

b) Haksız yere adam öldürmek gibi büyük lânet gerektirici saldırgan fiiller.

c) (Zina gibi) şehevî fiiller.

d) Kumar ve ribâ gibi zararlı kazanç yolları.

Sözü edilen bu fiillerden her birinin, —daha önce zikrettiğimiz üzere— takip edilmesi gerekli yolun hilafına bir davranış olması hasebiyle, nefis üzerinde açtığı derin bir yara vardır. Bunlar sebebiyle Mele-i a'lâ'dan bir lânet iner ve kişiyi dört bir yanından kuşatır. Bu iki şey bir araya geldiğinde de azap hasıl olur. Bu mertebeden olan günahlara, *"kebâir"* (büyük günahlar) denilmektedir ki, Hazîre-i kuds'te bunların haramlığı ve işleyenlerin lânete düçar olacakları kararlaştırılmış olmaktadır. Peygamberler öteden beri, orada kararlaştırılan hükümlere tercüman olagelmişlerdir. O hükümlerin büyük çoğunluğu, bütün şeriatlarda müşterek bulunmaktadır.[34]

4. Dördüncü derece: Şeriatlara başkaldırma:

• Allah Teâlâ, ümmetlerin ihtiyaçlarını ve zaman değişikliğini dikkate alarak farklı şeriatlar ve yöntemler indirmiştir. Allah Teâlâ, bir kavme, onları karanlıklardan aydınlığa ve doğru yola çıkaracak, en güzel biçimde yönetecek bir peygamber göndermek istediği zaman, onu mutlaka bu amaçları en güzel biçimde gerçekleştirecek hüküm ve vasıtalarla göndermiştir. Her bir maksadı ço-

34 Yani kebîre denilen büyük günahlar, hemen hemen tüm şeriatlarda yasaklanılan fiillerden olmuştur. Çünkü bunlar, şeriatların özünü teşkil eden hükümlerden sayılır. Bilindiği üzere şeriatların özünde değişiklik bulunmamaktadır. (Ç)

ğunlukla ya da devamlı biçimde gerçekleştirici mahaller (mazinne) vardır ki, insanların onunla muahaze edilmeleri ve ondan sorumlu tutulmaları gerekli olur. Teşrîde riayet edilen kanunlar vardır. Öyle şeyler olur ki, bir mefsedet ya da maslahata götürür; bu yüzden de insanlar onu terketmek ya da işlemekle memur olurlar. Memur olunan bu şeyler arasında bir kısmı kesin tarzda istenilir ya da yasaklanır; bir kısmı ise bağlayıcı olmaksızın emredilir ya da yasaklanır. Bunların az bir kısmını hazır vahiy getirir; çoğunluğu ise peygamberin (s.a.) ictihâdı sonucunda ortaya çıkar. İşte bu gibi konularda muhalefet, dördüncü mertebede olan günahları teşkil eder.

5. Beşinci mertebe: Şâri' Teâlâ'nın hakkında nass indirmediği şeyi işlemek:

Beşinci mertebe, Şâri' Teâlâ'nın hükmüne temas etmediği şeyler hakkındadır. Bunların hükmü Mele-i a'lâ'da belirlenmemiştir. Ancak kulun biri, bütün himmetini toplayarak Allah'a teveccüh etmiş ve bunun sonucunda da kendisine kıyas, tahrîc vb. bir yolla o şeyin yasaklığına, ya da emredilmişliğine dair bir sonuç belirmiştir. İşte bu sonuca uygun hareket etmemesi de beşinci mertebede olan günahlardan sayılır. Bu şuna benzer: Halk, eksik tecrübe sonucunda veya uzman hekimin hastalığa karşı koymuş olduğu tedavi şeklinin yaygın hal alması sonucunda bazı ilaçların etkisini görür; fakat nasıl etki ettiklerini bilmez; bunu kendilerine doktor da açıklamaz. İyileşmek isteyen kimse nasıl ki ihtiyatı elden bırakmayarak ilaçı —etki şeklini tam anlamasa bile— kullanırsa burada da durum aynıdır. Dolayısıyla böyle bir halde olan insanın sorumluluktan kurtulabilmesi için, ihtiyata riayet etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde yasaklandığını ya da emrolunduğunu zannettiği şey hakkında kendisi ile Rabbi arasında bir perde olur.

Bu mertebede asıl istenilen tavır, bu gibi noktaların ihmal edilmesi ve kâle alınmamasıdır. Ancak öyle kimseler vardır ki, bunları dikkate alırlar ve inâyet-i ilâhîye mazhar olurlar.

Konuyla ilgili olarak Allah Teâlâ, kudsî bir hadiste şöyle buyurur:

"Ben, kulumun bana olan zannı üzereyim."[35]

---

35 Buhârî, Tevhîd, 15; Müslim, Tevbe, 1.

Yine Allah Teâlâ, bu kez Kur'ân'da şöyle buyurur:

"Uydurdukları ruhbanlığa gelince onu, biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükafaatlarını verdik."[36]

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Zorlaştırmayın; sonra Allah da size zorlaştırır."[37]

"Günah, içini tırmalayıp seni rahatsız eden şeydir."[38]

Müctehidler arasında ihtilâflı olan bir konuda, bir müctehidin, cevaza kâil olan başka bir müctehidi taklid etmesi halinde hâsıl olacak günah da bu kısma dahil edilir.

Allah'u a'lem!

36 Hadîd 57/27.

37 Kenzu'l-ummâl, 3/5346.

38 Müslim, Birr, 14, Tirmizî, Zühd, 52.

15) Günahların zararları

Bil ki: *"Sağîre"* ve *"kebîre"* yani küçük ve büyük günah terimleri iki açıdan ele alınır:

a) İyilik ve kötülük telakkisi açısından,

b) Her döneme ait şeriatlar ve yöntemler açısından.

Büyük günah (kebîre), kabirde ve mahşerde azabı gerektiren bir suçtur:

a) İyilik ve kötülük telakkisi (*Hikmetu'l-birr ve'l-ism*) açısından ele alındığında büyük günah (kebîre), kabirde ve mahşer hayatında güçlü bir şekilde azabı gerekli kılan bir suçtur. Bunlar, yeryüzünü ifsad eden ve yaşamak için gerekli ihtiyaç giderme yollarını bozan ve insanın yaratılış özelliklerine de gerçekten ters düşen şeylerdir.

Küçük günah (sağîre), büyük günaha (kebîre) nisbetle daha aşağı derecede olan suçlardır:

Küçük günah, genelde büyük günahlara mahal veya onlara götüren yol olur veya bir yönden onları doğururken başka bir yönden doğurmayan şeyler olur. Meselâ, bir kimsenin aile efradı aç iken başkalarına tasaddukta bulunması böyledir; bir taraftan cimrilik hastalığından kurtulmayı sağlıyor, ama öbür taraftan da ailenin geçim düzenini bozuyor.

Bir fiilin büyük günah (kebîre) olduğu nasıl bilinir?:

b) Şeriatlar açısından konuya yaklaştığımızda büyük günahı (kebîre) şöyle belirleyebiliriz:

i. Haram kılındığına dair kesin nass bulunması,

ii. Şâri' Teâlâ'nın, işleyenleri cehenneme koyacağını belirtmesi,

iii. İşleyene had cezası koyması,

iv. İşleyen kimseyi *"kâfir"* ve *"dinden çıkan"* diye nitelemesi ve böylece o şeyin, aşırı derecede çirkin bir şey olduğuna dikkat çekmesi ve işin önemini vurgulaması.

Bu özellikleri taşıyan şeyler, büyük günah olurlar. Bazen bir şey, iyilik ve kötülük telakkisi açısından küçük günah, şeriat açısından ise büyük günah sayılabilir. Bu şöyle olur. Cahiliye dönemlerinde milletler yanlış bir şeyi işlemeye başlarlar, bu aralarında iyice yayılır ve köklü bir gelenek halini alır; kalpleri sıkı sıkıya o şeye bağlanır, artık kolay kolay ondan kopamazlar. Sonra şeriat gelir ve o şeyi yasaklar. Bu yasak karşısında inatlaşırlar ve karşı bir tavır alırlar. Bu durumda şeriat o yasakla ilgili olarak ağır bir ifade kullanır ve yasağın dozunu artırır, o şeyin işlenmesine, sanki o şeriattan uzaklaşmak gibi bir anlam yükler. Bundan böyle o şeyi işlemeye ancak, ne Allah'tan ne de insanlardan utanmayan yüzsüz ve inatçı kimseler cüret edebilir. Artık o şey, büyük günah olarak yazılır.

Kısaca belirtelim ki, biz burada şeriatlar açısından büyük günah üzerinde söz etmeyeceğiz; bu bahsi ileride ikinci kısımda işleyeceğiz; çünkü yeri orasıdır. Biz burada sadece iyilik ve kötülük telakkisi açısından büyük günahların zararlarına —iyilik türleri bahsinde yaptığımız gibi— dikkat çekiyoruz.

Büyük günah işleyen kimsenin tevbe etmeden ölmesi:

İnsanlar (ulemâ), bir kimsenin büyük günah işlemesi ve tevbe etmeden önce ölmesi halinde, durumunun ne olacağı hakkında ihtilâf etmişlerdir: Acaba böyle birini Allah Teâlâ'nın affetmesi caiz midir, yoksa değil midir? Her fırka, kendi görüşünü desteklemek üzere Kitap ve Sünnet'ten deliller getirmiştir. Bence meselenin çözümü şöyle olmalıdır:

Allah Teâlâ'nın fiilleri iki şekil üzeredir:

a) Bidüziye âdet üzere cârî olanlar,

b) Cârî âdetin dışına çıkanlar.

Âlimlerin ele aldığı konular, işte bu iki cihet; yani, biri bidüziye cârî âdet üzere olan fiiller, diğeri de cârî olan âdetler dışına çıkan fiiller üzere değerlendirilir. İki şey arasında tenakuz olabilmesi için, —Mantıkçıların ortaya koyduğu gibi— çelişkinin aynı yönden olması şarttır. Bazen cihet atılır ve o zaman karinelere tabi olmak gerekir. Meselâ, "Zehir içen herkes ölür." desek, bu sözümüz cârî olan âdet üzere söylenmiş olur. "Zehir içen herkes ölmemiştir." desek, bu sözümüz de bidüziye olan âdetin dışına çıkılması noktayı nazarından söylenmiş olur ve aralarında bir çelişki olmaz. Nasıl ki Allah Teâlâ'nın dünyada; bir kısmı, carî olan âdet üzere bidüziyelik arzeden, bir kısmı da âdet dışına çıkan fiilleri varsa, aynı şekilde âhirette de, âdet üzere carî olan ve öyle olmayan fiilleri vardır. Âhirette bidüziyelik arzeden âdet-i ilâhî, büyük günah işleyen kimsenin —tevbe etmeden ölmesi halinde— uzun süre cezalandırılması şeklindedir. İlke böyle olmakla birlikte, bazen bu âdetin dışına çıkılabilir. Kul haklarının durumu da aynıdır. Kulun, işlemiş olduğu büyük günah sebebiyle azap içerisinde ebedî olarak kalması doğru değildir. Allah Teâlâ'nın, kâfirlere yaptığı aynı muameleyi, büyük günah işleyen kimselere yapması O'nun yüce hikmetiyle bağdaşmaz.

Allah'u a'lem!

16) Kişiyle nefsi arasında olan günahlar

Melekî güç, hayvanî güç tarafından kuşatılır:

Bil ki: İnsanda mevcut bulunan melekî güç, hayvanî güç tarafından çepe çevre kuşatılmış bir haldedir. Onun hali aynen kafesteki kuşa benzer. O kuşun mutluluğu, kafesten çıkmasına, o güzelim bahçelerden oluşan aslî vatanına kavuşmasına, orada her türlü tanelerden, lezzetli yemişlerden yemesine ve aynı türden olan diğer kuşların arasına katılmasına bağlıdır; işte ancak o zaman son derece mutlu olabilir.

İnsanın en bahtsız hali, *"dehrî"* (tabiatperest, materyalist) olmasıdır. Dehrîliğin gerçek anlamı, insanın kendi fıtratına konulmuş olan bilgiye ters düşmesidir. Daha önce de açıkladığımız üzere insanın içerisinde kendi Yaratıcısına doğru bir meyil vardır ve bu saikle içinde hep O'na karşı en üst düzeyde tazîm duygusu taşır. Nitekim aşağıdaki âyet ile hadis bu manaya işaret etmektedir:

"Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini aldı ve onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' Onlar da, 'Evet!' dediler."[39]

"Her doğan, fıtrat üzere doğar."[40]

Kişinin içerisinde Rabbine karşı en üst düzeyde saygı duya-

---

39 A'râf 7/172.

40 Buhârî, Cenâiz, 92; Ebû Dâvûd, Sünnet, 17; Tirmizî, Kader, 5.

Fıtrat halinden maksat, kişinin yaratılış safiyetini yitirmemiş hali olmalıdır. Yani kişi doğduğunda, henüz dış etkilerin altına girip bozulmuş değildir; eğer onun bu safiyeti zaman içerisinde muhafaza edilebilirse, yapısında gizli bulunan meyil saikiyle Yaratıcısını bulur ve O'nu ikrar eder. Belki isimlendirmede ve nitelemede hata edebilir, ama esasta Allah'ı bulur.

bilmesi için, mutlaka O'nun kasıt ve ihtiyar ile tasarrufta bulunduğuna, kulları, yaptıkları herşeyden dolayı sorgulayacağına, onları başıboş bırakmadığına ve indirdiği şeriatlarla sorumlu tuttuğuna iyice inanması, bu inancın içerisinde yer etmesi gereklidir.

Aşağıdaki inançları taşıyan her kimse, o dehrîdir:

a) Varlık silsilesinin nihayet kendisine varıp dayandığı bir Rabbi olduğunu inkâr eden,

b) Âlemde herhangi bir tasarrufta bulunmayan, seyirci bir Rabbin olduğuna itikat eden,

c) Yaptığı tasarruflarda ihtiyarı olmadığını ve yaptığı şeyleri zorunlu olarak yaptığını düşünen,

d) Kullarını hayır ve şer her ne işlemişlerse, onların karşılığında mutlaka cezalandırmayacağına inanan,

e) Rabbini diğer yaratıklar gibi tasavvur eden veya O'na ait özelliklerde kullarını da kendisine ortak koşan,

f) İnsanları, peygamber aracılığıyla şeriatla yükümlü tutmayacağını düşünen...

Bu inançları taşıyan bir kimsenin, içinde Rabbine karşı bir saygı duyması imkânsızdır. Onun bilgi ve basireti kudsiyet âlemine asla ulaşabilecek güçte değildir. Böyle birinin hali, iğne ucu kadar bile bir deliği olmayan demir bir kafese hapsolunmuş bir kuşun durumundan farksızdır.

Dehrî öldüğü zaman perde şeffaflaşır ve melekî yön ortaya çıkar:

Dehrî öldüğü zaman, kendisini bürüyen perde şeffaflaşır ve melekî yön bir tür ortaya çıkar, fıtratında gizli bulunan meyil harekete geçer; ancak Rabbi ve kudsiyet makamına ulaşma hakkındaki yanlış inancı onun önünü keser. Bunun üzerine, nefsinde son derece büyük bir vahşet ve ürperti hali belirir. Allah Teâlâ ve Mele-i a'lâ sâkinleri onun o iğrenç haline bakar. Bu haliyle o, gazap ve hakaret nazarıyla çepeçevre kuşatılır ve bunun sonucunda meleklerin içlerine gazap ve azap ilhamları iner. Böylece o kişiye misal (âlemin)de ve hariçte azap edilmeye başlanır.

İnsanın en bahtsız diğer bir hali de, Allah Teâlâ'nın:

"O, her an başka bir şandadır."[41] âyetinde beyan buyurduğu

41 Rahmân 55/29.

her an bir *"şân"*da oluşuna karşı kibirlenmesi ve böylece kâfir olmasıdır.

"Şan"dan maksat şudur: Âlemin, ilahî hikmetin gereği olmak üzere çeşitli devirleri ve dönemleri vardır. Devri geldiğinde, Allah Teâlâ her semaya yapılması gerekeni vahyeder ve Mele-i a'lâ o emre uygun düşecek tedbirleri alır. O devirde yaşayanlar için bir şeriat ve bir maslahat belirlenir.

Sonra Mele-i a'lâ'ya ilham olunarak, bu devrin gereği olan ilâhî düzenin âlemde yürürlüğe konması hususunda icmâ etmeleri istenir ve onların bu icmâları, insanların kalplerine gelen ilhamların sebebi olur.

Bu şan, hiçbir hudûs şaibesi bulunmayan kadîm mertebeyle irtibatlıdır.

Bu da, Vâcib Teâlâ'nın bazı kemâl yönlerini —aynen ilk mertebe gibi— açıklayıcı olmaktadır.

Kim bu şana ters düşer, ona buğz eder ve ondan yüz çevirirse, Mele-i a'lâ'dan inen ve nefsini çepeçevre kuşatan şiddetli bir lânete çarptırılır. Bunun sonucunda amelleri heba olur, kalbi katılaşır ve işlediği hayır işlerden bir türlü fayda elde edemez. Şu âyet-i kerîmede işte bu manaya işaret olunmaktadır:

"Kitapta[42] *açıkça belirttikten sonra indirdiğimiz açık delilleri ve hidayeti gizleyenler*[43] *var ya, işte onlara hem Allah lânet eder, hem de bütün lânet ediciler*[44] *lânet eder."*[45]

"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir çeşit perde gerilmiştir ve onlar için büyük bir azap vardır."[46]

Böyle biri, deliği olan, fakat üzerinde büyük bir örtü bulunan bir kafesteki kuşun haline benzer; kurtuluş imkânı yoktur.

(Dehrî ve kâfirin) berisinde olan kimse ise lâyıkı üzere tevhîde ve Allah'a saygı göstermenin gereğine inanır, ancak iyilik ve kötülük telakkisinin gereği olmak üzere yapmakla emrolunduğu şeyleri yerine getirmez. Böyle biri şuna benzer: Meselâ bir adam cesaretin ne demek olduğunu ve içerdiği faydaları bilir; an-

---

42 Yani Tavrat'ta.

43 Âyet, Recim âyeti, Rasûlullah'ın (s.a.) nitelikleri gibi Allah Teâlâ'nın indirmiş olduğu delilleri gizleyen Yahudiler hakkında inmiştir.

44 Melekler ve seçkin mü'minler.

45 Bakara 2/159.

46 Bakara 2/7.

cak onunla bir türlü muttasıf olamaz. Çünkü cesaretin nefiste bizzat bulunması, onun sûretinin bulunmasından ayrı bir şeydir. Bunun hali de kafesteki şöyle bir kuşun haline benzer; parmaklıklar arasından yeşillikleri ve yemişleri görür; daha önceleri de oralarda özgürce dolaşmıştır, kafese kapanması sonradan başına gelmiştir. İşte böyle bir kuş, oralara karşı özlem duyar, kanatlarını çırpar, gagasını kafesin deliklerine sokar, fakat bir türlü çıkamaz. İşte iyilik ve kötülük telakkisi açısından büyük günahların anlamı budur.

Allah Teâlâ'nın emrettiği şeyleri terketmenin sonucu:

Bu mertebenin daha berisinde ise şu kimse gelir: Bu, Allah Teâlâ'nın emirlerini yapar; ancak gerekli olan şartlarına riayet etmez. Bu kimsenin hali de kafesteki şöyle bir kuşun haline benzer: Kafesi kırıktır; ancak çıkması zahmetlidir. Oradan çıkabilmesi için, mutlaka cildinin çizilmesini, tüylerinin yolunmasını göze almak zorundadır. Kafesten çıkabilir; ancak bu büyük bir gayret ve zahmet sonucunda mümkün olur. Çıktıktan sonra hemcinslerinin arasına katıldığı zaman da, kendisini o kadar mutlu hissedemeyecektir; çünkü yara bere içerisinde kalmış, tüyleri yolunmuş olacaktır.

Bu gruptakiler, iyi işler yanında kötü işler de yapan ve bunları birbirine karıştıran kimseler olmaktadır. Onları, arzuladıkları yere varmaktan engelleyen bu şeyler, iyilik ve kötülük felsefesine göre *"sağîre"* yani küçük günah sayılan şeylerdir. Rasûlullah (s.a.) sırat hadisinde bu üç grup insana işaretle şöyle buyurmuşlardır:

"Bazısı bakarsın cehennem ateşine yığılmış kalmış, kimi hardal gibi doğranmış kurtulmuş, diğeri tırmalanmış da salıverilmiş..."[47]

---

47 bkz. Buhârî, Ezân, 129 (1/196), Tevhîd, 24; Müslim, İmân, 302.

17) İnsanlar arası ilişkilerde ortaya çıkan günahlar

Canlılar çeşitli mertebelere ayrılır:

Bil ki: Canlılar çeşitli mertebelere ayrılır:

1. Solucanın topraktan oluşması gibi oluşanlar. Bunların hakkı, Yaratıcı tarafından kendilerine nasıl besleneceklerinin ilham edilmesidir. Bunların yuva edinme ilhamına mazhariyetleri yoktur.

2. Üreyen, erkeği ile dişisi arasında yavrunun beslenmesi konusunda yardımlaşma bulunan canlılar. Allah Teâlâ'nın yüce hikmeti bunlara yuva/mesken edinme ilhamını da vermeyi gerekli kılmıştır. Kuşlara nasıl beslenecekleri, nasıl uçacakları ilham edildiği gibi, nasıl çiftleşecekleri, yuva edinecekleri ve civcivlerini besleyecekleri de ilham edilmiştir.

Canlılar arasında insanın özel yeri:

İnsan, diğer canlılar arasında tabiatı itibariyle medenî yaratılmış tek varlıktır; hemcinslerinin yardımı olmadan asla yaşayamaz. Çünkü insan, kendiliğinden biten otları yiyemez, çiy besinlerle beslenemez, derisi tüylerle kaplı olmadığından bir önlem almadan soğuktan korunamaz. Bu konuyu daha önce açıklamıştık. Dolayısıyla insana, mesken edinme ve düzeni, yaşama kuralları yanında şehircilik ve medenî hayatla ilgili bilgilerin de ilham edilmesi gerekiyordu. Ancak diğer canlılarda ilham, ihtiyaç anında cibillî olarak yapılmaktadır. Meselâ, emmek esnasında memeyi sormak, ses tıkanması esnasında öksürmek, görmek isteme esnasında göz kapaklarını açmak... vb. gibi. Bundan çok az şey istisnadır. İnsanın medenî hayatla ilgili ilhamlara da mazhariyeti, onun yapıcı ve himmet edici bir şahsiyete sahip olması yüzündendir. Ev idaresi

ve şehircilik ile ilgili bilgiler, âdetlere, kendilerine vahyedilen konularda melekî nur ile müeyyed bulunan peygamberleri taklide, tecrübe birikimine, gaybî tedbirin beklenmesine, istikrâ, kıyas ve burhan gibi yollarla kafa yorulmasına havale edilmiştir.

Her şeyin yaratıcısı olan Allah'tan bu ilimler feyiz halinde iner ve insanlar, kendi kabiliyetleri nisbetinde farklı bir şekilde o ilimleri alırlar. Bu aynen insanların olayları rüya halinde iken algılamalarına benzer. Beşerüstü ilimler aslî mekanından insanlar üzerine feyiz halinde iner ve onlarca algılanabilecek uygun sûretlere bürünür. Algılanan sûretlerdeki farklılık, bilginin kaynağına nisbetle olmayıp, onu algılayacak olanların kabiliyetlerine nisbetledir.

İnsan fiilleri üç kısımdır:

Arap-Acem, medenî-bedevî bütün insanlar üzerine farklı şekillerde de olsa inen ilimlerden biri, medenî hayat düzenini bozacak fiillerin haram/yasak sayılmasıdır. Bu fiiller üç türlüdür:

1. Şehvetten kaynaklanan fiiller,
2. Saldırganlıktan kaynaklanan fiiller,
3. Muamelât esnasında ortaya çıkan zararlı fiiller.

1. İnsanoğlu, cinsî arzuları tatmine yönelik fiilleri düzenlemiştir.

Bütün insanlar; şehvet, kıskançlık, hırs gibi duygularda müştereklerdir. Erkekler, kadınlara karşı arzu duyma ve kendi ilişkide bulunduğu kadınla bir başkasının ilişkiye girmesine razı olmama konusunda aynen hayvanların erkeklerine benzerler. Şu kadar var ki erkek hayvanlar birbirleriyle vuruşurlar ve sonunda hangisi galip gelirse dişiye o sahip olur veya dişiyle münasebette bulunduğunu görmediği zaman bir sıkıntı duymaz; ancak gözü önünde dişisine bir başkasının yaklaşmasına imkân vermez.

İnsan ise böyle değildir; o zekidir ve görmediği şeyler hakkında da sanki görmüş ya da duymuş gibi kanaatler edinir. Üstelik insana, sırf bu yüzden birbiriyle boğuşmaya girmesi halinde medenî hayat düzeninin dümura uğrayacağı ilham edilmiş bulunmaktadır. Çünkü insanların medenî bir hayat sürmeleri, ancak erkekler arasında mevcut bir dayanışmaya bağlıdır. Zira erkeklerin bu konudaki katkısı kadınlarınkinden daha fazladır. İşte bu gerekçe her erkeğin eşinin sadece kendisine ait olması, diğerlerinin eş

seçtiği kadınlara ise dokunmaması esası üzerinde anlaşmalarını zorunlu kılmış, böylece evlilik kurumu oluşmuştur. Zina yasağı işte bu esastan doğmaktadır. Sonra eşlerin erkeklere aidiyetlerinin nasıl olacağı, âdet ve şeriatların belirlemesine bırakılmıştır.[48]

Bazı insanlar, sapık şehvetlerinin esiri olmuşlardır:

İnsanlardan erkekler, şu açıdan da hayvanların erkeklerine benzerler. Bozulmamış bir fıtrata sahip oldukları sürece, sadece kadınlara karşı cinsî arzu duyarlar, kendileri gibi erkek olanlara karşı bir arzu duymazlar. Nitekim hayvanlar erkeklerine karşı bir eğilim göstermezler; sadece dişilerine yönelirler.[49] Ne var ki bazı insanlar (hayvanlardan da aşağı bir derekeye düşerek) cinsî sapıklıklara girebilmektedirler. Nasıl ki bazı insanlar, fıtrat-ı selîmenin gereğinden uzaklaşarak toprak ve kömür gibi şeyleri yemekten bir lezzet alırlarsa, bu tür insanlar da yaratılış safiyetinden çıkarlar ve şehvetlerini tabiî olmayan yollarla gidermeye başlarlar. Bazıları erkeklerle ilişki kurarak, bazıları da kendisini kullandırarak cinsî tatmin yoluna başvururlar ve sağduyu sahiplerinin nefretle karşılayacağı bu hallerden haz duyarlar. Bu, onların mizaçlarını değiştirir, nefislerini de hasta kılar. Öbür taraftan bu sapık fiillerde neslin bekasına yönelik bir ziyan da söz konusudur. Zira Allah Teâlâ, insan içerisine şehevî gücü koyarken şunu amaçlamıştır: İnsanlar, bu ihtiyacı karşılamak için ilişkiye girsinler ve hem ihtiyaçları giderilmiş olsun hem de neslin bekası temin edilmiş olsun. Oysa ki bu tür sapık fiillerde, ilişki neslin bekasını sağlayacak yolla olmamakta, ilişki kendisinden beklenen amacı gerçekleştirmekten uzak kalmaktadır. Böylece bu fiil sahipleri, yaratılış düzenini değiştirme teşebbüsünde bulunmuş olmaktadırlar. Bu yüzden yaptıkları fiillerin çirkinliği, bizzat kendi içlerinde de saklı bulunmaktadır. Bunun içindir ki, bu fiilleri fâsıklar yaparlar; fakat bir türlü itiraf etmezler, eğer kendilerine böyle bir nisbette bulunulsa utançlarından ölürler. Ancak insanlık dairesinden iyice çıkmışlarsa o zaman, bu rezaletleri açıktan işleyebilirler ve utanma da duymazlar. Artık bu raddeye gelmiş bir ulusun cezalandırılması her

---

48 Yani esas, fıtrî ilham saikiyle sosyal mukavele şeklinde kabullenilmiş, kurumun alacağı şekil ise örflere, şeriatlara bırakılmıştır.(Ç)

49 Galiba zamanımızın hayvanları da bozulmuş olmalı ki, bendeniz azgın erkek bir eşeğin, yine erkek bir eşeğe zoraki tecavüzde bulunduğunu gözlerimle gördüm.(Ç)

an beklenebilir. Nitekim Lût peygamber (s.a.) zamanında öyle olmuştur.[50]

Livatanın (homoseksüelliğin) haramlığı, işte bu noktadan çıkmaktadır.

Bazı insanların şehvetleri, akıllarına galebe çalmıştır:

İnsan hayatının sürdürülmesi, yuva kurulması ve idaresi, şehir hayatının idamesi ancak akıl ve temyiz gücüyle mümkün olabilir. İçkiye düşkünlük, sonuçta insanlık düzeninin yıkımına sebep olur, vuruşmalara, düşmanlıklara götürür. Böyle olmasına rağmen süflî arzular, insana galebe çalar ve onu içki rezaletine yönlendirir. Bunun sonucunda da insanlar, kendi düzenlerini kendi elleriyle bozarlar. Eğer insanlar arasında bu tür fiiller yasaklanmayacak olursa, o zaman insanlar helâk olur. İşte içkiye düşkünlüğün haramlığı da buradan çıkmaktadır. Azı ya da çoğunun haram olması ise, şeriatta konulmuş hükümlerin hikmetleri bahsinde açıklanacaktır.

2. İnsan, asabî ve savaşçı gücünü disiplin altına almıştır:

İnsanların erkekleri, istediğini elde etmesine mani olan kimseye kızma ve onun nefsine ya da bedenine eza verme konusunda da erkek hayvanlara benzemektedir. Ancak erkek hayvan, sadece duyularıyla algıladığı ya da vehmettiği şeye karşı bir arzu gösterirken insan, hem vehmettiği hem de aklettiği şeylere yönelik talepte bulunur. Öbür taraftan insanın hırsı, hayvanınkinden daha şiddetlidir.

Hayvanlar birbiriyle vuruşur, birinin yenilgiyi kabul etmesiyle dövüş biter, sonra aralarında kin biter; sadece deve, boğa, at gibi kindarlıklarıyla bilinen bazı hayvanlar bundan istisna olabilir.

İnsan ise kin duyar ve asla unutmaz. Hal böyle iken, insanlar arasında vuruşmalara götürecek açık bir kapı bırakılırsa o zaman medeniyetleri harap olur, şehirleri yıkılır, geçimleri bozulur. İşte

---

50 Maalesef günümüzde de bu tür fiiller çoğalmıştır Üstelik bunları yen insanlar alenen örgütlenerek yaptıklarının bir hak olduğunu yaymaya bile çalışmaktadırlar. (Ç)

bunun için, kısas vb. gibi[51] büyük bir maslahat olmadıkça öldürmenin, döğmenin yasak kılınması insanlara ilham edilmiştir.

Bazılarının içinde evvelkilerde olduğu gibi kin duyguları kabarmış, kısastan da korkmuşlar ve bunlar, yemeğe zehir katmak ya da büyü ile öldürmek gibi sinsice bir yola başvurmuşlardır. Bu tür insanların durumu da, aynen öldürme cinayetini işleyen kimselerinki gibidir; hatta onların durumundan daha da şiddetlidir. Çünkü öldürme olayı açıktan yapılırsa, ondan korunmak mümkün olur; zehirleme, büyü gibi başvurulan yollar ise gizli yapılacağından onlardan korunması mümkün değildir.

Bazı insanlar da iftira ve hükümdara jurnal yoluna başvurmuşlar ve böylece ortadan kaldırılmasını istedikleri kimselerin onun tarafından öldürülmelerini sağlamaya çalışmışlardır. (Bütün bunların yasaklanması üzerinde insanlar görüş birliği içerisinde olmuşlardır.)

3. Muamelelerden kaynaklanan zararlı fiiller:

Allah Teâlâ'nın insanlar için geçim vasıtası kıldığı şeyler şunlardır: Yeryüzünde mübah halde bulunan şeylerin[52] devşirilmesi, çobanlık, ziraat, zenaat, ticaret, belediye hizmetleri, ülke yönetimi. Bu saydığımız şeylerin dışında kalan her türlü kazancın, insanların medenî hayatlarına bir katkısı bulunmamaktadır.

Bazıları bu yolları terkederek hırsızlık ve gasb gibi zararlı yollara başvurmuşlardır. Bu tür zararlı faaliyetler, medenî hayatı dümura uğratır. Bu yüzden insanların kalplerine, bunların aralarında haram kılınması ilham edilmiş ve bu ilham sonucu bütün insanlar bunların yasak kılınması esasında birleşmişlerdir. Ancak bazı âsî ruhlular nefislerinin aşırılıklarına kapılarak bu türlü zararlı davranışlara girmişler, âdil yöneticiler de bu tür zararlı tasarrufları ortadan kaldırmaya ve onları yapanları takibe almaya başlamışlardır. Yöneticilerin bu takiplerini hisseden bazıları bu kez asılsız iddialara, yalan yemine, yalancı şahitliğe, ölçü ve tartıda hile yapmaya, kumar oynamaya, ribâ almaya... başlamışlardır. Bunlar da, aynen sözünü ettiğimiz hırsızlık ve gasb gibi zararlı fiillerin hükmündedir. Haksız vergi almak, yol kesme gibidir, hatta ondan da kötüdür.

---

51 Cihad gibi.(Ç)

52 Yemiş, meyve, odun, ot vb. gibi.(Ç)

Küllî maslahata itibar:

Kısaca söylemek gerekirse, sözü edilen sebeplerden dolayı insanoğlunun kalbinde bu sayılan şeylerin kötü olduğu yer etmiş ve içlerinden en akıllı, en ileri görüşlü, küllî maslahatı en iyi bilenleri ortaya çıkmış ve nesiller boyunca onları yasaklamışlar, bunun sonucunda bunlar, herkesçe uyulması istenen bir davranış biçimi halini almış; artık herkesçe müsellem olan bedîhî şeylerden sayılır olmuştur. İş bu düzeye geldiğinde, onlardan Mele-i a'lâ'ya, kendilerine inen, onların haram ve son derece zararlı olduklarını belirten ilhama uygun bir renk ağmıştır. Bunun sonucunda Mele-i a'lâ sâkinleri, insanlardan birinin, onlardan bir şeyi işlemesi halinde eza duyar olmuşlardır. Hani insan, ayağını ateş üzerine koyar da, o anda hemen idrak kuvvetleri bunu algılar ve acı duyar ya işte öyle. Sonra onların eza hissetmelerinden ışın huzmeleri oluşur ve o asiyi her bir yanından kuşatır. Diğer taraftan bu huzmeler istidat sahibi meleklerin ve diğer insanların kalplerine girer, eğer mümkünse o kimseye eza vermelerini telkin eder. Şeriat ıstılahında meleklerin ilhamıyla, ilm-i nücûmda da *Tâli'* hükümleriyle belirlenmiş olan rızkı, eceli, ömrü, mutlu mu ya da bahtsız mı olacağı şeklinde yazılmış olan maslahatı onların bu şekilde eza etmesine cevaz verir. Kişi ölüp de, bu maslahat sona erdiğinde Rab Teâlâ, *"Ey insan ve cin! Sizin de hesabınızı ele alacağız."*[53] âyetinde de ifade edildiği gibi onu hesaba çeker ve gerektiği şekilde cezalandırır.

Allah'u a'lem!

---

53 Rahmân 55/31.

ALTINCI BÖLÜM

ŞER'Î SİYASET VE PEYGAMBERLERE OLAN İHTİYAÇ

1) Yol göstericilere ve milletlerin işlerini düzene koyacak önderlere ihtiyaç

İnsanlar, hatadan masum önderlere muhtaçtırlar:

Allah Teâlâ, şöyle buyurur: *"Sen ancak bir uyarıcısın. Her toplumun bir rehberi vardır."*[54]

Bil ki: Hayvanî gücün, melekî güce boyun eğmesini ve günahlara düşmekten korunmasını sağlayacak yollar, her ne kadar akl-ı selîmce anlaşılabiliyor, iyiliklerin faydaları, kötülüklerin de zararları idrak edilebiliyorsa da, çoğunluk insanlarca onlardan gaflette bulunulmaktadır. Çünkü o yollarla kendileri arasında perdeler bulunmakta ve bu perdeler —safra mizaçlı insanlar gibi— vicdanlarını bozmaktadır. Bunun sonucunda onlar, kendilerinden istenilen tavrı ve faydalarını, düşülmesinden korkulan hal ve zararlarını tasavvur edememektedirler. Dolayısıyla onlar, hak yolunu bilen, kendilerine o yola girmelerini emreden ve bu konuda teşvikte bulunan, muhalefet haline karşı koyan ve bu konuda kendilerini uyaran bir öndere muhtaçtırlar.

İnsanlardan bir kısmı ise, bizzat yönelinemeyecek kötü görüşlere sahiptirler, uyulması istenilen yola ters düşen şeylerin peşindedirler. Bunlar hem, sapar hem de saptırırlar. Toplum düzeni, ancak bunlara dur denilmesi ve onların hizaya getirilmesi yoluyla mümkün olabilir.

Bir kısmı ise kısmen isabetli görüşlere sahiptirler. Bunlar, doğru yola tam anlamıyla ulaşamazlar; bir şeyi elde ederlerse, pek çok şeyi kaçırırlar. Veya bunlar kendilerini kemâl mertebesine ulaşmış, mürşide ihtiyacı olmayan mükemmel insanlar şeklinde

---

54 Ra'd 13/7.

görürler. Dolayısıyla birilerinin çıkıp, onlara içerisinde bulundukları cehaleti hatırlatması ve onları uyarması gerekir.

Ümmetler, her yönden diğer insanlardan üstün bulunan önderlere muhtaçtırlar:

Kısaca demek gerekirse, insanlar hiç şüphesiz hataya düşmesinden emin olunan hak ve hakikat bilgisine sahip önderlere muhtaçtırlar.

Şehir idaresinde, hemen her insanda mevcut bulunan geçim ve şehir düzeni için gerekli olan nizamı kavrayabilecek akla rağmen, mutlaka şehrin çıkarlarını bilen ve onu en iyi biçimde idare edecek olan bir belediye başkanına ihtiyaç duyuluyorsa, elbette ki koskoca bir ümmetin idaresi için de bir yöneticiye ihtiyaç duyulacaktır. Ümmetler, çok farklı kabiliyetleri bir yolda toplarlar. Bu yolu, kalbî şehadetle ancak zeki ve fıtrat safiyetini bozmamış, ya da sonradan bulaşmış şeylerden nefsini arındırmış kimseler kabul ederler ve o düzene insanlar arasında en üst derecede bulunan kimseler ulaşabilirler. Bunların sayısı ise son derece azdır.

Aynı şekilde demircilik, marangozluk gibi zenaatlar da çoğunluk insanlarca, öncekilerden tevarüs edilerek ve usta elinden öğrenilmedikçe yapılamamaktadır. Böylesi basit zenaatlarin hali bu olunca, ya ümmet yönetimi gibi ancak muvaffak kılınmışların ulaşabileceği, ihlâs sahiplerinin arzu duyacağı yüce mertebelerin elde edilmesinde durum nasıl olacaktır?

Ümmete önderlik edecek kimsenin, hatadan korunmuşluğu, herkesçe belli olmalıdır:

Ümmete önderlik edecek hak ve hakikat bilgisine sahip zatın, masûm olduğu herkesçe sabit olmalı ve insanlar onun hakkında, hak yolu bildiği ve söylediği şeylerde hataya düşmekten ya da saptırıcı olmaktan korunduğu, ıslâh için gerekli hususlardan bir kısmını bilip, bir kısmını bilmemekten uzak bulunduğu inancında olmalıdır. Bu ise ancak iki yolla sabit olabilir:

1. O zat, ya kendisinden önce yaşayan birinden rivâyette bulunur ve o kişinin kemali, masumiyeti üzerinde insanlar görüş birliği halinde olur ve ondan yapılan rivâyetler kendilerince de sabit olur.[55] Böylece o zat, insanları, kendi inançları ile sorumlu tutar, o

55 Daha önceki Rasûl'ün şeriatıyla amel eden nebilerin durumu gibi. (Ç)

rivâyetleri onlara karşı hüccet olarak kullanır ve onları ilzam eder.

2. Ya da bizzat kendisi, masumiyeti üzerinde icma edilen zât olur.[56]

Kısaca, mutlaka insanlar için, ya kendi içlerinden çıkan, ya da (daha önceden geçmiş ama) rivâyetleri kendilerinde mahfuz olan üzerinde masumiyetine dair icma bulunan bir zatın (önder, mürşid) varlığı zorunludur. Bu zatın, takip edilmesi istenilen ve hayvanî gücün melekî güce uymasını sağlayacak olan yol ve faydaları hakkındaki bilgisi, yine günahlara ve onların zararlarına yönelik bilgisi ne burhan, ne akıl, ne de duyular yoluyla elde edilmeyen, bilâkis hakikatine ancak vicdan (zevk) yoluyla ulaşılabilen bilgidir. Nasıl ki açlık, susuzluk, hararet ya da soğukluk veren ilacın etkisi gibi şeyler ancak yaşanarak algılanabiliyorsa, aynı şekilde bir şeyin ruha uygunluğu, ya da tersliği bilgisi de ancak zevk-i selîm yoluyla elde edilebilir, bu tür bilgilere ulaşmanın başka yolu yoktur.

Hak ve hakikat bilgisine sahip önderin hatadan korunmuşluğu, ancak Allah Teâlâ tarafından sağlanabilir:

Bu zatın, bizzat kendisinin hata etmiş olmaktan emin kılınması, ancak Allah Teâlâ'nın, içinde, idrak ettiği, bildiği her şeyin hak ve hakikat, gerçeğe tamamen uygun olduğuna dair zorunlu bir bilgi yaratması yoluyla olur. Bu zorunlu bilgi, gören birinin görmesi anında kendinde hasıl olan bilgi mesabesinde olur. Nasıl ki kişi, bir şeyi gördüğü zaman, o şeyin yokluğuna ya da görme olayının hilâf-ı hakikat üzere gerçekleştiğine dair bir ihtimale yer vermezse, burada da öyle olur. Yine, sözcüklerin nesnelere delâleti bilgisi gibidir. Meselâ, herhangi bir Arap, *"mâ"* sözcüğünün suyu, *"arz"* sözcüğünün de yeri ifade etmek üzere konulmuş olduğunda en ufak bir kuşku duymaz. Halbuki, bu konuda ne kendisine karşı getirilmiş bir burhan, ne de bu sözcüklerle, delâlet ettikleri şeyler arasında aklî ayrılmazlık ilişkisi (telâzum) bulunmaktadır. Buna rağmen içinde, bu sözcüklerin o şeylere delâlet ettiğine dair zorunlu bir bilgi yaratılmaktadır.

---

56 Kendi şeriatıyla tebliğe memur olan Rasûller gibi.(Ç)

Hak ve hakikat bilgisine sahip önder zatın cibillî bir melekeye sahip olması gerekmektedir:

Bu zorunlu bilgi, çoğu kez, kendisinde bulunan cibillî bir meleke sayesinde olur. Kendisinde bulunan bu meleke sayesinde, zevk (vicdan) yoluyla aldığı bilgileri, devamlı olarak doğru bir tarzda alır. Bu yolla aldığı bilgilere tabi olması ve tecrübe ederek tekrarlaması halinde, vicdanının doğruluğunu görür.

Hatadan korunmuşluğunun insanlarca sabit olması ise şöyle olur:

a) Burhanî ya da hatabî pek çok delille, davet ettiği şeyin hak olduğu ortaya konur,

b) Yaşantı olarak dürüst ve yalandan uzak olduğu gözler önüne serilir,

c) Mucize göstermesi, duasının kabul edilmesi gibi Allah katında üstün bir mevkiinin bulunduğunu belirten şeyler gösterilir.

Böylece insanlar, o zat hakkında müsbet bir inanca sahip olurlar ve onun Tedbîr-i İlâhî'de önemli bir yeri bulunduğu, nefsinin melekleşmiş kudsî nefislerden olduğu, onun gibi birisinin Allah Teâlâ hakkında asla yalan söylemeyeceği, günah işlere yeltenmeyeceği hakkında en ufak şüphe duymazlar. Sonra bazı olaylar meydana gelir ve o zata karşı büyük bir saygı ve muhabbet duyarlar. Bu gelişmeler; insanlara o zatı, mallarından, çocuklarından, susuzluktan içi yanmış birine nisbetle tatlı sudan daha sevimli bir hale getirir. Bütün bunlar, ümmetin istenilen kıvama gelebilmesi için olması zorunlu bulunan şeylerdir; başka türlü ümmetlerin istenilen şekle sokulması mümkün değildir. Bunun içindir ki, çeşitli şekillerde kendilerini ibadete vermiş kimseler, durumlarını, bu özellikleri taşıdığına inandıkları bir kimseye nisbet etmektedirler. İsabetli olmaları ya da hatalı olmaları ayrı bir şeydir; ama gösterdikleri yaklaşım budur.

Allah'u a'lem!

2) Peygamberliğin (Nübüvvet) hakikati ve özellikleri

Hak ve hakikat bilgisine mazhar olanlar tabaka tabakadır:

Bil ki: İnsanların en üst tabakasını, *"müfehhemûn"* diyeceğimiz üstün anlayış gücüne sahip kimseler teşkil ederler. Bunlar, melekî ve hayvanî güçleri barışık olan insanlardır, melekî güçleri son derece yüksektir. Bunlar, hakkanî bir saikle istenilen düzeni kurmak için harekete geçebilirler, üzerlerine Mele-i a'lâ'dan ilahî bilgi ve haller[57] iner.

Bu insanların özellikleri: Bunlar, mutedil bir mizaca sahip olurlar; hem yaratılış, hem de huy bakımından güzeldirler. Onlarda aşırı davranışlar ve istikrarsızlık olmaz. Onlar, kendilerini küllîden cüzîye, ruhtan sûrete çekecek anormal zeka durumundan, keza cüzîden küllîye, sûretten ruha ulaşmalarını engelleyecek aptallıktan (geri zekalılık) uzaktırlar.

Bunlar, hak yola (sünnet-i râşide) sıkı sıkıya bağlı olurlar, ibadetlerinde örnek bir tavır sergilerler, insanlarla olan ilişkilerinde adalet ölçüsünün timsalidirler, küllî tedbiri severler, herkesin yararını arzularlar, hiçbir kimseye —toplum yararı söz konusu olmadıkça— eza vermezler, gayb âlemine meylederler, onların bu meylinin eseri, sözlerinde, yüzlerinde ve tüm davranışlarında kendisini gösterir. Onların gayb âleminden desteklendikleri görülür. Başkaları için kolay kolay açılmayan yakınlık ve huzur (sekînet) kapıları, en ufak bir riyazet sonucunda onlara açılır.

---

57 Şevk, tecrîd vb. gibi.

Hak ve hakikat bilgisine mazhar olanlar:

Hak ve hakikat bilgisine mazhar olanlar, çeşitli sınıflara ayrılırlar ve farklı meziyetlere sahiptirler. Bunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. **Kâmil (olgun):** İbadet yoluyla nefsi olgunlaştırma bilgisine ulaşan kimselerdir.

2. **Hakîm (hikmet sahibi, bilge):** Üstün ahlâk ilkeleri, geçim ve ev idaresiyle ilgili bilgilere ulaşan kimselerdir.

3. **Halîfe:** Küllî siyaset bilgi ve becerisine sahip olan, sonra da insanlar arasında adaleti yerleştirmeye, zulmü ortadan kaldırmaya muvaffak olan kimseler.

4. **Müeyyed bi Ruhu'l-kuds**[58]: Mele-i a'lâ'nın üzerine titrediği, muhatap alarak öğrettiği ve gözüne gözüktüğü kimselerdir. Bunlara bir çok keramet bahşedilir.

5. **Hâdî- Müzekkî:** Dillerine ve kalplerine ilâhî nur konulan kimselerdir. Bunlar, sohbet ve vaazlarıyla insanlara fayda verirler. Kendilerinden, seçkin sahabîlerine (havarî) bir içgüven ve nur intikal eder. Bunlar sayesinde insanlar, kemal mertebelerine ulaşırlar. Bunlar, insanların hidayete ulaşması için bütün gayretleriyle çalışırlar.

6. **İmam:** Daha çok, ümmeti ayakta tutacak ilkeler ve onların çıkarlarına yönelik bilgilere sahip olanlara denir. İmamlar, kaybolmuş insanî değerlerin tekrar ikamesi için son derece hırslı olurlar ve bu yolda çalışırlar.

7. **Münzir (uyarıcı):** Bunlar, kalplerine konulan ilhamlarla, insanların dünyada başına gelecek olan musibetleri bildirirler. Hak Teâlâ'nın bir kavme lânet edeceğini görürler ve onları uyarırlar. Bazen nefislerinden soyutlanırlar; kabirde, haşır âleminde ne olup biteceğini öğrenirler ve onları insanlara bildirerek, gerekli tedarikte bulunmalarını isterler.

İlâhî hikmet, zaman zaman insanlara hak ve hakikat bilgisine sahip kimselerden birini göndermeyi gerekli kılar. Gönderilen kimseye peygamber denir:

8. **Peygamber:** Allah Teâlâ'nın yüce hikmeti, zaman zaman hak ve hakikat bilgisine sahip bu üstün insanlardan birini gönder-

---

58 Ruhu'l-kuds: Cibrîl.

meyi gerekli kılar. Allah, onların gönderilmesini insanların karanlıklardan aydınlığa çıkmaları için bir sebep kılar ve kullarına, hem kalplerini hem de yüzlerini ona çevirmelerini farz kılar. Mele-i a'lâ'da ona itaat eden ve ona katılan kimseye karşı hoşnutluk; karşı çıkan ve düşmanlık edene karşı ise lânet tahakkuk eder. Allah, insanlara bu durumu haber verir ve gönderdiği kimselere uymalarını emreder. İşte bunlara peygamber denilir.

Peygamberler arasında en ulusu, bir tür gönderilişe daha sahip olanlardır. Bu şöyle olur:

a) Allah Teâlâ, o peygamberin gönderilmesini insanların karanlıklardan aydınlığa çıkmasına bir sebep kılar.

b) O peygamberin kavmini, insanlar için çıkarılmış örnek hayırlı bir ümmet kılar. Böylece o peygamberin risaleti, başka bir tür örneklik görevini de içermiş olur.

Birincisine aşağıdaki âyette işaret edilmiştir:

"Ümmîler arasından kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur."[59]

İkincisine ise aşağıdaki âyet ve hadis işaret etmektedir:

"Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız."[60]

"Siz, sadece kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz; zorlaştırıcı olarak gönderilmediniz."[61]

Bizim peygamberimiz, hak ve hakikat bilgisine sahip olanların tüm meziyetlerini kendinde toplamış, hem kendi risaleti, hem de ümmetinin örnekliği tam olarak gerçekleşmiştir. Daha önceki peygamberler ise, bu meziyetlerden ancak bir ikisine sahip bulunuyorlardı.

Peygamberlerin gönderilmesini gerekli kılan ilâhî hikmetler:

Bil ki: Peygamberlerin gönderilmesini gerekli kılan ilâhî hikmet, âlemin idaresinde dikkate alınan nisbî hayrın

59 Cum'a 62/2.

60 Âl-i İmrân 3/110.

61 Buhârî, Vudû, 58, Edeb, 80; Tahâret, 136.

gerçekleştirilmesidir[62] ve bunun hakikatini de ancak *"Allâmu'l-guyûb"* olan Allah bilir. Şu kadar var ki biz kesin olarak şunu biliyoruz: Bazı sebepler vardır ki, bulunması halinde mutlaka peygamberler gönderilmiştir.

Peygamberlere itaatin farz kılınması da şundandır: Bir ümmetin doğru yolda olması, ancak Allah Teâlâ'ya itaat ve kulluk etmeleriyle mümkündür. Ancak onlar, hak ve hakikat bilgisini Allah'tan doğrudan alabilecek kabiliyette değillerdir. Bu durumda onların iyi hal sahibi olmaları, ancak bir peygambere tabi olma yoluyla gerçekleşebilecektir. İşte bunu ilm-i ezelîsiyle bilen Allah Teâlâ, Hazîre-i kuds'te peygambere itaatin vacipliğine hükmetmiş ve orada durum bu şekilde kararlaştırılmıştır.

Peygamber gönderme vakitleri:

a) Vakit, bir devletin ortaya çıkması ve onun vasıtasıyla diğer devletlerin hizaya getirilmesi vaktidir. İşte böyle bir zamanda Allah Teâlâ, o devletin dinini ikame edecek birini gönderir; Peygamber efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.) gönderilişi böyle olmuştur.

b) Veya Allah Teâlâ bir kavmin bekasını ister ve onların diğer insanlara üstün kılınmasını diler; bunun için onları doğru yola iletecek, onlara Allah'ın kitabını öğretecek birini gönderir. Hz. Musâ'nın (s.a.) gönderilişi de böyle olmuştur.

c) Veya bir kavim için takdir buyurulan bir devletin, ya da dinin sürekliliğini temin için yenileyici (müceddid) peygamberler gönderilir. Hz. Davud, Hz. Süleyman ve İsrail oğullarına gönderilen pek çok peygamberin gönderilişi de böyle olmuştur. Allah Teâlâ, bu peygamberlerin yardıma mazhariyetlerine hükmetmiş ve bunu ifade ile şöyle buyurmuştur:

"Andolsun ki, peygamber kullarımıza söz vermişizdir: Şüphesiz onlar, mutlaka mansûr ve muzafferdirler. Bizim ordumuz, şüphesiz üstün gelecektir."[63]

d) Bunların ötesinde bir grup peygamber daha vardır ki, onla-

---

62 Yani her devrin ihtiyacını karşılayacak şekilde özellik arzetmesidir. Bir kavme gönderilen şeriat, mutlaka o dönemde yaşayan insanlara nisbetle en hayırlı hususları içerecektir. Onların hayrına olan şeyin gerçekleştirilmesi —ki bu nisbîdir— peygamberin gönderilmesini gerektiren ilâhî hikmet olmaktadır.(Ç)

63 Saffât 37/172-172.

rın gönderilişi insanlara karşı getirilen delillerin tamamlanması içindir.[64]

Allah'u a'lem!

Peygamberlere tabi olmak bir mecburiyettir:

Bir peygamber gönderildiği zaman, halkın —doğru yolda olsalar bile— ona tabi olmaları vaciptir. Çünkü şanı yüce bir peygambere karşı koymak, ona düşmanlık etmek, Mele-i a'lâ'dan lânet inmesine sebebiyet verir ve melekler onların rezil-rüsvay edilmesi konusunda görüş birliği ederler. Bunun sonucunda yollar tıkanır, onların Allah'a yaklaşmalarına imkân kalmaz, çabaları hiçbir fayda vermez. Bu hal üzere öldüklerinde, üzerlerine inen lânet, onları her bir taraftan kuşatır. Kaldı ki, böyle bir durum esasen düşünülemez. Bu konuda Yahudilerin durumu ibret vericidir. Bunlar, dindeki aşırılıkları ve kitaplarını sık sık tahrife kalkışmaları yüzünden insanlar arasında peygamberlere en fazla ihtiyaç duyan bir millet olmuştur.

Peygamberler niçin gönderilir?

Allah Teâlâ, insanlar için açık kapı (mazeret) kalmasın diye peygamberler göndermiş ve böylece onlara karşı hüccet ikamesinde bulunmuştur. Çünkü insanların büyük çoğunluğu, kendi leh ve aleyhlerinde olan şeylerin bilgisini ancak aracı yoluyla alabilecek kabiliyette yaratılmışlardır. İnsanların bu konuda kabiliyetleri ya zayıftır; peygamberlerin getirmiş olduğu haberlerle güç kazanır, ya da ortada bazı mefsedetler vardır ve onlar ancak zecrî tedbirlerle —insanlar istemeseler dahi— ortadan kaldırılır.

İnsanoğlu, dünya ve âhirette yaptıklarından sorumlu tutulmuştur. Bu durumda Allah Teâlâ'nın lütuf ve keremi, ulvî ve süflî[65] bazı sebeplerin bir araya gelmesi durumunda, o anda yeryüzünde olan en değerli insanın peygamber olarak görevlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu peygamber, kendisine indirilen vahiy yo-

---

64 Allah Teâlâ, insanların kendisine kulluk etmelerini istemekte ve herhangi bir mazerete meydan vermemek için de peygamberler göndermek suretiyle onlara karşı hüccet getirmekte, böylece onlara açık bir kapı bırakmamaktadır. Peygamberlerden sonra insanlar, ya kulluk edeceklerdir; ya da ihmal veya inatlarının cezasını çekeceklerdir.(Ç)

65 Yani gayb âleminde bulunan bazı sebeplerle, yeryüzünde mevcut olan bozulma gibi sebepler.(Ç)

luyla insanları hakka davet edecek, onları doğru yola iletecektir. Bunu bir örnekle açıklayalım: Meselâ bir efendinin köleleri vardır ve bunlar hastalanmışlardır. Yakın bir adamına emrederek, onları gönüllü gönülsüz ilaç içmeye zorlamasını ister. Bu durumda o, bunu kölelere zorla yaptırmak istese, efendi olması hasebiyle böyle bir hakkı vardır. Ancak tam iyilik yapacaksa, ne yapmalıdır? Tabii önce onlara hasta olduklarını bildirmeli, ilacın kendilerine faydalı olacağına onları inandırmalı, doğru sözlü olduğuna dair bazı olağanüstü işler yapmalı, ilaca tatlı bir şeyler katmalıdır. İşte o zaman, köleler kendilerine emredilen şeyi bilinçli olarak ve isteyerek yapacaklardır.

Mucize:

Aslında mucizeler ya da duaların kabulü gibi peygamberler tarafından gösterilen şeyler, peygamberliğin bir parçası değildir; ancak onun isbatı için çoğu kez gerekli bulunmaktadır.

Mucizelerin ortaya çıkması genelde şu üç sebepten dolayı olur:

1. Peygamber, hak ve hakikat bilgisine sahip kimselerdendir (*müfehhem*). Onun sahip olduğu bu özellik, bazı hadiselerin içyüzünü bilmesini sağlar. Yine onun bu özelliği, duaların kabulü ve çoğalması istenen şeylerin bereketlenmesi gibi hallerin sebebi olur.

Bereket dediğimiz şeyin aslı şudur:

a) Ya bir şeyin faydasının artmasıdır; meselâ düşman tarafta ordunun çok olduğu kanaati uyanır ve bu yüzden bozguna uğrarlar.

b) Ya, gıda verici tabiî özelliği, vücut için yararlı bir unsura (hılt) çevirmek yoluyla olur, böylece insan o gıdanın kat kat fazlasını almış gibi olur.

c) Ya da, bir şeyin bizzat kendisinin çoğalmasıyla olur. Bu da, hevâî maddenin, kendisine kuvve-i misâliyye hulûl ettiği için o sûrete (yani bereketin ortaya çıktığı sûrete) dönüşmesi demektir.

Buna benzer daha başka sebepler de vardır ki, hepsini burada saymamıza imkân yoktur.

2. Mele-i a'lâ, o zatın işini yürütme kararı almıştır. Onların himmetlerinin bu yönde birleşmesi, daha önce örneği görülmemiş ilhamlar, dönüşümler (*ihâlât*) ve amaca yaklaştırıcı harikulâde-

liklerin (*takrîbât*) meydana gelmesini gerekli kılar. Bunun sonucunda da dostlar yardım görür, düşmanlar rezil rüsvay edilir ve Allah'ın emri —düşmanlar hoşlanmasalar da— yerini bulur.

3. Âsilerin cezalandırılması ve büyük işlerin olması gibi haricî sebeplere dayalı olarak meydana gelen bazı hadiseler olur ve bunlar önceden semada şekillenir. Allah Teâlâ, bir yolla bunları peygamberler elinde mucizeye dönüştürür. Bu, ya onları önceden haber vermek suretiyle olur, veya emrine muhalefet edenlere karşı ceza tertip etmek suretiyle olur, veya onların, mücâzât konusunda ilâhî sünnet olmak üzere daha önceden haber verildiği gibi çıkması şeklinde olur, ya da buna benzer başka bir yolla olur.

Peygamberlerin hatadan korunmuşlukları (ismet):

Peygamberlerin hatadan korunmuş olmalarını şu üç sebep gerekli kılmaktadır:

1. Peygamberler, şehevî süflî arzulardan arındırılmış, mutedil mizacta yaratılmış nezih insanlardır. Özellikle de, dinî esasların korunmasına yönelik hususlarda bu özellikleri çok belirgindir.

2. Peygamberlere, güzelin güzelliği, kötünün kötülüğü ve bunların özellikleri vahyedilmiştir.

3. Allah Teâlâ, bunlar ile, süflî arzuları arasına girmekte ve onların bu gibi arzularına meydan vermemektedir.

Peygamberlerin bazı özellikleri:

Bil ki: Peygamberlerin takip ettiği metotlardan olmak üzere bir özellikleri, Allah Teâlâ'nın zât ve sıfatları üzerinde tefekkür etmeyi emretmemeleridir. Çünkü insanların büyük çoğunluğu bunun altından kalkamaz. Aşağıdaki âyet ve hadisler bu manayı ifade eder:

"Allah'ın mahlukâtı üzerinde düşünün; Allah('ın zatı) üzerinde düşünmeyin."[66]

"Ve şüphesiz sonunda her şey Rabbine varacaktır."[67]

"Rab hakkında düşünme yoktur."[68]

---

66 Kenzu'l-ummâl, 3/5705, 5708; İbn Kesîr, 4/259.

67 Necm 53/42.

68 Kenzu'l-ummâl, 3/8491.

Peygamberler, sadece Allah'ın nimetleri ve O'nun kudretinin büyüklüğü üzerinde düşünülmesini isterler.

Peygamberler, insanlara seviyelerine göre konuşurlar:

Onların takip ettikleri metottan biri de, insanlara ancak kendi anlayabilecekleri bir dille konuşmaları, akıllarının yettiğince ve aslî hilkatte kendilerinde mevcut bulunan bilgi oranında hitap etmeleridir. Çünkü insan yaratılırken, diğer mahlukâttan ayrı olarak bir idrak gücüyle donatılmıştır; insanlığından çıkmadıkça bu bir meleke olarak kendisinde mevcuttur. İnsanın bir de bidüziyelik arzeden âdet-i ilâhî dışında elde ettiği bilgileri vardır. Bunlar ya nebiler ve veliler gibi kudsî nefse sahip olanların ancak fevkalâdelik arzeden bir yolla hak ve hakikat bilgisine sahip olması şeklinde olur. Ya da ağır riyazetler sonucu nefsi daha önceden yatkın olmadığı ilimlere yatkın hale getirme yoluyla olur. Uzun süre hesapla uğraşmak veya Hikmet (felsefe), Kelâm, Fıkıh Usûlü... vb. gibi ilimleri tahsil etmek suretiyle elde edilen bilgiler de böyledir.

İşte peygamberler, insanlara hitap ederlerken, onların fıtrî yapılarını esas almışlar ve herhangi bir tahsile gerek duymaksızın kavrayabilecekleri sade bir dil ve mantıkla onlara hitap etmişlerdir. Varlığı çok nadir olarak bulunabilen şeylere iltifat etmemişlerdir. Bunun içindir ki onlar, insanlara Rablerini tanıtırken, O'nu illâ da tecellîlerle, veya müşahede yoluyla, ya da burhan ve aklî istidlâller yoluyla tanımaları gerektiğini istememişler, O'nu bütün cihetlerden münezzeh olarak bilmek gereğini de ileri sürmemişlerdir. Çünkü bu gibi şeyler, riyazî ilimlerle (matematik vb. gibi) uğraşmayan, uzun süre felsefe, mantık gibi ilimlerle uğraşanlarla bir arada bulunmayan kimseler için hemen hemen imkânsızdır. Yine peygamberler, kavranması zor mukaddimeler üzerine kurulabilen ve re'y taraftarlarının muhaddislere karşı bir meziyet sandıkları istinbât ve istidlâl yollarına, istihsân çeşitlerine, eşbâh ve nezâir arasındaki farklara işarette bulunarak şöyle şöyle yapacaksınız diye bir talepte de bulunmamışlardır.

Peygamberler, nefis terbiyesiyle uğraşmışlardır:

Onların takip ettikleri metotların belirgin bir tarafı da, nefis terbiyesi ve ümmetin idaresiyle ilgisi bulunmayan konularla meş-

gul olmamalarıdır. Dolayısıyla onlar, yağmurun yağması, güneşin tutulması, ayın etrafındaki hale, bitki ve hayvanların esrarı, ay ve güneşin seyri, bunları ne kadar zamanda tamamladıkları, günlük olayların sebepleri, peygamberler, hükümdarlar ve ülkeler tarihi... gibi konuların açıklanmasına girmemişlerdir. Bunlardan ancak sözün gelişi sırasında ve daha önceden duymuş ve kabullenmiş oldukları şeyler istisnaî olarak zikredilmiş, bunlarla da Allah'ın nimetlerinin yadedilmesi, Allah'ın günlerinin[69] hatırlatılması istenmiş, getirilen istiâre ve mecazlarla yetinilerek hiçbir zaman da detaylara gidilmemiştir. İşte bu ilkeden hareketledir ki, Rasûlullah'a (s.a.) "ayın niçin dolunay şeklinde büyüyüp sonra küçüldüğü" sorulduğunda cevap mahiyetinde inen âyet-i kerîmede Allah Teâlâ, sorunun mecrasını değiştirerek ayların faydalarından bahisle şöyle buyurmuştur:

"Sana aylar hakkında soruyorlar. De ki: Onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür."[70]

İnsanlardan birçoğu, hayatları boyunca hep aynı fenle (bilim vb.) uğraşmaktan dolayı, ya da daha başka sebeplerle zevk-i selîmlerini yitirmekte ve bunun sonucunda peygamberlerin sözlerini olmayacak manalara yormaktadırlar.

Allah'u a'lem!

---

69 Daha önce geçmiş kavimlerin azaba çarptırıldıkları günler gibi.(Ç)

70 Bakara 2/189.

3) Dinin esası birdir, şeriatlar ve yöntemler ise farklıdır

Din birdir:

Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin diye, din olarak Nûh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsâ'ya tavsiye ettiğimizi sizin için hukuk düzeni yaptı."[71]

Mücâhid âyeti şöyle izah etmiştir: "Ya Muhammed! Sana ve onlara aynı dini vasiyet ettik."

Başka bir âyet-i kerîmede de şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz bu, bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir; ben de sizin Rabbinizim. Öyle ise benden sakının, denildi. Ne var ki insanlar kendi aralarındaki işlerini parça parça böldüler. Her grup, kendinde bulunan ile sevinip böbürlendi."[72]

Yani, İslâm dini, bütün insanlığın dinidir. Ne var ki insanlar; yani müşrikler, yahudiler ve hıristiyanlar ayrıldılar ve birlikten koptular.

Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Her birinize bir şeriat ve bir yol (minhâc) verdik."[73]

İbn Abbâs, âyette geçen *"şir'a"* kelimesini, yol; *"minhâc"* kelimesini de sünnet diye tefsir etmiştir.

Yine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

---

71 Şûrâ 42/13.

72 Mü'minûn 23/52-53.

73 Mâide 5/48.

"Biz, her ümmete bir ibadet ediş tarzı (mensek) gösterdik ki, onlar bunun takipçileridirler."[74]

Âyette geçen *"mensek"* kelimesi, amel edegeldikleri şeriat anlamındadır.

İhtilâf, şeriatlarda ve takip edilen yollardadır:

Bil ki: Dinin esası birdir ve bu esas üzerinde bütün peygamberler ittifak halinde olmuşlardır. Aralarındaki ihtilaf, sadece şeriatlarda ve takip edilen yollarda olmuştur.

Şöyle ki: Bütün peygamberler (s.a.) dinin esasını teşkil eden esaslarda görüş birliği etmişlerdir: Bunlar; hem ibadette, hem de yardım istemede (istiâne) tevhid, Allah Teâlâ'yı, cenâb-ı kudsiyetine yakışmayacak her türlü noksanlıklardan tenzih etme, isimleri konusunda ilhâda düşmeme, Allah Teâlâ'yı saygıyla anma ve en ufak bir ihmal göstermeme, bunun kullar üzerinde Allah'ın bir hakkı olduğu, yüzleri ve kalpleri sadece O'na çevirme, Allah'a, koymuş olduğu nişanelere saygı göstermek suretiyle yaklaşma, kadere yani Allah Teâlâ'nın her şeyi önceden takdir ettiğine, Allah Teâlâ'nın, asla isyan nedir bilmeyen, emrolunan şeyleri harfiyyen yapan melek kulları olduğuna, dilediği kullarına semavî kitaplar indirdiğine, ona itaati kullara vacip kıldığına, kıyametin hak olduğuna, öldükten sonra tekrar dirilmenin hak olduğuna, cennetin hak olduğuna, cehennemin hak olduğuna inanma... gibi esaslardır.

Peygamberler, temel iyiliklerde de görüş birliği etmişlerdir:

Aynı şekilde onlar, iyiliklerin esasını teşkil eden hususlarda da görüş birliği halinde olmuşlardır. Bunlar; temizlik, namaz, zekât, oruç, hac gibi ibadetlerle; dua, zikir, Allah'tan inen kutsal kitabı okuma gibi nâfile ibadetlerdir. Yine peygamberler nikâh, zinanın haramlığı, insanlar arasında adaletin hakim kılınması, zulüm ve haksızlığın yasaklanması, suçlulara karşı ceza uygulanması, Allah düşmanlarına karşı cihâd yapılması, Allah'ın dinini yaymak ve anlaşılır kılmak için çalışılması... gibi konular üzerinde de görüş birliği halinde olmuşlardır. Bunlar, dinin esasını teşkil eder.

---

74 Hacc 22/67.

Bunun içindir ki Kur'ân, bu gibi şeylerin niçini üzerinde durmamış, sadece yeri geldikçe bazı atıflar yapmakla yetinmiştir. Çünkü bunlar, Kur'ân'ın muhatabı bulunan insanlarca zaten kabul görmüş bir halde (müsellem) bulunuyordu.

İhtilâf, bu esasların sûret ve şekillerindedir:

Şeriatlar arasında ihtilâf, bu esasların sûret ve kalıplarında olmaktadır. Meselâ, Hz. Mûsâ'nın şeriatında namaz kılınırken Beyt-i Makdis'e doğru yönelinirken, bizim şeriatımızda Ka'be'ye karşı yönelinmektedir.[75]

Hz. Mûsâ'nın şeriatında sadece recim varken, bizim şeriatımız evli (muhsan) için recim, bekar için de sopa cezasını getirmiştir:

Hz. Mûsâ'nın şeriatında sadece kısas varken, bizim şeriatımız hem kısas, hem de diyet hükmünü getirmiştir.

İbadetlerin vakitleri, âdâb ve erkânı hakkında söz konusu olan ihtilâflar da bu kabilden olmaktadır.

Kısaca, özel konumların dikkate alınması sonucu devrin ihtiyaçlarını karşılamak üzere getirilen hükümler, kurumlar vb. şeriat ve yöntem (minhâc) olmaktadır. Bunlar değişkendir; dinin esası ise bakidir.

Şeriatlar, genel esasları açıklarlar, çerçeve boşluğuna yer vermezler:

Bil ki: Allah Teâlâ'nın bütün dinlerde emretmiş olduğu taatler, insanda sabit davranış motiflerinden (*hey'ât-ı nefsâniyye*) kaynaklanan amellerdir. Bu motifler, âhiret gününde nefislerin ya lehinde ya da aleyhinde olurlar. Bu motifler, amelleri destekler ve ortaya çıkarırlar. Ameller, bu motiflerin kalıpları ve sûretleridir. Hiç şüphesiz amellerin değerlendirilmesinde kıstas, sözünü ettiğimiz bu motiflerdir. Onları iyice tanımayan kimse, yaptığı amelleri bilinçli olarak işleyemez; dolayısıyla bazen yaptığını eksik bırakır, namaz kılıyorsa kıraatsiz ve duasız kılar, tabii böyle olunca da ameli kendisine bir fayda vermez. Bu durumda, hak ve hakikat bilgisine sahip birinin yol göstericiliği gerekmektedir; bu zat açık

75 Bu örnekte namaz ve namaz için kıble edinme esas, ancak kıblenin neresi olduğu ayrıntıdır. Esas baki kalmakla birlikte ayrıntı, uygulama değişmiştir.(Ç)

emarelerle gizli ve karışık olanları munzabıt hale getirecek, onları her seviyeden insanın kolayca anlayıp ayırt edebileceği, duyularla algılanabilen şeyler haline getirecektir. Böylece halk için o şeyler açıklık kazanmış olacak, artık onlar kendilerinden istenilecek ve bu yüzden sorguya çekilebileceklerdir. Zira, sorguya çekilebilmeleri için, hem her şey açıklanmış ve insanlık üzerine Allah Teâlâ tarafından hüccet ikâme edilmiştir, hem de insanlar kolayca anlayabildiklerinden o şeyi yapabilecek güç ve kudrete sahip bir hale gelmişlerdir.

Bazen günahlar, gerçekten günah olmayan şeylerle karıştırılabilir

Zaman zaman, aslında günah olmayan bazı şeyler, insanlarca gerçek günahlarla karıştırılabilmektedir. Meselâ, müşriklerin aşağıdaki âyette ifade edilen sözleri buna bir örnektir:

"Şüphesiz alış veriş, ribâ gibidir."[76]

Bu karıştırma, ya bilgi yetersizliğinden kaynaklanabilir, ya da basireti kör edecek dünyevî bir çıkar sebebiyle olabilir. İşte bu yüzden insanlar, günahların günah olmayan şeylerden ayırt edilmesine kolaylıkla imkân verecek emarelerin konulmasına ihtiyaç duymuşlardır.

Meselâ, ibadetler için vakitler belirlenmemiş olsaydı, o zaman bazıları azıcık namaz ve orucu çok bulabilir ve tabii bu da kendilerinden beklenilen faydayı sağlamazdı. Sıyrılma ve hileye başvurma hallerinde cezalandırılmaya gidilemezdi. Eğer rükünler, şartlar belirlenmemiş olsaydı, o takdirde insanlar körü körüne hareket ederler, ne yaptıklarını bilmezlerdi. Hadler (cezalar) konulmamış olsaydı asilerin, suçluların önü alınamazdı.

Kısaca söylemek gerekirse, çoğunluk itibarıyla insanların yükümlü tutulabilmeleri için, mutlaka vakitlerin, rükünlerin, şartların belirlenmesi, cezaların, küllî hükümlerin vb. konulması zorunludur; aksi takdirde onları yükümlü tutmaya imkân yoktur.

Teşrî siyaseti: Teşrî esnasında izlenen tavır:

Teşrî esnasında nasıl bir tavır sergilendiğini öğrenmek isitiyorsan doktorun halini düşünmelisin. Bilindiği gibi uzman bir doktor, hastalarını tedavi esnasında, onlara hastalıkları hakkında bil-

76 Bakara 2/275.

gi verir ve onlardan inceliklerini asla kavrayamayacakları bir takım şeyleri yapmalarını ister. O, duyularla algılanabilen hastalık belirtilerini, gizli olan hastalığı teşhise yarayacak bir yol olarak kullanır. Meselâ cildin kırmızılığından ve diş etlerinin kanamasından kanın bünyeye galebe çaldığı sonucunu çıkarır. Yani zahir olan bu belirtileri, gizli bulunan hastalığın yerine ikame eder. Hastalığın şiddetine, hastanın yaşına, memleketine, mevsime, ilacın kuvvetine... bakar, bütün bunların sonucunda hastaya uygun gelecek ilaç miktarını belirler ve hastaya o ilacı kullanmasını söyler. Muhtemelen gözlemlerinden genel bir kural da çıkarır. Bu yine mazinnenin (belirtiler), hastalığın sebebi yerine ikame edilmesi, tedavi edici olarak belirlediği ilaç miktarını da, insanı hasta eden unsurun giderilmesi, ya da bedene zarar verici halden bir başka hale dönüşmesi makamına ikame yoluyla olur. Böyle bir genelleme sonucunda meselâ şöyle der: "Kimin cildi kızarır ve diş etleri kanarsa, tıb kuralları gereği onun aç karnına iğde (*unnâb*) şurubu ya da bal şerbeti içmesi gerekir. Kim de bunu yapmazsa, çok sürmez ölür." Veya: "Kim şöyle şöyle hazırlanmış bir macundan bir miskal kadar alırsa, ondan şu şu hastalık gider", ya da "filanca hastalıktan korunmuş olur" şeklinde bir genellemeye gider. Sonra, tecrübe ve bilgi sonucu ulaştığı bu genel kural, insanlar arasında yayılır ve gereği doğrultusunda amel edilir. Böylece Allah Teâlâ, onun sayesinde pek çok insanı yararlandırmış olur.

Bilge bir hükümdarı düşün. Ülkenin ıslâhından, ordunun yönetiminden sorumlu olan bilge hükümdar, arazilere ve çıkardıkları ürünlere bakar, ziraatçileri ve bekçileri gözetir, onların geçinmeleri için zarurî olan ihtiyaçları tespit eder... Bütün bunlardan sonra toprağın kaldırabileceği oranda öşür ve haraç (vergi) koyar. Öbür taraftan idarî kademede hizmetine alacağı insanları seçerken, duyularla algılanabilen davranış şekillerini ve zahirî karineleri, yardımcılarda bulunması gereken ahlâk ve yeteneklerin yerine ikâme eder, yani gözüken emarelere bakarak onlar içerisinde ahlâklı ve yetenekli olanlarını istihdam eder. Emri altındaki insanların ihtiyaçlarına bakar, yardımcılarının azlık ya da çokluğunu dikkate alır ve toplanan gelirleri ona göre aralarında ihtiyaçlarını karşılayacak, onları sıkıntıya sokmayacak şekilde dağıtır.

Öğretmenin, çocukları eğitmek için nasıl davrandığını düşün. Efendinin, kölelerini idare etmesine bak. Bütün bunlar, karşılanması amaçlanan ihtiyacın onlar eliyle giderilmesi içindir. Çocuklar ya da köleler neyin maslahat olduğunu bilmemektedirler, dolayısıyla onu gerçekleştirmek de istememektedirler. Bu yüzden sıvış-

mak, mazeret ileri sürmek, aldatmaya gitmek gibi davranışlara girebilmektedirler. Bu tavırlar karşısında öğretmen ya da efendi, yanlışı, daha meydana gelmeden önce görmekte ve onu ortadan kaldırmak için girişimde bulunmaktadır. Onlar, eli altındakilerle gece gündüz demeden ilgilenmekte, böylece onlar için açık bir kapı bırakmamaktadırlar; dolayısıyla fırsat bulup da sıvışmak imkânları yoktur. Böyle bir eğitim altında bulunan çocuklar ya da köleler, sonunda isteseler de istemeseler de, beklenilen sonuca ulaşırlar.

Kısaca, çok farklı kabiliyetleri içerisinde bulunduran, kendilerinden ne istenildiğini bilmeyen, dolayısıyla ona karşı arzulu da bulunmayan büyük kalabalıkların eğitimini üstlenen herkes, bazı düzenlemelere, zaman ayarlamasına, bazı konum ve şekillerin belirlenmesine zorunlu olarak ihtiyaç duyar. Böylece insanlardan bunlara uymalarını ister ve onları sorumluluklarına mesnet kılar.

Şeriatlar, bir hikmete dayanır:

Bil ki: Allah Teâlâ, peygamberler göndermek suretiyle insanların karanlıklardan aydınlığa çıkmasını murad eder de, bu amaçla gönderilen peygamberin durumunu onlara vahiy yoluyla bildirir. Üzerlerine peygamberlik nurunu indirir ve kalplerine, âlemin düzene sokulması için bir arzu ve istek koyar, peygamberin gönderildiği andaki insanların hidayete gelmesi behemehal bazı işlerin ve ön hazırlıkların (mukaddimelerin) bulunmasına bağlıdır. İşte bunun içindir ki hikmet-i ilâhî, bütün bu ön hazırlıkların yapılmasının peygamberlerin gönderilmesi amacında mündemiç bulunmasını gerektirir. Yine peygamberlere itaatin ve onlara boyun eğmenin farz kılınmasının, o kavmin ıslâhı için gerekli olan ön hazırlıkların (mukaddime), aklen ve âdeten mutlaka olması zorunlu bulunan şeylerin farziyetine bir basamak kılınmasını gerektirir. Çünkü şeriat bir bütündür ve birbirine bağlıdır.[77] Allah Teâlâ'ya hiçbir şey gizli değildir ve Allah'ın dininde rastgele konulmuş hiçbir hüküm yoktur. Benzerleri içerisinde belli bir şeyin belirlenmiş olması, mutlaka sebep ve hikmetlere bağlıdır ki bunları, ancak din ilimlerinde derinleşmiş olanlar (*râsihûn*) bilebilir. Biz burada, bu hikmet ve sebeplerden bir kısmına dikkat çekmek istiyoruz.

Allah'u a'lem!

---

77 Yani, altyapı mahiyetinde olan ön hazırlıklar, bir sonrakine basamak görevi yapacak öncelikli hükümler olmadan şeriat binası tamamlanamaz.(Ç)

4) Belli bir asra/kavme mahsus olan şeriatların indirilmesinin hikmeti

Bir şeriatın belli bir asra ve belli bir kavme mahsus olarak inmesi:

Bu konuda dayanak şu âyet-i kerîme olmaktadır:

"Tevrat'ın indirilmesinden önce —(bilâhare) İsrail'in (Yakub) kendisine haram kıldıkları dışında— yiyeceğin her türlüsü İsrail oğullarına helâl idi."[78]

İsrail oğullarına deve etinin haram kılınmasının sebebi:

Âyetin tefsiri şöyle: Hz. Yakûb (s.a.), şiddetli bir hastalığa yakalanmıştı. İyileşirse, en çok sevdiği yiyecek ve içeceği kendisine haram kılacağına dair adakta bulunmuştu. İyileşince deve etini ve sütünü kendisine haram kılmıştı. Bu konuda oğulları da ona uydular. Böylece üzerinden asırlar geçti ve İsrail oğulları, şayet muhalefetle deve eti yiyecek olurlarsa peygamberlerin hakkına riayet etmemiş olacaklarına inanır oldular. Tevrat da, bu inancı pekiştirerek geldi. Rasûlullah (s.a.), kendisinin Hz. İbrahim dini üzere olduğunu açıkladığında Yahudiler: "Deve eti ve sütü yiyip içerken nasıl olur da Hz. İbrahim dini üzere olabilir?" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onların iddialarını reddetti. Çünkü her türlü yiyecek aslında helâldi, deve sırf yahudileri ilgilendiren arızî bir durumdan dolayı haram kılınmıştı. Peygamberliğin, İsmail (s.a.) oğullarından zuhur etmesi halinde, onlar, yahudiler hakkında söz konusu olan arızî durumla ilgileri olmadığından, göreli haramlık hükmüne riayete gerek kalmamıştı.

---

78 Âl-i İmrân 3/93.

Konuya dayanak olan bazı hadisler:

Konuya mesned teşkil edecek bazı hadisler ise şunlardır:

Rasûlullah (s.a.) teravih namazı hakkında şöyle buyurmuştur:

"Gösterdiğiniz rağbet hâlâ sürmekte olduğundan, onun sizin üzerinize farz kılınmasından korktum. Eğer size farz kılınacak olursa, siz onu yerine getiremezsiniz. Ey insanlar! Siz onu evinizde kılın!"[79]

Bu tavrıyla Rasûlullah (s.a.), teravih namazının insanlar arasında yaygın bir hal almasını ve sonunda dinin esaslarından biri sayılmasını önlemiştir. Eğer öyle yapmasaydı, zamanla insanlar onun terkini, Allah'a karşı bir saygısızlık olarak değerlendirecekler, kendilerinde bu doğrultuda bir inanç oluşacak, sonunda da Allah Teâlâ, bu namazı onlara farz kılacaktı.

Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Müslümanlar hakkında en büyük vebal altına giren, bir şey hakkında soru soran ve sorusuyla o şeyin haram kılınmasına sebep olan kimsedir."[80]

Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"İbrahim, Mekke'yi haram bölge ilân etmiş ve insanları oraya davet etmiştir. Ben de, —İbrahim'in Mekke'yi haram bölge ilân ettiği gibi— Medine'yi haram bölge ilân ettim ve onun müddü ve sâ'ı[81] hakkında —İbrahim'in Mekke hakkında dua ettiği gibi— hayır dua ettim."[82]

Yine Rasûlullah (s.a.), hac hakkında "Her sene mi ya Rasûlallah!" diye soran kimseye şöyle buyurmuştur:

"Eğer evet deseydim, vacip olurdu. Vacip olsaydı, siz onu yerine getiremezdiniz. Yerine getiremediğiniz takdirde de azaba uğrardınız."[83]

Peygamberlerin şeriatları, çeşitli sebepler ve maslahatlardan dolayı farklı farklı olmuştur:

Peygamberlerin şeriatları, çeşitli sebep ve maslahatlara bina-

---

79 Buhârî, İ'tisâm bi's-sünne, 3.

80 Buhârî, İ'tisâm bi's-sünne, 3.

81 Bir sâ', dört müd alan bir ölçü birimidir. Yaklaşık 2 kg. buğday alır.

82 Buhârî, Büyû', 53.

83 Tirmizî, Hacc, 5; Nesâî, Menâsik, 1.

en farklı farklı olmuştur. Çünkü şerî hüküm olarak konulan şeyler, durup dururken belirlenmiş şeyler değildir. Gerek hükümler ve gerekse getirilen miktarlar belirlenirken, mükelleflerin hali ve âdetleri dikkate alınmıştır.

Meselâ Hz. Nûh'un (s.a.) kavmi, mizaç itibarıyle —Allah Teâlâ'nın da işaret buyurduğu gibi— son derece güçlü ve katı idi. Dolayısıyla onların bu hali, kendilerine devamlı oruç tutma yükümlülüğünü gerekli kılmıştı. Böylece hayvanî yönlerinin aşırılığını kontrol altına alabileceklerdi. Bu ümmet ise, mizaç itibarıyla zayıftı; dolayısıyla bize devamlı oruç tutmak yasaklanmıştır. Allah Teâlâ, önceki kavimlere ganimeti helâl kılmamıştı; bizim zayıf halimizi dikkate alarak onu bize helâl kılmıştır.

Peygamberlikten amaç, insanlığın ihtiyaç duyduğu şeyleri karşılamak için gerekli olan kurum ve kuruluşların ıslâh edilmesidir. Bu durumda, getirilecek hükümlerde onların öteden beri alışageldikleri kalıplar dışına çıkılmaması ilâhî hikmetin bir gereği olacak; bunun dışına ancak Allah Teâlâ'nın irade buyurduğu istisnâî durumlarda çıkılacaktır. Kaldı ki maslahatları karşılayacak yollar, zaman, (mekan) ve âdetlere göre değişebilmektedir. Neshin vuku bulması da, işte bu gerekçeden dolayı sahih olmaktadır. Şâri' Teâlâ'nın bu konudaki tavrı, uzman bir doktorun haline benzer. Doktorun amacı, her zaman ve mekanda sağlıklı yapıyı korumaktır. Bunun için de uygulamaları kişilere ve zamana göre değişiklik arzeder; gençten, yaşlıdan istemediği şeyi ister, yazın açık havada uyumayı emrederken, kışın ev içinde uyumasını söyler; çünkü yazın açık hava serin, kışın ise dışarısı soğuk olur. Dolayısıyla bütün bunları değerlendirir ve tavsiyeleri ona göre farklılık arzeder.

Dinin esasını ve ihtilâf sebeplerini kavrayan kimse, dinde bir değişiklik ya da tebdil olmadığını görür:

Dinin özünü bilen ve insanları amaçlanan noktaya ulaştırabilmek için takip edilen yolların farklı olmasının sebeplerini kavrayan bir kimse, dinin özünde bir değişiklik olmadığını görür. Bunun içindir ki, (din Allah'a nisbet edilirken) şeriatlar, kavimlere nisbet edilmiş, lisan-ı hal ile ısrarla istedikleri, içerisinde bulundukları şart ve durumların gereği olan hükümler ne ise, kendilerine onlar indirilmiştir. Şu âyet, bu manayı ifade etmektedir:

"Ne var ki insanlar, kendi aralarındaki işlerini parça parça

böldüler. Her grup, kendinde bulunan ile sevinip böbürlendi."[84]

Böylece cuma gününün, özel ibadet günü olarak tayinine hak kazanmasıyla peygamberimizin ümmetinin üstünlüğü ortaya çıkmıştır. Çünkü Muhammed ümmeti ümmî idi ve tahsil yoluyla elde edilen ilimlerden uzak bulunuyordu. Yahudiler için ise, cumartesi günü tayin edilmişti; çünkü onlar, o günde Allah Teâlâ'nın kainatı yaratma işini bitirdiğine ve istirahata çekildiğine, dolayısıyla o günde ibadet etmenin en güzel şey olacağına inanıyorlardı. Halbuki, hepsi de Allah'ın emri ve vahyi iledir.[85]

Bu konuda şeriatların durumu azimet hükümlere benzer. İnsanlar, bunlarla emrolunurlar, sonra ortaya bazı mazeretler ve zorluklar çıkar. Bunlara cevap vermek için, ruhsat hükümler konulur ve bunlarla kulların sıkıntıdan kurtarılması amaçlanır.[86]

Bazen de değişiklikler, insanların kendilerinde bulunan özelliklerin gereği sonucu olur. Allah Teâlâ, şöyle buyurur:

"Yüce Allah, bir millet, kendisinde olanı değiştirmedikçe, içinde bulunduğu durumu değiştirmez."[87]

Rasûlullah (s.a.) da şöyle buyurmuştur:

"Ey kadınlar! Akıl ve din hususunda eksik olmanıza rağmen, erkeğin aklını başından alan sizden daha yaman bir kimse görmedim."[88] Kendisine, "kadınların dininin nasıl eksik olduğu" sorulunca açıklayarak:

"Görmez misin kadın, hayız halinde namaz kılmaz, oruç tutmaz." buyurmuştur.[89]

---

84 Mü'minûn 23/52-53.

85 Yani müellif —Allah'u a'lem!— şunu demek istemektedir: Aslında cuma günü en faziletli gündür; ancak Yahudilerin cumartesi günü hakkındaki inançları ve beklentileri, onlara cumartesinin özel ibadet günü olarak belirlenmesini gerektirmiştir. Zira, eğer onlara başka türlü inseydi, o inen şey onların ihtiyaçlarını karşılamazdı. Dolayısıyla bu hüküm göreli ve sadece onlara ait bir hükümdür. Muhammed ümmetinin ise böyle bir inanç ve beklentisi bulunmadığından, Allah Teâlâ onlara bu konudaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere en faziletli gün olan cuma gününü, özel ibadet günü olarak verdi.(Ç)

86 Yani din ve değişmez esasları, azimet hükümler gibidir, kalıcıdır; şeriatın değişken yönleri ise ruhsat hükümler gibi arızî ve geçicidir.(Ç)

87 Ra'd 13/11.

88 Buhârî, Hayz, 16; Müslim, Îmân, 132; Ebû Dâvûd, Sünne, 15.

89 Yani buradaki farklı hüküm, kadının yapısından kaynaklanan bir özelliğe dayanmakta, bu yüzden farklılık arzetmektedir.(Ç)

Şeriatların, farklı şekillerde gelmesinin sebepleri:

Bil ki: Şeriatların pek fazla hususî şekil üzere inmesinin sebepleri çoktur. Ancak bunlar sonuçta iki türe indirgenebilir:

1. O hükümlerle yükümlü kılınmalarını gerektiren tabiî durum.

Meselâ, bütün insan fertlerinin, insan olmalarının tabiî sonucu olarak sahip oldukları bir yapı ve halleri vardır. Bunlar, onların bir takım hükümlerle yükümlü kılınmalarını gerektirir.

Anadan doğma kör olan bir insanın hayal âleminde renkler ve sûretler bulunmaz; onun dünyasında sadece lâfızlar ve dokunma duyusuyla algılanabilen şeyler vb. vardır. Şimdi böyle birinin gayb âleminden rüya, ya da daha başka yolla bir bilgi edinmesi halinde, bu bilgi elbette ki, hayal âleminde mevcut bulunan bir kalıba girecek ve ona göre şekillenecektir.

Arap dilinden başka bir dil bilmeyen herhangi biri hakkında, eğer bir bilgi dil ile ifadesini bulacaksa, elbette ki bu sadece Arap diline has lâfız ve kalıplarla olacaktır.

Meselâ bir yerde fil ve benzeri korkunç görünümlü hayvanlar olsa, o memleket ahalisinde cin çarpması, şeytan korkutması gibi şeyler hep bu korkunç hayvanların sûretine bürünen görüntüler ile gerçekleşecektir. Başka yerde öyle olmaz. Yine meselâ bazı yerlerde, bazı şeylere çok büyük değer verilir, yiyecek ve giyeceklerden güzel şeyler bulunur. O yöre halkı, nimet ve meleklerin inişini işte bu sûretlerle algılar.

Keza bir Arap, bir şeyi yapmak, ya da bir yola çıkmak üzere iken, *"râşid"* veya *"necîh"* gibi bir kelime[90] duyarsa, bu onun için yapmak istediği şeyin güzel olduğuna bir delil olur. Tabii bu durum, Arap olmayan için söz konusu değildir. Sünnette buna dair bazı örnekler mevcuttur.

Şeriatlarda, aynı şekilde gönderilen kavimde yer etmiş bulunan telakkîler, onlarda gizli bulunan inançlar ve içlerine iyice işlemiş bulunan âdetler de dikkate alınır.

---

90 "İsabetli" ve "başarılı" anlamlarına gelen bu tür kelimeleri hayra yorarak işlerinin yolunda olduğuna inanırlardı. Buna *"fal-ı hayır"* derler.(Ç)

Bunun içindir ki deve eti ve sütü, İsrail oğullarına haram edilmiş iken İsmail oğullarına[91] helâl kılınmıştır. Yine bu esastan hareketle yenilecek şeyler konusunda temiz ve iğrenç/pis olan şeylerin belirlenmesi Arap örf ve âdetine havale edilmiştir. Yine bu esastan hareketle kız kardeş kızları, Yahudilere haram kılınmazken bize haram kılınmıştır. Çünkü onlar, bu kızları babalarının kavminden sayarlar, kendileri ile onlar arasında ne bir beraberlik, ne bir irtibat, ne de bir yakınlık var sayarlardı. Onlara göre kız kardeş kızları sanki yabancı biriydi. Bizde ise böyle değildir.

Bunun içindir ki, buzağının, annesinin sütü içerisinde pişirilmesi, bize değil, onlara haramdı. Çünkü bunun, Allah'ın yarattığını değiştirmek ve konulmuş bulunan tedbîr-i ilâhîye karşı koymak olduğu, zira bunun Allah Teâlâ'nın buzağının yetişmesi için yaratmış olduğu sütün, onun bünyesinin çözümlenmesi ve yok olması doğrultusunda kullanılması demek olduğu inancı Yahudilerin içine iyice yerleşmişti ve onlar bu inanç doğrultusunda hareket ederlerdi.

Araplar ise, böyle bir telakki ve inançtan son derece uzaktılar. Hatta onlara böyle bir yasak getirilse, hükmün gerekçesini asla anlayamayacaklardı.

Şeriatların indirilmesinde dikkate alınan husus sadece, kavimlerde yer etmiş bulunan telakkîler, haller ve inançlar değildi. Bilakis, onlar içerisinde en fazla itibara alınanı ve öncelikli olanı, insanların üzerinde yaşayageldikleri, bilerek bilmeyerek akıllarının hüsnü kabulle karşıladığı şeylerdir. Nitekim bunu, bir şeyin, başka bir şeyin suretinde temessül etmesi ilişkilerinde görürsün. Meselâ, insanları sahur yemeğinden men etme manasının, ağızlara mühür vurma suretinde temessülü böyledir. Çünkü insanlara göre bir şeyi mühürlemek, onu yasaklamak manasına gelir.

Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, O'na saygı duymalarıdır:

Esasen Allah Teâlâ'nın kulları üzerindeki hakkı, O'na karşı son derece saygılı olmaları ve emirlerine karşı en ufak bir muhalefete kalkışmamalarıdır. İnsanlar arasındaki ilişkilerde vacip olan ise, aralarında ülfet, muhabbet ve dayanışma esaslarının gerçekleştirilmesi, hiçbir kimsenin bir başkasına —kamu yararının gerektirdiği durumlar hariç— eza etmemesidir.

91 Arapların atası Hz. İbrahim'in oğlu İsmail (s.a.) .(Ç)

Bunun içindir ki, bir kimse yabancı bildiği bir kadının yatağına girse, Allah Teâlâ ile arasındaki saygı perdesini kaldırmış olacağından, —o kadın isterse kendi zevcesi bulunsun— bu onun aleyhine günah olarak yazılır. Çünkü Allah'ın emir ve hükmüne muhalefet etme cüretkârlığını göstermiştir.

Kendi karısı olduğu zannıyla, yabancı bir kadına yanaşan bir kimse ise —eğer bu konuda ihmal ve kusuru yoksa— Allah katında mazur görülür.

Bir oruç adayan kimse, adağını yerine getirmekle sorumlu olur; oysa ki adakta bulunmayanlar için böyle bir sorumluluk yoktur.

Dinde ifrata düşen kimselerin işleri zorlaştırılır. Yetime, terbiye amacıyla vurulan bir tokat güzel iken, eza vermek amacıyla vurulan tokat kötü kabul edilir. Hata eden ve unutan kimse, pek çok hükümde mazur görülür; işlediği günahtan dolayı sorumlu tutulmaz.

Bu esas muvacehesinde insanların telakkîleri, açık gizli âdetleri esas alınır ve onlar hakkında inecek şeriatlar sözü edilen telakkîler, beklentiler, örf ve âdetler doğrultusunda şekillenir.

Âdet ve telakkîlerin pek çoğunda Arap-Acem bütün insanlar müttefiktirler:

Âdetlerin ve yerleşmiş bulunan telakkîlerin pek çoğunda Arap olsun olmasın, mutedil iklimlerde yaşayan ve güzel ahlâk telakkisine sahip olan bütün insanlar müttefiktirler. Meselâ, ölülerine üzülmeleri, ona karşı iyi davranmayı güzel görmeleri, soy-sopla (hasep ve nesep) övünmeleri, gecenin üçte biri ya da dörtte biri geçince uykuya yatıp, sabahın erken vaktinde kalkmaları... gibi —daha önce insanoğlunun ihtiyaçları ve bunları gidermek için bulunan yollar (irtifaklar) bahsinde işarette bulunduğumuz diğer şeyler— bunlardan olmaktadır. Bu âdet ve telakkiler, şeriatların indirilişi sırasında en çok dikkate alınması gerekli şeylerdir. Bunlardan sonra ise, sadece şeriatın gönderilmiş olduğu kavme mahsus olan âdet ve inançların dikkatte alınması gelir. Allah Teâlâ, birinci türden olanları dikkate aldığı gibi, ikinci türden olanları da dikkate almış ve her biri için belli bir yer ayırmıştır.

Yeni peygamber, sadece tahrife uğramış kısımları değiştirir:

Bil ki: Peygamberlik, çoğu kez bir din (millet) süreci şeklinde olur. Nitekim Allah Teâlâ bu meyanda şöyle buyurmaktadır:

"Atanız İbrahim'in milleti (dini)..."[92]

"Şüphesiz İbrahim de onun (Nûh'un) milletindendi."[93]

Bunun sırrı şudur: Belli bir din üzere nesiller büyür, o dinin nişanelerine saygı gösterilerek asırlar geçer. Bunun sonucunda o dinin hükümleri, insanlar arasında iyice yayılır ve delil getirmeye ihtiyaç gösterilmeden kabullenilen aklî önermeler halini alır; artık hemen hemen inkârı kâbil olmaz. İşte böyle bir dönemde yeni bir peygamber gelir. Bu peygamberi göndermenin amacı, yerleşmiş bulunan dinin eğrilerini doğrultmak, onu yenilemek, peygamberinden yapılan nakiller arasına karışmış bulunan ve dinden olmayan şeyleri ayıklamak, bozulanları düzeltmek, halihazırda mevcut bulunan hükümleri denetlemektir. Onlar içerisinde milletlerin idaresi için takip edilen yönteme uygun olanları değiştirmeyip, bilâkis onun gereklerine uymaya çağırmak ve buna teşvik etmektir. Bozulmuş ve tahrife uğramış bulunan şeyleri ise, ihtiyaç ölçüsünce değiştirmektir. Ziyade etme ihtiyacı bulunan şey varsa, mevcut bulunanlar üzerine onları eklemektir. Bu yeni peygamber, çoğu zaman kendi getirdiği hükümlere uymalarını isterken, daha önceki peygamberden kalan esasları delil olarak kullanır. Bu durumda da "Bu peygamber, falan peygamberin milletindendir, ya da onun izindedir" gibi nitelemelere gidilir. Çoğu kez de peygamberlikler, indirilen milletlerin farklılığı sebebiyle değişiklik arzeder.

Şeriatların, ârızî ve geçici sebepler yüzünden farklı olması:

2. İkinci tür sebepler, geçici ve arızî olmaktadır. Şöyle ki: Allah Teâlâ, her ne kadar zamandan münezzeh ise de, zaman ve zamanlı olan şeylerle bir tür irtibatı bulunmaktadır. Rasûlullah'ın (s.a.) haber verdiğine göre Allah Teâlâ, her yüz seneden sonra büyük bir hadisenin olmasına hükmetmektedir. Gerek Hz. Âdem'e ve gerekse ondan sonra gelen diğer peygamberlere bu kabilden olan bazı şeyleri bildirmiştir. Nitekim bu, şefaat hadisinde açıklanmıştır. Bu hadiste her peygamberin şöyle diyeceği ifade edilmiştir:

"Şüphesiz Rabbim bugün öyle bir gazaplandı ki, daha önce hiç böyle gazaplanmamıştı; bundan sonra da öyle bir gazapta bulunmayacaktır."[94]

---

92 Hacc 22/78.

93 Sâffât 37/83.

94 Buhârî, Enbiyâ, 3, Tefsîr sûre 17/5; Müslim, Îmân, 327.

Ne zaman âlem, şeriatların indirilmesi, hükümlerin belirlenmesi, Hakk'ın, insanlığa dini indirerek tecellî etmesi için hazır hale gelir, Mele-i a'lâ, bu doğrultuda himmetlerini bir araya getirir, işte o zaman arızî basit bir sebep, ilâhî cömertlik kapısını çalmak için yeterli bir hal alır. Kim de kerem sahibi Yüce Allah'ın kapısını çalarsa, o kapı kendisine açılır.

Peygamberin duası, hükmün inmesine sebeptir:

Bahar mevsimine baksana! Bu mevsimde dikilen bir ağaç, ekilen bir tohum basit bir ameliye sonucunda tutar; oysa ki, aynı şey başka mevsimlerde kat kat fazla çalışma ile dahi gerçekleşmez. Böylesi anlarda Rasûlullah'ın (s.a.) himmeti, bir şey hakkında beklenti halinde olması, bir şey hakkında dua etmesi, bir şeye arzu duyması, onu istemesi, o şeyin olması için güçlü bir sebeptir. Onun duası, kıtlık yılını bolluğa çevirebiliyor, büyük bir orduya galebe çalıyor, yiyecek ve içeceği gözle görülür şekilde çoğaltıyorsa, aynı dua, şer'î bir hükmün inmesine neden sebep olmasın?! Kaldı ki hüküm, bir ruh-ı latîftir; ancak misalî vücud ile belirlenir.

Bu esasa göre, her bir peygamber zamanında sözü edilen büyük bir hadisenin meydana gelmesi ve bu yüzden o peygamberin Allah'a sığınması gerekir. *İfk*[95] hadisesi, birinin Rasûlullah'a (s.a.) gelip bir soru sorması, Rasûlullah'ın (s.a.) onun hakkında insanlarla konuşması —ki *zıhâr*[96] hükmü böyle inmiştir— gibi, bunlar hükümlerin indirilmesine ve meselenin açıklık kazanmasına sebep olmaktadır.

Öbür taraftan insanların taate karşı duyarsız olmaları, boyun eğmeye yanaşmamaları, isyan üzere devamlılıkları; keza bir şeye karşı aşırı arzuları, ona dört elle sarılmaları ve terki halinde Allah katında günahkâr olacaklarına dair itikatları... o şeyin tekitli bir şekilde vacip ya da haram kılınmasına sebep teşkil etmektedir.

İlâhî cömertlik hazinesinin yağmasını isteme konusunda bütün bunlar şuna benzer: Salih, âl-i himmet sahibi bir insan, ruhaniyetin ve saadet kuvvetinin yayılacağı anı kollar ve o anda bütün

---

95 Rasûlullah'ın (s.a.) eşi Hz. Âişe validemize yapılan iftira olayı. Allah Teâlâ, bizzat Kur'ân-ı Kerîm'de validemizi temize çıkarmıştır (bkz. Nûr 24/11-12). (Ç)

96 Bir kimsenin, karısını, anasının sırtına benzetmesi suretiyle yaptığı bir yemindir. Eskiden bu sözle kadın, kocasına haram sayılırdı. İslâm, bu hükmü değiştirdi ve keffâret hükmü getirdi. (bkz. Mücâdele 58/1-4) (Ç)

kalbiyle Allah'a yönelerek O'ndan istekte bulunur. Böyle birinin isteği çok sürmez, hemen kabul edilir. Aşağıdaki âyet-i kerîmede bu mânâya işaret bulunmaktadır:

"Ey iman edenler! Açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayın. Eğer Kur'ân indirilirken onları sorarsanız size açıklanır."[97]

Şeriatlarda ilke olarak benimsenen şey, hükümlerin indirilişini gerektiren bu tür sebeplerin az olmasıdır. Çünkü bu tür sebepler, genelde o dönemin maslahatını gerçekleştirmeye yönelik olur ve bunların fazla olması, çoğu zaman daha sonra gelecek nesilleri sıkıntıya sokar. Bunun içindir ki Rasûlullah (s.a.) soru sorulmasından çok hoşlanmazdı ve şöyle derdi:

"Sizi bıraktığım sürece, siz de beni rahat bırakın. Çünkü sizden öncekiler, çok soru sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri yüzünden helâk olmuşlardır."[98]

Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Müslümanlar hakkında en büyük vebal altına giren, bir şey hakkında soru soran ve sorusuyla o şeyin haram kılınmasına sebep olan kimsedir."[99]

Haberde de şöyle gelmiştir:

"Eğer İsrail oğulları, herhangi bir sığır boğazlasalardı,[100] *kifayet ederdi; ancak öyle yapmadılar, zorlaştırdılar; Allah da işlerini zorlaştırdı."*

Allah'u a'lem!

---

97 Mâide 5/101.

98 Müslim, Hacc, 412; Nesâî, Menâsik, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 1.

99 Buhârî, İ'tisâm, 3; Müslim, Fedâil, 132.

100 Bakara 2/66-71 âyetlerine atıf yapılmaktadır.(Ç)

5) Şeriatlara (Menâhic) uyma sebebiyle sorgulanmanın sebepleri

Şeriatların getirdiği davranış kalıplarına uymakta sevap ya da azap var mıdır?

Şimdi Allah Teâlâ'nın insanlara göndermiş olduğu şeriatlar ve yollar üzerinde duralım. Acaba bunlar sebebiyle —aynen iyilikler ve kötülüklerin esasında olduğu gibi— sevap ve azap gerekir mi? Yoksa, bunlar sadece mahal (*mazinne*), sûret ve kalıplara esas olan mana üzerine mi terettüp eder?

Meselâ, bir vakit namazı terkeden kimse, eğer kalbi huşu ile dolu ise, o namazı terkettiği için azap görür mü?

Rükünlerine, şartlarına riayet ederek, zimmetinden düşecek şekilde namaz kılan bir kimse, eğer huşu namına bir şey duymamış ve kıldığı namaz kalbinin derinliklerine ulaşmamışsa, acaba bu kıldığı namazdan dolayı sevap kazanır mı?

Burada üzerinde durmak istediğimiz konu, şeriatların getirdiği masiyetlerin büyük bir mefsedet olduğu noktası değildir. Çünkü masiyetler haddizatında doğru yola uymaz, günah kapısını açar ve müslümanlar cemaatine nisbetle hiyanet olur, mahalleye, şehre ve bütün ülkeye zarar verir. Bu şuna benzer. Şehri su baskınlarından korumak için sed yapılmış ve böylece sular kontrol altına alınmıştır. Birisi gelip, seddi yıkmış; kendisini kurtarmış ama şehir halkını helâk etmiştir. Aksine burada üzerinde durmak istediğimiz konu, kişinin bizzat kendi nefsine yönelik olarak organının işlediği kötülük ve iyiliklerle kuşatılması noktasıdır.

Sevap ve azabın terettübü konusunda farklı görüşler vardır:

Bütün İslâm âlimleri icmâ halinde şunu kabul etmişlerdir:

Bizzat şeriatların getirmiş olduğu davranış kurallarına uyup uymama yüzünden sevap ve azap gerekir. Muhakkikler, ilimde derinliğe ulaşmışlar (*rüsûh erbabı*) peygamberlerin havarîleri ve bütün din bilginleri, bununla birlikte sözü edilen davranış kalıp ve suretlerinin esas ve ruh ile olan ilişki ve münasebetini de kavramakta, onlara da itibar etmektedirler.

Şeriat bilginleri, sadece birinci ile yetinirler.

İslâm filozofları ise, şu görüştedirler: Azap ve sevap, nefsânî sıfatlar ve ruha sinmiş huylar sebebiyle gerekir. Şeriatlarda, bunların sûret ve kalıplarının zikredilmesinin sebebi, çok ince olan mananın insanların zihinlerine indirgenmesi, anlaşılır kılınması içindir. Bunların görüşüne göre konu, kısaca bu şekilde izah edilmektedir.

Ben derim ki: Bu konuda gerçek, ümmetin muhakkik âlimlerinin kabul ettiği görüştür. Bu görüşü şöyle açıklayabiliriz: Şüphesiz şeriatlar durup dururken konulmaz; onları hazırlayan, manaların kalıba konulmasını gerektiren, benzer şeyler içerisinden birini diğerlerine tercihi gerektiren sâikler ve sebepler vardır.

Hak Teâlâ bilir ki, bir milletin, söz konusu edilen şeriatlar (belirli davranış kalıpları) ve takip edilen yollar olmaksızın din ile amel etmesi mümkün değildir. Keza, getirilen konumun da, onlar için en uygun konum olduğunu bilir. Böylece şeriatlar, Hak Teâlâ'nın kavimlere yönelik ezelî inayetinin bir sonucu olarak belirlenmiş bulunur. Sonra ne zaman âlem, şeriatların getirdiği sûretlerin feyiz yoluyla taşması ve misalî kalıplarının ortaya çıkarılması için hazır hale gelirse, onlar birer davranış kalıbı olarak dışa vurulur ve o anda artık bunlar, dinin esaslarından biri halini alır.

Allah Teâlâ, Mele-i a'lâ'ya mazinnelerin, esaslar yerine kaim olduğunu ilham eder:

Allah Teâlâ, Mele-i a'lâ'ya bu bilgiyi indirir ve onlara mahallerin (*mazinne*), esaslar yerine kaim olduğunu; davranış kalıplarının, manaların sûret ve şekilleri bulunduğunu ve bir kavmin ancak bunlar aracılığıyla yükümlü tutulabileceklerini ilham eder. İşte o zaman Hazîre-i kuds'te bir tür icmâ oluşur: Şeriatlarca belirlenen davranış kalıpları, manaya nisbetle lâfız; varlığa nisbetle zihinde teşekkül eden ve kendisinden alınan sûret, modele nisbetle resim, mefhuma nisbetle yazı mesabesindedir. Bütün bunlarda, delâlet eden ile medlûlü (mefhumu, delâlet ettiği şey) arasındaki

ilişki güçlendikçe, aralarında ayrılmazlık (telâzum) ve örtüşme tamamlandıkça, artık onun, o olduğuna dair icmâ oluşur[101], sonra bu bilginin sûreti ya da hakikati Arap-Acem bütün insanların zihinlerinde yer eder ve o şeyin üzerinde görüş birliği ederler. İnsan olup da içinde böyle bir yaklaşım bulundurmayan hiçbir kimse göremezsin. Belki biz bu şeyi, *"vücûd şebehî li'l-medlûl"*[102] diye isimlendirebiliriz. Bazen bu varlığın ilginç sonuçları olabilir ki, araştırıcılara bu gizli değildir. Şeriatlarda bunların bir kısmı dikkate alınmıştır. Bu yüzdendir ki sadaka, yardımda bulunanların kiri sayılmış, mübtezel işlerin yapılması karşılığında alınan ücretler mekruh görülmüştür.

Allah Teâlâ, peygamber gönderdiği zaman, onu Ruhu'l-Kuds ile teyit eder:

Sonra Allah Teâlâ, peygamber gönderdiğinde, onu Ruhu'l-Kuds ile destekler, kalbine kavmini ıslah etmesi düşüncesini üfler, ruhunun cevherine, şerî hükümlerin inmesi ve misalî sûretlerin ortaya çıkması için geniş bir kapı aralar. Peygamber de bütün gayretini ortaya koyar ve çalışır. Bütün himmetini toplayarak kendisini destekleyenler için hayır dua, muhalefet edenlere de lânet eder. Onların himmetleri yedi kat semayı yararak öteye geçer; onlar yağmur isterler, ortalıkta en ufak bir bulut parçası yoktur, derken aynı anda dağlar gibi bulutlar peydah olur ve yağmur yağar. Onlar dua ederler ve duaları bereketiyle ölüler dirilir. İşte bütün bunların sonucunda Hazîre-i kuds'te rıza ve gazap oluşur. Aşağıdaki hadiste bu manaya işaret vardır:

"İbrahim, Mekke'yi haram bölge ilân etmiş ve insanları oraya davet etmiştir. Ben de, —İbrahim'in Mekke'yi haram bölge ilân ettiği gibi— Medine'yi haram bölge ilân ettim ve onun müddü ve sâ'ı hakkında —İbrahim'in Mekke hakkında dua ettiği gibi— hayır dua ettim."[103]

Mele-i a'lâ, emrettiği ve yasakladığı hususlarda peygamberi destekler:

Sonra bu kul, Allah Teâlâ'nın şunu şunu emrettiğini, Mele-i a'lâ'nın emrettiği ve yasakladığı hususlarda peygamberi destekle-

---

101 Yani davranış kalıbı ile, onun temsil ettiği mana özdeşleşir.(Ç)

102 "Delâlet edilen mananın timsali" diye çevirebiliriz.(Ç)

103 Buhârî, Büyû', 53.

diğini bilirse, yine şunu şunu ihmal etmenin, şuna şuna da yeltenmenin Allah Teâlâ'ya karşı işlenmiş bir cüretkârlık, O'nun hakkına saygısızlık olduğunu bilirse, sonra göre göre ve bile bile, o fiile yeltenirse, elbette ki bu, ancak basireti örten büyük bir perde ve melekî gücün kesin tarzda devre dışı bırakılması sonucunda olabilecektir. Bu ise, hatanın nefisle kâim olması sonucunu gerektirecektir. İnsan, içinden gelerek zor bir amele yönelir, bunu insanlara gösteriş için yapmaz, aksine sadece Allah Teâlâ'ya yaklaşmak ve Onun rızasını kazanmak amacında bulunursa, elbette ki bu durum da o insanın, bürünmüş olduğu büyük ihsân perdesinden ve hayvanî yönünün tam anlamda kırılmış olmasından kaynaklanacaktır. Bu da, iyiliğin nefisle kâim olabileceği sonucunu gerektirecektir.

Herhangi bir vakit namazı terkeden bir insanın durumuna gelince, bu konuda onun namazı niçin terkettiği, onu öyle davranmaya iten sebebin ne olduğu üzerinde durmak gerekecektir. Eğer unutmuş, uyumuş, vacipliğini bilmemiş, ya da ciddî bir meşgale yüzünden kılmaya imkân bulamamış ise, din bunun bir günah olmadığını beyan etmiştir. Eğer mazeretsiz, kılma imkânı bulunduğu halde bile bile terketmişse, elbette ki onun bu tavrı, dinî duygularının zayıflığı, basiretini engelleyen şeytanî ya da nefsânî bir perde sonucu olacaktır. Bu ise, onun nefsine yönelik bir durumdur.

Namazı kılan ve üzerine vacip olan şeyi eda etmiş olan kimsenin durumuna gelince, onun durumunun da ele alınması gereklidir: Eğer bu kimse, riya, kendini kabul ettirme için, ya da âdet yerini bulsun veya lâf olsun diye kılmışsa, din, böyle bir insanın itaat içerisinde olmadığını ve yaptığı fiilin dikkate alınmayacağını açıklamış bulunmaktadır.

Eğer Allah Teâlâ'ya yaklaşmak için işlemiş, inanarak ve sevabını bekleyerek, vaad olunan sonucu tasdik ederek yönelmişse, fiili işlerken niyet üzere bulunmuş ve sırf Allah için ihlâs ile işlemişse, hiç kuşkusuz o kişi ile Allah Teâlâ arasında —iğne ucu kadarcık da olsa— bir kapı aralanacıktır.

Şehri helâk edip de kendisini kurtaran kimse örneğine gelince, bir kere bu kimsenin, kendisini kurtarmış olduğunu kabul etmiyoruz. Nasıl kurtarabilir ki?! Allah Teâlâ'nın öyle melekleri vardır ki, bunların bütün himmetleri, yeryüzünün ıslâhı için uğraşanlara rahmet, fitne fesat çıkarmak için uğraşanlara da lânet okumaktadırlar. Onların duaları ise Allah Teâlâ'nın kerem kapısını çalmakta ve bu, şöyle ya da böyle o kimseye ceza indirilmesi için

bir sebep olmaktadır. Dahası Allah Teâlâ'nın insanlara yönelik özel bir ilgisi bulunmaktadır ve haddizatında bu ilgi, o kimselerin cezalandırılmasını gerekli kılmaktadır. Şu kadar ki kavranmasındaki incelik yüzünden, meleklerin dualarını biz Allah Teâlâ'nın bu ilgisine alâmet yapmaktayız.

Allah'u a'lem!

6) Hüküm ve illet

Allah Teâlâ'nın kulların fiillerinden razı olması ya da gazaplanması hükümdür:

Bil ki: Kulların öyle fiilleri vardır ki, âlemlerin Rabbi, o fiiller yüzünden onları işleyenlerden razı olmakta; öyle fiiller de vardır ki, onlar yüzünden Allah Teâlâ gazap etmektedir. Bazı fiiller ise, ilâhî rıza ya da gazap gerektirmemektedir. Allah Teâlâ'nın yüce hikmeti ve sonsuz rahmeti, insanlara peygamberler göndererek, onlara kendi dilleriyle neyin rızaya, neyin de gazaba neden olduğunu bildirmesini gerektirmiştir. Böylece birinci türden olanların yapılması, ikinci türden olan fiillerin de terki istenecektir. Yine gönderilen peygamberler, bunların dışında kalan daha başka meseleleri de onlara bildirecek ve sonuçta şu âyette belirtilen husus gerçekleştirilmiş olacaktır:

"Helâk olanın açık bir delille helâk olması, yaşayanın da açık bir delille yaşaması için böyle yaptı."[104]

Rıza ve gazabın fiile taalluk etmesi, fiilin onlardan birine sebep olması ve bunun sonucunda bir şeyin işlenmesinin ya da terkinin istenmesi, veyahut da kulun tercihine bırakılması **hüküm** adını almaktadır.

Allah Teâlâ'nın insanlardan bir şeyin işlenmesini ya da terkini istemesi, sevap ve azabı gerektirmektedir:

Talep bazen güçlü olmakta ve yapılması istenilen fiilin işlen-

---

104 Enfâl 8/42.

mesi halinde rıza ve sevabı, terki istenilen fiilin yapılması halinde de gazap ve azabı gerektirmektedir. Bazen de talep güçlü olmamakta ve dolayısıyla, işlenilmesi istenilen fiilin yapılması halinde rıza ve sevabı gerekli kılarken, terki durumunda gazap ve azabı gerektirmemektedir.

Aynı şekilde yasak (*nehiy*) da bazen güçlü olmakta ve bu durumda yasağa riayet edilmesi halinde rıza ve sevap, yasak olan şeyin işlenmesi halinde de gazap ve azap gerekmektedir. Bazen ise yasak güçlü olmamakta, bu durumda terki istenilen şeye yanaşılmaması halinde sevap ve rıza gerekirken, işlenmesi halinde gazap ve azap gerekmemektedir. Bu konuda bildiğin ve insanların konuşmaları sırasında kullanmış oldukları talep ve men lâfızlarına dikkat ettiğinde, şunu göreceksin: Rıza ve gazaba müncer olması bakımından talep ve men lâfızları bağlayıcı olan ve olmayan şeklinde tabiî olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunun sonucunda da hükümler aşağıdaki kısımlara ayrılacaktır:

Hükümler beş kısımdır:

(Teklifî) hükümler beş kısımdır:

1. Îcâb (*vâcib*).
2. Nedb (*mendûb*),
3. İbâha (*mübâh*)
4. Kerâhiye (*mekrûh*),
5. Tahrîm (*haram*).

İlâhî hitabın, teker teker bütün fiillere yönelik olarak gelmiş olmasına imkân yoktur. Çünkü fiiller, sonsuz niteliktedir ve insanların onları ihata edebilme imkânları yoktur. Bu durumda, onlara yönelik hitapların küllî kaziyyeler (genel önermeler) şeklinde olması zorunlu olmuştur. Böylece çok olan, az ile düzene konulabilecek, sonsuz nitelikte olan fer'îler bunlar sayesinde ihata edilebilecek, böylece insanların fiillerinin hükmü öğrenilebilecektir. Sayısız cüz'î durumlara tatbik edilmek üzere küllî kaideler geliştiren ilim dallarına baktığımızda, orada da durumun aynı olduğunu görürüz. Meselâ Nahiv âlimi, *"Fail, merfûdur."* şeklinde bir kural söyler. Dinleyici onun bu sözünü ezberler ve bu kural sayesinde, *"Kâme Zeyd'un."* sözündeki Zeyd'in; *"Ka'ade Amr'un."* cümlesindeki Amr'ın cümle içerisindeki durumunu öğrenmiş olur ve benzeri bütün cümleleri bu kurala uygulayabilir.

Hükmün etrafında dönüp dolaştığı cami nokta:

Sonsuz nitelikte olan fer'îleri, belli bir yere oturtan toplayıcı (*cami'*) vasıf, hükmün mihverini oluşturan *"illet"* olmaktadır.

İllet iki kısımdır:

1. Mükelleflerin halinin dikkate alındığı kısım:

Birinci kısım illette, mükelleflerin içinde bulunduğu hal dikkate alınır. Mükelleflerden hiç ayrılmayan daimî bir halin bulunması mümkün değildir. Dolayısıyla hitabın içeriğinin, bir emirle sürekli bir yükümlülük getirmesi söz konusu olmaz. Zira mükelleflerin böyle bir yükümlülüğe güç yetirmeleri imkânsızdır. Bundan sadece iman konusu müstesna olabilir. Hiç şüphesiz iman, mükelleften ayrılması düşünülemeyen ve ancak bu sayede muhatap olması sahih olan bir sıfat ile, sürekli arka arkaya ortaya çıkan ve onun yerini tutan *hey'et*ten mürekkep bir hal sayılır. Bu kısmın büyük çoğunluğunu ibadetlerle ilgili hükümler oluşturur.

*"Hey'et"*ten maksat; vaktin girmesi, imkân verici güce sahip olunması (*istitaat*), güçlüğün söz konusu olması, bir şeyin irade edilmesi... vb. gibi şeylerdir. Meselâ şeriat şöyle der: "Kim akıllı ve ergen olduğu halde namaz vakti girerse, namaz kılması vacip olur; kim akıllı, ergen ve takati yerinde olduğu halde Ramazan ayına yetişirse, oruç tutması vacip olur; kim nisap[105] miktarı mala sahip olur ve üzerinden de bir sene geçerse zekât vermesi gerekir; kim yolculuk halinde olursa namazlarını kısaltarak kılması ve isterse oruç tutmaması kendisi için caiz olur; kim namaz kılmak ister ve abdestsiz olursa, kendisine abdest alması vacip olur." Bu gibi yerlerde, muhtemelen pek çok emirde dikkate alınan sıfatlar düşer ve diğerlerinden ayrıcalıklı bulunan sıfat temayüz eder. Bu durumda o temayüz eden sıfat, *"illet"* diye isimlendirilebilir. Buna göre meselâ, "Namazın illeti, vaktin girmesidir.", "Orucun illeti, ayın girmesidir." denilir. Bazen Şâri' Teâlâ, bu sıfatlardan sadece bir kısmını etkin kılabilir. Meselâ, zekât konusunda nisaba malik olan kimsenin, bir ya da iki yıllık zekâtını önceden vermesinin caiz görülmesi gibi. Oysa ki nisaba mâlik olmayan için böyle bir hüküm yoktur. Bu durumda fakîh, her hak sahibine hakkını verir ve bir kısmını sebeb ile, diğer bir kısmını da şart ile tahsis eder.

---

105 Nisap, asgarî zenginlik sınırıdır. Belirli şartları haiz olan bu miktarda mala sahip olan kişi zengin sayılır ve kendisine bazı malî yükümlülükler terettüp eder.(Ç)

2. Fiilin üzerinde vuku bulduğu halin dikkate alındığı kısım:

İkincisi, fiilin üzerinde ya da beraberinde bulunduğu halin dikkate alındığı kısımdır. Bu:

a) Ya ayrılmaz özellikte bir sıfattır. Meselâ, Şâri' Teâlâ'nın "İçki içmek haramdır, domuz yemek haramdır, köpek dişli yırtıcı hayvanları ve pençeli kuşları yemek haramdır, annelerin nikâhlanması haramdır." buyurması gibi.

b) Ya da onun yerini tutan sonradan peyda olan sıfattır: Şu âyetlerde olduğu gibi:

"Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan (başkalarına) bir ibret olmak üzere ellerini kesin."[106]

"Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun."[107]

Bazen (hüküm), fiilin üzerinde vuku bulduğu hallerden iki ya da daha fazlasını bir arada toplayabilir. Şâri' Teâlâ'nın, "Muhsan (evli) zinâkârın recmedilmesi, muhsan olmayanın ise sopa (celd) cezasına çarptırılması gerekir." şeklinde hükmetmesi böyledir.

Bazen de, mükellefin hali ile, fiilin üzerinde vuku bulduğu hali birleştirebilir: "Altın ve ipek, ümmetin erkeklerine haramdır, kadınlarına ise helâldir." hükmü gibi.

Rıza ve gazap halinin fiillere taalluk etmesi mutlaka bir sebebe mebnîdir:

Allah'ın dininde hikmetsiz, rastgele konulmuş hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla rıza ve gazap halinin fiillere taalluk etmesi, mutlaka bir sebebe mebnîdir. Şöyle ki: Rıza ve gazap halinin hakikatte taalluk ettiği sûretler vardır. Bunlar iki türlüdür:

a) İyilikler, kötülükler, ihtiyaçların giderilme yolları, bunların ziyanı ve buna benzer durumlar.

b) Şeriatlar ve takip edilen yollarla ilgili olan şeyler. Bunlar, dinde tahrife gitme kapısının kapatılması, ondan sıyrılmadan kaçınılması vb. gibi şeylerdir. Bunların mahalleri ve kendilerinden

---

106 Mâide 5/39.

107 Nûr 24/2.

Bu iki âyette ifade edilen hırsızlık ve zina sıfatları mahalde kalıcı değil, sonradan ortaya çıkmış arızî niteliklerdir.(Ç)

ayrılmaz sonuçları vardır ki, rıza ve gazap hali işte bunlara taalluk eder ve daha geniş bir açıdan onlara nisbet edilir.

Bunu bir örnekle açıklayalım: "Hastalığın iyileşmesinin illeti, ilacın kullanılmasıdır." denir. Aslında illet, vücuda rahatsızlık veren unsurların (hılt ç. ahlât) olgunlaşması veya dışarı atılmasıdır. Bu ise, genelde ilacın alınmasından sonra meydana gelen bir şey olup, bizzat ilacın alınması değildir.

Yine şöyle denilir: "Hummanın illeti, bazen güneş altında oturmak, bazen ağır bir hareket, bazen de hararet özellikli bir besinin alınması olabilir." Gerçekte ise illet, unsurların (ahlât) sıcaklığıdır. Aslında bu tektir; ancak kendisine götüren yollar ve suretler vardır. Bu durumda usûl ile yetinme, yolların ve mahallerin çokluğuna itibarı terketme, nazarî ilimlerde derinleşmiş kimselerin —çoğunluğun değil— dili (yaklaşımı) olur. Oysa ki şeriat, çoğunluğun dili üzere gelmiştir.

Hükmün illetinin, çoğunluk tarafından bilinebilen bir özellik olması gerekir:

Bu durumda hükmün illetinin, çoğunluk tarafından bilinebilen bir özellik olması, onlara hakikatinin kapalı kalmaması, varlığının yokluğuyla karışmaması lâzımdır. Keza (hükmün), rıza ve gazap halinin taalluk ettiği bir esasa mahal olması gerekir. Bu da illetin, ya o esasa müncer bulunması, ya da onunla hep birlikte bulunması vb. gibi bir yolla olur. Meselâ, içki içme gibi. Çünkü içki içme, ilâhî gazabın taalluk edeceği iyilikten yüz çevirerek kötülüklere dalma, yeryüzünde fitne ve fesat çıkarma, şehir ve aile düzenini bozma gibi mefsedetlere mahal bulunmaktadır. İçki, genelde bu gibi sonuçları doğurur; dolayısıyla içki türüne yönelik olarak yasak hükmü gelmiştir.

Ancak temayüz eden özellik illet olabilir:

Bir şeye ait ayrılmaz özellikler ve ona götüren yollar bulunduğu zaman, bunlar arasında illet olabilecek özellik, diğerlerinden herhangi bir şekilde temayüz eden özellik olacaktır. Bu da, açıklık ve munzabıtlık yönünden veya asıl ile aralarındaki ayrılmazlık cihetinden, ya da daha başka bir yoldan diğerlerine olan üstünlük yoluyla olur. Meselâ namazı kısaltma ve oruç tutmama ruhsatını ele alalım. Bu ruhsat hükmü, sair meşakkat verici durumlara değil de, sadece hastalık ve yolculuk hallerine münhasır kılınmıştır. Çünkü demircilik, ziraatçilik gibi zor kazanç yolları, her ne kadar

zorluk ve sıkıntıya sebep oluyorsa da, taati ihlâl edici bir mahiyet arzetmektedir. Zira bu yolla hayatın kazanılması devamlılık arzetmekte, kişinin geçimi ona bağlı bulunmaktadır. (Dolayısıyla illetin meşakkat olması, maksadı ortadan kaldırıcı bir sonuca ulaştırabilmektedir. Öyleyse illet olabilecek özellikte değildir).

(İllet olarak) sıcaklık ve soğukluğun bulunması desek, bunlar munzabıt değildir. Çünkü bunların çeşitli mertebeleri vardır; sayılmaları, bazı alâmet ve belirtiler ikame ederek belirlenmeleri zordur.

İlletin belirlenmesi sırasında, mevcut özellikler ayıklanırken dikkate alınacak hususlar, sadece zevk-i tabiîleri bozulmamış olan ilk nesillerce bilinen ve yaygın kabul edilen özellikler (*mazinne*) dikkate alınır. Yolculuk ve hastalığın illetliği konusunda onlar arasında bir kapalılık durumu yoktu. Gerçi bugün, eski safiyetlerini koruyan Arap neslinin son bulmuş olması ve çeşitli ihtimallere dalınması yüzünden eski halis Arapların sahip oldukları zevk-i selîmin bozulması sonucunda karışıklık bulunuyorsa da, esas alınacak olan, onlar olduğundan bir karışıklık söz konusu olmayacaktır.

Allah'u a'lem!

7) Farzların, rükünlerin ve âdâbın belirlenmesini gerektiren maslahatlar

Bil ki: Ümmet siyaseti, her taat için en üst ve en alt olmak üzere iki sınır konulmasını gerektirir. En üst sınır, maksadı en iyi şekilde gerçekleştirecek olan düzeydir. En alt sınır ise, kısmen de olsa maksadı gerçekleştiren ve daha aşağıda olanın ise artık dikkate alınmadığı bir düzeydir.

Şöyle ki: Şâri' Teâlâ'nın insanlardan bir şey istemesi ve sonra o şeyin parçalarını, sûretini, istenilen miktarı belirlememesi, şeriatın ruhuna ters düşer.

Herkesin, âdâb ve tamamlayıcı unsurlarla bağlayıcı olarak yükümlü tutulmalarına da imkân yoktur. Çünkü bu, iş-güç sahipleri için muhal ya da çok zor bir yükümlülük olur. Ümmet siyaseti, aşırılıklar üzerine değil, orta yol (*itidal*) esası üzerine kurulur.

En alt düzeyle yetinerek en üst seviyenin ihmaline de imkân yoktur; çünkü en üst düzeyde kulluk icrasında bulunmak, dinde öncü olanların meşrebi, ihlâs sahiplerinin arzusudur. Böyle bir şeyi ihmal etmek, Allah Teâlâ'nın lütuf ve keremine uygun düşmez. Şu halde mutlaka en alt düzeyin beyan edilmesi ve herkese yönelik sorumluluğun bununla olduğunu belirlemesi, bunun ötesinde olan üst düzeyi de belirlemesi ve fakat bağlayıcı olmaksızın mendup kılması gerekecektir.

Herkesi yükümlü tuttuğu kısım çeşitli türlere ayrılır:

a) Miktar olarak belirlenmiş taatler: Beş vakit namaz, Ramazan orucu gibi.

b) Taatlerin cüz'leri olan ve onlarsız dikkate alınmayan şey-

ler: Namaza nisbetle iftitah (başlangıç) tekbirinin alınması, Fâtiha sûresinin okunması gibi. Bunlara *"rükün"* adı verilir.

c) İstenilen şeyin bir parçası olmayan, onun mahiyeti haricinde bulunan, fakat onsuz sahih kabul edilmeyen şeyler. Bunlara da, *"şart"* denilir, Namaza nisbetle abdestli olmak gibi.

Bir şeyin rükün kılınması, bir sebebe dayanır:

Bil ki: Bir şeyin rükün kılınması, bazen doğal olarak öyle olması gerektiği için olur, bazen de sonradan ortaya çıkan bir sebebe mebnî olur.

Birincisi: Söz konusu taat, ancak o şey sayesinde var olur ve bir fayda sağlar. Namaza nisbetle, rükû ve secde; oruca nisbetle, yeme, içme ve cinsî ilişkiden el çekme gibi. Yahut, rükün mübhem ve gizli bulunan bir şeyi munzabıt hale getirmek için olur. Tekbir gibi. Zira bu, niyete açıklık kazandırmak ve bulundurulmasını sağlamak için gereklidir. Fâtiha, okunacak duayı belirli kılar; selâm, namazdan çıkmayı vakara ve tazîme ters düşmeyen bir fiille sağlayarak munzabıt hale getirir.

İkincisi: Başka bir sebep dolayısıyla vacip olur. Bu özellikte olan şey de namaz için bir rükün kılınır. Çünkü onu tamamlamakta ve ondan beklenen amacın tam olarak gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu durumda onun, mutlaka uyulması gereken bir kural şekline sokulması son derece güzel olacaktır. Bazı mezheplere göre zamm-ı sûrenin[108] rükünlüğü böyledir. Çünkü Kur'ân, Allah'ın nişanelerindendir. Dolayısıyla ona saygı gösterilmesi ve hiçbir şekilde ihmal edilmemesi gerekir. Hal böyle olunca en güçlü olan, en sık işlenen ve teklîfçe en kapsamlı olan bir ibadette onu okumayı emretmek kadar güzel bir şey olmayacaktır.

Bazen birbirine karışan iki şeyin arasını ayırmak, ya da bir şeyin mukaddimesi olanla, müstakil varlığı olan iki şey arasını tefrik etmek bir şeyin bulunmasına bağlı olur ve o şey rükün kılınır; yerine getirilmesi emrolunur. Rükû ile secde arasında doğrulmak gibi. Bu sayede, secdenin mukaddimesi olan eğilmek ile baş ile saygı demek olan rükû arası ayrılmış olur. Nikâh akdinde îcâb, kabûl, şahitlerin ve velinin hazır bulunması, kadının rızasının ol-

---

108 Namazda Fâtiha sûresini okuduktan sonra belli bir miktar Kur'ân okumak.(Ç)

ması gibi. Çünkü zina ile nikâhın arasını ancak bu sayede ayırabiliriz. Bazı rükünlerin, her iki gerekçeye de uymaları mümkündür.

Şart da, rükün gibidir:

Rükün hakkında arzettiğimiz hususlar, aynısıyla şart için de geçerlidir. O da, rükne kıyas edilmelidir. Bazen bir şey, bir sebep yüzünden vacip olur ve o şey, dinî şeâirden bazı şeylerin —şanını yüceltmek için— şartı kılınır. Artık o, şart kılınan şey bulunmadıkça tamam olmaz. Namaz kılarken kıbleye yönelmek gibi. Ka'be, Allah Teâlâ'nın nişanelerinden olduğu için, ona saygı göstermek gerekir. Ka'be'ye gösterilecek en büyük saygı da, en yüce bir halde iken ona karşı saygıyla yönelmektir. Allah Teâlâ'ya ait bazı nişanelerin bulunduğu belli bir yere yönelmek, namaz kılanı uyarır ve onun daha fazla huşu ve takva üzere olmasını sağlar, kölelerin efendinin huzurunda kıyam etmeleri halini hatırlatır. İşte bu özellik, kıbleye dönmenin, namazın bir şartı olmasını gerekli kılmıştır.

Belirli bir şekle uyma şartı, pek çok yerde faydalı olmaktadır:

Bazen bir şey, belirli bir şekle uymadan yapılınca hiçbir mana ifade etmeyebilir. Dolayısıyle, sıhhat şartı olarak, o şeyin bulunması ileri sürülür. Meselâ niyet gibi. Çünkü ameller, iç âlemini dışa vuran sûretler ve kalıplar olduğu için etkin olmaktadır. Namaz, huşu ve itaatin simgesidir; bunun niyetsiz varlığı düşünülemez. Başka bir yaklaşımla kıbleye yönelinmesi de böyledir. Çünkü kalbin yönelmesi gizli bir iş olduğundan, Allah'ın nişanelerinden olan Ka'be'ye yüzün döndürülmesi, onun yerine ikâme edilmiş olmaktadır. Abdest alma, avret yerini örtme, pisliklerden/günahlardan kaçınma da böyledir. Kalp ile gösterilen saygı işi açık olmadığından, insanın hükümdar ya da benzeri büyük bir zatın huzurunda yapmak gereğini duyduğu, insanların saygı şekli kabul ettiği ve kalplerinde yer ettiği, Arap-Acem bütün ulusların üzerinde görüş birliği ettiği zahirî davranış biçimleri, kalbî saygının yerine geçmek üzere ikâme edilmiştir.

Bir taatin farz kılınması esnasında dikkate alınan hususlar:

Taatler içerisinden bir şeyin farz kılınması halinde mutlaka şu esaslar göz önünde bulundurulur:

1. Zor yükümlülüklere yer yoktur:

Teşrî sırasında dikkate alınan esaslardan biri, yükümlülüklerin kolay olmasına dikkat etmektir. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisi bunu açıklamaktadır:

"Eğer ümmetime meşakkat verecek olmasaydım, onlara, her namaz esnasında misvak kullanmalarını emrederdim."[109]

Bu hadisin izahı bir başka hadiste şöyle gelmiştir:

"Eğer ümmetime meşakkat verecek olmasaydım, her namaz esnasında, onlara abdest almalarını farz kıldığım gibi, misvak kullanmalarını da farz kılardım."[110]

2. Gerekli miktar yazılacaktır:

Bir ulus, bir şey hakkında, onu terketmenin ve hakkında ihmal göstermenin Allah Teâlâ'ya karşı bir saygısızlık olduğuna inanır ve bu inanç onların içinde iyice yer ederse —ki bu daha önceki bir peygamberden kendilerine nakledilmiş olmak ve üzerinde görüş birliği etmek vb. gibi yollarla olur— o zaman hikmet-i ilâhî, o şeyin onlar üzerine yazılmasını (farz kılınmasını) gerektirir. Deve eti ve sütünün İsrail oğulları üzerine haram kılınması böyle olmuştur. Rasûlullah'ın (s.a.) teravih namazı hakkında:

"Onun, sizin üzerinize yazılmasından korktum."[111] buyurması da bu manayı ifade etmektedir.

3. Yükümlülük konusu açık ve munzabıt olacaktır:

Teşrî sırasında dikkate alınan esaslardan biri de yükümlülük adına getirilecek her şeyin, açık ve munzabıt olması, gizli ve kapalı olmamasıdır. Bunun içindir ki, haya ve diğer ahlâkî faziletler İslâm'ın esaslarından —her ne kadar onun dallarından ise de— sayılmamıştır.

Farz yükümlülüklerin en üst ve en alt sınırı:

Sonra en alt sınır, rahat ve sıkıntı anlarına göre değişiklik arzeder. Meselâ kıyam (namazda ayakta durmak) güçlü olan kimse için rükün sayılırken, zayıflar hakkında onun yerine, oturma ikâme edilmiştir.

---

109 Buhârî, Mevâkît, 24; Müslim, Tahâret, 42.

110 Ahmed, 1/214, 3/442.

111 Buhârî, Terâvîh, 1; Müslim, Müsâfirîn, 177.

En üst sınıra gelince, bu kemiyet ve keyfiyet bakımından artar. Kemiyet yönünden, farzlar cinsinden nâfileler bulunmaktadır. Düzenli kılınan vakit sünnet namazları, gece namazı, her ayda tutulan üç gün oruç, mendup sadakalar... vb. gibi.

Keyfiyet bakımından ise bunlar; haller, zikirler, taate uygun düşmeyen durumlardan geri durmak gibi şeylerdir. Kişi, yaptığı taatin tam ve eksiksiz yerini bulması, beklenilen amacın, en üst düzeyde gerçekleşebilmesi için bunlarla da emrolunur. Abdest esnasında ciltte kir toplanan yerlerin oğularak yıkanması, yapılan taatin büyüklüğüne dikkat çekmiş olmak ve önemli işlere başlar gibi başlamak uyarısında bulunmak için sağdan başlanılması...gibi.

İnsan bir huy edinmek istediğinde şu hususlara dikkat etmelidir:

Bil ki: İnsan herhangi bir huy edinmek ve nefsini o kalıba sokmak istediği zaman bunun çaresi, kendisini o huya uygun düşen fiil ve davranışlara —çoğunluğun dikkate almadığı basit şeyler dahi olsa—zorlamaktır.

Meselâ, şecaat sahibi olmak isteyen kimsenin, çamura dalmaktan, güneş altında yürümekten, gece karanlığında yola çıkmaktan çekinmemesi, bunların üstüne üstüne gitmeye çalışması gibi.

Huşu mertebesine ulaşmak isteyen kimsenin, her an âdâba riayet etmesi, helâya otururken utanarak başını önüne eğmesi, Allah anıldığı zaman kendisine çeki düzen vermesi vb. gibi.

Adalet mertebesine ulaşmak isteyen bir kimsenin, her şeye hakkını vermeye çalışması gibi. Meselâ sağ ele, yemek gibi temiz olan işleri yaptırmak, sol eli, necasetlerin giderilmesinde kullanmak gibi. Misvak hakkında Rasûlullah'a (s.a.) *"Büyükten! Büyükten!"*[112] denmesinin; Huvayyisa ve Muhayyisa olayında[113] Rasûlullah'ın: *"Büyükten başlayın!"* buyurmasının sırrı işte budur.

Bu nokta, âdâb bahsinde önemli bir esastır.

---

112 İbn Ömer (r.a.) şöyle rivâyet etmiştir: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Rüyamda, bir misvakla dişlerimi temizliyordum. Bana iki adam geldi; biri diğerinden büyüktü. Ben misvakı küçük olana uzattım. Bana "Büyükten! Büyükten!" dendi. Ben de onu, daha büyük olanına verdim." Buhârî ve Müslim rivâyet etmişlerdir.

113 Abdullah b. Sehl, Hayber'de öldürülmüş, katili bilinmiyordu. Öldürülenin kardeşi olan Abdurrahman ile Mesûd'un iki oğlu Rasûlullah'a (s.a.)

Bazı amellerin şeytana nisbet edilmesinin hikmeti:

Bil ki: Rasûlullah'ın (s.a.) : *"Şeytan soluyla yer."* hadisindeki sol elle yeme ve benzeri bazı amellerin şeytana nisbet edilmesinin hikmeti —Yüce Rabbimin benim kalbime açtığına göre— şudur: Şeytanlar, Allah'ın kendilerine tanıdığı imkânla, insanlara gerek rüyalarında, gerekse uyanık halde bulundukları esnada, kendi yapısal özellikleri sonucu olarak çeşitli sûretlere girebilmekte, o şekle girme anında bazı hallerle ortaya çıkabilmektedir.

Zevk-i selîm sahiplerinin mizacı:

Zevk-i selîm (*ehl-i vicdan*) sahiplerinin de bildiği üzere, şeytanların mizaçları, kendilerini âdî ve mübtezel işlere bulaşmaya, taşkınlık, azgınlık, pis işlere yatkınlık, Allah'ı anmaktan kesilmek ve katılaşmak, güzel ve arzulanan her türlü düzeni bozmaya yeltenmek gibi davranışlara iterler.

*"Âdî ve mübtezel işler"*den maksadım, işlenmesi halinde insanların kalplerinde tiksinme duyduğu, tüylerinin ürperdiği ve dillerinden hemen lânet ve ayıplamaların döküldüğü işlerdir. Bu, insan olmanın bir gereği olarak tabiî bir yol gibi olur ve bu konuda bütün ümmetler aynı davranışı gösterirler. Bu tür davranışlar, sadece belirli bir ulusun ya da belirli bir dinin (millet) benimsemiş olduğu kalıplara riayet anlamı içermez. Örnek olarak şunları zikredebiliriz: Kişinin cinsî organını tutarak sıçraması, dansetmesi, parmağını kıçına sokması, sümüğünü sakalına sıvazlaması, burnu ya da kulağı kesik, yüzüne kara çalınmış olması, elbisesini ters giymesi, gömleğinin alt tarafını üst tarafına getirmesi, bineğe tersyüz binmesi, tek ayağına papuç giyip öbür ayağı yalın yürümesi... gibi. Bu ve benzeri hareketler, herhangi biri tarafından görüldüğü zaman nefret, lânet ve küfürle karşılanan davranışlardır. Bazı olaylarda, bunları yapmakta olan şeytanların olduğunu müşahede ettim.

"Taşkınlık" ifadesinden maksadım ise, (namaz esnasında) elbise veya çakıl taşlarıyla oynamak, organları yakışık almayacak biçimde hareket ettirmek gibi davranışlardır.

---

geldiler, Önce Abdurrahman konuşmaya başladı. Kendisi yaşça küçüktü. Rasûlullah (s.a.) ona: *"Büyükten başlayın!"* buyurdu. (bkz. Buhârî, Edeb, 89; Müslim, Kasâme, 201).

Allah Teâlâ, peygamberine, şeytanların tıyneti gereği olan fiilleri göstermiştir:

Kısaca söylemek gerekirse, Allah Teâlâ, peygamberine sözü edilen fiilleri açıklamış ve onların şeytanların tıyneti gereği olan fiiller olduğunu beyan etmiştir. Şeytanın, bir kimseye rüyasında ya da uyanık halde iken temessül etmesi halinde mutlaka bu fiillerden bir kısmına bulaşmış olacaktır. Mü'minden yapması beklenen davranış biçimi, mümkün mertebe şeytanlardan ve onların hallerinden uzak durmaktır. Rasûlullah (s.a.), bu tür hal ve davranış biçimlerini açıklamış, onlardan hoşlanmadığını belirtmiş ve onlardan uzak durulmasını emretmiştir.

Bu meyanda olmak üzere şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz bu helâlar, şeytanların hazır bulunduğu yerlerdir."[114]

"Şüphesiz şeytan Âdem oğullarının makatlarıyla[115] *oynar ve insan (esneyip) 'Haah, haah!' dediği zaman ona güler."*[116]

Meleklerin hallerine benzemeye çalışmaya yönelik teşvik mahiyetinde gelen hadisleri, bu anlattıklarımıza kıyaslamalısın. Meselâ Rasûlullah (s.a.), bu meyanda şöyle buyurur:

"Meleklerin saf tuttuğu gibi saf olamaz mısınız?!"[117]

Âdâb bahsinde önemli esaslardan biri de bu olmaktadır.

Bir şeyin farz-ı kifâye kılınmasının sebepleri:

Bir şeyin farz-ı kifâye kılınmasının sebeplerinden biri de, bütün insanların o şey üzerinde toplanmalarının, geçim düzenini alt üst etmesi ve ihtiyaçlarının giderilememesi sonucunu doğurmasıdır. Bu gibi yükümlülükler için belirli insanları tayin etme imkânı da bulunmamaktadır. Meselâ cihadı ele alalım. Eğer bütün insanlar cihad halinde olsalar ve bunun doğal sonucu olarak da ziraat, ticaret, zenaat gibi faaliyetleri terketseler, geçim imkânı kalmaz. İnsanlar arasından belirli kimseleri cihad için, belirli bir başka grubu ticaret, diğer belirli bir zümreyi ziraat için, başka bir grubu da kaza ve eğitim-öğretim için ayırmak mümkün değildir. Çünkü herkes, kendi kabiliyetine göre, diğerinin başarılı olamadığı bir iş-

---

114 Ebû Dâvûd, Tahâret, 3; İbn Mâce, Tahâret, 9; Ahmed, 4/369.

115 Yani insana buradan şer dokundurmak ister.(Ç)

116 Ebû Dâvûd, Tahâret, 19; İbn Mâce, Tahâret, 23; Ahmed, 2/371.

117 Müslim, Salât, 119 ; Ebû Dâvûd, Salât, 93.

te başarılı olabilir. Kimin neye kabiliyetli olduğu da isim ve sınıf olarak bilinemez. Dolayısıyla da hüküm, ona göre belirlenemez.

İkinci bir sebep de şudur: Farz-ı kifâyeden maksat, insanların insanca yaşayabileceği bir düzene varlık ve süreklilik kazandırmaktır. Bu gibi yükümlülüklerde, kişinin terki halinde, nefsin fesadı ve hayvanî yönün galebesi gibi bir durum ortaya çıkmaz. Meselâ kaza, din ilimlerinin öğretilmesi, hilâfet görevinin üstlenilmesi gibi. Bunlar genel düzenin sağlanması için meşru kılınmış yükümlülüklerdir. Tek bir adamın bu gibi görevleri üstlenmesiyle maksat hasıl olur. Yine hastaya bakılması, cenaze namazı kılınması da böyledir. Çünkü bunlardan gözetilen maksat, hastaların ve ölülerin ortada kalmamalarıdır. Bu maksat, bu görevleri bazı kimselerin üstlenmesiyle gerçekleşmiş olur.[118]

Allah'u a'lem!

---

118 Farz-ı kifâyelerde önemli olan, işin yapılmasıdır. Kimin yaptığı önemli değildir. Meselâ, insan ölüsünün ortada kalması bir cinayettir. Son bir insanlık görevi olarak, onun insanlığına yaraşır bir merasimle defnedilmesi gerekir. Önemli olan, bu iştir. O insanı defnedecek insanların illâ da şu şu kimseler olmasının bir önemi yoktur. Ancak ihmal sonucu bir insanın naşı ortada kalırsa, o zaman bu insanlık suçundan her insan bir pay alacaktır.(Ç)

8) Vakitlerin sırları

Ümmet siyasetinin tamamlanabilmesi için, mutlaka taat vakitlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Tayinde asıl olan, mükelleflerin halini bilme esasına dayalı zan ve tahmin, onlara zor gelmeyecek bir vaktin seçimidir. Bu kadarı, maksadı karşılamaya yeterlidir. Bununla beraber, bazı hikmet ve maslahatlar vardır ki, ilimde rüsûh erbabı olanlar, bunları bilirler. Bunlar üç esasa çıkar:

Tâatlerin kabulü için çok uygun vakitler vardır:

1. Allah Teâlâ, her ne kadar zaman ve mekandan münezzeh ise de, birbirini teyit eden âyet ve hadisler, bazı zamanlarda O'nun kullarına yaklaşmakta olduğunu, amellerin kendisine arzedildiğini, hadiselerin takdir olunduğunu... bildirmektedir. Gerçi hakikatlerini ancak Allah Teâlâ bilir ama, söz konusu nasslar sayesinde bu gibi keyfiyetlerin belirli zamanlarda olduğunu öğrenmiş oluyoruz. Bu meyanda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmaktadır:

"Rabbimiz, her gece, gecenin son üçtebiri kaldığında en yakın semaya iner."[119]

"Kulların amelleri, pazartesi ve perşembe günleri (Allah'a) arzolunur."[120]

Şaban ayının onbeşinci gecesi hakkında da şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Allah Teâlâ, o gecede en yakın semaya iner."[121]

---

119 Buhârî, Teheccüd, 14; Müslim, Müsâfirîn, 168; Ebû Dâvûd, Sünnet, 19.

120 Müslim, Birr, 35-36; Nesâî, Savm, 44; Ebû Dâvûd, Savm, 59.

121 İbn Mâce, İkâme, 191.

Bu konuyla ilgili hadisler pek çoktur ve herkesin malumudur.

Kısaca söylemek gerekirse, dinde kesin olarak bildiğimiz esaslardan biri de şudur: Öyle vakitler vardır ki, o anda yeryüzüne ilahî feyz ve ruhaniyet yayılmakta ve misal âleminden inen ilâhî inayet ve kuvvet kendisini göstermektedir. Taatlerin ve yapılan duaların kabulü için, bu zamanlardan daha elverişli vakitler yoktur. Bu vakitlere rastlamak kaydıyla, hayvanî gücün melekî güce teslimiyeti doğrultusunda gösterilen en ufak çaba sonucunda büyük kapılar açılır.

Mele-i a'lâ sakinleri, sözü edilen feyiz ve ruhaniyetin yayılmasını, ilâhî inayet ve kuvvetin zahir olmasını astronomik hesaplarla bilmezler; aksine zevk ve vicdan yoluyla bilirler. İçlerine bir şey doğar ve böylece onlar inmekte olan bir hükmün, yayılmakta olan bir feyiz ve ruhaniyetin vb. olduğunu öğrenirler. *"Allah Teâlâ, semâda bir işe hükmettiği zaman, melekler boyun eğerek kanatlarını çırparlar da sanki yalçın bir kaya üzerinde sürünen zincir gibi ses çıkarırlar."*[122] şeklindeki hadiste işaret edilen işte budur.

Peygamberlere ise bu bilgi, Mele-i a'lâ'dan iner ve kalplerine doğar. Onlar da bunu, astronomik hesaplarla değil vicdan yoluyla öğrenirler. Sonra o saatlere gösterge (*mazinne*) olabilecek şeyler belirlemeye çalışırlar ve kavimlerinden, o anlarda yapmalarını emrettikleri şeyleri ifada kusur göstermemelerini isterler.

Bazı vakitler senede ancak bir defa gelir:

Söz konusu vakitlerden bazıları, ancak sene-i devriyesinde gelir. Şu âyet buna işaret etmektedir:

"And olsun o Kitâb-ı mübîne ki, biz onu mübarek bir gecede indirdik. Çünkü biz uyarıcıyızdır. O gecede her hikmetli buyruk ayrılır ve katımızdan bir emirle ilgilisine yollanır. Çünkü biz, Rabbin katından bir rahmet olarak peygamberler göndericiyizdir."[123]

İşte bu sözü edilen gecede Kur'ân'ın ruhaniyeti, dünya semasında taayyün etmiştir ve bu gecenin Ramazan içerisinde olduğu üzerinde ittifak vardır.

---

122 Buhârî, Tevhîd, 32 (8/194), Tefsîru Sûre 15/1.

123 Duhân 44/3-5.

Bazı vakitler vardır ki, haftada bir gelir:

Bazı vakitler ise, haftada bir gelir. Bu vakitler, taatlerin ve yapılan duaların kabul edilmesi umulan ve çok az süren anlardır. İnsanlar âhirete intikal ettikleri zaman, bu zaman Allah Teâlâ'nın kullar üzerine tecellî edeceği ve onlara yaklaşacağı saat halini alır. Rasûlullah (s.a.), bu saatin cuma gününde olduğunu beyan buyurmuş ve Hz. Âdem'in yaratılması gibi büyük hadiselerin hep bu günde olmasını da buna delil olarak kullanmıştır. Yine bazı hayvanların Mele-i sâfil'den[124] o saatin ululuğuna dair bir bilgi kapabileceklerini ve bunun sonucunda da, büyük bir sayhadan korkmuş gibi dehşet ve korkuya kapılabileceklerini ve bunu bizzat kendisinin müşahede buyurduğunu ifade ile, bu kutlu vaktin cuma günü içerisinde olduğuna istidlâlde bulunmuştur.

Bazı vakitler ise her gün tekrarlanır:

Bazı kutlu vakitler de vardır ki, her gün tekrarlanır. Bu ruhaniyet, diğer ruhaniyetlere nisbetle daha zayıftır. Mele-i a'lâ ile irtibat peyda edebilme özelliğine sahip kimselerin zevk-i selîmleri, bu kutlu vakitlerin dört an olduğu üzerinde birleşmiştir. Bunlar; güneşin doğmasından az önce, zevalden azıcık sonra, güneşin batmasından sonra ve gece yarısından seher vaktine kadar olan vakitlerdir. Bu dört vakitte, bunların birazcık önce ve sonrasında feyiz ve ruhaniyet yayılır, ilahî bereket ortaya çıkar.

Yeryüzünde mevcut milletlerden, bu vakitlerin, taatlerin kabulü için en elverişli vakitler olduğunu bilmeyen yoktur. Ancak mecusîler (*ateşperestler*), dinlerini tahrif etmişler ve Allah'ı bırakarak güneşe tapmaya başlamışlardır. Rasûlullah (s.a.), tahrîfe götürecek yolu tıkamış[125] ve o vakitleri, onlardan uzak olmayan bir vakte, asıl garazı ortadan kaldırmayacak bir şekilde değiştirmiştir.

Ümmet üzerine gecenin tam ortasında namaz kılmaları emredilmemiştir. Çünkü bunda sıkıntı ve zahmet vardır. Rasûlullah'tan (s.a.) şöyle buyurduğu sahih bir yolla bilinmektedir:

"Gecede öyle bir an vardır ki, müslüman bir kul o ana denk getirir ve Allah'tan dünya ya da âhiretle ilgili bir dilekte bulunur-

124 Yeryüzünde bulunan ve dünya işlerini tedvirle görevli bulunan melekler âlemi.(Ç)

125 Onlara muhalefet etmek üzere güneşin doğuşu, zevali anı ve batışı esnasında ibadet etmeyi yasaklamıştır.(Ç)

sa, Yüce Allah, onun dileğini mutlaka verir."[126] Bu kutlu an, her gecede vardır. Yine o şöyle buyurmuştur:

"En üstün namaz, gecenin yarısında kılınandır. Bunu yapan da ne kadar azdır!"[127]

Rasûlullah'a (s.a.), hangi duanın daha makbul olduğu sorulmuş, *"Gecenin içinde yapılan."* buyurmuştur.[128]

Zevâl vakti hakkında:

"O, gök kapılarının açıldığı bir saattir. Ben, o saatte salih bir amelimin (Allah'a) yükselmesini çok isterim."[129]

"Gündüz melekleri, gece meleklerinden önce O'na çıkar; gece melekleri de gündüz meleklerinden önce O'na çıkar."[130]

Allah Teâlâ, Yüce Kur'ân'ında bu vakitlere işaretle şöyle buyurmuştur:

"Haydi siz, akşama ulaştığınızda, sabaha kavuştuğunuzda, gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde Allah'ı —ki göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur— tesbih edin (namaz kılın)!"[131]

Bu konuyla ilgili nasslar pek çoktur ve herkesçe de bilinmektedir. Ben şahsen bu konuda çok şey müşahede etmişimdir.

Allah Teâlâ'ya, zihnî meşgalelerden uzak olunacak bir anda yönelmek gereği:

2. İkinci esas şudur: Allah Teâlâ'ya yönelmenin vakti, insanın meşgalelerden uzak olacağı bir an olmalıdır. Bu meşgaleler:

a) Tabiî olabilir: Aşırıcı derecede aç ya da tok olmak, uyku bastırmak, yorgunluktan kendisinden geçmek, büyük ya da küçük abdest bozma ihtiyacı sebebiyle sıkışık halde olmak gibi.

b) Zihnî olabilir: Kulakların, çeşitli saçma sapan sözlerle, mugalatalarla; gözün, çeşitli suretler ve zihni karıştıracak renklerle ve benzeri şeylerle doldurulması gibi. Bunlar aslında, edinilen itiyatlara göre farklılık arzeder. Ancak Arap-Acem, doğulu batılı bü-

---

126 Müslim, Müsâfirîn, 166; Ahmed, 3/313.

127 Kaynağını bulamadık.

128 bkz. Tirmizî, Deavât, 78.

129 Tirmizî, Vitr, 16; Ahmed, 5/417; Terğîb, 1/399.

130 bkz. Ahmed, 2/396.

131 Rûm 30/17-18.

tün insanlarca adeta tabiî bir yolmuş gibi kabul edilip benimsenen ve küllî bir prensip edinmeye de elverişli, muhalefeti ise çok nadir olan şey, böylesi bir vakit için, sabah[132] ve akşamın seçilmesidir. İnsan, kendisinden pası giderecek bir cilalama zamanına ihtiyaç göstermektedir. Bunun için en uygun zaman, yatağına çekilip, uyumaya niyet ettiği andır. Bunun içindir ki Rasûlullah (s.a.), yatsı namazından sonra sohbet etmeyi, şiir inşadı (gibi şeyler) ile meşgul olmayı yasaklamıştır.

Belirli bir süre sonra nefsin ahdini yenilemesi:

Ümmet siyasetinin, tam anlamda gerçekleşebilmesi için, nefisten belirli bir zaman sonra ahdini yenilemesi istenmelidir. Böylece namaz için beklemesi ve henüz kılmadan önce onun için hazırlık yapmış olması, işledikten sonra [illegible]n etkisinin bir süre devam etmesi ve nurunun tezahür et[illegible]az hükmünde olacaktır. Böylece vaktin tümü olmasa bile, çoğunluğu ibadet bilinciyle geçirilmiş olacaktır. Biz tecrübe ile gördük ki, gece kalkmak azmiyle yatan kimse hayvanî bir uyku içerisine dalmamaktadır. Yine düşüncesi, dünyevî bir menfaatın elde edilmesi ve aynı zamanda da namazın ya da edindiği bir virdin kaçırılmaması üzerinde yoğunlaşan kimse, kendisini tamamen hayvanî gücün etkisine kaptırmamaktadır. Aşağıdaki hadis ve âyette saklı olan sır işte budur:

"Kim gece uyanır ve 'Lâ ilâhe illallah...' der ve sonra dua ederse, duası kabul edilir. Eğer abdest alır ve namaz kılarsa, namazı kabul olunur."[133]

Allah Teâlâ da şöyle buyurur:

"Öyle adamlar vardır ki, onları ne ticaret ve ne de alış veriş Allah'ı anmaktan alıkoyar."[134]

İki vakit arasındaki müddet, gündüzün dörtte biri kadardır:

Her iki vakit arasında kalan sürenin, gündüzün dörtte biri kadar bir süre kılınması uygundur. Çünkü bu süre, üç saatlik bir

132 Fecirden, güneşin doğuşuna kadar olan zaman.

133 Buhârî, Teheccüd, 21; Tirmizî, Deavât, 26; İbn Mâce, Duâ, 16.

134 Nûr 24/37.

zamanı içerir. Bu süre ise, Arap-Acem bütün uluslarda günün dilimlere ayrılmasında kullanılan birimin, en az çoğul miktarı kadardır. Haberde şöyle gelmiştir:

"Gündüzü ve geceyi saatlere bölen ilk kimse, Nûh'dur (s.a.); oğulları bunu ondan tevarüs edegelmişlerdir."[135]

Taatlerin eda vakitleri, Allah Teâlâ'nın nimetlerini hatırlatan bir vakit olmalıdır:

3. Üçüncü asıl, taat vakti olarak belirlenen zamanın, Allah Teâlâ'nın nimetlerinden birini hatırlatan bir vakit olmasıdır. Meselâ, Aşure günü böyledir. Bu günde Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ'ya (s.a.) Firavun'a karşı yardım etmiş; o da şükür olarak o günde oruç tutmuş ve ümmetine de oruç tutmalarını emretmiştir. Yine Ramazan ayı da böyledir. Bu ayda Kur'ân inmiştir Kur'ân'ın inmesi, İslâm ümmetinin ortaya çıkışının başlangıcı olmaktadır. (Dolayısıyla bu nimeti hatırlatmak üzere oruç ibadeti, bu ayda farz kılınmıştır.)

Yahut taat vakti, peygamberlerin Rablerine olan taatlerini ve onların kendilerinden kabulünü hatırlatıcı bir vakit olmalıdır. Kurban günü böyledir. Bu gün, Hz. İbrahim'in, oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesi kıssasını ve gösterdiği fedakârlık karşısında oğluna bedel büyük bir kurbanlık koçla taltif edildiğini hatırlatır.

Yahut belirlenen zaman içerisinde taatin ifası, dinin nişanelerinden olan bazı şeyleri yüceltmek manası taşır. Meselâ fıtır bayramı gününde bayram namazı kılınması ve sadaka-ı fıtır verilmesi, Ramazan'ın tebcil edilmesi ve Allah Teâlâ'nın böyle büyük bir ibadete muvaffak kılmasına karşı bir şükrün edası anlamı taşır. Kurban bayramı günü ise, hacılara benzemek ve onlar için hazırlanmış olan ilahî nefhalardan nasiplenmeyi sağlamak içindir.

Yahut da, öteden beri hep hayırla yadedilen salihlerin, o vakit içerisinde ibadet etmiş olmaları ve bu yolda bir sünnet oluşması içindir. Beş vakit namazın vakti böyledir. Zira Cibrîl (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bu, senin ve senden önce geçen peygamberlerin vaktidir."[136]

Bir tefsire göre Ramazan da böyledir. Çünkü Kur'ân'da şöyle buyurulmaktadır:

---

135 Kaynağını bulamadık.

136 Ebû Dâvûd, Salât, 2; Tirmizî, Mevâkît, 1.

"Oruç, sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sizin üzerinize de yazıldı."[137]

Biz, İslâm ümmetine nisbetle Aşure orucu da böyledir.

Üçüncü esasın, hemen her vakitte dikkate alınmış olduğu gözükmektedir. İlk iki esas ise, vakitlerin hikmetlerini anlamada temel esas özelliği arzetmektedir.

137 Bakara 2/183.

9) Şer'î yükümlülüklerde getirilen sayılar, miktarlar ve bunların hikmetleri

Şeriat, hikmetsiz ve bir maslahata dayanmaksızın hiçbir sayı ya da miktar belirleme yoluna gitmemiştir:

Bil ki: Şeriat, benzerleri içerisinden belli bir sayı, ya da miktar belirleme cihetine bir hikmet ya da maslahat söz konusu olmadan asla gitmemiştir. Her ne kadar bu konuda küllî mesned, mükelleflerin hallerini ve onlara uygun düşecek olan şeyleri bilme esası üzerine kurulu zan ve tahmin ise de, erbabının bilebileceği hikmet ve sırlar bulunmaktadır. Bu hikmet ve maslahatlar sonuç itibarıyla şu iki esasa çıkar:

Tek, kutlu bir sayıdır:

1. Birincisi: Tek, kutlu bir sayıdır; bununla yetinmek mümkün olduğu sürece çift sayıya gidilmez. Rasûlullah (s.a.) bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Allah tektir, teki sever.[138] *Öyleyse ey ehl-i Kur'ân, tek kılın."*[139]

Bunun sırrı şudur: Nerede bir kesret (çokluk) varsa, başlangıcı vahdet (teklik)tir. Kesret halinde olanlar içerisinde vahdet haline en yakın olanı tek olandır. Zira sayılardan her bir mertebede, hakikî olmayan bir vahdet bulunmakta ve o sayı mertebesi de

---

138 Yani Allah, zatında tektir; bölünme kabul etmez. Allah, sıfatlarında tektir; O'nun bir benzeri yoktur. Allah, fiillerinde tektir; hiçbir yardımcısı yoktur. Teki sever, yani teke riayet edilerek işlenen amelleri kabul eder ve sahiplerini sevaplandırır.

139 Burada gecenin ihyasından söz edilmektedir. Maksat vitir namazıdır. (bkz. Buhârî, Deavât, 69; Müslim, Zikr, 5, 6; Ebû Dâvûd, Vitr, 1).

onunla var olmaktadır. Meselâ, on sayısını ele alalım. Bu, bir araya gelen birlerden oluşmakta ve bir sayılmakta; iki tane beş kabul edilmemektedir. Diğer sayılar da bu kıyas üzeredir. Sayıları meydana getiren bir'ler, sözü edilen sayı mertebelerinde gerçek vahdetin nümunesi ve onun mirasıdır. Tek sayılarda bu ve bir de onun misli —ki bu vahdettir— bulunmaktadır. Şu manada ki, tek sayı birbirine eşit, küsursuz iki parçaya bölünemez. Şu halde tek sayı, vahdete, çift sayılardan daha yakındır. Her mevcudun, kendi mebde'ine yakınlığı, onun Hakk'a yakınlığı demektir. Çünkü Hak, bütün mebde'lerin mebde'idir. Vahdet konusunda daha kâmil durumda olan, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmış demektir.[140]

Tek, çeşitli mertebeler üzere bulunur:

Sonra bilmelisin ki, tek sayılar da çeşitli mertebeler üzere bulunur: Tek vardır, çifte benzer ve ona yakın bir özelliğe sahip olur. Dokuz ve beş sayıları böyledir. Çünkü bu iki sayıdan bir çıkardığın zaman çift sayılara bölünür. Dokuz sayısı, her ne kadar iki eşit sayıya bölünemese de, birbirine eşit olarak üçe bölünebilir. Kaldı ki, çift de çeşitli mertebeler üzere bulunur. Öyle çift sayılar vardır ki teke benzer. Meselâ, oniki sayısı böyledir. Çünkü oniki sayısı içerisinde üç tane dört vardır. Altı sayısı da böyledir. Çünkü altı içerisinde üç tane iki vardır. Tek sayılar içerisinde imam olan ve çift sayılara asla benzemeyen sayı birdir. Bir'in vasîsi, halifesi ve varisi üç ve yedidir. Diğer tek sayılar ise, bir'in kavminden ve ümmetindendir. Bunun içindir ki, Rasûlullah (s.a.) miktarlarla ilgili pek çok hususta genelde bir, üç ve yedi sayılarını seçmiştir. Daha fazla bir miktarda bir şey emretmesi gerektiğinde, bir sayısının katlarını almayı tercih etmiştir. Meselâ, bir sayısı bu yolla on, yüz, bin olur. Yine bir sayısı, yanyana gelerek onbir olur. Üç sayısı, otuz, otuz üç, üçyüz şeklinde katlanır. Yedi sayısının, yetmiş ve yediyüz şeklinde katlanması da böyledir. Katlanmak suretiyle çoğaltılan sayılar, sanki o sayının kendisi imiş gibi kabul edilir. Bu anlayıştan hareketledir ki Rasûlullah (s.a.), her namazın arkasında okunmak üzere yüz zikir kelimesi emretmiş, sonra bu sayıyı üç tane otuz üçe taksim etmiştir. Geri kalan biri ise (imâme gibi) ayırmış ve diğerlerinden üstün tutmuş, böylece hepsinin imama[141] ya da

140 Yani tek sayılar, çift sayılara nisbetle bölünemeyeceğinden, Allah'ın birliği gibi bir özelliğe sahip olurlar. Bu da onları, çift sayılardan daha ayrıcalıklı kılar.(Ç)

141 Yani bir sayısına.(Ç)

onun vasîsine[142] raci olan tek olmasını amaçlamıştır.[143] Cevher ve araz hakkında söz konusu olan herşeyin de aynı şekilde bir imam ve vasîsi vardır. Meselâ, nokta imamdır; daire ve küre ise noktanın vasîsidir ve bu ikisi, imama[144] en yakın şekillerdir.

Babam —*Kuddise sirruh!*—bana şöyle demişti: "Büyük bir olay gördüm ve o olayda hayat, ilim, irade ve diğer ilâhî sıfatlar bana temessül etmişti. Veya Hayy, Alîm, Mürîd ve diğer isimler. (Nasıl dediğini tam olarak hatırlamıyorum.) Bunlar, ışık saçan daireler sûretinde idi." Sonra benim dikkatimi çekerek, basit/latîf şeyler eğer çeşitli şekillere girecekse, bunun noktaya en yakın şekiller ile olacağını ve noktaya en yakın şekillerin de düzeyde daire, kütlede ise küre olduğunu ifade etti.

Bil ki: Sünnetullah'ın cereyan tarzı, vahdetin kesrete inmesinin, ancak ve ancak misal âlemine ait irtibatlarla olabileceği şeklindedir. İşte bu irtibatlar üzerine vakıalar temessül eder. Ezel dilinin mütercimleri (*terâcimetu lisâni'l-kidem*), riayeti mümkün olduğu sürece işte bunlara riayet eder.

Sayılarla terğîb ve terhîbde bulunmanın sırrı:

2. İkinci esas, terğîb, terhîb[145] vb. konularda beyan edilen miktar ve sayıların sırrının ortaya konması hakkındadır.

Bil ki: Bazen Rasûlullah'a (s.a.) iyilik ve kötülüklerle ilgili hasletler arzolunur ve kendisine birincilerin faziletleri, ikincilerin de rezaletleri ayan kılınır. Bunun sonucunda da Rasûlullah (s.a.), Allah Teâlâ'nın kendisine öğretmiş olduğu şeyleri insanlara bildirir ve o anda durumunu bildiği şeylerin sayısını zikreder. Bu sayıyı vermekten amacı, sınırlayıcılık (hasr) değildir.

Rasûlullah (s.a.), şöyle buyurur:

"Ümmetimin iyi kötü bütün amelleri bana arzolundu; iyi amelleri arasında yoldan uzaklaştırılan eza verici şeyleri de gör-

142 Yani üç sayısına.(Ç)

143 Yani otuz üç defa *"Sübhânallah"*, otuz üç defa *"Elhamdulillah"*, otuz üç defa *"Allahuekber"*, bir defa da *"Lâ ilâhe illallahu vallahu ekber..."* demek şeklinde.(Ç)

144 Yani noktaya.(Ç)

145 Yani müjdeleyici, teşvik edici; korkutucu, caydırıcı nitelikte olan mevize nitelikli haberler.(Ç)

düm. Kötü amelleri içerisinde ise, mescide atılan ve toprağa gömülmeyen tükrük[146] *de vardı."*[147]

"Ümmetimin sevapları bana arzolundu; içinde kişinin mescidden çıkardığı çer çöp de vardı. Bana ümmetimin günahları da arzolundu. Onlar arasında, bir adamın Kur'ân'dan ezberleyip de sonra unuttuğu sûreden daha büyüğünü görmedim."[148]

Aşağıdaki hadisler, sözünü ettiğimiz esas doğrultusunda anlaşılmalıdır:

"Üç zümre vardır ki, onların sevapları iki kattır..."[149]

"Üç zümre vardır ki, Allah Teâlâ onlarla konuşmaz..."[150]

"Kırk haslet vardır; bunların en üstünü sütünden istifade için, davarı (geçici olarak) bağışlamaktır. Kul bu hasletlerden birini, sevabını veya karşılığında vaadolunan şeyin tasdikini umarak amel ederse, mutlaka Allah Teâlâ onu, o haslet sebebiyle cennetine sokar."[151]

Bazen kendisine bir amelin faziletleri ya da bir şeyin kısımları mücmel olarak ayan olur. Bu durumda Rasûlullah (s.a.), o şeyi belirleyebilmek ve vukuu çok olan ya da durumu önemli olan bir şeyi ihata edebilecek bir sayı koymak gibi bir yola başvurur. Dolayısıyla bu doğrultuda bir haberde bulunur. *"Cemaatle kılınan bir namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha üstündür."*[152] hadisini işte bu şekilde anlamak gerekir. Bu sayının oluşumu 3x3x3 = 27 şeklindedir.

Cemaatle namaz kılmanın faydaları, üç kısımda toplanır:

Rasûlullah (s.a.), cemaatle namaz kılmanın faydalarının üç kısma yönelik olduğunu görmüştür:

---

146 İlk devirlerde mescidlerin zemini topraktı. Zamanla çakıl ve daha sonra da sergi ile döşenmiştir.(Ç)

147 Müslim, Mesâcid, 57.

148 Ebû Dâvûd, Salât, 16; Tirmizî, Sevâbu'l-Kur'ân, 19.

149 Buhârî, Îmân, 31; Müslim, Îmân, 241. Üç zümre şunlardır: 1. Ehl-i kitaptan olup Hz. Muhammed'e (s.a.) de inanan kimse. 2. Hem Allah'ın hem de efendisinin hakkını yerine getiren köle. 3. Sahip olduğu cariyeyi iyice terbiye edip azad eden ve sonra onunla evlenen kimse.

150 Buhârî, Ahkâm, 48; Tevhîd, 24; Müslim, Îmân, 171-174. Bunlar: Zina eden ihtiyar, yalancı hükümdar ve böbürlenen işçidir.

151 Buhârî, Hibe, 35; Ebû Dâvûd, Zekât, 42; Ahmed, 2/160.

152 Buhârî, Ezân, 30; Müslim, Mesâcid, 239.

1. Kendi nefsine dönük olan faydalar. Kişinin nefsinin olgunlaşması, melekî yönün, hayvanî yönüne egemen olması gibi.

2. İnsanlara dönük faydalar: Aralarında örnek bir yol oluşması, hayırda yarışmaya girişmeleri, bu yolla kendilerini eğitmeleri ve onun üzerinde görüş birliği etmeleri gibi.

3. İslâm ümmetine yönelik faydalar: Bu sayede taptaze kalmalarının temini; tahriflere meydan vermeme, vurdumduymazlığı ortadan kaldırma gibi.

Birinci kısımda üç fayda vardır:

a) Allah Teâlâ'ya ve Mele-i a'lâ'ya yaklaşma,

b) Kendilerine hasene olarak yazılması,

c) Hatalarının keffâret olunması.

İkinci kısımda üç fayda vardır:

a) Mahalle ve şehirlerin intizamı,

b) Dünyada üzerlerine bereket inmesi,

c) Âhirette birbirlerine şefaat edebilmeleri.

Üçüncüsünde üç fayda vardır:

a) Mele-i a'lâ'nın icmâlarının yürütülmesi,

b) Allah Teâlâ'nın kopmaz ipine sarılmış olmaları,

c) Birbirlerine nurlarının yansımış olması.

Bu dokuz faydadan her biri için üç fayda vardır:

a) Allah'ın onlardan razı olması,

b) Meleklerin onlara dua ve istiğfar etmeleri.

c) Şeytanların onlardan uzak durmaları ve onlara zarar verememesi.

Başka bir rivayette ise, *"yirmi beş derece"* şeklindedir. Bunun izahı da şöyle olur: Cemaatin faydaları 5x5=25 şeklindedir. Bunlar:

1. Nefislerinin istikâmet bulması,

2. Cemaatin kaynaşması,

3. Millet olarak ayakta durmaları,

4. Meleklerin sevinmesi,

5. Şeytanların sinmesi.

Her birinin de ayrıca beş faydası vardır:

a) Allah Teâlâ'nın onlardan razı olması,

b) Dünyada üzerlerine bereketlerin inmesi,

c) Cemaate iştiraklerinin kendileri için bir hasene yazılması,

d) Günahlarına keffâret olması,

e) Peygamberin ve meleklerin şefaatine nail olmaları.

Rivayetlerin ihtilâf sebebi, izahın da farklı olmasını gerektirmiştir.

Allah'u a'lem!

Bazen sayı ya da miktar, bir şeyin büyüklüğünü belirtmek için verilir:

Bazen Rasûl'ullah (s.a.), sayıyı sözünü ettiği şeyin büyüklüğünü ve ululuğunu ortaya koymak için verir. Bu durumda sayı, bir tür benzetme yerinde söylenmiş gibi olur. Buna bir nazire olmak üzere meselâ şöyle denilir: "Falan, kalbimde dağ gibidir." "Falanın mertebesi, tâ göklerdedir." Bu gibi sözlerden gerçek mesafe ve miktar kastedilmez. Rasûlullah'ın (s.a.) aşağıdaki hadislerini işte bu şekil üzere anlamak gerekir:

"Kabri, yetmiş zira" veya "göz ildiği yer kadar genişletilir."[153]

"Havuzumun (uzunluğu), Ka'be ile Beyt-i Makdis arası kadardır."[154]

"Havuzumun (uzunluğu), Eyle'den[155] *Aden'e kadar olan mesafeden daha uzaktır."*[156]

Bu gibi durumlarda bazen bir miktar zikrederken, başka bir defasında daha farklı bir miktar zikredebilir. Maksadı ifaya her iki miktar da elverişli olacağından, böyle bir durumda hadisler arasında çelişkiden bahsedilmez.

Ölçü getirilmesi durumunda, bilinen birimler kullanılır:

3. Üçüncü esas şudur: Eğer bir şey hakkında miktar belirlenecekse, bunun mutlaka muhataplarca bilinen ve kullanılmakta

153 Yani kabre konulan kişi, Münker ve Nekir'in sorularına olumlu cevap verebilirse kabri genişletilir. bkz. Buhârî, Cenâiz, 87; Müslim, Cennet, 70.

154 Kenzu'l-ummâl, 14/39140.

155 Eyle, bugünkü Akabe.

156 Kenzu'l-ummâl, 14/39141, 39142.

olan açık bir birimle yapılması ve o birimin hükmün medarı ile hikmeti arasında münasebeti bulunması gerekecektir. Buna göre, gümüş paralarda birim *"ukiyye"*[157] olacak, hurma miktarının belirlenmesinde *"vesk"*[158] denilen ölçek kullanılacaktır. Ancak hesap uzmanlarının içinden çıkabileceği onyedide bir, yirmidokuzda bir gibi küsurlu sayıların kullanılmaması gerekecektir. Bu noktadan hareketle Allah Teâlâ, feraiz konusunda payları belirlerken bölünmesi, katlanması ve ortak paydası bulunması kolay olan küsurlu sayılar getirmiştir. Bunlar iki kategoride toplanır:

a) Altıda bir, üçte bir, üçte iki.

b) Sekizde bir, dörtte bir ~~ve~~ ikide bir (yarım).

Bu rakamları kullanmasının sırrı, üstün olanın üstünlüğünün, noksan olanın da noksanlığının ilk etapta hemen ortaya çıkması, konuya uzak yakın herkes için, ortak paydanın kolayca bulunarak hesap işleminin çabucak yapılabilmesidir.

İlk etapta esas alınan bir oranın altında bir miktar belirlenmesine ihtiyaç duyulduğunda, ikisi arasındaki nisbetin katlanarak gitmesi uygun olmaz. Buna göre, birden üçte iki atlanarak hemen yarıma geçilmesi, yarımdan üçte bir atlanarak dörtte bire geçilmesi doğru olmaz. Aradaki küsurlar daha kapalı olduğundan, (bütün, onun yarısı yarım, onun yarısı dörtte bir yanında) üçte iki, üçte bir nisbetleri kullanılır.

Bir şeyin kısmen çokluğu belirtilecekse, onun için kullanılması en uygun sayı üçtür. Daha çok bir miktar belirlenecekse, bunun için en uygun sayı ondur. Bir şey, az da çok da olabilecekse, uygun olan en az ve en çok sınırların alınması ve ikiye bölünerek ortasının alınmasıdır.

Zekât konusunda esas alınan oranlar:

Zekât konusunda esas alınan oranlar; beşte bir, onda bir, yirmide bir, kırkta birdir. (Yüzde ifadesi: % 20, % 10, % 5, % 2.5). Verilecek zekât nisbetinin artması, ürünün fazlalığı ve külfetin azlığı ile doğru orantılıdır. Ürün arttıkça, külfet azaldıkça oran yükselir. Dünyanın dört bucağında yaşayan çoğunluk halkın kazançları dört kategori içine girer. Bu durumda uygun olan, her iki mertebe arasındaki farkın en açık biçimde ortaya konulmasıdır. Bu da, bir üst mertebe için belirlenen oranın, bir alt mertebe için belirlenen

---

157 Kırk dirhem bir ukiyye eder.

158 Altmış sâ' alan (130 kg.) bir hacim ölçü birimi.

oranın iki katı olması şeklinde gerçekleşir. Görüldüğü gibi zekât oranları böyledir. Bu konu ileride daha geniş bir şekilde ele alınacaktır.

Zenginlik seviyesinin belirlenmesine gerek duyulduğu zaman, (zaman ve mekan unsurları dikkate alınarak) örfen zenginlik kabul edilen seviye esas alınmalı, zenginlikle ilgili hükümler ona göre değerlendirilmelidir.

Doğulu batılı, Arap olan olmayan bütün insanların büyük çoğunluğunun hayat tarzı bunun böyle olmasını gerektirir. Eğer bir mani olmasa, bu, bütün insanlarca tabiî bir yol olarak kabul edilir. Bu gibi konular, çoğunluk insanların örf ve âdetleri üzerine bina edilmezse, o zaman düzen sağlanamaz.

Şeriat nazarında çok önemi olan, Kur'ân'ın kendi dilleriyle inmiş olduğu ilk muhatap Araplar'ın halidir. Şeriat, onların hallerini dikkate almış ve çeşitli belirlemelere gitmiştir. Bunun sonucu olarak da şeriat, *"kenz"*i[159], beş ukiyye olarak takdir etmiştir. Çünkü beş *ukiyye*[160], en küçük bir ailenin bir yıl boyunca ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir meblağ demektir. Bu mamur bölgelerin çoğunluğu için geçerlidir. Ancak kuraklık yılları ya da gerçekten çok büyük ülke ya da bögelerde durum farklı olabilir[161] (ve belirlenen bu meblağ yeterli olmayabilir. Ancak bu durum azınlıktadır. Hükümlerde ise, çoğunluk dikkate alınır).

Küçük davar[162] sürüsü kırk, büyük sürü ise yüz yirmi sayısıyla belirlenmiştir.

Ziraî ürünlerde zenginlik sınırı, beş vesk olarak belirlenmiştir. Çünkü en küçük bir aile, karı, koca ve bir de çocuk ya da hizmetçi olmak üzere en az üç kişiden meydana gelir. Bir insanın günde yiyebileceği en fazla miktar bir müd ya da bir rıtıl kadardır. Tabii bunun yanında katığa da ihtiyacı olacaktır. Beş vesklik bir miktar ise, böyle bir aileye tam bir sene yetecek kadardır.

(Pislik tutmayan) çok su, iki kulle (*kulleteyn*[163]) miktarı olarak belirlenmiştir. Çünkü kuyu gibi kaynağında olan su, bu mik-

159 Burada murad olunan mana, zekâta tabi olan zenginlik miktarı, nisâb olmaktadır.(Ç)

160 Veya ikiyüz dirhem.(Ç)

161 Meselâ, günümüzde "tüketim toplumları" diye nitelenen zengin ülkelerde, bu sınır çok yukarılara çıkar.(Ç)

162 Koyun ve keçi türünde.(Ç)

163 Kulle: İkiyüz elli bağdat rıtılı kadar su alan bir küpe denmektedir.

tardan daha az olmaz; Arap âdetine göre kullanılmakta olan kaplar da bu miktara çıkmaz.

Miktar belirleme ile ilgili diğer konuları, bunlara kıyas ediniz.

Allah'u a'lem!

10) Kaza ve ruhsat

Hikmet bilinmese bile hükümle amel etmek gerekir:

Ümmet siyasetinin gereklerinden biri de şudur: Bir şey emredilir ya da yasaklanır ve muhataplar, getirilen bu emir ya da yasağın amacını gerçek anlamda bilemezlerse, o zaman o emir ya da yasağa mahiyet itibarıyle etkinmiş imajı verilmesi gerekir. Kişi, etki sebebini bilemese bile, etkin olduğunu tasdik edecek bir konuma getirilmelidir. Aynen rukye (afsun) örneğinde olduğu gibi. Nasıl etki ettiğini bilmez, ama etkisine inanır. İşte bu ilkeden hareketle Rasûlullah (s.a.), çoğu kez emir ya da yasakların sırlarını açık bir şekilde beyan yoluna gitmemiş; bunlardan bir kısmını ümmetinden ilimde derinleşmiş olanlara ancak telmihte bulunma gibi bir yol tutmayı yeğlemiştir.

Bu yüzden dinin koruyucuları olan râşid halifeler ve müctehid imamlar, dinin kalıp ve şekillerinin ikamesine, onların rühuna olan itinadan daha çok özen göstermişler, ehemmiyet atfetmişlerdir. Hz. Ömer'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ben, namaz halinde iken Bahreyn cizyesini hesap ettiğim olur. Ben, namaz halinde iken orduyu donattığım olur."

Yine bu esastan hareketle eski yeni bütün müftîler, fetva verirlerken, meselenin delilini açıklamama yolunu tutagelmişlerdir. Yine, emrolunan şeyi olduğu gibi almak ve yerine getirmek tescil edilmiş, terki cihetine gidenler ise şiddetli bir şekilde yerilmişlerdir. Öbür taraftan nefislerin, emir ve yasaklara rağbet duyması, gerçek iştiyak ve ülfetle, onları arzular hale gelmesi istenir. Böylece ilahî davetin, insanların hem zahir hem de batınlarını kuşatması amaçlanır.

Emredilen şeyin yapılmasına bir engelin bulunması halinde, onun yerini başka bir şey doldurur:

Emrolunan şeyi, hikmeti anlaşılsa da anlaşılmasa da yerine getirmek şer'î bir zorunluluktur. Ancak zarurî bir engel çıkar ve o şeyin yapılmasını engellerse, bu durumda onun yerini dolduracak başka bir şeyin meşru kılınması gerekir. Çünkü böyle bir durumda yükümlü şu iki tavırdan birini göstermek zorunda kalır:

a) Ya içerdiği meşakkat ve sıkıntıya rağmen illâ o şeyi yapmakla yükümlü olur. Bu ise, şeriatın ruhuna ters düşer. Zira Allah Teâlâ:

"Allah, size kolaylık ister, zorluk istemez."[164] buyurmaktadır.

b) Ya da o emri, tamamen terkeder, kısmî de olsa yerine getirme yoluna gitmez. Bu durumda insan, terke alışır ve emrin ihmali halinde, bir umursamazlık duygusu kendisini gösterir. Nefis, serkeş hayvan gibi eğitilmelidir. Eğer bu yapılırsa, sonuçta emrolunduğu şeye karşı bir arzu ve alışkanlık duymaya başlar. Nefsini terbiye ile, çocukların ya da hayvanların eğitimiyle uğraşan kimseler, devamlılık sonucunda nasıl alışkanlıklar kazanıldığını ve eğitimin sonuç verdiğini, daha önceleri zor gelen şeylerin kolaylıkla yapılmaya başlandığını, terk ve ihmal halinde ise kazanılan bu alışkanlıkların zamanla kaybolduğunu ve kolaylıkla yapılabilen şeylerin artık nefse zor gelmeye başladığını, sıkıntı duyulduğunu, o şeye tekrar dönülmesinin arzu edilmesi halinde ikinci bir defa yeniden çalışmanın gerektiğini bilirler.

Amelin vaktinin geçmesi halinde "kaza"sı gerekir:

Şu halde, emrolunan bir amelin vaktinin geçmesi halinde mutlaka onun kaza edilmesi emredilmiş olmalıdır. Zorluk hallerinde ise, ruhsatlar getirilmeli, kolaylık yolu açılmalıdır. Bu konuda belirleyici hususlar şunlardır:

a) Mükelleflerin hallerini bilme,

b) Amelin amacını ve o amacı gerçekleştirme konusunda bulunması zorunlu olan unsurlarını bilme. Bununla birlikte, ilimde derinleşmiş bulunan kimselerin bilebileceği başka esaslar da vardır. Bunlar:

---

164 Bakara 2/185.

1. *Birinci esas: Rükün ve şart dediğimiz şeylerde iki unsur bulunur:*

a) Aslî unsur: Bu, yükümlülük konusu olan şeyin hakikatine dahil bulunan, ya da ondan ayrı düşünülmesi mümkün olmayan şeydir. O şeyin, teşri amacı açısından bunsuz düşünülmesi ve dikkate alınması mümkün olmaz. Dua, saygıya delâlet eden eğilme, taharet ve huşu üzere olma gibi. Bu kısmın, zorlukta kolaylıkta hiçbir şekilde terkedilmesi caiz değildir. Çünkü aslî unsurun terkedilmesi halinde amel gerçekleşmez.

b) Tamamlayıcı unsur: Bu kabilden olan yükümlülükler, bir başka mana sebebiyle vacip olur. Bunlar, bir davranış biçimi olarak belirlenmeye muhtaçtır ve bunun için de söz konusu taatten daha güzel fırsat bulunamaz. Ya da bunlar, asıl amacı tastamam bir şekilde gerçekleştirmeye elverişli bir araç olması sebebiyle meşru kılınmış olur. İşte bu kısımdan olan yükümlülüklerde esas, zorluk ve sıkıntı anlarında ruhsatlar getirmektir.

Bu ilkeden hareketle, gece karanlığında kıbleye dönme yükümlülüğü araştırma ruhsatına dönüşmüş, elbise bulamayan kimsenin avret yerini örtme yükümlülüğü düşmüş, su bulamayan kimsenin abdest yükümlülüğü teyemmüme dönüşmüş, Fâtiha sûresini bilmeyen kimselerin namazda başka dualar okuyabilmesi kabul edilmiş, kudret bulunmaması halinde namazda ayakta durma yükümlülüğünün oturma ya da yan üstü uzanmaya, rükû ve secdenin başı eğme şekline dönüşmesi benimsenmiş, ruhsat hükümler getirilmiştir.

2. *Bedel kılınan şey, aslı hatırlatıcı mahiyette olmalıdır:*

İkinci esas: Bedel olarak ikame olunan şeyin, aslı hatırlatıcı, kendisinin, aslın naib ve bedeli olduğu düşüncesini uyandırıcı bir mahiyet arzetmesi gerekir. Bunun sırrı, ruhsatların meşru kılınmasında gözetilen şer'î amacın tahkiki olmaktadır. Bu amaç, aslî yükümlülüğün devamlı olarak zihinde tutulmasını ve nefsin ona hep dönme beklentisi halinde olmasını sağlamaktır. İşte bunun içindir ki, mest üzerine meshedebilmek için, mestin giyilişi sırasında abdestli olunması şartı aranmış, ruhsat için bir bitiş süresi getirilmiş, karanlık gibi sebeplerle kıbleye yönelme imkânının bulunmadığı durumlarda, en azından araştırma yapma yükümlülüğü getirilmiştir.

3. *Her zorluk, ruhsat sebebi değildir:*

Üçüncü esas: Her zorluk ve sıkıntı ruhsat sebebi değildir. Çünkü zorluk yönleri o kadar çoktur ki, her zorluğun bulunduğu yerde ruhsatlara gidilecek olsa, o zaman tüm taatlerin ihmali gerekir. Bu konuda aşırı davranmak, her türlü sıkıntıları ve yorgunlukların göğüslenmesini ortadan kaldırır. Oysa ki bu, şeriata tabiliği, nefsin istikamet üzere olduğunu belirleyen şeydir. Bu itibarla ruhsatlara esas olacak zorlukların, çokça vukubulan ve özellikle de Kur'ân'ın kendi dilleri ile indiği, şeriatın, örf ve âdetlerini dikkate aldığı ilk muhatap Araplarca büyük sıkıntı olarak görülen nitelikte olması gerekmektedir.

Mümkün mertebe, taatlerin kendi hususiyetleriyle etkin oldukları noktası (taabbudîlik özelliği) hiçbir zaman gözardı edilmemelidir. Bu ilkeden hareketledir ki, namazın kısaltılması ruhsat hükmü, yolculuk haline münhasır kılınmış, zor işlerde çalışanlara, ziraatçi ve işçilere tanınmamıştır. Binbir zorluklar içerisinde yolculuk yapan kimseye tanınan ruhsat hükümler, aynısıyla konfor içerisinde yolculuk yapan kimseye de tanınmıştır.

Kaza içerisinde, misl-i makûl[165] ile olanı olduğu gibi, misl-i gayr-ı makûl[166] ile olanı da vardır.

Kasıtsız işlenilen her fiilin sahibi mazurdur:

Taatin esası, kalbin Allah'ın hükmüne teslimiyetidir ve kişi, Allah'ı tazim etmekle yükümlüdür. Bu durumda, kasıtsız, azimsiz işlenen her fiil, veya mümeyyiz olmayan küçük gibi henüz kasdı tekamül etmemiş bulunan, dolayısıyla nefsini gereği şekilde Allah'a saygı esasıyla sorgulayabilecek yeterlilikte bulunmayan kimselerden sadır olmuş fiiller, mazur görülür ve bu yüzden o fiili işleyen kimselere tazyikte bulunulmaz. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisi işte bu bağlamda sadır olmalıdır:

"Kalem (sorumluluk), üç kişi üzerinden kaldırılmıştır..."[167]

Allah'u a'lem!

---

165 Yani aklen, aslın dengi görülen bir şeyle kaza edilmesi. Namazın, yine namazla kazası, itlaf edilen buğdayın yine buğdayla tazmin edilmesi gibi. (Ç)

166 Yani aklen, aslın dengi olarak görülmeyen bedel ile kaza yolu. Meselâ, canın bedelinin diyet olması ve böylece telafi yoluna gidilmesi gibi.(Ç)

167 Uyuyan, henüz küçük olan, bunayan (veya akıl hastası olan). bkz. Ebû Dâvûd, Hudûd, 17.

11) İhtiyaçların karşılanması, mevcut töre, kurum ve kuruluşların ıslahı

İhtiyaçların giderilmesi için belirlenmiş olan davranış kalıpları (rüsûm), bedene nisbetle kalp gibidir:

Daha önce gerek açıkça ve gerekse işaret yoluyla ikinci ve üçüncü türden olan ihtiyaçlar ve bunların giderilmesi için gerekli olan kurum ve kuruluşların, insanlığın yaratılış özelliklerinden olduğunu, bu özellikleri sebebiyle insanların diğer yaratıklardan üstün olduklarını belirtmiştik.[1] Dolayısıyla insanlığın, bunları terketmesi ya da ihmal etmesi imkansızdır. İnsanlar, bu gibi konuların pek çoğunda ihtiyacı ve onu giderme yolunu bilen, bilgisini küllî maslahat doğrultusunda kullanan hikmet sahibi kimselere muhtaçtır. Bu insanlar, insanlığın faydasına olan buluşlarını, ya düşünce ve fikir yoluyla ya da kendi yaratılışlarında mevcut bulunan melekî bir kuvvet yoluyla elde ederler. Bu haliyle onlar, Mele-i A'lâ'dan inecek olan bilgileri almaya hazır bir halde olurlar. Sonuncusu yani vahiy ve ilham yoluyla olanı daha mükemmel ve sağlam olanıdır. Toplumda egemen olan davranış kalıpları (rüsûm) bedene nisbetle, kalp mesabesindedir. Bazen, toplumları küllî akıldan nasibi olmayan kimseler yönetir ve bu yüzden sözü edilen davranış kalıpları bozulabilir. Bu insanlar, saldırgan veya şehevî ya da şeytanî fiillere yönelirler, insanlar arasında bunları tervic edebilirler. Yönetici oldukları için de, insanların çoğunluğu onların peşine düşer.

Bir başka açıdan da aynı şekilde güçlü, gayb âleminden desteklenen, yeteneğini küllî maslahat doğrultusunda kullanan in-

---

1 Üçüncü Mebhas'a bkz.

sanlara ihtiyaç duyulur. Bunlar, genelde ancak Rûhu'l-kuds tarafından desteklenmekte olan kimselerin başarabileceği ilâhî türden bir tedbirle, insanlar arasında hüküm sürmekte olan yanlış davranış kalıp ve kurallarını doğru olan ile değiştirebilirler.

Peygamberlerin gönderilişinde esas maksat, ibadet yollarını öğretmektir:

Eğer burada kısaca özetlediğimiz ve daha önce genişçe ele aldığımız bu konuyu anladıysan bil ki: Peygamberlerin gönderilmelerinin asıl amacı, her ne kadar esas itibarıyla ibadet yollarının öğretilmesi ise de, bunlara bozulmuş olan törelerin ortadan kaldırılması, insanî ihtiyaçların giderilmesi için gerekli olan kurum ve kuruluşlara teşvik edilmesi amacı da eklenmektedir. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisleri bu hususu ifade etmektedir:

"Ben, çalgı âletlerini ortadan kaldırmak için gönderildim."[2]

"Ben, ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim."[3]

Peygamberler, ihtiyaçların giderilmesi için gerekli olan kurum ve kuruluşları düzene sokmakla emrolunmuşlardır:

Bil ki: İkinci ve üçüncü türden olan ihtiyaçların karşılanması konusunda ihmal göstermek, Allah'ın hoşnut olduğu bir şey değildir. Hiçbir peygambere bu doğrultuda bir emir vermiş değildir. Durum, hayır olsun şer olsun her konuda insanlardan kaçarak dağlara çekilen ve vahşi hayvanlar gibi yalnız bir hayat sürmeye çalışan bazılarının zannettiği gibi değildir. Bunun içindir ki, Rasûlullah (s.a.) dünyadan el etek çekerek kendisini ibadete vermek isteyen kimselere karşı çıkmış ve:

"Ben ruhbanlıkla gönderilmedim. Ben, sadece kolaylık ve hoşgörü esasına dayanan, bâtıldan hakka yüz tutan (İslâm) şeriatıyla gönderildim."[4] buyurmuştur.

Görüldüğü üzere peygamberler, insanoğlunun duyduğu ihtiyaçları karşılamak üzere gerekli olan kurum ve kuruluşların, faaliyetlerin ıslahı ve düzene konulmasıyla emrolunmuşlardır. Ancak

---

2 Benzeri bir rivâyet için bkz. Ahmed, 5/257.

3 Muvatta, Husnu'l-huluk, 8; Kenzu'l-ummâl, 11/31969.

4 bkz. Ahmed, 6/116, 233, 5/266.

bu konuda, ne Acem hükümdarlarının içerisinde yaşadıkları sefahate varan bir hayat tarzı sürülmesi, ne de mağaralarda yaşayan ve yaşantıları daha çok vahşi hayvan yaşantısına benzeyen kimselerin durumuna düşülmesi istenmiş, dengeli bir hayat tarzının esas alınması emredilmiştir.

Burada birbiriyle çelişen iki kıyas vardır:

Birincisi: Maddî refah, iyi bir şeydir. İnsan ancak maddî refah sayesinde sağlıklı bir yapıya sahip olabilir, ahlâkı güzel olur, insanın sahip olduğu meziyetler, akranı arasında ancak bu sayede ortaya çıkar. Aptallık, acizlik... vb. kötü tedbirden ortaya çıkar.

İkincisi: Maddî refah, kötü bir şeydir. Çünkü tartışmalara, çekişmelere, ortaklıklara, yorulmaya, gayb âlemiyle ilgilenmemeye, âhiret işleriyle yeterince meşgul olmamaya sebebiyet verir. Bunun içindir ki, en iyisi orta yoldur; yani ihtiyaçların giderilmesi için gerekli olan yolları itidal ölçüsünde korumak, ancak onların yanına zikirler ilave etmek, uyulması gereken kurallar (âdâb) koymak, Ceberût âlemine yönelmek için fırsatlar kollamak.

Peygamberler, güzel gördükleri şeyleri korumuşlardır:

Bütün peygamberlerin bu konuda Allah katından getirdikleri kesin şey şudur: Peygamberler, gönderildikleri kavmin riayet ettikleri yeme, içme, giyinme, mesken edinme, süslenme kurallarına, evlenme biçimlerine, eşlerin birbiriyle olan ilişkilerine, alış veriş şekillerine, yasak olan şeylerden alıkoyucu önlemlerine, yargı biçimlerine... vb. bakmak ve değerlendirmeye tabi tutmak durumundadır: Re'y-i küllî dikkate alınarak vacip kılınan şey, o şeye uygunsa, insanlar arasında cari bulunan o şeyi terkederek, bir başka şeye geçmek, onu değiştirmeye kalkışmak anlamsız olur. Aksine bu durumda insanları, yapılagelmekte olan şeylere riayet etmeleri için teşvik etmek, bakışlarını onlar üzerine çevirmek, içermiş olduğu faydalara dikkatlerini çekmek gerekir.

İnsanlar arasında uygulanagelmekte olan şeyler, peygamberlerin gönderiliş amacına uygun düşmeyebilir ve onlardan bir kısmını değiştirmek ya da ortadan kaldırmak gerekebilir. Bu şu durumlarda söz konusu olur:

a) İnsanlar arasında uygulanagelmekte olan şey, birbirlerine zarar verme sonucunu doğurur,

b) Dünya nimetlerinden yararlanmadan kaçınma, güzelliklerden yüz çevirme manası taşıyan aşırı davranışlar olur,

c) Dünya ve âhiret işlerini ihmale götüren aşırı türden eğlenceler olabilir.

İşte bu gibi durumlarda dahi, onların alışageldikleri şeylerin dışına tamamen çıkılmaması, aksine onlara yakın ve benzer durumlara, ya da onlarca salih olarak bilinen zevata aitliği bilinen davranış biçimlerine geçilmesi gerekir Kısaca, onlara öyle bir şey getirilmeli ki, bu onların akıllarına yatmalı ve onun hak olduğuna dair kalplerinde bir inanç oluşmalıdır. İşte bu sebepten dolayıdır ki, peygamberlerin şeriatları birbirinden farklı olagelmiştir.

İlimde derinleşmiş olanlar, şeriatın, mevcut yapıyı düzeltmek ve ıslah etmek üzere geldiğini bilirler:

İlimde derinleşmiş olanlar; şeriatın, nikâh, talak, muameleler, süslenme, giyinme, yargı, cezalar, ganimet taksimi gibi konular hakkında, insanların bilgi sahibi olmadıkları, ya da yükümlü tutuldukları takdirde tereddütle karşılayıp kabulüne yanaşmayacakları türden bir hüküm getirmediğini bilirler.

Evet, şeriatların yaptığı şey, eğrileni doğrultmak, hastalıklı olanı iyileştirmektir. Buna dair bazı örnekler verelim:

Cahiliye döneminde riba, çoğalmıştı, yasaklandı.

Meyveleri, henüz âfetten kurtulacak bir hale gelmeden önce satarlardı. Arkasından da meyve âfete maruz kalır ve birbirleri arasında çekişmeler başlardı. Böyle bir satış muamelesi yasaklandı.

Diyet miktarı Abdulmuttalip[5] devrinde on deve idi. O, bu miktarın, insanları öldürme eylemine girmekten caydırıcı olmadığını görmüş ve yüz deveye çıkarmıştı. Rasûlullah (s.a.), diyeti yüz deve şekliyle olduğu gibi kabul etti.

Uygulanan ilk kasâme[6], Ebû Tâlib'in hükmüyle gerçekleşmiştir. (İslâm'da da aynı hüküm korunmuştur.) Her baskında elde edilen ganimetlerin dörtte biri, kavmin reisine ait olurdu. Rasûlul-

---

5 Hz. Peygamberin dedesi.(Ç)

6 Kasâme: Faili bilinmeyen cinayetlerde, ölünün bulunduğu semt sakinlerinden elli kişiye "öldürmediklerine, öldüreni de bilmediklerine" dair yemin verdirilmesidir. Yemin ettikleri takdirde öldürülen adamın diyetini öderler. Böylece hem kan heder olmaz, hem de herkes kendisini, kendi semtinin emniyetinden sorumlu hisseder (bir tür otokontrol sistemi olmaktadır).(Ç)

lah (s.a.) elde edilen ganimetin beşte birinin başkana ayrılması esasını getirdi.

Kabaz ve oğlu Enuşirevan, tebaası üzerine haraç ve öşür vergileri koymuştu. İslâm şeriatı da aynı hükmü kabul etti.

İsrail oğulları, zina edenleri recmederler, hırsızların (ellerini) keserler, kısas hükmünce öldüreni öldürürlerdi... (İslâm da aynısını kabul etti.)

Benzeri örnekler gerçekten çoktur ve bunlar araştırıcılara kapalı değildir. Hatta sen zeki ve şer'î hükümleri ihata etmiş bir durumda isen, ibadetler konusunda dahi, peygamberlerin gönderildikleri kavimlerce bilinmeyen bir şey getirmediklerini göreceksin. Getirilen ibadet türleri, ya zaten mevcut bulunan ya da onlara benzer olan şeyler kabilindendir. Onların bu alanda yaptıkları en büyük şey, cahiliyye dönemlerindeki tahrifleri (hurafe) ortadan kaldırmak, ibadetler içerisinde müphem olanları vakitlerle, rükünlerle belirlemek, unutulmuş bulunanları ise insanlar arasında yeniden yaymaya çalışmak olmuştur.

Acem ve Rum (Bizans) hükümdarları kendilerini dünyaya kaptırmışlar ve âhireti unutmuşlardır:

Bil ki: Acem ve Rum (Bizans) halkları, asırlar boyu dünya hakimiyetini birbirlerinden tevarüs edegelmişler, kendilerini dünya lezzetlerine kaptırmışlar, âhiret yurdunu unutmuşlar, şeytan onları kendi egemenliğine almış, bütün bunların sonucunda dünya nimetlerinden istifade konusunda aşırılığa düşmüşler, dünyalık yarışına girmişler, dünyanın dört bir yanından ilim ve hikmet sahibi kimseler bunların etrafında toplanmış, bunlar dünya menfaatlerinden yararlanabilmenin en ince yollarını keşfetmişler ve bunları kendi insanlarına sunmuşlardır. Onlar bu minval üzere yaşantılarını sürdürmeye devam etmişler, bunun sonucunda tam bir sefahat hayatı başgöstermiştir. Artık insanlar birbirlerine karşı sahip oldukları dünyalıklarla övünmektedirler. Öyle bir an gelmiştir ki, bu ülkelerin ileri gelenleri (kodamanları) değeri yüzbin dirheme ulaşmayan bir kemer kuşanmış ya da taç giymişse, ya da görkemli bir saraya, havuza, hamama, bahçelere sahip değilse, değerli binek hayvanları, güzel uşakları yoksa, yiyecek ve giyecek konusunda hesapsızca harcamalar yapmıyorsa... ayıplanır olmuşlardır.

Kendi ülkenin hükümdarlarına bakarsan, Acem ve Bizans hükümdarlarının durumlarını hikaye etmeye gerek kalmaz. Lüks ve sefahat hayatının gerekleri olan bu şeyler, geçim için zorunlu olan şeylerin arasına girmiş ve insanların kalbinden çıkmaz bir hal almıştır. Bunlardan meydana gelen onulmaz bir hastalık bütün bedeni istila etmiş, ülkeyi baştan sona sarmıştır. Sokaklarında, evlerinde zengin fakir hiçbir kimse kalmadan bu büyük hastalığa yakalanmışlardır. Bu düşünce, bu yaşam biçimi insanları yakalarından kavramış, onları kendi hallerine bırakmamış, onları uçsuz bucaksız gam ve keder içerisine sürüklemiştir.

Zira yaşamak istedikleri bu lüks ve sefahat hayatı, ancak büyük miktarlarda mal harcamakla gerçekleşebilmektedir. Bu malların elde edilmesi için de ziraat, ticaret vb. alanlarda çalışan insanlar üzerine konulan vergilerin kat kat artırılması gerekmektedir. Hele bir vermeye görsünler, kendileriyle savaşılacak ve binbir işkenceye maruz bırakılacaklardır. Gönüllü verecek olsalar, sırf kendilerine duyulan ihtiyaçtan dolayı beslenilen ve hep kullanılan dolap beygirinden, döven öküzünden bir farkları kalmayacaktır. Sonra bunlar, bir an bile olsa kendi hallerine bırakılmayacak ve düşünmelerine fırsat verilmeyecektir. Belki koca ülkede din ile ilgilenen hiçbir kimse bulunmayacaktır. Arzulanan sefahat hayatının gerçekleşebilmesi için, lüks yiyecekleri, giyecekleri, yapıları hazırlamak yoluyla geçimlerini temin eden bir başka gruba ihtiyaç olacaktır. Bunlar, dünya düzeninin temelini oluşturan esas geçim vasıtlarını terkedecekler ve kendilerini mutlu azınlığın beklentilerine cevap verebilmek için çalışmaya adayacaklardır.

İş, mutlu azınlığın lüks ve sefahat hayatıyla kalmayacak, bu kodamanların hayatına imrenen halk onlara özenmeye kalkışacak, onların yediği gibi yemeye, onların giyindiği gibi giyinmeye koyulacaktır. Aksi takdirde kendilerini mutlu saymayacaklar, onların yanında saygın da olmayacaklardır. Bu telakki sonucunda da insanların büyük çoğunluğu hükümdarın eline bakan bir konuma gelecektir; bazen gazi ve şehir idaresini üstlenmiş kimseler edasıyla ortaya çıkacaklar, güya iş görüyormuş havası vereceklerdir. Oysa ki maksatları iş görmek, ihtiyaç savmak değildir. Bütün amaçları seleflerinin gidişatına uymak, onlar gibi yaşamaktır. Bunun için de hükümdara avuç açarlar. Bazen de şair görünümüyle ortaya çıkarlar; hükümdarların onları ihsanlara boğması gelenek halini almıştır. Bazen de halifenin, durumlarından habersiz olması hoş görülmeyen zahidler ve dervişler olarak karşısına çıkarlar. Bunlar birbiri üzerine üşüşürler. Bunların rızıkları, hükümdarlar-

la beraber olmaktan geçer, hükümdarın onlara olan merhametiyle geçinir giderler. Şu halde hükümdarla çok güzel konuşmak, ona yaltaklanmak gerekir. Onların düşüncelerinin geliştirdiği sanat işte budur, dalkavukluktur, yaltaklanmadır. Onlar bütün zamanlarını bu uğurda tüketirler. Zihinleri hep bu düşünce ile meşgul olunca ruhî sâfiyetleri bozulur ve alçaldıkça alçalırlar; güzel ahlâk ilkelerinden uzaklaşırlar.

Bu sosyal hastalığın teşhisi:

Eğer bu hastalığın hakikatini öğrenmek istersen, saltanat geleneğine sahip olmayan, kendilerini lüks yiyecek ve giyecek sevdasına kaptırmayan, sade bir hayat yaşayan kavimlere bakmalısın. Göreceksin ki, böylesi toplumlarda bireyler, kendi başına buyruktur, üzerinde belini bükecek öyle ağır vergiler yoktur. Bunlar, din ve millet işlerine ayırabilecek zamana sahiptirler. Bir de bunların saltanata ve hanedanlara sahip olduklarını, halkı boyunduruklan altına aldıklarını düşün ve alacakları durumu hali hazır durumlarıyla kıyas et. Ne zaman ki musibet iyice büyümüş ve bu hastalık iyice şiddetlenmiştir, Allah Teâlâ ve mukarrab melekler onlara gazap etmiştir. Artık Allah'ın rızası, bu hastalığın esas sebebini ortadan kaldırmakta yatar hale gelmiştir.

Allah, peygamber olarak Hz. Muhammed'i göndermiş ve onu Hak ve hakikatın ölçütü kılmıştır:

İşte buna sebep Allah Teâlâ, Acem'e, Rum'a (Bizans) karışmamış, onların dünya görüşlerinden etkilenmemiş, geleneklerine bulaşmamış ümmî bir peygamber göndermiş ve onu kıstas (ölçüt) kılmıştır. Bundan böyle Allah katında hoşnut ve razı olunan şey, gerçek doğru onun sayesinde bilinebilecektir. Allah Teâlâ, peygamberinin dilinden Acem geleneklerinin kötülüklerini yermiş, dünya hayatına bel bağlamanın, dünya hayatını insanın gayesi haline getirmenin çirkinliğini belirtmiştir. Peygamberinin kalbine, Acemlerin itiyat edindikleri ve birbirlerine karşı övündükleri esaslı şeyleri haram kılmasını vahyetmiştir: İpek, atlas, (kırmızı) kadife kumaşların giyilmesinin, altın ve gümüş kapların, altın ziynet eşyalarının kullanılmasının, nakış ve suret bulunan görkemli elbiselerin giyilmesinin, evlerin yaldızlanmasının... haram kılınması bu kabildendir. Yine Allah, bu peygamberini göndermekle, onun

devletiyle onların devletinin, onun önderliğiyle onların hakimiyetlerinin son bulmasına da hükmetmiştir. Artık Kisrâ helâk olacak, bir Kisrâ daha olmayacaktır; Kayser helâk olacak, bir Kayser daha gelmeyecektir.

Cahiliye döneminde sosyal yapı ve Rasûlullah'ın (s.a.), onların kötü hallerini düzeltmesi:

Bil ki: Cahiliye döneminde insanlar arasında büyük belirsizlikler ve bunlara bağlı olarak da büyük münakaşalar vardı ve bunlar hayatı zorlaştırıyordu. Yapılacak en önemli şey, bu münakaşaları doğuran temel problemleri ortadan kaldırmak, böylece meseleyi kökünden halletmekti. Meselâ kan davalarını örnek alalım. A, B'yi öldürüyordu. B'nin yakınları kâtil olan A'nın kardeşini ya da oğlunu öldürüyorlardı. Bu kez dönüyor bunlar, ötekilerden birini öldürüyorlar ve iş böyle uzayıp gidiyordu, birbirini öldürmenin önü alınamıyordu. Rasûlullah (s.a.) şöyle buyuruyordu:

"Bütün kan davaları kaldırılmıştır, hepsi şu ayağımın altındadır. Kaldırdığım ilk kan davası da Rabî'a'nın[7] kan davasıdır."[8]

Miras konusu da belirsizdi. Kavmin ileri gelenleri, akıllarına geldiği şekilde farklı farklı taksimlerde bulunurlardı. İnsanlar gasb, riba gibi haksız kazançlardan geri durmazlar, bunların üzerine atılırlardı. Sonra bir nesil geçti ve bunlar eski davaları gündeme getirerek hak iddiasında bulunmaya başladılar. Rasûlullah (s.a.), onların arasındaki münakaşaları şöyle diyerek kesti attı:

"İslâm dönemine kalmış her şey, Kur'ân'ın hükmüne göre taksim olunur. Cahiliye döneminde taksim edilen şeyler veya cahiliye döneminde bir kimsenin şöyle ya da böyle elde etmiş olduğu şeyler ise, olduğu hal üzere bırakılır, bozulma cihetine gidilmez."[9]

Riba da böyleydi. Biri diğerine borç verir ve belli bir süre sonra şu kadar ziyade etmesini şart koşardı. Zamanla katlana katlana büyür, servet birikimine dönüşürdü. İslâm, ribayı kaldırdı, ana-

7 Rabî'a, Abdulmuttalib'in torunu Rasûlullah'ın (s.a.) akrabasıdır. Rabî'a, S'ad oğullarına gitmiş ve Hüzeyl tarafından öldürülmüştü. Bu yüzden Abdulmuttalib'in oğulları kan davası güdüyorlardı. Peygamberimizin kaldırdığı ilk kan davası işte bu kendi akrabasının davası oluyordu.(Ç)

8 Ebû Dâvûd, Menâsik, 56; İbn Mâce, Menâsik, 74; Dârimî, Menâsik, 34.

9 bkz. İbn Mâce, Ferâiz, 16.

paranın ise korunmasına hükmetti. *"Ne zulmedersiniz, ne de zulme uğrarsınız."*[10] ilkesini getirdi.

Ve eğer Rasûlullah (s.a.) olmasaydı terkedilmeyecek olan daha başka örnekler...

Bil ki: Bazen de insanlar arasında kin duygularına dönüşebilecek durumlara fırsat vermemek için şer'î düzenlemelere gidilir. Su ikram etme... vb. konularda sağdan başlama örneği böyledir. Bazen bir mecliste birbiriyle anlaşamayan insanlar bulunabilir. Ev sahibi önce kimden başlayacağını bilemez ve bu aralarında buğza sebebiyet verebilir. Bu gibi durumlarda ilke olarak sağdan başlanması tartışmaları sona erdirir. Ev sahibinin, öncelikli olarak imamlık hakkına sahip olması, iki kişinin birlikte hayvana binmesi halinde, hayvan sahibinin önce binmesi hakkı da böyledir.

Allah'u a'lem!

10 Bakara 2/279.

12) Birbiriyle bağlantılı olan hükümler

Allah Teâlâ, peygamberini insanlara Hak ve hakikati açıklaması için göndermiştir:

Allah Teâlâ, şöyle buyurur:

"Senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını (peygamber olarak) göndermedik. Eğer bilmiyorsanız, zikir (ilim) ehline sorun. (Peygamberler) apaçık mucizeler ve kitaplarla (gönderildiler). İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak için sana da bu Kur'ân'ı indirdik. Umulur ki düşünüp anlarlar."[11]

Bil ki: Allah Teâlâ, peygamberini insanlara aşağıdaki esasları açıklamak üzere göndermiştir:

a) İbadetler. Bunları işleyeceklerdir.

b) Günahlar. Bunlardan kaçınacaklardır.

c) İhtiyaçların karşılanması için başvurulabilecek meşru yollar. Bunlara da riayet edilecektir.

Vahyin gerektirmiş ya da işarette bulunmuş olduğu şeylerin insanlara öğretilmesi de, peygamberin açıklama (beyan) görevi arasında bulunmaktadır.

Bunlar öyle esaslardır ki, Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerinin büyük çoğunluğuna mesnet teşkil eder. Biz burada bu esaslardan çoğunu maddeler halinde zikredeceğiz:

1. Hükümlerin sünnetullah doğrultusunda oluşması:

Sünnetullah, müsebbeblerin sebepleri üzerine kurulması şeklinde cereyan etmektedir. Böylece Allah'ın üstün hikmet ve sonsuz

---

11 Nahl 16/43-44.

kereminin neticesi olarak gözetilen maslahat gerçekleşecektir. Hal böyle olunca, yaratılış özelliklerini değiştirmeye kalkışmak bir şer olacak, bozgunculuk için çalışmak sayılacak, Mele-i a'lâ'nın nefretini gerektiren bir davranış biçimi kabul edilecektir. Allah, insanı toprakta oluşan kurtcukların meydana gelişi gibi yaratmamış, onun oluşumunu zor ve uzun bir sürece bağlamıştır. Bu itibarla O'nun yüce hikmeti, insan türünün bekasına, dahası onların bütün yeryüzüne yayılmalarına ve çoğalmalarına hükmetmiş, bu da, onların içlerine üreme kabiliyeti konulmasını gerekli kılmıştır. Allah Teâlâ, neslin çoğaltılması doğrultusunda talep göstermiş, insanların içine kendilerini bürüyen bir şehvet gücü yerleştirmiştir. Böylece Allah Teâlâ, yüce hikmetinin gerektirdiği sonucu doğuracak bir ortamı hazırlamıştır. Allah Teâlâ, peygamberini bu sırra muttali kılıp, işin iç yüzünü ona apaçık gösterince, Rasûlullah'ın (s.a.), insanların üreme amacına ters düşen, bu yolu tıkayan, ya da bu sonuca ulaştırmak için araç olarak kullanılan şehevî güçlerin ihmali ya da amacından saptırılması ve yerli yerinde kullanılmaması manası taşıyan davranışları yasaklaması gerekli bir hal almıştır. Dolayısıyla Rasûlullah (s.a.), kısırlaştırılmayı, livatayı[12] yasaklamış, azli[13] mekruh görmüştür.

Bütün canlı türlerinin korunması esastır:

Bil ki: İnsan bireyleri, yapısının sağlam ve insan türüne ait hususiyetlere tam olarak sahip olması halinde, belli bir suret üzere bulunur: Ayakları üzerinde başı yukarı gelecek şekilde düz durur, teni kılsız açık olur... vb.. Bu, insan türünün hükmü, gereği ve bireyler üzerindeki tezahürü olmaktadır. Her şeyi yerli yerinde yaratan ve dengeleri kuran Yüce Allah'ın arzusu, yeryüzünde mevcut her türün korunması ve onların özelliklerini icra edebilmesi doğrultusunda tecelli etmektedir. Bunun içindir ki, bir ara köpeklerin öldürülmesini emreden Rasûlullah (s.a.), sonra bunu yasaklamış ve:

"Onlar da ayrı bir âlemdir."[14] buyurmuşlardır. Bu şu demektir: Her türün varlığının Allah katında bir gerekçesi vardır. Dola-

---

12 Cinsî ilişkide arkadan yanaşma şekli. Daha çok Lut kavminde görülen bir davranış bozukluğu olduğu için ona nisbetle bu ad verilmiştir.(Ç)

13 Azil, cinsî ilişki sırasında erkeğin boşalacağı anda eşinden ayrılarak erlik suyunu dışarı dökmesidir. (Ç)

14 Ebû Dâvûd, Edâhî, 22; Tirmizî, Sayd, 16; İbn Mâce, Sayd, 2; Ahmed, 5/54.

yısıyla onların yeryüzünden silinmeye çalışılması Alah'ın hoşnut olacağı bir şey değildir. Bu esas, bireylerde türe ait hükümlerin ortaya çıkmasının gerekliliği sonucuna götürür. Dolayısıyla bu esasa ters düşecek davranışlar göstermek, onu ortadan kaldırıcı gayretler içerisine girmek çirkin olacak ve küllî maslahata ters düşecektir. Beden üzerinde yapılan ve insan türünün genel özellikleriyle bağdaşmayan bazı tasarrufların yasaklanması bu kaide üzerine bina edilecektir; kısırlaştırma, dişlerin eyelenerek seyreltilmesi, yüzdeki tüylerin yolunması böyledir. Sürme, saçların bakımı ve taranması ise, insan türünden beklenilen amacın gerçekleşmesi için yardımcı mahiyette olan, maksatla parelellik arzeden davranışlardır.

Allah Teâlâ, insanların işlerini yoluna koymak üzere onlara takip edecekleri şeriatlar koymuştur:

Allah Teâlâ, insanların hallerini düzeltmek, işlerini yoluna koymak üzere şeriatlar koymuştur. Melekût âleminde onun ortaya çıkmasını gerektirecek bir neden bulunagelmiştir. İşte bu durum, şeriatların da aynen, yeryüzünde korunmaları istenilen türlerin durumunda olmasını gerektirmiştir. Bu yüzden şeriatlar hakkında ihmal göstermek Mele-i a'lâ katında gazabı gerektirici, onların gereklerine ve himmetlerinin odak noktasına ters düşen bir davranış biçimi olmaktadır. Aynı şekilde Arap-Acem, uzak yakın bütün insanların üzerinde görüş birliği ettiği ihtiyaçlar ve bunların karşılanması için takip edilen yollar hakkında da durum aynıdır. Çünkü bunlar, tabiî bir yol halini almış; fıtratın bir parçası gibi telakki edilir olmuştur.

Allah Teâlâ, yeminleri ve ispat delillerini (*beyyine*), bir konunun iç yüzünü aydınlatmak için meşru kılmıştır. Bu, yalancı şahitliğin ve yalan yere yapılan yeminlerin Allah ve melekler katında gazaba sebep bir davranış biçimi sayılmasını gerektirmiştir.

2. Maslahatı gerçekleştirici kıyaslar yapma:

Allah Teâlâ, peygamberine şer'î bir hükmü vahyeder ve o hükmün sebep ve hikmetine onu vakıf kılar. Bu durumda peygamber, o maslahatı esas alarak ona bir illet belirleyebilir ve onu hükme medar kılabilir. İşte bu, Rasûlullah'ın (s.a.) kıyası olmaktadır. Ümmetinin kıyası ise, nass ile belirlenmiş bir hükmün illetini bil-

meleri ve onu hükme medar yapmalarıdır.[15] Bunun örneği, Rasûlullah'ın (s.a.) sabah, akşam ve uyku saatinde okunmasını istediği zikirlerdir. Rasûlullah (s.a.), namazların meşru kılınmasındaki hikmete vakıf olduğundan, bu konuda ictihâdda bulunmuştur.

3. *Âyetin sevk sebebini anlama ve bu doğrultuda hükümde bulunma:*

Bir diğer esas, Rasûlullah'ın (s.a.) bir âyetin niçin sevkedildiğini anlaması halinde, anlayışı doğrultusunda hükümde bulunmasıdır. İncelik ve kapalılık ya da birden fazla manalara ihtimali sebebiyle bir başkasının anlayamayacağı bir hususu Rasûlullah (s.a.) anlar ve bu anlayışı doğrultusunda hükümde bulunur: Örnek:

"Şüphesiz Safa ve Merve Allah'ın nişanelerindendir."[16]

Bu âyette, Rasûlullah (s.a.), Safa'nın Merve'den önce zikredilmesinden, meşrû olan hükmün beyan tarzına uygunluğu sonucunu çıkarmış ve: *"(Sa'y ederken) Allah'ın başladığından (Safa'dan) başlayın."*[17] buyurmuştur. Âyetten, sorulan soruya uygun olarak gelmiş olması da anlaşılabilirdi.

"Güneşe de aya da secde etmeyin. Onları yaratan Allah'a secde edin."[18]

"Yıldız batınca da "batanları sevmem' dedi."[19]

Rasûlullah (s.a.), bu iki âyetten, güneş ve ay tutulması anında namaz kılmanın müstahaplığı hükmünü çıkarmıştır.

"Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır."[20]

Rasûlullah (s.a.), bu âyetten, namaz kılarken kıbleye (Ka'be) yönelmenin, mazeret halinde düşebilecek türden bir farz olduğunu anlamış, gece karanlığında kıble cihetini araştırıp namaz kılan, sonra da yanlış yöne doğru kıldığı anlaşılan kimsenin namazını; şehir dışında binek üzerinde nafile namaz kılanın namazını kıble şartından muaf tutmuştur.

---

15 Yani nerede illet varsa orada hüküm de var, nerede illet yoksa orada hüküm de yok şeklinde hareket etmeleri.(Ç)

16 Bakara 2/157.

17 İbn Kesîr, 1/199.

18 Fussilet 41/37.

19 En'âm 6/76.

20 Bakara 2/115.

4. Sorumluluk karşılığında yetkinin de bulunması:

Allah Teâlâ, bir insana insanlara ait bir işi yapmasını emretmişse, bu durum diğer insanların o kimseye itaat etmelerinin emrolunmasını gerektirir. Kadılar, insanlar arasında adaleti sağlamakla görevlendirilmişlerdir. Bu, isyankârlara, onlara itaat etmeleri emrinin verilmesini gerektirir. Zekât tahsildarı, insanlardan zekâtlarını toplamakla yükümlü kılınmıştır. Bu, insanlara, tahsildara karşı zorluk çıkarmamaları emrinin çıkarılmasını gerektirir. Kadınların örtünmesi emrolunca, erkeklere de gözlerini onlardan sakınmaları emredilmiştir.

5. Emir ve yasakların karşıtlarıyla dengelenmesi:

Bir şeyin yasaklanması halinde, o şeyin zıddının durum gereği vacip olarak ya da en azından mendup düzeyinde emrolunması gerekecektir. Bir şeyin emredilmesi halinde de, o şeyin zıddının yasaklanması gerekecektir. Allah Teâlâ, cuma namazını ve ona koşulmasını emredince, o anda alış veriş vb. yollarla cumadan alıkoyucu davranışların yasaklanması gerekmiştir.

6. Emir ve yasakların sirayeti:

Bir şey kesin olarak emredildiğinde bu, o şeyin mukaddimeleri, hatırlatıcı ve ulaştırıcı yolları mahiyetinde olan şeylerin teşvikini; bir şeyin kesin olarak yasaklanması halinde de bu, o şeye götürecek yolların kapatılmasını, sebeplerinin ortadan kaldırılmasını gerektirir. Putlara tapınmak yasaktır. Suret ve heykellerle içli dışlı olmak puta tapıcılığa sebebiyet verebilir. Nitekim geçmiş ümmetlerde bu böyle olmuştur. Öyleyse, heykel ve suret yapılmasına müsaade edilmeyecektir. İçki haram kılınmıştır; şu halde şarap imalatçılarına müsaade edilmeyecek, üzerinde içki bulunan sofraya oturmak yasaklanacaktır. Anarşi ve insanların birbirine düşmeleri haramdır. Öyleyse anarşi dönemlerinde silah satışları yasaklanacaktır.

Şehir yönetimi (*Siyâsetu'l-medîne*) ile ilgili alanlarda benzeri örnekler ise şunlardır: Yiyecek ve içeceklere zehir katılması bir mefsedettir. Öyleyse, ilaç satıcılarından, piyasaya sürdükleri ilaçların ancak içene zarar vermeyecek oranda zehir içerdiğine dair teminat alınacaktır.

Bazı unsurların hiyaneti söz konusu olabilir. Şu halde onların ata binmeleri ve silah taşımalarını yasaklayacaklardır.

İbadetler konusunda da durum aynıdır. Namaz en büyük hayırdır. Öyleyse cemaate katılma teşvik edilecektir. Çünkü bu, namazın kolayca ifasını temin eder ve bu konuda dayanışmayı sağlar. Ezan teşvik edilecektir. Çünkü insanlar, aynı zamanda ve aynı mekanda bir araya ezan sayesinde gelebileceklerdir. Aynı şekilde mescid yapımı, bakımı ve temiz tutulması da teşvik edilmiştir.

Bulutlu günlerde Ramazan ayının girip girmediği Şaban ayının günlerinin sayılmasına bağlıdır. Bu itibarla, Şaban hilalinin tesbiti ve günlerinin sayılması müstahap olacaktır.

Şehir yönetiminde, atıcılığın önemi büyüktür. Bu itibarla yay ve ok imalatının çoğaltılmasını emretmek, bunların ticaretlerini teşvik etmek gerekecektir.

7. İtaatkârların övülmesi, isyankârların yerilmesi:

Sözü edilen esaslardan bir diğeri de şudur: Bir şey emredildiği ya da yasaklandığı zaman, emredilen şeyi yerine getirenlerin övülmesi, yasaklanan şeyi işleyenlerin de yerilmesi gerekecektir. Meselâ, Kur'ân-ı Kerîm'in okunması, bunun yaygınlaştırılması ve üzerinde devamlılık gösterilmesi şer'an arzu edilmektedir. Öyleyse cemaatlere, içlerinde bulunan en iyi okuyucu imamlık yapacak, meclislerde Kur'ân âlimleri başköşeye oturtulacaktır. İftira haramdır. Şu halde, iftirada bulunanların güvenilirlikleri düşürülecek ve şahitlikleri kabul edilmeyecektir. Bidatçi ve fâsıklarla[21] karşılaşıldığında onlardan önce selam vermeye ve konuşmaya davranmanın yasaklığına dair gelen hadisleri işte bu esas üzerine oturtmak gerekecektir.

Şehir yönetimi alanında, atıcılara konulacak ödüllerin artırılması, onlara teşvik tedbirleri uygulanması da böyledir.

8. Bir şeyin emredilmesi ya da yasaklanması halinde, o şeye yönelik azmin bulundurulması da istenilir:

Sözünü ettiğimiz esaslardan bir diğeri de şudur: Bir kavme

21 Günahları alenen işleyen, mürüvvetsiz kimselerdir. (Ç)

bir şeyi yapmaları, ya da bir şeyden geri durmaları emredildiği zaman, emredilen şeye yönelmeye, yasaklanan şeyden de geri durmaya dair bir azmin bulundurulması da istenecektir. Bunun içindir ki, kalbinden aldığı borcu ya da evleneceği kadının mehrini vermeme düşüncesini geçiren kimse şer'an azarlanmıştır.

9. Mefsedete yol açabilecek şeylerin mekruh sayılması:

Bir diğer esas da şudur: Bir şey, eğer muhtemelen mefsedet içeriyorsa, normalde o şeyin mekruh sayılması gerekir. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisi buna örnektir:

"(Uykudan kalkan biri) elini (yıkamadan) hemen suya daldırmasın. Çünkü o, elinin nerede gecelediğini bilemez."[22]

Kısaca özetlemek gerekirse, Allah Teâlâ, peygamberine ibadetlerle ve muamelâtla ilgili hükümleri öğretmiş, Peygamber (s.a.) de açıkladığımız şekilde bir beyan tarzıyla onları ümmetine açıklamıştır. Bunun sonucu olarak da, hemen her konuyla ilgili olarak pek çok hüküm getirilmiştir. Bu ve —inşallah— bundan sonra gelecek olan beyan şeklini, ümmetin fakihleri, diğer ilimleri yanısıra Rasûlullah'tan (s.a.) almışlar, kalplerine yerleştirmişler, meselenin ruhunu kavramışlardır. Onların derledikleri ve yazdıkları kitaplarda yer alan hükümler, işte bu iki beyan tarzından hareketle ulaşılmış sonuçlardır.

Allah'u a'lem!

---

22 Müslim, Tahâret, 87; Ebû Dâvûd, Tahâret, 49; Tirmizî, Tahâret, 19.

13) Müphemi belirlemek, müşkili açıklamak, küllî esaslardan hüküm çıkarmak

Bil ki: Bazı hükümler vardır ki, isimlere bağlanmıştır. Bunlar, misal ve benzerlerinden ayırmak suretiyle bilinir; fakat *"efradını cami ağyârını mani"* bir tarifle, o hükmün altına girip girmeyeceği bilinemez. Meselâ, hırsızlık böyledir. Allah Teâlâ konuyla ilgili: *"Hırsızlık eden erkek ve kadının... ellerini kesin."*[23] buyurur. Burada ceza, *"hırsızlık eden erkek ve kadın"* ismine bağlanmıştır. Übeyrik oğulları, Tuayme ve Mahzûm kabilesine mensup kadın[24] ile ilgili olayların "hırsızlık" olduğu da bilinmektedir.

Bir başkasının malını almanın yolları:

Yine bilinir ki, bir başkasına ait malın alınmasının yolları vardır: Bunlar şunlardır:

a) Hırsızlık,

b) Yol kesme,

c) Dolandırıcılık, yankesicilik,

d) Hiyanet (emanetin üstüne yatma, ortağa ihanet vb.),

e) Bulma (*lukata*),

f) Gasbetme,

g) Önemsenmeyen, değersiz görülen şeylerin alınması.

---

23 Mâide 5/38.

24 Fâtima bt. el-Esved. Bu kadın hırsızlık yapmıştı. Rasûlullah'ın (s.a.) en çok sevdiği Üsâme b. Zeyd'i aracı koymuşlar ve cezanın uygulanmamasını rica etmişlerdi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) celallenmiş ve: *"Yemin ederim ki, Muhammed'in kızı Fatıma da çalsa, elbette elini keserim."* buyurmuştur. bkz. Ebû Dâvûd, Hudûd, 4 (4/132).(Ç)

Böyle bir durumda muhtemelen Rasûlullah'a (s.a.), sözle ya da gösterilen tavırla işlenilen fiilin hırsızlık türünden olup olmadığı sorulacaktır. Bu durumda peygamberin, hırsızlığın hakikatini, benzeri fiillerden tamamen ayıracak ve herkesin durumu açıklık kazanacak şekilde açıklaması gerekecektir.

Bu fiillerin birbirinden ayrılmasının yolu, isimlerin hakikatlerine bakmak ve hırsızlıkta bulunmayan özellikleri sebebiyle onları ayırmaktır. Böylece birbirine yakın gibi gözüken şeyler arasındaki farklar ortaya çıkacaktır. Sonra, bu lâfızla halkın örfünde kastedilen şeyin hakikatine bakılacaktır. Bütün bunlar yapıldıktan sonra hırsızlık, kendisini benzer eylemlerden ayırıcı özelliklerle nitelenecek ve böylece munzabıt hale getirilecektir. Şöyle ki:

Yol kesme, eşkiyalık vb. gibi isimler, kuvvete başvurma ve zulmetme manasına gelir ve bu ismin çağrıştırdığı eylemde yolkesiciler toplumdan yardım alınamayacak bir yer ve zaman seçerler.

Dolandırıcılık ve yankesicilik kelimeleri, insanların gözü önünde alenî kapıp kaçma, yürütme fiilini ifade eder.

Hiyanet, ortaklık ve benzeri bir yolla daha öncesinden duyulan bir güvenin kötüye kullanılması manasını ifade eder.

Buluntu malın saklanması, koruma altında olmayan bir malın bulunması ve üzerine el konması manasına gelir.

Gasb, mazluma ait bir şeye açıktan el koymak manasını ifade eder. Bu, ya tartışma ve cidalleşmeye dayalı olur, ya meselenin yöneticilere iletilmeyeceği zannıyla yapılır, ya işin iç yüzüne vakıf olmamak sebebiyle olur, ya da rüşvet gibi gayrımeşru bir yolla hakimin haksız hükümde bulunması şeklinde olur.

Önemsememe hali ise, daha çok değersiz olan, örfen esirgenmeyen ve yardımlaşılması gereken şeylerde olur; su ve çer çöp gibi.

Rasûlullah'ın (s.a.) hırsızlık eylemini belirlemesi:

Hırsızlık kelimesi ise, bir şeyi gizlice alma manasını verir. Rasûlullah (s.a.), hırsızlığı, çalınan malın en az çeyrek dinar ya da üç dirhem değerinde olması şartını getirerek, önemsiz şeylerin alınması fiilinden ayırmıştır. Yine bu eylemi belirlemek amacıyla şöyle buyurmuştur:

"Hain, yağmacı ve dolandırıcı hakkında el kesmek yoktur."[25]

---

25 Ebû Dâvûd, Hudûd, 14; Tirmizî, Hudûd, 18.

"Asılı[26] meyveden, dağda saklanmış şeyden dolayı el kesmek yoktur."[27]

Rasûlullah (s.a.), bu hadisleriyle *"hırz"* yani malın koruma altında olması şartına işaret etmiş olmaktadır.

Maddî refahın (sefahat) mefsedetliği ve munzabıt olmayışı:

Aşırı maddî refah hali de böyledir ve munzabıt değildir. Mefsedet olan refah hali, açık emarelerle bilgili bilgisiz herkesin anlayabileceği, işte şurada sefahat vardır diyebileceği şekilde belirlenmiş değildir. Bilindiği gibi Acemler, adet olarak çok lüks binitler edinirler, görkemli binalar yaparlar, pahalı elbiseler giyerler, israf ölçüsünde ziynetler takınırlar, tam bir sefahat hayatı yaşarlardı. Yine bilindiği üzere, sefahat ya da israf dediğimiz şey, insanlara göre değişmektedir; bir kavme göre "müreffeh" sayılan bir hayat, başka bir kavme göre "zor hayat" diye nitelendirilebilmektedir. Bir bölgeye göre kaliteli sayılan bir şey, başka bir bölgeye göre değersiz olabilmektedir.

Yine bilinmektedir ki, ihtiyaçlar, lüks yolla da, normal yolla da karşılanabilmektedir. İkincisinin, israf ya da sefahatla ilgisi yoktur. Lüks yolla ihtiyaçların karşılanması ise, bazen onun lükslüğüne yönelik bir kasıt bulundurulmaksızın gerçekleşebilir veya ihtiyacı giderecek şey genelde hep o evsafta bulunur. Bu durumda örfen sefahattan söz edilmez.

Şeriat, lüks yaşantıya karşı uyarmıştır:

Bu itibarla, şeriat, sefahatin mefsedet oluşuna herhangi bir kayıt getirmeksizin dikkat çekmiş, öbür taraftan sırf gösteriş olsun için kullanageldikleri türleri özel olarak belirleme yoluna gitmiştir. Bu ismi konularak belirtilen şeyler, teşrî' döneminde Acemlerin ve Rumların (Bizanslılar) sefahat adına âdeta üzerinde görüş birliği ettikleri şeylerdir. Böylece şeriat, bu nesnelerin kullanılmasını yasak olan sefahat halinin bir göstergesi (*mazinne*) kabul ederek onları haram kılmış, bunların ihtiyaçların karşılanması amacıyla kullanılması gibi nadiren bulunabilecek durumlara ve uzak iklimlerde geçerli olan âdetlere bakmamıştır. İpek elbiselerin giyil-

26 Henüz harman yerinden içeri kaldırılmamış, kuruması için asılmış meyve gibi.(Ç)

27 Muvatta, Hudûd, 22; Ebû Dâvûd, Hudûd, 13; Nesâî, Sârık, 11, 12.

mesi, altın ve gümüş kapların kullanılması gibi getirilen haramlar işte bu kabilden olmaktadır.

Sonra Rasûlullah (s.a.), lüks hayat tarzının, ihtiyaçların karşılanması için hemen her konuda normal yollardan sarfı nazarla en kalitelisine yönelmek olduğunu görmüştür. Aşırı maddî refah, aynı cinsten olan şeyin en iyisini almak ve kötüsünü terketmektir. Yine, muameleler arasında da ihtiyaç savmaya değil de sadece en kaliteli olanı elde etmeye yönelik işlemlerin yapılmakta olduğunu görmüştür. Bunun tabiî ki teşrî' esnasında dikkate alınmayacak istisnaları olacaktır. Bu gözlemi sonucunda Rasûlullah (s.a.), bu tür muameleleri haram kılmıştır. Çünkü bu muameleler, sefahat hayatının bir göstergesi, onun bir timsali mahiyeti arzetmektedir. Bunların haram kılınması, aşırı maddî refahı hoş karşılamamasının tabiî bir gereği gibi olmaktadır. Bir şeye muhtemel mahal olan, o şey sebebiyle haram kılınınca, onun kalıp ve timsali durumunda olan şeyin haram kılınması öncelikli olarak sabit olur.

Bazı alış veriş türlerinin haram kılınması:

Paranın ve gıda maddesinin, kendi cinsiyle taraflardan birinin fazla alması şeklinde satımının haram kılınması, işte bu esasa dayanır. Kaliteli olan gıda maddesinin, yüksek miktarda para ile satın alınması ise haram kılınmamıştır. Çünkü ödenen bedel, mübadele edilen şeylerin farklı cinsten olması halinde, alınan malın niteliğine değil, bizzat kendisine karşı tutulmuş olur.

Bir cariyenin iki cariye, bir elbisenin iki elbise verilerek alınması da haram kılınmamıştır. Çünkü bunlar, kıyemî[28] şeylerdendir. Dolayısıyla fazla olan bedel, akde konu olan şeyin özelliklerine karşı tutulur. Kalite ise, bu özellikler içerisinde kaybolmuş halde bulunur. Dolayısıyla ilk etapta fazla miktarın, kaliteye karşılık tutulmuş olduğu sonucu çıkmaz.

Bu arzettiklerimizden sanıyoruz, konuyla ilgili bulunan pek çok ince nokta anlaşılmış olacaktır; hayvanın hayvan karşılığında

---

28 Karşıtı "mislî" olmaktadır. Buğday gibi ölçülebilen, demir gibi tartılabilen, yumurta gibi sayılan ve birbirine yakın büyüklükte olan şeyler mislî olmaktadır. Mislî mal, çarşıda, pazarda emsali bulunabilen mallardır. Bunlar zimmette sabit olabilmektedir. Bugün standart olarak üretilen mallar da bu kısma girer. Kıyemî mallar ise, belli bir standardı olmayan ve her birinin değeri diğerinden farklı olan, dolayısıyla zimmette sabit olmayan şeylerdir. Koyun, yazma kitap, antika eşya vb. gibi (Ç)

satımının mekruh olması... vb. konularda olduğu gibi. Bu nokta üzerinde düşünülmelidir.

Bazı muamelelerin birbirine benzerliği:

Bazı hallerde, iki şey birbirine benzer olabilir ve birbirlerinden ayırt edilmesi zor olabilir. Zira aralarındaki fark çok incedir. Bunları ancak Rasûlullah (s.a.) ve ümmetinden ilimde derinleşmiş olan âlimler anlayabilir. Bu durumda, birbirine benzerlik arzeden şeyler arasında ayırımı sağlayacak açık alametlerin bilinmesi, günah ve sevap hükmünün bu açık alametler üzerine hamledilmesi, onlar sayesinde aralarının ayrılması gerekecektir. Nikah ve sifâh yani nikahsız beraberlik hayatı buna örnek olmaktadır.

Nikahın esası, dünya düzeninin temelini oluşturan eşler arasında yardımlaşmayı sağlamak, neslin bekasını temin etmek, iffeti korumak vb. gibi şeylerden ibarettir. Bu, Allah'ın hoşnut olduğu ve sürdürülmesini istediği bir kurumdur.

Zina hayatı yaşamaya gelince, bu nefsin aşırı arzularının peşinde koşması, şehvetinin esiri olması, haya perdesini yırtması, hiçbir kayıt tanımaz hale gelmesi, küllî maslahata ve genel nizama ulaştıracak bir yola girmek varken, aksi bir mecraya girmesidir. Bu yol ise Allah'ın gazabına sebeptir ve yasaklanmıştır. Bu iki davranış, suret itibarıyla birbirine pek çok noktadan benzemektedir. Çünkü her iki şekilde de şehvetin tatmini, şehvetin ve kadına duyulan özlemin verdiği rahatsızlığın giderilmesi... vb. vardır. Şu halde birbirine benzerlik arzeden, fakat biri hoşnutluğa, diğeri gazaba sebep olan bu iki davranışı birbirinden açık alametlerle ayırdetmeye, bu ayırdedici alametlere dayanarak istenilmesi ya da yasaklanması yoluna gidilmesine ihtiyaç vardır

Allah Teâlâ, nikâhı teşvik etmiştir:

İşte bu ihtiyaçtan hareketle Rasûlullah (s.a.), nikahı bazı şartlarla kayıtlayarak zinadan ayırmıştır. Bunlar şunlardır:

1. Evlilik, erkeklerle değil kadınlarla yapılacaktır. Zira, neslin bekası ancak kadınlarla yapılacak olan evlilikle sürdürülebilir.

2. Eşlerin evlenmeye karşı azimli olmaları. Bunun için yakınlarına danışmış olmayı, nikahın ilanını istemiş, nikahta şahidlerin ve velilerin hazır bulunmasını, kadının rızasının olmasını şart koşmuştur.

3. Eşler arasında paylaşma, yardımlaşma ve dayanışmanın temini. Bunun sağlanabilmesi için evliliğin sürekli ve bağlayıcı olması, geçici olmaması gerekmektedir. Bu yüzden aleni yapılmayan nikahlar, müt'a (geçici) nikahı haram kılınmıştır. Keza livata[29] haram olmaktadır.

Bazen fiil, başka bir fiilin mukaddimeleriyle karışabilir:

Bazen, sevaba dair bir fiil, başka bir fiilin mukaddimelerine benzer olabilir. Bu durumda, bunların aralarının ayrılması gerekir. Meselâ, rukûdan secdeye geçiş esnasında doğrulmak (*kavme*), bu yüzden meşru kılınmıştır. Zira, rukû' halinin, secdenin başlangıcı olan eğilmeden ayrılması bu hareketin bulunmasına bağlıdır.

Bazen bir şey, mütekessiru'l-irtifâk (?) olmayabilir; iki secde arasında oturmak gibi. Bazen şart ya da rükün aslında gizli ve kalbî bir fiil olabilir. Bu durumda onlar için organlarla yapılan ya da sözle ifade edilen bir emare kılınır ve emare, gizli kapalı bulunan asıl rükün ya da şartı belirlemek için rükün ya da şart yapılır. Meselâ, niyet ve amelin sırf Allah için yapılması (ihlâs) gizlidir. Kıbleye yönelmek ve tekbir almak, bunlara mahal (*mazinne*) olmak üzere meşru kılınmış ve bunlar, namazın esaslarından sayılmıştır. Nassın, (mutlak olarak) bir sîga (kip) ile gelmesi veya durumun (hal), hükme medar olacak bir türün ikamesini gerektirmesi halinde, eğer bazı durumlarda belirsizlik bulunursa, bu durumda yapılması en uygun olan şey, o sîganın tefsiri, ya da o türün efradını câmi' ağyârını mâni' bir tanımının elde edilebilmesi için Arab örfüne başvurmak olacaktır. Meselâ, Ramazan ayında oruç tutulmasına dair nass bulunmaktadır. Ancak, havanın bulutlu olması halinde durum açıklık kazanmamakta, Ramazan'ın başlayıp başlamadığı bilinememektedir. Bu durumda hüküm, Arab'ın örfü doğrultusunda olacaktır ki bu da, Şaban'ın otuza tamamlanması, ayın bazen otuz, bazen de yirmi dokuz çekebilmesi şeklindedir. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisi işte bu manayı ifade etmektedir: *"Biz ümmî bir ümmetiz; hesap kitap bilmeyiz. Ay şöyle, şöyle, şöyledir..."*[30]

Yine namazın kısaltılması hükmü, yolculuk (sefer) sîgasına

---

29 Arkadan yaklaşılarak ilişkiye girme.(Ç)

30 Buhârî, Savm, 13; Müslim, Sıyâm, 15; Ebû Dâvûd, Savm, 4.

bağlı olarak gelmiştir. Sonra bazı konularda kapalılık kendisini göstermiştir. Bunun üzerine sahâbe, seferin tanımına giderek, "kişinin memleketinden, o günün sonunda ya da gecesinin ilk saatlerinde ulaşamayacağı bir yere gitmek üzere çıkmasıdır" demişlerdir. Bu tanıma göre yolculuk, bir tam günden biraz fazla bir zaman boyunca yol almak demektir. Bu da, dört berîd[31] (konak) olarak belirlenir.

Rasûlullah'ın (s.a.) kendisine has olmak üzere bir hüküm belirlemesi:

Rasûlullah'ın (s.a.) kendisine has olmak üzere bir hükmün belirlenmesinde esas, aşağıdaki hususlardan biri olacaktır:

a) Hükmün, bir şeyin hakikatine değil de muhtemel mahalline (*mazinne*) yönelik olması: Bu, Tavus'un, ikindi namazından sonra kılınan iki rek'at hakkındaki sözünden anlaşılmaktadır. Ona göre Rasûlullah (s.a.), bu namazı basamak (zerî'a) edinilmesin diye yasaklamıştır.[32] Rasûlullah (s.a.), kendisi hakikati bilmektedir. Dolayısıyla onun hakkında, işin hakikatini bilmesi sebebiyle mazinnenin dikkate alınması gerekmez. Dörtten fazla kadınla evli olması da böyledir. Bu, kişiyi, eşler arasındaki ilişkilerde adaleti gözetememe, onlara iyi davranamama durumuna düşürebilir. Dolayısıyla böyle bir evlilik, sıradan insanlar için içinden çıkılamaz bir mahiyet arzeder. Rasûlullah (s.a.) ise, öyle değildir. O, evlilik ilişkisinde hoşnut olunacak halin ne olacağını bilir. Dolayısıyla o, adaletin muhtemel mahalliyle (mazinne) değil, bizzat kendisiyle memur kılınmıştır.

b) Hükmün, nefsin olgunlaştırılması manasına değil de, davranış biçiminin gerçekleştirilmesi esasına yönelik olması: Şartlı satışı yasaklaması, bununla birlikte Medine'ye kadar binmesi şartıyla Câbir'den bir deve satın alması böyledir.

c) Günahtan korunmuş olmayan kimselere nisbetle mahzurlu olan sonuçlara götürecek olan türden olması: Hz. Âişe'nin (r.a.), oruçlunun öpmesiyle ilgili olarak, "Sizden hanginiz, cinsî arzusuna Rasûlullah'ın (s.a.) cinsî arzusuna hakim olduğu gibi sahip olabilir." demesi bu manayı ifade etmektedir.

d) Onun üstün ruhu, bir ibadet türünü işlemesini gerektirir.

---

31 Bir berîd, yaklaşık olarak on iki mil olarak takdir edilir.

32 Muhtemelen, güneşe tapınma yasağına basamak edinilmesini kastetmektedir.(Ç)

Dolayısıyla o, o amelle memur kılınır. Çünkü onun ruhu, sıradan insanlardan farklı olarak ziyadesiyle Allah'a teveccühte bulunmayı arzular, gaflet libasından fazlasıyla sıyrılma özlemini duyar. Nasıl ki pehlivan yapılı insan, daha çok yemek arzusu duyarsa, o da sözü edilen türden amellere özlem duyar. Teheccüd ve kuşluk namazları, bir görüşe göre de kurban işte böyledir.

Allah'u a'lem!

14) Kolaylık prensibi

Allah Teâlâ, şöyle buyurur:

"O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi..."[33]

"Allah, size kolaylık ister, zorluk istemez."[34]

Rasûlullah (s.a.), Ebû Mûsâ ve Muâz b. Cebel'i (r.a.) Yemen'e gönderirken, onlara şöyle buyurmuştur:

"Kolaylaştırın, zorlaştırmayın! Sevdirin, nefret ettirmeyin! Uyum içinde olun, ihtilâfa düşmeyin!"[35]

Başka bir hadislerinde de şöyle buyurur:

"Şüphesiz siz, sadece kolaylaştırıcılar olarak gönderildiniz, zorlaştırıcılar olarak gönderilmediniz."[36]

Kolaylaştırma yolları:

Kolaylaştırma yolları, aşağıdaki şekillerde gerçekleşir:

1. Zor olan bir şeyin, rükün ya da şart kılınmaması:

Bu konuda dayanağımızı şu hadis oluşturmaktadır:

"Eğer ümmetime meşakkat verecek olmasaydım, onlara her namaz sırasında misvak kullanmalarını emrederdim."[37]

---

33 Âl-i İmrân 3/159.

34 Bakara 2/185.

35 Buhârî, Cihâd, 124, Meğâzî, 60, Edeb, 80, Ahkâm, 22; Müslim, Cihâd, 71; Ebû Dâvûd, Edeb, 17.

36 Buhârî, Edeb, 80; Ebû Dâvûd, Tahâret, 136.

37 Buhârî, Mevâkît, 24; Müslim, Tahâret, 42.

2. Dünya işlerinin taat haline dönüştürülmesi:

Daha önceden kendi aralarında dünyevî saiklerle yapmakta oldukları bazı işlerin, iftiharlarına vesile olacak merasimlere dönüştürülmesi böyledir. Bayramların ve cumanın meşruiyeti bu kısmın örneğini teşkil eder. Konu ile ilgili olarak Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Böylece Yahudiler bilsinler ki, dinimizde genişlik vardır."[38]

Büyük kalabalıklara katılma sırasında insanların kendilerine çeki düzen vermeleri, süslenmeleri, birbirleriyle yarış havasına girecek bir tavır göstermeleri, insanların öteden beri takip etmekte oldukları bir yoldur. Din, emretmese de insanlar zaten bunları yapmakta idiler. Dolayısıyla, bu gibi fiillere dinî bir anlam verilmesi, kolaylaştırmanın bir şekli olmaktadır.

3. Arzu duyulan şeylerin taate dönüştürülmesi:

Kolaylaştırma yollarından biri de, insanların yaratılışları gereği arzu duydukları davranış biçimlerini taat haline sokmaktır. Böylece hem insan tabiatı, hem de aklın desteğiyle bu gibi fiiller daha kolay bir şekilde yapılmış olacaktır. Mescidlerin kokulanması, temizlenmesi, cuma günü boy abdesti alınması ve koku sürülmesi gibi sünnetler, Kur'ân'ın güzel nağme ile okunması, ezanı güzel sesli kimselerin okuması gibi müstehaplar, bu amacın gerçekleştirilmesi için getirilmiştir.

4. Mükelleflerden ağır yüklerin indirilmiş olması:

Bir diğer yolu, mükelleflerden ağır yükümlülüklerin ve tabiatları itibarıyla nefret duyacakları şeylerin kaldırılmış olmasıdır. Bunun içindir ki, kölenin, bedevînin, nesebi meçhul kimsenin imamlık yapması dinen mekruh görülmüştür. Çünkü insanlar, bu gibi kimselere uymaya pek yanaşmazlar.

5. Çoğunluk insanların tabiatlarının gerektirdiği şeylerin korunması:

Bir diğer şekil, çoğunluk insanların tabiatlarının gereği olan şeylerin, ya da terki durumunda kendilerinde sıkıntı duyacak oldukları şeylerin korunması olmuştur. Bu ilkeden hareketle, sultan imamete daha lâyık görülmüştür. Evde, hane sahibi imamete daha

---

38 Ahmed, 6/116, 233.

çok hak sahibidir. Yeni bir kadınla evlenen kimse, taze hanımının yanında yedi ya da üç gün kalır[39], sonra adalete riayetle diğer eşleri yanında da o kadar gün kalır.

6. İlim öğretmenin, vaaz ve nasihatte bulunmanın, sünnet kılınması:

Ümmet arasında ilmin öğretilmesi, vaaz ve nasihatte bulunulması, iyiliklerin emredilip kötülüklerin önünün alınması sünnet (görev) sayılmıştır. Böylece insanların kalpleri hak ve hakikatin bilgisiyle dolacak, bunun sonucunda da şer'î kanunlara kolaylıkla boyun eğeceklerdir. Rasûlullah (s.a.), aynı şeyi yapar, ashabını usandırmamaya da dikkat ederek vaaz ve nasihat için sürekli uygun zamanlar kollardı.

7. Rasûlullah'ın (s.a.) örnekliği:

Rasûlullah (s.a.), yapmalarını emretmiş olduğu ya da işlemelerine ruhsat verdiği fiillerden bizzat kendisi de işler, böylece kendisinin örnek alınmasını temin ederdi.

8. Rasûlullah'ın (s.a.) duası:

Rasûlullah (s.a.), ümmetini olgun ve kamil bir hale getirmesi için Allah'a dua ederdi.

9. Huzur ve güvenin (sekîne) inmesi:

Rasûlullah (s.a.) sayesinde ümmetin üzerine huzur ve güven (sekînet) inmiş ve böylece onun huzurunda iken sanki başlarının üzerinde kuşlar varmış gibi bir tavır sergileyebilmişlerdir.

10. Hakka muhalif düşen fiillerin akim bırakılması:

Bir diğer yol, işlediği fiille hakkın dışında başka bir şey isteyenlerin burunlarının sürtülmesi, maksatlarının aksine işleme muhatap kılınmalarıdır. Bu cümleden olarak, kâtil varis olamamakta, zor altında karısını boşayan kimsenin talâkı geçersiz sayılmaktadır. Böylece bu önlemler, zorbaları amaçlarına ulaşmaktan alıkoymakta, arzularını frenlemektedir. Zira fiillerinin sonucu, kendilerine tepmektedir.

---

39 Bakire ise yedi, dul ise üç gün şeklinde.

11. Tedrîcilik:

Meşakkat içeren yükümlülüklerin zaman içerisinde azar azar meşru kılınması da kolaylık yollarından bir diğeri olmaktadır. Konuyla ilgili olarak Hz. Âişe (r.a.) şöyle demektedir:

"Kur'ân'dan ilk aşamada inenler, kısa surelerdir. Bunlarda cennet ve cehennem konuları işlenir. Ne zaman ki insanlar İslâm'a ısındılar, o zaman helâl ve haram inmeye başladı. Eğer ilk inen şey, 'İçki içmeyin!" hükmü olsaydı, insanlar, 'Biz, asla içkiyi bırakmayız!' derlerdi. Eğer daha işin başında, 'Zina etmeyin!' hükmü inseydi, insanlar, 'Biz asla zinayı bırakmayız!' derlerdi."[40]

12. Rasûlullah'ın (s.a.), ashabın kalben zorlanacağı şeyleri yapmaması:

Bir başka yol, Rasûlullah'ın (s.a.), insanların üzerinde anlaşamayacağı, kalplerinin yatmayacağı şeyleri yapmamış olmasıdır. Sırf bu endişeden dolayı o, iyi gördüğü bazı işleri terketmiştir. Buna örnek şu hadistir: Rasûlullah (s.a.), Hz. Âişe'ye (r.a.) şöyle buyurmuştur:

"Eğer kavminin, cahiliye dönemi anıları henüz taze olmasaydı, Ka'be'yi yıkar ve onu İbrahim'in (s.a.) temelleri üzerine yeniden bina aderdim."[41]

13. Hayır amellerinin, kolayca işlenebilmesini temin amacıyla munzabıt hale getirilmesi:

Şâri' Teâlâ, sevap kazandırıcı iyilik türlerini emretmiştir. Bunlar abdest, gusül, namaz, zekât, oruç, hac vb. gibi şeylerdir. Allah Teâlâ, bunları sadece emrederek neyin nasıl yapılacağını insan aklına havale etmemiş, bilakis onların rükünlerini, şartlarını ve âdâbını bildirmek suretiyle onların belirlenmesini de sağlamıştır. Bunu yaparken, rükün, şart ve âdâbın en ince ayrıntılarına kadar bir beyan yoluna gitmemiştir. Bu tür ayrıntıları insanların akıllarına havale etmiş, lâfızlardan ne anlıyorlarsa, o konu ile ilgili itiyatları nasılsa, istenilen amelleri o şekilde işlemelerini istemiştir.

Meselâ, Fâtiha'sız namaz olmayacağını beyan etmiş, fakat

---

40 Buhârî, Fedâili'l-Kur'ân, 6.

41 Buhârî, Hacc, 42, Enbiyâ, 10; Müslim, Hacc, 399.

Fâtiha'nın okunması için sıhhat şartı bulunan harflerin mahreçlerini, şeddelenmesini, harekelenmesini, sakin okunmasını vb. belirtmemiştir.

Kıbleye yönelmenin namaz için şart olduğunu beyan etmiş, fakat bizim kıbleyi nasıl bulacağımıza dair bir kıstas getirmemiş, bunu bize havale etmiştir.

Zekât nisabının ikiyüz dirhem olduğunu beyan etmiş, dirhemlerin ağırlığının ne kadar olduğunu açıklamamıştır. Böyle bir soru yöneltildiğinde, muhataplarca bilinmeyen, örf ve âdetlerinde yeri bulunmayan bir şey getirmemiştir.

Ramazan ayı hilali hakkında: *"Hava bulutlu olduğu zaman, Şaban'ın sayısını otuza tamamlayın."*[42] buyurmuştur.

Kırsal alanda bulunan, yırtıcı hayvanların ve malların da sulandığı sular hakkında: *"Su, iki kulle miktarına ulaştığı zaman, pislik tutmaz."*[43] buyurmuştur. Bu yaklaşımın temelini —açıkladığımız gibi— onların itiyatları oluşturmaktadır.

Esası belirlemekle birlikte ayrıntıya gitmemenin sırrı şudur: Sözü edilen şeylerden her biri, açıklık, kapalılık ve belirsizlik hususunda ancak benzeri durumda olan şeyin iç yüzünü ifade ile açıklanabilir. Bu durumda, bu kez o şeyin beyanı gerekir ve bu böyle devam eder gider. Bunda ise büyük zorluk ve sıkıntı vardır. Zira her kayıtlama, insanların bir nebze sıkıntıya sokulması demektir. Kayıtlamalar çoğaldıkça, alan son derece daralır. Kaldı ki şeriat, uzak yakın herkese yöneliktir. Yükümlülük her alanı ve herkesi kapsamaktadır. Bu durumda getirilen yükümlülüklerde detaylara gidilmesi, büyük zorluklar doğurur. Diğer taraftan insanlar, ibadetler için konulmuş bulunan suretlere itina gösterdiklerinde, o ibadetin esas faydalarını gözden kaçırırlar, onların ruhlarına yönelemezler. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'i tecvidle güzel okuyanlardan çoğunun, Kur'ân'ın manasıyla meşgul olamadıklarını görürsünüz. Çünkü onlar Kur'ân'ı okurlarken, mana ile değil, onun lâfızlarıyla meşgul olmakta, bütün dikkatlerini onlar üzerinde toplamaktadırlar. Şu halde, işin aslı ve esasları belirlendikten sonra geri kalan kısmının insanlara havale edilmesinden daha uygunu yoktur.

Allah'u a'lem!

---

42 Buhârî, Savm, 5, 11; Müslim, Sıyâm, 6-9.

43 Ebû Dâvûd, Tahâret, 33; Tirmizî, Tahâret, 50.

14. Şâri' Teâlâ'nın, akılların ölçüsünde hitap etmesi:

Şâri' Teâlâ, insanlara hitap ederken, yaratılışları esnasında kendilerine tevdi edilen akıllarını esas almış, hikmet (felsefe), kelâm ve usûl ilimlerinin inceliklerini tahsil etmiş olan bir aklı esas almamıştır. Bunun bir sonucu olarak da kendi Zât'ı için cihet isbatıyla şöyle buyurmuştur:

"Rahman, Arş'a kurulmuştur."[44]

Rasûlullah (s.a.) da, siyah bir cariyeye: *"Allah, nerededir?"* diye sormuş, göğe doğru işaret edince, onun mü'min olduğunu söylemiştir.[45]

Kıblenin tayini, namaz ve bayram vakitlerinin tesbiti konusunda astronomi ve geometri gibi ilimlerin tahsilini gerekli görmemiş ve bu hususa işaretle şöyle buyurmuştur:

"Kıble, doğu ile batı arasıdır."[46]

"Hac, hac yaptığınız gündür; bayram da iftar ettiğiniz gündür."[47]

Allah'u a'lem!

---

44 Tâhâ 20/5.

45 Müslim, Mesâcid, 33; Ebû Dâvûd, Salât, 167; Eymân, 16.

46 Tirmizî, Salât, 139; Nesâî, Sıyâm, 43; İbn Mâce, İkâmet, 56.

47 bkz. Tirmizî, Savm, 11; İbn Mâce, Sıyâm, 9.

15) Terğîb ve terhîb (Müjdeleme ve korkutma)

Allah Teâlâ'nın kullarına olan en büyük nimetlerinden biri de, peygamberlerine, hangi amel üzerine sevap, hangileri üzerine de azap gerekeceğini bildirmiş olmasıdır. Böylece peygamberler, kendilerine bildirilen bu kabilden bilgileri insanlara tebliğ edecekler, bunun sonucunda insanların kalpleri ümit ve korku ile dolacak, aynen faydalarına olan şeyleri elde etmek, zararlarına olan şeyleri uzaklaştırmak için harekete geçtikleri gibi, bizzat kendi içlerinden kaynaklanan bir saikle şer'î hükümlerle kendilerini kayıtlı görecekler, onlara yapışacaklardır. Allah Teâlâ, şu âyette buna işaret etmektedir:

"Şüphesiz o (sabır ve namaz), kalbi Allah'a saygı ile ürperenler (huşû ehli olanlar) dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevdir. İşte o, kalbi Allah'a saygı ile ürperenler, kendilerinin her hâlükârda Rablerine kavuşacaklarını ve O'na döneceklerini düşünen ve kabullenen kimselerdir."[48]

Terğîb ve terhîble ilgili genel kurallar vardır:

Konuya esas teşkil edecek genel kurallar vardır. Terğîb ve terhîb ile ilgili cüz'iyyât işte bu esaslara çıkar. Ashabın fakihleri bu esası —her ne kadar detaylarıyla elde etmiş değillerse de— icmalî olarak bilmekteydiler. Bu tezimize şu anlatacağımız hadis delâlet etmektedir:

Rasûlullah (s.a.) birinde şöyle buyurmuştur:

"Sizden birinizin yaptığı cinsî ilişkide de sadaka vardır."

---

48 Bakara 2/45.

Dediler ki: "Bizden biri şehvetini gideriyor ve bunda onun için ecir oluyor öyle mi?" Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu:

"Ne dersiniz? Şayet onu haram olan bir yolla yapmış olsaydı, kendisi için bir günah olur muydu?"[49]

Ashap, Rasûlullah'ın (s.a.) sadaka olacağına dair saydığı diğer şeylerde tereddüt etmemişken, bunda tereddüt etmiş ve gerekçesini kavrayamamışlardı. Bu tereddüdün sebebi, kendilerinde mevcut bulunan *"amellerin karşılığı ile olan münasebeti"* bilgisiydi. Onlar, bu münasebetin "aklen makûl olan bir esasa çıkması" gereğine inanıyorlardı. Eğer böyle bir bilgi ve beklentileri olmasaydı, o zaman ne sorularının, ne de Rasûlullah'ın (s.a.) —açık olan bir esasa benzetme şeklindeki— cevabının bir manası olmazdı. Benim bu tezim, fukahanın, *"Babanın üzerinde borç olsaydı, onun ödenmesini üzerine alacak mıydın?"* "Evet!" *"Öyleyse, Allah'ın hakkı, ödenmeye daha lâyıktır."*[50] hadisi hakkındaki "hükümlerin, küllî esaslara bağlı olduğu" şeklindeki sözlerine benzemektedir.

Ashabın sorusunun esası şudur: Sadakalar, aynen tesbih, tehlîl, tekbir gibi ya nefis terbiyesi esasına, ya da şehir düzeninin korunması maslahatına çıkar. Günahlar da, bu ikisinin zıddı olan şeylere raci olur. Cinsî arzunun tatmini ise, hayvanî sâike tabi olmanın sonucunda gerçekleşir. Bunun ötesinde, onun bir sadaka olacağı şeklindeki faydası akıl yoluyla kavranamaz. Dolayısıyla cinsî ilişkinin, nefis terbiyesini gerçekleştirme ya da şehir düzenini temin etme amacına yönelik olan sadaka ile olan ilgisi onlarca kapalı kalmış ve bu yüzden de Rasûlullah'a (s.a.) taaccüble birlikte soru yöneltmişlerdir.

Cevabın esası ise şudur: Kişinin eşiyle olan cinsî ilişkisi, hem kendisinin, hem de eşinin iffetini korur ve bu yolla eşler, şehvetlerini gayrimeşrû yollara düşmeden gidermiş olurlar.

Terğîb ve terhîb yolları:

Terğîb ve terhîb için çeşitli yollar vardır. Her yolun da kendine göre bir sır ve hikmeti vardır. Biz, burada bu yollardan bazısına dikkat çekmek istiyoruz:

---

49 Buhârî, Zekât, 52; Ebû Dâvûd, Tatavvu', 12; Ahmed, 5/167.

50 Buhârî, Savm; 42; Müslim, Sıyâm, 154-155.

1. Amelin, nefis terbiyesi üzerindeki etkisinin açıklanması: Terğîb ve terhîb yollarından birisi, işlenilecek olan amelin nefis terbiyesi üzerindeki etkisinin belirtilmesi, bu yolla melekî ya da hayvanî güçten hangisinin kırılacağının veya diğerine galebe çalıp üstün geleceğinin açıklanmasıdır. Şâri' Teâlâ dilinde bu, *"hasenâtın yazılması, seyyiâtın silinmesi"* olarak ifade edilmektedir. Meselâ Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmaktadır:

"Kim bir günde yüz defa, ***'Lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerîke leh, lehu'l-mulku ve lehu'l-hamdu ve huve alâ kulli şey'in kadîr'***[51] *derse, on köle azad etmiş gibi sevap alır, kendisine yüz hasene (iyilik) yazılır, yüz seyyiesi (günah) de silinir, o gün akşama kadar şeytandan korunmuş olur. Kendisinden daha fazlasını yapan hariç, ondan daha üstün bir şeyi hiçbir kimse işlememiştir."*[52]

Daha önce bunun hikmetinden söz etmiştik.

2. Amelin, şeytanın şerrinden korunmada etkinliğinin açıklanması: Terğîb ve terhîb yollarından biri de, işlenen amelin şeytan vb. zararlı şeylerin şerrinden korunmada etkinliğinin açıklanmasıdır. Rasûlullah'ın (s.a.) az önce geçen hadiste, *"o gün akşama kadar şeytandan korunmuş olur"* buyurması bu kısma örnektir.

3. Amelin, rızkın bollaşmasında ve bereketin ortaya çıkmasında etkinliğinin açıklanması: *"(Bakara sûresini okuyun; çünkü onun okunması bereket, terki nedamettir.) Ona tenbeller güç yetiremez."*[53] buyruğu bunun örneği olmaktadır.[54]

Bazısı[55] hakkındaki hikmet şudur: O (kişi), Allah'tan kurtuluş istemektedir. Bu ise, duasının kabulü için bir sebeptir. Rasûlullah'ın (s.a.), Allah Teâlâ'dan rivâyette bulunduğu, *"Kulum benim himayeme sığınırsa, onu korur, kendisine yardım ederim, benden herhangi bir dilek ve istekte bulunursa, onun istek ve dileğini*

51 Türkçesi: *"Allah'tan başka tanrı yoktur, O birdir ve ortağı yoktur. Mülk O'nundur ve övgü sadece Ona aittir. O, her şeye kâdirdir."*

52 Buhârî, Bed'u'l-halk, 11, Deavât, 65; Müslim, Zikr, 27.

53 bkz. Müslim, Müsâfirîn, 252; Dârimî, Fedâilu'l-Kur'ân, 13, 15; Ahmed, 5/249, 251.

54 Verilen örneği de dikkate alarak metinde takdim ve tehir olduğu düşüncesiyle mananın uyumu için bu şekilde tercüme etmeyi uygun gördük.(Ç)

55 Korunmada etkin olan ameller.(Ç)

yerine getiririm."[56] kudsî hadisinde ifade edilen mana bu olmaktadır. Diğer bir kısmında ise hikmet şudur: Kişinin, kendisini Allah'ın zikrine vermesi, ceberût âlemine teveccühte bulunması, melekût âleminden istimdâdda bulunması, şunlarla (fanilerle) olan münasebeti keser. Tesir ise, ancak münasebetledir. Diğer bir kısımda[57] ise şudur: Melekler, bu hal üzere olan kimselere dua ederler. Bunun sonucunda da o kimse, bazen bir menfaatın elde edilmesi, bazen bir zararın uzaklaştırılması amacıyla pek çok yola girer.

4. Âhirete yönelik etkisinin açıklanması: Bunun hikmeti, iki mukaddime ile açıklık kazanacaktır:

Birinci mukaddime: Bir şeyin, âhirette sevap ya da azaba sebep olduğuna hükmedilebilmesi için, o şeyin mücazât sebeplerinden biri ile *münasebet*inin bulunması gerekir. Dolayısıyla o:

a) Ya kişinin müsbet ya da menfi yönde saadetinin ve nefis terbiyesinin esasını oluşturan dört huyla ilgili olması gerekir. Bu huylar temizlik, âlemlerin Rabbine karşı huşu sahibi olmak, semahat-i nefse sahip olmak, insanlar arasında adaletin ikamesine çalışmaktır.[58]

b) Ya da Mele-i a'lâ'nın yürürlüğe konması doğrultusunda üzerinde icmâ ettiği, şeriatların yerleştirilmesi, peygamberlere destek verilmesi gibi şeylerle ilgili olması lâzımdır. Eğer amel, bu iki noktada müsbet katkısı olan bir fiilse, sevaba; menfi yönden bir katkısı olan bir fiilse azaba sebep olacaktır.

Yukarıda sözü edilen "münasebet"ten maksat, amelin, sözü edilen manayı genelde bulundurur (*mazinne*) olması, yahut âdeten birbirinden ayrılmaz olmaları veya ona giden yol olmasıdır.

Meselâ kişinin içinden hiçbir şey geçirmeden iki rekat namaz kılması, Allah'a olan huşuunun, O'nun azametini hatırlamasının, hayvanî duygulardan arınarak yücelmesinin bir göstergesi olmaktadır.

Abdestin hakkını vererek alması, nefis terbiyesinde etkin olan temizliği sağlayacak yollardan biridir.

---

56 Hadisin başı şöyle: *"Kulum, nafile ibadetlere devam etmekle bana yaklaşır. Bunun sonucunda ben onu severim. Ben onu sevince de, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum..."* Buhârî, Rikâk, 38.

57 Rızkın bollaşması ve bereketin ortaya çıkmasını kastetmiş olabilir.(Ç)

58 Bunlar daha önce "Mutluluk" bahsinde genişçe ele alınmıştı.(Ç)

Genelde insanların cimrililik etmekte oldukları çok miktarda bir malı harcaması, kendisine karşı haksızlık eden kimseyi affetmesi, haklı olduğu halde tartışmaya girmemesi, semahat-ı nefse sahip olduğunun bir ifadesi (*mazinne*) olur.

Açları doyurmak, susuzları suya kandırmak, kabileler arasında alevlenmekte olan savaşları söndürmek için çalışmak, âlemin ıslahı için çalışmanın bir göstergesi ve ona götüren yoldur.

Arapların sevilmesi, onların giyim kuşam tarzının benimsenmesine götüren bir yoldur. Bu ise, hanîf İslâm dininin kabulünü kolaylaştırır. Çünkü şeriat, onların örf ve âdetleri içerisinde şekillenmiştir.[59] Böylece bu tavır, Şeriat-ı Muhammediyye'nin şanının yüceltilmesi olur.

İftarda acele etme hükmünü korumak, diğer din müntesiplerine benzememeyi ve dinin hükmünü tahriften uzak kılmayı sağlar.

Öteden beri hukemâ (filozoflar), zanaat erbabı, tabipler hükümleri, muhtemel mahal, belirti ve göstergeleri (*mazinne*) üzerine hamledegelmişlerdir. Araplar da, gerek hitabelerinde ve gerekse konuşmalarında aynı minval üzere hareket edegelmişlerdir. Ki biz bunlardan bir kısmını belirtmiştik.

"Münasebet"ten maksat şu da olabilir: Amel, zor veya gizli ya da insan tabiatına uygunsuz bir fiil olur, dolayısıyla ona karşı dünyevî bir kasıt bulundurulmaz. Buna rağmen işleniyorsa, bu o ameli işleyenin gerçekten ihlâs sahibi olduğunu gösterir. Böylece amel, ihlâsın göstergesi sayılır. Zemzem suyundan şişinceye kadar içmek, Hz. Ali'yi (r.a.) sevmek gibi. Çünkü o, Allah'ın emri konusunda tavizsizdi. Ensar sevgisi de böyledir. Zira Maa'ddî ve Yemenî Araplar[60] arasında bir düşmanlık vardı. İslâm geldi ve bunların arasını buldu. Şu halde bunların aralarının düzelmesi, onların kalplerine İslâm nurunun girdiğine bir alâmettir. Müslüman askerlerini beklemek üzere düşmanı gözetlemek için dağın tepesine çıkmak, geceleri nöbet tutarak uykusuz kalmak da böyle-

---

59 Müellifin bu görüşünün, İslâm'ın evrenselliği ilkesi ile bağdaşmayacağı kanaatindeyiz. İslâm'ın, bütün insanları Arap örf ve âdetleri içinde toplama gibi bir amacı olamaz. Zira bu zaten hiçbir zaman olmayacak bir şeydir. Tarihî seyir içerisinde de öyle olmamış, İslâm, çeşitli iklimlerde yaşayan farklı ulusları kendi potasında, mahallî boyaları koruyarak şekillendirmiştir. (Ç)

60 Araplar, Kuzey ve Güney Arapları olmak üzere ikiye ayrılır. Kuzey kabilelerine Maa'ddî, güney kabilelerine de Yemenî Araplar denilir.(Ç)

dir. Bu hareket, Allah Teâlâ'nın dininin yüceltilmesi konusundaki azminin ve dine karşı olan sevgisinin bir belirtisi olur.

İkinci mukaddime: İnsan ölecek, nefsi ve onun (işlediği ameller sonucu) aldığı şekillerle başbaşa kalacaktır. Bunlardan bir kısmı nefsine uygun, bir kısmı da zıt düşecektir. Şu halde çekeceği elemlerin, alacağı hazların oradakilere (misal alemindeki) en yakın bir sûrette ortaya çıkması gerekir. Bu konuda aklî mülâzemet dikkate alınmaz. Aksine bir başka tür mülâzemet (ayrılmazlık) söz konusudur. Ki bu yüzden hadîsu'n-nefs meydana gelir, uykuda manaların sûrete bürünmesi bu mülazemet esasına göre gerçekleşir; müezzinin okuduğu ezanla, oruç günü, insanları cinsî ilişki, yeme ve içmeden menetmesi manasının, cinsel organların ve ağızların mühürlenmesi şeklinde simgelenmesi gibi.

Sonra misâl âleminde bazı münasebetler vardır ki, onların üzerine hükümler bina edilir. Cibrîl'in (s.a.) başkalarının değil de Dıhyetu'l-Kelbî[61] sûretinde gözükmesinin elbette bir sırrı vardır. Hz. Mûsâ'ya (s.a.) ateşin gözükmesi bir sebebe mebnîdir. Bu sözü edilen münasebetleri bilen kimse, —aynen rüya tevilini bilen kimsenin, görünen sûretlerin hangi manaya geldiğini bildiği gibi— işlenilen amelin karşılığının ne şekilde olacağını bilir.

İşte bu yoldan hareketle Rasûlullah (s.a.), ilmi saklayan, ihtiyaç olduğu halde ilmi öğretmeye yanaşmayan kimselerin, ateşten gem vurularak cezalandırılacağını beyan buyurmuştur. Çünkü nefsin öğretmemek yüzünden elem duyması, frenlenmesi sebebiyledir. Gem ise, frenlenmenin remzi ve sûretidir.

Mala tutkun olanın aklı fikri onda olur. Bu yüzden böyle birinin boynuna zehirli bir yılanın dolanacağı ifade buyurulmuştur.

Altın, gümüş istifinde bulunup mal toplayan, aklını fikrini hep ona verip, Allah yolunda harcamaya yanaşmayan kimsenin azabının yine bu mallar yoluyla olacağı beyan edilmiştir.

Nefsine kesici/delici âlet ya da zehir vasıtasıyla (intihar gibi) işkence eden ve böylece Allah'ın emrine muhalefet eden kimse, aynı sûrette azap görecektir.[62]

Fakiri giyindiren kimse, kıyamet gününde ipekli cennet elbiselerinden giyindirilecektir.

---

61 Gayet yakışıklı bir sahâbî idi.

62 İslâm, karşılığın, amel cinsinden olmasını bir ilke olarak kabul eder.(Ç)

Bir müslümanı azad eden, boynunu kölelik boyunduruğundan kurtaran kimsenin her bir organı, azad ettiği kimsenin organlarına karşılık cehennem ateşinden azad edilecektir.

*5. **Amellerin teşbihi:*** Terğîb ve terhîb yollarından biri de, güzellik ya da çirkinlik yönünden amellerin zihinlerde yer eden şekillere benzetilmesidir. Bu ya şeriat, ya da örf ve âdet cihetinden olur. Bu durumda mutlaka bu iki şey arasında şöyle ya da böyle müşterek bulunan câmi' bir noktanın (benzetme yönü) bulunması gerekir. Meselâ, sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar mescidde bekleyen kimsenin, hac ve umre sahibine benzetilmesi, hibesinden dönen kimsenin, kustuğunu yiyen köpeğe benzetilmesi böyledir. Kişinin sevilenlere ya da buğzedilenlere nisbet edilmesi, işleyen kimseye hayır dua ya da bedduada bulunulması... evet bütün bunlar, güzellik ya da çirkinlik yönüne ilişilmeksizin icmalî olarak amelin haline işaret eder. Şâri'in: *"Bu, münafığın namazıdır"*[63] *"Şöyle şöyle yapan bizden değildir", Bu amel, şeytanların ya da meleklerin işlerindendir"* , *"Şöyle şöyle yapan kula Allah rahmet eylesin!"*... gibi ifadeler içeren sözleri böyledir.

6. Amelin rıza ya da gazaba sebep olduğunun beyan edilmesi: Terğîb ve terhîb yollarından bir diğeri ise, amelin Allah'ın rıza ya da gazabıyla ilgili olduğunun, meleklerin, o işi işleyen kişinin leh ya da aleyhinde duasına sebep olacağının belirtilmesidir. Şâri'in: *"Allah Teâlâ, şunu şunu sever, şuna şuna gazap eder"* şeklinde gelen ifadeleri böyledir. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisleri de bu kısımdandır:

"Allah Teâlâ ve melekler, safların sağ cenahında bulunanlara salât (rahmet/dua) ederler."[64] Bunun hikmetini daha önce açıklamıştık.

Allah'u a'lem!

---

63 Hadisin tamamı şöyledir: *"Her kim oturur ve güneşin sararıp şeytanın iki boynuzu arasına girdiği bir anda kalkar ve (kuşun yem toplaması gibi) Allah'ı çok az anarak dört rekat namaz kılarsa..."*

64 Ebû Dâvûd, Salât, 95; İbn Mâce, İkâmet, 55.

16) İnsanların dereceleri

En üst kemâl halinden, en aşağı mertebeye kadar olan insanların mertebeleri:

İnsanların tabakalara ayrıldığını gösteren temel dayanağımız, aşağıya alacağımız şekilde başlayan ve surenin sonuna kadar devam eden âyetlerdir:

"...Ve sizler de üç sınıf olduğunuz zaman,

Sağcılar[65] *(ashâbu'l-meymene), ne mutludur onlar!*

Solcular (ashâbu'l-meş'eme), ne bahtsızdır onlar!

Önde olanlar (sâbikûn), onlar öncüdürler.

İşte onlar en çok yaklaştırılanlardır (mukarrabûn)..."[66]

Konuya esas bir başka âyet de şudur:

"Sonra kitabı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi, kendisine zulmeder (zâlim), kimi orta yolda gider (muktasıd), kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır (sâbik). İşte büyük fazilet budur."[67]

Nefislerin mertebeleri:

Nefisler, mertebe mertebe bulunur:

a) Müfehhemler:

En yüce nefis mertebesinin *"müfehhemlik"* olduğunu daha önce görmüştük.

---

65 Bunlara, kitapları sağ taraflarından verileceği için bu ad verilmiştir. Kitapları sol tarafından verileceklere de solcular denilmiştir.

66 Vâkıa 56/7-11.

67 Fâtır 35/32.

b) Sâbikûndan olanlar:

Müfehhem nefisleri, *"sâbikûn"*[68] adıyla anılan grup takip eder. Sâbikûn mertebesinde iki tip nefis bulunur:

1. Melekeleri, üst uyumlu sınıftan olanlar: Bunlar, yüce kemâl mertebelerini elde etme konusunda yetenek itibarıyla, müfehhem nefisler gibidirler. Şu kadar ki, ulaştıkları mutluluk, bunları onlar derecesine ulaştıramamıştır. Bunların yetenekleri, uykuda olan bir kimsenin durumuna benzer; bir uyarıyıcıya ihtiyaçları vardır. Bunlar, rasûllerin haberleri vasıtasıyla uyandırılınca, yeteneklerine, nefislerinin derinliklerinde yer eden gizli bir münasebet ilişkisiyle uygun düşen ilimlere yönelirler. Sonuçta bunlar, *"mezhepte müctehid"*[69] gibi bir mertebeye ulaşırlar. (Mezhepte müctehid olanlar, nasıl ki müntesip oldukları mutlak müctehid imamdan ilham alarak, onun çizdiği yoldan ilerliyorlarsa) bunlar da Hazîre-i kuds'te mevcut bulunan toplu küllî ilhamdan, kendi kabiliyetlerine uygun olarak ilhamlar alırlar. Bu özellik onların çoğunda müşterek bir durum olmaktadır. Rasuller, bu küllî ilhamın tercümanlığını yaparlar.

2. Melekeleri, üst çekişmeli sınıftan olanlar: Sahip oldukları melekeleri uyuşturma sâiki, bunları riyazetlere ve melekût âlemine teveccühte bulunmaya sevkeder, böylece hayvanî melekelerini egemenlik altına alırlar. Bunun sonucunda Hak Teâlâ, onları ilmî ve amelî kemâl mertebesine ulaştırır. Bu şekilde onlar, yaptıkları her şeyi basiret üzere yaparlar. Sonuçta bunlar için (keramet gibi) ilâhî vak'alar meydana gelir, irşâd ve işrâk (etrafındakileri aydınlatma) durumunda olurlar. Sûfiyye tarikatlarındaki büyüklerin hali böyledir.

Bu iki tip nefislerden meydana gelen sâbikûn zümresinin ortak iki özelliği vardır:

i. Bunlar bütün güçlerini, Allah Teâlâ'ya teveccühte bulunmak ve O'na yaklaşmaya çalışmak uğrunda tüketirler.

---

68 Sâbikûn, öne geçenler, öncüler gibi manalara gelir. Dinî bir terim olarak, ne mana ifade ettiği burada açıklanacaktır. Burada geçen terimlerin hepsi olduğu gibi korunacak ve anlamlarının yapılan izahlarla anlaşılmasına çalışılacaktır.(Ç)

69 Kendisine ait müstakil bir mezhebi (usûlü) olmayıp, mutlak bir müctehide tabi olan ve onun çizdiği yoldan ilerleyerek çözümler üreten müctehide, "müctehid fi'l-mezheb" denmektedir. Böyle bir müctehidin, tabi olduğu imama esasta muhalefeti söz konusu olmaz; ancak cüzî konularda ve fer'î hükümlerde muhalefeti mümkündür.

ii. Bunlar yaratılıştan güçlü kimselerdir. Ulaşılması istenilen melekeler bunlarda, tam anlamıyla örneğe ihtiyaç göstermeden temessül eder. Bunlar örneklere sadece, sözü edilen melekelerin iyice açıklık kazanması ve onun onlara tevessül edinilmesi için ihtiyaç duyarlar.

Sâbikûndan olan zümreler:

1. Müferridûn: Gayb âlemine yönelmiş kimselerdir. Zikr hali, bunların ağırlıklarını üzerlerinden atmıştır.

2. Sıddîkler: Bunlar, Hakk'a bağlılık ve onun için her şeyden soyutlanma konusunda son derece bir belirginlik gösterirler ve diğer insanlardan ayrılırlar.

3. Şühedâ/Şâhitler: Bunlar, insanlar için hazırlanmış kimselerdir. Mele-i a'lâ'nın kâfirlere lânet etme, mü'minlerden razı olma, iyiliği emretme, kötülüğü önleme, peygamber vasıtasıyla dini yayma ve yüceltme... özellikleri bunlara da sirayet etmiş, kendilerinde meleke haline gelmiştir. Kıyamet günü olduğunda bunlar, kalkarlar ve kâfirlerle mücadeleye girişirler, onların aleyhlerine şehadette bulunurlar. Bunlar, risalet görevinin ifası konusunda peygamberin uzuvları mesabesindedirler. Böylece, risaletten beklenen amacın gerçekleşmesi istenir. Bu yüzden bunların diğerlerinden üstün tutulmaları ve saygıyla anılmaları vacip olmuştur.

4. İlimde rüsûh sahipleri: İlimde yüksek payeye erenler, yüksek zeka ve üstün akıl sahibi kimselerdir. Rasûlullah'tan (s.a.) işitmiş oldukları ilim ve hikmet, onlarda mevcut bulunan üstün kabiliyetle karşılaşmış ve onu harekete geçirmiştir. Böylece onlar, kendilerinde, Allah'ın kitabının manalarını —anlaşılması gereken şekilde— anlama yeteneği bulmuşlardır. Hz. Ali (r.a.), "Ya da müslüman bir kimseye nasip kılınan (üstün) anlayış..."[70] derken işte bu noktaya işaret etmiştir.

5. Âbidler: Bunlar, ibadetlerin faydalarını gözleriyle görürler, nefisleri onların nuruyla şekillenir. Bu nurlar, onların kalplerinin ta derinliklerine nüfuz eder, bunun sonucunda Allah Teâlâ'ya basiret üzere kullukta bulunur hale gelirler.

6. Zahidler: Bunlar âhiret hayatına dair yakînî imanları sonucunda dünya ve lezzetlerini hakir görürler, kendilerini tama-

---

70 Şi'a, Rasûlullah'ın (s.a.), özellikle Hz. Ali'ye bazı özel sırlarda bulunduğu görüşündedir. O, bu sözüyle kendisine Rasûlullah'ın (s.a.), Kitab'ın, kılıcının kabzasında yazılı bulunan bilgilerin ve bir de sahip olduğu üstün anlayışın dışında bir şey bırakmadığını söylemiştir.

men âhirete verirler. Dünyada insanların rağbet ettikleri şeyleri, deve kılı gibi değersiz görürler.

7. **Âdil halifeler:** Bunlar, peygamberlere halife olmak üzere, Allah'a gerçek kullukta bulunanlar arasında, kendilerinde adalet vasfı halkedilmek suretiyle hazırlanmış kimselerdir. Onlar, kendilerinde meleke halinde bulunan bu özelliklerini, Allah'ın emri doğrultusunda kullanırlar ve yeryüzünde adaletin hakim olmasına çalışırlar.

8. **Güzel ahlâk sahipleri:** Bundan maksadım semahat-ı nefs sahibi olanlar, yani cömertlik, tevazu, haksızı affetme... gibi güzel huylara sahip olanlardır.

9. **Meleklere benzeyenler:** Bunlar, yaşantılarında meleklere benzerler ve onlarla birlik olurlar. Nitekim hadislerde, bazı sahâbîlere meleklerin selâm vermekte olduğu belirtilmiştir.

Bu saydığımız zümrelerden her birinin cibillî yetenekleri vardır; peygamberlerin verdiği haberlere kulak kesilmekle bu yetenekleri sayesinde kemal mertebelerine ulaşırlar. Ayrıca kesbî olan yetenekleri de vardır. Bu da, onların şeriatların hükümlerine yapışmaları ile oluşur. Bu iki yetenek bir araya geldiğinde, matlup olan kemal hali gerçekleşir.

c) Ashâbul-yemîn:

Sâbikûn mertebesinden sonra gelen zümreye *"ashâbu'l-yemîn"* (sağcılar) denilir. Bunlar da çeşitli tiplerden meydana gelir:

1. Nefisçe, sâbikûndan olanlara çok yakın bulundukları halde, yaratılış amaçlarını tekmile muvaffak olamayanlar. Bunlar, ruh ile değil de sûretlerle yetinirler; ancak ruha nisbetle tümden yabancı da değillerdir.

2. Melekeleri çekişmeli bulunup, melekî yönleri zayıf, hayvanî yönleri de güçlü olanlar arasından ağır riyazetlere muvaffak kılınmış kimseler. Bunun sonucunda Mele-i sâfil'e ait özellikler, bunlar için de sonuç vermeye başlar. Bunlar, hayvanî yönleri zayıf kimseler de olabilir. Bu durumda, kendilerini Allah'ın zikrine verirler. Bunun sonucunda kendilerine cüz'î ilhamlar gelmeye başlar, cüz'î kulluk ve arınma ortaya çıkar.

3. Melekeleri uyumlu olup, melekî yönleri son derece zayıf bulunanlar zümresi: Bunlar, hayvanî yönleri güçlü kimselerse, ağır

riyazetlere; zayıfsa sürekli virdlere dört elle sarılırlar. Bu hayat sonunda keşf haline geçemezler, ancak güzel melekelerin kalıpları bulunan ameller ve davranış biçimleri, nefislerinin ta derinliklerine kadar kök salar.

Bunların pek çoğu hakkında, amellerinde tam gerçek bir ihlâs ile, yapı ve itiyatların gereğinden hakiki anlamda uzaklaşma şartı aranmaz. Dolayısıyla bunlar, hem kendi yapılarının isteklerini, hem de sevap beklentisini bir arada içeren bir niyetle sadaka verirler; hem kavimlerinin âdetlerini yerine getirmiş olmak, hem de sevap ummak amacıyla sıla-i rahimde bulunurlar; zina ve içkiden, hem Allah'tan korktukları için, hem de insanlardan utandıkları için uzak dururlar. Veya ma'şûkaların peşine takılamadıkları, mallarını eğlence yollarında harcayamadıkları için temiz kalırlar. Bu zümrenin bu tarzdaki yaşantıları makbuldür. Bir şartla ki, kalpleri mahza ihlâstan iyice kopmuş olmamalı, nefisleri, bizzat amellerin kendilerine tutunmalı, melekelerin açıklaması olan şeylere takılı kalmamalıdır.

İlk hikmette, hayanın bir kısmının yerinde ve iyi, bir kısmının ise zaafdan kaynaklanacağından kötü olduğu sabitti. Buna rağmen Rasûlullah (s.a.): *"Hayanın tamamı hayırdır."*[71] buyurmuş ve böylece sözünü ettiğimiz hususa dikkat çekmiştir. Bu zümreden olanların çoğuna, çok az zamanlarda melekî parıltıların çaktığı olur. Ancak bu, onlarda bir meleke halinde bulunmaz. Bu hale tümden yabancı da olmazlar. Bunlar, kendi nefislerini kınayarak Allah'a istiğfarda bulunan, tenha yerlerde Allah'ı anıp gözlerinden yaşlar akıtanlar gibi kimselerdir. Keza ya yapısındaki zaaf, ya da yapısında sonradan ortaya çıkan bir çözülme sebebiyle kendilerini şerden tutamayanlar da böyledir. Bu durumda olanların kalpleri kuşun kalbi gibi olur. İshale yakalanan ya da çeşitli musibetlere maruz kalan kimseler gibi, bunların karşılaştıkları sıkıntılar, günahlarına keffâret olur.

Kısaca söylemek gerekirse, ashâbu'l-yemîn, sâbikûnun sahip oldukları iki özellikten sadece birini elde edebilen kimselerdir.

d) A'raftakiler:

Ashâbu'l-yemînden sonra, *"ashâbu'l-a'râf"* diye isimlendirilen zümre gelmektedir. Bunlar da iki tür insanlardan oluşur:

1. Yapı itibariyle sağlam, yaratılışları temiz insanlardır, an-

71 Müslim, İmân, 61; Ahmed, 4/426, 427.

cak kendilerine İslâmî davet ya hiç, ya da kendi dilleriyle ulaşmamıştır, ya da kendilerini bağlayacak, aleyhlerinde hüccet olarak kullanılacak ölçüde ulaşmamıştır. Bunlar İslâmî tebliğden uzak bir halde, hasis davranışlar, âdi işler içerisine girmeksizin bir hayat sürmüşlerdir. Öbür taraftan müsbet ya da menfi manada Cenab-ı Hak ile ilgilenmemişler, dinden habersiz olarak yaşamışlardır. Bunların meşgaleleri genelde, dünya hayatıyla ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi ve bu uğurda yaptıkları çalışmalar olmuştur. Bunlar öldükleri zaman kör bir hale dönerler; ne sevap ne de azap görürler. Hayvanî yönleri yok oluncaya kadar bu böyle devam eder ve sonunda bir tür melekî parıltıya mazhar olurlar.

2. Eksik akıllı olanlar: Bunlar çocuklar, bunaklar, kara cahiller, köleler gibi kimselerden oluşur. İnsanların çoğu bunları kâle almaz. Bunlar, geçerli olan davranış kalıplarından soyutlandıklarında tümden akılsız ortada kalırlar. Bunların imanları için, Rasûlullah'ın (s.a.) siyah cariyeden aldığı cevap kadarı yeterli kabul edilir. Hani Rasûlullah'a (s.a.), keffâret olmak üzere mümin bir köle azad etmesi gereken bir sahâbînin, sahip olduğu siyah cariyenin azadının yeterli olup olmadığını sormuştu. Rasûlullah (s.a.) da, kadının mü'min olup olmadığını öğrenmek için ona: *"Allah, nerededir?"* diye sormuştu. Kadın da eliyle göğe işaret etmişti. Bu olayda Rasûlullah (s.a.), bu kadarcık bir bilgiyle yetinerek onun mümin olduğuna hükmetmişti. Aslında bu gibi kimselerden istenen tek şey, İslâm dininin bütünlüğünün zedelenmemesi için müslümanlara benzemeye çalışmalarıdır. Onlara yönelik gerçek anlamda başka bir talep yoktur.

Bunlardan, rezil bir hayat yaşayıp, Cenab-ı Hak hakkında lâyık olmayacak itikatlar besleyenlerse, cahiliye devri insanları gibi kabul edilirler ve elbette ki onlar, çeşitli azaba maruz olacaklardır.

e) Amelde münafıklar:

A'râftakileri takibeden zümre ise, *"amelde münafıklar"* diye isimlendirilen kimselerdir. Bunlar, istenilen kemal mertebesine ulaşamayan çeşitli sınıf insanlardan meydana gelir. Bunların kendilerine emredilen hedef doğrultusunda gitmemelerinin sebepleri:

i. Ya, kendi yapılarından kaynaklanan perdelerdir. Bunun sonucunda rezaletler içerisinde kendilerini kaybetmişlerdir. Aşırı derecede yeme içme ve kadın düşkünlüğü, kindarlık gibi. Bunların taatleri, günahlarını karşılamayacak ölçüdedir.

ii. Ya töre perdeleridir. Bunlar, eski cahiliye döneminden kalma törelerin terkini bir türlü hazmedemezler; eş, dost ve akrabadan, vatandan vazgeçerek hicret edemezler.

iii. Ya da yanlış/kötü bilgi perdesidir. Müteşebbihenin bilgisi gibi.

Bu kısmın altına şu türden insanlar girer:

1. Şirk-i hafî sahipleri: Bu sınıf içerisinde yer alanlardan bazıları, gerek ibadette, gerekse yardım dilemede gizli şirk içerisinde bulunan kimselerdir. Bunlar Allah'ın gazabını gerektirecek şirkin, kendi yaptıkları dışında başka bir şey olduğunu düşünürler. Bu tabii ki, dinin şirk olduğuna dair açıkça beyanda bulunmadığı, üzerindeki örtüyü tamamen kaldırmadığı konularda olur.

2. Zaaflarına yenik düşenler: Bu zümre içerisine giren diğer bir sınıf, zaaf sahipleri olan, kirli işleri bulunan, utanma duyguları pek olmayan, hafif meşrep kimselerdir. Bunların Allah ve peygamberine karşı olan sevgileri, kendilerini bir türlü günahlardan uzak tutmaya yetmez. Şarap içip de kendisinin Allah'ı ve peygamberini sevdiğini söyleyen kişinin durumu böyledir. Onun Allah ve peygamber sevgisine Rasûlullah (s.a.) da tanıklık etmiştir; ancak bu sevgi onun zaaflarını yenebilecek ölçüde değildir.

f) Fâsıklar:

Sonra fâsıklar gelir. Bunlar, kötü melekelere sahip olmaktan çok, kendilerini kötü ameller işlemeye kaptıran kimselerdir. Bunlardan bir kısmının hayvanî güçleri çok kuvvetli ve şiddetlidir, bunun saikiyle hayvanca ve saldırgan fiillere girişirler.

Bir kısmının ise yapıları bozuk, düşünceleri yanlıştır. Bunlar toprak yemeyi, yanık ekmek yemeyi seven hasta insanlar gibidirler. Yapı ve düşüncelerindeki bozukluklar sebebiyle şeytanlığa kalkar, kendilerini kötülüklere verirler.

g) Kâfirler:

Yelpazenin en sonunda kâfirler yer alır. Bunlar inatçı inkârcı kimselerdir. *"Lâ ilâhe illallah"* demeye bir türlü yanaşmazlar. Oysa ki akılları yerindedir, kendilerine İslâmî davet tam olarak ulaşmıştır. Bunlar aynı zamanda, Allah Teâlâ'nın, peygamberler göndermek suretiyle gerçekleştirmek istediği ilâhî amacının tahakkuk etmemesi için, ilâhî davete karşı cephe de alırlar, bu yolda mücadeleye koyulurlar. Bunun sonucunda da, Allah yolundan sa-

par ve saptırırlar. Dünya hayatına bel bağlar, ötesini düşünmezler. İşte bunlar, ebedî lânete müstahak olmuş bedbaht kimselerdir. Onlar, sonsuza dek cehennemde kalırlar.

Cahiliye dönemi insanları ile, imanda nifak sahipleri yani diliyle inandığını söyleyip, kalbiyle katkısız küfür üzere kalmakta ısrarlı olan kimseler de bu sonuncu bedbaht kâfirler zümresinden olmaktadır.

Allah'u a'lem!

17) Dinleri nesheden yeni bir dine ihtiyaç

Yeryüzünde mevcut bulunan dinlere bak! Daha önce anlatmış olduğumuz konularda onlar arasında bir farklılık görebilir misin!? Yeminle belirtelim ki hayır! Bütün ümmetler, kendi dinlerinin kurucusunun doğruluğuna olan inançtan, ona duyulacak saygıdan yoksun bulunmazlar, onun kamil ve eşi benzeri bulunamaz biri olduğuna inanırlar. Çünkü onun istikamet sahibi olduğuna, elinde hârikulâdeliklerin doğduğuna, dualarının kabul edildiğine şahit olmuşlar, ümmeti yola koyacak hadler, şer'î hükümler, yasaklar getirdiğini görmüşlerdir. Sonra gerek zikrettiklerimizden ve gerekse onlara benzeyenlerden kolaylaştırıcı istitaat ifade eden durumlar olmuştur. (?)

Her kavim, bir sünnet ve şeriata sahiptir:

Her kavmin sahip olduğu bir sünnet ve şeriat olagelmiştir. Âdet üzere, o kavmin öncülerine uyulmuş, o dinin imam ve önderlerinin yaşantıları örnek alınmış, zamanla din sağlamlaşmış ve yerine oturmuştur. Bundan böyle, o dinin müntesipleri, dinlerini korumaya, onun uğrunda mücadele etmeye başlamışlar, bu uğurda mallarını ve canlarını feda edegelmişlerdir. Bütün bunlar, elbette ki, halkın takdir edemeyeceği muhkem tedbirler ve sağlama alınmış maslahatlar sebebiyle olmuştur.

Zulüm ve bidatların ortaya çıkması:

Her kavim, kendi dinine sahip çıkıp, kendisine has bir sünnet ve yol edinmiş, başka dinlere dilleriyle hücum etmiş, bu uğurda diğer din müntesiplerine karşı kılıçlarıyla savaşmışlardır. Böylece aralarında zulüm baş göstermiştir. Bu ya, ehil olmayan yöneticiler

yüzünden olmuş, ya da dinlere hurafelerin karışması, din önderlerinin küçümsenmesi sonucunda olmuştur. Sonuçta yapılması gereken birçok şey terkedilmiş, geriye sadece tortu kalmıştır. Her millet, bir başkasını kınamaya başlamış, birbirlerinin yanlış yolda olduklarını ileri sürmüşler, birbirlerine düşmüşlerdir. Böyle bir ortamda hak ve hakikat gizli kalmıştır. Bunun tabii sonucu olarak, bütün milletlere, zâlim hükümdarlara âdil halife muamelesi yapacak gerçek bir mürşide ihtiyaç duyulmuştur.

Kelile ve Dimne[72] kitabını Hintçe'den Farsça'ya çeviren kişinin, milletlerin birbirine düşmesi konusunda anlattıklarında gerçekten alınacak ibretler vardır. O, bu çalışmasıyla gerçeği ortaya koymaya çalışmış, ancak çok az bir şeye güç yetirebilmiştir. Yine, tarihçilerin cahiliye dönemi ve dinlerinin istikrarsızlıkları hakkında anlattıkları da ibret vericidir.

İhtiyaç duyulan bu önderin, ıslahatçı ve mücahid olması gerekmekteydi:

Bütün milletleri, tek bir din üzerinde toplayacak olan bu önder, daha önce sözü edilenlerden başka esaslara ihtiyaç duyacaktır. Bunlar şunlardır:

1. Önce bir kavmi hak yola çağırmalı, onları arındırmalı, işlerini yoluna koymalı, ondan sonra onları, sanki kendi organları gibi değerlendirip, onlarla bütünleşip bütün yeryüzü sakinlerine karşı cihada koyulmalıdır, onları her bir ufka göndermeli, davetini her bir bölgeye ulaştırmalıdır. Şu âyet işte bu manayı işlemektedir:

"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz..."[73]

Bu niçin gereklidir? Çünkü sözü edilen önder, tek başına bütün milletlere ulaşamaz, onlara karşı cihad açamaz. Öbür taraftan bu önderin getireceği şeriatın, Arap-Acem bütün yeryüzündeki mamur bölgelerde yaşayan insanlarca tabiî hukuk mesabesinde olması zarureti vardır. Bundan sonra bizzat kendi kavminde bulunan bilgi ve hayat tarzı (âdetler vb.) hususiyle ele alınacak ve onlara, diğerlerine nazaran daha fazla önem verilecektir.

Sonra, bütün insanları getirdiği şeriata tabi olmaya sevkede-

---

72 Büyük Hint filozofu Beydaba tarafından kaleme alınan bu eser Hakîm Birzeveyh tarafından Farsça'ya çevrilmiş, daha sonra da başka dillere tercümesi yapılmış, bütün kahramanları hayvan olan bir siyaset ve nasihat kitabıdır.(Ç)

73 Âl-i İmrân 3/110.

cektir. Çünkü, işin, her bir kavme ya da her asrın imamlarına havale edilmesine imkân yoktur. Zira böyle bir durumda şeriat vaz'ının bir faydası olmaz. Her kavimde mevcut bulunan bilgi ve hayat tarzına itibar etme, onlarla ayrı ayrı ilgilenme ve bunun sonucunda onlara has ayrı ayrı şeriatlar koyma imkânı da yoktur. Çünkü farklı iklimlerde yaşayan, farklı dinlere sahip olup bütün ulusların âdetlerine vakıf olmak, bilgi ve hayat tarzlarını dikkate almak âdeta imkânsız gibi bir şeydir. Bu kadar çokluğuna rağmen râvîler, tek bir şeriatın sonraki nesillere ulaştırılmasında büyük zorluklar çekmişlerken, bir de şeriatlar farklı olsaydı o zaman durum ne olurdu, düşünebilir misiniz?!

Tâbilerin çoğalması zaman alır:

Çoğunlukla, diğer milletlerin boyun eğmesi ancak belli bir zaman ve mücadeleden sonra gerçekleşir ki, peygamberin ömrü buna kâfi gelmez. Nitekim halihazır mevcut şeriatlarda durum böyledir. Çünkü yahudilikte, hıristiyanlıkta ve müslümanlıkta ilk etapta az sayıda kişiler iman etmişlerdir. Ancak daha sonradır ki üstünlükleri ortaya çıkmış ve yayılmışlardır.

Teşrî'de, ilk muhatap olan kavmin dikkate alındığı gibi, gelecek milletlerin de dikkate alınması:

Şeâ'ir, hükümler ve ihtiyaçların karşılanması için takip edilen yolların belirlenmesi esnasında, peygamberin gönderilmiş olduğu kavmin âdetlerini dikkate almaktan daha güzel ve daha kolay bir şey olamaz. Ancak bu yapılırken, daha sonra gelecek olan nesilleri iyice sıkıntıya sokacak bir tavır gösterilmemesi, bazı şeylerin kısmen onlara bırakılması gerekir. Böylece öncekilerin, gerek kalbî şehadetleri ve gerekse âdetlerine olan uygunluğu sebebiyle o şeriatı kabul etmeleri kolay olur. Sonrakilerin kabulü de aynı şekilde kolay olur; çünkü din imamlarının ve halifelerin yolundan gitme arzusu onlar için bir sâik olur, öbür taraftan getirilen şeriat, her zaman ve mekanda yaşayan kavimler için tabiî bir mahiyet arzedeceğinden benimsenmesinde bir zorluk olmaz.

İslâm şeriatının yayılması için en uygun yerin seçimi:

Mutedil mizaçların oluşması için en uygun yerler, o zaman iki büyük hükümdarın egemenliği altında bulunuyordu:

Birincisi Kisrâ idi. Bu, Irak, Yemen, Horasan ve civar ülkelere hükmediyordu. Maverâunnehir ve Hint hükümdarları ise yine onun hükmü altında idiler ve ona senelik haraç (vergi) veriyorlardı.

İkincisi, Bizans imparatorudur (Kayser). Bu da Şam (Suriye bölgesi) ve Rum diyarına hükmediyordu. Mısır, Mağrib, İfrîkiyye (Libya, Cezair, Tunus bölgeleri) hükümdarları onun hükmü altında idiler ve her sene ona vergi vermekteydiler.

İşte böyle bir ortamda, bu iki hükümdarın saltanatlarına son vermek ve hükümran oldukları yerlere el koymak, bütün yeryüzünü ele geçirmek ve dünyaya hakim olmak manasına geliyordu. Bunların sefahat hayatına dönük âdet ve hayat tarzları, hükümleri altında bulunan bütün ülkelerde carî bulunmaktaydı. Bu âdetlerin değişmesi ve onların sürdürmekte oldukları hayat tarzına son verilmesi, bütün dünyanın bu konuda dikkatlerinin çekilmesi manasına geliyordu. Nitekim Hürmüzan, İranlı savaşçılar hakkında kendisine danışmış olan Hz. Ömer'e (r.a.) bu kabilden bazı şeyler anlatmıştı. Sözünü ettiğimiz coğrafi bölgelerin dışında kalan uzak ülkelere gelince, küllî maslahat açısından bunların fazla bir önemi bulunmuyordu. Bunun içindir ki Rasûlullah (s.a.), bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

"Türkleri, sizi terk ettiği sürece terkediniz. Habeşlileri, sizi bıraktıkları sürece bırakınız."[74]

Allah Teâlâ, Arap batılını Rasûlullah (s.a.) ile, Kisrâ ve Bizans bâtılını da Araplarla ortadan kaldırmıştır:

Kısaca ifade etmek gerekirse Allah Teâlâ, yoldan sapmış insanları doğru yola çıkarmak, insanlar için iyiliği emreden, kötülüğü önleyen, bozulmuş hayat tarzını değiştirmek isteyen bir ümmet çıkarmak murad ettiğinde, bunun gerçekleşmesi, o zaman mevcut bulunan bu iki büyük devletin ortadan kaldırılmasına bağlı bulunuyordu. Çünkü onların dünya görüşleri, egemen oldukları ülkelere dolayasıyla hemen hemen bütün dünyaya sirayet etmekteydi. Bu yüzden Allah Teâlâ, bu iki devletin zevaline hükmetti ve Rasûlullah (s.a.), Kisrâ'nın helak olacağını ve ondan sonra başka Kisrâ'nın olmayacağını, Kayser'in helâk olacağını ve ondan sonra

74 Ebû Dâvûd, Melâhim, 8.

başka Kayser'in olmayacağını haber verdi. Yeryüzünde hâkim olan bâtılı ortadan kaldıracak Hak nâzil olmuştu. Arap bâtılı, Rasûlullah (s.a.) ve onun ashabı yoluyla, bu iki devletin temsil ettiği bâtıl da, Araplar yoluyla, diğer ülkelerde hâkim olan bâtıl da, bu iki ülkede yaşayan milletler aracılığıyla ortadan kaldırılmıştı.

Ve lillâhi'l-huccetu'l-bâliğa!

Rasûlullah (s.a.), dini Araplara öğretmiş ve hilafet görevini onlara vermiştir:

2. Bütün yeryüzü sakinlerini doğruya yöneltecek önder için ihtiyaç duyulan ikinci esas şudur: Onun yani önder peygamberin ümmete dini öğretmesi, devlet başkanlığı görevinin de üstlenilmesiyle birlikte olmalıdır. Kendisinden sonra halifeliği kendi memleketinden ve aşiretinden olanlara vermelidir. Çünkü onlar, söz konusu peygamberle aynı hayat tarzı içerisinde yetişmişler ve aynı yolun yolcusu olmuşlardır. Elbette gözlerin anadan sürmeli olması, sonradan sürmelenmesi gibi değildir. Hilafetin bunlarda olması durumunda, din bağlılığı, nesep bağlılığı ile desteklenmiş olacak, onların yüceliği, âl-i cenablıkları dinin sahibinin yüceliği ve şanı olacaktır. Rasûlullah'ın (s.a.), *"İmamlar, Kureyş'tendir."*[75] sözünün manası işte budur. O, halifelere, dinin ikâmesini ve yayılmasını vasiyet edecektir. Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) şu sözü bu manadadır: "Sizin onun üzerindeki bekânız, imamlarınızın size doğru davrandığı sürecedir."

İslâm dininin, diğer dinlere üstün kılınması:

3. Bir diğer esas, bu dinin diğer bütün dinlere üstün kılınmasıdır. Aziz, zelil hiçbir kimse dinin hakimiyeti dışında olamaz. Din karşısında insanlar üç kısma ayrılır:

i. İçiyle dışıyla dine bağlı olan, ona boyun eğenler (mü'minler).

ii. İstemeye istemeye dıştan dine boyun eğenler (münafıklar).

iii. Horlanmış kâfirler. Nasıl ki hayvanlar ziraatte, yük taşımada kullanılırsa, bunlar da aynı şekilde ürünlerin hasat edilmesi, harmanlanması gibi işlerde, çeşitli zanaatlerde kullanılırlar.

---

75 Ahmed, 3/129, 183, 4/421.

Zecrî davranışlara itilirler, kendi elleriyle hor bir halde cizye vermeye zorlanırlar.

İslâm dininin, diğer dinlere üstünlüğünün sebepleri:

Bu dinin, diğer dinlere üstünlüğünün sebepleri vardır. Bunlar:

i. Dinî nişanelerinin (*şeâ'ir*), diğer dinlerin nişanelerine nisbetle açık olması. İslâm dininin nişaneleri açıktır, kendisine hastır, onun müntesipleri bu nişanelerle diğer dinlerden ve müntesiplerinden ayrılır. Sünnet olmak, mescidlere saygı göstermek, ezan, cuma ve cemaatler gibi.

ii. Diğer dinlere ait nişanelerin ızharına müsade edilmemesi.

iii. Müslümanların, kâfirlerle denk tutulmaması. Kısasta, diyette, evlenme ve başkanlık konularında olduğu gibi. Böylece onların, bir tür imana zorlanması sağlanmıştır.

Şer'î hükümlerde şekil ve ruh bütünlüğünün aranması:

4. İhtiyaç duyulan esaslardan bir diğeri, insanların iyilik ve kötülük alanında müşahhas şeylerle yükümlü tutulmalarıdır. Bu konuda insanlar bağlayıcı emir ve yasaklar karşısındadırlar. Bunların ruhuna itibar kapısı herkes için pek aralanmamıştır. Getirilen şer'î hükümlerin uygulanması konusunda tam bir kararlılık vardır ve bu, kişilerin ihtiyarına bırakılmış değildir. Aslında tafsîlî hükümlerin kaynağı durumunda olan Hikmet-i teşrî' (Makâsıd) bilgisi, gizli tutulmuş ve ona ancak ilimde derinleşmiş olanlar ulaşabilmiştir. Niçin? Çünkü, mükelleflerin büyük çoğunluğu neyin maslahat neyin mefsedet olduğunu bilemezler. Bunlar, ancak belirli kıstaslarla bilinebilir ve herkesin yapabileceği şekilde müşahhas olmalıdır. Eğer bu konuda şer'î hükümlerden bir kısmını terketme gibi bir ruhsat getirilseydi ve, bu sûretlerin, şekillerin önemi yoktur; asıl önemli olan bunların ötesinde olan ruh ve manadır... denseydi, o zaman, herkesin istediği şekilde tevillere dalması yolu açılır, dinde büyük ihtilâflar meydana gelirdi. Bunun sonucunda da, Allah'ın murad ettiği şey gerçekleşmezdi.

Allah'u a'lem!

5. Dinin, delillerle isbat edilmesi:

Eğer galebe, sadece kılıç zoruyla olsaydı, bu durumda insanların kalplerindeki şüpheler izale edilemez, belki de kısa bir süre sonra tekrar küfre dönerlerdi. Dolayısıyla, gerek aklî ve gerekse hissî (hatâbî) delillerle dinin isbatlanması, kalplerde tesbitine çalışılması gerekli olmuştur. Bunun için meselâ şu konular işlenecektir: Daha önceki dinler, uyulmaya elverişli değildir, çünkü masûm (hatadan korunmuş) olmayan kimselerden gelmiştir. Onlar, toplum hayatına elverişli değildir. Onlarda tahrifler yapılmış ve bir çok hüküm değiştirilerek yerinden çıkarılmış, başka yere konmuştur. Bu ve benzeri hükümler, herkesin gözü önünde ortaya konmalıdır. Bununla yetinilmeyerek hak dinin üstün tarafları da açıklanmalıdır. Bunun için, onun kolay ve müsamahakâr olduğu, getirdiği hükümlerin açık seçik olduğu, aklın onun güzelliklerini kavrayabileceği, gecesinin gündüzü gibi aydınlık olduğu, getirdiği hayat tarzının çoğunluk halk için en faydalı yol olduğu ve bu yolun, eski peygamberlerden kalan ve halihazırda kendilerinde mevcut bulunan tarza en çok benzer olduğu... gibi konular işlenmelidir..

Allah'u a'lem!

18) Dinin tahriften korunmasının sağlama alınması

Dinin tahriften korunması:

Yüce Allah'ın katından, önceki dinleri nesheden yeni bir din getirecek olan büyük önderin, getireceği bu dini iyice koruma altına alması ve onu tahrife tamamen kapaması gerekecektir. Çünkü böyle bir peygamber, getirdiği din çatısı altında, pek çok yetenekleri, farklı garazları olan insanları bir araya getirecektir. Gerek arzu ve heveslerin peşinden koşma, gerekse eski müntesip oldukları dinlere karşı olan içlerindeki sevgi, ya da kıt anlayışlarının —ki insanlar genelde bazı şeyleri akledерlerse de, çok şeyi kaçırırlar— sonucu olarak, dinin esaslarından olmak üzere belirtilen bazı şeyleri ihmale yeltenirler, yahut ondan olmayan şeyleri ona katmaya çalışırlar. Bunun sonucunda din bozulur. Nitekim bu, daha önce pek çok dinin başına gelmiş bir şeydir. Dine nereden halel geleceğini bütün ayrıntılarıyla tesbit etmek mümkün değildir. Çünkü bunlar, sayılamayacak kadar çoktur ve belirli de değildir. Ancak, bir şey tümden elde edilemiyor diye, tümden ihmal de edilmez. Bu durumda, dine intisap edenlerin, icmalî olarak tahrife götürecek yollara başvurmaktan son derece şiddetli bir şekilde sakındırılması ve uyarılması gerekir. Tahminen dinî mesâilin ihmali ve onlar hakkında lakayt davranılması sonucunu doğuracak, tahrife zemin ve imkân hazırlayacak sebepler tespit edilmeli, bu gibi bahanelerle tahrife kalkmanın insanlık tarihi boyunca yaşanmış müzmin bir hastalık olduğu gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla bu tür davranışlara yol açacak boşluklar, fesad mahalleri tam anlamıyla tıkanmalı, bozulmuş dinlerde alışılmış bulunan şeyler kaldırılmalı, onların yerine onlara muhalif düşen, meselâ namaz gibi dinî şeâ'irden sayılacak ve çok yaygın bulunacak şeyler ikame edilmelidir.

Tahrif sebepleri:

1. İhmal ve lakaytlık:

Dinlerin tahrif olmasının sebeplerinden biri ihmal ve umursamazlıktır. Bu şöyle olur: Peygamberin havarîlerinden (ashab) sonra bir nesil gelir ve onların yerini alırlar. Bunlar namazı terkederler ve şehvetlerinin peşlerinden giderler. Öğrenmek, öğretmek ve yaşamak yollarıyla dinin yayılmasına önem vermezler, iyiliği emredip, kötülüklere engel olmazlar. Çok sürmez, dinin hilafına bazı uygulamalar ortaya çıkar. Şeriatların istekleriyle, insanların mizaclarının istekleri ayrı ayrı olmaya başlar. Bunların arkasından bir nesil daha gelir, bunlar daha bir lakayt davranır, ihmallerini daha da artırırlar ve bunun sonucunda din namına ne varsa çoğu unutulur gider.

Kavmin ileri gelenlerinin ve büyüklerinin ihmal ve lakayt tavrı, topluma daha bir zararlı olur ve bozulmayı hızlandırır. Bu sebep yüzündendir ki Nûh ve İbrahim (s.a.) peygamberlerin dinleri zayi olup gitmiştir. Yeryüzünde, onların ümmetinden olupta, dinlerinin nasıl olduğunu bilen hemen hemen hiçbir kimse geriye kalmamıştır. İhmal ve lakayt tavrın da tabii ki birçok sebebi vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

i. Rivayete önem vermeme:

Bundan maksat, dinin kurucusu peygamberden gelen rivâyetlere önem vermeyip, onların doğrultusunda yaşamayı terketmektir. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisleri bu manayı işlemektedir:

"Dikkat edin! Çok sürmez adam tok olarak koltuğuna kurulur ve şöyle der: 'Siz bu Kur'ân'a bakın; onda helâlden ne bulursanız, onu helâl kılın, haramdan ne bulursanız, onu haram kılın!' Oysa ki Allah'ın rasûlünün haram kıldığı şey de, Allah'ın haram kıldığı gibidir."[76]

"Allah, ilmi, insanlar arasından bir çırpıda çekip çıkartarak almaz. O, ilmi, ulemayı almak suretiyle alır. Sonunda hiçbir âlim bırakmayınca insanlar, cahil başlar edinirler. Kendilerine sorular sorulur, onlar da bilgisizce fetva verirler. Böylece hem sapar, hem de saptırırlar."[77]

---

76 Ebû Dâvûd, Sünnet, 5; Ahmed, 4/131.

77 Buhârî, İ'tisâm, 7, İlim, 34; Müslim, İlim, 13.

ii. Kötü amaçlar:

Bir diğer ihmal sebebi, insanları sapık tevillere sürükleyen kötü amaçlardır. Meselâ, hükümdarlara yaranmak için onların hoşlarına gidecek şekilde tevillerde bulunma böyledir. Nitekim konuyla ilgili olarak Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyip onu az bir baha ile değişenler (onu maddî karşılık ile satanlar) var ya, işte onların yiyip de karınlarına doldurdukları, ateşten başka bir şey değildir."[78]

iii. Ulemanın halka uyması:

Bir diğeri, kötülüklerin yayılması, ulemânın onların önlenmesi yolunda gayret göstermemesidir. Allah Teâlâ, şöyle buyurmaktadır:

"Sizden önceki asırlarda yeryüzünde insanları bozgunculuktan alıkoyacak faziletli kimselerin bulunması gerekli idi. Fakat onlardan, kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kısım müstesnadır. Zulmedenler ise, kendilerine verilen refahın peşine düştüler. Zaten günahkâr idiler."[79]

İsrailoğullarının, günahlara dalması hakkındaki Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisi de konuyla ilgili olmaktadır:

"Âlimleri, onlara yasakları belirtmişler, fakat onlar geri durmamışlardır. Buna rağmen âlimler, onlarla düşüp kalkmışlar, beraber yemişler, içmişlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, onların kalplerini birbirine benzetmiş, Dâvud ve Meryem oğlu İsa'nın dili üzere onları lânetlemiştir. Zaten onlar, hakkı tecavüz ediyorlardı."[80]

2. Aşırılık (ifrat, taammuk):

Dinde tahrifin sebeplerinden ikincisi aşırılıktır. Bunun esası şudur: Şâri' Teâlâ, bir şeyi emreder ya da yasaklar. Peygamberin ümmetinden olan kişi, bunu duyar ve kendi anlayış seviyesine göre anlar. Sonra hükmü, o şeye, bazı yönlerden benzerlik arzeden, ya da illette kısmî müştereklik arzeden diğer şeylere de, ya da o şeyin parçalarına, sâiklerine (*devâî*) ve muhtemel mahallerine (*mazinne*) de sirayet ettirir. Rivayetlerin farklılığı sebebiyle her

78 Bakara 2/174.
79 Hûd 11/116.
80 Ahmed, 1/391.

ne zaman işler karışsa, hemen daha zor olanını esas alarak, onu vacip kılma eyilimini gösterir. Peygamberden (s.a.) sadır olan her şeyi, ibadet telakki eder. Oysa ki peygamber, bazı şeyleri âdet olduğu üzere işlemiştir. Emir ve yasağın, bu tür işleri de kapsadığını düşünür. Bunun sonucunda Allah Teâlâ, şunu emretmiş, şunu yasaklamıştır demeye başlar. Meselâ, Şâri' Teâlâ, nefsin kontrolünü sağlamak için orucu farz kılıp, oruç esnasında cinsî ilişkiyi yasaklamıştır. Bundan hareketle, aşırılığı kendilerine meslek edinen bir kısım insanlar, sahurun meşrû bir şey olmadığını zannetmişlerdir. Çünkü sahurda yemek, nefsin kontrol altına alması amacına ters düşer. Bunlara göre oruçluya, eşini öpmesi haram olur. Çünkü bu cinsî ilişkiye götürebilir ve şehvetin giderilmesi konusunda bir tür cinsî ilişkiye benzer.

Rasûlullah (s.a.), bu tür düşüncelerin sakatlığını ifade buyurmuş ve bu yaklaşımın dinde bir tahrif olduğunu açıklamıştır.

3. Zorlaştırma (teşeddüd):

Tahrif sebeplerinden biri de zorlaştırmadır. Bunun esasını, Şâri' Teâlâ'nın emretmiş olmadığı zor amelleri üstlenmek teşkil eder. Meselâ, sürekli oruç tutmak, devamlı namaz kılmak, uzlete çekilmek, evlilik hayatını terketmek gibi. Yine, sünnet ve müstahap olan şeyleri, aynen vacipmiş gibi mütalaa etmek de bu kabildendir. Rasûlullah'ın (s.a.), Abdullah b. Ömer ve Osman b. Maz'ûn'a, altına girdikleri ağır ibadetleri yerine getirme tavrını yasaklaması bu manayı ifade etmektedir. Bu konuda o (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim dinde zorluğa kaçarsa, elbette din ona galebe çalar (güç yetiremez, yenik düşer)."[81]

Bir de bu aşırılık ve zorlaştırma meraklısı kimse, kavmin mürşidi ve reisi ise, kendisine bağlı olan halk, onun yaptığı bu işlerin bizzat Şâri' Teâlâ'nın emri olduğunu, O'nun rızasının bunlarda bulunduğunu düşüneceklerdir. Bu, yahudi ve hıristiyan ruhbanlarının hastalığıdır.

4. İstihsan:

Tahrif sebeplerinden bir diğeri, istihsandır. Bunun esası şudur: Kişi, Şâri' Teâlâ'nın her hikmet için, uygun bir mahal (*mazinne*) kıldığını görür, O'nun nasıl teşrî'de bulunduğunu müşahe-

---

81 Buhârî, İmân, 29; Ahmed, 4/422.

de eder. Bunun sonucunda hikmet-i teşrî ile ilgili zikrettiğimiz hikmetlerden bir kısmını elde eder, kendisini bir şey zannederek, aklınca maslahat gördüğü şeyleri hükümleştirmeye koyulur. Vaktiyle yahudiler, Şâri' Teâlâ'nın hadleri (cezaları), insanların ıslahına yönelik olmak üzere günahlardan caydırıcı mahiyette koymuş olduğunu görmüşler, recmin ise, insanlar arasında ihtilâflara ve birbirlerini öldürmelere sebebiyet verdiğini, maksadı gerçekleştirmenin ötesinde büyük fitne ve fesada müncer olduğunu düşünmüşler ve recimden vazgeçerek, zina eden kimselerin yüzlerinin ve vücutlarının karalanarak teşhir edilmesini güzel bulmuşlardı. Rasûlullah (s.a.), bunun bir tahrif ve bizzat Allah'ın Tevrat'ta koymuş olduğu ilahî hükmün, görüşlerine dayanarak atılması olduğunu açıklamıştır.

İbn Sîrîn şöyle demiştir: "İlk kıyas yapan İblis'tir. Güneş ve aya, hep kıyas sonucunda tapınılmıştır."

Hasan el-Basrî, *"Beni ateşten yarattın, onu ise topraktan yarattın."* âyetini okumuş ve: "İblis, bununla kıyas yapmıştır. O, ilk kıyas yapandır." demiştir.

eş-Şa'bî ise şöyle demiştir: "Allah'a yemin ederek söylüyorum, eğer kıyas yolunu tutarsanız, elbette helâlı haram, haramı da helâl kılarsınız."

Muaz b. Cebel'in sözü ise şöyle: "Kur'ân, insanlara açılır, hatta kadın, çocuk, adam herkes onu okur. Adam şöyle der: 'Ben Kur'ân'ı okudum, fakat ona tabi olamadım (aradığımı bulamadım). Vallahi, ben onu insanların içinde ifa edeceğim, belki o zaman uyarım.' Onların içinde ifa eder, fakat ona tabi olmaz. Bu kez şöyle der: 'Ben Kur'ân'ı okudum, ona tabi olamadım, onu insanların içinde ifa ettim, yine tabi olamadım. Bu kez, evimde bir mescid edineceğim, belki ona uyarım.' Dediği gibi, evinde bir mescid edinir, fakat yine uymaz ve şöyle der: 'Ben Kur'ân'ı okudum, ona tabi olamadım, onu insanların içinde ifa ettim, yine tabi olamadım. Evimde hususi bir mescid edindim, yine tabi olamadım. Vallahi, ben onlara öyle bir söz getireceğim ki, onu Allah'ın kitabında bulamayacaklar, Rasûlullah'tan (s.a.) da işitmemişlerdir. Belki o zaman uyarım.' Muaz sözüne devamle şöyle demiştir: "Aman ha, onun getireceği şeylerden sakının! Çünkü onun getireceği sapıklıktır."

Hz. Ömer (r.a.) şöyle demiştir: "İslâm'ı, âlimin zellesi, münafıkın Kitap'la cidalleşmesi, saptırıcı imamların hükmü yıkar."

Bütün bu nakledilenlerden maksat, Allah'ın kitabından ve Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetinden istinbat yoluyla olmayan davranışlardır.

5. Mesnedsiz icmâ:

Tahrif sebeplerinden bir diğeri, meşru olmayan icmaya uymaktır. Bu, halkın, görüşlerinde genelde ya da devamlı bir şekilde isabetli olacağına inandığı din bilginlerinden bir grubun, her nasılsa bir şey üzerinde görüş birliği etmeleri demektir. Tehlikeli olan şey, işte bunun mutlak surette hükmün sübutuna kesin delil olduğunun sanılmasıdır. Sözünü ettiğimiz bu durum, icmanın, Kitap ya da sünnetten bir mesnedinin olmaması takdirinde böyle olur ve bu, üzerinde ümmetin delilliği hakkında görüş birliği ettiği türden icma değildir. Çünkü icmanın, geçerli icma olabilmesi için, Kitap ya da sünnetten bir mesnedinin olması, ya da istinbat yoluyla bu iki esastan çıkarılmış olan bir şeye dayandırılması şartı vardır. Böyle bir mesnedi olmayan görüş birliğini ise, hüccet olan icmâdan saymamışlardır.

Allah Teâlâ, bu hususa işaretle şöyle buyurmaktadır:

"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine uyun!' denildiği zaman onlar, 'Hayır! Biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız.' dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış kimseler idiyse!"[82]

Yahudiler, Hz. İsa (s.a.) ve Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliklerini reddederken işte böyle bir iddiaya dayanmışlar ve, seleflerinin, onların hallerini araştırdıklarını ve onlarda peygamberlik şartlarını bulamadıklarını söylemişlerdir. Hıristiyanların, Tevrat ve İncil'e muhalif pek çok inançları vardır. Onların bütün delilleri, seleflerinin icmasına tabi olmaktan başka bir şey değildir.

6. Masûm olmayan kimselerin taklidi:

Bir diğer tahrif sebebi, masûm yani hata işlemekten korunmuş olmayan kimselerin taklit edilmesidir. Elbette ki, bundan maksadımız, hatadan korunmuşluğu (ismet) sabit olan Rasûlullah'ın (s.a.) dışında kalan kimselerdir. Bu şöyle olur: Ümmetin âlimlerinden biri herhangi bir mesele hakkında ictihâd eder. Müntesipleri, onun bu ictihâdının kesin kes ya da en azından ona yakın bir şekilde isabetli olduğunu düşünürler ve sırf o ictihâda ters düşüyor diye sahih bir hadisi reddederler. Bu taklit şekli, ümmet-i merhûmenin cevazı hakkında üzerinde ittifak etmiş oldukları taklitten başka bir şeydir. Çünkü ümmet, müctehidlerin taklidinin caiz olduğu hakkında ittifak etmişlerdir. Halbuki, müctehid hata

---

82 Bakara 2/170.

da, isabet de edebilir. Taklidin caiz olabilmesi için, konu hakkında Rasûlullah'tan (s.a.) gelen nasslar hep aranmakta olacak, taklit edilen müctehidin görüşü hilafına sahih bir hadisin ortaya çıkması halinde, taklidin terkedileceğine dair bir azim bulunacaktır. Rasûlullah (s.a.): *"Allah'ı bırakıp hahamlarını, ruhbanlarını rablar edindiler."*[83] âyeti hakkında şunu söylemiştir:

"Onlar (yahudi ve hıristiyanlar) din adamlarına tapmıyorlardı; ancak din adamları kendilerine bir şeyi helâl kıldığı zaman, onu kendilerine helâl görüyorlar, kendilerine bir şeyi haram kıldığı zaman da onu kendilerine haram sayıyorlardı."[84]

7. *Milletlerin / dinlerin birbirlerine karışması:*

Tahrif sebeplerinden sonuncusu olarak arzedeceğimiz şey, milletlerin, ayırt edilemeyecek şekilde birbirlerine karışmalarıdır. Şöyle ki: Bir insan herhangi bir dine inanır, kalbi mensup olduğu zümrenin din bilgisiyle dolar. Sonra İslâm dinine girer, ancak kalbinde hâlâ o eski diniyle ilgili bilgiler mevcut bulunur ve onlara karşı bir meyil duyar. Bunun sonucunda da, onlara İslâm dininde de — zayıf ya da uydurma da olsa— bir yer bulmaya çalışır. Bu yüzden, hadis uydurmayı ve mevzu hadisleri rivâyet etmeyi caiz gördüğü bile olur. Şu hadiste bu mana mevcut bulunmaktadır:

"İsrailoğullarının işleri yolunda gidiyordu. Sonra içlerinde melezler ve diğer uluslardan alınan esirlerin çocukları türedi. Bunlar re'yle hüküm verdiler, dolayısıyla hem saptılar, hem de saptırdılar."[85]

Bizim dinimize sokulan şeyler arasında İsrailî haberler, cahiliye dönemi hatiplerinin öğütleri, Yunan felsefesi, Babil kalıntıları, Fars (İran) tarihi, ilm-i nücûm, remil, kelâm... bulunmaktadır. Rasûlullah'ın (s.a.), huzurunda Tevrat nüshası okunması üzerine kızmasının, Hz. Ömer'in (r.a.), Danyal'ın kitaplarını arayan kimseyi dövmesinin hikmeti işte budur.

Allah'u a'lem!

---

83 Tevbe 9/31.

84 Tirmizî, Tefsîr, 9/30.

85 İbn Mâce, Mukaddime, 8; Dârimî, Mukaddime, 17.

19) İslâm dininin, yahudi ve hıristiyanlıktan farklı oluşunun sebepleri

İlâhî dinler, hak ve doğru olarak başlar, sonradan tadile uğrar:

Bil ki: Allah Teâlâ, bir kavme peygamber göndereceği zaman, indireceği dini kendi dilleri üzere gönderir ve onda asla bir eğrilik ya da noksanlık bırakmaz. Sonra o din, o peygamberden rivâyet edilir, ümmetine mensup seçkin havarileri aracılığıyla bir süre lâyık olduğu vechile korunur. Daha sonra bunların yerini alan yeni nesiller gelir, bunlar o dini tahrif ederler, onun hakkında ihmal gösterirler, hakkını vermezler. Artık o din, mahza hak olmaktan çıkar, bâtıl ile karışmış bir hal alır. Şu hadis bu manayı işlemektedir:

"Allah Teâlâ tarafından, ümmetine gönderilmiş her bir peygamberin, mutlaka ümmeti içerisinden havarileri ve seçkin sahâbîleri bulunur. Bunlar, onun sünnetini öğrenirler, emrine uyarlar. Sonra onların arkasından nesiller gelir, bunlar yapmadıklarını söylerler, emrolunmadıkları şeyleri işlerler."[86]

Allah Teâlâ, düzeltici peygamberler gönderir:

Gerçek dine sokulan bâtılların bir kısmı açık şirk ve gerçek tahriflerdir. Her halükârda, insanlar bu yüzden sorguya çekilirler. Bir kısmı ise gizli şirk ve kapalı tahrif biçimindedir. Allah Teâlâ,

---

86 Hadisin devamı şöyle: *"Kim, onlarla eliyle mücadele ederse, o mü'mindir; kim onlarla diliyle mücadele ederse, o mü'mindir; kim onlarla kalbiyle mücadele ederse, o mü'mindir. Onun ötesinde, hardal tanesi kadar bile olsa iman yoktur."*

bkz. Müslim, Îmân, 80; Ahmed, 1/458.

onlara peygamber gönderip, hüccet ikame edip, işin hakikatini göstermedikçe, bunlar sebebiyle sorgulamaya gitmez. Böylece, yaşayanın açık bir delille yaşaması, helâk olanın da açık bir delille helâk olması temin edilmiş olur.

Allah Teâlâ, onlara peygamberini gönderdiği zaman, o her şeyi aslına çevirir, daha önceden gönderilmiş olan dinin hükümlerine bakar: Onlardan, dinin nişanelerinden hiçbir türlü şirke bulaşmamış olanlarını, dinin esaslarıyla uygunluk arzeden ibadet şekillerini ve muamelât türlerini olduğu hal üzere bırakır. Onlardan unutulmaya yüz tutmuş olanlarını açığa çıkarır, her şey için rükün ve sebepler hazırlar.

Mevcut tahrifleri, lâkayt tavırları ortadan kaldırır ve onların dinden olmadığını açıklar.

O günün maslahatına bağlanmış bulunan hükümleri tespit eder ve bunlardan, zamanla âdetlerin değişmesine parelel olarak, artık o maslahatları gerçekleştirmez hale gelenleri değiştirir. Zira hükümlerin konulmasında gözetilen temel amaç maslahatlardır. Maslahat açık olmadığı için hüküm, onu içinde bulunduran mahalle (*mazinne*) bağlanır. Bir şey, belli bir dönemde, falanca hükme mahal olabilir. Ancak daha sonra durum değişir ve artık mahallikten çıkar ve o maslahatı gerçekleştirmiyor olabilir. Meselâ, hummanın (sıtma) illeti, esasında vücuttaki unsurların (hılt ç. ahlât) galeyana gelmesidir. Ama doktor, humma halini nisbet edeceği durumlar belirler ve onları hummaya mahal/sebep kılar. Güneşte yürümek, yorucu harekette bulunmak, falanca yiyeceği yemek gibi. Bu sayılanların hükme mahal (*mazinne*) olmaları ortadan kalkabilir ve bu durumda hükümler değişir.

Gönderilen peygamber, ayrıca Mele-i a'lâ'nın üzerinde icmâ etmiş olduğu şeyleri, şeriata ilave eder. Bu tür işlemler, insanların işledikleri, itiyat edindikleri, hakkında bilgi sahibi oldukları ve böylece içlerinde iyice yer etmiş olan şeyler hakkında olur.

Hz. Muhammed'den (s.a.) önceki peygamberler, önceki şeriatlara ilave ederler, eksiltme yoluna gidemezlerdi:

Bizim Peygamberimiz'den (s.a.) önce gelen peygamberler, bir önceki peygamberin şeriatı üzerine ilavede bulunurlar, ondan bir şey çıkaramazlar, değişiklik yapamazlardı. Bunun istisnası çok azdı. Meselâ, Hz. İbrahim (s.a.), Hz. Nûh'un (s.a.) şeriatına hac me-

nasiki, fıtratla ilgili bazı hükümler, sünnet olma... gibi bazı şeyleri eklemişti. Hz. Mûsâ (s.a.), Hz. İbrahim'in (s.a.) şeriatına, deve etinin haram kılınması, cumartesi gününe saygı gösterilmesi, zina edenlerin recmedilmesi... gibi bazı hükümleri ilave etmişti. Bizim peygamberimiz (s.a.) ise, hem ziyade etmiş, hem eksiltmeye gitmiş, hem de değişiklikler yapmıştır.

Yahudi şeriatını hahamlar tahrif etmişlerdir:

Şeriatın incelikleri üzerinde düşünen kişi, ekleme, çıkarma ve değiştirme konuları üzerinde durduğu zaman, onların çeşitli şekillerde olduğunu görür:

1. Yahudilik şeriatını hahamlar ve ruhbanlar nakletmişler ve daha önce sözünü ettiğimiz şekillerle onu tahrif etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.) geldiğinde, her şeyi aslına döndürmüştür. Bunun sonucunda onun şeriatı, yahudilerin halihazırda ellerinde mevcut bulunan şeriatlarından farklı bir hal almıştır. Onlar, "Bu ziyadedir, bu çıkarmadır, bu değiştirmedir" demişlerdir. Aslında ise, bir değiştirme söz konusu değildir.

Hz. Muhammed (s.a.), ilk etapta İsmailoğullarına (Araplara) gönderilmiştir:

2. Hz. Muhammed'in (s.a.) gönderilişi, iki amaç içerir.

a) Birincisi, ilk etapta onun İsmailoğullarına gönderilmiş olmasıdır. Şu âyetler bu manayı vermektedir:

"Çünkü ümmîler arasından kendilerine âyetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitabı ve hikmeti öğreten kendilerinden bir peygamber gönderen O'dur."[87]

"O Kitap sana, ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de gaflet içinde kalmış bir toplumu uyarman için indirilmiştir."[88]

Onun peygamberliğinin bu amacı, getirdiği şeriatın esasının, Araplarda mevcut bulunan dinî nişaneler (şeâ'ir), ibadet şekilleri ve ihtiyaçların giderilmesi için tutulan yollar olmasını gerektirir. Zira şeriat sadece, gönderildiği kavimde mevcut bulunan şeylerin ıslahı demektir; temelden bilgi sahibi olmadıkları bir şeyle yüküm-

87 Cum'a 62/2.

88 Yâsîn 36/6.

lü tutulması değildir. Buna benzer bir tema şu âyetlerde işlenmektedir:

"Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik."[89]

"Eğer biz onu, yabancı bir (dilde) okunan bir kitap kılsaydık, diyeceklerdi ki, 'Âyetleri tafsilatlı şekilde açıklanmalı değil miydi? Muhatabları Arap olduğu halde Arapça olmayan bir kitap mı geldi!'..."[90]

"(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik."[91]

b) Hz. Muhammed'in (s.a.) ikinci aşamada bütün insanlara gönderilmiş olması:

İkincisi, Hz. Muhammed'in (s.a.), dördüncü irtifakı[92] gerçekleştirmek üzere, bütün insanlığa genel olarak gönderilmiş olmasıdır. Şöyle ki Allah Teâlâ, Rasûlullah (s.a.) zamanında bazı kavimlere lânet etmiş, İran ve Bizans gibi onların devletlerinin zevaline hükmetmiştir. Bu itibarla, dördüncü irtifakın bizzat kendisince gerçekleştirilmesini ona emretmiş, onun şerefini, üstünlüğünü, murad olunan dinin tamamlanmasını kolaylaştırıcı bir unsur kılmıştır. Ona, onların hazinelerinin anahtarlarını vermiştir. Bu kemâl halinin tabiî sonucu olarak da, Hz. Muhammed'in (s.a.) şeriatı, Tevrat hükümlerinden farklı başka hükümleri de içerir olmuştur. Harac, cizye, cihad hükümleri, tahrife götürecek konularda gerekli önlemlerin alınması böyledir.

Peygamberimizin fetret devrinde gönderilmesi:

3. Hz. Muhammed'in (s.a.), fetret döneminde gönderilmesidir. O sırada hak dinler mevcut bulunmuyordu, tahrif edilmişlerdi, insanlarda büyük bir taassup ve karanlık hakimdi. Müntesipleri, bir

---

89 Yûsuf 12/2.

90 Fussılet 41/44.

91 İbrahîm 14/4.

92 Dördüncü irtifaktan maksat, insanların yeryüzünde düzeni, adaleti, güveni sağlayacak, melikleri, sultanları etrafında toplayacak, onların hak ve hakikate boyun eğmesini sağlayacak ulu bir hükümdara olan ihtiyaçlarıdır. Daha önce konu ile ilgili açıklama geçmişti.(Ç)

türlü bâtıl olan dinlerini, cahiliye dönemi âdetlerini terketmiyorlardı. Bunun için o âdetlere karşı koyacak çok güçlü önlemler almak gerekiyordu. İşte bunlar, bizim şeriatımızın diğerlerinden pek çok konuda farklı olmasını hazırlayıcı sebepler oluyordu.

20) Neshin sebepleri

Bu konunun delili şu âyet-i kerîmedir:

"Biz, bir âyetin hükmünü nesheder (yürürlükten kaldırır) veya onu unutturur (ertelersek), herhalde daha iyisini veya benzerini getiririz."[93]

Nesh öncelikle, irtifaklarda ve taatlerde olur:

Bil ki: Nesh, iki kısımdır:

a) Rasûlullah (s.a.), ihtiyaçların karşılanması yollarına ve taat biçimlerine bakar, onları teşrî esaslarına riayetle zabturapt altına alır. Bu, Rasûlullah'ın (s.a.) ictihâdı yoluyla olur. Sonra, Allah Teâlâ, onu, o ictihâdı üzerinde bırakmaz, aksine mesele hakkında vaz etmiş olduğu kendi hükmünü ona bildirir. Bu, duruma göre ya Kur'ân'ın nazil olmasıyla, ya da ictihâdını değiştirmek ve asıl hüküm üzerinde onu sabit kılmak yoluyla olur.

Birinciye örnek: Rasûlullah (s.a.), önce Beyt-i Makdis'in kıble edinilmesini emretmişti. Sonra Kur'ân bunu neshetti.

İkinciye örnek: Rasûlullah (s.a.), (deri) kırba hariç, diğer kaplarda şıra tutulmasını yasaklamıştı. Sonra her türlü kapta şıra tutabileceklerini bildirdi ve: *"Sarhoş edici bir şey içmeyin!"*[94] buyurdu. Bu şöyle olmuştu: Rasûlullah (s.a.), sarhoşluk verme özelliğinin kapalı bir şey olduğunu görmüş ve ona açık bir mahal (mazinne, illet) belirlemek istemişti. Bu da, topraktan, ağaçtan ve kabaktan mamül tabiî gözenekleri olmayan kaplarda şıra tutulmasıydı. Çünkü bu gibi kaplar, içindeki şıranın, ekşimesini ve sarhoş verici

93 Bakara 2/106.

94 Müslim, Edâhî, 37.

hal almasını hızlandırıyordu. Şıranın kırbada tutulmasını ise, üç güne kadar ekşimemesine ve sarhoşluk verici olmamasına alâmet kılmıştı. Sonra bu konudaki ictihâdı değişti ve hükmü, bizzat sarhoşluk verme illetine bağladı. Çünkü şıranın bu özelliği alması, kabarmasından ve köpük atmasından anlaşılabilirdi. Sarhoşluğun lâzımî sonucundan ya da sarhoş edici nesnenin özelliklerinden bir şeyin hükme illet (mazinne) kılınması, sarhoşluk veren şeye nisbetle yabancı olan bir şeyin hükme mahal (mazinne) kılınmasından daha uygundur.

Bir başka açıdan konuyu şu şekilde izah edebiliriz: Rasûlullah (s.a.), insanların içkiye düşkün olduklarını gördü. Eğer bu gibi kaplarda şıra tutmalarını onlara yasaklayacak olursa, o takdirde yok onun sarhoşluk verici olmadığını zannetmişte, yok sarhoşluk verici alametlerini görememişte, yok kaplarının sarhoşluk veren şeylere bulaşmış olması sebebiyle içine konulan nebiz çabucak köpük atmış ve sarhoş edici bir hal almışta... gibi bahanelerle içmeye devam etmek için açık bir kapı bulmalarına imkân kalmayacaktı. İşte bunun için, bu tür kaplarda şıra tutulmasını yasaklamıştı. Ancak daha sonra İslâm güçlenip, bu konudaki yasak yerleşip, herkes yasağa riayet eder hale gelince, eski içki kapları da artık kalmayınca, hükmü bizzat sarhoşluk verme (iskâr) özelliğine bağlamıştır. Bu izaha göre bu Rasûlullah'ın (s.a.) bu ictihâdı, mazinnenin değişmesi sebebiyle hükmün değişmesine örnek olacaktır. Rasûlullah'ın (s.a.) şu sözü bu kısım hakkındadır:

"Benim sözüm, Allah'ın kelâmını neshedemez, Allah'ın kelâmı benim sözümü neshedebilir; Allah'ın kelâmı birbirini neshedebilir."[95]

b) İkincisi, bir şey, bir maslahat ya da mefsedete mahal (*mazinne*) olur ve o doğrultuda hükmolunur. Sonra aradan zaman geçer ve o şey, artık maslahat ya da mefsedete mahal (*mazinne*) olmaktan çıkar. Bunun sonucunda da hüküm değişir.

Bunun örneği şudur: Rasûlullah (s.a.) Medine'ye hicret ettiğinde, muhacirlerle Mekke'deki yakınları arasında dayanışma ve yardımlaşma bağı kopmuştu, bunun yerini artık, görülen zarurî bir maslahata mebnî Rasûlullah (s.a.) tarafından kurulmuş olan kardeşlik akdi almıştı. İşte bu safhada Kur'ân, bu yolla kardeş ilân edilen kimseler arasında birbirlerine varis olma hükmünü getirmiş, Allah Teâlâ, bunun faydasını da açıklayarak şöyle buyurmuştur:

---

95 Kaynağı bulunamamıştır.

"Eğer siz onu yerine getirmezseniz yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesâd olur."[96]

Sonra İslâm güç kazanıp, Mekke'de bulunan akrabalar ile muhacirler arasındaki bağlantı sağlanınca, konuyla ilgili hüküm, eskiden olduğu gibi neseb sebebiyle varis olma şekline dönüşmüştür.

Veya bir şey, —bizim peygamberimizden önceki peygamberler dönemiyle, hicret öncesi bizim peygamberimiz döneminde olduğu gibi— devlet başkanlığını da içermeyen peygamberlik döneminde maslahat olmayabilir de, aynı şey devlet başkanlığı görevini de içeren peygamberlik zamanında maslahata dönüşebilir.

Bunun örneği, Allah Teâlâ'nın ganimetleri bizden önceki ümmetlere helâl kılmazken bize helâl kılmasıdır.

Ganimetlerin, Hz. Muhammed'e (s.a.) ve ümmetine helâl kılınmasının hikmeti:

Bu hükmün gerekçesi hadiste iki şekilde izah edilmiştir:

a) Allah Teâlâ, bizim zayıf halimizi görmüş ve bu yüzden onu bize helâl kılmıştır.

b) Bu, Allah Teâlâ'nın bizim peygamberimizi diğer peygamberlerden, ümmetini de diğer ümmetlerden üstün kıldığının bir ifadesidir.

Biraz açarsak şöyle diyebiliriz: Rasûlullah'tan (s.a.) önce gelen peygamberler, sadece kendi kavimlerine gönderilmekte idiler. Kavmi oluşturan insanlar belirliydi ve onlarla birlikte bir ya da iki senede bir cihad yapılırdı. Sonra onlar güçlü kavimlerdi, hem cihadı hem de —ziraat, ticaret gibi yollarla— hayatlarını kazanmayı bir arada yürütebiliyorlardı. Ganimete ihtiyaçları da yoktu. Dolayısıyla Allah Teâlâ, onların amellerine dünyevî bir garazın karışmasını ve böylece ecirlerinin eksilmesini istemedi. Bizim peygamberimiz ise bütün insanlara gönderildi. Onun mücadele edeceği kimseler mahdut olmadığı gibi, cihad zamanı da belirlenmiş değildi. Bu durumda hem cihadı, hem de geçimlerini temin için ziraat, ticaret gibi gerekli faaliyetleri bir arada yürütemezlerdi. Dolayısıyla, onların ganimetlerin kendilerine helâl kılınmasına ihtiyaçları bulunuyordu.

Rasûlullah'ın (s.a.) daveti genel olduğu için, niyeti zayıf olan

---

96 Enfâl 8/73.

insanları da içine alıyordu. Nitekim onlar hakkında, *"Şüphesiz Allah Teâlâ, bu dini günahkâr insanlarla da teyid eder."*[97] hadisi varid olmuştur. Bu gibi insanlar, dünyevî bir menfaat olmadıkça cihada katılmazlar. İlahî rahmet, cihad konusunda son derece geniş tecelli etmiş ve bu gibi insanları da içine almıştır. Öbür taraftan ilahî gazap da, İslâm düşmanlarına aynı kapsamla tecellî etmiştir. *"Allah Teâlâ, yeryüzü halkına baktı ve Arab Acem herkese gazap etti."*[98] hadisi bu manayı ifade etmektedir. Bu gazap, İslâm düşmanlarının mal ve can dokunmazlıklarının nihaî olarak kaldırılmasını gerektirmiş, müslümanlara onların mallarında tasarruf hakkı kılmakla öfkelerinin kabartılması vacip olmuştur. Nitekim Rasûlullah (s.a.), Ebû Cehil'in devesini, burnunda gümüşten bir halka olduğu ile Harem-i şerîfe kurbanlık olarak sevketmiş ve böylece kafirleri çileden çıkarmak istemişti. Keza, öfkeden çatlatmak için kâfirlerin hurmalarının kesilmesini ve ateşe verilmesini emretmişti. İşte bu gibi sebepler yüzünden Kur'ân, ganimetin bu ümmet için helâl kılındığı hükmünü indirmiştir.

Müslümanların güçlenmesinden sonra kâfirlerle savaşmalarına izin verilmesi:

Diğer bir örnek şudur: Bu ümmet, işin başında kâfirlerle savaşmaya mezun değillerdi. O zaman ne ordu, ne de devlet vardı. Sonra Rasûlullah (s.a.), hicret etti ve müslümanlar yerleştiler, devletleri ortaya çıktı, güç kazandılar ve Allah düşmanlarıyla savaşabilecek hale geldiler. İşte o zaman şu âyet indi:

"Kendileriyle savaşılanlara (mü'minlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kâdirdir."[99]

Bu kısım hakkında, *"Biz, bir âyetin hükmünü nesheder (yürürlükten kaldırır) veya onu unutturur (ertelersek), herhalde daha iyisini veya benzerini getiririz."*[100] âyetindeki *"daha iyisi"*nden maksat, peygamberliğin devlet başkanlığını da içermesi durumuyla ilgili olan hükümlerdir, *"benzeri"* ifadesinden maksat ise, maslahata mahal (mazinne) kılınan şeylerin değişmesiyle değişecek hükümlerdir.

Allah'u a'lem!

---

97 Buhârî, Cihâd, 182; Müslim, Îmân, 178.

98 Müslim, Cennet, 63; Ahmed, 4/162.

99 Hacc 22/39.

100 Bakara 2/106.

21) Cahiliye dönemi ve Rasûlullah'ın (s.a.) ıslahatı

Rasûlullah'ın (s.a.) getirdiği şeriatın manasını kavramak istiyorsak, önce şu hususları anlamamız gerekir: Birincisi, ümmîlerin halinin bilinmesi. Bilindiği gibi, İslâm şeriatı ümmîlere gönderilmiştir ve teşrîde esas, onların hali olmuştur. İkincisi, onların içinde bulundukları halin, —daha önce geçen teşrî, kolaylık ve şeriat hükümleri gibi bahislerde ele alınan maksatlar doğrultusunda— nasıl ıslah edildiğinin bilinmesi.

Hz. Muhammed (s.a.), hanîf İsmailî şeriatla gönderilmiştir:

Bil ki: Rasûlullah (s.a.), hanîf İsmailî şeriatla gönderilmiş, onunla zaman içerisinde meydana gelen sapmaların doğrultulması, tahriflerin izalesi, nurunun yayılması amaçlanmıştır. Şu âyet, bu konuya atıfta bulunmaktadır:

"Sizi o seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklemedi; babanız İbrahimi'in dini..."[101]

Durum böyle olunca, bu şeriatın esaslarının (Araplarca) müsellem, tutacağı yolun belirgin olması gerekmektedir. Zira peygamberin, hak yolun hâlâ izlerini taşıyan bir kavme gönderilmesi halinde, onun tümden değiştirilmesi ve yerine başkasının konması manasız olur. Dahası bu gibi durumlarda vacip olan, daha önceden mevcut bulunan şeriatın benimsenmesi ve yerleştirilmeye çalışılmasıdır. Çünkü, peygamber gönderilen kavmin o şeriatı kabul etmeleri daha kolay, haklarında ileri sürülecek hüccetler daha güçlü olacaktır.

---

101 Hacca 22/78.

İsmailoğulları, ataları Hz. İsmail'in şeriatını tevarüs edegelmişlerdir:

İsmailoğulları, ataları Hz. İsmail'in (s.a.) şeriatını tevarüs edegelmişlerdi. Onlar, Amr b. Luhayy'a[102] gelinceye kadar onun şeriatı üzere idiler. Amr, kendi sakat düşüncesine dayanarak onun şeriatına bazı şeyler sokmuş, bunun sonucu hem kendi sapmış, hem de başkalarını saptırmıştır. Bu meyanda putlara tapınmayı, sâibelerin[103] seyiplenmesini, bahîraların[104] kutsanmasını icad etmiştir. İşte o zaman din saflığını yitirmiş ve bozulmuş; hak, bâtıl ile karışmıştır, cehalet, şirk ve küfre esir olunmuştur.

Hz. Muhammed (s.a.), İsmailoğullarını ıslâh için gönderilmiştir:

Allah Teâlâ, efendimiz Hz. Muhammed'i (s.a.), onların yanlışlarını düzeltmek, bozulmuş yönlerini ıslâh etmek için göndermiştir. İşte bu amaçla gönderilen Hz. Peygamber (s.a.), mevcut konumu ele almış, onlardan Hz. İsmail'in (s.a.) şeriatına uygun olanlarını, Allah'ın nişanelerinden bulunanlarını korumuş; yapılan tahrifleri, bozmaları, şirkin ve küfrün nişanesinden olanları iptal etmiş, iptalini de tescil etmiştir. Âdetler... vb. konularla ilgili hususlara gelince, onlarda uyulması gereken âdâb kurallarını koymuş, hoş karşılanmayan yönlerini belirtmiş, faydalı olan davranış biçimlerini açıklamış, yanlış töreleri yasaklamış, iyilerini emretmiştir. Aslî ya da amelî olup da fetret döneminde terkedilmiş bulunan her şeyi, aynen eski tazeleğiyle iade etmiş, böylece Allah'ın nimeti tamamlanmış, dini rayına oturmuştur.

---

102 Amr b. Luhayy b. Harise b. Amr b. Âmir el-Ezdî. Kahtân'dandır. Hz. İsmali'in (s.a.) dinini ilk bozan ve Arapları putlara tapmaya davet eden kimsedir. Künyesi Ebû Sümâme'dir. Rivâyete göre, Ka'be'nin hicabet görevini üstlenmiş, bu sırada Meâb denilen yere gitmiş, orada insanların putlara taptığını görmüş ve onların bu itikatlarını putlarıyla birlikte Mekke'ye taşımıştır. bkz. Ziriklî, A'lâm, 5/84. (Ç)

103 Sâibe (ç. sevâib): Belli şartları haiz olan ve putlar adına otlaması için salınan, sağılmayan, binilmeyen ve boğazlanmayan hayvanlara denir. bkz. Mâide 5/103.

104 Bahîre (ç. bahâir): Beş kere doğuran ve beşinci yavrusu dişi olan deveye denir. Bunun kulakları çentilir ve sütü, eti, sırtı kadınlara haram sayılırdı. Putlara adanırdı. Mâide 5/103.

Cahiliye dönemi insanları, peygamber göndermenin caizliğini kabul ediyorlardı:

Rasûlullah'ın (s.a.) gönderildiği sırada cahiliye dönemi insanları, peygamberlerin gönderilebileceği esasını kabul ediyorlar, yapılan amellerin karşılığının görüleceğine inanıyorlardı, temel iyiliklere itikatları mevcuttu, ikinci ve üçüncü türden irtifakları[105] biliyorlar ve bu yolda aralarında muameleler yürütüyorlardı.

Cahiliye döneminde fâsıklar ve zındıklar da vardı:

Cahiliye döneminde iki zümre insanın bulunması, bunların aşikâr ve yaygın halde olmaları, bizim bu tezimizle bağdaşmazlık etmez. Bu iki zümre şunlardır:

1. **Fâsıklar ve zındıklar:** Fâsıklar, şeriat hilafına hayvanî ya da saldırgan fiiller işlerler, çünkü nefislerinin zebunudurlar. Bunların dinle ilgileri çok zayıftır. Bunlar, kendi nefisleri aleyhine fâsıklıklarına şehadetle millet/şeriat dairesinden çıkarlar. Zındıklar ise, kıt anlayışlı kimselerdir; şeriat sahibinin kasdının ne olduğunu anlayabilecek yetenekten yoksundurlar, onu taklit de etmezler, haber verdiği konularda onu tasdik de etmezler, körü körüne, toplumlarından korku duyarak kendi vehimleri içerisinde döner dururlar, insanlar onların bu hallerine tepki gösterirler, onları din imleğini boyunlarından sıyırıp atmış, dinden çıkmış kimseler olarak görürler. Onların hali toplumda tepkiyle karşılanıp, içinde bulundukları durum çirkin görüldüğüne göre, onların şeriat dairesinden çıkmış olmaları tezimize zarar vermez.

2. **Cahiller ve gafiller:** Bunlar, asla başlarını kaldırıp da dine bakmayan, ona hiçbir şekilde iltifat etmeyen kimselerdir. Kureyş içinde ve çevresinde yaşamakta olan Araplarda çoğunluğu bu zümre teşkil ediyordu. Çünkü peygamberlerle aralarından çok zaman geçmişti. Şu âyet de buna işaret etmektedir:

"Bilakis O, senden önce kendilerine hiç bir uyarıcı (peygamber) gelmemiş bir kavmi uyarman için Rabbinden gönderilen hak (Kitap)tır."[106]

---

105 İnsan yaşantısı için zorunlu olan her türlü insanî ilişkiler, mübadeleler vb. ikinci; insanlar arasında adalet tevziini sağlamak, güveni yaymak için ihtiyaç duyulan önlemler de üçüncü türden irtifaklar olmaktadır. Bu konu daha önce geçmişti.(Ç)

106 Secde 32/3.

Şu kadar var ki onlar, yoldan tamamen çıkmış ve uzaklaşmış da değillerdi; aleyhlerine hüccet ikâme edilebilecek, bağlı kılınabilecek ve susturulabilecek bir durumda bulunuyorlardı.

Cahiliye döneminde mevcut bulunan esaslar:

Cahiliye döneminde yaşayan insanlarca müsellem bulunan bazı esaslar vardı. Bunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1. Allah'ın varlığına iman:

Cahiliye döneminde Allah Teâlâ'nın, gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunan her şeyi yaratmada, büyük işleri idare etmede herhangi bir ortağının olmadığına inanılır, hiçbir kimsenin onun hükmünü geri çeviremeyeceğine, takdir buyurması ve kesin hükmetmesi halinde O'nun kazasını önleyecek bir manianın olmadığına itikat edilirdi. Şu âyet-i kerîme bu temayı işlemektedir:

"Andolsun ki, onlara, 'Gökleri ve yeri kim yarattı?' diye sorsan, mutlaka 'Allah...' derler."[107]

"Bilakis yalnız Allah'a yalvarırsınız."[108]

"Denizde başınıza bir musibet geldiğinde, O'ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider."[109]

Cahiliye dönemi insanlarının, melekler hakkındaki yanlış inançları:

Ancak onların zındıklıklarından sayılacak şu sözleri bulunuyordu: "Meleklerden ve ruhlardan öyle şahsiyetler vardır ki, bunlar büyük işlerin dışında kalan konularda yeryüzü işlerini idare ederler; kişinin kendisini, ailesini ve mallarını ilgilendiren konularda ıslaha yönelik tasarruflarda bulunurlar. Bunların hali, sultanlar sultanına nisbetle etrafında bulunan küçük krallara, hışmından yanına yaklaşılamayan hükümdara nisbetle şefaatçi ve nedimlere benzer. Bu inancın çıkış yeri, şeriatların, işlerin meleklere havale edilmiş olduğunu, mukarrabûn mertebesine ulaşmış insanların dualarının kabul olunduğunu ifade etmiş olmasıdır. İnsanlar bu tür ifadelerden hareketle, görünmeyeni görünene benze-

---

107 Lokman 31/25.

108 En'âm 6/41.

109 İsrâ 17/67.

terek hükümdarlar gibi melekleri iktidar sahibi, tasarrufta bulunabilen varlıklar zannnetmişlerdir.

2. *Tenzih inancı:*

Cahiliye dönemi insanlarının sahip oldukları güzel esaslardan bir diğeri, Allah Teâlâ'yı yüce zatına yakışmayan nitelemelerden tenzih etmeleri, isimleri hakkında ilhâda (küfre) girmeyi haram saymalarıdır. Ancak, Allah Teâlâ'nın melekleri kızlar edindiği inancına sahip olmaları onların zındıklıklarından olmaktadır. Onlara göre güya Allah Teâlâ, —aynen hükümdarların istihbarat için casuslar göndermesi gibi— melekler göndermekte ve onlar aracılığıyla vakıf olmadığı bilgilere ulaşmakta, yeryüzünde olup bitenleri onlar vasıtasıyla öğrenmektedir.

3. *Kader inancı:*

Güzel inançlarından biri de kadere olan imanlarıydı. Allah Teâlâ'nın, bütün olacakları henüz olmadan önce takdir etmiş olduğuna inanırlardı. Bu konuda Hasan el-Basrî'nin sözü şöyledir: "Cahiliye dönemi insanları, hitabelerinde, şiirlerinde kaderden bahsedegelmişlerdir ve şeriat bu konuda onların inançlarını teyit etmenin ötesinde yeni bir şey getirmemiştir."

Onlar, kazanın zaman içerisinde yavaş yavaş ortaya çıktığı bir yer olduğuna, mukarrab meleklerin ve fazilet sahibi insanların dualarının bir tür etkisi bulunduğuna inanırlardı. Ancak bu, onların zihinlerinde hükümdarın nedimlerinin şefaatçılığı gibi algılanıyordu.

4. *Kulların yükümlü oldukları inancı:*

Onlar, Allah Teâlâ'nın kullarını dilediği şeyle yükümlü tuttuğuna, bazı şeyleri haram, bazı şeyleri ise haram kıldığına, kulları yaptıkları işlerden dolayı sorguya çekeceğine, iyi ise iyi, kötü ise kötü karşılık vereceğine inanırlardı. Allah Teâlâ'nın, Hazret'te mukarrab, büyük melekleri olduğuna, onların Allah'ın izni ve emriyle kâinatı idare ettiklerine, *"kendilerine emredilen hususta Allah'a isyan etmediklerine ve emrolunan şeyi yaptıklarına"*[110] inanırlardı.

İnançlarına göre melekler yemezler, içmezler, kazayı hacette

110 Tahrîm 66/6.

bulunmazlar, evlenmezler, bazı üstün insanlara gözükürler ve onları müjdelerler, inzarda bulunurlar. Allah Teâlâ, bazen lütfu ve keremi sonucu kullarına kendilerinden bir adamı peygamber olarak gönderir, ona vahyini indirir, kendisine melek gönderir, ona itaat edilmesini kullarına emreder, insanlar itaatten başka bir yol bulamazlar, çaresiz ona boyun eğerler.

Cahiliye şiirlerinde melekût âlemi:

Cahiliye şiirlerinde Mele-i a'lâ ve Hamele-i Arş'ın[111] sözü çokca geçer. İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.), Ümeyye b. Ebî's-Salt'ın, şiirinde geçen iki beyti tasdik etmiştir:

"(Yüce kudretin emriyle arşın kürsüsünü, dört varlık tutar ayakta,

Bir ayağında adam ve öküz, diğerinde kartal ve pusuda aslan."

Rasûlullah (s.a.), bunu işitince, *"Doğru söylemiş."* demiştir.

"Güneş, doğar her gecenin sonunda, kırmızı olarak, gül rengini alarak,

Kaçınır, kendiliğinden doğmak istemez bize, zorlanır buna, kırbaçlanır yoksa."

Rasûlullah (s.a.), buna da *"Doğru söylemiş."* demiştir.

Cahiliye döneminde, Hamele-i Arş'ın dört olduğuna inanılırdı:

Bu şiirin manası şudur: Cahiliye döneminde insanlar, Arş'ı taşıyan meleklerin dört tane olduğunu zannederlerdi. Biri insan suretindeydi ve bu insanların şefaatçisi idi. İkincisi, öküz sûretinde idi ve hayvanların şefaatçisi oluyordu. Üçüncüsü kartal (kerkenez) suretindeydi ve kuşların şefaatçisiydi. Dördüncüsü aslan suretinde idi ve yırtıcı hayvanların şefaatçisi oluyordu. İslâm şeriatı da buna yaklaşık bir inanç getirmiştir.[112] Şu kadar var ki İslâm, onların hepsine *"va'l"* (ç. vu'ûl)[113] adını vermiştir. Bu isimlendirme, onların âlem-i misaldeki sûretleri itibarıyladır.

Bütün bunlar, cahiliye döneminde biliniyordu. Şu kadar var ki, gerçeğe bazı şeyler karıştırılmış bulunuyordu. Gaibin, görüne-

---

111 Arş'ı taşıyan melekler.(Ç)

112 Âyette şöyle buyurulur: *"Melekler onun etrafındadır. O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz (melek) taşır."* Hâkka 69/17

113 Bu kelime dağ keçisi anlamına gelmektedir.(Ç)

ne kıyas edilmesi, alışılmış olan şeyleri ilmî olan şeylerle karıştırma genelde bu durumun sebebi oluyordu.

Eğer bu anlattıklarımız konusunda şüphen varsa, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de anlatmış olduğu, kendilerinde hâlâ mevcut bulunan bilgi kalıntılarıyla onlara karşı delil getirişine, sokmuş oldukları şüphe ve kuşkuları ortaya çıkarma konusunda getirdiği âyetlere bak. Özellikle de Kur'ân'ın nüzûlünü inkâr etmelerine karşılık indirdiği şu buyruklarına bak:

"De ki: Musâ'nın getirdiği kitabı kim indirdi?!"[114]

Müşrikler, *"Bu ne biçim peygamber ki (bizim gibi) yemek yiyor, çarşılarda dolaşıyor."*[115] demişlerdi. Bunun üzerine şu âyet indi: *"De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim."*[116]

Daha buna benzer âyetlerden anlaşılıyor ki, müşrikler, her ne kadar doğru yoldan uzaklaşmış idiyseler de, kendilerinde hâlâ mevcut kalan bilgi kalıntıları ile, ilzam edilecek bir durumda bulunuyorlardı. Onların meşhur hatiplerinden meselâ Kus b. Sâide[117], Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'e baktığımızda, Amr b. Luhayy'dan önceki dönemlerde yaşayanlarla ilgili haberleri incelediğimizde, bunu açık ve geniş biçimde görürüz. Dahası onların haberleri üzerinde derinlemesine durup, iyice araştırdığımızda, onlardan faziletli kimselerin hikmet sahiplerinin (hukemâ[118]) âhiret inancına sahip olduklarını, yazıcı meleklerine... vb. inandıklarını, lâyıkı vechile tevhidde bulunduklarını görürüz. Meselâ, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl şiirinde şöyle demiştir:

---

114 En'âm 6/91.

115 Furkân 25/7. Kâfirler bu sözleriyle, onun yiyen içen normal bir insan gibi hayat sürdüğünü, eğer hak peygamber olsaydı Allah'ın kendisine destek verici bir meleki indireceğini, harcayacağı bir hazine vereceğini ifade etmişlerdir.

116 Ahkâf 46/9. Yani, "Benden önce pek çok peygamber gelmiştir; dolayısıyla ben yeni bir şey değilim. Bu itibarla beni nasıl yalanlıyorsunuz?" manasında.

117 Cahiliye dönemi Arap hatiplerinin en büyüğüdür. Hadiste geldiğine göre, Rasûlullah (s.a.), onu Ukâz'da deyneğine dayanmış hitabede bulunurken dinlemiştir. Hitabesi şöyle başlar: "Ey insanlar! Yaşayan ölür, ölen gider, gelecek olan her şey gelir..."

118 Bunlardan biri Züheyr b. Ebî Sülmâ'dır. Kuruduktan sonra tekrar yeşeren yerleri gördükçe: "Eğer Araplar bana sövmeseydi, toprağı kuruduktan sonra onu yeniden diriltenin, çürümüş kemikleri de tekrar dirilteceğine inanırdım." derdi. Bir diğeri Âmir b. Zarib'dir. Bu, onların meşhur hatiplerindendi. Kendisine içki içmeyi haram kılmıştı. Abdullah b. Tağlib, Berre b. Kudâ'a, Allân b. Şihâb et-Teymî de, Allah'a ve âhiret gününe inananlardandı. Kısaca, cahiliye dönemi Arapları, Kur'ân'ın haram kılacağı bazı şeyleri haram kılmış bulunuyorlardı.

"Kulların hata ediyorlar, sen Rabsin,

Ölüm ve her türlü hüküm iki elindedir senin."

Yine şöyle demiştir:

"Tek bir Rabbe mi yoksa bin rabbe mi tapayım, işler dağılıp yolundan çıktığı zaman,

Ben Lât, Uzzâ terkettim hepsini, böyle yapar aklı başında olan."

Rasûlullah (s.a.), Ümeyye b. Ebî's-Salt hakkında: *"Şiiri iman etmiş, fakat kalbi iman etmemiştir."* buyurmuştur.

Onların sahip oldukları bu inanç, Hz. İsmail'in (s.a.) şeriatından tevarüs edegeldikleri şeylerden olmaktadır. Ehl-i kitaptan da bazı bilgiler almış idiler. İnsanın kemal halinin, kendisini Allah'a teslim etmesi ve bütün gücüyle O'na kullukta bulunması yoluyla olacağı, onlarca bilinen hususlardandı.

Cahiliye döneminde Hanif dininin izleri:

İbadetlerle ilgili konulardan biri taharet (temizlik)tir. Cahiliye dönemi insanlarına göre, cünüplükten dolayı gusül abdesti almak, bilinen ve uygulanagelen bir âdetti. Sünnet olmak ve fıtrat özelliklerinden olan diğer şeyler[119] de aynı şekilde bilinmekteydi. Tevrat'ta, Allah Teâlâ'nın, sünnet olmayı, Hz. İbrahim ve zürriyetinin alâmeti kıldığı yazılıdır.

Abdesti, mecusîler, yahudîler ve daha başkaları bilirlerdi. Arap bilgeleri (hukemâ) de aynı şekilde abdest almasını bilirlerdi.

Namaz da vardı. Ebû Zer (r.a.), henüz Rasûlullah'a (s.a.) gelmeden üç sene önce namaz kılardı. Kuss b. Sâide el-Eyâdî, namaz kılardı. Yahudî, mecusî ve Araplarca kılınan namaz, özellikle secde gibi bazı saygı ifade eden fiillerden, dua ve zikirlerden oluşuyordu.

Zekâtı da biliyorlardı. Bu meyanda misafirleri ve yolcuları ağırlarlar, zayıf ve düşkünlere yardımda bulunurlar, yoksullara sadaka verirler, sıla-ı rahim yaparlar, musibetlere düçar olanlara yardımda bulunurlardı. Onlar, bu işleri yapanları överler, bunları, insanın kemâl halinin ve mutluluğunun gereği sayarlardı. Hz. Hatice (kendisine ilk vahiy gelen kocasına) şöyle demişti: "Allah'a yemin ederim ki, O, seni asla yalnız bırakıp rezil etmez. Çünkü sen, akraba hakkını gözetirsin, misafir ağırlarsın, kimsesiz düşkün kimseleri kollarsın, hakka (mazlumlara) destek olursun." Benzeri

119 Tırnak kesmek, etek tıraşı olmak gibi.(Ç)

bir sözü İbn ed-Dağna[120] da, Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk için söylemiştir.

Fecirden başlayarak, güneşin batışına kadar süren oruç ibadetini de biliyorlardı. Kureyş, cahiliye döneminde Aşure orucunu tutmakta idi.

Mescidde itikâfa çekilmeyi de bilirlerdi. Hz. Ömer (r.a.), cahiliye döneminde bir gece itikâfta kalmayı adamış, daha sonra Rasûlullah'tan (s.a.), ne yapması gerektiğine dair bilgi istemişti.

Âs b. Vâil, kölelerinden falan, falan kişilerin azad edilmesini vasiyet etmişti.

Kısacası cahiliye döneminde insanlar, her tür ibadet şekliyle kullukta bulunuyorlardı.[121]

Allah'ın evini haccetmek, nişânelerine ve haram aylara saygı göstermek konusuna gelince, bu konuda durum son derece açıktır.

Onlar çeşitli rukye (afsun) ve istiâzelere sahiptiler. Bunlara şirk de katmışlardı. Boğazdan (*zebh*) ve (develeri) göğüsten (*nahr*) boğazlama işlemini bilmekte ve uygulamakta idiler. Hayvanları boğarak ya da karınlarını yararak öldürmezlerdi.

Yıldızlara tapmama, çok açık olanları hariç tabiatın inceliklerine dalmama konusunda ataları Hz. İbrahim'in (s.a.) dininin kalıntıları üzere bulunuyorlardı.

Bilgi kaynağı olarak en çok önem verdikleri şeyler, rüya ve kendilerinden önce gelen peygamberlerin haberleriydi. Zamanla işin içine kehânet, oklarla yapılan falcılık ve uğursuzluk telakkisi girdi. Aslında onlar, bunların dinden olmadığını da biliyorlardı. Nitekim hadiste geldiği üzere, Rasûlullah'ın (s.a.), Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in, ellerinde oklar olduğu halde yapılmış resmini gördüğünde: *"Onlar çok iyi biliyorlar ki, bu peygamberler asla ok-falına bakmamışlardır."*[122] buyurması, bunu ortaya koymaktadır.

Hz. İsmail'in şeriatını bozan ilk kişi, Amr b. Luhhayy'dır:

İsmail oğulları, atalarının yolundan gitmekte idiler. Ne za-

120 İsmi Sübey'a b. Rafi' dir. ed-Dağna, annesinin adıdır. Bu zat, Hz. Ebû Bekir'in, Kureyş'in baskısı sonucu Mekke'yi terketmesine razı olmamış ve onu kendi himayesine almıştır.

121 Hadis-i şerîfte geldiğine göre Rasûlullah (s.a.), peygamberliğinin arifesinde Hırâ mağarasına çekiliyor ve kendisini ibadete veriyordu.

122 Buhârî, Meğâzî, 48; Ahmed, 1/365.

man ki, Amr b. Luhayy geldi, dini bozdu. Bu, Rasûlullah'ın (s.a.) gönderilmesinden yaklaşık yediyüz yıl kadar önce idi.

Onlar, yeme, içme, giyinme, ziyafet, bayram, ölülerin gömülmesi, nikah, talâk, iddet, yas tutma, alış veriş ve diğer muameleler gibi her türlü davranışlarla ilgili uyulması istenilen kurallara sahiptiler ve uymayanları kınıyorlardı.

Kızlar, anneler, kızkardeşler gibi yakın akrabalarla evlenmeyi haram sayıyorlardı.

Haksızlıklar karşısında alınmış önlemler/cezalar vardı. Kısâs, diyet, kasâme hükümleri, zina ve hırsızlık cezaları bulunuyordu. Kisra ve Kayserlerden edinmiş oldukları, üçüncü ve dördüncü türden ihtiyaçlar ve bunların karşılanması için gerekli yollara (*irtifaklar*) dair bilgilere sahiptiler. Ancak zamanla esaret, yağma, zinanın yayılması, fâsit nikahların ortaya çıkması, riba... gibi her türlü fasıklık ve haksızlıklar girmişti. Namazı ve zikri terketmişler, onlardan yüz çevirmişlerdi.

Hz. Muhammed (s.a.), bozulmamış hükümleri olduğu gibi bıraktı:

İşte onlar bu halde iken Rasûlullah (s.a.) gönderildi. O, Arap ulusunda mevcut bulunan her şeyi gözden geçirdi. Bunun sonucunda hak dinden kalan ve bozulmamış bulunan şeyleri olduğu gibi bıraktı ve onların korunmasına hükmetti. Sebepleri, vakitleri, şartları, rükünleri, âdâbı, bozucu şeyleri, ruhsat ve azimet, eda va kaza hükümlerini belirtmek suretiyle ibadetlere açıklık getirdi, onları munzabıt hale koydu.

Günahları, rükün ve şartlarını belirtmek suretiyle açıkladı. Onlar için, hadler, caydırıcı hükümler, keffâretler koydu.

Terğîb ve terhîb yoluyla dini kolaylaştırdı ve sevdirdi.

Günaha götürecek yolları kapadı. Hayra götürecek yolları teşvik etti. Ve daha başka sözü geçen tasarruflarda bulundu.

Hanif İslâm şeriatının yayılması ve diğer şeriatlara üstün kılınması için elinden gelen her şeyi yaptı.

Mevcut bulduğu tahrifleri ortadan kaldırdı ve bunda aşırı bir gayret gösterdi. İhtiyaçların karşılanması için tutulan yollardan uygun olanlarını kabulle karşıladı, onların devamını emretti. Kötü töreleri, yanlış davranış kurallarını yasakladı, onları kendi hallerine bırakmadı.

Rasûlullah'ın (s.a.) devlet başkanlığı görevi:

Devlet başkanlığını (*hilâfet-i kübrâ*) üstlendi. Beraberinde olanlarla birlikte, İslâm'a karşı duranlarla cihad etti. Düşmanların hoşuna gitmese bile, din tamam oluncaya kadar bu mücadelesine devam etti.

Bir hadiste şöyle buyurduğu varid olmuştur:

"Ben, bembeyaz, hoşgörü/kolaylık esasına dayalı Hanîf dini ile gönderildim."[123]

Hadisin metninde geçen *"semha"* dan maksat, ruhbanların icad ettikleri gibi dinde meşakkatin olmadığıdır. Meşakkat bir yana, her özüre karşılık bir ruhsat bulunmaktadır. Böylece onun getirdiği hükümler, güçlü, zayıf; iş-güç sahibi, boş herkes tarafından yerine getirilebilecek durumdadır. *"Hanîf"* ten maksat ise, daha önce de zikrettiğimiz gibi onun Hz. İbrahim'in (s.a.) dini olduğudur. Onda, Allah'ın nişanelerinin yüceltilmesi, şirkin nişanelerinin ortadan kaldırılması, her türlü hurafe ve yanlış törelerin iptali vardır. Hadiste geçen *"beydâ"* sözünden maksat ise, onun illetlerinin, hikmetlerinin, temel teşkil eden maksatlarının açık olması, düşünen kimse için en ufak bir kuşkuya mahal bırakmaması, sağduyu sahiplerinin ona karşı tavır almasının imkânsız olmasıdır.

Allah'u a'lem!

---

123 Ahmed, 5/266, 6/116; Kenzu'l-ummâl, 1/900, 11/32095.

YEDİNCİ BÖLÜM

ŞER'Î HÜKÜMLERİN HZ. PEYGAMBERİ'İN (s.a.) SÜNNETİNDEN ÇIKARILMASI

1) Rasûlullah'ın (s.a.) ilminin kısımları

Bil ki: Rasûlullah'tan rivâyet olunan ve hadis kitaplarından tedvin edilmiş olan sünnet iki kısımdır:

a) Risalet (peygamberlik) görevinin teblîğine yönelik sünnet:

Şu âyet-i kerîme, sünnetin bu kısmı hakkındadır:

"Peygamber size neyi verirse, onu alın; size neyi yasaklarsa, ondan kaçının!"[124]

Tebliğe yönelik sünnete şunlar dahildir:

i. Âhiret hayatı ve melekût âlemine dair hadisler.

Bu kabilden olan sünnetin tamamı, vahye dayalıdır.[125]

ii. İbadetlerle ilgili hükümler ve onları belirleyici hadisler.

iii. İrtifakların (yani ihtiyaçların karşılanması yollarının) zabturabtına yönelik hadisler. Bu kısımdan olan sünnetin bir kısmı vahye, diğer bir kısmı da ictihâda dayalıdır.

Rasûlullah'ın (s.a.) ictihâdı:

Rasûlullah'ın (s.a.) ictihâdı, vahiy mesabesindedir. Çünkü Allah Teâlâ, onu, görüşünün hata üzerinde karar kılmasından korumuştur. Zannedildiği gibi, onun ictihâdının nassla belirtilmiş bulunan şeylerden (*mansûs*) istinbat edilmiş olması gerekmez. Aksine çoğu kez şöyle cereyan eder: Allah Teâlâ, ona şeriatın maksat-

---

124 Haşr 59/7.

125 Yani bu konuda ictihâda mahal yoktur.

larını, teşrî', kolaylaştırma ve hüküm koyma kıstaslarını öğretir, bunun sonucunda o da, bu kıstaslardan hareketle vahiy yoluyla elde edilmiş olan maksatları açıklar.

iv. Herhangi bir şekilde kayıtlamaksızın mutlak olarak zikrettiği hikmetler, maslahatlar ile ilgili sünnet. Bunları tahdit etmemiş, sınırlarını kesin çizmemiştir. Güzel huyları ve zıdlarını belirlemesi böyledir. Çoğu kez bu tür sünnetin dayanağı ictihâddır. Şu manada ki, Allah Teâlâ, ona irtifaklarla ilgili kıstasları öğretmiş, o da onlardan bir hikmet çıkarmış ve onu, o konuda küllî bir esas kılmıştır.

v. Üstün ameller ve menkıbelerle ilgili sünnet. Bunlardan bir kısmının vahye, diğer bir kısmının da ictihâda dayandığını düşünüyorum. Bu tür kıstasların açıklanması daha önce geçmişti.

Üzerinde durmak, manalarını açıklamak istediğimiz sünnet işte bu kısım olmaktadır.

b) Risalet görevinin teblîgi kabilinden olmayan sünnet:

Bu tür sünnet hakkında Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ben de nihayet bir insanın. Size dininizden bir şey emrettiğim zaman, onu alın; size kendi görüşümden bir şey emrettiğim zaman, ben de nihayet bir insanım."[126]

Hurma aşılanmasıyla ilgili sözü de şöyledir:

"Şüphesiz ben, bir tahminde bulunmuştum. Beni kanaatimden dolayı sorgulamayın. Fakat ben size Allah'tan bir şey bildirirsem, onu alın. Çünkü ben asla Allah adına yalan söylemem."[127]

Bu kısım altına şu konulara dair olan sünnet girer:

i. Tıbla ilgili hadisler.

ii. *"Siz, siyah ve alnı sakar ata bakın!"*[128] türünden olan hadisler.

Bu kabil sünnetin, dayanağı tecrübedir.

iii. İbadet niyeti olmaksızın âdet kabilinden, bir kasıt bulundurmaksızın gelişi güzel yaptığı tasarrufları.

iv. Folklor kabilinden olup, kavminin anlatageldikleri şeyleri

---

126 Müslim, Fedâil, 140.

127 Müslim, Fedâil, 139; Ahmed, 1/162.

128 Tirmizî, Cihâd, 20; İbn Mâce, Cihâd, 14; Ahmed, 5/300.

zikretmesi. Ümmü Zer' hadisi[129], Hurâfa hadisi[130] böyledir. Zeyd b. Sabit'in, huzuruna giren ve kendilerine Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerinden anlatmasını isteyen kimselere söylediği şu sözü bu temayı işlemektedir:

"Ben onun komşusu idim. Kendisine vahiy geldiği zaman beni çağırtırdı ve ben de inen vahyi, onun için yazardım. Biz dünya işleri konuştuğumuzda, o da bizimle birlikte konuşurdu. Biz âhiret işleri konuştuğumuzda, o da bizimle birlikte konuşurdu. Biz, yiyeceklerden bahsettiğimizde, o da bizimle bahsederdi. Şimdi bütün bunları size anlatayım mı?"[131]

v. O güne has bazı cüz'î maslahatın kasdına yönelik olan, ümmetin tamamı için bağlayıcı olmayan sünnet. Devlet başkanı sıfatıyla ordunun techizatı, ayırıcı alâmet (şiar) seçimi gibi konularla ilgili tasarrufları böyledir. Bu türden olan sünnet hakkında Hz. Ömer'in şu sözü dikkat çekicidir: "Remel ile ne ilgimiz var! Biz o gün remelle, Allah'ın haklarından geldiği bir kavme güçlü olduğumuzu göstermeye çalışırdık." Hz. Ömer, sonra bunun başka bir sebebi olabileceğinden korkmuştur. Rasûlullah'ın (s.a.) bir çok tasarrufu bu kısımdan sayılmıştır. *"Kim, (savaşta) birini öldürürse, üzerindeki*[132] *ona aittir."*[133] hadisi ve benzerleri bu kısımdandır.

vi. Özel hüküm ve kazası: Rasûlullah (s.a.), bu konuda beyyine ve (olmaması halinde de) edilen yeminlere tabi idi. (Dolayısıyla verdiği kazaî hükümler, şahsa ve olaya özel olur.) Bu konuda Hz. Ali'ye şöyle buyurmuştur:

"Olayda hazır olan, bulunmayanın görmediğini görür."[134]

---

129 Buhârî ve Müslim'in zikrettiği bu hadise göre, on bir kadın toplanmış ve her biri kocasının sahip olduğu özelliklerden bahsetmeye koyulmuştur. İçlerinde durumu en iyi olanı Ümmü Zer'dir. Hadis uzundur ve içinde Rasûlullah'a (s.a.) ait söz bir iki kelimeyi geçmemektedir. bkz. Buhârî, Nikâh, 82; Müslim, Fedâilu'l-sahâbe, 92 (10/307).(Ç)

130 Hurâfe, Uzre'den cinlerin kaçırdığı bir adamın adıdır. Gördüğü hayret verici şeyleri anlatırdı. İnsanlar onu yalanladılar ve zamanla, taaccübü gerektiren ve yalanlanılan haberleri ifadede darb-ı mesel olarak kullanılır olmuştur. bkz. Nihâye, 2/25. (Ç)

131 İstifham, inkârîdir. Yani, bütün bunları size anlatmaya imkânım yok demektir.

132 Elbise ve techizatı.(Ç)

133 Buhârî, Fardu'l-humus, 17.

134 Ahmed, 1/83.

2) Maslahat ve şeriat ayırımı

Bil ki: Şâri', bize iki tür ilim vermiştir. Bunların hükümleri ayrıdır, yerleri farklıdır.

a) Maslahat ve mefsedet ilmi:

Bununla şunları kastediyorum:

i. Rasûlullah'ın (s.a.), dünyada ya da âhirette yararlı olacak huyların kazanılması yoluyla nefsin olgunlaştırılması, kötü huyların izale edilmesi hakkındaki beyanları.

ii. Ev idaresi, geçim kuralları, şehir/ülke idaresi ile ilgili olan beyanları.

Rasûlullah (s.a.), bunları beyan ederken muayyen bir miktarla belirlememiş, açık seçik sınırlarla müphemliğini gidermemiş, bilinen emarelerle müşkilliği izale etmemiştir. Aksine, meziyetleri teşvik etmiş, rezaletlerden de geri durulmasını istemiştir. Bu konuda kendisi, söylediği sözden ne anlaşılacağını, dili bilenlerin anlayışına havale etmiş, talep ya da men'i bizzat maslahatların kendisine yönelik kılmış, maslahata mahal (*mazinne*) kılınan ya da onu belirleyici emare sayılan şeylere bağlamamıştır. Meselâ, zekiliği ve kahramanlığı övmesi, yumuşaklığı, sevgiyi, maişette orta yolu tutmayı emretmesi böyledir. Çünkü Rasûlullah (s.a.), bu gibi konularla ilgili olarak meselâ, zekiliğin matlup olan tanımını yapmamış, sınırlarını belirlememiştir. Hangi hallerin zekaya delil olacağını ve o emarelere sahip olanların zeki sayılacağını açıklamamıştır.

Şâri'in, bizi teşvikte bulunduğu her maslahat, bizden terkini istediği her mefsedet, mutlaka şu üç esastan birine çıkar:

1. Âhirette yararlı olacak dört özelliğe[135] ya da dünyada yararlı olacak diğer niteliklere sahip kılmak suretiyle nefsin olgunlaştırılması esası.

2. Hakk'ın yüceltilmesi (*i'lây-ı kelimetullah*), şer'î hükümlerin yerleştirilmesi ve yayılması esası.

3. İnsanların işlerinin yoluna konulması, ihtiyaç giderme yollarının (*irtifaklar*) ıslâh edilmesi, törelerinin güzelleştirilmesi esası.

Maslahat ve mefsedetlerin bu üç esasa çıkmasından maksat, bir şeyin sözü edilen konularda şöyle ya da böyle bir etkisinin bulunmasıdır. Bu etki ya maslahatın isbatı, ya da mefsedetin uzaklaştırılması şeklinde olur. Bu da şu yollarla gerçekleşir: Ya onlardan olan bir hasletin şubesi olur veya zıddı bulunur, ya onun varlığına veya yokluğuna mahal ya da alâmet (*mazinne*) bulunur, ya onunla ya da zıddıyla birliktelik (*telâzum*) özelliği taşır, ya ona ulaşmaya ya da ondan uzaklaşmaya yol olur. Aslında rızanın, sözü edilen maslahatlara, gazabın da mefsedetlere bağlı olması, peygamberler gelmeden önce de sonra da aynıdır. Eğer rıza ve gazabın bu iki cihete taalluku söz konusu olmasaydı, peygamberler gönderilmezdi. Çünkü şer'î hükümler ve hadler (belirlenmiş sınırlar), ancak peygamberlerin gönderilmesinden sonra olur. Bu itibarla ibtidaen onlarla yükümlü tutmak ve sorguya çekmek, lütuf değildir. Ancak maslahat ve mefsedetler, peygamberler gelmeden önce de, nefislerin terbiyesi ya da kirletilmesinde veya işlerin düzene girmesi ya da bozulması konusunda etkin durumda idiler. Dolayısıyla Allah'ın yüce lütfu, kendilerini ilgilendiren şeylerin bildirilmesini, kendileri için kaçınılmaz olan şeylerle yükümlü tutulmalarını gerekli kıldı. Bu ise, ancak munzabıt bulunan, belirlenmiş ve kanun halinde vaz' edilmiş olan hükümlerle sağlanabilirdi. Böylece lütf-u ilâhî, hükümlerin belirlenmesini arz yoluyla gerekli kılmış oldu.

Bu tür, makûlu'l-ma'nâdır, yani bunların gerekçesinin akılla kavranması mümkündür. Bunlardan bir kısmını herkes anlayabilir. Bir kısmı da vardır ki, onları ancak, peygamberlerin kalplerinden taşan nurlarla aydınlanmış olan, şeriatın uyarılarına dikkatlerini çekebilen, işaretlerini anlayabilen zeki kimselerin akılları kavrayabilir. Zikrettiğimiz esasları iyice kavrayan kimse, onlardan herhangi bir şey hakkında tereddüt etmez.

---

135 Daha önce bu konu işlenmişti. Dört hasletten maksat taharet, huşû, semahat ve adalettir.(Ç)

b) Şer'î hükümler, hadler ve farîzalar ilmi:

İkinci türü, şerî hükümler (şerâi'), hadler ve farîzalarla ilgili ilim teşkil etmektedir. Bununla, Şâri'in, miktar/sınır belirleyerek koymuş olduğu hükümleri kastediyoruz. Bu kısımda, maslahatlar için bilinen ve munzabıt olan mahaller (*mazinne*) ve emareler konulmuş, hüküm bunlar üzerine bina edilmiş, insanlar bunlarla yükümlü tutulmuştur. İyilik türleri, rükünlerinin, şartlarının ve âdabının tayin edilmesi suretiyle zabturapt altına alınmış, her tür için insanlardan mutlak surette riayet etmeleri istenen bir sınır (had) belirlenmiş, ayrıca vacip olmaksızın mendup olmak üzere riayeti istenilen ikinci bir sınır da belirtilmiştir. Her iyilik türünden belli bir miktar vacip, belli bir miktar da mendup kılınmıştır. Böylece bu kısımda yükümlülük, bizzat mazinnelerin kendisine yönelik olmuştur, hükümler de bizzat bu emarelerin kendisine bağlanmıştır. Bu türün esasını, şer'î siyaset kanunları teşkil eder.

Maslahata mahal (*mazinne*) olan her şey, vacip kılınmaz. Vacip kılınması için munzabıt, duyularla algılanabilen bir durum ya da herkesin bilebileceği açık bir vasıf olması gerekir. Bazen îcâb ve tahrîmin (vacib ve haram kılma), sonradan ortaya çıkan sebepleri de olabilir ve sırf bu yüzden Mele-i a'lâ'da yazılabilir, böylece orada îcâb ya da tahrîm sûreti gerçekleşmiş olabilir. Bir kimsenin soru sorması veya insanların arzu göstermesi ya da yüz çevirmesi gibi. Bütün bunlar, akıl yoluyla gerekçesi idrak edilemeyen şeylerdir (*gayrı makûlu'l-ma'nâ*). Şu manada ki, biz her ne kadar belirleme (*takdîr*) ve hüküm koyma (*teşrî'*) kıstaslarını biliyorsak da, o şeyin Mele-i a'lâ'da yazılmış olup olmadığını, Hazîre-i kuds'te vücûb suretini alıp almadığını ancak Şâri' Teâlâ'nın bildirmesiyle (nassla) bilebiliriz. Çünkü bu, ancak ihbar-ı ilâhî yoluyla bilinebilecek olan şeylerdendir. Bu aynen şuna benzer. Meselâ biz, buzun meydana geliş sebebinin, suyun soğuktan etkilenmesi olduğunu biliriz. Fakat şu anda kaptaki suyun donmuş olup olmadığını görmeden, ya da görenin verdiği haber olmadan bilemeyiz. Örneği konumuza tatbik edersek şöyle deriz: Biz, zekât için nisâb[136] takdirinin gerekli olduğunu bilmekteyiz. Yine ikiyüz dirhemin ve beş vesk tahılın, nisab için uygun miktar olduğunu da bilmekteyiz. Çünkü bunlarla, kâle alınabilecek bir zenginlik gerçekleşir. İkiyüz dirhem ve beş vesk, munzabıt olan, insanlarca kullanılmakta olan birimlerdir. Fakat biz, bu nisabın Allah Teâlâ tarafından bizim üzerimize yazılıp yazılmadığını, rıza va gazabını bunlar üzerine bağladığını,

136 Asgarî zenginlik sınırı.(Ç)

Şâri' Teâlâ'dan gelen bir nass olmadıkça bilemeyiz. Nasıl bilebiliriz ki?! Zira nice sebep vardır ki, haber (*nass*) olmadan onları bilmeye imkân yoktur. Şu hadisler bu manaya işaret etmektedir:

"Müslümanlar hakkında cürmü en büyük olanı, bir şey hakkında soru soran ve sorusu yüzünden o şeyin haram kılınmasına sebep olan kimsedir."[137]

"Üzerinize yazılmasından korktum..."[138]

Miktar belirleyen hükümlerde kıyas:

Dikkate alınması gereken ulema, miktar belirleyen hükümlerde kıyasın cari olmadığı noktasında görüş birliği etmişlerdir. Çünkü kıyasın hakikati onlara göre, aslın hükmünü, müşterek bir illet sebebiyle fer'e geçirmektir. Yoksa maslahatın mahallini illet kılmak ya da münasib bir şeyi, rükün veya şart kılmak değildir. Keza onlar, maslahatın varlığı sebebiyle kıyasın uygun olmayacağı, kıyasın ancak hükmün üzerinde kurulu olduğu munzabıt bir illetin bulunması halinde caiz olacağında da müttefiktirler. Buna göre, güçlük içerisinde bulunan mukîm bir kimse, namaz ve oruç ile ilgili ruhsatlardan yararlanması için yolcuya kıyas edilemez. Çünkü zorluğun bertaraf edilmesi, ruhsat verme hükmünde amaçlanan maslahat olmakta, namazı kısaltma va oruç tutmama ruhsat hükmünün illeti olmamaktadır. İllet, bizzat yolculuktur. Bu konularda genelde ulemâ arasında ihtilâf bulunmamaktadır. Fakat tafsilat esnasında çoğu, bu gibi hamillerde bulunmaktadır. Bu da maslahatın, illet ve teşrî'e benzemesinden kaynaklanmaktadır. Bazı fakihler, kıyas konusunda aşırılığa kaçmışlar, bunun sonucunda şaşırmışlar ve bazı miktar belirleyen hükümlere de dalmışlardır. Bunun sonucunda bazı miktarlara yapışmışlar ve onun, ona yakın bir bedel ile karşılanmasını inkâra kalkmışlardır. Bazılarında ise müsamaha göstermişler ve bazı şeyleri onların yerine ikâme etmişlerdir. Buna örnek olarak, pamuk nisabını beş yük olarak belirlemelerini, denize binmeyi baş dönmesine mazinne kılıp, namazı oturarak kılma ruhsatını bizzat gemiye binmeye bağlamalarını, (pislik tutmayacak çok) suyu ona on (arşınlık bir alan) olarak belirlemelerini verebiliriz.

Şeriat bize herhangi bir yerde bir maslahatı tayin etse ve biz o maslahatı başka yerde de görsek, Allah'ın rızasının özellikle o

137 Buhârî, İ'tisâm, 3.

138 Buhârî, Teheccüd, 5, Terâvîh, 1; Müslim, Müsâfirîn, 177.

yere değil de bizzat o maslahata bağlı olduğunu anlarız. Miktar belirleyen hükümlerde ise durum böyle değildir. Çünkü rızayı ilâhî, bunlarda bizzat miktarı/sınırı belirlenmiş hükümlerin kendisine (*mekâdîr*) bağlanmıştır. Biraz açıklayalım: Meselâ, bir vaktin namazını terkeden kimse günahkâr olur, o vakitte zikir ve daha başka taatlerle uğraşmış olması hükmü değiştirmez. Farz olan zekâtı vermeyen kimse, daha fazla bir miktarı hayır yollarına sarfetse bile günahkâr olur. Kişi, fakirlerin kalplerini kırma, insanları sefahat hayatına teşvik etme ihtimali bulunmayan tenha yerlerde altın takınsa ya da ipek giyinse, bununla dünyalığa önem verme gibi bir kastı olmasa bile günahkâr olur. Keza kişi tedavi niyetiyle içki içse, bu herhangi bir fesat da içermese, namazı bu yüzden terketmese yine günahkâr olur. Çünkü ilâhî rıza ve gazap, bizzat bu şeylerin kendisine bağlanmıştır. Her ne kadar bunlardan gözetilen aslî maksat, insanların fesattan alıkonması, onların maslahatlara yöneltilmesi ise de, Hak Teâlâ, ümmetin idaresi, bizzat bu şeylerin kendisinin vacip ya da haram kılınması söz konusu olmaksızın mümkün olmayacağını bildiğinden, ilâhî rıza ve gazab bizzat onlara yönelmiş ve Mele-i a'lâ'da o şekilde yazılmıştır. Kişinin, ipekten çok daha kaliteli ve pahalı olan yün elbise giymesi, yakutla süslü kaplar kullanması halinde ise, bizzat bu fiilleri işlemekten dolayı günahkâr olmaz. Ancak bu yaptığı şeyler yüzünden, fakirlerin kalplerinin kırılmasına sebebiyet verir, insanları da sefahat hayatına sevkeder ise, fiilin bizatihi kendisi sebebiyle değil de, bu sonuçları yüzünden ilahî rahmetten uzaklaşır. Böyle bir sakıncası yoksa, o zaman bir beis olmaz.

Sahabenin, belirlemeye gittikleri intibaını veren durumlar:

Sahabe ve tabiînin, miktar belirlemeye yönelik bir iş yaptıklarını gördüğünde, bil ki, onların bundan muradı, maslahatı beyan etmek ve teşvikte bulunmak, mefsedeti açıklamak ve ondan da uzaklaştırmaya çalışmaktır. Onlar, söz konusu sûreti, misal olmak üzere çıkarmışlardır; yoksa bizzat onun kendisine yönelik bir maksatları yoktur.[139] Onlar, bu gibi yerlerde, —her ne kadar ilk bakışta iş karışık gibi gözükse de— manaları kastetmektedirler.

Şâri', herhangi bir miktarın, kıymeti ile de karşılanabileceği cevazını vermiştir. Bir görüşe göre bint mehâd[140] yerine kıymetini

139 Yolculuk sınırını, dört berîd şeklinde belirlemeleri gibi.

140 İki yaşına girmiş dişi deve.(Ç)

vermek gibi. Biz bu görüşü kabul ettiğimiz de, o da bir tür belirleme olmaktadır. Şöyle ki: Takdir cihetine giderken insanları sıkıntıya sokacak derecede aşırılığa gitmek imkânsızdır. Bu itibarla, birçok şekil alabilecek bir belirleme yoluna gidilir. Meselâ bir bint mehâdı ele alalım. Bazı hallerde, bir bint mehâd, diğer bir bint mehâddan daha değerli olabilir. Bazı hallerde kıymet ile takdir cihetine gitmek, kısmen malum olan bir sınır (had) ile olabilir. El kesme cezasında, çalınan şey nisâbının, kıymeti çeyrek dinar ya da üç dirhemlik bir şey olması şeklinde belirlenmesi gibi.

Îcâb ve tahrîm (vacip ya da haram kılma), bir tür belirlemedir:

Bil ki: Îcâb ve tahrîm (vacip kılma ve haram kılma), bir tür belirleme (takdîr) sayılmaktadır. Çünkü maslahat ya da mefsedeti ortaya çıkaracak pek çok sûret olur. Bu durumda, îcâb ya da tahrîm için bunlardan bir tanesi belirlenir. Zira muayyen bir sûretin belirlenmesi munzabıt şeylerdendir. Veya o, eski şeriatlardaki hallerini bildikleri şeylerdendir, ya da, hakkında daha çok rağbet gösterdikleri şeydir. Rasûlullah'ın (s.a.) mazeret beyan ederek: *"Üzerinize yazılmasından korktum."*[141] ; *"Eğer ümmetime meşakkat vermeseydim, onlara misvak kullanmalarını emrederdim."*[142] buyurması bu yüzdendir.

Durum böyle olunca, hükmü nass ile bildirilmemiş olan bir şeyin, hükmü nass ile bildirilmiş olan şey üzerine hamledilmesi caiz olmaz.

Mendupluk ve mekruhluk:

Mendupluk ve mekruhluğa gelince, bunlar hakkında tafsile ihtiyaç vardır. Bir mendup ki, Şâri', onu bizzat mendup kılmış, durumunu yüceltmiş, insanlar için onu bir sünnet kılmıştır, onun durumu aynen vacibin durumu gibidir. Yine bir mendup ki, Şâri', sadece içerdiği maslahatı beyan etmekle yetinmiş veya sünnet kılmaksızın, hakkında övgüde bulunmaksızın kendisi onunla amel etmeyi yeğlemiştir, o mendup, teşrî'den önceki hali üzere olmaya devam edecektir. Onun hakkında sevaba esas alınacak olan şey, bizzat kendisi açısından değil de, beraberinde bulunan maslahat açısından olacaktır. Mekruhun durumu da aynı tafsilata tabidir.

141 Buhârî, Teheccüd, 5, Terâvîh, 1; Müslim, Müsâfirîn, 177.

142 Buhârî, Mevâkît, 24; Müslim, Tahâret, 42.

Eğer bu mukaddimeyi iyice anladıysan, insanların iftihar ettikleri, bu yüzden ehl-i hadisle boy ölçüşmeye kalktıkları kıyaslarından çoğunun, hiç bilmedikleri yerden kendilerine sonuçta bir vebal olarak döneceğini anlamışsındır.

3) Ümmetin, Rasûlullah'tan (s.a.) şeriatı alış şekli

Bil ki: Ümmetin, şeriatı Rasûlullah'tan (s.a.) alış şekli iki şekil üzeredir:

a) Zahirin alınması (telakkî'z-zâhir): Bunun mutlaka nakil yoluyla olması gerekmektedir. Nakil de ya tevatür yoluyla olur (mütevatir) ya da tevatürsüz olur.

Mütevatir de iki kısma ayrılır:

1. Lâfzen mütevatir: Kur'ân-ı Kerîm ve çok az sayıda hadis gibi. *"Elbette siz, Rabbinizi göreceksiniz."* hadisi[143] böyledir.

2. Manen mütevatir: Tahâret, namaz, zekât, oruç, hac, alış veriş, nikâh ve savaş hukuku ile ilgili, üzerinde hiçbir İslâmî fırkanın görüş ayrılığı bulunmayan pek çok hüküm bu kabildendir.

Mütevatir olmayan haberler:

Mütevatir olmayan haberler ise şu kısımlara ayrılır:

1. Müstefîz: Bu, mütevatir olmayan haberlerin en üstün kısmını oluşturur. Müstefîz, üç ve daha fazla sahâbînin rivâyet ettiği, sonraki tabakalarda ise giderek (tedvin dönemi olan) beşinci taba-

---

143 Hadisin tamamı şöyle: Cerîr b. Abdillah anlatır: Biz Rasûlullah'ın (s.a.) yanında oturuyorduk. Dolunay halindeki aya baktı ve şöyle buyurdu: *"Siz elbette, şu ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi görreceksiniz. Onu görmek için birbirinizi itip kakmazsınız. Bu itibarla eğer güneşin doğmasından önce bir namaz ve batmasından önce bir namaz kılmaya imkânınız varsa bunu yapın."* Sonra şu âyeti okudu: *"Güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tesbih et!"* (Kâf 50/39) bkz. Buhârî, Mevâkît, 16, 26, Ezân, 129; Tefsîr Sûre, 50.

kaya kadar artan sayıda râvîler tarafından nakledilegelen hadislerdir. Bu evsafta olan hadisler çoktur ve fıkhın temel konuları bunlar üzerine kuruludur.

2-3. Sahih ve hasen: Büyük hadis hâfız ve imamları tarafından sahih ve hasen (güzel) bulunan hadislerdir.

4. Bu üç mertebeden sonra, hakkında ihtilâf bulunan, bazıları tarafından kabul görüp, diğer bazıları tarafından reddedilen haberler gelir. Bu kısımdan olup da şevâhid ile desteklenen veya ilim ehlinin çoğunluğunun hüsnü kabulüne mazhar olan, yahut da akıl yoluyla destek bulan haberlere uyulması vaciptir.

b) Delâletin alınması (istinbat yolu):

Rasûlullah'ın (s.a.) ilminin alınmasının ikinci şekli, istinbat yoludur. Bu şöyle olur: Sahâbe, Rasûlullah'ı (s.a.) konuşurken, bir fiil işlerken görür ve bundan vacip, mendup... gibi bir hüküm çıkarır ve, "Falanca şey vaciptir, filanca ise caizdir..." diyerek o şeyin hükmünü haber verir. Sonra tabiîn nesli, sahâbeden bunları alır ve üçüncü tabaka, onların fetvâ ve kazalarını tedvin eder ve böylece işi sağlama alır. Bu yolun en büyükleri Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs'tır (r. anhum).

Hz. Ömer'in hükümleri:

Hz. Ömer'in (r.a.) takip ettiği yol, diğerlerininkinden farklıydı. O, konu hakkında sahâbeye danışır, onlarla tartışır ve konunun iyice aydınlanmasını ve herkesin tatmin olmasını sağlardı. Bu itibarla onun verdiği hüküm ve fetvâların büyük çoğunluğu, doğuda- batıda İslâm âleminin her yerinde büyük bir kabul görmüş ve onlara uyulmuştur. İbrahim (en-Nahaî'n)in, Hz. Ömer'in (r.a.) vefatı üzere söylediği: "İlmin onda dokuzu gitti." sözü, yine İbn Mes'ûd'un (r.a.): "Ömer, bir yol tuttuğu zaman, biz onu kolay bulurduk." demesi bu hususu açıkça ortaya koymaktadır.

Hz. Ali'nin hükümleri:

Hz. Ali (r.a.), genelde danışmazdı. Hükümlerinin büyük çoğunluğu Kûfe'de idi ve onun hüküm ve fetvâlarını mahdut sayıda insanlar almışlardır.

İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs'ın hükümleri:

İbn Mes'ûd (r.a.), Kûfe'de idi. Onun ilmini, genelde bu bölgede

yaşayan insanlar almışlardır. İbn Abbâs[144] (r.a.) ise, ilklerden yani büyük sahâbîlerden sonra ictihâd etmeye başlamış ve birçok hükümde öncekilerle ters düşmüştür. Bu konularda kendisine Mekkeli tabileri uymuş, diğer sahâbîlerden farklı düşündüğü ve tek kaldığı görüşleri ümmetin çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir.

İstidlâl yolunun diğer temsilcileri:

Bu dördün dışında kalanlar ise, delâlet yoluyla çıkarılmış olan hükümleri nakletmekte idiler. Ancak bu nakil sırasında, rükün ve şartı, âdâb ve sünnetten ayırt etmemekteydiler. Haberlerin teâruzu, delillerin karşı karşıya gelmesi halinde ise kendilerine ait herhangi bir sözleri yoktu. Bunların istisnası olarak İbn Ömer[145], Hz. Âişe, Zeyd b. Sâbit'i (r. anhum) görmekteyiz. Bu yolun Medine'deki tabiîn nesli temsilcileri yedi fakîhtir[146]. Özellikle Medine'de İbnu'l-Müseyyeb, Mekke'de Atâ b. Ebî Rebâh, Kûfe'de İbrahim (en-Nehaî), Şüreyh ve eş-Şa'bî, Basra'da el-Hasen zikre değer.

Her iki yolun da bazı mahzurları vardır ve birinin kusurları ancak diğeri ile telafi edilebilir. Bu itibarla, bu iki yoldan birinin diğerinden müstağnî olması düşünülemez.

Birinci yolun mahzurları:

Zâhirin alınması yolunda ortaya çıkacak mahzurları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Mana yoluyla rivâyete gidilmesi halinde, mananın değiştirilmesi ihtimali vardır ve bundan emin olunamaz.

---

144 Abdullah b. Abbâs: Rasûlullah'ın (s.a.) amcasının oğludur. Hıbru'l-ümme (ümmetin deryası) diye anılırdı. İlim ve hadisçe sahâbenin en büyüklerindendi. Tâif'te, H. 86 yılında yetmiş bir yaşında iken vefat etmiştir.

145 Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb. Mekke'de küçükken babası ile birlikte müslüman olmuştur. Bedir ve Uhud'dan sonra gazalara katılmıştır. İbn Ömer, ilim ve amel yönünden müslümanların imamlarından biriydi, Çok fetvâ verenlerdendi. Sahâbe arasında meydana gelen savaşlara bulaşmamıştı. Kendisi Rasûlullah'tan (s.a.) hadis rivâyet etmiş, büyük sahabîler de kendisinden rivâyette bulunmuşlardır. Rasûlullah'tan (s.a.) sonra, altmış sene yaşamış ve ömrünü fetvâ vermekle geçirmiştir. H. 73 yılında vefat etmiştir.

146 Fukaha-i seb'a (yedi fakîh) şunlardır: Saîd b. el-Müseyyeb, Urve b. ez-Zübeyr, el-Kâsım b. Muhammed, Hârice b. Zeyd, Ebû Bekir b. Abdurrahman, Süleyman b. Yesâr, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe. (Ç)

2. Hadis, özel bir olay hakkında (şahsa/olaya özel) olur, fakat râvî onu küllî bir hükümmüş gibi zanneder ve öyle nakledebilir.

3. Söz, konuya dikkat çekmiş olmak için te'kit sadedinde söylenmiş olabilir, râvî bunu vacip ya da haram sanabilir. Halbuki durum hiç de öyle değildir.

Râvînin fakih olması ve olaya bizzat tanık olması halinde ise, karinelerden hareketle işin hakikatini çıkarabilir. Meselâ, Zeyd'in (r.a.), müzâra'anın ve henüz kurtulmadan önce meyvenin satımını yasaklayan hadisler hakkında: "Onlar, bir tür istişare (akıl verme) mahiyetinde idi." demesi böyledir.

Delâletin alınması (istinbat) yolunun mahzurları:

İkinci yolun mahzurları ise şunlardır:

1. Sahâbe ve tabiînin bizzat kendi kıyas ve istinbatları, Rasûlullah'tan (s.a.) naklettikleri hükümlere karışabilir. Oysa ki, ictihâd her halükârda isabetli değildir. Belki onlardan birine ilgili hadis ulaşmayabilir veya ulaşsa bile delil olabilecek bir tarzda ulaşmamış olabilir, dolayısıyla onunla amel etmez, sonra işin hakikati bir başka sahâbînin dili üzere ortaya çıkabilir. Hz. Ömer (r.a.) ve İbn Mes'ûd'un (r.a.), cünüblükten dolayı teyemmümün yeterli olmayacağı hakkındaki görüşlerinde olduğu gibi.

2. Çoğu kez, ileri gelen sahâbîlerin bir şey üzerinde ittifak edişleri, bir maslahata (irtifak) aklın delâleti yönünden olabilir. Rasûlullah'ın (s.a.): *"Sünnetime ve benden sonra gelen râşid halifelerin yoluna tabi olun!"*[147] buyruğunun manası budur. Halbuki o şey, şeriatın esaslarından değildir. Dolayısıyla böyle bir karıştırma ihtimali bulunmaktadır. Haberler ve hadis lâfızları üzerinde derinleşenler hakkında, ayakların kayacağı yerleri araştırma ve ondan sakınma kolay olacaktır.

Fakîhin her iki dalda da mahir olması gerekir:

Durum böyle olunca, fıkıhla uğraşan kimsenin, her iki yolda da mahir olması, her iki yaklaşımda da söz sahibi bulunması gerekmektedir. Şeriatın en güzel esasları, bu iki yaklaşım müntesiplerinin yani rivayet ve dirayet üstadlarının çoğunluğunun üzerin-

147 Ebû Dâvûd, Sünnet, 5; İbn Mâce, Mukaddime, 6.

de görüş birliği ettiği, her iki mesleğin üzerinde mutabakat ettiği noktalardır.

Allah'u a'lem!

4) Hadis kitapları ve dereceleri

Şer'î hükümlerin bilinmesi için hadis bilgisi zorunludur:

Bil ki: Şer'î esasları ve hükümleri, Rasûlullah'ın (s.a.) sünneti olmaksızın bilme imkânı yoktur. Maslahatlar ise öyle değildir. Çünkü onlar, tecrübe, nazar, istintac... vb. gibi yollarla öğrenilebilir.

Rasûlullah'ın (s.a.) haberlerini bilmenin tek yolu da, kendisine sened zinciriyle muttasıl olarak ulaşan rivâyetlere sahip olmaktır. Bu rivâyetler bizzat Rasûlullah'ın (s.a.) kendi sözleri olabilir veya mevkûf hadisler şeklinde gelebilir. Bir şartla ki, rivâyet, sahâbeden ve tabiînden bir cemaate sahih bir yolla ulaşmış olacak ve konu, Şâri'den bir nass ya da işaret olmaksızın kesin bir hüküm vermeye yeltenmelerine imkân vermeyecek bir mahiyet arzedecektir. Bu mânâda mevkûf hadisler, Rasûlullah'tan (s.a.) istinbat yoluyla rivâyet türünden olmaktadır.

Söz konusu rivâyetlere, günümüzde ulaşmanın tek yolu hadis ilmine dair tedvin edilmiş kitaplara ulaşmaktır. Bunun başka yolu yoktur. Çünkü bugün artık, tedvin edilmiş kitapların dışındaki rivâyetlere itimat etmek imkânı kalmamıştır. Hadis kitapları ise tabaka tabakadır, farklı yerlere sahiptir. Bu itibarla, hadis kitaplarının derecelerini bilmek için ayrı bir özen göstermek gerekmektedir.

Sahih ve meşhur hadislerin dereceleri:

Sıhhat ve şöhret itibarıyla hadis kitapları dört tabakaya ayrılır. Daha önce de görüldüğü üzere hadisin kısımları içerisinde en üst mertebede olanı, tevatür yoluyla sabit olup ümmetin kabulüne

mazhar olan ve kendisiyle amel edilmesine dair üzerinde icma edilmiş bulunan hadislerdir. Sonra müstefîz haberler gelmektedir. Bunlar pek çok yoldan gelen ve şüpheye mahal bırakmayan, İslâm ülkelerindeki fakihlerin çoğunluğunun kendisiyle amel edilmesi hakkında ittifakları bulunan veya en azından Haremeyn-i Şerîfeyn[148] ulemasının ihtilâf etmediği hadislerdir. Haremeyn ulemasının özel yere sahip olması, Mekke ve Medine'nin ilk yıllarda râşid halifelerin bulundukları yer olmasından, nesiller boyu bütün ulemanın oraya gidip birbirleriyle buluşmalarından, dolayısıyla açık bir hata üzerinde birleşmelerinin imkânsızlığından doğmaktadır. Veya meşhur bir görüş olması, İslâm ülkelerinin çok yerinde uygulanır olması, sahabe ve tabiînden büyük bir cemaatten nakledilegelmiş olması gerekecektir. Bunlardan sonra, senedi sahih ya da hasen olan ve hadis imamlarından kabul gören, hiçbir kimsenin kabul etmediği terkedilmiş bir söz olmayan rivâyetler gelmektedir. Zayıf-mevzû veya munkatı' ya da senedi veya metni sebebiyle maklûb olan veyahut da meçhul kişilerce rivâyet edilmiş bulunan, veya nesiller boyu selef-i sâlihin icma etmiş olduğu şeylere muhalif bulunan hadislere gelince, bunların kabulüne imkân yoktur.

Sıhhattan maksat:

Sıhhattan maksadımız, kitabın müellifinin, eserini telif ederken, ona sadece sahih ya da hasen olan hadisleri alacağını; maklûb, şâz, zayıf olanlarını almayacağına dair bir şartı üstlenmesidir. Maklûb, şâz, zayıf... hadisleri, durumuna işaret etmek kaydıyla eserinde zikretmesinde bir sakınca yoktur ve bu, kitaba bir nakîsa getirmez.

Şöhretten maksat:

Meşhurluktan maksadımız ise, kitaba alınan hadislerin, tedvin öncesi ve sonrası, muhaddislerin dilinde dolaşır olmasıdır. Bunun için müelliften önce hadis imamlarının çeşitli tariklerle onları rivâyet etmiş olmaları, müsned ve mu'cemlerine dercetmiş olmaları; müelliften sonra ise, kitabın rivâyeti, ezberlenmesi, müşkil yönlerinin açıklanması, garîb kelimelerinin açıklanması, i'rabının beyan edilmesi, içindeki hadislerin tarîklerinin bulunması, fıkhî değerlendirmelerinin yapılması, ravilerinin hallerinin araştırılması gibi çalışmaların yapılması ve bunun nesiller boyu günümüze ka-

148 Yani Mekke ve Medine'nin.

dar sürdürülmüş olması gerekmektedir. Hatta öyle ki, onda olup da araştırma konusu yapılmamış hiçbir şey kalmamalıdır. Eğer müelliften önce ve sonra hadis tenkitçileri, onun eserine aldığı hadislerin sıhhatine hükmederek kendisine muvafakat etmişler, onlar hakkındaki görüşünü kabulle karşılamışlar, kitabını övgü ve sena ile kabul etmişler, fıkıh imamları, o kitaptan istinbatta bulunagelmiş ve ona özel bir önem vermişlerse, bütün bunların sonucunda halk, o hadislerin doğruluğuna inanmış ve büyük bir saygı ile onlara bağlanır olmuşsa, o hadis kitabı şöhret bulmuş demektir.

Sıhhat ve şöhret vasıflarını bir arada bulunduran hadis kitapları birinci tabakayı teşkil eder:

Kısaca söylemek gerekirse, sözünü ettiğimiz bu iki haslet yani sıhhat ve şöhret, bir hadis kitabında tam olarak bulunursa, o kitap birinci tabakadan olur. Sıralama bu iki kıstas itibarıyladır. Bu iki haslete esastan sahip olmayan kitaplar, asla dikkate alınmaz. Birinci tabakada en üst mertebeyi ihraz eden hadis kitapları, tevatür derecesine ulaşır. Biraz alt derecedeki olanlar da müstefîz derecesindedir. Sonra sıhhati kesin olanlara yani, hadis ilminde amel ifade eden kesinlikte bulunan mertebe gelir. İkinci tabakada yer alan hadis kitapları ise müstefîz hadisleri, sıhhati kesin ve zan mertebesinde olan hadisleri içerir. Durum böylece aşağıya doğru iner.

Birinci tabakadan olan hadis kitapları:

1. Muvatta: Birinci tabakadan olan hadis kitapları, sadece üç tanedir. Bunlar: *Muvatta*, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'dir. İmam Şâfiî, şöyle demiştir: "Allah'ın kitabından sonra en sahih kitap, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) Muvatta'ıdır."[149] Hadis âlimleri, onda bulunan bütün hadislerin, İmam Mâlik ve onun görüşünde olanlara göre sahih olduğunda ittifak etmişlerdir. Diğerlerine göre ise, onda yer alan mürsel ya da munkatı' her hadis istisnasız mutlaka bir başka tarîkten muttasıl olarak gelmiştir. Dolayısıyla bu açıdan onların sahih olduğunda hiçbir kuşku yoktur.

---

149 İmam Şâfiî (ö. 204), bu sözünü Buhârî'nin (ö. 256) eserini telifinden önce söylemiştir. Yoksa Buhârî'nin Sahih'i, hadis kitapları içerisinde istisnasız en sahih olanıdır.

İmam Mâlik zamanında, Muvatta'ın hadislerini tahric etmek, munkatı olanlarını vasletmek amacıyla pek çok muvattalar tasnif edilmiştir. İbn Ebî Zi'b'in[150], İbn Uyeyne'nin[151], es-Sevrî'nin, Ma'mer'in ve İmam Mâlik'le aynı hocalardan hadis alan diğer zevatın çalışmaları böyledir.

Muvatta'ı, İmam Mâlik'ten aracısız olarak doğrudan rivâyet edenlerin sayısı binden fazladır. İnsanlar dünyanın her bir tarafından onu dinlemek için İmam Mâlik'e —Rasûlullah'ın (s.a.) hadisinde zikrettiği gibi— akın etmişlerdir. Bunların içlerinde fıkıhta temayüz etmiş imamlar vardı; İmam Şâfiî, İmam Muhammed b. el-Hasen[152], İbn Vehb, İbnu'l-Kâsım bunlardandır. Bir kısmı büyük muhaddislerdendi; Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî, Abdurrezzâk da bunlardandır. Bir kısmı da Harun Reşîd ve iki oğlu gibi padişah ve emirlerdendi.

Muvatta'ın şöhreti:

Muvatta, İmam Mâlik henüz hayatta iken her tarafa yayıldı ve ünü İslâm âleminin her tarafına ulaştı. Zamanla şöhreti giderek daha da arttı ve herkesin ilgisini çekti. Çeşitli ülkelerde bulunan fakihler, görüşlerini ondaki hadisler üzerine bina etmeye başladılar. Hatta Irak ekolü bile bazı konularda ona dayandı. Âlimler, zaman içerisinde devamlı onunla uğraşageldiler, onun hadislerini tahric ettiler, mütabi ve şevahidini (varyantlarını) buldular, manası açık olmayan kelimelerini açıkladılar, müşkil gözüken yerlerini izale ettiler, fıkhını ortaya koydular, râvîlerini araştırdılar. Bu gibi konularda şu da yapılsaydı denilecek bir şey bırakmadılar. Eğer bu konuda Muvatta'ın gerçek yerini görmek istiyorsanız, onunla İmam Muhammed'in, *el-Âsâr*'ını veya Ebû Yûsuf'un *el-Emâlî*'sini karşılaştırın. Aralarındaki farkın doğu ile batı arasındaki fark kadar büyük olduğunu göreceksiniz. Muhaddis ve fakihlerden birinin, sözünü ettiğimiz bu iki eserle (Muvatta gibi) ilgilendiklerini ve onların üzerinde durduklarını hiç duydunuz mu?

---

150 Muhammed b. Abdurrahman b. el-Muğîre el-Kureşî el-Âmirî el-Medenî. Bağdad'a gelmiş ve orada hadis rivâyetiyle meşgul olmuştur. 159 yılında Kûfe'de ölmüştür.

151 Ebû Muhammed Süfyan b. Uyeyne. Büyük muhaddislerdendir. 198 yılında vafat etmiştir.

152 Ebû Hanîfe'nin öğrencisi ve arkadaşıdır. İlk tahsiline İmam Mâlik'in yanında başlamış, İmam Şâfiî ile de bir araya gelmiştir. İmam Şâfiî, haksız ithama maruz kaldığında halife Harun Reşid'e tavassutta bulunmuştur. Hanefî mezhebi, bu imamın kitapları vasıtasıyla tedvin edilmiştir.

2-3. Sahîhayn (Buhârî ve Müslim'in sahihleri): Muhaddisler, Sahîhayn'da bulunan muttasıl merfu bütün hadislerin kesinlikle sahîh olduğunda, bu iki kitapta yer alan hadislerin, müelliflerinden bize kadar ulaşmasının tevatür yoluyla olduğunda, onları kâle almayan kimsenin doğru yoldan sapmış bid'atçi olduğunda müttefiktirler. Bu konuda onların gerçek yerlerini öğrenmek istiyorsanız, onları meselâ İbn Ebî Şeybe, et-Tahâvî, el-Harzemî gibi müelliflerin hadis kitaplarıyla karşılaştırınız, aralarındaki farkın doğu ile batı arasındaki uzaklık kadar olduğunu göreceksiniz.

Hâkim (ö. 405/1014), onların şartlarına uygun bulduğu, fakat onlar tarafından eserlerine alınmamış hadisleri toplamış ve adına *Müstedrek* demiştir. Ben onun topladığı bu hadisleri inceledim ve sonunda bir yönden isabet etmişse, başka bir yönden isabet etmemiş olduğunu gördüm. O, Buhârî ve Müslim'in hocalarından gelen ve onların sıhhat ve muttasıllık konusunda aradıkları şartları taşıyan hadisleri bulduğunda hemen kitabına almıştır. Onun, Sahîhayn'da yer almayan sahih hadisleri toplamaya yönelik işi sadece bu açıdan olmuştur. Oysa ki Buhârî ve Müslim, üstadlarıyla müzakere etmedikleri, sıhhati üzerinde görüş birliği etmedikleri hadisleri almamışlardı. Nitekim buna Müslim işaret etmekte ve: "Burada, sadece üzerinde icma edilmiş olanları zikrettim." demektedir. Müstedrek'te yer alan hadislerin çoğunu, Buhârî ve Müslim'in üstadları zamanında henüz meşhur bir hal almamış, daha sonraları şöhret bulmuş olanları, ya da muhaddislerin ricali üzerinde ihtilaf etmiş oldukları hadisler oluşturmaktadır. Buhârî ve Müslim, —üstadları gibi— mevsûllük (vasl), ınkıtâ' ve diğer konularda durumun iyice açıklık kazanması için hadis nasslarına yönelik araştırmalara çok önem verirlerdi.

Hâkim ise, onların yaptıklarından çıkarılmış olan kâidelere dayanırdı. Meselâ onun: "Sika ravîlerin ziyadesi makbuldür. Raviler, mevsûllük, mürsellik, mevkûfluk, merfûluk ve benzeri konularda ihtilâf ederlerse, rivayetinde ziyadelik bulunan kimse, diğerlerine karşı hüccet olur." demesi böyledir. Doğrusu şudur ki, hadis hâfızlarının en çok yanıldığı yerlerden biri mevkûfun merfû, munkatı'ın muttasıl gösterilmesi şeklinde olmaktadır. Özellikle de, muttasıl merfûya olan rağbetin çok olması ve bu tür hadislere üstün bir yer verilmesi, bu tür hatalara düşülmesine sebep olabilmektedir. Oysa ki Buhârî ve Müslim, Hâkim'in bu tür düşüncelerinden çoğuna katılmamaktadırlar.

Allah'u a'lem!

Kadı Iyâz[153], Meşâriku'l-envâr adlı eserinde işte bu üç kitabın üzerinde durmuş ve onlarda bulunan hadislerle ilgili problemleri açıklamış, rivâyetler esnasında meydana gelen hataları (tashîf) ortadan kaldırmıştır.

İkinci tabaka kitapları:

Muvatta ve Sahihayn derecesine ulaşamayan, fakat onların hemen peşinden gelen hadis kitapları, ikinci tabakayı oluşturur. Bunların musannifleri; güvenilirlik, adalet ve zabt ile bilinen, hadis ilimlerinde derin vukuf sahibi olan kimselerdir. Bunlar, kitaplarında, telif için ortaya koydukları ilkelere riayette gevşeklik göstermemişler, daha sonraki nesillerce de eserleri hüsnü kabul görmüştür. Asırlar boyunca muhaddisler ve fakihler onların bu kitaplarına ilgi göstermişler, onlarda bulunan hadislere güven duymuşlar, böylece ilim âleminde tanınmışlardır. Birçokları onlarda geçen kapalı kısımları açıklamaya, ravilerini araştırmaya, onları fıkhî açıdan değerlendirmede bulunmaya yönelik çalışmalar yapmışlardır. İlimlerin hemen hemen tümü, bu tür hadisler üzerine kurulu bulunmaktadır. Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) *Sünen*'i, Tirmizî'nin (ö. 299/892) *Câmi*'i, Nesâî'nin (ö. 303/912) *Müctebâ*'sı bu tabakada olan hadis kitaplarıdır. Birinci tabakada bulunan hadis kitapları ile birlikte, bu kısımdan olan hadis kitapları üzerinde çalışma yapanların başında *Tecrîdu's-sıhâh* adlı eseriyle Rezîn[154], *Câmiu'l-usûl* adlı eseriyle de İbnu'l-Esîr[155] gelir. İmam Ahmed'in *Müsned*'i de hemen hemen bu kısımda yer almaktadır. Çünkü İmam Ahmed, onu sahih hadislerle sahih olmayan hadisleri ayırmada bir kıstas olmak üzere koymuş ve: "Onda bulunmayanı, kabul etmeyin!" demiştir.

---

153 Mâlikî muhaddis, fakih ve kadısıdır; Kurtuba kadılığını üstlenmiştir. Merrâkuş'ta zehirlenerek öldürülmüştür (ö. 544/1149). Şifâ, Gunye, Tertîbu'l-medârik, Şerhu Sahîhi Müslim, Meşâriku'l-envâr, el-İlmâ'... gibi eserlerin sahibidir. bkz. Ziriklî, A'lâm, 5/99.(Ç)

154 Rezîn b. Muâviye b. Ammâr el-Endülüsî. Uzun süre Mekke'de mücâvir kalmış ve orada vefat etmiştir (ö. 535/1140)(Ç)

155 el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerîm eş-Şeybânî el-Cizrî, muhaddis, dilci ve usûlcü. Cezîretu İbn Ömer'de doğmuş ve yetişmiş, Musul'a gitmiş ve orada ölmüştür (ö. 606/1210). Uzun bir hastalığa yakalanmış ve eserlerini hep bu dönemde imlâ yoluyla vermiştir. en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs, Câmiu'l-usûl, el-İnsâf... gibi pek çok eseri vardır. bkz. Ziriklî, A'lâm, 5/272. (Ç)

Üçüncü tabaka kitapları:

Buhârî ve Müslim'den önce ya da sonra tasnif edilmiş müsnedler, cami'ler, musannaflar bu tabakayı oluşturur. Bunlar; sahih, hasen, zayıf, ma'rûf, garîb, şâz, münker, doğru, yanlış, sabit, maklûb her çeşitten hadisleri içine alan, ulema arasında tümden tanınmaz halde olmasa bile, ilk iki tabakadaki hadis kitapları gibi şöhret bulmayan, sadece onlarda bulunan hadislere fazla iltifat edilmeyen, içerdikleri hadislerin sahih olanlarını olmayanlarından ayırmaya yönelik ciddî çalışmalara konu olmayan, manası kapalı kelimelerini açıklamaya yönelik lügatçilerin, fıkhî değerlendirmesini yapmak için fakihlerin, müşkil gözüken yanlarını açıklamak için muhaddislerin, rical çalışmalarına yönelik tarihçilerin ilgisini çekmeyen kitaplardır. Tabiî ben bunu derken, her konuda aşırılığa kaçmış olan son devir ulemasını kastetmiyorum, benim sözüm ehl-i hadisten olan ilk dönem ulemasıdır, önemli olan onların ilgisidir. Bu kategoride olan kitaplar, hâlâ eski örtülü, kapalı ve sönük halleri üzere bulunmaktadırlar. *Müsned-i Ebî Ali,* Abdurrezzâk (ö. 211/826) ve Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'nin (ö. 230/844) *Musannaf*ları, Abd b. Humeyd'in (ö. 249/863) , et-Tayâlisî'nin (ö. 203/818) *Müsned*'leri, Beyhakî (ö. 458/1066), Tahâvî (ö. 321/933) ve Taberânî'nin (ö. 335/946) kitapları bu kabildendir. Bunların amaçları sadece toplamak olmuş, ayıklamak, seçime tabi tutmak, amel edilmesini amaçlamak gibi bir endişeleri olmamıştır.

Dördüncü tabaka kitapları:

Musannifleri tarafından asırlar sonra, ilk iki tabakada bulunmayan hadislerin toplanmasına yönelik yapılan çalışmalardır. Bunlar daha önce çeşitli mecmua ve müsnedlerde yer alan ve daha sonraları bu musannifler tarafından kendilerine değer atfedilen, aslında muhaddislerce hadisleri yazılmayan kimselerden gelen rivayetlerdir. Bunlar:

i. Laf ustaları vaizlerin, heva ve heveslerinin peşinden koşturanların, zayıf ravîlerin rivayetleri olabilir.

ii. Yahut sahâbe ve tabiîn sözleri veya İsrailî haberler veyahut da hukema ve nasihatçilerin sözlerinden olabilir, fakat ravîleri onları sehven veya kasten Rasûlullah'ın (s.a.) hadisleriyle karıştırmış olabilir.

iii. Veya Kur'ân ya da sahih hadisin muhtemel manalarından biri olabilir; rivayet inceliklerinden haberi olmayan salih zevat, onu mana yoluyla rivayet eder ve böylece o muhtemel manayı merfu bir hadis şekline sokar.

iv. Veyahut kitap ve sünnetin işaretinden anlaşılmış manalar olabilir ve ravi onu kasıtlı olarak müstakil bir hadis şekline sokar.

v. Veya çeşitli hadislerde yer alan dağınık ifadeleri bir araya getirir ve onları aynı anda söylenmiş tek bir sözmüş gibi nakleder. Bu tür hadislerin genelde bulunduğu kitaplar şunlardır: İbn Hibbân'ın *ed-Duafâ*'sı, İbn Adiyy'in *Kâmil*'i, Hatîb'in, Ebû Nuaym'ın, Cûzcânî'nin, İbn Asâkir'in, İbn en-Neccâr, Deylemî'nin kitapları... Hârzemî'nin *Müsned*'i de hemen hemen bu sınıfa girmektedir. Bu tabakada yer alan hadislerin en iyisi, (sıhhate) ihtimali bulunan zayıf hadislerdir. En kötüsü ise, mevzû ya da son derece münker olan maklûb hadislerdir. Bu tabakada yer alan hadisler, İbnu'l-Cevzî'nin[156] *el-Mevzûât*'ının malzemesini oluşturur.

Beşinci tabaka kitapları:

Bunlardan başka bir de beşinci tabakayı oluşturan hadisler vardır. Bunlar:

i. Fukaha, sûfiyye ve tarihçiler arasında meşhur olmuş, fakat ilk dört tabaka içerisinde bir aslı esası bulunmayan hadislerle,

ii. Dini bütün olmayan fakat dili iyi bilen kimselerin cerhi mümkün olmayan sağlam bir isnadla, hadismiş gibi ileri sürdükleri Rasûlullah'tan (s.a.) sâdır olması imkanı bulunmayan belîğ sözlerden oluşur.

Bunlar, İslâm'da büyük fitnelere sebep olmuşlardır. Fakat, hadis ilminin yüksek otoriteleri bu türden olan rivayetleri mütabaat ve şevâhid üzerine arzetmekte, böylece üzerlerindeki perde kalkmakta ve sakatlıkları ortaya çıkmaktadır.

Muteber tabakalar:

Birinci ve ikinci tabakayı teşkil eden hadis kitapları, muhaddislerin itimadını kazanmıştır. Onların itibar ettikleri ve hadisleri aldıkları kitaplar bunlardır. Üçüncü tabakaya gelince, onlar üzerinde durmak, gerekleriyle hükmetmek ancak hadis ricalini yakından tanıyan, hadis illetlerine vakıf olan büyük hadis üstadları-

156 Abdurrahman b. el-Cevzî; Abbâsîler döneminin ortalarında Bağdad'da yaşamış, Hanbelî mezhebine mensup fakih, tarihçi ve hatip biridir. (ö. 597/1200)

nın girişebileceği bir şeydir. Bununla birlikte bunlardan mütâbeât ve şevâhid şeklinde istifade yoluna gidilebilir. *"Allah Teâlâ, her şey için bir ölçü (mevki) kılmıştır."*[157]

Dördüncü tabakadaki hadislere gelince, bunları toplamak, onlardan hüküm istinbatına girişmek son dönemlerde ortaya çıkmış bir tekellüften başka bir şey değildir. Baksanıza, Râfızî ve Mutezilî... gibi ehl-i bid'at grupları, en küçük bir çaba göstermeden bu kitaplardan kendi mezheplerini destekleyecek deliller bulabilmektedirler. Bu da, bu tabakada yer alan kitapların ne derece güvenilmez olduğunu gösterir. Bu itibarla, hadis ulemâsıyla yapılacak tartışmalarda bu tabakadan olan hadis rivayetleriyle üstünlük sağlamaya kalkışmak bir anlam ifade etmez.

Allah'u a'lem!

157 Talâk 65/3.

5) Sözden muradın ne olduğunu anlama şekli

Sözü söyleyenin içindekini ifade etmesi, dinleyenin de o sözden ne kastedildiğini anlaması, açıklık ve kapalılık bakımından çeşitli mertebeler arzeder:

1. Sözün en açık olanı, amacı ortaya koymak için söylenmiş olan ve başka bir ihtimal içermeyen sözlerdir:

Sözün açıklık bakımından en üst derecede bulunması için şu şartlar aranır:

i. Konu ile ilgili hükmü bizzat açıklamış olmalı,

ii. Söz, o şeyi açıklamak amacıyla söylenmiş olmalı,

iii. Başka bir manaya ihtimali bulunmamalıdır.

2. En açık sözü, bu üç şarttan birisini bulundurmayan sözler takip eder.

Bu şöyle olur:

a) Söz, hükmü, topluluğa ad olmuş, şümul ya da bedel yoluyla fertlerinin hepsini kapsayan bir kelime ile ortaya koymuştur. Meselâ "insanlar", "müslümanlar", "millet", "adamlar"... gibi kelimeler, sılası umumî olan işaret isimleri, genel bir sıfat ile nitelenmiş olan kelimeler, cinsinden hükmü nefyeden "lâ" ile olumsuz kılınmış kelimeler bu kabildendir. Çünkü âmm bir kelimenin tahsis görmesi çokça görülen bir şeydir. Bu yüzden bu tür ifadelerdeki açıklık, en üst düzeyde değildir.

b) Veya sözün söylenmesindeki asıl amaç o şeyin ifade edil-

mesi değildir; bununla birlikte sözden o da anlaşılır. Meselâ, "Bana faziletli Zeyd geldi." ve "Ey fakir Zeyd!" cümleleri, Zeyd'in birincisinde faziletli, ikincisinde de fakir olduğunu ifade etmek için söylenmemiştir; buna rağmen bu ifadeler onun faziletli ve fakir olduğunu da ifade etmektedir.

c) Veya bir başka manaya muhtemel bulunur. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

i. Müşterek (eşsesli) lâfızlar,

ii. Hem kullanılmakta olan hakikati, hem de müteâref mecazı olan lâfızlar,

iii. Misal ve kısmet yoluyla bilinen fakat efradını câmi, ağyârını mani bir tanım (had) yoluyla bilinmeyen lâfızlar. Meselâ "sefer" kelimesi böyledir. Medine'den, Mekke'ye gitmek üzere yola çıkmanın sefere örnek olduğu malumdur. Hareketten maksat gezinti de olabilir, bir ihtiyacı görmek için yola çıkmış ve aynı gününde bir yerleşim merkezine ulaşmış olabilir ve nihayet (şer'î) sefer de olabilir ve bunların sınırları kesin olarak bilinemez.

iv. İki kişi arasında muhtemel olan lâfızlar, karînelerin teâruzu ya da kendilerinden her ikisinin de kastedilmesi imkânı bulunan işaret ismi ve zamirler böyledir.

3. Bu iki mertebeyi, sözün, lâfzî olmayan delâleti takip eder.

Bunlar da genelde üç kısımdır:

a) Fahvâ: Sözün, sükût geçilenin haline, hükmü gerektiren sâik vasıtasıyla delâlet etmesidir. *"Onlara üf deme!"*[158] âyeti böyledir. Bu ifadeden, onları dövmenin haramlığı evleviyet yoluyla anlaşılır. "Kim, Ramazan'da gündüzleyin yerse, ona kaza gerekir." sözünden, maksadın orucu bozmak olduğu anlaşılır. Özellikle "yeme" sözcüğünün kullanılması, yemenin akla gelen ilk oruç bozma şekli olmasındandır.

b) İktizâ: Sözün, sükût geçilene, ifade edilen şeyle âdeten, aklen ya da şer'an ayrılmazlığı sebebiyle delâleti gerekli kılmasıdır.[159] Meselâ "Azad ettim!" , "Sattım" sözleri, daha önceden tasar-

158 İsrâ 17/23.

159 Yani sözün, aklen ya da şer'an doğru anlaşılabilmesi için bir takdiri zorunlu kılması halidir. (Ç)

ruf konusu olan şeye malikiyeti gerektirir, yürümek, ayakların sağlıklı olmasını; namaz kılmak, kişinin abdestli olmasını gerektirir.

c) **Îmâ:** Bunda maksadın ifadesi, münasip mülâhazalar (el-i'tibârâtu'l-münâsibe) karşılığında getirilen ibarelerle olur. Belâğat sahibi kimseler, ibarenin asıl maksadın ötesinde münasip mülâhazalarla uygunluk arzetmesini isterler. Dolayısıyla söz, kendisine uygun mülahazayı ifade eder. Bunlara örnek olarak şunları verebiliriz:

i. Sözün bir vasıfla ya da şartla kayıtlanması. Vasıf ve şart, bulunmadıkları takdirde hükmün de bulunmayacağını ima yoluyla ifade eder. Tabiî bu, soruya müşâkele[160] yoluyla cevap verilmesi veya zihne doğan ilk sûretin ve hükmün faydasının beyanı gibi durumların olmadığı yerde söz konusudur.

ii. İstisnâ, gâye ve aded mefhumu muhalifleri.

Îmâ delâletinin dikkate alınmasının şartı, o dili kullananların örfünde o sözde tenâkuzun bulunmasıdır. Meselâ birinin, "On (dirhem) borcum var, ancak şey hariç; yalnızca bir dirhem borcum var." demesi halinde cumhur, onun hakkında tenâkuzun olacağına hükmeder. Ancak ilm-i meânî'de derinleşmiş kimselerin anlayabileceği îmâya ise itibar yoktur.

4. Geçen üç mertebeyi, sözün genel içeriğinden çıkarılan manalar takip eder.

Bunlar da genelde üç kısımdır:

a) Umûm altına sokmak: Örnek: Kurt, köpek dişlidir; her köpek dişli hayvan ise haramdır. Bu beyan, iktirânî kıyas şeklinde olmaktadır. Rasûlullah'ın (s.a.): *"Bana içki(nin azının ve çoğunun haram olması) hakkında şu kapsamlı tek âyet dışında başka bir şey indirilmedi."* buyurduktan sonra, *"Kim, zerre kadar hayır işlerse, onu görür; kim de zerre kadar kötülük işlerse onu görür."*[161] âyetini okuması bu kısma örnektir.

İbn Abbâs'ın, "Peygamberiniz, kendisine uyulmakla emrolun-

---

160 Müşâkele: Birinin söylediği bir sözü, diğerinin az çok evvelki manaya zıt olarak kullanmasıdır. (Ç)

161 Zilzâl 99/7-8.

muştur." derken, *"Sen de onların yoluna uy!"*[162] ; *"Davud, kendisini denediğimizi sandı da Rabbinden mağfiret dileyerek eğilip secdeye kapandı, tevbe edip Allah'a yöneldi."*[163] âyetleriyle istidlâlde bulunması da bu kabildendir. (?)

b) Ayrılmazlık (mülâzemet) ya da bağdaşmazlık noktasından hareketle yapılan istidlâller: "Eğer vitir vacip olsaydı, binek üzerinde eda edilmezdi; ancak bilindiği gibi öyle eda edilebilmektedir." sözü böyledir ve bu bir "beyan-ı şartî" olmaktadır. *"Yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, ikisi de bozulurdu."*[164] âyeti de bu kabildendir.

c) Kıyâs: Aralarındaki illet benzerliğinden dolayı bir şeyi, başka bir şeye benzetmektir. Meselâ, nohudun da, aynen buğday gibi ribevî mallardan olduğunu söylemek böyledir. Rasûlullah'ın (s.a.) : *"Ne dersin, şayet babanın borcu olsaydı da sen onu ödeseydin, onu borçtan kurtarmış olur muydun?"*[165] sözüne, soruyu soranın evet diye cevap vermesi üzerine: *"Öyleyse onun yerine haccet!"* buyurması da bu kabilden olmaktadır.

162 En'âm 6/90. Bu âyette, Rasûlullah (s.a.) daha önce adları zikredilen peygamberlere uymakla emrolunmaktadır.(Ç)

163 Sâd 38/24.

164 Enbiyâ 21/22.

165 bkz. Buhârî, Sayd, 22; Müslim, Sıyâm, 154-157.

6) Kitap ve sünnetten şer'î manaları anlama şekli

Rıza ve gazap haline delâlet eden ifade ve durumlar:

Rıza ve gazap haline delâlet eden ifadeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

i. Sevgi/ nefret,

ii. Rahmet/lânet,

iii. Uzaklık/yakınlık,

iv. Fiilin; mü'minler, melekler, cennetlikler gibi hoşnut olunanlara nisbet edilmesi/ fiilin; münafıklar, şeytanlar, cehennemlikler gibi gazaba müstahaklara nisbet edilmesi,

v. Fiilin üzerine gerekecek (iyi ya da kötü) karşılığın belirtilmesi,

vi. Fiilin, örfen güzel/ çirkin bulunan şeylere benzetilmesi,

vii. Fiilin işlenmesine Rasûlullah'ın (s.a.) özen göstermesi/ İşlemesi için gerekçe olmasına rağmen ondan geri durması, işlemeye yanaşmaması.

Rıza ve gazap hallerinin derecelendirilmesi:

Rıza ve gazap halerinin derecelendirilmesi ve hangi ifadelerin vucûp ya da mendupluğa; hangi ifadelerin de haramlık ya da mekruhluğa delâlet edeceği konusuna gelince;

i. Bu konuda en açık ifade, fiile muhalif davrananın halini açıklayan nasslardır. Meselâ, *"Kim, malının zekâtını vermezse, malı kıyamet gününde (...) bir yılan şeklinde temessül eder..."* ; *"Kim de yapmazsa bir beis yoktur."* ifadeleri böyledir.

ii. Sonra lâfız gelir. Bu kısma, "vaciptir", "helâl değildir..." gibi ifadeler, bir şeyin, İslâm'ın ya da küfrün esası yapılması, işlenmesi ya da terki üzerinde aşırı bir şekilde durulması, "mürüvvete yakışmaz" "uygun olmaz" gibi ifadeler girer.

iii. Sonra konuyla ilgili sahâbî ya da tabiînden birinin hükmü gelir. Hz. Ömer'in (r.a.), "Tilâvet secdesi vacip değildir."; Hz. Ali'nin (r.a.), "Vitir, vacip değildir." demesi gibi.

iv. Daha sonra da, fiilden gözetilen maksat dikkate alınır. Fiilin, bir taatin tamamlayıcı unsuru olma veya harama götüren bir yolu kapatma (sedd-i zerîa) özelliği arzetmesi gibi. Fiilin, âdâb ile ilgili olması da böyledir.

İllet, şart ve rüknün anlaşılması:

İllet, şart ve rüknün anlaşılmasına gelince, bunun en açık yolu, nass ile beyan edilmiş olmasıdır. *"Her sarhoşluk veren şey haramdır."* ; *"Fâtiha sûresini okumayanın namazı yoktur."* ; *"Abdesti olmadıkça hiçbirinizin namazı kabul olmaz."* hadislerinde olduğu gibi.

Sonra işâret ve îmâ yolu gelir. Ramazanda karısıyla cinsî ilişkiye giren bedevîye, Rasûlullah'ın (s.a.), *"Bir köle âzâd et!"* buyurması[166] gibi. Namazın, "kıyamı", "rükû", "sücûd" diye isimlendirilmesi, bunların rükünlüğünü ifade eder. Rasûlullah'ın (s.a.), *"Bırak onları, çünkü ben onları abdestli olarak giydim."* sözü, mestlerin giyilmesi esnasında abdestli bulunulmasının şart olduğuna işaret eder.

Sonra, bir şeyin bulunması halinde hükmün de bulunduğunun, bulunmadığında ise hükmün de bulunmadığının çokça müşahade edilmesi sonucu zihinde o şeyin illetliğinin, rükünlüğünün ya da şartlığının yer etmesi durumu gelir. Nasıl ki meselâ bir İranlı, Araplarla beraberliği esnasında onların kullandıkları Arapça kelimeleri, karineler yardımıyla zaman içinde hiç farketmeden anlamaya başlar, kullanılan lâfızlar zihninde yer ederse, bu da öyle olur. Buna göre biz, Rasûlullah'ı (s.a.), her namaz kılışında rükû ve secde ettiğini, bedenini ve namaz kıldığı yeri her türlü pisliklerden arındırdığını, onun bunu sürekli böyle yaptığını gördüğümüzde, maksadın ne olduğuna kesin olarak hükmederiz. Doğrusu, zatî niteliklerin öğrenilmesinde başvurulacak yol mutlak surette budur. Biz insanların tahtaları bir araya getirdiklerini ve sonra on-

166 bkz. Ebû Dâvûd, Savm, 19; İbn Mâce, Sıyâm, 14.

lardan üzerinde oturulacak bir şey yaptıklarını ve ona kanape (sedir) adını verdiklerini gördüğümüzde, biz bu gözlemimizden, onun zatî niteliklerini çıkarırız.

Daha sonra ise, tahrîcu'l-menât gelir. Bu ise, bir münasebetin bulunması esasına dayanmak ya da (muhtemel nitelikler arasından illet olmaya elverişli olmayanları atarak illeti bulma yolu olan) sebir ve taksime başvurmakla olur.

Hükümlere esas teşkil eden şer'î maksatların anlaşılması:

Hükümlere temel teşkil eden şer'î maksatların anlaşılmasına gelince, bu çok ince bir ilimdir; keskin bir zeka, üstün bir kabiliyet ve doğru bir anlayışa sahip olmayı gerektirir. Sahabe fakihleri, taatlere ve günahlara esas teşkil eden şeyleri, o dönemde mevcut bulunan Arap müşrikleri, yahudîler ve hristiyanlar gibi bütün ümmetlerin üzerinde görüş birliği ettikleri yaygın telakkîlerden almışlardı. Bu konuda onlar, bu esasların neden ve niçinini bilmeye, ilgili şeyleri araştırmaya ihtiyaç da duymuyorlardı.

Teşrî kıstasları, kolaylaştırma ilkesi ve dinî hükümlere gelince, bunları gelen emir ve yasakların değerlendirilmesinden çıkarmışlardı. Nasıl ki, bir doktorla beraber olanlar, uzun süre onunla birlikte olmanın, onun davranışlarını zaman boyunca izlemiş olmanın sonucunda, verdiği ilaçların neye yarayacağını, kullandığı tedavi yönteminden ne maksatlar beklediğini bilirlerse, aynı şekilde sahâbe de, Rasûlullah (s.a.) ile uzun süre beraberliklerinin sonucu İslâm'ın ruhunu kavramışlar, şer'î maksatları yakalamışlardı. Bu özellikleriyle onlar, şer'î maksatları bilme konusunda ilk sırada bulunuyorlardı. Hz. Ömer'in (r.a.), nâfileyi, farzla birleştirmek isteyen kimseye, "Sizden öncekiler, işte bu yüzden helâk oldu." demesi üzerine, Rasûlullah'ın (s.a.): *"Ey Hattab oğlu! Allah, seni doğruya erdirmiştir."* buyurması işte bu hususu ifade etmektedir. İbn Abbâs'ın (r.a.), cuma günü boyabdesti alınması emrinin sebebi hakkındaki sözü, Hz. Ömer'in (r.a.): "Üç yerde, Rabbimin inen âyetine muvafık düştüm." demesi, Zeyd'in (r.a.) yasak edilen satış türleri hakkındaki, "Çünkü meyveye dert isabet eder, olgunlaşmadan dökülür, çürür..." sözü, Hz. Âişe'nin[167] (r.a.), "Eğer Ra-

---

167 Hz. Âişe (r.a.), Hz. Ebû Bekir'in kızı ve Rasûlullah'ın eşidir. Rasûlullah (s.a.), onunla hicretten iki sene önce nişanlanmış, Medine'de iken evlenmişlerdi. Rasûlullah'ın (s.a.) (Hz. Hatice'den sonra) en çok sevdiği hanımıdır. Rasûlullah'ın hanımları arasında en akıllısı o idi. Her konu-

sûlullah (s.a.), kadınların bugün moda haline getirdikleri (giyim kuşam ve ziyneti) görseydi, İsrailoğullarının kadınları nasıl menedilmişse, o da onlara camiye gitmelerini yasaklardı."[168] sözleri hep bu kabildendir.

Şer'î maksatları öğrenmenin en açık yolu, Kitap ve sünnette nass yoluyla açıklanmış olmasıdır. Örnekler:

"Ey akıl sahipleri! Kısâsta sizin için hayat vardır."[169]

"Allah, nefsinize güvenemeyeceğinizi biliyordu. Bu sebeple tevbenizi kabul etti ve sizi bağışladı."[170]

"Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti. Çünkü O, içinizde bir zaafiyetin olduğunu biliyordu."[171]

"Eğer siz onu (Allah'ın emirlerini) yerine getirmezseniz, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesâd olur."[172]

"...Biri unuttuğunda diğeri ona hatırlatacak iki kadın şahit olabilir."[173]

Hadislerden örnekler:

"Çünkü kişi, elinin nerede gecelediğini bilmez."[174]

"Çünkü şeytan, kişinin burun boşluğunda geceler."[175]

Sonra işâret ve îmâ yoluyla bildirilenler gelir.

"Lânet ettiren iki şeyden sakının."[176]

---

da kendisinden gelen hadisler bulunmaktadır. İmam Ahmed'in Müsned'inde yer alan hadisleri 253 sayfa tutmaktadır. Rasûlullah'ın (s.a.) ev içerisinde yaptıklarını çoğu kez ondan öğrenmekteyiz. Fıkıhta üstün bir yeri vardı; birçok konuda sahâbe kendisine başvururdu. Hicrî 57 yılında vefat etmiştir.

168 Muvatta, Kıble, 15 (1/198), Buhârî, Ezan, 163 (1/210)

169 Bakara 2/179.

170 Bakara 2/187.

171 Enfâl 8/66.

172 Enfâl 8/73.

173 Bakara 2/282.

174 Buhârî, Vudû, 26; Müslim, Tahâret, 87. Hadis, kişinin uyandığında elini üç kere yıkamadan kaba daldırmasını yasağının gerekçesini bildirmektedir.

175 Buhârî, Bed'u'l-halk, 11; Müslim, Tahâret, 23. Hadis, sabah uykudan kalkıldığında kişinin üç defa burnunu sümkürmesi emrinin gerekçesi olarak gelmiştir.(Ç)

176 Müslim, Tahâret, 68. Hadis, yola ve gölgelik yerlere pislemeyi yasaklamaktadır. (Ç)

"Makatın bağı gözlerdir; (göz uyudu mu bağ çözülür)."[177]

Sonra, fakih sahâbînin beyanı gelir. En sonra da, tahrîcu'l-menât yolu gelir. Tabiî bu, şer'an dikkate alındığı açık olan, ya da benzeri bir meselede benzeri bir maksadın dikkate alındığını açıkça gösteren bir sonucu doğuracak şekilde olacaktır. Konu, lâf-ı güzâfla olacak iş değildir. Dolayısıyla, miktar ifade eden hükümlerde niçin o miktarın belirlendiği, maksadın bulunmaması ya da teâruz halinde ağır basan (ve maksadı gerçekleştirmeye) mani bir halin bulunması sebebiyle umûmî lâfızların niçin tahsisine gidildiği üzerinde durulmalıdır.[178]

---

177 Ebû Dâvûd, Tahâret, 79; İbn Mâce, Tahâret, 62; Ahmed, 4/97. Hadis, uyumanın abdesti bozacağını ifade etmektedir. (Ç)

178 Yani, meselâ zekât nisabının konulması, oranların belirlenmesi bir maksadı gerçekleştirmeye yöneliktir. Bu konuda belli bir miktarın belirlenmesi, bu amacı gerçekleştireceği içindir. O miktarın altına düşmesi halinde amaç gerçekleşmeyecek olduğundan, o durumda belirli miktara bağlı olan hüküm bulunmamaktadır. Umûmî nasslar ve beklenilen maksadın gerçekleşmeyeceği yerlerde onların tahsise gidilmesi durumu da aynıdır.(Ç)

7) Farklı hadislerle hükmetme ve teâruz

Çelişki olmadıkça, her hadisle amel edilir:

Bu konuda asıl olan, çelişki sebebiyle aralarını telif etme imkânı bulunmaması hali hariç, her hadisle amel edilmesidir. Aslında hadisler arasında ihtilâf yoktur; ihtilâf sadece bizim bakışımızdadır.

Farklı iki hadisle karşılaştığımızda bakarız:

a) Hadisler fiil beyanına yönelik olabilir:

Bir sahâbînin "Rasûlullah (s.a.) bunu yaptı." diğerinin de "Rasûlullah (s.a.) şunu yaptı." demesi halinde, bu hadisler arasında çelişkiden (teâruz) bahsedilmez. Bu durumda o fiiller:

i. Eğer ibâdet türünden değil de normal davranışlarla ilgiliyse, her ikisi de mübah olur.

ii. Veya, sadece birinin bir tür ibadet manası taşıdığı görülürse o müstehap, diğeri de caiz olur.

iii. İkisinin de bir tür ibadet manası taşıması (kurbet olması) halinde her ikisi de, biri diğerinin yerini tutacak şekilde müstehap ya da vacip olur.[179]

Sahabe âlimleri, sünnetlerle ilgili birçok konuda durumun böyle olduğuna işaret etmişlerdir. Meselâ, vitrin onbir rekat, dokuz rekat, yedi rekat olması; teheccüd namazında açık ya da gizli okunması... gibi. Aşağıda sıralayacağımız meseleler de işte bu esasa göre değerlendirilmelidir:

---

179 Yani ikisinden hangisini yapacak olsa, kendisi için müstehap ya da vacip olan şeyi işlemiş, eksik yapmamış olur; seçimli vacip ya da müstehap gibi.(Ç)

- Namaza başlarken ellerin kulaklara ya da omuz hizasına kadar kaldırılması hakkındaki hadisler,

- Teşehhüd konusunda gelen Hz. Ömer, İbn Mes'ûd[180] ve İbn Abbâs'a (r.anhum) ait farklı hadisler,

- Vitrin tek başına bir rekat mı, yoksa üç rekat mı olduğunu ifade eden hadisler,

- Tekbirden sonra namaza başlama duası[181] hakkındaki hadisler,

- Sabah, akşam, diğer sebep ve vakitler sebebiyle yapılan dualar hakkındaki hadisler...

iv. Veya esbâb-ı mûcibesi olması halinde bir sıkıntıdan kurtulmanın yolları olurlar; keffâret için konulan alternatif hükümler, bir görüşe göre eşkiyaya (muhârib) uygulanacak cezalar örneğinde olduğu gibi.

v. Veya gizli bir illet olabilir ve bu illet, fiillerden birini bir vakitte, diğerini de başka bir vakitte vacip ya da müstehap kılabilir, ya da bir şeyi bir vakitte vacip (azimet) başka bir vakitte de ruhsat kılabilir. Bu durumda onun araştırılması gerekir.

vi. Veya biri azimet, diğeri ise ruhsat olabilir, tabiî bu, birincisinin aslî hüküm olduğu, ikincisinde de meşakkatin dikkate alındığı gözükmesi halinde olur.

Nesh delilinin bulunması halinde ise, onunla hükmedilir.

b) Hadislerden biri fiil beyanına yönelik, diğeri ise Rasûlullah'a (s.a.) isnad edilen bir söz (merfû) olabilir.

Bu durumda bakılır:

i. Eğer sözün, haram ya da vücûba delâleti kat'î değilse veya merfûluğu kesin değilse, o zaman bu hadisler farklı vecihlere ihtimalli olurlar.

---

180 Abdullah b. Mes'ûd el-Hüzelî, ilk müslüman olanlardandır. Rivayete göre ilk müslüman olan altıncı adamdır. Rasûlullah'ın (s.a.) hizmetinde bulunurdu. İki hicrette bulunmuş, Bedir, Uhud, Hendek, Rıdvân Bey'atı ve Yermûk'e katıymıştır. Rasûlullah (s.a.) yanında birçok sahâbî ve tabiînden de hadis rivâyetinde bulunmuştur. Hz. Ömer (r.a.), onu Kûfe'ye din öğretmeni olarak göndermiştir. Hz. Osman (r.a.) zamanında Medine'ye dönmüş ve hicrî 32 senesinde ölünceye kadar orada kalmıştır.

181 *Sübhâneke..., İnnî veccehtü vechî...* duaları gibi.(Ç)

ii. Eğer merfû hadis kat'î ise, o zaman fiilin, onunla tahsîs edildiğine ya da neshedildiğine yorulur ve dolayısıyla (tahsîs ya da nesh) karîneleri araştırılır.

c) Her ikisi de sözlü hadis olabilir.

Bu durumda:

i. Hadislerden biri bir konuda açık, diğeri hakkında da müevvel olur, tevîl yakın ise; bu durumda birinin diğerinin beyanı olduğuna hükmedilir.

ii. Tevîlin uzak olması halinde böyle bir hükme gidilmez; gerçekten güçlü bir karînenin olması veya söz konusu tevîlin fakîh bir sahâbîden nakledilmiş olması hali müstesnadır. Abdullah b. Selâm'ın cuma günü duaların kabul edildiği saatin, güneşin batmasından az önce olduğunu söylemesi gibi. Ebû Hureyre[182] ise, bu saatin namaz vakti olmadığını ifade etmiştir. Rasûlullah (s.a.) ise: *"O saatte, bir müslüman ayakta namaz kılıyorken istekte bulunursa..."* buyurmuştur.[183] Abdullah b. Selâm bunu, "namazı bekleyen ve sanki namazdaymış gibi ayakta duran" şeklinde tevil etmiştir. Bu görüldüğü gibi uzak bir tevildir, eğer bu fakih sahâbînin beyanı olmasaydı böyle bir tevil kabul edilemezdi.

Uzak tevilin ölçüsü, karinesiz ya da zorlama olmaksızın, normal akıl ve mantık ölçülerine vurulduğunda muhtemel görülmeyen bir mana olmasıdır.

Tevil, açık bir îmâ veya mefhûma ya da mevrid-i nassa[184] muhalif ise, o takdirde asla caiz değildir.

Yakın tevile örnek, benzer bir hükümde âdeten bazı fertler hakkında kullanılmakta olan âmm bir lâfzın, sadece o fertlere tahsis edilmesi; âmm bir lâfzın, övgü yergi gibi tesamüh yoluyla yer etmiş bir şey hakkında kullanılması, âmm bir lâfzın, hükmün aslını ifade ettikten sonra ona başka bir hüküm eklemek için sevkedilmiş olması... gibi şeylerdir. Bu, *kaziyye-i mühmele* kuvvetinde kı-

---

182 Adı, Abdurrahman b. Sahr ed-Devsî'dir. Hicrî yedinci senede Hayber gazvesinin akabinde Medine'ye muhacir olarak gelmiş ve ölünceye kadar Rasûlullah'tan ayrılmamıştır. Ondan en çok hadis rivâyet eden sahâbîdir. Kendisinden de, Saîd b. el-Müseyyeb, âzâdlısı el-A'rec gibi pek çok tabiîn hadis rivâyet etmiştir. Hicrî 58 yılında vefat etmiştir.

183 bkz. İbn Mâce, İkâmet, 99.

184 Hakkında açık nass bulunan şeye.(Ç)

lınır. Örnek: *"Göğün suladığının öşrü vardır."*[185]; *"Beş veskten az olanın zekâtı yoktur."*[186] hadisleri gibi.

Her birini, menât ve münâsibin uygun düşmesi halinde belli bir sûrete hasretmek, her ikisini de imkân bulunması halinde kerâhete ve kısmen cevaz hükmüne, kullanılan ağır ifadenin (teşdîd), gerekli mukaddimesinin bulunması halinde zecre (caydırıcılığa) hamletmek... hep yakın tevil örnekleridir.

"Size murdar hayvan haram kılındı." [187]yani yemesi,

"Size analarınız haram kılındı."[188] yani onların nikâhları,

"Nazar haktır."[189] yani tesiri,

"Rasûl haktır." yani hak olarak gönderilmiştir,

"Ümmetimden hata, unutma... kaldırılmıştır."[190] yani bunlara gerekecek günah kaldırılmıştır,

"Tahâretsiz namaz yoktur."[191] ; *"Velîsiz nikâh yoktur."*[192]; *"Ameller ancak niyetlerledir."*[193] yani, Allah Teâlâ'nın bu şeylere bağladığı sonuçlar, bu haldeki tasarruflar üzerine doğmaz,

"Namaza kalktığınızda yüzünüzü (...) yıkayınız."[194] yani eğer abdestli değilseniz...

Evet, buraya kadar verdiğimiz (bir takdiri gerekli kılan) bu örnekler, zâhir olup müevvel değillerdir. Çünkü Araplar, bu lâfızlardan her birini bir yerde kullanmaktadırlar ve onunla o yere uygun düşen şeyi kastetmektedirler. Bu onların dili olmaktadır ve onlar bunları sözün zâhirinden başka bir tarafa kaydırılması olarak görmemektedirler.

Fetva ve kaza tasarrufuna yönelik farklı hadislerin değerlendirilmesi:

Farklı hadislerin, bir mesele hakkında fetva, bir olay hakkın-

185 Buhârî, Zekât, 55; Müslim, Zekât, 8; Ebû Dâvûd, Zekât, 5.
186 Buhârî, Zekât, 4, 24; Müslim, Zekât, 1, 3; Ebû Dâvûd, Zekât, 2.
187 Mâide 5/3.
188 Nisâ 4/23.
189 Buhârî, Tıbb, 36; Müslim, Selâm, 41.
190 İbn Mâce, Talâk, 16.
191 Buhârî, Vudû', 2; Müslim, Tahâret, 1; Ebû Dâvûd, Tahâret, 31.
192 Buhârî, Nikâh, 36; Ebû Dâvûd, Nikâh, 19.
193 Buhârî, İmân, 41; Müslim, İmâre, 155.
194 Mâide 5/6.

da kazâî hüküm olması durumunda bakılır; eğer ortada ayırıcı bir illet varsa, ona göre hükmedilir. Buna örnek: Bir genç, Rasûlullah'a (s.a.) oruçlu iken öpmenin hükmünü sormuş, bunu ona yasaklamıştı. Aynı şeyi bir yaşlı sorunca ona ruhsat vermişti.

Eğer hadislerden sadece birinin evvelinde, ihtiyacın bulunduğuna veya soruyu soranın ısrarına, veya ikmâlden geri durur olduğuna ya da, aşırılığa kaçan birini bu tavrından vazgeçirmek amacı taşıdığına delâlet eden bir kayıt varsa, o zaman azîmet ve ruhsatla hükmedilir.

Hadisler, zorda kalanlara gösterilen çıkış yolları, câniye verilmiş cezalar veya bir yeminden dolayı getirilmiş keffâretler şeklindeyse, o zaman onların her iki şeklinin de sahih olabileceğini kabul etmek caiz olacak, neshe de muhtemel bulunacaktır.

Özür kanı gören kadın hakkında işte bu esasa mebni hüküm verilir. O, böyle bir kadına bazen her namaz için boy abdesti alması fetvasını vermiş, bazen âdet günlerinde ya da —kadını iki durum arasında muhayyer bıraktığı görüşüne göre— fazla kan gelmesi halinde hayız görmekte olduğuna dair fetva vermiştir. Çünkü, âdet ve kanın rengi, her ikisi de oruç hakkında hayız için belirti (mazinne) olmaya müsaittir. Bir görüşe göre üzerinde oruç borcu olarak ölen kimse hakkında yemek yedirmek konusu, yine bir görüşe göre namaz kılarken şüpheye düşen kimsenin hali de bu kabildendir. O, şüphesini iki yoldan biriyle giderebilir: Doğruyu araştırmak ya da kesin olanı esas almak. Yine bir görüşe göre nesebin kâiflik[195] veya kur'a yoluyla isbatına hükmetmek de böyledir.

Teâruz halinde nesh çözümü:

Eğer nesih delili varsa, o zaman neshin varlığına haml olunur. Neshin varlığının bilinmesi:

i. Bizzat Rasûlullah'ın (s.a.) beyanı ile olur: *"Ben, size daha önce kabirleri ziyaret etmeyi yasaklamıştım; şimdi ziyaret edin!"*[196] hadisinde olduğu gibi.

ii. Aralarını telif etme imkânı bulunmaması şartıyla, birinin ğerinden daha sonra varid olduğunun bilinmesiyle olur.

Şâri' Teâlâ, bir hüküm indirir, sonra onun yerine başka bir

195 İz, emare ve belirtilerden hareketle, bilinmeyen bir şeye vakıf olmak sanatı.

196 Cenâiz, 106.

hüküm koyar ve birinci hakkında bir açıklamada bulunmazsa, fakih sahâbîler, bundan ikinci hükmün birinciyi neshettiğini anlarlardı.

Veya hadisler farklılık arzeder ve sahâbî, onlardan birinin diğerini neshettiğine hükmederse, bu neshin varlığı hakkında açık olur; ancak yeterince kesin olmaz. Fukahanın, mezhep imamlarının görüşlerine ters düşmesi yüzünden hadisler hakkındaki mensuhtur sözleri ise, ikna edici değildir. Nesih onların ifadesine göre, bir hükmün yerine başkasının gelmesidir. Aslında ise **nesih**, hükmün son bulmasıdır. Bu da:

i. İlletinin sona ermesi sebebiyle,

ii. Hükmün aslî maksadı ortaya koyabilme özelliğini yitirmiş olması,

iii. İlleti geçersiz kılan bir mâni'in ortaya çıkması,

iv. Rasûlullah'a (s.a.) vahy-i celî ya da —birincisinin ictihâdî olması halinde— ictihâdı yoluyla, bir hükmün diğerine tercihinin zahir olması... gibi sebeplerle olur. Allah Teâlâ, *"Bizim huzurumuzda söz değiştirilmez."*[197] buyurur. (?)

Farklı hadisler arasında telif imkânının bulunmaması (teâruz):

Farklı hadislerin telif ve tevil imkânları bulunmadığı, nesh olup olmadığı da bilinmediği zaman aralarında teâruz (çelişki) gerçekleşir. Bu durumda ikisinden biri aşağıdaki noktalar dikkate alınarak tercih edilir:

i. Sened üstünlüğü: Bu râvî sayısının çokluğu, râvînin fakih olması, muttasıllık bakımından güçlü oluşu, hadisin merfû olduğunun açıkça belirtilmiş olması, ravinin —müsteftî, muhatap ya da fiili işleyen kimse olması sebebiyle— bizzat olayın içinde biri olması gibi sebeplerle olur.

ii. Metin üstünlüğü: Bu birinin diğerine nisbetle daha güçlü ve açık olmasıyla olur.

iii. Hüküm ve illeti arasındaki ilişki: Bu da hükmün, şeriatın genel çerçevesine uygun, illetin ise etkisi açıkça bilinebilen hükme münasip bir illet olması yoluyla olur.

iv. Haricî bir etken: İlim ehlinin büyük çoğunluğunun onlardan birini kabul ile karşılaması gibi.

---

197 Kâf 50/29.

Bu saydığımız yollarla, hadislerden birinin diğerine tercih imkânı olduğunda, tercih edilen hadis alınır. Teâruza rağmen böyle bir tercih imkânı bulunamazsa, o zaman her iki hadis de delil olmaktan düşer. Bu ise, fiilen bulunması hemen hemen imkânsız olan nazarî bir varsayımdır.

Sahabî kavli ve teâruz:

Sahâbenin, "Emretti, yasakladı, hükmetti, ruhsat verdi..." gibi sözleri, sonra, "Emrolunduk, yasaklandık..." sözleri, sonra "şu, sünnettendir, şunu yapan Ebu'l-Kâsım'a (Rasûlullah'a (s.a.) isyan etmiştir..." sözleri, sonra "bu Rasûlullah'ın (s.a.) hükmüdür" şeklindeki sözleri... bütün bunlar, hadisin merfû olduğunu ifade konusunda açıktır, ancak hükme medar olan illetin tasvîri veya vacip, müstehap... gibi hükmün tayini, umûm ya da husus oluşunun belirtilmesi gibi konularda ictihâd etmiş olmaları muhtemeldir.

Sahabînin, "Rasûlullah (s.a.), şöyle yapardı." sözü, o fiilin defaatle işlendiğini göstermesi konusunda açıktır ve bu durumda bir başkasının, başka bir şeyi yapar olduğunu söylemesi halinde, ikisi arasında teâruz meydana gelmez.

"Ona eşlik ettim, onu yasaklarken görmedim, biz onun zamanında bunu yapardık..." sözleri, takrîr (onaylama) konusunda açıktır, fakat bu bir nass değildir.

Hadisler arasında, tarîkler sebebiyle meydana gelen farklılıklar:

Bazen, hadisler arasında, tarîklerin farklı olması sebebiyle ihtilâflar meydana gelmiş olabilir. Bu, hadisin mana ile rivâyet edilmiş olmasından kaynaklanır. Hadis, farklı tarîklerden gelir ve sika ravîler onun lâfzında ihtilâfa düşmezlerse, bu, o hadisteki lâfzın Rasûlullah'a (s.a.) ait olduğunu gösterir. Bu durumda, asıl maksadı ifadenin ötesinde kullanılan takdim tehîr, vâv, fâ... gibi zâid unsurlarla da istidlâlde bulunmak mümkün olur.

Eğer râvîler, muhtemel manalara gelecek şekilde ihtilâf ederler, kendileri de fıkıh, hıfz ve çokluk bakımından birbirlerine yakın durumda olurlarsa, o zaman açıklık düşer ve o hadisle, ancak hepsinin müştereken ifade ettikleri manaya istidlâl mümkün olabilir. Ravîlerin büyük çoğunluğu, hadisleri rivâyet ederlerken asıl manaya önem verirler, lâfza fazla önem vermezler.

Eğer ravîler arasında mertebece farklılık varsa, o zaman sikâ

(güvenilir), sayıca daha çok, olayı en iyi bilen râvîlerin hadisleri tercih edilir. Sika râvînin rivâyeti, fazladan bir kaydın varlığını ifade ediyorsa, —meselâ, "Sıçradı" dedi, "kalktı" demedi; "Bedeni üzerinden suyu akıttı" dedi, "yıkandı" demedi ifadesi gibi—, o zaman bu ziyadelik alınır.

Aralarında fahiş bir şekilde farklılık bulunur, kendileri de derece itibarıyla birbirlerine yakın olurlar, birini diğerine tercihi gerektirecek bir unsur da olmazsa, o zaman üzerinde ihtilâf ettikleri noktalar düşer, dikkate alınmaz.

Mürsel, karîne ile güç kazanır:

Mürsel hadis, bir karîne ile birlikte gelirse o takdirde onu delil olarak kullanmak sahih olur. Bu, mürselin, bir sahâbînin mevkûf sözüyle veya müsned zayıf hadisiyle ya da üstadlar farklı olmak kaydıyla bir başkasının mürseliyle birlikte varid olması, ilim ehlinin büyük çoğunluğunun görüşüne ya da sahih kıyasa, veyahut bir nassın îmâsına uygun düşmesi, sadece âdalet sahibi üstadlardan mürsel olarak rivâyet ettiği bilinen zevâtın mürselleri olması... gibi durumlarda olur. Böyle olan mürseller, müsned gibi değer görür; aksi takdirde ise itibara alınmaz.

Zabt bakımından kusurlu olan, fakat müttehem[198] bulunmayan, ya da hali mechul olan râvîlerin rivâyet ettikleri hadislerde de durum aynıdır ve geçerli olan görüşe göre bu tür hadisler, kıyasa muvafık olmak, ilim ehlinin büyük çoğunluğunun görüşüne uygun düşmek gibi kendilerine güç katan bir karîne olmadan kabul edilmezler.

Sikanın rivâyetinde fazlalık bulunması:

Sika bir ravinin rivâyetinde, diğerlerinden farklı olarak bir fazlalık bulunur ve bu, diğer rivâyetlerle çelişir bir durum arzetmezse, bu fazlalık kabul edilir. Mürsel hadisin müsned olarak rivâyet edilmesi, isnadda bir râvînin fazla bulunması, hadisin söylendiği zamanı/mekanı belirtmesi, vürûd sebebini içermesi, sözün uzun olması, sözün manasını değiştirmeyecek ilave bir cümlenin bulunması... gibi. Eğer, manayı değiştiren bir ifade, yahut âdeten zikri terkedilmeyecek nadir bir söz içermesi gibi diğer rivâyetlerle bağdaşmayacak bir fazlalıksa, kabul edilmez.

---

198 Rasûlullah'a (s.a.) yalan isnadında bulunduğu töhmeti olmayan.(Ç)

Sahabî, bir hadisi herhangi bir şekilde yorsa (tevîl etse), bu, eğer ictihâda mahal bir konu ise, aksine hüccet ikâme edilinceye kadar, kısmen o hadisin o şekilde anlaşılması gerektiğinde açık olur. Dili bilen, akıl ve mantık sahibi olan kimselerin anlayacağı hal ve söz karîneleri ile desteklenmesi halinde ise iyice güç kazanmış olur.

Sahâbe ve tabiîn uygulama ve sözleri (âsâr) arasında söz konusu olan ihtilâflara gelince, yukarıda anlatılan yollarla aralarının bulunması, cem ve telif edilmesi imkânı varsa, evvela bu yapılır. Bu imkân yoksa, o zaman mesele hakkında iki ya da daha fazla görüş vardır, demektir. Dolayısıyla bunlardan hangisinin daha doğru olduğu araştırılır. Sahâbe görüşleri konusunda onların yaklaşımlarını bilmek, gizli ilimlerdendir; çalış ki sen de ondan bir pay elde edesin.

Allah'u a'lem![199]

---

199 Müellif, kitabın girişinde, birinci kısmı yedi mebhas içerisinde, yetmiş bâb olarak düzenlediğini söylemişti. Ancak, bütün mevcut nüshalarda buraya kadar bâb sayısı seksen bire çıkmaktadır. Bu durumda fazla bâblar, ya sonradan eklenme olmaktadır, birazdan gelecek olan bölümler gibi, ya da başta müellifin bir sayı hatası söz konusudur, veyahut da bu bâblardan bir kısmı aslında fasıl idi, ancak müstensihler yanlışlıkla onları bâb haline sokmuşlardır. Allah'u a'lem!

Ek

1) Sahâbe ve Tâbiîn İhtilaflarının Sebepleri:

Bil ki: Rasûlullah (s.a.) döneminde, fıkıh tedvin edilmiş değildi. O zamanlar şer'î hükümler üzerinde günümüz fakihlerinin durdukları gibi durulmazdı. Bilindiği gibi fakihler, her şeyin rükünlerini, şartlarını, mendup ve müstehaplarını en ince ayrıntısına varıncaya kadar delilleriyle birlikte, benzerlerinden ayırıcı şekilde ortaya koyarlar; bazı şekiller farzederler ve bu farazî meseleler üzerinde uzun uzun dururlar, mümkünse ayrıcalıklı noktalarını belirlerler, tanımlamalara giderler, hasrı mümkün olanları belirlemeye çalışırlar ve benzeri tekellüflere girerler.

Rasûlullah (s.a.) döneminde fıkıh:

Oysa ki Rasûlullah (s.a.) döneminde durum böyle değildi. O, abdest alırdı, sahâbe onun nasıl abdest aldığını görür ve, bu rükündür, şu müstahaptır... gibi bir açıklamaya girmeksizin gördükleri gibi amel ederlerdi. Rasûlullah (s.a.) namaz kılar, onlar onun nasıl namaz kıldığını görürler, kendileri de aynen onun gibi kılarlardı. O, haccetmişti, insanlar onun nasıl haccettiklerini görmüşler ve aynen onun yaptığı gibi yapmışlardı. Bu, Rasûlullah'ın (s.a.) genelde takip ettiği yol oluyordu; o, meselâ abdestin farzı altıdır veya dörttür gibi bir açıklamada bulunmamıştı, insanların abdest organlarını peşipeşine yıkamayacağı varsayımını düşünerek, şöyle olursa sahih, böyle olursa fâsid olur gibi —bazı istisnalar hariç— bir davranışa girmemişti.

Sahâbe çok az soru sorardı:

Sahâbe, bu gibi konularda Rasûlullah'a (s.a.) zaten çok az so-

ru sorarlardı. İbn Abbâs, konu ile ilgili olarak şöyle demiştir: "Rasûlullah'ın (s.a.) ashâbından daha hayırlısını görmedim; vefat edinceye kadar ona sadece onüç mesele sormuşlardır; sordukların hepsi de Kur'ân'da yer almaktadır. *"Sana haram ayı ve o ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaş büyük günahtır."*[1] ; *"Sana aybaşı halini soruyorlar..."*[2] âyetleri gibi." O, devamla şöyle demiştir: "Onlar, sadece kendilerine bir faydası dokunacak şeyleri sorarlardı."

İbn Ömer de: "Olmayan şeyi sorma; çünkü ben (babam) Hz. Ömer'in, olmayan şeyler hakkında soru soranlara lânette bulunduğunu duydum." demiştir.

el-Kâsım (ö. 102/720) ise: "Sizler, bizim sormadığımız şeyleri soruyor; bizim kurcalamadığımız konuları eşeliyorsunuz; ne olduklarını bilmediğim şeyler soruyorsunuz. Eğer biz onları bilseydik, onları gizlememiz bize helâl olmazdı." demiştir.

Ömer b. İshâk da şöyle demiştir: "Rasûlullah'ın ashabından yetişip gördüklerim, göremediklerimden daha çoktur. Onlardan daha kolay ve sade bir hayat tarzı sergileyen, daha az zorluk çıkaran bir topluluk görmedim."

Ubâde b. Büsr el-Kindî'ye, erkekler arasında ölen ve aralarında yakın akrabası bulunmayan bir kadının durumunu sorarlar. O şöyle cevap verir: "Ben öyle insanlara (ashâba) yetiştim, onlar hiç sizin gibi işi zora sürmezler, sizin meselelerinizi kendilerine problem edinmezlerdi."

Bu haberleri ed-Dârimî rivâyet etmiştir.

Ashâb, Rasûlullah'ın (s.a.) tasarruflarına tanık olmuşlardı:

İnsanlar gelerek Rasûlullah'a çeşitli konularda sorular sorarlar, o da onlara fetvâ verirdi, kendisine çeşitli dâvâlar arzedilir, onları hükme bağlardı, insanları iyi şeyler yaparken görür, bu yüzden onları över ve takdirlerini bildirir, kötü şeyler yaptıklarını gördüğünde de, tepki gösterir ve yaptıklarının iyi olmadığını belirtirdi. Bütün bu verdiği fetvalar, sonuca bağladığı dâvâlar, yapılan kötü şeylere karşı gösterdiği tepkiler... hep insanların hazır bulunduğu meclislerde cereyan etmişti.

---

1 Bakara 2/217.

2 Bakara 2/222.

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, bilmedikleri konu hakkında hadis olup olmadığını sorarlardı:

İşte bunun içindir ki, Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.), hakkında bilgi sahibi olmadıkları bir mesele ile karşılaştıklarında, konuyla ilgili Rasûlullah'ın (s.a.) bir hadisi olup olmadığını sorarlardı.

Hz. Ebû Bekir (r.a.), miras konusunda ninenin durumu ile ilgili olarak: "Rasûlullah'ın onun hakkında bir şey buyurduğunu duymadım." demiş ve insanlara sormuştu. Öğle namazını kıldıktan sonra: "Nine hakkında Rasûlullah'tan bir şey işiteniniz var mı?" diye sordu. Muğîre b. Şu'be: "Ben varım!" dedi. Ona: "Ne buyurdu?" diye sordu. Muğîre: "Ona altıda bir verdi." deyince, "Bunu, senden başka bilen var mı?" diye sordu. İçlerinden Muhammed b. Mesleme onu tasdik edince, Hz. Ebû Bekir, nineye altıda bir hisse verdi.

Hz. Ömer'in, düşürülen ceninin diyeti (gurre) hakkında insanlara sorması ve sonunda Muğîre'nin verdiği haber doğrultusunda hükmetmesi[3], vebâ hakkında onlara danışması ve sonunda Abdurrahman b. Avf'ın bildirdiği hadis doğrultusunda hareket etmesi, mecûsîlerin statülerinin belirlenmesi konusunda yine onun bildirdiği hadisle amel etmesi[4], Abdullah b. Mes'ûd'un, kendi reyi ile verdiği bir hükme, Ma'kıl b. Yesâr'ın bildirdiği bir hadisin uygun düşmesi üzerine sevinmesi, Ebû Mûsâ'nın, Hz. Ömer'in kapısını üç kere çalması ve cevap alamayınca dönmesi, niçin böyle davrandığını soran Hz. Ömer'e, konuyla ilgili hadis olduğunu söylemesi ve bunun üzerine Hz. Ömer'in bahsettiği hadise tanık bulmasını istemesi ve Ebû Saîd'in Ebû Mûsâ lehine tanıklık etmesi... evet bütün bunlar konuyla ilgili örneklerdir ve bunlar pek çoktur, herkesçe bilinmektedir; gerek Sahîhayn ve gerekse Sünen kitaplarında mevcut bulunmaktadır.

Sahâbe, Rasûlullah'tan kendi görüp işittiklerini nakletmişlerdir:

Kısaca söylemek gerekirse, Rasûlullah'ın (s.a.) âdeti böyleydi, yani o ne yaptıysa yanında insanlar hazır bulunurdu. Her sahâbî,

3 Bir köle veya cariye tazminat ödenmesi şeklinde.(Ç)

4 Böylece onlar da, ehl-i kitâp gibi işlem görmüşler ve kendilerinden cizye alınmıştır(Ç)

kendi bulduğu imkân nisbetinde, onun ibadetine, fetvâlarına, kazâî hükümlerine tanık olmuş, onları bellemiş, kavramış, onlardan her biri hakkında onu kuşatan kendisine has karîneler sayesinde bir fikir edinmiştir. Bunun sonucunda da onlardan bir kısmını mübâhlığa yormuş, bir kısmını, kendince yeterli gördüğü emâre ve karîneler sebebiyle neshe hamletmiştir. Bunu yaparken onların dayandıkları tek şey, kalplerinin buna yatması ve kendilerinde o doğrultuda bir kanaatin hasıl olmasıdır; onlar öyle istidlâl yollarına vb. bakmazlardı. Nasıl ki Araplar, kendi aralarında konuşurlarken, hiç farkına varmadan sarâhat, işâret ve îmâ yoluyla sözden ne kastedildiğini anlarlar ve bu konuda tereddüt göstermezlerse, ashap da hadisleri öylece anlardı.

Onlar bu hal üzere iken, Rasûlullah (s.a.) dönemi sona erdi. Zamanla ashap, çeşitil ülkelere dağıldılar ve her biri gittiği yerde kendisine uyulan önderler halini aldı. Olaylar çoğaldı, yeni yeni problemler ortaya çıktı. İnsanlar bunlar hakkında onlardan fetvâ istediler. Her biri, kendi ezberinde olan bilgiler doğrultusunda, ya da o bilgilerden istinbat yoluyla cevaplar verdi. Eğer ezberi ve onlardan istinbat yoluyla çıkardığı sonuçlar arasında cevap olabilecek bir şey bulamadıysa, kendi re'ylerine dayalı ictihâdda bulundular. Rasûlullah'ın (s.a.) açıklamalarında hükme medâr kıldığı illeti kavradılar ve o illetin her bulunduğu yere hükmü koydular. Bu konuda mümkün mertebe Rasûlullah'ın (s.a.) amacına uygun düşmeye çalıştılar ve gevşeklik göstermediler.

İşte bu aşamada aralarında görüş ayrılıkları meydana geldi. Bunlar çeşitli şekillerde kendisini gösterdi:

Sahâbe ihtilâflarının sebepleri:

1. Herhangi bir sahâbî, Rasûlullah'tan (s.a.) bir mesele hakkında bir hüküm ya da fetvâ işitmiş, diğeri ise onu işitmemiş olur. Sonunda o konuda (biri hadisle hükmederken diğeri) kendi re'yi ile ictihâd eder: Bu durumda şu sonuçlar ortaya çıkabilir:

i. İctihâd eden sahabînin görüşü, hadise uygun düşebilir. Buna Nesâî ve daha başkalarının rivâyet ettiği şu olay örnek gösterilebilir: İbn Mes'ûd'a (r.a.), kocası ölen ve mehri belirlenmeyen bir kadının durumunu sorarlar. İbn Mes'ûd: "Ben, bu konuda Rasûlullah'ın (s.a.) bir hükümde bulunduğunu görmedim." der. Bir ay boyunca ona gidip gelirler ve bir cevap vermesi için ısrar ederler. Sonunda re'yi ile ictihâd eder ve kadına ne az ne çok emsâl mehir gerekeceğine, iddet bekleyeceğine ve mirasçı olacağına hük-

meder. Ma'kıl b. Yesâr kalkar ve, Rasûlullah'ın (s.a.) kendilerinden bir kadın hakkında aynı şekilde hükmettiğine tanıklık eder. İbn Mes'ûd buna öyle çok sevinir ki, müslüman olduktan sonra hiçbir şeye bu kadar sevinmemiştir.[5]

ii. Aralarında tartışma olur, bunun sonunda zann-ı gâlip doğuracak şekilde bir hadisin varlığı ortaya çıkar ve sahâbî ictihâdından vazgeçerek, hadisin gereğine döner. Hadis imamlarının rivâyet ettikleri şu olay buna örnek teşkil eder: Ebû Hureyre, önceleri cünüp olarak sabahlayan kimsenin orucunun sahih olmayacağı görüşünde idi. Sonunda Rasûlullah'ın (s.a.) hanımlarından biri, ona bu görüşünün aksini haber verince kendi görüşünden vazgeçti.

iii. Hadis sahâbîye ulaşır; ancak onu zann-i galip doğuracak şekilde görmez. Bu yüzden de ictihâdını değiştirmez, üstelik hadisi eleştirir. Buna örnek olarak da şunu gösterebiliriz: Temel hadis kitaplarında yer aldığına göre Fâtıma bt. Kays, Hz. Ömer'in yanında tanıklık ederek, kendisinin üç talâk ile boşandığını, Rasûlullah'ın (s.a.) kendisine ne nafaka ne de oturacak ev verdiğini söyler. Hz. Ömer, onun tanıklığını reddeder ve şöyle der: "Doğru mu yalan mı söylediğini bilmediğimiz bir kadının sözüne bakarak Allah'ın kitabını terkedemem. Ona nafaka ve oturacak ev verilir." Hz. Âişe (r.a.) de, Fâtıma'ya —'ne nafaka ne de oturacak ev verdi' sözünü kastederek—, "Allah'tan korkmaz mısın?!" demiştir.

Başka bir örnek: Sahîhayn'da yer aldığına göre, Hz. Ömer'e göre, cünüp olup da su bulamayan kişi için teyemmüm yeterli değildi. Ona Ammâr, bir rivâyette bulunarak, kendisinin Rasûlullah (s.a.) ile birlikte bir seferde bulunduğunu, bu esnada kendisinin cünüp olduğunu ve su bulamadığını, bunun üzerine toprağa iyice belendiğini ve gelip durumu Rasûlullah'a (s.a.) andığını, Rasûlullah'ın: *"Sana sadece şöyle yapman yeterliydi."* deyip, ellerini yere vurduğunu ve onlarla yüzünü ve ellerini meshettiğini söyledi. Hz. Ömer, kabul etmedi ve onu gördüğü gizli bir illetten dolayı hüccet olabilecek özellikte bulmadı. Sonra ikinci tabakada hadis daha başka yollarla şöhret kazandı ve sıhhati zedeleyici görülen gizli illet ortadan kalktı. Bunun sonucunda da âlimler, hadisi hüccet olarak kullandılar.

iv. Hadisin sahâbîye hiç ulaşmaması: Buna, Müslim'in rivâyet ettiği şu hadise örnek olmaktadır: İbn Ömer, kadınlara yıka-

5 bkz. Nesâî, Talâk, 57.

nırken saç örgülerini çözmelerini emrederdi. Hz. Âişe, bunu işitince şöyle dedi: "Doğrusu hayret şu İbn Ömer'e! Başlarını tıraş etmelerini emretmiyormuş bari! Ben Rasûlullah (s.a.) ile bir kaptan (su alarak) yıkanırdım; başıma üç defa su dökmeden öte başka bir şey yapmazdım."[6]

Başka bir örnek de şudur: Zührî'nin anlattığına göre, Hind, Rasûlullah'ın (s.a.) özür kanı gören kadın hakkındaki ruhsatını duymamış, bu yüzden namaz kılamadığı için ağlarmış.

2. İhtilâf sebeplerinden biri de şudur: Ashap, Rasûlullah'ı (s.a.) bir iş yaparken görürler, bazıları onu ibadet (kurbet) diye yorumlarken, diğer bir kısmı mübahlığa hamleder. Buna örnek olarak şunu gösterebiliriz. Temel hadis kitaplarında yer aldığı üzere Rasûlullah (s.a.), hacıların Minâ'dan ayrılmaları esnasında Ebtah'da (Muhassab) bir süre durmuştu. Ebû Hureyre ve İbn Ömer, bu duruşun bir tür ibadet şekli olduğu görüşüne kapıldılar ve orada durmayı haccın sünnetlerinden saydılar. Hz. Âişe ve İbn Abbâs ise bunun kasıtlı olmadığını, Rasûlullah'ın (s.a.) orada tesadüfen durduğunu kabul ettiler; dolayısıyla da orada durmayı haccın sünnetlerinden saymadılar.

Başka bir örnek: Çoğunluk ulemânın görüşüne göre hacda tavaf esnasında remel yapmak sünnettir. İbn Abbâs'a göre ise, Rasûlullah (s.a.) bunu, müşriklerin, "Yesrib humması, müslümanları çökertmiş." sözleri üzerine ibadet kastı olmaksızın yapmıştır ve sünnet değildir.

3. Yanlış anlama (vehim) ihtilâfı: Buna örnek olarak şunu söyleyebiliriz. Rasûlullah (s.a.) haccetmiş, insanlar da onu görmüşlerdi. Bazıları, onun temettu' haccı, bazıları kıran haccı bazıları da ifrâd haccı yaptığını sandılar ve böylece aralarında ihtilâf meydana geldi.

Başka bir örnek: Ebû Dâvûd'un rivâyetinde Saîd b. Cübeyr şöyle anlatır: Ben, Abdullah b. Abbâs'a: "Ey Ebû'l-Abbâs! Rasûlullah'ın (s.a.) ihramı (hacca niyeti) hakkındaki ashabın ihtilâfından dolayı hayrete düştüm." dedim. O: "Ben, bu konuyu herkesten iyi bilenim" dedi ve şöyle anlattı: Rasûlullah (s.a.) sadece tek bir hac yapmıştı. İhtilâfa işte bundan düşmüşlerdir. Şöyle ki: Rasûlullah (s.a.) hac için yola çıktı. Zülhuleyfe mescidinde iki rekat namaz kılıp hemen orada ihrama girdi ve hac için telbiye getirdi. Bunu orada bulunanlar işitip bellediler. Sonra Rasûlullah (s.a.) devesine

6 Müslim, Hayz, 59 (2/536).

bindi, devesi ayağa kalkınca, telbiye getirdi; bir kısım kimseler de bu telbiyeye yetişebildiler. Çünkü halk, şuradan buradan gruplar halinde geliyordu. Rasûlullah (s.a.) devesini kaldırınca telbiyede bulunduğunu işitip: 'Rasûlullah (s.a.) sadece devesini kaldırınca telbiyede bulundu.' dediler. Sonra Rasûlullah (s.a.), yoluna devam etti. Beydâ tepesinin zirvesine çıkınca yine telbiyede bulundu. Bazı kimseler de Rasûlullah'a (s.a.) o anda yetiştiler ve: 'Rasûlullah (s.a.) sırf Beydâ tepesine çıkınca telbiyede bulundu.' dediler. Allah'a yemin ederim ki, Rasûlullah (s.a.) (Zülhuleyfe'de) namaz kıldığı yerde hacca niyet etti. Hem devesine binince hem de Beydâ tepesine çıkınca telbiyede bulundu."[7]

4. Unutma ve yanılmadan kaynaklanan ihtilâflar:

Rivâyete göre İbn Ömer, Rasûlullah'ın (s.a.) Receb ayında bir umre yapmış olduğunu söylemişti. Hz. Âişe, bunu işitti ve onun yanılmış olduğunu söyledi.

5. Tam anlamamadan (zabt hatasından) kaynaklanan ihtilâflar:

Rivâyet olunduğuna göre İbn Ömer, Rasûlullah'ın (s.a.), *"Üzerine ailesi ağladığı için ölü, azap görür."* buyurduğunu söylerdi. Hz. Âişe, bunu duyunca, onun hadisi yanlış zabtettiğini söyledikten sonra işin doğrusunu şöyle izah etti: Rasûlullah (s.a.) geçerken, ölen yahudi bir kadınına ailesinin ağlamakta olduğunu gördü. Bunun üzerine: *"Onlar, ona ağlıyorlar; o ise kabrinde azap görüyor."* buyurdu. İbn Ömer, hadisi tam zabtedemediğinden, ağlamayı, azabın sebebi anlamış, hükmü de her ölü hakkında genel sanmıştı.

6. Hükmün illetini anlamadan kaynaklanan ihtilâfları:

Buna, cenaze için ayağa kalkma meselesini örnek verebiliriz. Bazı sahâbî âlimler, cenaze için ayağa kalkmanın illetinin meleklere saygı olduğunu, dolayısıyla mümin kâfir her ölüyü kapsayacağını söylemişlerdir. Diğer bir kısım ise, ölümün dehşetinden dolayı ayağa kalkılır, bu itibarla mü'min olsun kâfir olsun her cenaze için kalkılır, demişlerdir. Diğer bir kısım ise: "Bir gün Rasûlullah'ın (s.a.) yanından bir yahudi cenazesi geçmişti. Rasûlullah (s.a.), cenazenin, başından yüksek bir seviyeden geçmesini istemediğinden ayağa kalkmıştır." şeklinde bir izah getirerek, ayağa kalkma işinin sadece kâfir cenazesine mahsus olduğunu söylemişlerdir.

---

7 Ebû Dâvûd, Menâsik, 21.

7. Farklı hadisler arasını bulma konusunda ortaya çıkan ihtilâflar: Buna şunu örnek verebiliriz: Rasûlullah (s.a.) Hayber gününde müt'a nikâhına izin vermiş, sonra Evtâs (Huneyn) savaşı sırasında bu konudaki izini yenilemiş, daha sonra da yasaklamıştı. İbn Abbâs: "İzin, zarûrete binaen verilmişti; yasak da zarûretin sona ermesindendir. Dolayısıyla hüküm eski hali üzere bâkîdir." demiştir.

Çoğunluk sahâbe âlimleri ise, iznin ibâha için olduğunu, yasağın ise ibâha hükmünü neshettiğini söylemişlerdir.

Başka bir örnek: Rasûlullah (s.a.) kazayı hâcet esnasında kıbleye yönelinmesini yasaklamıştı. Bir kısım sahâbîler, bu hükmün genel olduğu ve mensûh olmadığı görüşünü kabul etmişlerdir.

Câbir (r.a.), Rasûlullah'ı (s.a.), ölümünden bir yıl önce kıbleye yönelmiş halde işerken görmüş ve bunun daha önceki yasak hükmünü neshettiği görüşüne varmıştır.

İbn Ömer ise, Rasûlullah'ı (s.a.) önünü Şâm, arkasını kıble tarafına dönük olarak kazayı hâcette bulunduğunu görmüş ve buna dayanarak çoğunluk sahâbenin görüşünü reddetmiştir.

Bir kısım sahâbî de bu iki rivâyet arasını telif etmiştir. Bu meyanda Şa'bî[8] ve daha başkaları, yasağın açık araziye mahsus olduğunu, kapalı mekanlarda ise, önü ya da arkayı dönmenin bir sakıncası olmadığını söylemiştir.

Bir başka grup ise, sözlü yasak hükmünün âmm (genel) olduğunu, fiilin ise, bizzat Rasûlullah'ın (s.a.) kendisine mahsus olma ihtimalinin bulunduğunu söylemiş, dolayısıyla bu fiilin, yasak hükmünü nesh ya da tahsis edemeyeceği görüşünü benimsemişlerdir.

Tâbiîn devri ihtilâflarının sebepleri:

Kısaca, Rasûlullah'ın (s.a.) ashâbı farklı görüşlere sahip olmuşlar, kendilerinden sonra gelen tâbiîn nesli de, elde edebildikle-

8 Âmir b. Şurahbîl eş-Şa'bî: Tâbiîn âlimlerinin büyüklerindendir. Hz. Ömer'in halifeliği sırasında H. 17 senesinde doğmuştur. Dinde imam ve fakîhti. Hz. Ali, Ebû Hureyre, İbn Abbâs, Hz. Âişe, İbn Ömer ve daha başka sahâbîlerden hadis rivâyet etmiştir. Kendisi, Ebû Hanîfe'nin büyük üstadlarındandır. Kûfe kadılığını üstlenmiştir. Çok hadis rivâyet eden, kıssa ve haber naklinde bulunan biriydi. H. 105/ M. 723 yılında vefat etmiştir.

ri kadar onların ilimlerini almışlardır. Bu meyanda onlardan duydukları Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerini ezberlemişler, kendi görüşlerini öğrenmişler, onları kavramışlar, imkânları nisbetinde farklı görüşler arasını bulmaya çalışmışlar, bazı görüşleri diğerlerine tercih etmişlerdir. Bu arada bazı sahâbî görüşleri —büyük sahâbîlere ait bile olsa— önemini yitirmiş ve kabul görmemiştir. Hz. Ömer ve İbn Mes'ûd'un, cünüp kimse için teyemmümün yeterli olmayacağı hakkındaki görüşleri böyledir. Ammâr, Imrân b. el-Husayn ve daha başkalarından bu konuda gelen hadislerin zaman içerisinde herkesçe bilinir bir hal alması, onların bu görüşünün kâle alınmamasını gerektirmiştir.

Böylece, tabiîn ulemâsından her birinin kendine ait bir mezhebi oldu ve her memlekette bir imam ortaya çıktı. Meselâ, Medine'de: Saîd b. el-Müseyyeb[9] (v. 94/712) ve Sâlim b. Abdullah b. Ömer (106/724); bu ikisinden sonra Zührî (ö. 124/741), Kâdî Yahyâ b. Sa'îd (143/760), Rabîa b. Abdurrahman (ö. 136/753),

Mekke'de: Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 115/733),

Kûfe'de: İbrahim en-Neha'î (ö. 96/714), Şa'bî (ö. 103/721),

Basra'da: Hasan el-Basrî (110/728),

Yemen'de: Tâvûs b. Keysân (ö. 106/724),

Şam'da: Mekhûl (ö. 118/736) gibi âlimler yetişti.

Allah Teâlâ, bunların ilimlerine susamış nesiller peyda etti, onlar bu âlimlerin ilimlerine rağbet ettiler ve onlardan hadis, sahâbe fetvâ ve görüşlerini aldılar, sonra bu âlimlerin bizzat kendi görüş ve tetkiklerini tahsil etmeye başladılar. Problemi olanlar, fetvâlarını onlardan istediler, aralarında ilmî mübahaseler oldu, taraflar davalarını onlara götürdüler... Bütün bunların sonucunda Sa'îd b. el-Müseyyeb, İbrahim ve emsali büyük tâbiîn âlimleri, fıkhin bütün konularını bir araya getirdiler, onlar, bâb bâb her konuyla ilgili olarak seleflerinden almış oldukları esaslara (usûl) sahip bulunuyorlardı.

---

9. Ebû Muhammed Sa'îd b. el-Müseyyeb b. Hazn, tâbiînin büyüklerindendir. Hicâz'ın en büyük fakihi ve rüya tabircisiydi. Hadis, fıkıh ve zühdü kendisinde toplamıştı. Hz. Ömer'in halife oluşunun ikinci senesinde dünyaya gelmiş ve büyük sahâbîlerden hadis işitmişti. Hasan el-Basrî, ilimdeki büyük yeri ve üstün kudretine rağmen, altından kalkamadığı bir problemle karşılaştığı zaman hemen Sa'îd b. el-Müseyyeb'e yazar ve durumu ona sorardı.

Hicaz Ekolü:

Sa'îd b. el-Müseyyeb ve arkadaşları, Haremeyn (Mekke ve Medine) âlimlerinin, fıkıhta en güçlü ve güvenilir kimseler olduğu kanaatinde idiler. Bunların fıkıh bilgilerinin temelini, Abdullah b. Ömer, Hz. Âişe ve İbn Abbâs'ın fetvaları, Medine kadılarının hükümleri oluşturuyordu. Bunlar, imkânları nisbetinde fetvâ ve hükümleri topladılar sonra bunları eleştirici bir gözle tetkikten geçirip değerlendirmeye tabi tuttular; Medine âlimleri arasında ittifak halinde bulunan hükümlere dört elle sarıldılar, ihtilâflı bulunan meselelerde ise tercihe giderek en güçlü ve ağır basanını aldılar. Bunu yaparken de, çoğunluğun görüşü olmak, güçlü bir kıyasa ya da Kitap ve sünnetten çıkarılan açık bir sonuca uygun düşmek gibi kıstaslar kulandılar.

Onlardan kendilerine ulaşan veriler arasında meselenin cevabını bulamadıkları zaman, onların sözleri dışına çıkarak îmâ ve iktizâ delâletlerini araştırdılar. Bütün bunların sonucu olarak bâb bâb her konuyla ilgili pek çok mesâile sahip oldular.

Kûfe ekolü:

İbrahim en-Neha'î[10] ve arkadaşlarına göre ise, Abdullah b. Mes'ûd ve yakınları, fıkıhta en üstün yere sahiptiler. Nitekim Alkame[11] bunu Mesrûk'a söylediği şu sözüyle ifade etmiştir: "Onlar içerisinde Abdullah b. Mes'ûd'dan daha güçlü biri var mıdır?!" Bu konuda Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/769) Evzâî'ye (ö. 176/792) sözü de şöyle olmuştur: "İbrahim, Sâlim'den daha fakihtir, sahâbîlik üstünlüğü olmasaydı 'Alkame, Abdullah b. Ömer'den daha fakihtir' derdim. Abdullah ise, o (bildiğin) Abdullah'tır."

İbrahim'in bilgi kaynağını, Abdullah b. Mes'ûd'un fetvâları, Hz. Ali'nin hüküm ve fetvâları, Kadı Şüreyh'in ve diğer kûfe kadılarının verdikleri hükümler teşkil etmektedir. O, imkânı nisbetin-

---

10 İbrahim b. Yezîd en-Neha'î: Tâbiîn neslinin büyüklerindendir. Alkame, Mesrûk, el-Esved ve daha başkalarından rivâyette bulunmuştur. Fakih ve muhaddistir. Henüz on sekizini aşmadan kendisinden ilim alınıyordu. Şöhretten hoşlanmazdı ve sorulmadıkça konuşmaktan kaçınırdı. H. 96/M. 715 yılında 46 yaşında iken ölmüştür.

11 Alkame b. en-Neha'î: Irak fakihidir. Rasûlullah (s.a.) henüz hayatta iken doğmuş ve Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Mes'ûd, Hz. Ali gibi sahâbîlerden hadis duymuştur. İbn Mes'ûd'un en yakın adamıdır. Kâbûs b. Ebî Zıbyân, onun hakkında şöyle demiştir: "Rasûlullah'ın (s.a.) ashabından bazılarına yetiştim; onlar Alkame'ye sorarlar ve ondan fetvâ isterlerdi." 62/682 yılında vefat etmiştir.

de bunları toplamış ve sonra onları, aynen İmam Mâlik'in, Medine ekolüne ait verileri değerlendirmeye tabi tutması gibi değerlendirmiş, tasnif etmiş, tahriclerde bulunmuş ve bunun sonucunda bâb bâb fıkhın bütün konularını içeren bir hülâsaya ulaşmıştır.

Sa'îd b. el-Müseyyeb, Medine fakihlerinin sözcüsü durumundaydı. Onlar içerisinde Hz. Ömer'in uygulamalarını en iyi bilen, Ebû Hureyre'nin hadislerini en iyi ezberleyen o idi. İbrahim ise Kûfe fukahasının sözcüsü gibiydi. Bu ikisi bir şey söylerler ve onu herhangi bir kimseye nisbet etmezlerse, o şey çoğu kez sarâhaten ya da îmâ... vb. yoluyla seleften birine mensup bulunurdu.

Memleketlerindeki diğer âlimler, bu iki âlim etrafında bir araya geldiler. Onlardan ilim tahsil ettiler, esaslar aldılar ve bu esaslar ışığında yeni yeni sonuçlara ulaştılar (tahrîc).

Allah'u a'lem!

2) Fukahâ Mezhepleri Arasındaki İhtilâfların Sebepleri:

Bil ki: Allah Teâlâ, Rasûlullah'ın (s.a.), *"Bu ilmi, her neslin değerli ve üstün olanları yüklenir."*[12] müjdesini doğrulamak için tâbiîn asrından sonra da ilme sahip çıkan bir kuşak çıkardı. Bunlar halkalarına katıldıkları tâbiîn âlimlerinden abdest, gusül, namaz, hac... gibi ibadetlerin, nikâh, alış veriş türleri ve benzeri her zaman için karşılaşılabilen muamelelerin nasıl yapıldıklarını öğrendiler, Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerini rivâyet ettiler, İslâm diyarlarında görev yapmakta olan kadıların verdikleri hükümleri, müftîlerin fetvâlarını öğrendiler, çeşitli problemleri gündeme getirdiler ve bütün bunlar hakkında ictihâd ettiler. Bunlar, zamanla halkın ulular oldular ve işler kendilerine havale edilir oldu. Bunlar, üstadlarının yolu üzere gittiler, îmâ ve iktizâ delâletlerinin araştırılmasında ihmal göstermediler. Böylece hüküm verdiler, fetvâ çıkardılar, rivâyette bulundular, ilim öğrettiler...

Bu tabakada yer alan âlimlerin yaptıkları aşağı yukarı aynıydı. Bunların metotlarını şöylece özetlemek mümkündür:

1. Rasûlullah'ın (s.a.) hadisleriyle müsned ve mürsel ayırımı yapılmaksızın amel ettiler.

2. Sahâbe ve tâbiîn görüşlerine dayandılar. Çünkü biliyorlardı ki, bu görüşler:

---

12 Kenzu'l-ummâl, 10/28918.

i. Ya Rasûlullah'tan (s.a.) nakledilmiş hadislerdi; ancak sahâbe ya da tâbiîn (hadisi doğrudan Rasûlullah'a (s.a.) nisbet etmeyi) uygun görmediğinden onu mevkûf şekle sokmuşlardı. Şu örnekte olduğu gibi: İbrahim en-Neha'î, Rasûlullah'ın (s.a.) muhâkale[13] ve müzâbene[14] satışlarını yasakladığı hadisini rivâyet etmişti. Kendisine: "Rasûlullah'tan bundan başka hadis bilmez misin!" dediklerinde: "Elbette bilirim, ancak 'Abdullah şöyle dedi', 'Alkame şöyle dedi' demek, bana daha sevimli geliyor." diye cevap verdi.

Şa'bî'ye (ö. 103/721) bir hadis sorulmuş ve onun Rasûlullah'a (s.a.) ref' edildiği (merfû olduğu) söylenmişti. O: "Hayır! Hadisin, Rasûlullah'ın (s.a.) berisinde birine nisbet edilmesi bize daha sevimlidir. Şayet onda bir ziyade ya da noksanlık olsa, bu Rasûlullah'ın (s.a.) berisindeki üzerinde kalacak; Rasûlullah'a (s.a.) nisbet edilmemiş olacaktır." demişti.

ii. Ya hakkında nass bulunan şeylerden istinbat yoluyla çıkarılmış sonuçlardı.

iii. Ya da ictihâdları sonucu olacaktı. Bu konuda ise onlar, kendilerinden sonra gelen nesillere nisbetle çok üstün bir yere sahiptiler. Görüşlerinde daha isabetli, zaman bakımından vahiy dönemine daha yakın, (olayları yaşamış olmaları itibarıyle) dinî ilimlere daha vakıf idiler. Bu durumda onların ictihâdlarıyla amel etmek taayyün etmektedir. Ancak kendi aralarında ihtilâf etmişler ve Rasûlullah'ın (s.a.) hadisi de onların görüşlerine açıkça muhalif düşmüşse o zaman onların görüşleriyle amel edilmez.

3. Bu dönemdeki âlimler, Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerinin farklılık arzetmesi halinde, konuyla ilgili sahâbe görüşlerine baş vurmuşlardır. Eğer, birbiriyle çelişir halde bulunan bu hadislerden bir kısmı hakkında mensuhtur demişlerse, yahut zahir manasından başka bir manaya yormuşlarsa, veya böyle bir açıklamada bulunmamakla birlikte o hadisin terki ve gereği ile amel etmeme konusunda görüşbirliği halinde olmuşlarsa, o takdirde bu, o hadiste bir illet olduğunu ortaya koyma ya da nesih ya da tevîline hükmetme gibi sayılacağından onlara tabi olmuşlar, hadisi terket-

13 Muhâkale: Arazinin, buğday karşılığında kiraya verilmesidir. Veya, ürünün üçte biri gibi belli bir miktarı üzerine yapılan müzâra'a akdidir. Henüz başağındaki ziraî ürünün, buğday karşılığında satılmasıdır da denilmiştir.

14 Müzâbene: Ağaç üzerindeki yaş hurmaların, kuru hurma karşılığında satılmasıdır. Aldatma ve bilinmezlik içerdiği için yasaklanmıştır.

mişlerdir. Köpeğin kabı yalaması halinde yedi defa yıkanmasını âmir hadis[15] hakkında İmam Mâlik'in: "Bu hadis rivâyet edilegelmiş ama, aslı nedir? bilmiyorum." sözü bu mananın bir ifadesi olmaktadır. Bu sözü, İbn Hâcib, *Muhtasaru'l-usûl*'ünde rivâyet etmiştir. Fukahanın bu hadisle amel ettiklerini görmedim.

4. Bir meselede sahâbe ve tâbiîn görüşlerinin farklılık arzetmesi halinde, her âlime göre tercihe şayan olan elbetteki kendi memleketinde yaşayan üstadlara ait olan ve orada kabul gören görüş olacaktır ve öyle de olmuştur. Çünkü kişi, kendi memleketinin âlimlerine ait görüşlerin sahih ve güçlüsünü zayıfından ayırmada daha bilgili, onlara uygun düşecek esasları (usûlü) belirlemede daha vakufiyetli olur, kalbi onların üstünlüklerine ve ilimde derinliklerini dolayısıyla da görüşlerini kabule daha meyyal bulunur.

Meselâ, Medinelilere göre Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Ömer, Hz. Âişe, İbn Abbâs, Zeyd b. Sâbit[16] (ö. 45/665) gibi sahâbîlere ve Sa'îd b. el-Müseyyeb —ki bu zat, Hz. Ömer'in uygulamalarını, Ebû Hureyre'nin hadislerini en iyi bilen kişidir— Urve (ö. 94/712), Sâlim, Atâ b. Yesâr (ö. 115/733), Kâsım, Ubeydullah b. Abdullah (ö. 98/716), ez-Zühri, Yahyâ b. Sa'îd, Zeyd b. Eslem, Rabî'a... gibi onların talebeleri durumunda olan zevata ait görüşler, başkalarının görüşlerine nazaran kabule daha lâyıktır. Zira Rasûlullah (s.a.) Medine'nin üstünlükleri hakkında hadisler buyurmuş, bunun ötesinde Medine, her asırda fukahânın çöreklendiği, ulemânın kendisine merkez edindiği bir yer özelliği arzetmiştir.[17] İmam Mâ-

15 Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: *"Köpeğin yalaması halinde, birinizin kabının temiz olması için, onu yedi defa yıkaması gerekir."* bkz. Buhârî, Vudû, 33 ; Müslim, Tahâret, 89-93. İmam Mâlik'e göre, köpek temizdir ve bu hüküm taabbudîdir.

16 Zeyd b. Sâbit b. ed-Dahhâk el-Ensârî: Rasûlullah (s.a.) Medine'ye geldiğinde on bir yaşında idi. Katıldığı ilk savaş, Hendek olmuştur. Rasûlullah (s.a.) Tebûk seferinde sancağı ona vermiştir. Zeyd, Rasûlullah'ın (s.a.) vahiy kâtibi idi. Rasûlullah'a (s.a.) Süryanice mektuplar gelirdi. Rasûlullah (s.a.) ona bu dili öğrenmesini emretti, o da hemen öğrendi. Sonra Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in kâtipliğini yaptı. Hz. Ömer, onu üç kez Medine'ye kendisine vekil bıraktı. Miras konusunda ashâbın en bilgilisi idi. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman zamanlarında Kur'ân'ın toplanması ve yazılması işini bu yüce sahâbî üstlenmişti. 45/665 senesinde vefat etti.

17 Rasûlullah (s.a.) bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Yılan, yuvasında çöreklendiği gibi, (ehli) iman da Medine'de toplanır."*

Bir başka hadislerinde de şöyle buyurmuştur: *"Yâ Rab! Dünya bereketlerinden Mekke'ye bahşettiğin lütuf ve kereminin iki mislini Medine şehrine müyesser kıl."* (bkz. Tecrid, 6/238, 244) (Ç)

lik'in, Medine ehlinin görüş ve uygulamalarına özel bir yer vermesinin sebebi işte budur.

Kûfelilere göre ise, Abdullah b. Mes'ûd ve talebelerinin görüşleri, Hz. Ali, Şüreyh ve Şa'bî'nin kazâî hükümleri, İbrahim'in fetvâları kabule, diğerlerine nazaran daha şanslıdır. Alkame'nin, Mesrûk'a, (dedenin iki kız, oğlun kızı, oğulun oğlu ve iki kızkardeş bulunması halinde[18]) mirasa ortak kılınması (teşrîk) konusunda Zeyd b. Sâbit'in görüşüne meyletmesi sebebiyle "İçinizde Abdullah b. Mes'ûd'dan daha güçlü biri var mıdır?!" demesine karşılık: "Hayır, fakat Zeyd b. Sâbit ve Medine ehlini (onu) ortak kılarlarken gördüm." demesi, ulemâ katında Medine ehlinin uygulamasının değerini göstermektedir.

5. Ekol olmuş memleketlerdeki âlimler bir şey hakkında görüşbirliği etmişlerse, onu dört elle kabullenmişlerdir. İmam Mâlik'in, "Bizce, üzerinde hiçbir ihtilâf bulunmayan sünnet, şöyle şöyledir." derken kastettiği şey işte budur.

6. İhtilâflı bulunan meselelerde ise tercihe giderek en güçlü ve ağır basanını almışlardır. Bunu yaparken de, çoğunluğun görüşü olmak, güçlü bir kıyasa ya da Kitap ve sünnetten çıkarılan açık bir sonuca uygun düşmek gibi kıstaslar kulanmışlardır. İmam Mâlik'in, "Bu, işittiklerimin en güzeli" demesi, bu esasın ifadesi olmaktadır.

7. Onlardan kendilerine ulaşan veriler arasında meselenin cevabını bulamadıkları zaman, onların sözleri dışına çıkarak îmâ ve iktizâ delâletlerini araştırmışlardır.

Fıkhın tedvini:

Tedvin fikri işte bu tabakada uyanmıştır.

Bunun sonucunda Medine'de İmam Mâlik, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Zi'b (ö. 159/775); Mekke'de İbn Cureyc (ö. 150/767), İbn Uyeyne (ö. 198/813); Kûfe'de es-Sevrî, Basra'da Rabî' b. es-Sabîh (ö. 160/777) tedvin faaliyetine giriştiler. Hepsi de, az önce anlattığımız metot üzere yürüdüler.

Dönemin halifesi Mansûr (ö. 158/775) hacca gittiğinde İmam Mâlik'e: "Şu tasnif etmiş olduğun kitapları (*Muvatta*'ı) çoğalttırmak, sonra İslâm diyarlarından her birine bir nüsha göndermek

---

18 bkz. Dârimî, Ferâiz, 8. (Ç)

ve halka, sadece bunlarda yer alan şeylerle amel etmelerini ve bunun ötesinde hiçbir şeye bakmamalarını emretmek niyetindeyim." demiştir. Bunun üzerine İmam Mâlik:

"Ey Mü'minlerin Emiri! Bunu yapma! Çünkü halka (bu kitaptakilerden farklı) pek çok görüş ulaşmış, onlar çok hadis işitmişler, çeşitli rivâyetlerde bulunmuşlardır. Her belde halkı, kendilerine ilk kez ulaşmış olan görüşleri almışlar, ihtilâflı konularda kendilerine ulaşan bilgilerle işin içinden çıkmaya çalışmışlardır. Bu itibarla sen, her belde halkını, kendileri için seçmiş oldukları bilgi ve görüşlerle başbaşa bırak!" diye karşılık vermiştir.

Bu olay, Hârun Reşîd'e (ö. 193/809) de nisbet edilir. Buna göre o, *Muvatta*'ı, Kâbe'nin duvarına asmak ve insanları onun içeriğiyle amel etmeye zorlamak konusunda İmam Mâlik'le istişarede bulunmuştu. İmam ona: "Hayır, yapma! Çünkü Rasûlullah'ın (s.a.) ashâbı fer'î konularda (furû', amelî konular) ihtilâf etmişler, sonra onlar çeşitli beldelere dağılmışlardır; (onlarla birlikte sahip oldukları ilimleri ve görüşleri de dağılmıştır), hepsi de geçmiş sünnettir." diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine Harun Reşîd:

"Allah, seni muvaffak kılsın ey Ebû Abdullah!" demiş ve düşüncesinden vazgeçmiştir. Bu olayı Süyûtî nakletmiştir.

İmam Mâlik ve mezhebi:

İmam Mâlik[19], Medine âlimleri içerisinde, Medinelilerin Rasûlullah'tan (s.a.) rivâyet ettikleri hadisleri en iyi bileni, isnad bakımından en mutemet olanı idi. Hz. Ömer'in uygulamalarını, Abdullah b. Ömer, Hz. Âişe ve bunların yedi fakih diye bilinen arkadaşlarının (talebeleri) görüşlerini en iyi bilendi. O ve onun gibiler sayesinde rivâyet ve fetvâ ilmi, ilim haline gelmiştir. İlmi öğretme faaliyetine başladığında hadis rivâyet etmiş, fetvâ vermiş, ilmini insanların istifâdesine sunmuş ve bütün bu faaliyetlerin tam hakkını vermiştir. İbn Uyeyne ve Abdurrezzâk'ın dediklerine göre

---

19 Mâlik b. Enes b. Ebû Âmir: Dedesi Ebû Âmir, Rasûlullah'ın (s.a.) ashâbından olup, Bedir hariç Rasûlullah'ın (s.a.) bütün savaşlarına katılmıştır. Mâlik, Medine'de H. 93 yılında doğmuştur. Medine âlimlerinden ilim tahsil etmiş, ilmini İbn Ömer'in âzâdlısı Nâfi ve İbn Şihâb ez-Zührî'den almıştır. Fıkıhtaki üstadı ise Rabî'atu'r-re'y diye bilinen Rabî'a b. Abdurrahman'dır. Üstadları kendisinin hadis ve fıkıhta yeterli olduğuna dair icazet verince, hadis rivâyetinde bulunmak ve fetvâ vermek için ilim meclisi oluşturmuş ve öğretim faaliyetine başlamıştır. Pek çok muhaddis kendisinden hadis almıştır. Hep Medine'de ikâmet etmiştir. İmam Şâfiî'nin hocası olmaktadır. 179/795 yılında vefat etmiştir.

o, —ki bu ikisinin bir şeyi söylemiş olması doğruluğu için yeterlidir— Rasûlullah'ın (s.a.): *"Çok sürmez, insanlar develerini mahmuzlayarak ilim tahsiline çıkarlar; Medine'nin âliminden daha bilgili hiç kimse bulamazlar."*[20] hadisinde sözü edilen kimse olma bahtiyarlığına ulaşmıştır. İmam Mâlik'in yakın talebeleri, onun rivâyetlerini, tercih etmiş olduğu görüşleri... toplamışlar, onları hülâsa etmişler, yazmışlar, şerhetmişler, onlardan çıkardıkları esaslar üzerine tahriclerde bulunmuşlar, esasları, delilleri hakkında söz etmişler; onun ilmini Mağrib (Kuzey Afrika) ve yeryüzünün her bir yerine ulaştırmışlardır. Allah Teâlâ, onlar sayesinde insanların birçoğunu imamın ilminden nasibdâr eylemiştir.

Onun mezhebinin esasları hakkında bu söylediklerimizin doğruluğunu tahkik etmek isterseniz, onun *Muvatta*'ına bakınız; orada anlattıklarımızın gerçek olduğunu göreceksiniz.

Ebû Hanîfe ve mezhebi:

Ebû Hanîfe (r.a.), İbrahim en-Neha'î'nin ve akranı âlimlerin görüşlerine son derece bağlıydı; bazı istisnalar hariç onların görüşleri dışına çıkmazdı. Onun görüşlerinden çıkardığı esaslar muvacehesinde tahriclerde bulunma konusunda emsalsizdi. Tahrîc yönleri hakkında çok ince bir görüşe sahipti, bütün himmetini fer'î meselelere yöneltmişti. Eğer bu söylediklerimizin doğruluğunu tahkik etmek isterseniz, İmam Muhammed'in *el-Âsâr,* Abdurrezzâk'ın *Câmi'*, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe'nin *Musannaf* adlı kitaplarından İbrahim ve akranı âlimlerin görüşlerini çıkarınız ve sonra Ebû Hanîfe'nin mezhebiyle karşılaştırınız; çok az istisnalar hariç aralarında farklılık bulamayacaksınız. O, bu az istisnalarda dahi, Kûfe fukâhasının kâil olduğu görüşler dışına çıkmamıştır.[21]

Ebû Hanîfe'nin meşhur öğrencileri:

Ebû Hanîfe'nin en meşhur talabesi Ebû Yûsuf[22] idi. Harun

---

20 Ahmed, 2/299.

21 Ebû Hanîfe'yi tamamen tâbi durumuna sokan ve ona müstakil bir ictihâd (imamlık) payesi tanımayan bu görüşün tenkidi için bkz. Ebû Zehra, Ebû Hanîfe, 226 vd.(Ç)

22 Ya'kûb b. İbrahim el-Ensârî: 112 yılında doğmuş, büyüyünce hadis rivâyetiyle meşgul olmuş, fıkhı önce İbn Ebî Leylâ'dan almış, sonra Ebû Hanîfe'nin ders halkasına katılmıştır. Onun en büyük talebesi ve yardımcısıydı. Onun mezhebine yönelik ilk kitap yazan, meseleleri kaleme aldıran ve onları yayan kimsedir. 182/798 yılında vefat etmiştir.

Reşîd zamanında kâdî'l-kudâtlık (baş kadılık) görevini üstlenmiştir. Bu, Hanefî mezhebinin Irak, Horasan ve Maverâünnehir diyarlarında tutulmasının ve mahkemelerce esas alınmasının sebebi olmuştur.

Ebû Hanîfe'nin talebeleri arasında tasnifce en iyileri, derse en müdavimleri Muhammed b. el-Hasan'dı[23] (ö. 189/805). Onun hayat hikayesinden öğrendiğimize göre, fıkhı Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'tan tahsil ettikten sonra Medine'ye gitmiş ve orada İmam Mâlik'ten de *Muvatta*'ı okumuştur. Sonra kendi (ilmî kişiliği)ne dönmüş ve Hanefî mezhebinin meselelerini tek tek Muvatta'a tatbik etmiştir. Uyuşanları olduğu gibi kabul etmiştir. Uyuşmayanlara gelince, eğer sahâbe ve tâbiîn âlimlerinden bazılarının kendi mezhepleri doğrultusunda görüşleri varsa onları da aynen kabul etmiştir. Ama görüşleri arasında zayıf bir kıyas, ya da isabetsiz bir tahric bulmuş, bunlara fukahananın amel etmekte olduğu sahih bir hadisin ters düştüğünü görmüş, yahut onların, ulemanın çoğunluğunun ameline muhalif olduğunu anlamışsa, o zaman kendi mezheplerine ait olan görüşü terkederek, daha üstün bulduğu selefe ait başka bir görüşe geçmiştir.

Bu iki imam da, aynen üstadları Ebû Hanîfe gibi, İbrahim ve akranı âlimlerin takip ettikleri yol üzere yürümüşler, onların görüşlerine önem vermişlerdir.

Hanefî imamları arasındaki ihtilâfların sebepleri:

Bunların bir konu hakkındaki ihtilâfları şu iki esastan kaynaklanmaktadır:

i. Üstadları Ebû Hanîfe, İbrahim'in görüşlerinden hareketle tahricde bulunmuş olabilir. Bu durumda Ebû Yusuf ve Muhammed'in de söyleyecekleri sözleri olabilir ve bunun sonucunda da aralarında ihtilâf meydana gelir.

---

23 Muhammed b. Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî: Şeybân oğulları âzâdlılarındandır. Vâsıt'ta doğmuş, Kûfe'de yetişmiştir. Önce Ebû Hanîfe'den sonra da Ebû Yûsuf'tan olmak üzere fıkıh tahsil etmiş ve Hanefî fıkıh ve usûlünde imam olmuştur. Harun Reşîd onu Rakka kadılığına getirmiş, sonra da azletmiştir. Horasan'a giderken halifeye eşlik etmiş ve Rey'de ölmüştür. İmam Şâfiî onun fasahati sebebiyle: "Eğer Kur'ân, Muhammed'in dili üzere inmiştir desem yeridir." demiştir. Fıkıh ve usûlüne dair pek çok kitabı vardır. 189/805 yılında vefat etmiştir. (bkz. Ziriklî, A'lâm, 6/80) (Ç).

ii. İbrahim ve akranına ait birden fazla görüş olabilir. Bu durumda, talebeleri, onlardan birini tercih konusunda imamları Ebû Hanîfe'den farklı düşünebilirler ve böylece aralarında yine ihtilâf doğar.

Hanefî imamlarından İmam Muhammed, tasnifde bulunmuş ve mezhebin üç imamının (Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve kendisi) görüşlerini toplamış ve böylece pekçok insana bu mezhepten yararlanma imkânı hazırlamıştır. Ebû Hanîfe'nin öğrencileri, bu tasnîflere teveccüh etmiş; onların üzerinde önemle durmuşlardır. Bunun sonucu olarak da onları özetlemişler, dağınık konuları bir araya getirmişler, kapalı kısımlarını anlaşılır hale sokmuşlar; onlardan çıkardıkları esaslar ışığında yeni yeni sonuçlar elde etmişler, yeni meseleler koymuşlar, mevcut meseleleri delillendirmişlerdir. Bu mezhebin müntesipleri Horasan ve Mâverâünnehir taraflarına dağılmışlar ve gittikleri yerlerde onun yerleşmesini sağlamışlardır. Bu imamların hepsine de ait olan görüşler "Hanefî" mezhebi diye anılır.

İmam Şâfiî ve mezhebi:

Mâlikî ve Hanefî mezheplerinin yerleşmeye başladığı, usûl ve furûunun tertip ve düzene konulmaya başladığı ilk yıllarda İmam Şâfiî[24] yetişti. O, öncekilerin yaptıklarına baktı ve onların takip ettikleri yoldan gitmesini engelleyen bazı aksaklıklar gördü. Bunları *el-Ümm* adlı eserinin baş tarafında açıkladı. Bunları kısaca arzedelim:

1. O, öncekilerin, hem mürsel hem de munkatı' hadislerle amel etmekte olduklarını gördü. Oysa ki, bu iki tür hadisin sakıncaları vardır. Çünkü hadis tarîkleri bir araya getirilip incelediğinde, nice mürsel hadisin aslı esası olmadığı, nicesinin müsned hadislere muhalif düştüğü görülür. Bunun için o, usûl kitaplarında

24 Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî: Rasûlullah'ın (s.a.) dördüncü atası olan Abdulmuttalib b. Menâf oğulları sülâlesindendir. Şâfiî, Gazze'de 150 senesinde dünyaya gelmiştir. Doğumundan iki sene sonra annesi onu, atalarının yurdu olan Mekke'ye götürmüş, Kur'ân'ı iyice ezberledikten sonra bâdiyeye Hüzeyl oğullarının yanına gitmiştir. Bunlar, o sırada en fasih Arap kabilelerinden biri idiler. Orada onların lügatlarını ve şiirlerini ezberledi. Harem şeyhi olan Müslim b. el-Velîd'den ders aldı, sonra Medine'ye gitti ve orada İmam Mâlik'ten okudu. Daha sonra Irak'a gitti ve orada Irak ekolüne ait fıkhı öğrendi. Oradan da Mısır'a geçti ve orada yerleşti. Kadîm ve cedîd olmak üzere iki mezhebi vardır. 204/819 senesinde Mısır'da öldü.

mevcut bulunan şartları taşımadıkça mürsel hadislerin kullanılmaması ilkesini koydu.

2. Onların, farklı hadislerin arasını bulma (te'lîf) konusunda sağlam kıstaslara sahip olmadıklarını gördü. Bu yüzden ictihâdları haleldâr olmuş, bazı hatalara düşmüşlerdi. Bunun kıstaslarını koydu ve bunları bir kitapta derledi. Bu, fıkıh usûlünde ortaya konulan ilk eser oluyordu.[25]

Bu konuya örnek olarak şunu anlatabiliriz: Anlatıldığına göre İmam Şâfiî, İmam Muhammed b. el-Hasan'ın meclisine girer. İmam, o esnada tek bir şâhid ve yemine dayanılarak hükümde bulunabileceği görüşünü benimseyen Medine ehlini eleştirmekte ve: "Bu, Allah'ın kitabı üzerine bir ziyadedir." demektedir. Bunun üzerine İmam Şâfiî, ona: "Haber-i vâhidle Allah'ın kitabı üzerine ziyade yapılamayacağı sence sabit midir?" diye sorar. İmam Muhammed: "Evet." der. İmam Şâfiî: "Peki, *"Elâ lâ vasiyyete li vâris = Vârise vasiyet yoktur..."* hadisine binaen varise vasiyette bulunmanın caiz olmadığı hükmünü niye verdin? Halbuki Allah Teâlâ bu konuda: *"Sizden birinize ölüm geldiğinde eğer bir hayır bırakacaksa anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmek, Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur."*[26] buyurmaktadır." der[27] ve ona bu türden daha başka örnekler zikreder. Bunun üzerine Muhammed b. el-Hasan söyleyecek söz bulamaz olur.

3. Bazı sahih hadiser, fetvâ işine ehil görülen tâbiîn âlimlerine ulaşmamıştır. Bu yüzden onlar, kendi görüşlerine dayanarak ictihâdda bulunmuşlar veya nassların umûm ifadelerine dayanmışlar veyahut da kendilerinden önce geçen sahâbîlere tabi olmuşlar ve fetvâlarını bu şekilde vermişlerdir. Sonra bu hadisler üçüncü tabakada ortaya çıkmış ama, fukaha, kendi memleketlerinde yer etmiş uygulamalara ve yöre âlimlerinin üzerinde ihtilâf etmedikleri sünnete ters düştüğü gerekçesiyle onlarla amel etmemişlerdir. Zira bu durum, onlara göre hadisin sıhhatini zedeleyen bir mahiyet arzeder ve onu delillikten düşüren bir illet halini alır. Veya bu tür hadisler, üçüncü tabakada değil de, daha sonra muhaddislerin hadisin tarîklerini toplama konusundaki aşırı gayret-

25 *er-Risâle* adlı bu değerli eser matbûdur. Ahmed Muhammed Şâkir'in tahkîk ve şerhiyle birlikte olan baskısı (el-Mektebetu'l-ilmiyye, Beyrût, t.y.) en güzelidir. (Ç)

26 Bakara 2/180.

27 Yani: Bu âyet, vârise vasiyetin caiz olduğunu göstermektedir. Varise vasiyetin caiz olmadığı ziyade hükmü ise, *"Lâ vasiyyete li vâris..."* hadisinden —ki haber-i vâhiddir— alınmaktadır.

leri sonucu ve hadisleri toplamak, ilim sahiplerini arayıp ortaya çıkarmak uğruna yolculukların yapılmaya başlanmasından sonra ancak ortaya çıkabilmiştir. Pek çok hadisin bir ya da iki sahâbî tarafından, onlardan da gene bir ya da iki kişi tarafından rivâyet edildiği ve durumun böylece devam ettiği görülmüştür. Bu haliyle bu tür hadisler, fıkıh âlimlerinin bilgi alanı dışında kalmıştır.

Hadis tarîklerini toplamaya büyük özen gösteren hadis hâfızları döneminde, daha önce (fukahaca) bilinmeyen pek çok hadis ortaya çıkmıştır. Meselâ, Basralıların rivâyet etmiş olduğu bir hadisten, diğer şehirlerdeki âlimlerin haberdar olmadığı ortaya çıkmıştır.[28]

İşte bu gerçekten hareketle İmam Şâfiî, şu hususu açıkladı: Sahâbe ve tâbiîn ulemâsı, usûl olarak konu ile ilgili hadis olup olmadığını araştırırlardı, bulamadıkları takdirde ancak başka tür istidlâl yollarına başvururlardı. Daha sonra konu ile ilgili bir hadisle karşılaştıkları zaman, kendi ictihâdlarından vazgeçerek hadisin gereğine dönerlerdi. Madem ki durum böyledir, öyleyse onların sonradan ortaya çıkan sahih hadislerle amel etmemiş olmaları, o hadisin sıhhatine zarar vermez. Ancak onlar, hadisin varlığından haberdar olmuşlar ve sıhhatini zedeleyen illeti de açıklamışlarsa, tabiî o zaman mesele farklıdır.

Buna örnek olarak *"Kulleteyn"* hadisini[29] verebiliriz. Bu hadis sahihtir; birçok tarîkten rivâyet edilmiştir. Çoğu Ebû'l-Velîd b. Kesîr'e dayanmaktadır. Bu râvî hadisi, şu senetle rivâyet etmiştir: Muhammed b. Cafer b. ez-Zübeyr — Abdullah veya Muhammed b. Abbâd b. Cafer— Ubeydullah b. Abdullah— İbn Ömer. (Ebû'l-Velîd b. Kesîr'den) sonra hadisin tarikleri çoğalmış ve iyice yaygın bir hal almıştır. Bu senedde yer alan iki râvî her ne kadar sika (güvenilir) iseler de, fetvâya ehil olan ve insanların kendilerine dinî/ilmî konularda başvurdukları simalardan değillerdir. Bu yüzden hadis ne Sa'îd b. el-Müseyyeb döneminde ne de ez-Zührî

---

28 O zamanki toplumların daha çok kapalı kutu gibi oluşu, seyahatların çok zor ve zahmetli oluşu, buna rağmen bir ihtiyaç da duyulmayışı, şehirleri ayrı ayrı kaplar mesabesinde kılmıştır. Hadis ve ilim talebi uğrunda yapılan yolculuklar ve bunun çok rağbet görmesi şehirler arasında irtibatı sağlamış ve kısa zamanda şehirler birleşik kaplar gibi bir hal arzederek birinde mevcut bulunan ilme diğerleri de sahip olur olmuş, bunun sonucunda hadisler genel yekûnuna ulaşmanın yanında, hadis lâfızları benzerlik arzetmeye başlamış, giderek teşrî'de de birlik meydana gelmiştir.(Ç)

29 Suyun iki kulle (büyük küp) miktarına ulaşması halinde pislik tutmayacağına dair hadis. bkz. Nihâye, 4/104. (Ç)

döneminde gün yüzüne çıkmıştır. Tabiî ne Mâlikîler ne de Hanefîler, bu hadis üzerinde yürümüş ve onunla amel etmişlerdi. Ancak sahih olduğu için İmam Şâfiî, onunla amel etmiştir.

Akitlerde meclis muhayyerliği getiren hadisin durumu da böyledir. Zira bu hadis de pek çok tarîk ile rivâyet edilmiş sahih bir hadistir. Üstelik sahâbeden İbn Ömer ve Ebû Hureyre de onunla amel etmişlerdir. Ne var ki hadis, yedi fakih ve çağdaşları arasında tanınmamış, onlar bu hadisin gereğiyle hükmetmemişlerdi. İmam Mâlik ve Ebû Hanîfe bunu, hadisin sıhhatini zedeleyen bir illet saymış ve onunla amel etmemişlerdir. İmam Şâfiî ise hadisle amel etmiştir.

4. Sahâbe görüşleri İmam Şâfiî döneminde derlenmişti. Bunun sonucunda onların pek çok ve farklı oldukları, ihtilâfların bir hayli derin olduğu ortaya çıkmıştı. İmam Şâfiî, onlardan birçoğunun sahih hadise muhalif düştüğünü gördü. Zira hadis, görüş sahibi sahâbîye ulaşmamıştı. Yine o, selefin bu gibi konularda hadise rücû edegeldiklerini görmüştü. Bunun sonucunda o, ittifak mahalli olmadığında, onların görüşlerine uymayı terketti ve onların da nihayet bizim gibi insanlar olduğunu ve ictihâdlarında hata edebileceklerini söyledi.

5. Bazı fakihlerin, şerîatın cevaz vermediği re'y ile, delil olarak kabul ettiği kıyası birbirine karıştırdıklarını, bunları birbirinden ayıramadıklarını ve bu re'ye bazen *"istihsân"* adını verdiklerini gördü. Burada re'yden maksadım, muhtemel bir zorluk ya da maslahatın bulunabileceği şeyin (*mazinne*) herhangi bir hükme illet kılınmasıdır. Kıyas ise, illetin nass ile belirlenmiş hükümden çıkarılması ve hükmün ona bağlanmasıdır.

İmam Şâfiî, bu tür re'ye dayalı istidlâlleri tamamen iptal etti ve, "Kim istihsân yapmışsa, kendisini Şâri' yerine koymuş demektir." dedi. Onun bu sözünü *Muhtasaru'l-usûl* adlı eserinde İbnu'l-Hâcib nakletmiştir. Buna örnek: Yetimin rüşdü[30] meselesi, kapalı bir konudur. Onlar[31], rüşdün muhtemel bulunurluk yaşını (mazinnesini) —ki çocuğun yirmi beş yaşına ulaşmasıdır— rüşdün yerine ikâme etmişler ve: "Yetim, bu yaşa ulaştığı zaman malı kendisine teslim edilir." dedikten sonra bunun bir istihsân olduğunu, aslında kıyas gereği malının gerçek rüşd emaresi belirmedikçe kendisine teslim edilmemesi gerektiğini beyan etmişlerdir.

---

30 Rüşd, akıl bâliğ olmanın yanında, mali tasarrufları yerli yerinde yapabilme melekesidir. Bazıları buna ilaveten dinî yaşantısının da güzel olması (adâlet) şartını ararlar.(Ç)

31 Ebû Hanîfe.(Ç)

Kısaca o, önceki fakihlerin bu tür yanlışlıklar yaptığını görünce fıkhı baştan sona ele aldı; usûllerini koydu, bunlara bağlı olarak fer'î meseleler çıkardı, kitaplar tasnif etti, bütün bu yaptıklarının hakkını verdi ve ilmini insanların istifadesine sundu. Fakihler onun etrafında toplandılar, onun eserleri üzerinde çalıştılar; kimi ihtisar, kimi şerh yaptı; kimi ondaki meseleleri delillendirmeye çalıştı, kimisi de ondaki esaslar ışığında yeni yeni sonuçlara ulaştı. Sonra ona müntesip olan fukaha çeşitli ülkelere dağıldılar ve gittikleri yerlere onun mezhebini de götürdüler. Böylece Şâfiî mezhebi de yerleşmiş ve yayılmış oldu.

Allah'u a'lem!

3) Hadis ve Re'y Ekolleri Arasındaki Fark:

a) Hadis ehlinin özellikleri:
(1. Re'y ve kıyastan hoşlanmazlardı.)

Bil ki: Gerek Sa'îd b. el-Müseyyeb, İbrahim ve ez-Zührî, gerek İmam Mâlik ve Süfyan[32] dönemlerinde ve gerekse daha sonraki devirlerde, ulemâ arasında re'ye dalmayı hoş görmeyen, zaruret olmadıkça fetvâ ve istinbâta yanaşmayan, en büyük gayeleri Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerini rivâyet etmek olan insanlar her zaman için vardı.

Re'y hakkında selefin sözleri:

Abdullah b. Mes'ûd'a bir şey soruldu. O cevaben: "Benim, Allah'ın sana haram kıldığı bir şeyi helâl kılmam veya Allah'ın sana helâl kıldığı bir şeyi haram kılmam gerçekten hiç hoşuma gitmez." dedi.

(2. Olmamış olaylar üzerinde durmazlardı.)

Muâz b. Cebel[33] şöyle demiştir: "Ey insanlar! Belâ gelmeden acele etmeyin![34] Çünkü müslümanlar arasında elbet kendilerine soru sorulduğu zaman cevap verecek kimseler daima olacaktır."

---

32 Süfyân b. Sa'îd b. Mesrûk es-Sevrî: Ebû Abdullah diye künyesi vardır. Kendisi tâbiîndendir. Aynı zamanda fıkıh, takvâ ve zühdü ile tanınmış bir hadisçidir. Şi'î düşünceye sahip olduğu söylenir. Kendisinden kadılık yapması istenmiş fakat kabul etmemiştir. Bunun üzerine saklanarak hayatını sürdürmüş, halife kendisini aratmış, Basra'da 161/778 yılında ölünceye kadar gizli bir hayat yaşamıştır.

33 Muâz b. Cebel el-Ensârî, sahâbenin büyüklerinden ve bilginlerindendir. Otuz üç veya otuz sekiz yaşında iken 18/639 senesinde vefat etmiştir.

34 Yani doğmadık çocuğa don biçmeyin.(Ç)

Olmadık olaylar hakkında söz etmenin iyi olmadığına dair benzeri sözler, Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Abbâs, İbn Mes'ûd gibi sahâbîlerden de rivâyet edilmiştir.

İbn Ömer, Câbir b. Zeyd'e: "Sen Basra fakihlerindensin, Kur'ân nassı ya da geçmiş bir sünnet (uygulama) olmadan fetvâ vermeye kalkışma. Eğer sen başka türlü yapacak olursan, hem kendin helâk olursun, hem de başkalarını helâk edersin." öğüdünde bulunmuştur.

Ebû'n-Nasr şöyle anlatır: Ebû Seleme, Basra'ya geldiğinde, ben ve Hasan (el-Basrî[35]) ona gittik. Hasan'a: "Hasan sen misin? Basra'da senden daha çok karşılaşmak istediğim başka biri yoktur. Şöyle ki sen, bana ulaştığına göre kendi re'yinle fetvâ veriyormuşsun. Sakın, Rasûlullah'tan (s.a.) gelen bir sünnet ya da kitaptan bir nass olmadan fetvâ verme!" dedi.

İbnu'l-Münkedir: "Gerçek şu ki âlim, Allah ile kulları arasındaki ilişkileri düzenler. Bu itibarla ihmal göstermesin ve kendisi için çıkış yolu arasın." demiştir.

Re'yle fetvâ vermenin kötülüğü:

Şa'bî'ye: "Size soru sorulduğu zaman nasıl yaparsınız?" diye sorarlar. O: "Tam adamına düştün. Birine bir soru sorulduğunda o arkadaşına: 'Onlara fetvâ ver!' derdi. O ona, o ona havale ederdi ve sonra soru, ilk sorulana gelirdi." diye cevap verir.

Şa'bî: "Şu kimselerin sana Rasûlullah'tan (s.a.) rivâyet ettiklerini al; re'yleriyle söylediklerini ise, helâya at!" demiştir.

Bütün bunları baştan sona Dârimî rivâyet etmiştir.

(3. Bütün himmetlerini hadis toplama ve rivâyetine verirlerdi.)

Bu anlayış sonucunda bütün İslâm memleketlerinde hadislerle, sahâbe ve tâbiîn sözlerinin tedvin işlemi, sahifeler ve nüshalar yazma faaliyeti hızla yayıldı. Öyle oldu ki, rivâyet ehli olup da tedvinâtı olmayan, yahut ihtiyaç duydukları hadis ve haberleri içeren sahife ve nüshaları bulunmayan kimse az bulunur oldu. O zamanda yaşayan büyük hadis ulemâsı, Hicâz, Şâm, Irak, Mısır, Ye-

---

35 Ebû Sa'îd el-Hasan b. Yesâr el-Basrî: H. 21 yılında Medine'de doğmuş tâbiîndendir ve Basra halkının imamadır, Fakîh, fasîh ve zâhid biridir. 110/728 senesinde Basra'da vefat etmiştir.

men, Horasan... diyarlarını dolaştılar, bu alanda yazılmış olan kitapları topladılar, nüshaları araştırdılar, garîb hadislerin ve nadir haberlerin aslını esasını öğrenmek için aşırı gayret sarfettiler. Bu zevatın çalışma ve gayretleri sonucunda, daha önce hiç kimsenin toplayamadığı miktarda hadis ve âsâr (sahâbe ve tâbiîn sözleri) toplandı. Hadislerin bütün varyantlarını elde etme çabaları sonucunda, pek çok yeni şey ortaya çıktı. Bazen bir hadisin yüz ve daha fazla varyantını topladıkları olurdu. Bu varyantlar birbirini tamamlıyor ve bazı rivâyetlerde eksik ya da kapalı kalan yerler açıklık kazanıyordu. Böylece onlar, her bir hadisin ne denli garîb ya da müstefîz (meşhur) olduğunu öğrenmişlerdi. Mütâbi ve şevâhid olabilecek hadisleri inceleme imkânı bulmuşlardı. Daha önce fetvâ ehline gizli kalan pek çok sahih hadise sahip olmuşlardı.

4. Ehl-i hadis, hadisi daha iyi bilir:

İmam Şâfiî, İmam Ahmed'e[36] şöyle demiştir: "Siz, sahih haberleri bizden daha iyi bilmektesiniz; eğer sahih bir haber olursa, onu bize bildirin ki, biz onunla amel edelim, Kûfe, Basra, Şâm kaynaklı olması farketmez." Bu haberi, İbnu'l-Hümâm nakletmiştir.

Çünkü o görmüştür ki, nice sahih hadis vardır ki, Şamlılar ya da Iraklılar gibi sadece bir memleket ahalisi tarafından, yahut sadece bir aile fertleri tarafından rivâyet edilmektedir. Meselâ Büreyd'in, Ebû Bürde[37] ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî[38] senediyle; Amr b. Şu-

---

36 Ahmed b. Hanbel b. Hilâl ez-Zühelî eş-Şeybânî: 164 yılında doğmuştur. Süfyân b. Uyeyne tabakasında yer alan büyük muhaddislerden hadis tahsil etmiş, kendisinden de Buhârî, Müslim ve muasırları rivâyette bulunmuştur. İmam Ahmed, önce Şâfiî mezhebi üzere fıkıh tahsil etmiş, daha sonra müstakil ictihâdda bulunmuş ve mezhep imamı olmuştur. Ehl-i hadis müctehidlerinden olmaktadır. Onun hadisçiler sınıfında sayılması, fukaha sınıfı içerisinde sayılmasından daha isabetli gözükmektedir. Kırk bin küsur hadis içeren meşhur Müsned'ini yazmıştır. Me'mûn döneminde Kur'ân'ın yaratık olup olmadığı fitnesinden bu imam da nasibini almış, resmi ideolojiyi kabul etmediği için işkence görmüş ve hapse atılmıştır. Fakat o metanet göstermiş ve baskılara boyun eğmemiştir. 241/855 yılında vefat etmiştir.

37 Bürde b. Ebû Mûsâ el-Eş'arî, kadı ve emîr idi. 102 yılında vefat etmiştir.

38 Ebû Mûsâ Abdullah b. Kays el-Eş'arî: Kardeşlerinden ve kavminden oluşan bir heyetle Rasûlullah'a (s.a.) gelmiş ve hep birden müslüman olmuşlardır. Rasûlullah (s.a.) ile birlikte Hayber ve sonrasındaki gazvelerde hazır bulunmuştur. Hz. Ömer'in kadılarındandı. Hz. Ali tarafında Sıffîn savaşına katıldı ve hakem seçildi. Karşı hakem onun saflığından yararlanarak, onu aldattı. 44/665 yılında vefat etmiştir.

ayb'ın, babası ve dedesi vasıtasıyla rivâyet etmiş oldukları nüshalar böyledir. Veya sahâbî, az rivâyette bulunan fazla tanınmayan bir sima olur ve ondan çok az sayıda kimse rivâyette bulunur. Bunun sonucu olarak da, bu tür hadislerden fetvâ ehlinin (fukahanın) büyük çoğunluğu habersiz kalabilir.

Artık ehl-i hadis, her beldede yaşayan fakih sahâbî ve tâbiîne ait görüşleri elde etmiş, derlemiş bulunuyordu. Oysa ki daha önceleri kişi, ancak kendi memleketinde mevcut bulunan hadisleri ve fukaha görüşlerini derleyebiliyor, diğer beldelere uzanamıyordu. Daha önceki nesillerde râvîlerin isimlerinin öğrenilmesi ve güvenilirlik derecelerinin tesbiti (cerh ve ta'dîl) konusunda sadece kendi gözlemleri ve bulabildikleri karîneleri değerlendirme sonucunda edindikleri kanaatlerle yetinmek zorundaydılar. Bu dönemde ise muhaddisler, bu konuya ayrı bir önem vermişler ve müstakil eserler vermek, araştırmalara konu edinmek suretiyle onu ayrı bir ilim dalı haline getirmişler, kendi aralarında hadislerin sıhhat açısından kritiğini yapmışlardır. Bunun sonucunda daha önceleri muttasıl mı yoksa munkatı mı olduğu bilinmeyen birçok hadisin durumu açıklık kazanmıştır.

5. *Tedvin edilmiş hadislerin çokluğu:*

Süfyân, Vekî' (ö. 197/812) ve emsalleri bütün gayretlerini ortaya koyuyorlar, fakat bir türlü binin üzerinde merfû muttasıl hadis elde edemiyorlardı. Nitekim Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Mekkelilere hitaben yazmış olduğu mektubunda bu hususa değinmektedir.

Sözünü ettiğimiz tabakada ise muhaddisler, kırk bin civarında hadis rivâyet ediyorlardı. Dahası sahih rivâyete göre Buhârî, meşhur *Sahîh*'ini altı(yüz) bin hadisten ihtisâr etmek suretiyle yazmıştı.

Ebû Dâvûd ise, *Sünen*'ini beş(yüz[39]) bin hadis arasından seçmişti.

İmam Ahmed, *Müsned*'ini, Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerini belirlemede bir kıstas olarak koymuştu; buna göre onda bulunanların —tek bir yoldan da olsa— mutlaka aslı vardı; eğer onda bulunmuyorsa, o hadisin aslı esası yoktu.

Bu tabakada yer alan meşhur simalar şunlardı: Abdurrah-

---

39 Elimizdeki nüshalarda altı bin, beş bin şeklinde olmakla birlikte, hadis literatüründe bilinen bu sayıların altıyüz bin, beşyüz bin (bkz. Ebû Dâvûd, Sünen, Mukaddime, s. 10) şeklinde olduğudur.(Ç)

man b. Mehdî (ö. 198/813), Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân (ö. 198/813), Yezîd b. Harun (ö. 206/821), Abdurrezzâk (ö. 211/836), Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 235/849), Müsedded (ö. 228/843), Hennâd b. es-Seriyy (ö. 243/857), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İshâk b. Râhûyeh (ö. 228/843), el-Fazl b. Dükeyn (ö. 219/834), Ali el-Medînî (ö. 234/848) ve emsalleri.

İşte bunlar, muhaddisûn tabakasının öncülerini teşkil etmektedir. Bunlar içerisinde muhakkik olanlar, rivâyet ilmini iyice öğrendikten, hadislerin mertebelerini tam kavradıktan sonra fıkha yönelmişlerdir.

5. Hiçbiri, geçmiş insanlardan birine —kim olursa olsun— körükörüne bağlanma (kör taklit) taraftarı değildi. Mevcut mezheplerden her birine ters düşen hadislerin ve âsârın varlığını görmüşlerdi. Bunun sonucu olarak da Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerini, sahâbe, tâbiîn ve müctehidlerin görüşlerini kendilerinde meleke halinde oluşan kıstaslar ışığı altında araştırmaya koyuldular.

Kısaca onların esas aldığı bu kıstaslardan söz edeceğiz:

Hadis ehlinin takip ettiği metot:

1. Onlara göre, herhangi bir konu hakkında Kur'ân'da açık bir nass varsa, onu bırakıp da başkasına bakmak caiz değildir.

2. Eğer Kur'ân, konu hakkında açık değil, bir kaç ihtimali birden içeriyorsa, bu durumda belirleyici rolü sünnet oynar.

3. Allah'ın kitabında bir hüküm bulunamazsa, o zaman sünnete başvurulur. Onun, müstefîz ve fukaha arasında meşhur olması veya sadece bir belde halkına ya da aileye has olması veyahut da sadece tek bir tarikinin bulunması, sahâbe ve fukahâ tarafından amel edilmiş olup olmaması önemli değildir; böyle bir ayırıma gidilmez.

Bir mesele hakkında hadis bulunması halinde, artık onun hilafına ne seleften bir esere, ne de müctehidlerden bir ictihâda itibar edilmez.

4. Hadislerin araştırılması ve elde edilmesi konusunda bütün gayretlerini ortaya koymalarına rağmen, konuyla ilgili bir hadis bulamadıkları takdirde, —kendilerinden öncekilerin yaptıkları gibi— sahâbe ve tâbiînden bir grubun görüşlerini alırlar ve bu konuda kendilerini, belli bir ekol veya belli bir bölge ile kayıtlı saymazlardı. Böyle bir durumda halifelerin ve fukahanın büyük ço-

ğunluğu bir şey üzerinde ittifak etmişlerse, bunu ikna edici bulurlar va ona tabi olurlardı. İhtilâf etmeleri halinde ise, ilimce en üstün, takvâca en ileri, zabıtça en güçlü olanlarının hadisini/sözünü, veya (görüşlerden) hangisi daha meşhur ise onu esas alırlardı.

5. Hakkında birbirine eşit iki görüş bulunan bir mesele ile karşılaşırlar ve bunlardan birini diğerine tercih imkânı bulamazlarsa, o iki cevaplı bir mesele olarak kalırdı.

6. Bütün bu sayılan çözümlerle meselenin içinden çıkamazlarsa, o zaman Kitap ve sünnetin genel ifadelerine, îmâ ve iktizâ delâletlerine başvururlardı. Cevap verirken, hükmü bilinen meselelere, nazirlerini hamlederlerdi (kıyas). Tabiî bu, ikisinin de ilk bakışta birbirine yakın olmaları durumunda olurdu. Bu konuda usûl kâidelerine dayanmazlardı; bilâkis kalbe doğan, akla yatan bir mânâyı esas alırlardı. Nasıl ki onlara göre, tevâtürün ölçüsü —daha önce sahâbenin halini beyan sadedinde belirttiğimiz gibi— belli bir sayıda râvînin bulunması, yahut onların halleri değil; aksine insanların kalbine doğan kesin kanâat (yakîn) idiyse, burada (kıyas konusunda da) durum aynıydı.

Bu sözünü ettiğimiz esaslar, bu yolun öncülerinin tavır va açıklamalarından çıkarılmıştır.

Hz. Ebû Bekir'in olayları çözüme bağlama yöntemi:

Meymûn b. Mihrân[40] (ö. 117/735) şöyle anlatır:

"Hz. Ebû Bekir'e bir mesele getirildiği zaman, önce Allah'ın kitabına bakardı. Onda taraflar arasında hükmedebileceği bir şey bulursa, onunla hükmederdi. Kitapta yoksa ve o konuda Rasûlullah'ın (s.a.) hükmettiği bir sünnet biliyorsa, onunla hükmederdi. Bu konuda çaresiz kalırsa, çıkar, müslümanlara sorar ve: 'Bana şöyle şöyle bir dava geldi, bu konuda Rasûlullah'ın (s.a.) bir hükümde bulunduğunu biliyor musunuz?' derdi. Bazen yanına bir grup toplanır ve hepsi de, o konuda Rasûlullah'a (s.a.) ait bir hükmü söylerlerdi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir: 'Aramızda, peygamberimizin sünnetini bilen insanları eksik etmeyen Allah'a hamd olsun!' derdi. Konuyla ilgili Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetinden

40 Meymûn b. Mihrân, bir köleydi, âzâd edildi ve tâbiîn neslinin üstünlerinden biri oldu. Kendisi kumaş tüccarıydı, buna rağmen Ömer b. Abdulaziz onu, el-Cezîre toprak mahsülleri vergilerini toplamak üzere tayin etmişti. 117/735 senesinde vefat etti.

bir şey bulamaz ve çaresiz kalırsa, insanların ileri gelenlerini ve faziletlilerini bir araya toplar ve durumu onlarla istişâre ederdi. Aynı konu üzerinde görüşbirliği etmeleri halinde o doğrultuda hükmederdi."

Hz. Ömer'in Kadı Şurayh'a mektubu:

Şurayh'ın[41] nakline göre, Hz. Ömer, kendisine şu mektubu göndermiştir:

"Sana, hükmü Allah'ın kitabında olan bir dava geldiğinde, onunla hükmet; insanlar seni o hükümden vazgeçirmesin. Sana hükmü Allah'ın kitabında bulunmayan bir dava geldiğinde, Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetine bak ve onunla hükmet. Allah'ın kitabında olmayan, Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetinde de bulunmayan bir şey gelirse, o zaman insanların icmâ halinde oldukları şeylere bak ve onunla amel et. Allah'ın kitabında olmayan, Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetinde de bulunmayan, senden önce hiçbir kimsenin üzerinde durmadığı bir şey gelirse, o zaman şu iki şeyden hangisini istersen onu seç; istersen kendi görüşünle ictihâd eder, hemen o anda bir çözüme bağlarsın, istersen acele etmez düşünürsün? Acele etmeyip düşünmenin, sadece senin hayrına olacağını düşünüyorum."

Abdullah b. Mes'ûd'un kadılara öğüdü:

Abdullah b. Mes'ûd şöyle demiştir:

"Biz vaktiyle ne hüküm verirdik, ne de öyle bir konumda idik. Allah Teâlâ, takdir buyurdu da gördüğünüz şu mevkiye ulaştık. Artık, kime bir dava arzedilirse, o konuda Allah Teâlâ'nın kitabı doğrultusunda hükmetsin. Allah'ın kitabında bulunmayan bir şeyle karşılaşırsa, Rasûlullah'ın (s.a.) hükmettiği şeyle hükmetsin. Allah'ın kitabında bulunmayan, Rasûlullah'ça (s.a.) da hükmü açıklanmayan bir şey ile karşılaşırsa, daha önce geçen sâlih kişilerin verdiği hükümler doğrultusunda hükmetsin. 'Ben hüküm vermekten korkarım' veya 'Benim re'yim şöyle' demesin.[42] Çünkü *'haram bellidir, helâl bellidir, bunlar arasında da hükmü açık ol-*

---

41 Şurayh b. el-Hâris el-Kindî: Büyük İslâm kadılarındandır. Hz. Ömer, onu Kûfe kadılığına tayin etmiş ve bu görevde çok uzun süre kalmıştır. Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ûd gibi sahâbîlerden hadis rivâyet etmiştir. 78/697 yılında vefat etmiştir.

42 Yani ne korkaklık gösterip meseleyi çözümsüz halde bıraksın, ne de tamamen indî görüşlerle çözüm arama yoluna girsin.(Ç)

mayan (şüpheli) şeyler vardır. İçini tırmalayanı bırak, içini tırmalamayana bak."[43]

İbn Abbâs'ın fetvâ metodu:

İbn Abbâs'a bir konu sorulduğu zaman, o şey eğer Kur'ân'da varsa, onu söylerdi. O şey hakkında Kur'ân'da bir şey yok, fakat Rasûlullah'tan (s.a.) bir hüküm varsa, onu söylerdi. Bu ikisinde de yoksa, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hükümlerine bakardı. Onlarda da bir şey bulamazsa, kendi re'yi ile cevap verirdi.

Hadislerle kişisel görüşleri eş tutmak:

İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

"Rasûlullah (s.a.) şöyle dedi, falan da şöyle dedi"[44] demeniz yüzünden, azaba düçar olmaktan ya da yerin dibine geçirilmekten korkmuyor musunuz?!"

Katâde[45] nakleder:

İbn Sîrîn (ö.110/728), bir adama Rasûlullah'ın (s.a.) bir hadisini söyler. Adam: 'Falan, şöyle şöyle diyor' der. Bunun üzerine İbn Sîrîn: "Ben sana Rasûlullah'tan (s.a.) hadis söylüyorum, sense bana 'Falan şöyle şöyle diyor' diye karşılık veriyorsun." diye adamı tersler.

el-Evzâ'î (ö. 176/792) nakleder:

Ömer b. Abdulaziz (ö. 101/720) (çıkardığı bir genelgede) şöyle yazdı:

"Allah'ın kitabı karşısında hiçbir kimsenin görüşü olamaz. İmamların re'yleri sadece hakkında âyet inmeyen ve Rasûlullah'tan (s.a.) da bir sünnet bulunmayan konularda geçerlidir. Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetinin bulunduğu bir konuda hiçbir kimsenin görüşü olamaz."

---

43 Bu son kısım hadistir. bkz. Buhârî, Büyû', 3; Nesâî, Kudât, 11; Ebû Dâvûd, Büyû', 3; Tirmizî, Büyû', 1; (Ç)

44 Yani ikisini aynı kefeye koymaktan.(Ç)

45 Katâde b. Diâme ed-Devsî: Enes, Sa'îd b. el-Müseyyeb ve diğerlerinden hadis rivâyet etmiştir. Gözleri görmezdi, buna karşılık hafızası çok güçlüydü. Kendisi hakkında şöyle derdi: "Kur'ân'da hiçbir âyet yoktur ki, onun hakkında bir şeyler işitmiş olmayayım." İmam Ahmed onun hakkında "Katâde, tefsîri ve ulema arasındaki ihtilâfı en iyi bilendir." demiştir. Güçlü hafızasıyla Arap dili, lügati ve Arap tarihi (Eyyâmu'l-Arab) konularında da otorite idi. 117/735 yılında vefat etmiştir.

A'meş (ö. 148/765) anlatır:

İbrahim (en-Neha'î), tek kişinin, namaz kılarken imamın soluna duracağını söylerdi. Ben ona Semî' ez-Zeyyât'ın İbn Abbâs'tan duyduğu hadisi anlattım. Hadise göre Rasûlullah (s.a.), İbn Abbâs'ı sağına durdurmuştu. Bunun üzerine İbrahim, görüşünü değiştirdi ve hadisle amel etti.

Anlattığına göre Şa'bî'ye (ö. 105/723) bir adam gelir ve bir şey sorar. Şa'bî: "Bu konuda İbn Mes'ûd şöyle şöyle diyor." diye cevap verir. Adam: "Bana sen kendi görüşünü söyle!" der. Şa'bî: "Şu adamın haline şaşmaz mısınız?! Ben ona 'İbn Mes'ûd şöyle diyor' diyorum, o benden kendi görüşümü istiyor. Bence dinim, kendi görüşümden daha önceliklidir. Vallahi, kendi görüşümü söylemektense, türkü söylemeyi yeğlerim." cevabını verir.

Bütün bu haberleri, Dârimî rivâyet etmiştir.

Tirmizî'nin rivâyetinde Ebû Sâib şöyle anlatır:

Vekî'in (ö. 197/812) yanındaydık. Re'y taraftarı bir adama: "Rasûlullah (s.a.), kurbanlık develerin hörgücünü kanatmak suretiyle nişan *(iş'âr)* koymuştur, Ebû Hanîfe ise, bunun müsle[46] olduğunu söylemektedir?" dedi. Adam: "Çünkü, İbrahim en-Neha'î'den, bunun müsle olduğunu söylediği rivâyet edilmektedir." diye karşılık verdi. Bunun üzerine Vekî'in son derece şiddetli şekilde öfkelendiğini gördüm. Şöyle diyordu: "Ben sana 'Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu' diyorum, sen bana 'İbrahim şöyle dedi' diyorsun! Hapsedilmeye ve şu görüşünden vazgeçene kadar serbest bırakılmamaya ne kadar da lâyıksın!"

Abdullah b. Abbâs, Atâ, Mücâhid ve İmam Mâlik'ten gelen rivâyetlere göre, hepsi de: "Rasûlullah'tan (s.a.) başka istisnasız herkesin sözü kabul de, red de edilebilir." demişlerdir.

Sonuç:

Kısaca arzetmek gerekirse hadis ehli, fıkhı sözünü ettiğimiz bu temeller üzerine oturtmuşlar, gerek daha önceki nesillerce problem edinilen ve gerekse kendi zamanlarında ortaya çıkan her mesele hakkında:

---

46 Müsle, kulak, burun, erkeklik uzvu... gibi organların kesilmesi suretiyle bedene yapılan işkence demektir. Ebû Hanîfe, kurbanlık develere nişan konulmasını müstehap görür; ancak hayvanı itlafa varacak ölçüde yaralanmasını iyi görmemektedir.(Ç)

i. Ya merfû muttasıl ya da mürsel bir hadis,

ii. Veya sahih ya da hasen ya da itibara elverişli mevkûf bir hadis,

iii. Veya ilk iki büyük halifeye ait bir uygulama,

iv. Veya diğer halifelere, İslâm ülkesinin çeşitli diyarlarında görev yapan kadıların, fetvâ veren fakihlerin hüküm ve görüşlerinden bir şeyler bulmaya çalışmışlardır. Daha olmadıysa,

v. Nassların genel ifadelerinden, îmâ ve iktizâ delâletlerinden istinbât yoluna başvurmuşlar ve böylece meseleye çözüm getirmişlerdir.

Allah Teâlâ, onlara bu şekil üzere sünnetle amel etme yolunu kolaylaştırmıştır.

Hadis ehlinin önemli simaları:

1. Cem ve tedvîn dönemi:

Daha önce bir kısmından söz ettiğimiz hadis ehli içerisinde yeri en büyük, rivâyeti en çok olan, hadis mertebelerini en iyi bilen ve fıkıh bakımından da en derin olan Ahmed b. Hanbel'dir (ö. 241/855). Sonra da İshâk b. Râhûyeh[47] (ö. 238/852) gelir. Fıkhın bu yol üzere tertibi, büyük hacimde hadis ve âsârın derlenmiş olmasını gerekli kılmaktaydı. O kadar ki İmam Ahmed'e sorarlar:

—Kişinin fetvâ verebilmesi için yüzbin hadis bilmesi yeterli midir?

O, hayır diye cevap verir ve beşyüz bine gelindiğinde "Belki..." der. *Gâyetu'l-müntehâ*'da böyle yazmaktadır. Onun bundan maksadı, hadis ehlinin takip ettiği metot üzere fetvâ vermek olmaktadır.[48]

2. Tetkik ve tasnif dönemi:

Allah Teâlâ, cem ve tedvin neslinin arkasından başka bir nesil getirdi. Bunlar, seleflerinin, hadislerin toplanması ve fıkhın ha-

47 Ebû Yâ'kûb İshâk b. İbrahim b. Muhalled b. Râhûyeh el-Hanzalî et-Temîmî: 161 de doğmuş, büyük hadis hâfızı, sika ve takva sahibi bir zattır. Kendisinden İmam Ahmed, Buhârî, Müslim ve daha başkaları rivâyette bulunmuştur. 238/852 de vefat etmiştir.

48 Fetvâ ve ileri sürülen şartları için bkz. İbnu'l-Kayyım, İ'lâmu'l-muvakkı'în, 1/44 vd. (Ç)

dise bina edilmesi işini tamamlamış olduklarını, bu konuda kendilerine bir iş bırakmadıklarını gördüler. Bunun üzerine çalışmalarını başka alana kaydırdılar. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

i. Sadece sahih hadisleri içeren kitaplar oluşturdular.

Zeyd b. Harun, Yahya b. Sa'îd el-Kattân, Ahmed, İshâk ve emsali büyük hadis otoritelerinin sıhhati üzerinde görüşbirliği ettikleri hadisleri bir araya getirmeye çalıştılar.

ii. Ahkâm hadislerini içeren kitaplar hazırladılar.

İslâm ülke ve şehirlerinde yaşamış fukahâ ve ulemânın mezheplerine temel olmuş hadisleri bir araya getirmeyi amaçladılar.

iii. Hadislerin lâyıkı vechile değerlendirilmesine yönelik çalışmalar yaptılar.

iv. Onların rivâyet etmedikleri şâzz[49] ve fâzz hadisleri belirlediler.

v. Bazı hadislerin, ilk nesillerin vakıf olmadıkları yönlerini ortaya çıkardılar; hadisin muttasıllığının, âlî senede sahip oluşunun, fakîhin fakîhten veya hâfızın hâfızdan rivâyeti (müselsel) oluşunun ve benzeri ilmî değeri olan özelliklerinin ortaya çıkarılması gibi.

Tetkik ve tasnîf döneminin önemli simaları:

Bunlar şunlardı: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Abd b. Humeyd (ö. 249/863), Dârimî (ö. 255/869), İbn Mâce (ö. 275/888), Ebû Ya'lâ (ö. 307/919), Tirmizî, Nesâî, Dârakutnî (ö. 385/995), Hâkim (ö. 405/1014), Beyhakî (ö. 458/1066), Hatîb (ö. 463/1070), Deylemî (ö. 509/1115), İbn Abdilber (ö. 463/1070) ve benzerleri.

Bana göre ilimce en derin, tasnifçe en yararlı, ünce en meşhurları aşağı yukarı aynı dönemde yaşayan şu dört zevattır:

1. Ebû Abdillah el-Buhârî:

Bu dört zevatın ilki Ebû Abdillah el-Buhârî'dir (ö. 256/870). Amacı, sahih müstefîz muttasıl hadisleri diğerlerinden ayırmak, fıkhı, sîreti (ahlâk) ve tefsiri onlardan çıkarmaktı. Bu çalışması so-

---

49 Şâzz: Sika bir râvînin, sika râvîlere muhalif rivâyet ettiği hadistir.
Fâzz: Müellifin fâzz hadisten ne kastediğini öğrenemedik. Böyle bir ıstılah kullanılmamaktadır. Kelime manasından hareketle ferd ya da garib hadis karşılığında kullanabilir. (Ç)

nucunda *el-Câmi'u's-Sahîh*'ini tasnif etti. Eserini hazırlarken, ileri sürdüğü şartlara eksiksiz uydu.

Duyduğumuza göre sâlih bir zat, rüyasında Rasûlullah'ı (s.a.) görmüş. Aralarında şöyle bir konuşma geçmiş:

—Niye Muhammed b. İdrîs'in (İmam Şâfiî'nin) kitabıyla uğraşıyor da benim kitabımı bırakıyorsun?

—Yâ Rasûlallah! Senin kitabın nedir?

—Sahîhu'l-Buhârî.

Yeminle söylüyorum ki, bu kitap, şöhret ve hüsnü kabulün zirvesine ulaşmıştır.

2. Müslim en-Nîsâbûrî:

İkincisi, Müslim en-Nîsâbûrî'dir (ö. 264/878). Müslim, kendilerinden sünnet istinbatında bulunulan, muhaddisler arasında sıhhati üzerinde görüşbirliği olan muttasıl merfû hadisleri diğerlerinden ayırmayı amaçlamış, kavranmalarını ve onlardan istinbâtta bulunulmasını kolaylaştırmak istemiştir. Bu arzusunun sonucu olarak güzel bir tertip yapmış ve her hadisin farklı tarîklerini bir yere toplamış, böylece metinler arasındaki farklılıkların, senedler arasındaki ayrılıkların en iyi bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamış, ilk bakışta çelişki arzeden hadislerin arasını bulmuş ve böylece Arap dilini bilen herkesin sünnetten istifadesini mümkün kılmış ve ondan yüzçevirerek başka kaynak arayanlara mazeret bırakmamıştır.

3. Ebû Dâvûd es-Sicistânî:

Üçüncüsü Ebû Dâvûd es-Sicistânî'dir (ö. 275/888). Bunun da himmeti, fukahâ arasında dolaşan ve onlar tarafından delil olarak kullanılan, çeşitli beldelerdeki ulemâca üzerine ahkâm bina edilmiş olan hadisleri[50] toplamaktı. Böylece *Sünen*'ini tasnif etti ve onda sahîh, hasen, leyyin ve amele elverişli hadisleri topladı.

"Ulemânın, terki üzerinde görüşbirliği ettikleri hadisleri kitabıma almadım." diyen Ebû Dâvûd, eserinde zayıf hadis varsa, zayıflığını açıklamış, gizli bir illeti bulunanlara, bu ilimle uğraşanların anlayabileceği bir şekilde işarette bulunmuştur. Her hadisin başına, herhangi bir âlimin o hadisten çıkardığı hükmü, ya da gö-

50 Kısaca ahkâm hadislerini.(Ç)

rüşü başlık olarak koymuştur. İşte bu özelliği sebebiyledir ki, Gazzâlî ve daha başkaları, onun kitabının müctehid için yeterli olduğunu söylemişlerdir.

4. *Ebû Îsâ Tirmizî:*

Dördüncüsü Ebû Îsâ Tirmizî'dir (ö. 279/892). Öyle gözüküyor ki Tirmizî, Buhârî ve Müslim'in açıklama ve müphem bırakma yollarıyla, Ebû Dâvûd'un, her mezhep sahibinin görüşünü içeren hadisleri toplama yolunu beğenmiş ve bu iki yolu birleştirerek, ayrıca sahâbe, tâbiîn ve çeşitli belde fukahâsının görüşlerini eklemiş, bunun sonucunda câmi bir kitap vücuda getirmiştir. Hadis tariklerini güzel bir şekilde ihtisar etmiş; birini zikredip diğerlerine işaretle yetinmiştir. Her hadisin durumunu açıklamış ve onun sahih, hasen, zayıf, ya da münker olduğunu söylemiş, zayıflık yönünü de belirtmiştir. Böylece hadis tâlibinin, neyin ne olduğunun bilincinde olmasını, itibar için elverişli olanlarını, öyle olmayanlarından ayırabilmesini amaçlamıştır. Yine o, hadisin müstefîz ya da garîb olduğunu söylemiş, sahâbe ve çeşitli beldelere mensup fukahanın görüşlerini zikretmiş, râvîlerden isminin bilinmesine ihtiyaç duyulanların isimlerini, künyesinin bilinmesine ihtiyaç duyulanların künyesini zikretmiş, ilim adamları için hiçbir kapalılık bırakmamıştır. Bunun için onun eseri hakkında: "Müctehid için yeterli, mukallid için fazla (muğnî)" denilmiştir.

b) Re'y Ehli ve Özellikleri:

Gerek İmam Mâlik ve Süfyân döneminde ve gerekse daha sonraki dönemlerde şimdiye kadar anlattığımız hadis ehline karşılık bir başka grup daha ortaya çıkmıştır:

Ehl-i re'y.

1. Bunlar (meydana gelsin gelmesin) meselelere dalmaktan çekinmemişler, fetvâ vermekten geri durmamışlar ve dinin, ancak fıkıh üzerine kurulabileceğini söylemişlerdir.

2. Buna karşılık Rasûlullah'ın (s.a.) hadislerini rivâyet etmekten çekinmişler, hele sözün ona isnadından korku duymuşlardır. Hatta Şa'bî, "Hadisin, Rasûlullah'ın (s.a.) berisinde birine nisbet edilmesi bize daha sevimlidir. Şayet onda bir ziyade ya da noksanlık olsa, bu Rasûlullah'ın (s.a.) berisindeki üzerinde kalacak; Rasûlullah'a (s.a.) nisbet edilmemiş olacaktır." demiştir.

İbrahim, kendisine başka hadis bilmez misin diyen birine: "Evet, ama 'Abdullah böyle dedi', 'Alkame şöyle dedi' demek, bana daha sevimli geliyor." diye cevap vermiştir.

İbn Mes'ûd, Rasûlullah'tan (s.a.) bir hadis rivâyet edeceği zaman yüzünün rengi değişir ve: "İşte böyle, ya da buna benzer bir şey buyurdu." derdi.

Hz. Ömer, Ensâr'dan bir grubu Kûfe'ye gönderdiğinde, onlara şöyle demişti:

"Siz, Kûfe'ye, Kur'ân okuyup ağlayan bir topluma varacaksınız. Onlar, 'Muhammed'in ashâbı geldi, Muhammed'in ashâbı geldi!' diyerek size büyük teveccüh gösterecekler ve size gelerek hadis soracaklar. Siz, mümkün mertebe Rasûlullah'tan (s.a.) az hadis rivâyetinde bulunun!"

İbn Avn da şöyle demiştir:

"Şa'bî, kendisine bir şey geldiğinde bir şey söylemekten çekinirdi, İbrahim ise derdi de derdi..."

Bu haberleri Dârimî rivâyet etmiştir.

Ehl-i re'yin hadise az yer vermesinin sebebi:

Onlar için gerekli hadis, fıkıh ve şer'î mesâilin tedvini daha başka bir şekilde oldu. Şöyle ki; bunların sahip oldukları ilim malzemesi arasında, fıkhı, ehl-i hadisin ortaya koyduğu yol üzere istinbata yetecek kadar hadis, sahâbe ve tâbiîn âsârı mevcut değildi. İslâm diyarlarında yetişmiş büyük âlimlerin sözlerini incelemeye tabi tutmak, onları derlemek ve süzgeçten geçirmek gibi bir faaliyet içlerine yatmadı; aksine onları yücelttiler, kendilerini de itham ettiler. İmamlarının en yüce tahkîk mertebesinde olduklarını tereddütsüz kabul ettiler, kalpleri, kendi beldelerindeki âlimlere karşı son derece meyyâldi ve onların üstünlükleri tartışmasızdı. Nitekim Alkame'nin, "Onlar içerisinde Abdullah b. Mes'ûd'dan daha güçlü biri var mıdır?!" sözüyle, Ebû Hanîfe'nin[51]: "İbrahim, Sâlim'den daha fakihtir, sahâbîlik üstünlüğü olmasaydı 'Alkame, Abdullah b. Ömer'den daha fakihtir' derdim. Abdullah ise, o (bildiğin) Abdullah'tır." sözü, bu manayı ifade etmektedir.

51 Nu'mân b. Sâbit b. Zûtî: Kûfe'de 80 senesinde doğdu. Fıkhı, Hammâd b. Ebî Seleme'den aldı. Atâ b. Ebî Rebâh, İbn Ömer'in âzâdlısı Nâfi' gibi pek çok tâbiîn ulemâsından hadis işitti. Ebû Hanîfe, Kûfe'de kumaş tüccarıydı ve muamelelerindeki doğrulukla tanınmıştı. Fıkıhta ve kıyasta imamdı. Büyük bir fıkıh halkası vardı; yetiştirdiği müctehid imamlar sayesinde ünü ve görüşleri dünyanın her tarafına yayıldı. 150/767 senesinde vefat etti. Bu konuda bkz. Ebû Zehra, Ebû Hanîfe.

4. Tabi oldukları imamlarının usûllerinden hareketle, karşılaştıkları meselelere cevap verebilme kudretini sağlayacak üstün zekâ, kavrama gücü ve sürat-i intikâle sahip bulunuyorlardı.

"Her şey, kabiliyeti doğrultusunda kolayca gelişir." sünnetullahı tecelli etmiş, Allah Teâlâ'nın: *"Her fırka, kendi yanındakiyle övünç duymaktadır."*[52] buyruğu yerini bulmuştu.

Ehl-i Re'yin yöntemi: Tahrîc

Re'y ekolü, fıkhı ***tahrîc*** esası üzerine kurmuştur. Bu şöyle olmaktadır: Herkes, tabi olduğu mezhebin sözcüsü durumunda olan, onların görüşlerini en iyi bilen, onların tercihinde en isabetli olan kimsenin[53] kitabını ezberleyecek ve her bir mesele hakkında hükmün gerekçesini düşünecektir. Sonra kendisine bir şey sorulduğunda veya doğrudan kendisinin ihtiyaç duyması halinde, ezberindeki imamlara ait hem adı hem de hükmü konulmuş (tasrîhât) beyanlara bakacak; onlar arasında aradığı cevabı bulursa mesele tamam, bulamazsa o zaman onların sözlerinin genel ifadelerini ele alacak ve onları meselesine tatbik edecek, yahut sözün zımnî bir işâretini arayacak ve cevabı ondan çıkaracaktır. Bu meyanda şu ihtimallerle karşılaşılabilir:

1. Bazı sözlerin îmâ ve iktizâ delâletleri olur ve maksat böylece anlaşılır.

2. Bazen adı ve hükmü konulmuş meselenin benzeri yeni meseleler ortaya çıkar, bunlar da onun hükmüne katılır.

3. Bazen hükmü tasrih edilmiş meselenin illeti tahrîc veya sebr-taksim[54] yoluyla ortaya konulur ve illet benzerliğinden dolayı o hüküm, hükmü tasrih edilmemiş meseleye de verilir.

4. Bazen imamın iki sözü olabilir. Bunların kıyâs-ı iktirânî veya şartî şeklinde terkip edilmesi, meselenin cevabını oluşturabilir.

5. İmamların sözlerinde, örnekle ve bir meseleye tatbikle anlatılmış, fakat efrâdını câmi ağyârını mâni bir tanımla belirtilmemiş bir durumla karşılaşılabilir. Bu vaziyette dilcilere müracaat edilir ve o şeyin zâtî özelliklerini elde etmek, derli toplu bir tanım yapmak, müphemini munzabıt kılmak, müşkilini gidermek için aşırı gayretler (tekellüf) gösterilir.

---

52 Rûm 30/32.

53 Bu genellikle mezheb imamının yakın bir talebesi olur.(Ç)

54 Müellif bunun yerine "sebr-hazf" tabirini kullanıyor. Elimizdeki nüshalarda sebr kelimesi yerine "yüsr" yazılmış, Tashîh hatası olmalıdır.(Ç)

6. Bazen imamların sözleri iki şekilde anlaşılabilir. Bu durumda, iki ihtimalden birini tercih etmek için çaba sarfedilir.

7. Delillerin mesele ile ilgisi kapalı olabilir ve bu durumda açıklamalara gidilir.

8. Bazen tahrîc erbabınca, imamların davranış ve sükûtları...dahi delil olarak kullanılabilir.

İşte bu faaliyetlerin tümü tahrîc olmaktadır. Bunu belirtmek üzere şu ifadeler kullanılır: "Falancanın esaslarına göre tahrîc olunan görüş şudur", "Falanın mezhebine ya da aslına göre şöyle denilir", "Falanın görüşüne göre meselenin cevabı şöyle şöyledir" ve benzeri ifadeler.

Bu tür işleri yapanlara "müctehid fi'l-mezheb" denir. "*Mebsût*'u[55] ezbere bilenler, müctehid olur; rivâyet ilminden hiç haberi olmasa, hatta tek bir hadis bilmese bile o müctehiddir" diyenler, tahrîc esası üzerine olan ictihâdı kastetmektedirler.

Tahrîc, her mezhepte yaygın olarak uygulanmıştır.

Mezheplerin yayılması:

Hangi mezhebin âlimleri meşhur olmuş, kaza ve fetvâ işleri kendilerine tevdi edilmiş, mezhebin görüşlerini içeren kitapları insanlar arasında yayılmış ve mezhebin esasları her yerde öğretilme şansına ulaşmışsa, o mezhep dünyanın her bir yanına yayılmış ve yerleşmiştir, hâlen de yayılmaya devam etmektedir. Hangi mezhebin âlimleri de sönük kalmış, kaza ve fetvâ işlerine getirilmemiş ve insanlar onlara karşı bir rağbet göstermemişse, o mezhep de belli bir süre sonra unutulmaya yüz tutmuş ve zamanla ortadan kaybolmuştur.

4) Hicrî Dördüncü Asır Öncesi ve Sonrası İnsanların Durumu: İnsanlar, sırf taklit üzerinde icmâ etmiş değillerdi:

Bil ki, hicrî dördüncü asırdan önce insanlar, belli bir mezhebi taklit etme üzerinde hemfikir değillerdi. Ebû Tâlip el-Mekkî (ö. 386/996) *Kûtu'l-kulûb* adlı eserinde şöyle demektedir:

55 Hanefî fıkhında, Serahsî (ö.483/1090) tarafından telif edilen ve *Zâhiru'r-rivâye*'yi toplayan otuz cüzlük (on büyük ciltlik) büyük eser.(Ç)

"Kitaplar, mecmualar sonradan ortaya çıkmıştır. Birinci, ikinci asırlarda âlimlerin ictihâdlarıyla hüküm vermek; âlimlerden birinin mezhebine göre fetva vermek, onun görüşlerini kabul edip bir meselede onları nakletmek ve onun mezhebine dayanmak diye bir şey halk arasında mevcut değildi."

Buna ilaveten ben de diyorum ki, ilk iki asırdan sonra tahrîc usûlü ortaya çıkmaya başladı. Ancak dördüncü asırda dahi insanlar, tek bir mezhebe bağlı kalmak, sırf onu taklit etmek, fıkhı sadece o mezhep üzere öğrenmek, sadece o mezhebin görüşünü nakletmek... gibi bir düşünce üzerinde görüşbirliği etmiş değillerdi. Nitekim araştırmalar bunu göstermektedir. Aksine insanlar iki kısımdılar:

a) Halk,

b) Âlimler.

a) Halk: Bunlar, müslümanlar arasında veya müctehidlerin ekserisi arasında ihtilafsız olan, icma edilmiş olan meselelerde sadece şeriat sahibini taklit ediyorlardı. Abdestin alınış şeklini, guslün nasıl yapılacağını, namaz ve zekâtın hükümlerini... vb. atalarından veya memleketlerindeki âlimlerden öğrenmekte idiler. Onlar, bu minval üzere yürüyorlardı. Nadir olan bir olay ortaya çıktığı zaman mezhep tayin etmeksizin hangisi olursa olsun, buldukları müftiye, o olay hakkında fetva sorarlardı.

b) Âlimler: Bunlar da iki kısımdı:

1. Ehl-i hadis: Bunlar sürekli hadisle meşgul olmaları sonucunda, konuyla ilgili bir başka şeye ihtiyaç duymayacak biçimde, bazı fukahaca da amel edilmiş, terki mazur görülmeyecek olan müstefîz ya da sahih hadise sahip olurlardı, veya sahabenin ve tabiînin çoğunluğuna ait, muhalefeti hoş karşılanmayacak güçlü görüşlere ulaşırlardı. Eğer mesele hakkında, naklin tearuzu, tercih imkânının bulunmaması vb. gibi sebeplerle kalbi mutmain kılacak bir şey bulamazlarsa, o zaman daha önce geçmiş olan fukahadan bazılarının görüşlerine başvururlardı. Eğer iki görüş bulurlarsa, bunlardan daha güçlü olanını tercih ederlerdi; görüş sahibinin Medine ya da Kufe ekolünden olması farketmezdi.

2. Ehl-i tahrîc: Bunlar, sarih olarak bulamadıkları şeyleri tahrîc yoluyla çıkaran ve mezhep içerisinde ictihâdda bulunan kimselerdi. Bunlar, imamlarının mezhebine nisbet edilerek anılırlardı. Meselâ, "Falan şâfiîdir, filan hanefîdir..." denilirdi. Görüşlerinin çokça muvafık düşmesi halinde, hadis âlimleri de bu şekilde

belli bir mezhep imamına nisbet edilebilirdi. Nesâî ve Beyhakî'nin Şâfiî mezhebine nisbet edilmeleri gibi. Kaza ve iftâ görevini ancak müctehid olanlar üstlenirdi. Ancak müctehid olan kimseye fakîh denirdi.

Hicrî dördüncü asır sonrası durum:

Bu asırlar geçtikten sonra işler değişti ve başka başka insanlar geldi; bunlar sağa sola saptılar. Birçok yeni durumlar ortaya çıktı. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Cedel ve ilm-i hilâfın ortaya çıkışı:

Gazzâlî'nin[56] anlatışına göre bu şöyle oldu:

Râşid halifeler dönemi sona erince, saltanata dönüşen hilâfet, liyakatsiz ve ictihâd ehliyetine sahip olmayan kimselerin eline geçti. Bunun sonucunda onlar, fukahâdan yararlanma ve her hallerinde onları beraberlerinde bulundurma zorunda kaldılar.

Ulemâdan bir zümre, eski âlimlerin tutumlarını ve özelliklerini korumaya devam etti. Bunlar, dinin özüne sarıldılar, taviz vermediler; arandıkları zaman kaçtılar ve (resmî görevlerden) uzak durdular.[57]

Zamanın insanları, âlimlerin bu üstünlüğünü, yüz vermemelerine rağmen devlet ricali tarafından büyük saygıyla karşılandıklarını gördüler; izzet ve ikbale ulaşmak, bu makamları elde etmek için ilim tahsiline koyuldular.[58] Bunun sonucunda fukahâ, daha önce aranılanlar iken, şimdi arayanlar durumuna düştüler, sultanlardan uzak dururken aziz idiler, şimdi onlara yaklaşmakla zil-

---

56 Huccetu'l-İslâm Ebû Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî: 450 senesinde Tus'da doğdu. İmâmu'l-Haremeyn'den fıkıh okudu ve yükseldi, Şâfiî mezhebinde, fıkıh, cedel, usûl, mantık, hikmet ve felsefe alanlarında üstün bir yere geldi. Mekke'den sonra Bağdâd'a gitti ve orada Nizâmiye Medresesi'nde hocalık yaptı. Çok yönlü, pek çok eser telif etti. Tus'ta 505/1111 senesinde vefat etti.

57 Resmi ideolojiyi tasvip etmek anlamına geldiği için birçokları kadılık görevini kabul etmedi ve hatta bu yüzden işkence görenler oldu.(Ç)

58 Resmî medreselerin açılması haberini duyan Maverâunnehir uleması, şimdiye kadar ilim sırf Allah rızası için tahsil ediliyor ve buna sadece faziletli asîl insanlar talip oluyordu, bundan böyle ise devlet kademelerinde görev almak için bir basamak olarak kullanılacağından ikbâl için, makam için tahsil edilecek, dolayısıyla ilmin bereketi kalmayacak, soylu soysuz herkes medreselere akın edecek... diye ilim adına yas tutmuşlardı.(Ç)

lete düştüler. Tabiî ki Allah'ın yardımını esirgemediği kimseler bundan müstesnâdır.

Daha önceleri bir takım insanlar kelâm ilmine merak sarmışlar ve bu alanda kuru yaş ne buldularsa toplamışlar ve cedel yolunu açmışlardı. Bu, ileri gelenlerin ve sultanların fıkıhta münazaraya, Şâfiî mezhebinin mi yoksa Hanefî mezhebinin mi daha üstün olduğu tartışmalarına merak sarmalarından önce olmuştu. Şimdi ilgi alanı değişmiş ve insanlar artık kelâmı ve diğer ilim dallarını bırakarak fıkha, özellikle de Hanefî ve Şâfiî mezhepleri arasındaki hilâf konularına (ilm-i hilâfa) merak sarmışlardı. Bu arada Mâlik, Süfyân, Ahmed b. Hanbel gibi imamların mezheplerini gözardı etmişlerdi. Onlar bunu yaparken, şeriatın inceliklerini ortaya koymak, mezhebin hükme esas aldığı illetleri tesbit etmek, fetvâ usûlünü düzenlemek ve yerleştirmek gibi bir amacı gerçekleştirdikleri kuruntusunda idiler. Bu alanda pek çok tasnifte bulundular, istinbatlar yaptılar, türlü türlü mücadele yolları ihdas ettiler, kitaplar telif ettiler. Böylece günümüze kadar geldiler. İleriki asırlarda durum nasıl olur, Allah Teâlâ ne takdir buyurur bilemeyiz.

Gazzâlî'nin sözü özetle böyle.[59]

2. *Kör taklidin hâkim oluşu:*

Ortaya çıkan yeni durumlardan biri de taklidin ruhları sarması, hiç hissettirmeden karınca sessizliği ile insanların içlerine işlemesidir. Bunun belli başlı sebepleri şunlardı:

i. Fukahanın birbiriyle dalaşması, aralarında sürekli tartışmaların olması. Birbiriyle sürtüşme halinde olan fukahâdan biri —kim olursa olsun— fetvâ verdiğinde, fetvâsı derhal muhalefet görüyor ve kabul edilmiyordu. Mütekaddimînden birinin konu ile ilgili hükmü ortaya konmadıkça tartışma sürüp gidiyordu.

ii. Kadıların zulmü: Kadıların çoğu zâlim olup, güvenilirliklerini yitirince, halk onlara kuşkuyla bakmaşa başladılar. Verdikleri hükmün kabul görmesi için, ancak daha öncekilerden hüsnü kabul görmüş birine ait bir şey söylemesi gerekir oldu.

iii. İnsanların başlarına geçenlerin cahil olmaları ve halkın ne hadisten ne de tahrîcden anlayan cahil kimselerden fetvâ istemek durumunda kalmaları. Müteahhirîn arasında ulemâ geçinen çoklarının durumu böyledir. Buna İbnu'l-Hümâm ve daha başkala-

---

59 bkz. İhyâ, I, 41-42.(Ç)

rı da dikkat çekmiş bulunuyor. Aynı zamanda, bundan böyle müctehid olmayan kimseler "fakih" diye anılmaktadır.

3. Her dalda aşırılığa kaçılması:

Sonradan ortaya çıkan bir başka tezahür şekli de, insanların her alanda aşırılığa kaçmaları oldu. Bazıları, hadis ricâlinin isimleri, cerh ve ta'dîl mertebelerinin bilinmesi adı altında bir ilim tesis ediyoruz kuruntusuyla yola çıktılar ve sonunda eski yeni tarih adına ne varsa onları topladılar. Bazıları, nadir ve garîb haberleri araştırmada o kadar ileri gitti ki, sonunda nice mevzu haberler eserlere girdi. Kimileri fıkıh usûlü diye işi kîlu kâle boğdu, herkes kendi imamları adına cedel kuralları istinbatında bulundu; yazdı çizdi, sonuna kadar gitti, cevap verdi, araştırdı, tanımlamalara gitti, taksimat yaptı; bazen oldu sözü alabildiğine uzattı, bazen oldu ihtisar etti ve bilmece şekline soktu. Bazıları kalktı ve aklı başında birinin hiç ele alamayacağı olmayacak şeyleri farzetti ve onlarla uğraştı durdu. Kimi ehl-i tahrîcin hatta daha aşağı mertebede olanların sözlerinin bile îmâ ve iktizâ delâletlerini araştırdı ve ilim adına âlim-cahil hiçbir kimsenin kulak vermekten hoşlanamayacağı sözler etti.

Bu sözünü ettiğimiz cedel, hilâf, aşırılık... yüzünden ortaya çıkan fitne, hemen hemen baş olma sevdasıyla ortaya çıkan ilk fitne kadar tehlikeli oldu. İlk fitne sonucunda herkes, kendi adamının hilafete daha lâyık olduğunu iddia etmiş ve onu desteklemişti. Sonunda ısırgan (müstebid) bir saltanat, sağır kör pek çok olay doğmuştu. Sözünü ettiğimiz fitne ise, cehâlet ve kargaşa doğurdu, insanlar arasına ardı arkası kesilmeyen kuşku ve vehim tohumları ekti. Bunun sonrasında nesiller, hep sırf taklit üzere yetiştiler; hakkı bâtıldan, cedeli istinbattan ayıramaz oldular. Artık "fakih" dedin mi, fukahanın sözlerini bir ayırım yapmadan, kuvvetli zayıf demeden ezberlemiş olan, onları sürekli tekrarlayan, yeri geldiğinde avurtlarını doldura doldura onları serdeden... kişi akla geliyordu. Muhaddis deyince de, bütün gücünü çenesine verip sahih zayıf hatta uydurma ayırımı yapmaksızın hadisleri sayıp döken kişi anlaşılır olmuştur.

Tabiî ki ben, istisnasız hepsi böyleydi demek istemiyorum. Çünkü her devirde Allah'ın bu işler için tahsis eylediği seçkin kulları vardır ve olacaktır. Onlar bildikleri yolda giderler ve kendilerine hiç kimse zarar veremez. Sayıca az da olsalar onlar, Allah'ın yeryüzündeki hüccetleridir.

Bu süreç içerisinde gelen her asır bir öncekini aratmış ve sözünü ettiğimiz fitne, giderek daha çok kendisini göstermiş, taklit artmış, insanların güvenilirliği kalmamıştır. İş o hale gelmiş ki artık insanlar, huzuru dinî konulara dalmamakta arar olmuşlar ve *"Biz atalarımızı ·bir din üzerinde bulduk. Biz de onların izlerinden gidicileriz."* der olmuşlardır.

Sitemimiz ancak Allah'adır, yardım istenilecek yegane O'dur, huzur ve güven O'nunladır, tevekkül yalnız O'nadır.

Fasıl: Yanlış Anlaşılan Bazı Konular:

Burada, konuyla ilgili olan ve yanlış anlamalara, ayakların kaymasına, kalemlerin haddi aşmasına sebep olan bazı konulara değinmek uygun düşecektir. Bunları aşağıdaki başlıklar halinde ele alabiliriz:

1) Dört mezhebin taklidi:

Bunlardan biri, tedvin edilmiş ve kitaplara işlenmiş durumda olan dört mezhebin durumu hakkındadır. Ümmet ya da en azından kâhir ekseriyeti, bu mezheplerin taklidinin caiz olduğu konusunda, ta günümüze kadar görüşbirliği halinde olagelmişlerdir. Bunda elbette ki, hiç de gizli olmayan büyük yararlar bulunmaktadır. Özellikle de, himmetlerin gerçekten azaldığı, nefislerin heva ve hevesler peşinde koşar hale geldiği, herkesin kendi görüşünden başkasını beğenmez olduğu günümüzde bu mezheplerin ayrı bir önemi vardır.

İbn Hazm ve taklîdin haram olduğu hakkındaki görüşü:

İbn Hazm[60] (ö. 456/1064): "Taklit haramdır; hiçbir kimsenin, delilsiz Rasûlullah'ın (s.a.) dışında başka birinin görüşünü alması helâl değildir..." der ve şu âyetleri delil olarak kullanır:

"Siz, Rabbiniz tarafından vahyedilene uyun, ondan başka dostlara uymayın."[61]

---

60 İbn Hazm: Endülüs de yetişmiş büyük Zâhirî müctehid ve imamıdır. Fakîh, muhaddis, vezir ve edîb idi. 456/1064 de vefat etmiştir.

61 A'râf 7/3.

"Onlara: 'Allah'ın gönderdiğine uyun' dendiği zaman onlar, 'Biz atalarımızı ne üzere bulduysak ona uyarız' derler."[62]

Taklit etmeyenleri överek şöyle buyurur:

"O kullarımı müjdele ki; sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar. Allah'ın hidayete ilettikleri bunlardır, tam akıllı insanlar da bunlardır."[63]

"Bir şeyde ihtilâfa düşerseniz, eğer Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsanız, onu Allah'a[64] *ve Rasûle döndürün."*[65]

İhtilâf anında çüzümü Kitap ve sünnetin dışında aramak haramdır:

Allah Teâlâ, ihtilâf anında çözümün, Kitap ve sünnet dışında başka yerlerde aranmasını mübah kılmamıştır. Bu durumda, çözümü herhangi birinin görüşünde aramak haram olacaktır; çünkü o, Kitap ve sünnetin dışında bir şeydir.

İbn Hazm'ın diğer delilleri:

i. Ashap ve tâbiînin istisnasız tümü icmâ halinde, herhangi bir kimsenin gerek kendilerinden ve gerekse öncekilerden birinin görüşüne yönelerek tümüyle onu almasını, başka bir şeye bakmamasını caiz görmemişler ve kendileri de böyle bir davranışa girmemişlerdir.

Bu durumda kim İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Şâfiî ya da İmam Ahmed'in görüşlerini tümüyle alır, tabi olduğu imamın görüşlerinden hiçbirini terketmez, başka görüşlere bakmaz, konu hakkında Kitap ve sünnette yer alan nasslara dayanmaz, hep belli bir insanın mezhebi üzerinde saplanır kalırsa, o baştan sona bütün ümmetin icmâına açıkça muhalefet etmiştir. Bu kesindir ve en ufak kuşkuya mahal yoktur. Böyle bir tavır sergileyen kimse, kendisine bir selef bulamayacağı gibi, haklarında hüsnü şehâdette bulunulan ilk üç nesil[66] içerisinde böyle yapmış tek bir insan da bulamaz. Böylece o, mü'minlerin yolundan çıkmış, başka bir mecrâya girmiş olur ki, böyle bir durumdan Allah'a sığınırız.

---

62 Bakara 2/170.

63 Zümer 39/18.

64 Yani kitabına, Rasûle yani hayatında kendisine, ölümünden sonra da sünnetine.(Ç)

65 Nisâ 4/59.

66 *"Hayru ümmetî karnî..."* hadisiyle.(Ç)

ii. Bütün meşhur fakihler, başkalarını taklit etmeyi yasaklamışlardır. Bu durumda onları taklit edenler, bizzat onlara muhalefet etmiş olurlar.

iii. Öbür taraftan bu fakihleri, Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Mes'ûd, İbn Ömer, İbn Abbâs, mü'minlerin annesi Hz. Âişe (r. anhum) gibilerinden üstün kılan ne?! Eğer taklit caiz ise, o zaman bu saydıklarımızdan her birine uymak, diğerlerine uymaktan daha uygun olurdu.

İbn Hazm'ın sözü bitti.

Onun taklidin haram olduğu hakkındaki bu sözleri ancak şu vasıftaki insanlar için geçerli olabilir:

i. Tek bir meselede bile olsa, kendisinde bir tür ictihâd kudreti olan kimse,

ii. Veya Rasûlullah'ın (s.a.) kesin olarak bir şeyi emretmiş ya da yasaklamış olduğunu ve o konuda neshin de bulunmadığını bilen kimse,

Tabiî bu sonuca hadisleri araştırmak, konuyla alâkalı muhalif-muvafık bütün sözleri toplamak ve neshedici bir delilin olmadığına vakıf olmakla, ya da ilimde üstün payeye ulaşmış âlimlerden kâhir bir ekseriyetin öyle düşündüklerini, muhalif durumda olanların ise, kıyâs ya da istinbata tutunduklarını görmesiyle ya da daha başka bir yolla olur.

Böyle bir durumda Rasûlullah'ın (s.a.) hadisine muhalefet etmenin sebebi, ya gizli bir nifak ya da açık bir ahmaklıktan başka bir şey olamaz.

Büyük üstad İzz b. Abdisselâm'ın[67] şu sözleriyle[68] işaret etmek istediği şey işte budur:

"İnsanı hayretten hayrete düşüren şeylerden biri de mukallid fakihlerin tavrıdır. Onlar, imamlarının görüşünün hiçbir şekilde savunulamayacak şekilde zayıf olduğunu anlarlar, buna rağmen, Kitap, sünnet ve sahih kıyasın desteklediği görüşleri terkederler de illâ kendi imamlarının mezhebini büyük bir taassupla taklit

---

67 İzzuddin b. Abdisselâm es-Sâlimî ed-Dımeşkî eş-Şâfiî: "Sultânu'l-ulemâ" lâkaplı büyük imam ve fakihtir. 577 yılında Şam'da doğmuştur. Arap dili, hadis, fıkıh ve usûlde asrının büyük imamlarındandı. Ders okutmuş. fetvâ vermiş, çeşitli teliflerde bulunmuştur. *Kavâidu'l-ahkâm, el-* *ilâ'l-îcâz fî ba'dı envâ'i'l-mecâz, Makâsıdu's-salât* ve yazm lunan daha başka kitapların sahibidir. 660/1262 yılında vefa

68 bkz. Kavâidu'l-ahkâm, 2/135.(Ç)

ederler. Dahası, taklit ettikleri imamı savunarak Kitap ve sünnetin açık delâletini reddetmek için çareler ararlar; uzak sakat teviller yaparlar."

Yine o şöyle demiştir:

"İnsanlar, belli bir insana bağlı olmaksızın ulemadan her önlerine gelene sormakta idiler ve kimse bunu yadırgamazdı. Şu mezhepler ve mutaassıpları ortaya çıkıncaya kadar durum böylece devam etti. Şimdilerde artık kişi, görüşü delillerden uzak olsa bile, imamını —sanki gönderilmiş masum bir peygamber gibi— büyük bir taassupla taklit etmektedir. Bu haktan ayrılma, doğrudan uzaklaşmadır; aklı başında hiçbir kimse böylesi bir duruma razı olamaz."

İmam Ebû Şâme (ö. 665/1207) de şöyle demiştir:

"Fıkıhla uğraşan kimsenin, tek bir imamın mezhebiyle yetinmemesi ve her meselede Kitap ve muhkem sünnetin delâletine en yakın olan görüşün sahih olacağına inanması gerekir. Geçmiş temel ilimleri iyice tahsil etmiş bir kimse için bu, hiç de zor değildir. O taassuptan uzak kalmalı, sonradan ortaya çıkmış hilâf konularına dalmamalıdır. Zira bunlar zamanı öldürmekten, kafayı karıştırmaktan başka bir yarar sağlamaz. İmam Şâfiî'nin, insanlara hem kendisini hem de başkalarını taklit etmeyi yasakladığı sahih olarak bilinmektedir."

İmam Şâfiî'nin talebesi olan el-Müzenî (ö. 264/877), *Muhtasar* adlı eserinin başında şöyle demiştir:

"Bu kitabı, İmam Şâfiî'nin ilminden özetledim." Özetle şöyle diyor: "Faydalanmak isteyenlerin istifadesine yaklaştırdım. Bununla birlikte ben, İmam Şâfiî'nin, gerek kendisinin ve gerekse başkalarının taklid edilmesini yasakladığını, bundan maksadının da, herkesin kendi dini yaşantısında bizzat düşünmesi ve ihtiyatlı davranmasını öğrenmesi olduğunu bildirmek isterim.' (Yani kim İmam Şâfiî'nin ilminden faydalanmak isterse bilsin ki, İmam Şâfiî taklidi yasaklıyor.)

iii. İbn Hazm'ın görüşüne uygun düşen üçüncü tip insan, belli bir fakihi taklit eden ve onun asla yanılmazlığına, her dediğinin behemehal doğru olduğuna inanan, imamının ictihâdına aykırı bir delil ortaya çıksa bile onu terketme düşüncesine asla yer vermeyen avamdan kimselerdir.

Tirmizî'nin rivâyet etmiş olduğu şu hadis bu manayı ifade et-

mektedir: Adiyy b. Hâtim[69] şöyle anlatır: Rasûlullah'ı (s.a.) şu âyeti okurken işittim: *"Onlar din âlimlerini ve rahiplerini Allah'tan gayrı rabler edinmişlerdi."*[70] Sonra şöyle buyurdu: *"Elbette onlar, âlim ve rahiplere tapınmıyorlardı; ancak onlar bir şeyi kendilerine helâl kıldıklarında, onlar da onu kendilerine helâl sayıyorlar; bir şeyi haram kıldıklarında da, onu haram biliyorlardı."*[71]

iv. Dördüncüsü, meselâ bir hanefînin, şâfiî bir fakihten —ya da tersi— fetvâ sormasını caiz görmeyen yahut bir hanefînin namaz kılarken şâfiî bir imama uymasını caiz görmeyen kimsedir. Böyle biri, elbette ki ilk asırların icmâına muhalefet etmiş, sahâbe ve tâbiîne ters düşmüş olur.

İbn Hazm'ın sözüne uygun düşen, sözünü ettiğimiz evsaftaki kimseler olup, Hz. Peygamber'in (s.a.) buyruğundan başka herhangi bir kimseyi, itaat edilmesi şart olan kimse kabul etmeyen, ancak Allah ve Rasûlünün helâl bildiklerini helâl sayıp, haram kıldıkların haram kabul eden, fakat doğrudan doğruya Hz. Peygamber efendimizin sözlerini, davranışlarını bilemediğinden, farklı hadislerin arasını telif edecek veya o sözlerden istinbatla meselelere çözüm bulacak gücü taşımadığından, sâlih ve kâmil bir âlimin eteğine yapışan, bu âlimin de doğru söylediğine ve meseleyi açıklarken onun, peygamberin sünnetine bağlı ve sadece onu dile getiren biri olduğuna inanan, o âlimin görüş ve düşüncesinin doğru olmadığını anladığı an hiçbir tartışma ve inada sapmadan derhal onun eteğini bırakacak olan kimse değildir. Böyle bir insanı kim ve nasıl kötüleyecek, sünnete aykırı kabul edecektir!

Kaldı ki fetva isteme ve fetva verme işinin, Hz. Peygamber (s.a.) döneminden başlayarak kesintisiz devam ettiğini herkes bilir. Daima bir tek kimseden fetva alan kimse ile bazen bir âlimden, bazen da başka bir âlimden fetva alan, düşüncesi duru, niyeti sağlam, sadece şeriata bağlanmayı amaçlayan kişi arasında hiçbir fark olmadığı herkesin malumudur. Bu nasıl caiz olmaz ve neden caiz olmasın? Biz hiçbir müctehid hakkında, Allah'ın ona gökten fı-

69 Adiyy b. Hâtim et-Tâî: Kadri büyük, cömert ve cesur sahâbîlerdendi İslâm öncesi ve sonrası Tay kabilesinin reisiydi. Mürtedlerle yapılan savaşlarda önemli yararlılıklar göstermiş, Irak fethine iştirak etmiş ve Kûfe'ye yerleşmiştir. Cemel ve Sıffîn savaşlarında Hz. Ali'nin yanında yer almıştı. Muhtâru's-Sekafî zamanında, 68/687 senesinde yüz yaşının üzerinde iken ölmüştü.(Ç)

70 Tevbe 9/31.

71 bkz. İbn Kesîr, 2/348.

kıh indirdiğine, bizim ona itaatimizin vacip, onun da masum olduğuna inanmamızı gerektiren bir durum yoktur. Eğer biz ona uyuyorsak bu, sadece onun Allah'ın kitabını ve Hz. Peygamber'in (s.a.) sünnetini iyi bilen bir âlim olduğuna inandığımız içindir.

İşte böyle bir müctehidin görüşü (fetvası) mutlaka şu ihtimallerden birini taşımaktadır:

i. Ya, kitap ve sünnetin açık ifadesine dayanmaktadır,

ii. Ya bir tür ictihad yolu ile Kitap ve sünnetten çıkarılmıştır.

iii. Veya karinelere dayanarak hükmün falanca illete bağlı olduğunu anlamış ve kalbi buna iyice yatmıştır. Aralarındaki illet birliğinden hareketle hakkında nass bulunmayanı, hakkında nass bulunana kıyas etmiştir.

Bu durumda o sanki, "Ben bundan, Hz. Peygamber'in (s.a.), 'Bu illetin bulunduğu her yerde hüküm şöyle olacak,' buyurduğunu anlıyorum" demektedir. Böylece kıyaslanacak mesele de bu genel ve küllî esas içine girmektedir ve bu da, sonuçta Hz. Peygamber'e (s.a.) dayandırılmaktadır. Ancak bu nisbette zan vardır. Eğer böyle olmasaydı, hiçbir mü'min hiçbir müctehidi taklit etmez ve ona bağlanmazdı.

Bu durumda, elimize Allah Teâla'nın, kendisine itaat edilmesini bize farz kıldığı günahsız, hatasız Hz. Peygamber'in (s.a.) güvenilir bir yolla sağlam bir hadisi geçerse, o hadis de bu müctehidin veya imamın fetvasına, görüşüne aykırı ise, biz, bu hadise aldırmadan hâlâ o tahmin ve zanna dayalı mezhebe bağlı kalmakta ısrar edersek, bizden daha hatalı yol seçen kim olabilir ve yarın kıyamet gününde Allah'ın huzurunda ne mazeret ileri sürebiliriz?

2) Tahrîc ile hadisin araştırılması işleminin bir arada yürütülmesi:

Hem fukahanın görüşleri üzerine yapılan tahrîcin, hem de hadis lâfzının araştırılmasının dinde çok sağlam esasları vardır. Muhakkik âlimler öteden beri her iki metodu da kullanagelmişlerdir. Kimi şunu az kullanmış, bunu çok; kimi de tersine şunu çok kullanmış bunu az; ama her ikisine de yer vermişlerdir. Bu itibarla bu önemli iki esastan her birinin tümden ihmal edilmesi —her iki ekolün genelde yaptığı gibi— uygun değildir. Yapılması gereken, bunlardan her birinin diğerine uygunluğunun araştırılması ve ortaya konulması, her birindeki eksikliğin diğeri vasıtasıyla te-

lafi edilmesidir. ***Hasan el-Basrî***'nin (ö. 110/728): "Kendisinden başka ilâh olmayana yemin ederim ki sizin sünnetiniz, ifrat ve tefritin ortasındadır." şeklindeki sözünün ifade ettiği mana budur. Bu itibarla ehl-i hadisten olanın, tercih etmiş olduğu ve benimsediği şeyi, tâbiînden olan müctehidlerin görüşlerine vurması; ehl-i tahrîcden olanın da, sarîh ve sahih olan sünnete muhalif düşmemesini temin edecek hadisler bulması ve onlara dayanması, mümkün mertebe hakkında hadis ya da eser bulunan bir konuda kendi re'yi ile görüş ileri sürmekten kaçınması uygun olur.

Hadisçi, en ufak şüpheden dolayı hadisi reddetmemelidir:

Ehl-i hadisten biri, Şâri'ce belirtilmemiş, fakat muhaddislerce sağlam bir şekilde konulmuş kâidelere riayette aşırılık göstererek, en ufak şaibeden dolayı —mürsellik ya da inkıtâ şüphesi taşıması gibi— her önüne gelen hadisi ya da sahih kıyası reddetmemelidir. Nitekim ***İbn Hazm*** (ö. 456/1064) böyle yapmış ve Buhârî'nin rivâyetinde ınkıtâ şaibesi gördüğü için çalgı âletlerinin haramlığını bildiren hadisi reddetmiştir. Kaldı ki hadis, haddizatında muttasıl ve sahihtir. Oysa ki böyle bir tavır ancak teâruz halinde gösterilmelidir. Onların, "Falan, filancanın hadisini başkalarından daha iyi bilir" deyip, onun hadisini diğerlerine tercih etmeleri, icabında diğerinde tercihi gerektirecek belki bin yönün bulunuşuna bakmamaları da böyledir.

Rivâyet esnasında, râvîlerin büyük çoğunluğu esas manaya önem verirler; Arap dili mütehassıslarının dikkate aldıkları inceliklere pek bakmazlardı. Bu durumda ehl-i hadisin, hadis metninde yer alan fâ, vâv gibi harfleri, lâfızların takdim ve tehirlerini dikkate alarak hüküm çıkarmaya çalışması aşırılıktır. Çoğu kez, diğer râvî aynı olayı anlatır ve icabında değişik lâfızlar kullanır. Doğrusu, râvînin rivâyetinde kullandığı ifadelerin, zahirde Rasûlullah'ın (s.a.) sözü olduğu kabul edilir; ancak başka bir hadis ya da delil çıkarsa, o zaman onların sonucunun da dikkate alınması gerekir.

Ehl-i tahrîcden olanlar, imamlarının sözünden anlaşılmayacak sonuçlar çıkarmamalıdır:

Ehl-i tahrîcden olanlar da, bizzat imamlarının sözlerinden doğrudan anlaşılmayan, ehl-i örfün ve dil bilginlerinin de anlama-

yacağı sonuçlar çıkarmamalıdır. Kezâ ehl-i vücûhun üzerinde ihtilâf ettikleri, görüşlerin çelişir halde olduğu konularda tahrîc-i menât ya da bir meseleye, nazîrinin hamli esası üzerine hüküm binasında bulunmamalıdır. Çünkü bu gibi konularda şayet imamlarına o meseleyi sorma imkânı olsaydı, belki de nazîri, nazîr üzerine bir mâni'den dolayı hamletmiş olduklarını söyleyeceklerdi, belki de tahrîc işlemini yapan kimsenin ulaştığı illetten başka bir illet zikredeceklerdi. Bütün bu ihtimallere rağmen onların sözlerinden anlaşılmayacak sonuçlar çıkarmak doğru olmaz. Zaten tahrîcin caiz olması, müctehidin taklidi anlamına geldiğindendir. Bu da, ancak onların sözlerinden anlaşılır bir sonuç olması halinde tam olur.

Hadise riâyet daha önemlidir:

Yine ehl-i tahrîcden olan kimselerin, sıhhati üzerinde hadis bilginlerinin mutabakat halinde oldukları bir hadis ya da eseri, kendisinin ya da imamlarının ortaya koymuş oldukları kurala uymuyor gerekçesiyle reddetmesi doğru olmaz. Musarrât[72] hadisinin reddi, zevi'l-kurbâ hissesinin düşürülmesi böyledir. Çünkü hadise riâyet, tahric olunan o kurala riâyetten daha önemlidir. İmam Şâfiî, şu sözüyle işte bu manaya işaret etmektedir: "İleri sürdüğüm her görüş, ya da ortaya koyduğum her asıl, eğer Rasûlullah'tan (s.a.) gelen bir hadise muhalif düşmüşse; söz Rasûlullah'ın (s.a.) sözüdür; siz onu alın."

3) İctihâd: Şer'î hükümlerin elde edilmesi için Kitap ve sünnetin araştırılması:

Bu iş, çeşitli mertebeler halindedir:

a) Mutlak (tam) ictihâd:

Bunun en yüksek mertebesi, kişinin kendisinde oluşan ahkâm bilgisi sayesinde, bilfiil, ya da ona yakın bir güçte olaylar hakkında fetvâ talebinde bulunanların cevaplarını çoğu kez karşılayabilecek bir yeteneğe sahip olması yoluyla olur ve buna *"ictihâd"* adı verilir.

72 Sütlü gözükmesi için birkaç gün sağılmadan sütü memesinde biriktirilip satılan hayvana *"musarrât"* denilmektedir. Rasûlullah (s.a.) bunu yasaklamış ve alıcıyı muhayyer kılmıştır: İsterse o bedelle hayvanı alacaktır, isterse üç gün içinde yanında bir sâ' hurma ile birlikte hayvanı iade edecektir.(Ç)

İctihad melekesinin oluşması:

İctihâd melekesi şu şekillerde oluşur:

i. Rivâyetlerin toplanması, şâzz-fâzz her türlü hadis üzerinde durulması ve imâl-i fikir edilmesi yoluyla oluşur. Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel buna işarette bulunmuştur. Tabiî ki bunu yapan kimsenin, akılca yeterli, dili ve sözün ne zaman ne manaya geldiğini bilen, muhtelif rivâyetler arasını cemetmek sûretiyle selefe ait âsâr hakkında, istidlâl yolları ve bunların tertibi konusunda bilgi sahibi olan biri olması şarttır.

ii. Fıkıh imamlarından birinin mezhebi üzere tahrîc yollarını sağlam bir şekilde kullanabilmekle olur. Tabiî ki bunun için de, görüşünün icmâ'a muhalif düşmediğini bilebilecek kadar sünen ve âsâr bilgisine sahip olması şart olacaktır.

Bu ikincisi, ashâb-ı tahrîcin takip ettiği yoldur. Bu iki yolun ortası şöyle olur:

Kişi, fıkhın, üzerinde icmâ olan temel meseleleriyle ilgili konularını tafsîlî delilleriyle öğrenilebilecek kadar Kur'ân ve sünnet bilgisi edinir. Bazı ictihâdî meselelere dair delillerinden hareketle sonuçlara ulaşır, görüşler arasında tercihler yapar, tahrîcleri eleştirir ve sağlamlarını zayıflarından ayırma bilgi ve becerisine ulaşır.

b) Kısmî ictihâd (mezhepte müctehid):

Kişi, mutlak müctehid için gerekli olan ictihâd şartlarına ulaşamaması halinde, iki mezhepten seçime (*telfîk*) gidebilir. Bunun şu şartları vardır:

i. O mezheplerin delillerini bilecektir,

ii. Telfik sonucu ulaştığı görüşü, mutlak müctehidin ictihâdı alanına girmeyecektir,

iii. Kadının hükmünün kabul edilmediği, müftîlerin fetvâsının carî olmadığı konulardan olmayacaktır.

Bu mertebedeki bir kimse, sahih olmadığını anlaması halinde, kendinden öncekiler tarafından yapılmış bazı tahrîcleri terkedebilir.

Bunun içindir ki, mutlak müctehidlik iddiasında bulunmayan pek çok ulemâ, öteden beri tasniflerde bulunmuşlar, düzenlemeler yapmışlar, tahrîclere gitmişler, tercîhler yapmışlardır.

Madem ki çoğunluk ulemâya göre ictihâd tecezzî kabul eder[73], tahrîc bölünür, madem ki bunlar sonucunda elde edilmek istenilen zan ölçüsünde bir bilgidir ve yükümlülük tümüyle zan derecesindeki bilgi üzerine kuruludur, o halde mutlak ictihâd derecesine ulaşmamış bir fakihin (mezhepte müctehidin) mezhepler arasında seçmede bulunmasına mani ne olacaktır?![74]

c) Halkın durumu: Müftînin fetvâsı:

Daha aşağı mertebede bulunanlara gelince, bunların her zaman için karşılaşılan konularla ilgili mezhepleri, hocalarından, atalarından ve kendi hemşehrilerinden oralarda tabi olunan mezheplere dair öğrenegeldikleri şeylerdir. Nadir olaylar hakkında ise, müftînin vereceği fetvâlar; mahkeme davalarında da kadının vereceği hükümler esastır. Eski yeni her mezhepden olan muhakkik âlimleri hep bu anlayış üzere bulmuşuzdur. Mezhep imamlarının tâbilerine öğütledikleri tavır da budur.

Delilsiz mezhebe tabi olma:

el-Yevâkît ve'l-cevâhir'de nakledilir:

Ebû Hanîfe'nin (r.a.) şöyle dediği rivâyet edilir:

"Delilimi bilmeyen bir kimsenin, benim sözüme dayanarak fetvâ vermesi doğru olmaz."

O —Allah kendisinden razı olsun—, bir fetvâ verdiğinde şöyle derdi:

"Bu, Nu'mân b. Sâbit'in (kendisini kastediyor) görüşüdür. Bu bizim ulaşabildiğimiz en güzel sonuçtur. Kim, bundan daha güzel bir sonuca ulaşırsa, elbette ki ona uymak daha isabetli olacaktır."

İmam Mâlik (r.a.) şöyle derdi:

---

73 Yani ictihâdın bir bütün olarak var ya da yok olacağı, parçalanma kabul etmeyeceği tartışmalı olmakla birlikte cumhur, parçalanabileceği görüşündedir.(Ç)

74 Usûl, kat'î esaslar üzerine kuruludur. Furû ise zan yani yüzde yüz kat'î olmayan, fakat yüzde ellinin üzerinde bir kesinlik arzeden bilgi üzerine kuruludur. Aksi takdirde dinin yaşanması imkânsız bir hal alır, haklar zayi olur. Yüzde ellinin üzerinde bir nisbet arzeden bir bilgi bir hüküm ifade ettiğine, ictihâdın bölünebileceği de ilke olarak kabul edildiğine göre, mezhepte müctehid olanların ulaşacakları neticeler de bir anlam ifade eder; buna bir mani yoktur.(Ç)

"Rasûlullah'tan (s.a.) başka istisnasız herkesin sözü kabul de, red de edilebilir."

Hâkim ve Beyhakî, İmam Şâfiî'den (r.a.) şöyle dediğini nakletmişlerdir:

"Hadis sahih olduğu zaman, benim mezhebim odur." Başka bir rivâyet de: "Benim sözümün, hadise ters düştüğünü görürseniz, siz hadisle amel edin ve benim sözümü duvara çalın." demiştir.

Müzenî'ye[75] bir gün: "Ey İbrahim! Her dediğime uymaya kalkma. Kendini de hesaba katarak o konuyu araştır; çünkü bu dindir (sorumluluk ister)." demiştir.

O —Allah kendisinden razı olsun— şöyle derdi:

"Rasûlullah'tan (s.a.) başka —kalabalık da olsalar— ne insanların görüşü, ne kıyas ne de bir başka şey hakkında herhangi bir delil vardır. Allah'a ve Rasûlüne teslimiyetle itaattan başka bir şey yoktur."

İmam Ahmed b. Hanbel (r.a.) şöyle derdi:

"Allah ve Rasûlünün yanında hiçbir kimsenin sözünün değeri olamaz."

Yine o, bir adama şöyle demiştir:

"Ne beni, ne Mâlik'i ne Evzâ'î'yi ne Neha'î'yi ne de bir başkasını taklit et! Hükümleri, onların aldığı yerden; Kitap ve sünnetten al!"

Ulemânın görüşleri bilinmeden fetvâ vermek doğru olmaz:

Herhangi bir kimsenin, şer'î meseleler konusunda ulemânın görüşlerini, onların yaklaşımlarını iyice bilmeden fetvâ vermeye kalkışması doğru olmaz. Bir kimseye bir soru sorulsa, o kişi mezheplerine tabi olunan âlimlerin o konu üzerinde görüşbirliği halinde olduklarını bilse, bu durumda "Bu caizdir" ya da "caiz değildir" demesinde bir sakınca olmaz ve sözü, bir tür nakil sayılır. Eğer mesele, ulemâ arasında ihtilâflı bulunuyor ise, bu durumda da,

75 Ebû İbrahim İsmail b. Yahyâ el-Müzenî el-Mısrî: 175 yılında doğmuş, ilim tahsil etmiş, hadis rivâyetinde bulunmuştur. İmam Şâfiî, Mısır'a gelince ondan fıkıh almıştır. Âlim, zâhid ve münâzaracı biriydi. İmam Şâfiî onun hakkında: "Müzenî, benim mezhebimin yardımcısıdır." derdi. Şâfiî, mezhebine temel teşkil eden eserleri vardır. 264/877 yılında vefat etmiştir.

"Bu, falan âlimin görüşüne göre caizdir", "Falanın görüşüne göre caiz değildir." diyebilir, fakat, delilini bilmeden onlardan birinin görüşünü tercih ederek cevap vermeye kalkışamaz.

Ebû Yûsuf, Züfer[76] ve daha başkaları şöyle demişlerdir:

"Bir kimsenin, nereden aldığımızı bilmeden, bizim görüşlerimizle fetvâ vermeye kalkışması caiz olmaz."

Ebû Yûsuf'un oğlu Isâm'a, "Sen, Ebû Hanîfe'ye çokça muhalefette bulunuyorsun." dediklerinde o, şöyle cevap vermiştir:

"Çünkü Ebû Hanîfe, bize nasip olmayan çok üstün bir anlayışa sahipti. Bu anlayışıyla bizim anlayamadığımız şeyleri anlamıştı. Bu itibarla anlamadıkça, onun görüşleriyle fetvâ vermemiz bize caiz olmaz."

Muhammed b. el-Hasan'a (ö. 189/805), bir kimsenin fetvâ vermesi kendisine ne zaman helâl olur diye soruldu. O:

"Doğruları, hatalarından daha çok olduğu zaman." diye cevap verdi.

Belh fakihlerinden Ebû Bekir el-İskâf'a şöyle sorarlar:

"Bir belde de bir âlim olsa ve ondan daha bilgili başka kimse olmasa, bu âlim fetvâ vermemezlik edebilir mi?" O, bu soruya:

"Eğer ictihâd ehlinden ise, hayır edemez." diye cevap verir.

"İctihâd ehlinden nasıl olur?" diye sorarlar,

"Meselelerin yönlerini (izah tarzlarını, gerekçelerini) bilmesi, kendilerine muhalefet etmeleri halinde akranıyla meseleyi tartışabilecek güçte olmasıyla olur." diye cevap verir. Denildiğine göre, ictihâd için gerekli şartların en alt seviyesi, *Mebsût*'un[77] ezbere bilinmesidir.[78]

el-Bahru'r-râik'te, Ebu'l-Leys'in şöyle dediği nakledilir:

Ebû Nasr'a[79] şöyle bir soru sordular: "Senin yanında dört ki-

---

76 Züfer b. el-Hüzeyl: Hanefî mezhebinin dördüncü büyük fakihidir. Ehl-i hadisten iken fıkıh tarafı galebe çalmıştır. Basra kadılığı yapmış ve orada 158/775 yılında ölmştür. (Ç)

77 Serahsî'nin otuz cüzlük, hanefî mezhebine ait *Zâhiru'r-rivâye* kitaplarının muhtevasını içinde toplayan büyük eser.(Ç)

78 el-Yevâkît ve'l-cevâhir'den alınan nakil burada bitti.

79 Ebû Nasr Abudusseyyid b. Muhammed: İbnu's-Sabbâğ diye meşhurdur, *eş-Şâmil ve'l-kâmil, Uddetu'l-âlim ve't-tarîku's-sâlim, Kifâyetu's-sâil, el-Fetâvâ* gibi eserleri vardır. Devrinde şâfiîlerin en büyüğü idi. 477/1084 yılında vefat etmiştir.

tap yani İbrahim b. Rüstüm'ün kitabı, Hassâf'ın *Edebu'l-kâdî*'si, *Kitâbu'l-Mücerred* ve *Kitâbu'n-Nevâdir* —Hişâm rivâyetiyle— bulunsa, bunlardan fetvâ vermek caiz olur mu? Zira bu kitaplar sence makbuldür."

Ebû Nasr'ın cevabı şöyle oldu:

"Mezhebimizden sahih olarak nakledilenler bizce makbul ve memnuniyeti mucip birer ilimdir. Fakat fetvâ konusuna gelince, ben bir kimsenin anlamadığı bir şeyle fetvâ vermesini ve halkın vebalini yüklenmesini doğru bulmam. Eğer mezhebimizden olduğu meşhur ve mevsuk olup, âlimlerimizden apaçık bir şekilde nakledilmiş meselelerden olursa, meydana gelen olayların hükümleri için onlara itimat etmenin kendim için caiz olduğunu umarım."

Yine aynı kitapta şöyle yazmaktadır:

"Bir kimse hacamat olsa[80] veya gıybet etse ve bunun orucunu bozduğunu zannetse, sonra da yese içse; eğer bir fakîhe sormamış, kendisine de ilgili haber (hadis) ulaşmamışsa, bu durumda o kişiye keffâret gerekir. Çünkü bu, İslâm diyarında mazeret sayılmayacak türden bir bilgisizliktir.[81] Ama bir fakîhe danışmış ve o da, kan aldırmanın ya da gıybet etmenin orucu bozacağına dair fetvâ vermişse, o zaman keffâret gerekmez. Çünkü halktan olan kimseye (âmmî) gerekli olan, fetvâsına itimat ettiği âlime uymasıdır. Bu durumda o, —her ne kadar müftî, fetvâsında hatalı ise de— yaptığını fetvâya dayandırdığı için mazur olur.

Bir müftîye sormamış fakat kendisine ilgili haber yani Rasûlullah'ın (s.a.): *"Kan alanın da, kan aldıranın da orucu bozulur."*[82]; *"Gıybet, orucu bozar."*[83] şeklindeki hadisleri ulaşmışsa, eğer bu durumda nesh olup olmadığını, ya da tevilinin nasıl olduğunu bilmiyor idiyse ve buna rağmen orucunu bozmuşsa ikisine (yani İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e) göre yine keffâret gerekmez. Çünkü hadisin zâhiriyle amel edilmesi ilke olarak gereklidir. Ebû Yûsuf ise farklı düşünmektedir. Çünkü halktan birinin (âmmî) nâsih ve mensûhu bilemeyeceği için doğrudan hadisle amel etme salahiyeti yoktur.

---

80 Yani bir tür kan aldırsa.(Ç)

81 İslâm ülkesinde, şer'î hükümler genelde herkesçe biliniyor kabul edilir.(Ç)

82 Buhârî, Savm, 32; Ebû Dâvûd, Savm, 28.

83 bkz. İhyâ, 1/234.

Şehvetle bir kadını tutsa, ya da öpse ya da gözlerine sürme çekse ve sonra bu, orucu bozdu zannıyla yese içse, bu durumda da kendisine keffâret lâzım gelir. Ancak bir müftîye sormuş ve o da, kendisine bozacağı doğrultusunda fetvâ vermişse, ya da ilgili haber kendisine ulaşmışsa o zaman keffâret gerekmez.

Zevâlden önce oruca niyet etse, sonra o orucu bozsa, Ebû Hanîfe'ye göre keffâret gerekmez. Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre ise gerekir. *Muhît* adlı eserde böyle yazmaktadır. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, halktan birinin (âmmî) mezhebi, müftînin fetvâsıdır."

Yine aynı eserde, geçmiş namazların kazası konusunda şöyle denmektedir: Eğer kişi, belli bir mezhebi olmayan halktan biriyse, onun mezhebi müftîsinin fetvâsıdır. Nitekim bunu böylece belirtmişlerdir. Eğer hanefî bir müftî fetvâ vermişse, ikindi ve akşam namazlarını iade eder; şâfiî bir müftî fetvâ vermişse, onları iade etmez.[84] Kişinin kendi görüşü dikkate alınmaz. Eğer bir müftîye sormaz ya da tesadüfen bir müctehidin görüşü üzere sahih olacak şekilde hareket ederse, bu, kendisi için yeterli olur ve iade etmesi gerekmez.

İbnu's-Salâh şöyle demiştir:

"Şâfiîlerden biri, mezhebine ters düşen bir hadis bulursa bakar: Eğer kendisinde mutlak ictihâd için gerekli şartlar tam olarak bulunuyorsa, yahut sadece o konuda ya da o meselede ictihâd ehliyetine sahip ise, o takdirde kendisi o hadisle müstakil olarak amel edebilir. Eğer saydığımız bu şartları taşımıyor, araştırması ve mahalefet için doyurucu bir cevap bulamaması sonucunda hadise mahalefet etmek de kendisine ağır geliyorsa, eğer o hadisle İmam Şâfiî'den başka müstakil bir imam amel etmiş ise, onunla amel edebilir. Bu, o konuda imamının mezhebini terketmiş olması için bir mazeret sayılır.

İmam Nevevî[85], İbnu's-Salâh'ın bu sözünü güzel bulmuş ve ona katılmıştır.

---

84 Tertibe riayet hanefîlere göre gerekli, şâfiîlere göre gerekli değildir. Bu durumda sahib-i tertip bir kimse ikindi namazını geçirmiş olduğunu unutarak akşam namazını kılsa, sonra ikindiyi kaza etse, her ikisini de iade etmesi gerekir. Şâfiîlere göre ise bir şey gerekmez.(Ç)

85 Muhyiddin Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî: Şâfiî mezhebine mensup büyük müctehidlerden biridir. *Muhtasaru'ş-Şerhu'l-kebîr*'in muhtasarı olan *er-Ravza, el-Mecmû'* gibi pek çok ve hacimli eserlerin müellifidir. 676/1277 yılında vefat etmiştir.

4) Fukahâ ihtilâfları:

Fukahâ arasında meydana gelen görüş ayrılıkları —özellikle de sahâbeye ait her iki tarafı da destekleyen görüşlerin bulunduğu teşrîk tekbirleri, bayram tekbirleri, ihramlı iken nikâh, İbn Abbâs'ın ve İbn Mes'ûd'un teşehhüdleri, besmele ve âmîn sözcüklerini içten okuma, ikameti tek ya da çift yapma ve benzeri meselelerdeki gibi olanlar—, sadece iki görüşten birini tercih esasına dayanmaktadır. Selef, aslî meşrûiyet konusunda ihtilâf etmemişlerdi, onların ihtilâfları sadece iki şeyden hangisinin daha uygun olduğuna dairdi. Bunun bir benzeri de, kırâat imamlarının kırâat şekilleri üzerinde ihtilâflarıdır.

Sahâbe, hepsi de hidayet üzere olmakla birlikte, farklı görüşlere sahipti:

İmamlar, ihtilâflı konularda çoğu kez, sahâbeyi örnek gösteriyorlar ve onların hidayet üzere olmalarına rağmen farklı görüşlere sahip bulunduklarını ifade ediyorlar, görüşlerini bu şekilde izah ediyorlardı. Bu ilkeden hareketle, ulemâ, ictihâdî konularda verilmiş farklı fetvâları geçerli kabul edegelmişlerdi. Aynı şekilde kadıların hükümlerini saygıyla karşılamışlar ve bazı kereler kendi görüşleri aksine amel etikleri dahi olmuştu. Mezhep imamlarının bu gibi konularda kendi görüşlerini beyan ettikten sonra konunun ihtilâflı olduğunu belirttiklerini ve sonra "Bu daha ihtiyatlıdır, tercihe şayan olan görüş budur, bu bana daha sevimli gelmektedir..." dediklerini, "Bize ulaşmış olan budur." gibi ifadeler kullandıklarını görürsünüz. Bu kabilden örnekler *Mebsût*'ta ve İmam Muhammed'in eserlerinde, İmam Şâfiî'nin sözlerinde çokça görülür.

Hilâf konuları müctehid imamlardan sonra kuvvet kazanmıştır:

Bunların arkasından gelen nesil, ulemânın sözlerine kapandılar, hilâf konularını körüklediler, sadece imamlarının tercih etmiş oldukları görüşlere sarıldılar, seleften rivâyet edilen görüşler arasından sırf kendi imamlarının mezhebini destekleyenlere itibar ettiler, imamlarının görüşleri dışına asla çıkmadılar. Bu tutum:

i. Ya cibillî bir özellikten kaynaklanıyordu. Zira her insan, yaratılış itibarıyla giyim kuşam ve yiyecek çeşitleri dahil olmak üzere her konuda kendi imamlarının ve mensup olduğu kavmin tercihlerine meyleder.

ii. Ya da delili dikkate almadan kaynaklanan bir tavrın sonucu oluyordu. Benzeri sebepler yüzünden de olabilirdi.

Bazıları bunun dinî bir taassuptan dolayı olduğunu zannetmişlerdir ki, haşa onları böyle bir durumdan tenzih ederiz.

Sahâbenin, şer'î hükümler hakkındaki ihtilâfı çoktur:

Sahâbe, tâbiîn ve onları takip eden nesiller arasında besmeleyi okuyan vardı, okumayan vardı; onu açıktan okuyan vardı, içinden okuyan vardı; içlerinden sabah namazında kunut okuyanlar vardı, kunut okumayanlar vardı; kan aldırma (hacamat olma), burun kanama ve kusma sebebiyle abdest alanlar vardı, bunlar sebebiyle abdest almayanlar vardı; cinsel organa el değdirmekten, şehvetle kadına dokunmaktan dolayı abdest alanlar vardı, bunlar sebebiyle abdest almayanlar vardı; ateşte pişmiş bir yemeği yemek sebebiyle abdest alanlar vardı, bu sebeple abdest almayanlar vardı; deve eti yemeden dolayı abdest alanlar vardı, bu yüzden abdest almayanlar vardı.

İmamların ihtilâfı kör taassup değildi:

Bütün bunlara rağmen onlar, birbirleri arkasında namaz kılarlardı. Meselâ Ebû Hanîfe ve talebeleri, İmam Şâfiî ve daha başkaları Mâlikî olan Medine imamlarının arkasında namaz kılarlardı. Onların namazda besmeleyi —gizli ya da aşikâr— hiç okumamaları, arkalarında namaz kılmalarına mani teşkil etmezdi.

Harun Reşîd, kan aldırmış ve imam olarak namaz kıldırmıştı. İmam Ebû Yûsuf o halde onun arkasında namaz kılmış, iade etmemişti.

İmam Ahmed b. Hanbel, burun kanamasından ve kan aldırmadan dolayı abdest almanın gereğine inanırdı. Kendisine: "İmamın bir yeri kanasa ve abdest almasa, arkasında namaz kılar mısın?" dediler. O cevabında: "İmam Mâlik ve Sa'îd b. el-Müsseyyeb'in arkasında nasıl namaz kılmam."[86] diye karşılık verdi.

İmam Şâfiî, Ebû Hanîfe'nin kabri yanında sabah namazını kılmıştı. Ona karşı saygısından dolayı kunut duasında bulunmadı ve: "Irak ehlinin mezhebine geçebiliriz." dedi.

---

86 Yani böyle bir imamın arkasında namaz kılarsam, bu iki büyük imama uymuş olurum, demek istiyor.(Ç)

İmam Mâlik, halife Mansûr ve Hârun Reşîd'e, daha önce geçen sözünü söylemişti.[87]

el-Bezzâziye'de Hanefî mezhebinin ikinci imamı olan Ebû Yûsuf ile ilgili şu olay anlatılır: O, cuma günü hamamda yıkanır ve insanlara namazı kıldırır. Herkes dağıldıktan sonra, kendisine hamamın su deposunda ölmüş bir fare bulunduğunu söylerler. Bunun üzerine İmam: "Şu halde biz de Medineli kardeşlerimizin görüşünü alırız; su iki kulle miktarına ulaştığında pislik tutmaz." der.

Alıntılar bitti.

İmamların müsamahasına örnekler:

İmam el-Hocendî'ye[88], şâfiî mezhebine mensup birinin bir ya da iki sene namaz kılmadığını, sonra da hanefî mezhebine geçtiğini, bu adamın geçmiş namazlarını şâfiî mezhebine göre mi, yoksa hanefî mezhebine göre mi kaza edeceğini sorarlar. O: "Caiz olduğuna inandıktan sonra hangi mezhebe göre kaza ederse etsin, caiz olur." diye cevap verir.

Alıntı bitti.

Câmiu'l-fetâvâ'da şöyle denir: Hanefî biri, "Falanca ile evlenirsem, üç talâk boş olsun." dese, sonra şâfiî birinden fetvâ istese, o da kadının boş olmayacağını, yeminin de bâtıl olacağını söylese, onun bu meselede şâfiî mezhebine uymasında bir sakınca yoktur. Çünkü sahâbeden birçoğu, onun görüşü üzere idiler.

İmam Muhammed, *Emâlî*'sinde şöyle demiştir: "Fakîh biri hanımına: *"Enti tâlik elbette* = Sen kesinkes boşsun!" dese ve bu sözün üç talâk ifade ettiği görüşünde olsa, sonra kadı, hanmının ric'î talâk ile boşanmış olduğuna hükmetse, o fakihin, o hanımla evliliğini sürdürmesi caizdir. Fukahânın kendi aralarında ihtilâf etmiş oldukları haram kılma, helâl sayma, âzâd etme, mal alma... vb. gibi her konuda durum aynıdır."

---

87 "Ey Mü'minlerin Emiri! Bunu yapma! Çünkü halka (bu kitaptakilerden farklı) pek çok görüş ulaşmış, onlar çok hadis işitmişler, çeşitli rivâyetlerde bulunmuşlardır. Her belde halkı, kendilerine ilk kez ulaşmış olan görüşleri almışlar, ihtilâflı konularda kendilerine ulaşan bilgilerle işin içinden çıkmaya çalışmışlardır. Bu itibarla sen, her belde halkını, kendileri için seçmiş oldukları bilgi ve görüşlerle başbaşa bırak!" demişti. (Ç)

88 İbrahim b. Ahmed, ö. 851/1447.(Ç)

Fakihin, kendi görüşünden farklı kadı hükmüne uyması:

Fakîhin, kendi görüşünden farklı kadı hükmüne uyması, kendi görüşünü terketmesi, kendisini kadının verdiği hükümle ilzâm etmesi ve onun verdiği şeyi alması caizdir. İmam Muhammed şöyle demiştir: "İlim sahibi olmayan bir kimse, bir olayla karşılaşsa, sonra onu fakihlere sorsa, onlar da haram ya da helâl şeklinde bir fetvâ verseler, sonra o konuda kadı onların fetvâsından farklı başka bir hükümde bulunsa, konu da fukahâ arasında ihtilâflı konulardan olsa, o kişinin fukahânın verdiği fetvâyı terkederek, kadının verdiği hükme uyması iyi olur."

Alıntı bitti.

5) İmamlara nisbet edilen görüşlerin çoğu, tahrîc yoluyla onlara nisbet edilmiştir:

Ben, şu uzun şerhlerde, koca koca fetvâ kitaplarında yer alan her şeyin, Ebû Hanîfe ve talebelerine ait olduğunu sanan kimseler gördüm. Bunlar, onların koydukları esaslardan hareketle kendilerine nisbet edilen sonuçlar (*el- kavlu'l-muharrec*) ile, gerçekten onlara ait görüşler arasını ayırt etmemekte, "Kerhî'nin[89] tahrici üzere şöyle, Tahâvî'nin[90] tahrici üzere böyle..." gibi ifadelerin manasını kavrayamamakta, "Ebû Hanîfe şöyle dedi" sözüyle, "Meselenin cevabı, Ebû Hanîfe'nin mezhebine ya da Ebû Hanîfe'nin aslına göre böyle..." sözü arasını ayırmamakta, İbnu'l-Hümâm (ö. 861/1457), İbnu'n-Nüceym (ö. 970/1563) gibi muhakkik hanefî fakihlerinin sözlerine kulak vermemektedirler; havz-ı kebîrin ona on (zirâ) olması meselesi, teyemmümde suyun bir mil uzakta olması şartının ileri sürülmesi meselesi ve daha başka örneklerde olduğu gibi. Oysa ki bunlar sonradan gelmiş âlimlerin tahrîclerinin sonuçları olup, gerçekte imamların (mezhebin) görüşü değildir.

---

89 Ubeydullah b. el-Huseyn el-Kerhî: Devrinde Irak hanefî fakihlerinin başı durumundadır. Bağdad'da 340/952 yılında vefat etmiştir.(Ç)

90 Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî: Hanefî imamlarının büyüklerindendir. 230 yılında doğdu, önce İmam Şâfiî'nin talebesi dayısı Müzenî'den okudu, sonra kadı olan Ebû Ca'fer b. Ebî İmrân'a gitti ve ondan ilim tahsil etti. Sonra Şam'da kâdılkudât olan Ebû Hâzim ile karşılaştı ve ondan fıkıh aldı. Kendisi hadiste ve ahbârda da imam idi. Tasnifleriyle akranlarına üstün bir duruma geldi. 321/983 yılında vefat etti.

Bazıları da, mezhebin Serahsî'nin[91] *Mebsût*'u, Mergînânî'nin *Hidâye*'si , Zeyla'î'nin *Tebyînu'l-hakâik'i* gibi kitaplarda yer alan cedel tarzı tartışmalar üzerine oturtulmuş olduğunu sanmakta, onlar arasından bu üslubu ilk kez ortaya koyanların Mutezile olduğunu ve bu tartışmaların mezhebin esasını oluşturmadığını, ne var ki müteahhir hukukçuların bu usûlü hoş bulup, öğrencilerin zihinlerini bilemede, meselelerin iyice yerleşmesini teminde —başka amaçlarla da olabilir Allah'u a'lem!— bir araç olarak kullanmaya başladıklarını bilmemektedirler. Bu kuşku ve şüphelerden birçoğu, bu bâbda arzettiklerimizle izale olacaktır.

6) Mezhepler arasındaki hilâfın çoğu tahrîc yoluyla ortaya konulmuştur:

Ben bazılarının, İmam Ebû Hanîfe ile İmam Şâfiî arasındaki hilâfın, Pezdevî[92] ve benzerlerinin kitaplarında yer alan esaslar üzerine bina edilmiş olduğunu zannettiklerini gördüm. Bu doğru değil; doğrusu şu ki, bu esasların çoğu onların sözlerinden çıkarılmış sonuçlardır, bizzat onlar tarafından konulmuş değildir. Bence, "Hâss mübeyyendir, onun beyana ihtiyacı yoktur"; "Ziyâde neshtir"; "Âmm, hâss gibi kat'îdir." ; "Rivâyetin çokluğu tercih sebebi değildir"; "Re'ye mahal bulunmayan konularda fakih olmayan râvînin hadisi ile amel etmek gerekmez"; "Şart ve sıfat mefhûmlarına asla itibar edilmez"; "Emir kesin olarak vucûb ifade eder" ... ve buna benzer ileri sürülen daha başka kurallar, imamların sözlerinden tahrîc yoluyla çıkarılmış esaslardır. Bunların İmam Ebû Hanîfe ve arkadaşlarına nisbet edilerek nakledilmesi doğru değildir. Bunlara sarılmak, mütekaddîmine ait istinbâtlarda bunlara ters düşen davranışlar varsa, onlara cevap vermek için —Pezdevî ve emsalinin yaptığı gibi— bir sürü tekellüfe girmek, bunların tersi kurallara uymaktan ve onlara uymayanlara cevaplar aramaktan daha isabetli değildir.

---

91 Şemsu'l-eimme Muhammed b. Ahmed es-Serahsî: Hulvânî'nin talebesidir ve mesâilde müctehid sayılır. İmam, allâme, hüccet, mütekellim, usûlcü ve münâzır idi. *Mebsût*'un on beş kadar cildini Özcand'da hapiste iken imlâ yoluyla yazdırmıştır. Hakana yaptığı nasihat yüzünden bir kuyuya tıkılmıştı. Kuyunun dibinden mütâlaada bulunmadan ezberinden meseleleri, kuyunun başındaki talebelerine yazdırırdı. *Usûlü'l-fıkh, Şerhu's-Siyer ve'l-Kebîr, Şerhu Muhtasaru't-Tahâvî* gibi eserleri vardır. 483/1090 yılında vefat etmiştir.

92 Fahrulislâm Ali b. Muhammed b. el-Huseyn b. Abdilkerîm el-Bezdevî: Fakîh ve usûlcüdür. Semarkand hanefî imamlarının büyüklerindendir. Usûl ve furû'a dair eserleri vardır. 487/1089 yılında vefat etmiştir.(Ç)

Tahrîc yoluyla ortaya konulmuş esaslara dair örnekler:

Meselâ sonradan gelen fakihler, "Hâss mübeyyendir, onun beyana ihtiyacı yoktur" kuralını, ilk imamların *"Rukû edin, secde yapın!"*[93] âyeti ile, Rasûlullah'ın (s.a.): *"Kişi, rükû ve secdede belini doğrultmadıkça namazı yeterli olmaz."*[94] hadisini değerlendirirken, rükû ve secdeden doğruluşlarda hareketten kesilmenin farz olduğu görüşüne sahip olmadıklarından, dolayısıyla hadisi âyetin beyanı saymadıklarından çıkarmışlardır. Tabiî, mütekaddimînin Rasûlullah'ın (s.a.) perçemini (nâsiye) meshetmesini, *"Başlarınızı meshedin."*[95] âyetinin beyânı saymaları; *"Zinâ eden erkek ve zinâ eden kadına yüz sopa vurun"*[96]; *"Hırsız erkek ve hırsız kadının ellerini kesin!"*[97]; *"Başka bir koca ile evlenmedikçe..."*[98] âyetleri hakkında sonradan gelen beyanlar olduğunu kabul etmeleri bu kurala uymamaktadır. Bunu gören kuralcılar, binbir tekellüfe girib cevaplar vermeye çalışmışlar, bu tür izahlara kitaplarında önemli yer vermişlerdir.

Kezâ, "Âmm, hâss gibi kat'îdir" kuralını, imamların *"Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun!"*[99] âyeti ile, Rasûlullah'ın (s.a.): *"Fâtihasız namaz olmaz."*[100] hadisi hakkındaki tutumlarından çıkarmışlar, onların, hadisi, âyeti tahsîs eden bir nass olarak görmediklerini belirtmişlerdir. Yine onların Rasûlullah'ın (s.a.) *"Beş ukiyyeden*[101] *azında zekât yoktur."*[102] hadisini, *"Akarsuların*

93 Hacc 22/77.

94 bkz. Ebû Dâvûd, Salât, 144; Tirmizî, Mevâkît, 81; İbn Mâce, İkâme, 16.

95 Mâide 5/6.

96 Nûr 24/2.
Hadîs, sopa cezasının (celd) bekarlara mahsus olduğunu, muhsan (evli) olanlara ise recim cezası gerektiğini beyan etmiştir.

97 Mâide 5/38.
Hadis, el kesme için, çalınacak malın bir kıymet ifade etmesini şart koşmuş, böylece âyeti beyan etmiştir.

98 Bakara 2/230.
Hadis, âyette geçen nikâh sözcüğünden maksadın akit değil, zifaf olduğunu beyan etmiştir.

99 Müzzemmil 73/20.

100 Tirmizî, Mevâkît, 69.

101 Bir ukiyye, kırk dirhemdir.(Ç)

102 Buhârî, Zekât, 32; Müslim, Zekât, 3, 5-7. Aslında bu hadis yerine *"Beş veskten azında zekât yoktur."* hadisini kullanmalıydı. Çünkü âmm olan hadisin konusu ziraî ürünlerdir, dolayısıyla tahsîs edici nass da ziraî ürünlerle ilgili olmalıydı.(Ç)

suladığında öşür vardır."[103] hadisi için tahsîs delili (*muhassıs*) kabul etmemeleri, kuralın çıkarılmasında dayanak olmuştur. Bu kez, *"Eğer elde olmayan bir sebeple hac ve umreden alıkonursanız, kolayınıza gelen bir kurbanı gönderin."*[104] âyetinde sözü edilen kurbandan maksadın, Rasûlullah'ın (s.a.) beyanıyla koyun ve daha büyüğü olduğunu söylemeleri, ileri sürdükleri kuralla uyuşmamış, cevap için zorlamalara gitmişlerdir.

Yine *"İçinizden, imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, elleriniz altında bulunan imanlı genç kızlarınız (sayılan) cariyelerinizden alsın."*[105] âyeti hakkındaki tavırlarından[106] "Şart ve sıfat mefhûmlarına asla itibar edilmez" kuralını çıkarmışlar, fakat buna uymayan pek çok davranışa sahip olduklarını görünce —*"Sâime*[107] *devede zekât vardır."*[108] hadisinde olduğu gibi[109]— çeşitli tekellüflere girerek cevap aramaya çalışmışlardır.

Musarrât hadisini terketmelerinden hareketle, "Re'ye mahal bulunmayan konularda fakih olmayan râvînin hadisi ile amel etmek gerekmez" kuralını ortaya koymuşlar, fakat bu kez kahkaha ile gülmenin abdesti bozması, unutarak yeme halinde orucun bozulmaması gibi konular kurala uymadığından, cevap için zorlamalara gitmişlerdir.

Bu verdiğimiz örneklere benzer durumlar, araştırıcıya gizli kalmayacak kadar çoktur. Kişi araştırmacı değilse, ona işaret şöyle dursun, uzun uzadıya anlatma bile zaten yeterli olmaz.

Bu anlattıklarımıza delil olmak üzere muhakkik âlimlerin sözleri yeterlidir. Re'ye mahal bulunmayan konularda, zabt ve adâlet sıfatlarıyla tanınan, fakat fakih olmayan râvînin hadisi ile amel etmek gerekmez, görüşü İsâ b. Ebân'a[110] aittir ve müteahhir ulemâdan birçoğunun tercihi olmuştur.

---

103 Buhârî, Zekât, 55; Müslim, Zekât, 8.

104 Bakara 2/196.

105 Nisâ 4/25.

106 Ayetin şart mefhûmu, gücü yetenlerin cariyeleri alamayacağıdır ki, bu söz konusu edilmemiştir.(Ç)

107 Sâime: Senenin çoğunu meralarda otlayarak beslenen hayvandır.(Ç)

108 Nesâî, Zekât, 4, 7; Ahmed, 5/2, 4.

109 Sâime devenin sıfat mefhumu, sâime olmayan, evlerde beslenen hayvanlardır ki, bilindiği gibi bu mefhûma riayet edilmiş, zekât mallarında sâimelik şartı aranmıştır.(Ç)

110 Hanefî fukahâsının büyüklerindendir, uzun zaman kadılık yapmıştır. Furû-ı fıkha dair eserleri vardır. 221/836 yılında vefat etmiştir.(Ç)

Oysa ki Kerhî[111] ve onun gibi düşünen birçok ulemâ, haberin, kıyâs üzerine takdim olunması için râvînin fakih olmasının şart olmadığını kabul etmişler ve şöyle demişlerdir: "Bu söz, imamlarımızdan nakledilmiş değildir. Aksine onlardan bize nakledilen, vâhid haberin kıyâstan önce geldiği doğrultusundadır. Dikkat edilirse onların, oruçlunun unutarak yemesi ve içmesi halinde Ebû Hureyre hadisiyle —kıyâsa muhalif olmasına rağmen— amel ettikleri görülecektir. Hatta Ebû Hanîfe konuyla ilgili olarak: 'Eğer rivâyet olmasaydı, kıyâs ile hükmederdim.' demiştir."

Keza müteahhir ulemânın, ilk imamların davranışlarını değerlendirirken pek çok konuda farklı neticelere ulaşmaları ve birbirlerini eleştirmeleri de tezimizin doğruluğu hakkında bir fikir verecek mahiyettedir.

7) Fıkhî yaklaşımları sadece ehl-i re'y ve ehl-i zâhire indirgemek hatalıdır:

Yine ben, bazılarının şöyle bir yanlış kanaate sahip olduklarını gördüm: İslâm hukuku alanında iki fırka vardır ve bunların bir üçüncüsü daha yoktur. Bunlar:

i. Ehl-i zâhir,

ii. Ehl-i re'ydir.

Bunlara göre, her kim kıyas yapar, hüküm istinbatında bulunursa o ehl-i re'ydendir.

Hayır, vallahi böyle değildir. Re'yden maksat, bizzat anlama ve akletme demek değildir. Çünkü bu, hiçbir âlimi bunlarsız düşünmek mümkün değildir. Re'yden maksat, hiçbir şekilde sünnete dayanmayan görüş de değildir. Zira böyle bir meşrep, hiçbir müslüman için söz konusu olamaz. İstinbat ve kıyasa kadir olmak da değildir. Zira İmam Ahmed ve İshâk, hatta İmam Şâfiî ittifakla ehl-i re'yden değildiler; oysa ki onlar pekâlâ istinbâtta bulunur, kıyas yaparlardı.

Şu halde ehl-i re'yden maksat, müslümanların tümü ya da büyük çoğunluğu arasında icmâ gerçekleşmiş meselelerin dışında kalan konularda, mütekaddimînden bir imamın aslı üzere yürüyüp tahrîce fazlaca ağırlık veren bir topluluk olmaktadır. Bunla-

111 Ubeydullah b. el-Huseyn el-Kerhî: Devrinde Irak hanefî fakihlerinin başı durumundadır. Bağdad'da 340/952 yılında vefat etmiştir.(Ç)

rın çoğu kez yaptıkları, hadis ve âsâr araştırmasına girmeksizin nazîri nazîr üzerine hamletmek (kıyas yapmak), meseleyi, elde ettikleri esaslardan birine ircâ etmeye çalışmaktır.

Zâhirî ise, kıyası, sahâbe ve tâbiîn âsârını kabul etmeyenlerdir. Dâvud[112] ve İbn Hazm gibi.

Bu iki grup arasında ise muhakkik ehl-i sünnet âlimleri yer almıştır. İmam Ahmed ve İshâk[113] gibi.

*

* *

Bu konuda sözü bir hayli uzatmış bulunuyoruz. Hatta kitabımızın asıl konusunun dışına çıktık da diyebiliriz. Aslında bu benim âdetim değildi, tuttuğum yolla da bağdaşmazdı. Buna rağmen konuyu bu denli uzatmamızın iki sebebi vardır:

1. Yüce Allah, bir zamanlar benim kalbime, İslâm şeriatında ulemâ arasında meydana gelen her ihtilâfın sebebini anlayabileceğim bir kıstas koymuştu. Bu kıstas sayesinde, neyin Allah ve Rasûlü katında doğru olduğunu bilebilmekteyim. Yine Allah, beni, aklî ve naklî delillere hiçbir şüphe ve probleme mahal bırakmayacak şekilde bunu isbat edebilmeme gücü de verdi. Ben de bu teyîd-i ilâhîden hareketle *"Gâyetu'l-insâf fî beyâni esbâbi'l-ihtilâf"* adını vereceğim bir telifte bulunmaya karar verdim.[114] Bu eserde, bu gibi konuları sadra şifa verecek şekilde tam olarak beyan edecek, her konuda ifrat ve tefrite kaçmadan örnekler verecek, konuya

---

112 Ebû Süleyman Dâvûd b. Ali el-Isbahânî ez-Zâhirî: 202 yılında Kûfe'de doğmuş ve İshâk b. Râhûyeh, Ebû Sevr ve daha başkalarından ilim tahsil etmiştir. İmam Şâfiî'ye son derece bağlı idi ve onun faziletine dair iki kitap yazmıştı. Sonraları kendisine mahsus yeni bir mezhep edindi. Mezhebinin temelini, Kitap ve sünnetin zâhiriyle amel etmek —zâhirinin murad olunmadığına dair Kitap ve sünnetten ya da icmâdan bir delil bulunmadığı sürece— oluşturuyordu. Nass bulunmadığı zaman icmâ ile amel ederdi. Kıyası tamamen reddetmişti. 270/883 yılında vefat etmiştir.

113 İshâk b. Rûhûyeh: Horasan'da devrinin büyük hadis âlimlerindendir. Hadis tahsili için çeşitli ülkeleri dolaşmış, kendisinden İmam Ahmed, Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî ve daha başkaları hadis rivâyet etmiştir. Hadisi, fıkhı, doğruluğu, zühd ve takvâyı kendisinde toplamış biriydi. Müsned'i vardır. 238/853 yılında vefat etmiştir.(Ç)

114 Müellif, sözünü ettiği ve muhtevasını büyük ölçüde burada işlediği bu eseri bazı ufak tefek değişiklik ve ilavelerle müstakil olarak telif etmiş ve kitap ayrı olarak basılmıştır. Ayrıca Şükrü Özen tarafından türkçeye de çevrilmiş ve (Mezheplerin Doğuşu ve İçtihad Tartışması, Pınar Yayınları, İstanbul 1987, s. 11-42) içerisinde yayınlanmıştır.(Ç)

açıklık getirecek, meram ve maksadı ifadeye çalışacak, ihatalı bir çalışma yapacaktım. Fakat şimdiye kadar buna imkân bulamadım. Söz, ihtilâf konusuna gelince, daha önceki tasarılarım, beni bu konuda yazmayı düşündüğüm bazı şeyleri burada kaleme almaya sevketti.

2. İkinci sebep ise, zamanımız insanlarının gaflet içerisinde olmaları, ihtilâfa düşmeleri ve ele aldığımız konulardan tamamen habersiz olmaları, hatta kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyanlara karşı tavır koyar durumda bulunmalarıdır.

"Rabbimiz Rahmandır, anlattıklarınıza karşı yardımı istenilen O'dur."[115]

Burada, *Hüccetullâhi'l-bâliğa* kitabımızın genel olarak hadisin sırları ilmine ayırdığımız birinci kısmını noktalayalım.

Başta sonda, gizli âşikâr her zaman ve her yerde hamd yalnız Allah'a mahsustur. Bundan sonra inşallah kitabın ikinci kısmına, Rasûlullah'tan (s.a.) gelen hadislerin sırlarının tafsîl üzere beyanı bölümüne geçeceğiz.

---

115 Enbiyâ 21/112.

İKİNCİ KISIM

Hadislerde gözetilen özel maksatlar

Bu bölümden maksadımız, ehlince bilinen, ilim adamları arasında dolaşan hadislerden yeterli sayılabilecek bir bölümünü zikretmek ve onların üzerinde durmaktır. Bu hadislerin hemen tamamı, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde ve Tirmizî'nin *Câmi*'inde yer almaktadır. Bu dört eserde yer almayan hadislere çok nadir olarak ve sözün gelişi kabilinden yer verdik. Bu yüzden ele aldığımız her hadisi, müellifine nisbet etmedik. Bazen hadisi değil de manasını, ya da bir kısmını zikrettiğimiz de oldu. Sözünü ettiğimiz bu hadis kitapları, herkesin bulabileceği ve araştırıcının kolayca ulaşabileceği eserler olduğundan, böyle bir yol takip etmeyi uygun gördük.

1) İman ile ilgili konular

Bil ki: Rasûlullah (s.a.), bütün insanlığa gönderilmiş ve bununla da onun getirdiği İslâm dininin, güçlü ya da zayıf diğer bütün dinlere üstün kılınması amaçlanmıştı. Davet sonucunda onun dinine her türden insanlar girdi. Bunun tabiî sonucu olarak gerçek İslâm dinine tabi olanlarla diğerleri arasını ayırmak gerekti. Rasûlullah'ın (s.a.) getirmiş olduğu hidayete erenlerle, kalplerine imanın aydınlığı girmemiş olanlar birbirinden ayrılmalıydı. Dolayısıyla iman iki kısma ayrıldı:

i. Dünyevî hükümlere esas teşkil eden iman:

Bu, can ve mal dokunulmazlığının sağlanması gibi dünyevî hükümlerin belirlenmesinde esas alınan ve boyun eğme konusunda zâhir emarelerle varlığına hükmedilen imandır. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisleri, bu imanı ifade etmektedir:

"İnsanlarla, Allah'tan başka tanrı olmadığına, Muhammed'in Allah'ın rasûlü olduğuna şehâdet getirinceye, namazı kılıncaya, zekâtı verinceye kadar savaşmakla emrolundum. Bunları yaptıkları zaman, kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. İslâm ahkâmının gereği olarak cezalandırılmış olmaları müstesnâ.[116] Hesapları[117] ise Allah'a kalmıştır."[118]

"Her kim bizim namazımızı kılar, kıblemize döner, kestiğimizi yerse, o Allah'ın ve Rasûlünün koruması altında olan müslümandır; dolayısıyla Allah'a hiyanet edip de sakın ona dokunmayın."[119]

"İmanın temel özelliklerinden biri de, 'Lâ ilâhe illallah' diyene dokunmamaktır. Biz onu ne bir günah sebebiyle tekfir ederiz, ne de bir amel yüzünden onu İslâm'dan çıkarırız."[120]

ii. Âhiret hükümlerine esas teşkil eden iman:

İkincisi, ebedî kurtuluşa ulaşma ve yüce dereceler elde etme gibi âhiret hükümlerine mesnet teşkil eden imandır. Bu iman, hak olan inançları, rızayı mucip amelleri, üstün melekeleri içine alır; azalır eksilir. Şâri' Teâlâ, bu kapsama giren her şey hakkında "iman" tabirini kullanmayı âdet edinmiş, böylece o şeyin imanın bir parçası olduğuna ince bir işarette bulunmuştur. *"Emaneti olmayanın imanı yoktur, ahde vefası olmayanın dini yoktur."*[121] ; *"Müslüman, müslümanların elinden[122] ve dilinden[123] zarar görmedikleri kimsedir."*[124]

Bu kısımdan olan imanın pek çok dalı (*şu'be*) vardır; aynen ağaç gibidir. Gövdeye, dallara, yapraklara, meyvelerine, çiçeklere hepsine birden ağaç denilir. Dalları kesilecek olsa, yaprakları yolunsa, meyveleri dökülse, o ağaç noksanlaşır. Ağaç sökülür ve tu-

116 Kısas gibi.

117 Yani, içlerinde sakladıkları küfür, nifak ya da günahı mucip diğer sebeplerden dolayı hesaplarını Allah görür.

118 bkz. Müslim, Îmân, 33-35.

119 Yani onun canına, ırzına ve malına herhangi bir şekilde zarar vermeyin. bkz. Buhârî, Salât, 28; Ebû Dâvûd, Salât, 51.

120 bkz. Ebû Dâvûd, Cihâd, 33; İbn Mâce, Fiten, 1.

121 Ahmed, 3/135, 154, 210.

tar kökü kalmazsa, ağaçlıktan çıkar. İman da böyledir. *"Mü'minler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir."*[125] âyetinde ifade edilen mana budur.

İman iki mertebe üzeredir:

İmanın dalları durumunda olan şeyler, hep aynı düzeyde olmadıklarından Rasûlullah (s.a.) onları iki mertebeye ayırmıştır:

i. Temel mahiyetinde olanlar (erkân):

Bunlar, diğerlerine esas mahiyetinde olanlardır. Rasûlullah'ın (s.a.), *"İslâm, beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka tanrı olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve rasûlü olduğuna şehadet etmek, namazı kılmak, zekâtı vermek, hacca gitmek ve ramazan orucunu tutmak."*[126] hadisi bu manayı ifade etmektedir.

ii. Diğer tali dallar:

"İman, yetmiş şu kadar şubedir. En üstünü 'Lâ ilâhe illallah' demektir, en aşağısı da, insanları rahatsız edici şeyleri yoldan uzaklaştırmaktır. Haya da, imanın bir şubesidir."[127] hadisi de bu manayı ifade etmektedir.

Birinci anlamda imanın karşıtı küfürdür. İkinci anlamda imanın karşıtına gelince, eğer tasdik bulunmuyor, boyun eğme de sadece kılıç korkusuyla gerçekleşiyorsa, o zaman buna aslî nifak ya da imanda münafıklık adı verilir.

Bu anlamda münafığın, âhirete dönük hükümlerde kâfirden bir farkı yoktur. Hatta münafıklar, cehennemde daha aşağı bir yerde (*fi'd-derki'l-esfel*) olacaklardır.

Ancak tasdik bulunmakla birlikte, organlara düşen görevlerin yapılmasında ihmal gösteriyorsa, o zaman ona "fâsık" denilir. Kalbe düşen görevleri ihmale itiyorsa, o takdirde başka bir tür nifâktan söz edilir ki, seleften bazıları bunu amelî nifâk diye isimlendirmişlerdir.

---

122 Eza verme, hırsızlık vb. gibi başkalarının haklarına tecavüz [illegible]

123 Gıybet, laf taşıma, iftira gibi.

124 Buhârî, Îmân, 4, 5; Müslim, Îmân, 64.

Amelî nifakın sebepleri:

i. Amelî nifak, kişinin doğasında bulunan veya törelerden ya da yanlış bilgiden kaynaklanan perdenin kişiye galebe çalmasının sonucu olmakta, böylece o, dünya muhabbetine dalmakta, bağlı olduğu millete (aşirete), sahip olduğu çocuklara bel bağlamakta, zamanla kalbine, yaptığı işlere karşılık verilmeyeceği düşüncesi yavaş yavaş yerleşmekte, günahlara karşı cüretkârlığı artmaktadır. Bu durumda olan kişi, her ne kadar burhana dayalı tefekkür sonucunda, itiraf edilmesi gereken şeyleri itiraf etse bile, onları fiiliyata dökmez.

ii. Yahut kişinin İslâm'da çeşitli sıkıntılarla karşılaşması ve bu yüzden ondan bir türlü hoşlanmaması yüzünden olmuştur.

iii. Veyahut bizzat belli kâfirleri sevmiştir ve bu, onu Allah'ın dinini yüceltmek (*i'lâ-yı kelimetullah*) uğruna mücadeleden alıkoymuştur.

İmanın diğer iki manası:

İmanın bundan başka iki anlamı daha vardır:

i. Kalbin, inanılması gereken şeyleri tasdik etmesi. Rasûlullah'ın (s.a.) Cibrîl hadisinde "İman nedir?" sorusuna cevaben: *"İman, Allah'a, meleklerine... inanmandır."*[128] buyurması, bu anlamdadır.

ii. Allah'a yakın kullar (mukarrabîn) için hasıl olmuş kalp huzuru ve güven (sekînet). Rasûlullah'ın (s.a.): *"Temizlik imanın yarısıdır."*[129] ; *"Kul zina ettiği zaman iman ondan çıkar ve başının üstünde gölge gibi durur. O işten çıktığı zaman, iman tekrar kendisine döner."*[130] hadisleriyle, Muâz'ın (r.a.) , "Gel, biraz îman edelim!" sözü, bu manada olan imana işaret eder.

Şu halde imanın, şeriat ıstılahında kullanılan dört anlamı vardır. Eğer konu ile ilgili birbiriyle çelişir gözüken her hadis, iman kelimesine verilecek mana ile gereği şekilde anlaşılacak olursa, herhangi bir şüphe ve kuşkuya yer kalmayacaktır.

"İslâm" kelimesi, birinci anlamında[131] imandan daha açıktır. Bunun içindir ki Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

---

125 Enfâl 8/2.

126 Buhârî, Îmân, 1, 2; Müslim, Îmân, 19.

127 Müslim, Îmân, 58.

128 Buhârî, Îmân, 37.

"Bedevîler 'iman ettik' dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama 'İslâm olduk' deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi."[132]

Rasûlullah (s.a.) da Sa'd'a, *"Bilakis müslüman."* buyurarak sözünü tashih etmiştir.[133]

"İhsân" tabiri[134] ise, dördüncü manada[135] daha açıktır.

İman ve nifâk alâmetleri:

Amelde nifak ve karşıtı olan ihlâs, aşikâr olmadığı için, her biri için belirti kılmak gerekmişti. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisleri bu manadadır:

"Dört haslet kimde bulunursa o halis münafıktır. Kim de de onlardan bir tanesi bulunursa, terkedinceye kadar onda nifaktan bir haslet bulunmuş olur:

i. Güvenildiğinde hiyanet eder,

ii. Konuştuğunda yalan söyler,

iii. Söz verdiğinde sözünde durmaz,

iv. Tartıştığı zaman ölçüyü aşar[136]*."*

"Üç haslet vardır ki, onlar kimde bulunursa o, imanın tadını alır:[137]

i. Allah ve rasûlünün, başka herşeyden kendisine daha sevimli olması,[138]

ii. Sevdiğini ancak Allah için sevmesi,

---

129 Müslim, Tahâret, 1.

130 Ebû Dâvûd, Sünnet, 15 (4690); Tirmizî, Îmân, 11.

131 Yani umde, erkân, temel anlamında.(Ç)

132 Hucurât 49/14.

133 Hadis şöyle: Sa'd b. Ebû Vakkâs anlatır: Rasûlullah (s.a.) bir gruba (mal) verdi. Ben de oturuyordum. İçlerinden bir adamı terketti ki, onların içinde benim en çok beğendiğim oydu. Ben, Rasûlullah'a (s.a.): "Falana niye vermiyorsun, vallahi ben onu gerçekten mü'min görüyorum." dedim. Rasûlullah (s.a.): *"Bilakis müslüman."* buyurdu (ve sözün doğrusunu gösterdi). bkz. Ebû Dâvûd, 4/220 (4683).

134 Cibrîl hadisinde, (bkz. Buhârî, Îmân, 37) bu üç terim yani iman, islâm ve ihsân, birbirini tamamlayacak şekilde geçer. İman, inanç altyapısını, islâm onun üzerine kurulacak yaşantıyı, ihsân da, bütün bunların kimin için olduğunu yani ihlâsı ifade eder.(Ç)

135 Yani kalp huzuru, sekînet ve güven anlamında.(Ç)

136 Yani söver, kötü şeyler isnad eder.

iii. İmandan sonra küfre dönmekten, ateşe atılmadan hoşlanmaması gibi nefret etmesi."[139]

"Kulun, mescide devam ettiğini gördünüz mü, onun imanına şahadet edin!"[140]

"Ali sevgisi, imanın belirtisi; Ali nefreti münafıklığın belirtisidir."[141]

Bu hadisin anlamı şudur: Hz. Ali (r.a.), Allah'ın emri konusunda müsamahasız idi. Onun bu tavrına, ancak tabiatında mülayemet olan; aklı, heva ve heveslerine üstün çalan dayanabilirdi. Bu da imanla olur.

"Ensâr sevgisi imandandır."[142]

Bunun anlamı da şudur: Tümüyle Araplar —Ma'addîsi, Yemenîsi[143] hepsi— birbirleriyle çekişme halindeydiler. Aralarını iman düzeltti ve bu sayede bir araya geldiler. Kim, himmetini Allah'ın dinini yüceltmeye çevirmişse, onun kalbinde eski kin namına bir şey kalmamıştır. Kim de, böyle bir niyet taşımıyorsa, eski niza üzere devam ediyor demektir.

İslâm'ın şartları:

Rasûlullah (s.a.), gerek, *"İslâm, beş esas üzerine kurulmuştur..."*[144] hadisinde, ve gerekse Dımâm b. Sa'lebe hadisiyle, "Bana bir amel göster ki, onu işlediğim zaman cennete gireyim," diye soran bedevîye verdiği cevabında, sözü edilen beş şeyin İslâm'ın temelleri olduğunu beyan etmiş, her kim bunları işler ve ilave başka bir taatte bulunmazsa boynunu cehennem azabından kurtarabileceğini ve cenneti hak edeceğini bildirmişti. Bunun yanında namazın en az seviyesini, abdestin en az yeterli olacak sınırını beyan etmişti. Bu beş şeyin rükün olarak seçilmesinin iki sebebi vardır:

i. Bunlar, bütün insanlığın yapageldiği ibadetler içerisinde en meşhur ve yaygın olanıdır. Yeryüzünde yaşamış milletlerden istisnasız hepsi, —eda şeklinde farklılık gösterseler de— şöyle ya da

---

137 Ebû Dâvûd, 4/221 (4688).

138 Yani taatlerden büyük haz alır, Allah ve rasûlünün rızası için her türlü zorluk ve sıkıntılara severek göğüs gerer.

139 Buhârî, Îmân, 9, 14, İkrâh, 1; Müslim, Îmân, 66.

140 Keşfu'l-hafâ, 1/93.

141 Kaynağı bulunamamıştır.

142 Müslim, Îmân, 128.

böyle bu ibadetleri benimsemişlerdir; yahudîler, hıristiyanlar, mecûsîler ve diğer Arap kavimlerinde olduğu gibi.

ii. Bu ibadetler, başka şeye ihtiyaç bırakmayacak bir mahiyet arzetmektedir. Bunların dışında kalan taatler ise öyle değildir.

İman kalp ile tasdik, dil ile ikrardır:

Şöyle ki: Bütün iyiliklerin, taatlerin başı tevhiddir, peygamberi tasdik ve ilâhî şeriatlara boyun eğip teslim olmaktır.

Rasûlullah'ın (s.a.) peygamberliği herkese şamildi ve insanlar Allah'ın dinine bölük bölük giriyorlardı. Bu durumda onun çağrısına uyanlarla, uymayıp muhalefette bulunanların arasını ayırmada kıstas olacak açık bir belirti (alâmet) olması gerekiyordu ve İslâm ahkâmı işte bunun üzerine kurulacak, insanlar onunla sorgulanacaklardı. Eğer bu alâmet konulmamış olsaydı, peygamberin çağırısına uyanlarla uymayanlar arasını ayırma kolay olmayacak, bu ancak uzun beraberlik (mümârase) sonucunda olabilecek, o da, yine bazı karinelere dayanılarak elde edilecek zannî bir ayırım olacaktı, insanların müslümanlığına hükmetme konusunda ihtilâfa düşülecekti. Böyle bir durumda âşikâr olduğu üzere birçok hüküm zayi olacaktı. İşte bütün bu sakıncalar dikkate alındığında, gönüllü ve içten gelen bir arzuyla kalpte bulunan inancı dışa vurmak için dil ile ikrar gibi bir aracın bulunamayacağı görülecektir.

İbadet olarak namaz, oruç, zekât ve haccın seçilişi:

Daha önce de ele aldığımız gibi insanoğlunun mutluluğu, âhiret hayatında kurtuluşa erebilmesi, dört huya[145] bağlıdır.

Tahâret şartıyla birlikte emrolunan namaz, huşû (*ihbât*) ve temizlik huylarının oluşmasına zemin hazırlayıcı bir mahiyet arzetmektedir.

Şartlarına riayet edilerek verilecek zekât, semâhat ve adâlet sıfatlarının oluşmasında etkin olacaktır.

Daha önce de zikrettiğimiz gibi, nefsi kontrol altına alabilmek, böylece yolunu kesecek tabiî perdeleri önünden kaldırmak için mutlaka bir tür ibadet olmalıydı. Bu amacı gerçekleştirmek için oruç gibisi yoktur.

---

143 Güneyli Arap kabilelerine Yemenî, kuzeylilere de Ma'addî ya da Nizârî

Yine daha önce belirttiğimiz gibi, bütün şeriatların en temel noktası Allah'ın nişanelerine (şeâir) saygı göstermek, onları yüceltmekti. Bunlar dörttü[146] ve biri de Ka'be idi. Ka'be'ye saygı gösterilmesi de hac ile olur.

Yine önceden de belirttiğimiz gibi temel kabul edilen bu ibadetler, başka herhangi bir şeye ihtiyaç göstermeyecek faydalar içermekte, diğerleri ise bu özelliği taşımamaktadır.

Günahlar:

Şeriat nazarında günahlar iki kısımdır:

i. Küçük günahlar (*segâir*),

ii. Büyük günahlar (*kebâir*).

i. Büyük günahlar:

Hayvanî, vahşî ya da şeytanî bir güdüyle işlenilen; hakka giden yolu tıkamak, Allah'ın nişanelerine saygısızlık etmek, zarûrî olan ihtiyaçların karşılanması için meşrû kabul edilen yollara muhalefet etmek manası taşıyan, insanlara büyük zararı dokunan fiillerdir. Bu fiilleri irtikap edenler, bütün bunların yanında Allah Teâlâ tarafından konulmuş olan şeriatı takmamak gibi bir tavır sergilerler. Çünkü şeriat, bu gibi davranışları pek ağır bir dille yasaklamış, işleyenlerin şiddetli cezaya çarptırılacaklarını belirtmiş ve onları işlemeyi bir tür dinden çıkmak gibi bir şey saymıştır.

ii. Küçük günahlar:

Bunlar, büyük günahlar seviyesinde olmayan, kötülüğe davetiye çıkaran ya da ona iten şeylerdir. Şeriat bu gibi fiilleri de kesin olarak yasaklamıştır; ancak onlar hakkında büyük günahlar için söz konusu olan ağır ifadeler kullanmamıştır.

Büyük günahların belirtileri:

Doğrusu büyük günahları belli fiillerle sınırlamak mümkün değildir. Bir şeyin büyük günah olduğunu şu yollarla tanımak mümkündür:

i. Kitap ve sahih sünnette, o şeyi işleyen kimsenin cehenneme gideceğinin belirtilmesi,

---

denilir.(Ç)

ii. İşleyen kimseye had (ceza) konulması,

iii. O şeyin "*kebîre* = büyük günah" diye isimlendirilmesi,

iv. Onu işlemenin dinden çıkma sayılması,

v. O şeyin, Rasûlullah'ın (s.a.) büyük günah diye nitelediği bir şeyden daha büyük ya da en az onun kadar mefsedet içermesi.

Şimdi bunlara bazı örnekler verelim:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Zina eden, mü'min olduğu halde zina etmez."[147]

Hadisin manası şöyle: Bu fiiller, gözü bürüyen hayvanî ya da vahşî bir dürtü olmadan işlenmez. O esnada, insanın melekî yönü sanki hiç yokmuş, iman gitmiş gibi bir hal alır. İşte bu nitelemeden, o fiilin büyük günahlardan olduğu anlaşılır.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Muhammed'in canı elinde olana yemin ederim ki, eğer bu ümmetten bir yahudi veya hıristiyan beni işitir ve sonra benimle gönderilene iman etmeden ölürse mutlaka cehennemliklerden olur."[148]

Bence hadisin manası şöyle: Bir kimseye İslâm daveti ulaşır, sonra küfür üzere inat eder ve ölürse, cehenneme girer. Çünkü o bu haliyle, Allah Teâlâ'nın kulları için almış olduğu önleme karşı çıkmış, O'na kafa tutmuş, kendisini Allah'ın ve mukarrab meleklerin lânetine maruz kılmış, kurtuluşa götürecek yolu bulamamıştır.

İmanın belirtileri:

İman belirtilerinden biri Rasûlullah (s.a.) sevgisidir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Sizden biriniz, ben kendisine babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha sevimli olmadıkça iman etmiş olmaz."[149]

Yine o şöyle buyurur:

"Heva ve hevesleri, benim getirdiklerime tabi olmadıkça iman etmiş olmaz."[150]

---

144 Buhârî, İmân, 1, 2; Müslim, İmân, 19.

145 Tahâret, ihbât (huşû'), semâhat, adalet.(Ç)

146 Kur'ân, Ka'be, Peygamber ve namaz.(Ç)

Ben derim ki: İmanın kamil olabilmesi için akıl, tabiata galebe çalmalı; öyle olmalı ki, daha ilk anda aklın gereği, gözlerinin önüne gelmeli, tabiatının gereği kendisini göstermemelidir. Rasûlullah (s.a.) sevgisi konusunda da durum aynıdır. Allah'a yeminle söylüyorum ki, bu kâmil insanlarda görülen bir şeydir.

İstikâmet sahibi olmak:

Denildi ki[151]: "Ya Rasûlallah! Bana müslümanlık hakkında öyle bir söz söyle ki senden sonra —bir rivâyette senden başka— hiçbir kimseye onu sormayayım." Rasûlullah (s.a.) ona:

"Allah'a iman ettim de, sonra dosdoğru (istikâmet sahibi) ol!" buyurdu.[152]

Bence bunun manası şudur: İnsanın gözü önüne İslâmiyet ve onun gereği olan teslimiyet gelmeli, sonra ona uygun düşen ne ise onu yapmalı, ona ters düşecek şeyleri ise terketmelidir. Bu genel bir sözdür ve insan sırf bununla şeriatın hükümleri hakkında bir bilince ulaşır. Ayrıntılarını bilmese bile, onlar hakkında icmâlî bir bilgiye sahip olur.

Kelime-i şehâdet, imanın belirtisidir:

Rasûlullah (s.a.) (Enes hadisinde) şöyle buyurmuştur:

"Allah'tan başka tanrı olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve rasûlü olduğuna tüm kalbiyle şehadet getiren hiçbir kul yoktur ki, Allah onu cehenneme haram kılmasın."[153]

Ebû Zer hadisinde: *"Zina etse de, hırsızlık yapsa da..."*[154] ilavesi de vardır.

Ubâde b. es-Sâmit hadisinde de: *"Allah, o kimseyi işlemiş olduğu amele göre cennete koyar."* buyurmuştur.[155]

Bence bunun manası şudur: Allah, böyle bir kulu, büyük gü-

---

147 Buhârî, Mezâlim, 30, Hudûd, 1, 6, 19; Müslim, Îmân, 100, 104.

148 Müslim, Îmân, 240.

149 Buhârî, Îmân, 8; Müslim, Îmân, 69.

150 Kaynağı bulunamamıştır.

151 Sorunun sahibi Süfyan b. Abdullah es-Sekafî'dir.

152 Müslim, Îmân, 62.

153 Müslim, Îmân, 53.

154 Hadisin baş tarafı şöyle: Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu: *"Bana Cibril*

nahlar işlemiş olsa bile, kâfirler için hazırlamış olduğu ebedî cehennem azabına çarptırmayacaktır.

Günahlar mertebece farklıdır:

Sözün bu şekilde söylenmesindeki nükte şudur: Günahlar, —her ne kadar hepsi de "günah" kelimesinin kapsamına giriyorsa da— derece itibariyle birbirinden çok farklıdır. Büyük günahlar (*kebâir*), küfürle mukayese edildiğinde önemsiz kalır ve dikkate alınacak bir etkisi kalmaz. Cehenneme girmesine "sebep" olarak niteleyebileceğimiz bir keyfiyet de oluşturmaz. Küçük günahların, büyük günahlara nisbeti de aynı şekildedir. İşte Rasûlullah (s.a.), aralarındaki farkı en açık ve güçlü bir şekilde açıklamış ve bunların, sıhhat haliyle hastalık haline benzediklerini açıklamıştır. Şöyle ki: Nezle, yorgunluk gibi ortaya çıkan arazlar, bedende yer etmiş cüzzam, verem, istiskâ[156] gibi hastalıklara kıyas edildiği zaman, hastalık diye nitelendirilmez, o kişinin hasta olmadığına, sağlıklı olduğuna, herhangi bir illeti bulunmadığına hükmedilir. Beterin de beteri vardır. Nitekim bir musibete maruz kalan kişinin, daha sonra ailesini kaybetmesi, malının elinden alınması halinde: "Şimdiye kadar başıma hiçbir musibet gelmemişti." demesi bu gerçeği ifade eder.

İblis ve fitnesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Şüphesiz İblis, tahtını su üzerine kurar ve sonra insanları fitneye düşürmek için çetelerini (sağa sola) gönderir."[157]

Bilesin ki Allah Teâlâ, şeytanları yaratmış ve onları insanları yoldan çıkarmak için musallat etmiştir. Bu onların yaratılış özelliğidir. Nasıl ki kurtçuklar mizacları gereği hareket ederlerse —meselâ gübre böceğinin hep gübre yuvarlaması gibi—, bunlar da hep bu pis işleri yaparlar. Şeytanların bir başı vardır ve o, tahtını

---

geldi ve, 'Ümmetinden her kim Allah'a hiç bir ortak koşmayarak ölürse cennete girecektir.' diye müjdeledi." Ebû Zer: "Ben: "Zina etse de, hırsızlık yapsa da mı?" dedim. "*Evet...*" bkz. Müslim, İmân, 154.(Ç)

155 Baş tarafı: "*Her kim ortağı olmayan bir tek Allah'tan başka tanrı olmadığına... şehadet ederim derse...*" şeklindedir. bkz. Müslim, İmân, 46.

156 Karında ya da vücudda su toplanmasına sebep olan bir tür hastalık. (İngilizcesi, dropsy).(Ç)

su üzerine kurar ve çetelerini salarak onlardan, insanların son derece bahtsız ve tamamen yoldan sapmış olmaları için bütün çabalarını ortaya koymalarını ister. Bu, her türde ve her sınıfta kendisini gösteren bir sünnetullahtır (geçer kanun). Bu bir hakikattir ve ben bu konuda gözle görmek gibi kesin bir sonuca ulaşmış bulunuyorum.

Rasûlullah (s.a.), (içinden bazı düşüncelerin geçtiğini, onları söylemektense ateşte yanmayı yeğlediğini söyleyen birine cevaben) şöyle buyurur:

"Durumunu, vesvese (mertebesine) çıkaran Allah'a hamd olsun!"[158]

Yine o (s.a.), şöyle buyurur:

"Şeytan, Arap yarımadasında müslümanların kendisine tapınmalarından umudunu artık kesmiştir[159]*, fakat aralarını açma, onları birbirine düşürme konusunda çalışmaktadır."*[160]

(İçlerinden bazı kötü şeylerin geçtiğini, bunları asla söylemek istemediklerini söyleyen bazı sahâbîlere:) *"İşte bu imanın aşikar halidir."*[161] buyurur.

Vesvesenin etkisi, kişiden kişiye göre değişir:

Bil ki: Şeytanların vesvesesi, kişilerin yapısına göre farklı etki yapar. En büyük etki, kişinin küfre düşmesi ve dinden çıkması şeklinde kendisini gösterir.

Allah Teâlâ, yakînî iman kuvvetiyle bundan koruduğu zaman, vesvesenin etkisi bir başka şekilde ortaya çıkar ki, bunlar insanların birbirine düşmesi, ev idaresinin bozulması, aile fertlerinin ve şehir/ülke sakinlerinin aralarının bozulması gibi şeylerdir.

Allah Teâlâ, bunlardan da koruduğu zaman vesvese, kalbe gelip giden düşünceler şeklinde kendisini gösterir, fakat etkisi zayıf olduğundan nefsi, fiil safhasına sürükleyemez. Bu aşamada vesvese zarar vermez. Üstelik bu düşüncelerin kötü olduğuna dair kendisinde bir inanç da bulunursa, bu o kimsenin imanına aşikâr

---

157 Hadisin devamı şöyle: *"Sonra çetelerini gönderir. Bunların ona derece itibarıyla en yakın olanı, en büyük fitne çıkaranıdır. Bunlardan biri gelerek , 'şöyle şöyle yaptım' der. O da: 'Hiçbir şey yapmamışsın' der. Sonra biri gelerek, onu karısıyla birbirinden ayırmadan terketmedim, der. İblis bunu kendisine yaklaştırır (kucaklar) ve ona "Sen ne iyisin!' der."* bkz. Müslim, Münâfikîn, 66.

bir delil olur. Evet, bazı mübarek zatlar bu tür vesveseleri de duymazlar. Nitekim Rasûlullah'ın (s.a.): *"Şu kadar var ki, Allah ona karşı bana yardım etti de o müslüman oldu.*[162] *Artık bana hayırdan başka hiçbir şey telkinde bulunmuyor."*[163] sözü bunu ifade etmektedir.

Doğrusu vesveselerin etkisi, aynen güneş ışığının etkisi gibidir; demir ve parlak cisimler üzerindeki etkisi nasıl diğer nesneler üzerindeki etkisinden farklı ise, vesvesenin etkisi de insandan insana farklıdır.

Meleklerin ve şeytanların telkinde bulunması:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Elbette bir şeytanın dürtmesi vardır, bir de meleğin dürtmesi."[164]

Hasılı meleklerin insan üzerindeki etkisi, huzur bulması, zihninden güzel düşüncelerin geçmesi, hayır işleme arzusu duyması şeklinde; şeytanların etkisi ise, tedirgin ve huzursuz olması, zihninden kötü düşünceler geçmesi ve kötü şeyler yapma arzusu duyması şeklinde kendisini göstermektedir.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"İnsanlar birbirlerine soragelecekler. Hatta şu da sorulacak: 'Mahlukâtı Allah yarattı; peki Allah'ı kim yarattı?' İşte kim bu türden bir şeye rastlarsa hemen: 'Ben Allah'a ve Rasûlüne iman ettim' desin!"[165]

"Sizden biri hoşlanmadığı bir rüya görürse, hemen Allah'a sığınsın ve soluna üç defa tükürsün!"[166]

---

158 Ahmed, 1/340.

159 Hadiste hükme Arap yarımadasının tahsis edilmesi, o zamanlar İslâm'ın yarımada sınırları içerisinde bulunması, henüz dışarı taşmaması sebebiyledir.

160 Müslim, Münâfikîn, 65.

161 Müslim, Îmân, 209.

162 Hadisin bu kısmı, "ondan ve onun şerrinden korundu" şeklinde de anlaşılmaktadır.

163 Hadiste Rasûlullah (s.a.), istisnasız herkese bir cinnî bir de melek eşlik ettiğini, bunların iyi ve kötü işler işlemek için sahibine telkinde bulunduklarını, buna Rasûlullah'ın (s.a.) kendisinin de dahil olduğunu, ancak Allah'ın yardımıyla kendisine eşlik eden cinnînin müslüman olduğunu ve kendisine sadece hak olan şeyleri telkin ettiğini bildirmiştir. bkz. Ah-

Bunun sırrı şudur: Böyle bir durumda hemen Allah'a sığınmak, O'nu hatırlamak, şeytanları horlamak ve onları önemsiz görmek, nefis üzerinde derhal etki yapar, onu şeytanların iğvâsına kulak vermekten vazgeçirir ve onların etkisi altına girmekten korur.

"Takvaya erenler var ya; onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah'ı) hatırlayıp, hemen gerçeği görürler. (Şeytanların) dostlarına gelince, şeytanlar onları azgınlığa sürüklerler. Sonra da yakalarını bırakmazlar."[167] âyetinin ifade ettiği mana işte budur.

Âdem (s.a.) ve Mûsâ (s.a.) peygamberlerin tartışması:

Rasûlullah (s.a.) bir hadisinde şöyle buyurur:

"Âdem ile Mûsa Rablerinin yanında münakaşa ettiler..."[168]

Derim ki: *"Rablerinin yanında"* sözünden maksat, Mûsâ'nın (s.a.) ruhunun Hazîre-i kudse yükselmesi ve orada Âdem (s.a.) ile karşılaşmasıdır.

Bu olayın sırrı ve esası şudur: Allah Teâlâ, Mûsâ'ya (s.a.), Âdem (s.a.) aracılığıyla bir bilgi (ilim) göstermiştir. Bu aynen uyuyan kimsenin rüyasında bir melek ya da sâlih bir adam görüp, ona sorması, aralarında konuşma cereyan etmesi ve bunun sonucunda daha önce bilmediği bir bilgiye sahip olması gibi bir şeydir. Konuyla ilgili çok ince bir bilgi vardı ki, Allah Teâlâ onu bu olayla açıklayıncaya kadar Mûsâ'ya (s.a.) gizli kalmıştı. Şöyle ki:

Âdem (s.a.) kıssasının iki yönü bulunmaktaydı:

i. Bizzat Âdem'in (s.a.) kendisine yönelik yönü: Âdem (s.a.), yasak ağaçtan yiyinceye kadar susamaz, güneşin hararetinden etkilenmez, acıkmaz ve açık kalmazdı. Sanki melekler gibi bir hayatı vardı. Ağaçtan yiyince, hayvanî yönü galebe çaldı ve ortaya çıktı,

---

167 A'râf 7/201-202.

168 Hadisin devamı şöyle: *"Musâ: Ya Âdem! Sen babamızsın! Bizi mahrumiyete düşürdün ve bizi cennetten çıkardın!' dedi. Âdem de ona: Sen ki Mûsâ'sın, Allah seni kelamıyla seçkin kıldı ve senin için kendi eliyle (Tevrat'ı) yazdı. Hal böyle iken beni yaratmazdan kırk yıl önce Allah'ın bana takdir etmiş olduğu bir şeyden dolayı beni mi suçluyorsun?!' dedi."* Sonra Rasûlullah (s.a.): *"Böylece Âdem, Mûsâ'ya üstün geldi. Böylece Âdem, Mûsâ'ya üstün geldi."* buyurdu. bkz. Buhârî, Enbiyâ, 31; Müslim, Kader, 13. (Ç)

buna mukabil melekî yönü ise gizlendi. Dolayısıyla ağaçtan yemesi elbette ki kendisi için bir günahtı ve bundan dolayı da istiğfâr etmesi gerekiyordu.

ii. Kader yönü: Olayın ikinci yönü, Allah Teâlâ'nın âlemi yaratmasında takdir buyurduğu ve daha Âdem (s.a.) yaratılmadan meleklere ilham ettiği küllî nizamın işleyişiyle ilgiliydi. Allah Teâlâ, onu yaratmakla, insan türünün yeryüzünde halife olmasını, onun günah işlemesini, tevbe etmesini ve bunun üzerine onu affetmesini, onların sorumlu tutulmalarını, peygamberler gönderilmesini, sevap ve azabın olmasını, kemâl ve sapıklık mertebelerinin ortaya çıkarılmasını takdir buyurmuştu.

Olayın bu yönü, başlı başına büyük bir gelişmeydi ve bu açıdan bakıldığında onun ağaçtan yemesi, Allah Teâlâ'nın muradı doğrultusunda ve hikmetine uygun olarak gerçekleşmişti. Rasûlullah'ın (s.a.): *"Eğer hiç günah işlemeselerdi, Allah Teâlâ onları yok eder, yerlerine başka bir kavim getirir, onlar günah işlerler, günahlarından tevbe ederler, Allah da onları affederdi."*[169] hadisinin ortaya koyduğu mana da işte budur.

Âdem (s.a.), hayvanî yönünün kendisine galebe çaldığı ilk anlarda, olayın ikinci yönünün farkında değildi ve sadece birinci yönünü görmüştü. Nefsi yüzünden sert bir şekilde azarlanmıştı. Fakat sonra bu durum ondan gitti ve olayın ikinci yönüyle ilgili bilgiden kendisine güçlü bir şimşek parladı. Hazîre-i kudse intikâl ettikten sonra da işin hakikatini olabildiğince açıklığıyla öğrenmiş oldu.

Mûsâ (s.a.), ilk başta Âdem'in (s.a.) düşündüğü gibi sanıyordu. Ne zaman ki Allah Teâlâ, ikinci yöne dair ilmi kendisine araladı, gerçeği gördü. Daha önce de zikrettiğimiz gibi haricî olayların da, aynen rüyada görülen şeylerin tabiri gibi bir tabiri vardır. Emir ve yasaklar hiçbir zaman öyle gelişi güzel olmaz; aksine onları gerekli kılan bir ön hazırlık bulunur.

Mahlukâtın fıtrî özellikleri ve kader:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Her doğan çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra onu, annesi, babası yahudileştirir, hıristiyanlaştırır, mecusileştirir. Tıpkı bir hayva-

---

169 Müslim, Tevbe, 9, 11.

nın dertop bir hayvan doğurması gibi. Bu hayvanda hiçbir eksik organ görebilir misiniz?"[170]

Bilesin ki Allah Teâlâ, hayvan, bitki ve diğer varlıklara ait her türü, belli bir şekil üzere yaratmayı sünnetullah edinmiştir.

Meselâ insanı, postsuz, açık tenli, ayakları üzerinde dik duran, enli tırnakları olan, konuşan ve gülen bir biçimde yaratmıştır. Bir varlığın insan olduğu işte bu özelliklere sahip olmasıyla bilinir. Ancak çok istisnaî olarak bu ilâhî sünnete uymayan —hortumlu ya da hayvan ayağı gibi ayaklı doğan çocuklar gibi— durumlar olabilir ki, bunlar da kâle alınmaz. Aynı şekilde Allah Teâlâ, her türe, kendisine ait bir bilgi ve idrak gücü de tahsis etmiş, bunları belli miktarla belirlemiş ve üstelik onları başkalarında bulunmayacak şekilde sadece o türe mahsus kılmış, bu özelliklere o türün fertlerinde bidüziyelik arzedecek bir mahiyet vermiştir.

Örnek olarak meselâ arıyı ele alalım: Allah, arının özüne kendisine elverişli çiçekleri tanıması, kendisine yuva (kovan) edinmesi, topladığı çiçek özlerini oraya toplaması ve onlardan bal yapması bilgisini yerleştirmiştir. Bu özelliklere sahip olmayan bir arı göremezsiniz.

Güvercine de, nasıl öteceğini, nasıl yuva yapıp, yavrularını besleyeceğini öğretmiştir.

Aynı şekilde insanı da fazladan bir idrak gücü ve üstün bir akılla donatmış, onun özüne Yaratıcısını bilme, ona ibadet etme duygusunu koymuş, onu, yaşantısı için gerekli olan şeyler hakkında bilgi sahibi kılmıştır. İşte buna *"fıtrat"* demekteyiz. Eğer insanlar kendi hallerine bırakılsalar ve herhangi bir şey, onları bu fıtrî özelliklerinden uzaklaştırmasa, onlar bu yaratılış safiyetleri üzere büyür ve gelişirler. Ne var ki bazen —anne ve babanın çocuğunu yanlış yönlendirmesi gibi— birçok engel ortaya çıkar ve bunun sonucunda özde mevcut bulunan bilgi, cehalete dönüşür. Aynen ruhbanların, çeşitli yollara başvurarak —insanların özünde yaratılıştan mevcut bulunmasına rağmen— kadınlara karşı özlem duymaz, acıkmaz hale gelmeleri gibi.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Allah, cennet için ehil yaratmış, onları, daha babalarının sulblerinde iken cennet için yaratmıştır. Cehennem için ehil yarat-

---

170 Müslim, Kader, 22.

mış, onları, daha babalarının sulblerinde iken cehennem için yaratmıştır."[171]

Baskın yapan süvarilerin, müşriklerin çocuklarını ele geçirmesi halinde durumun ne olacağı sorulunca da: *"Onlar babalarındandır."* buyurmuştur.[172]

Müşriklerin çocuklarının durumu sorulduğunda da, *"Allah, onların ne yapacak olduklarını bilir."*[173] buyurmuştur.

Uzun rüyası hakkındaki hadisinde de şöyle buyurmuştur:

"Âdem oğullarının zürriyeti, İbrahim'in (s.a.) yanında olur."[174]

Hadislerin değerlendirilmesi:

Bil ki: Genelde insan, daha önce anlatıldığı gibi fıtrat üzere doğar. Ne var ki, hiç bir amel işlemeden lâneti haketmiş bir şekilde yaratıldığı da olur. Hızır'ın[175] (s.a.) kâfir damgalı çocuğu öldürmesi böyledir. *"Onlar babalarındandır."* hadisine gelince, bu dünyevî hükümlerle ilgili olmalıdır.

Tabiat kanunlarının (*nevâmîs*) açıklanmaması (haklarında tevakkuf edilmesi), onlar hakkında bilgi bulunmadığından değildir, aksine bu, açık bir belirti (*mazinne*) bulunmadığından hükümlerin munzabıt olmayacağından, yahut beyanına ihtiyaç duyulmadığından veyahut da, muhatapların anlayamayacağı bir sırrın bulunmasından olabilir.

Allah, maslahata en uygun olanı yaratır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Terazi O'nun elindedir; indirir, kaldırır."[176]

Derim ki: Bu, tedbîr-i ilâhîye bir işarettir. Zira tedbîr-i ilâhînin esasını, maslahata en uygun olanın tercih edilmesi oluşturur. Herhangi bir hadisede farklı sonuçlar doğuracak sebepler kar-

---

171 Müslim, Kader, 31.
172 Müslim, Cihâd, 28.
173 Müslim, Kader, 25.
174 bkz. Kenzu'l-ummâl, 14/39309, 39409.
175 Kur'ân'da Mûsâ (s.a.) ile hikayesi anlatılan sâlih bir kuldur.
176 Buhârî, Tefsîru sûre 11/2; Tevhîd, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 13.

şı karşıya geldiği zaman Allah Teâlâ, mutlaka o şey hakkında adaletin gereği ne ise ona hükmeder. *"O, her an bir şanda (yaratmada)dır."*[177] âyetinde ifade edilen mana da budur.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Âdem oğullarının tümünün kalpleri, Rahman'ın parmaklarından iki parmağın arasındadır."[178]

"Kalp, çöl ortasındaki bir tüye benzer; rüzgar onun altını üstüne, üstünü altına çevirir."[179]

Kulların fiilleri ihtiyarîdir:

Derim ki: Kulların fiilleri ihtiyarîdir; ancak bu ihtiyârda onların bir seçimi bulunmamaktadır. Bu, bir taşı atmak isteyen bir adamın durumuna benzer. Eğer bu adam kâdir ve hikmet sahibi olsaydı, taşta hareket ihtiyârını da halk ederdi.

Burada şöyle bir itiraz ileri sürülemez: Madem ki fiiller Allah'ın yaratmasıyladır, ihtiyâr da aynı şekilde O'nun eseridir. O zaman sorumluluk ve ceza neyin nesi? Çünkü bu durumda cezâ, sonuç itibariyle, Allah Teâlâ'nın fiillerinin birbiri üzerine terettübü manasına gelmektedir. Şöyle ki Allah Teâlâ, kulda şu hali yaratmış, bu, yüce hikmeti gereği nimet ya da azap gibi bir başka halin yaratılmasını gerektirmiştir. Meselâ suda hararet yaratınca, bu durum, suya hava (buhar) şekli vermesini gerektirir.

Cezada ihtiyâr ve kulun kesbinin mevcudiyeti bizzat değil sadece araz yoluyla şart koşulur. Çünkü nefs-i nâtıka, kesb yönünden kendisine istinad etmeyen, aksine bir başkasına istinad eden amellerin rengini kabul etmez, kendi ihtiyâr ve kasdına dayanmayan amelleri de kabul etmez.

Kulun, nefs-i nâtıkasının rengini kabul etmediği ameller yüzünden cezalandırılması Allah Teâlâ'nın yüce hikmetiyle bağdaşmaz. Bu durumda müstakil olmayan bu ihtiyar, eğer amelin rengini kabul için tashîh edici rol oynuyorsa; müstakil olmayan kesb ise, bir başkası değil de sonraki halin sırf ona mahsus olarak yaratılmasını elverişli hale getirebiliyorsa, bu durumda şartlık konusunda yeterli olurlar.

Bu, sahâbe ve tâbiîn sözlerinden çıkarılmış çok değerli bir tahkiktir; dolayısıyla iyi kavramaya çalış!

---

177 Rahmân 55/29.

178 Ahmed, 6/251.

179 bkz. İbn Mâce, Mukaddime, 10; Ahmed, 4/408.

Allah Teâlâ, mahlukâtı yaratmadan önce takdir etmişti:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Şüphesiz Allah, mahlukâtını karanlık içerisinde yaratmış ve üzerlerine kendi nurundan atmıştı. Kim o nurdan bir şey elde edebildiyse hidayet bulmuş, kim de nasipsiz kaldıysa sapıtmıştır. İşte bunun içindir ki, ben Allah'ın ilmi üzere kalem yazmış ve mürekkep kurumuştur diyorum."[180]

Yani Allah Teâlâ, mahlukâtı yaratmadan önce onları takdir buyurmuştır. O zaman, insanlar haddizatında kemal halinden uzak bir durumdaydılar. Bu hal, kendilerine peygamberler gönderilmesini, üzerlerine kitaplar indirilmesini gerektirdi. Bunun sonucunda bazıları hidayet buldu, bazıları da yolunu kaybetti.

Bütün bunlar bir defada takdir buyurulmuştu. Ancak peygamberlerin gönderilmesi, nefislerinin istedikleri şeyin, kendi lehlerine olan şeye galebe çalması yüzündendir.

Rasûlullah'ın (s.a.) bir kudsî hadiste Allah Teâlâ'dan şöyle buyurduğunu rivâyet etmesi gibi:

"Hepiniz açsınız, benim doyurduklarım hariç; hepiniz yanlış yoldasınız, benim hidayet ettiklerim hariç."[181]

Veya şöyle deriz: Bu, Âdem'in zürriyetini çıkarması gibi bir olaya işaret olmaktadır.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Allah Teâlâ, bir kulun bir yerde ölmesine hükmettiği zaman, onun için orada bir ihtiyaç halkeder."[182]

Bence bu hadiste, bazı hadiselerin sebepler nizamının bozulmaması için meydana getirildiğine işaret vardır.

Herhangi bir ilham ya da sezgi gibi bir yolla söz konusu ihtiyacın ortaya çıkmaması halinde, behemehal onun açıkça oraya yönlendirilmesi gerekir.

Allah, mahlukâtın ölçüsünü, gökleri ve yeri yaratmadan önce takdir buyurmuştur:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

---

180 Tirmizî, Îmân, 18; Ahmed, 2/176, 197.

181 Müslim, Birr, 55; İbn Mâce, Zühd, 30.

182 Tirmizî, Kader, 11.

"Allah Teâlâ, mahlukâtın miktarlarını, gökleri ve yeri yaratmadan elli bin sene önce yazdı. Arşı da su üzerinde idi."[183]

Yani, Allah Teâlâ ilk kez olarak arşı ve suyu yaratmıştır. Sonra da var olmasını dilediği her şeyi, arşın kuvvelerinden birinde —aynen bizim hayal gücümüze benzer şekilde— yaratmıştır. *İmam Gazzâlî*'nin ifadesine göre *"ez-Zikr"* denilen şey budur. Sakın ha bunun sünnete muhalif olduğunu zannetmeyesin! Çünkü ehl-i hadisçe, kalem ve levh'in suretinin halkın anladığı şekil üzere olduğu sahih değildir. Bu konuda rivâyet edilenler, Rasûlullah'a (s.a.) ait hadisler olmayıp İsrailî haberlerdir. Son devir hadis âlimlerinin, bu tür haberlere iltifat etmesi, bir tür aşırılıktır. Mütekaddimînin bu konuda söz ettikleri vaki değildir.

Allah Teâlâ, takdire "yazma" demiştir:

Kısaca söylemek gerekirse, bu birbirine bağlı şeylerin tamamına ait bir sûret ortaya çıkmaktadır ve buna "yazma" tabir edilmektedir. Bu ifade, siyaset-i medeniyye konusunda "yazmak" fiilinin tayîn ve îcâb üzere kullanılmasından alınmıştır. Şu âyet ve hadisler buna örnek teşkil eder:

"Size oruç yazıldı..."[184]

"Sizden birinize ölüm geldiğinde vasiyette bulunması yazıldı."[185]

"Allah Teâlâ, kulu üzerine zinadan nasibini yazmıştır."[186]

Sahâbînin, —Ka'b b. Mâlik'in[187] ifade ettiği gibi— henüz ordu için bir kütüğün olmadığı bir dönemde "Falanca savaşa yazıldım" ifadesini kullanması da bu kabildendir. Bunun benzeri, Arap şiirlerinde gerçekten çoktur

Hadiste "elli bin sene" ifadesinin kullanılması, gerçekten böyle bir sayıyı belirlemek için olabileceği gibi, müddetin uzunluğunu beyan (çokluktan kinâye) için de olabilir.

---

183 Müslim, Kader, 16.

184 Bakara 2/180.

185 Bakara 2/183.

186 Ahmed, 2/276, 317; Müslim, Kader, 20, 21.

187 Ensâr'dan Hazrec kabilesine mensup ashaptan ve İslâm'ı kılıçlarıyla ve dilleriyle müdafaa eden üstün şairlerdendi. Muaviye döneminde vefat etti.

İnsanoğlu, aslî istidadı üzere sorgulanır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Şüphesiz Allah Teâlâ Âdem'i yarattı, sonra sırtını sağıyla sıvazladı..."[188]

Allah Teâlâ, insanlığın atası olmak üzere Âdem'i (s.a.) yarattığı zaman, zürriyetine ait özellikleri, onlara ait hakikatleri onun vücuduna yerleştirdi. Allah Teâlâ ona bir vakit verdi ve Âdem, vücudunun kasd-ı ilâhî üzere içermiş olduğu hakikatleri öğrendi; Allah ona, zürriyetini başgözüyle âlem-i misale ait görüntüsüyle göstermiş, onların seâdet ve şekâvetlerini nur ve zulmet ile, sahip oldukları yükümlülük kabiliyetini sual ve cevap ve kendi üstlenmeleri şeklinde temsil etmişti.

Şu halde insanlar, aslında (âlem-i misâldeki) aslî istidatlarıyla muahaze olunurlar, fakat zâhir âlemde muahaze o istidadın kalıba konulmuş şekline (yani amellere) nisbet edilir.

Allah, bazı melekleri çocuğun haline muttali kılar:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Şüphesiz sizden birinizin yaratılışı annesinin karnında (...) tamamlanır..."[189]

Çocuğun ana rahminde oluşması bir anda değil, yavaş yavaştır. Her aşama, bir önceki ve bir sonraki devreden farklı olur. Kan şeklinde fazla bir değişiklik olmadığı sürece *"nutfe"* denir. Zayıf bir donma (pelte) halini alması halinde *"alaka"* denir. İyice katılaşmasıyla *"mudğa"* adını alır. Yumuşak kemiklerin oluşmaya başlamasıyla (diğer safhalar başlar. Bu sırada görevli melek gelir ve ona rızkını, ecelini... yazar).

Çekirdek, uygun bir zamanda toprağa atılır, uygun şartlar

188 Hadisin devamı şöyle: *"Ve ondan bir zürriyet çıkardı ve şöyle buyurdu: 'Bunları cennet için yarattım, onlar cennet ehlinin amelini işlerler.' Sonra sırtını bir daha sıvazladı ve ondan bir zürriyet daha çıkardı ve şöyle buyurdu: 'Bunları da cehennem için yarattım, onlar cehennem ehlinin amelini işlerler.'...* bkz. Muvatta, Kader, 2.

189 Hadisin devamı şöyle: *"Sonra orada o kadar bir müddet de pıhtı olur. Sonra o kadar müddet de orada bir parça et haline gelir. Sonra melek gönderilir ve kendisine ruh üflenir. Meleğe dört kelime emredilir: Rızkını, ecelini, amelini, şakî yahut sa'îd olacağını yazması..."* bkz. Müslim, Kader, 1.

da oluşursa, o çekirdek türünün, o toprağın, kullanılan suyun ve mevsimin özelliklerini bilen kimse, onun nasıl biteceğini bilir ve ona ait bazı durumlara vakıf olur. Aynen bunun gibi Allah Teâlâ da, çocuğun yaratılış özelliklerinden hareketle bazı melekleri onun gelecek haline muttali kılar.

Her sınıf nefsin bir kemâl, bir de noksan hali vardır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Sizden hiçbiri yoktur ki, cehennemdeki ve cennetteki yeri kendisi için yazılmış olmasın."[190]

Her sınıf nefse ait bir kemâl bir de noksanlık, bir azap bir de sevap vardır. Veya hadisin manası şöyle olabilir: "Ya cennetteki ya da cehennemdeki yeri yazılır."

"Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini aldı ve onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' (Onlar da), 'Evet (Rabbimiz olduğuna) şahit olduk.' dediler."[191]

Bu âyet, Rasûlullah'ın, *"Şüphesiz Allah Teâlâ Âdem'i yarattı, sonra sırtını sağıyla sıvazladı..."*[192] hadisine muhalif değildir. Çünkü Âdem'den kendi zürriyeti, onun zürriyetinden de, ta kıyamete kadar varlık âlemine çıkacakları sıra üzere herkesten kendi zürriyeti alınmıştır. Yani Kur'ân'da olayın bir kısmı anlatılmış, hadis ise onu tamamlamıştır.

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlar, onda başarılı kılarız."[193]

Yani her kim bizim ilmimizde ve takdirimizde bu sıfatlara sahip ise, biz o amelleri varlık âleminde kendisine kolaylaştırırız. Bu şekilde anladığımızda, âyet ile hadis arasında uyum olur.

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Nefse ve onu en güzel biçimde şekillendirene, sonra ona kötülük duygusunu da, sakınıp iyi olmayı da birlikte ilham edene yemin ederim ki..."[194]

---

190 Buhârî, Kader, 4; Tirmizî, Kader, 3; İbn Mâce, Mukaddime, 10.

191 A'râf 7/172.

192 Muvatta, Kader, 2.

193 Leyl 92/5-6.

194 Şems 91/7-8.

Bence bu âyetteki *"ilham"*dan murad, —daha önce İbn Mes'ûd hadisinde geçtiği gibi— günahların sûretinin nefiste halkedilmesidir. Aslında ilham demek, kendisiyle bilgi sahibi olunan bir sûretin halkedilmesidir. Daha sonra ise, mecazen etki kaynağı (*mebde-i âsâr*) olan icmâlî bir sûret hakkında kullanılır olmuş, kendisiyle bilgi sahibi olunup olunmamasına bakılmamıştır.

Allah'u a'lem!

2) Kitap ve Sünnete tabi olma: Dini önemsememenin en büyük sebebi, sünnetin terkedilmesidir:

Rasûlullah (s.a.), İslâm'da herhangi bir tahrife sebep olabilecek muhtemel davranışlar hakkında bizleri uyarmış, çok sert bir dille onları yasaklamış ve bu gibi konularda ümmetinden güvence almıştır. Dini önemsememenin en büyük sebebi, sünnetle amelin terkedilmesidir. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Benden önce Allah'ın hiçbir ümmete gönderdiği bir peygamber yoktur ki, o peygamberin, ümmetinden havarileri ve sünnetine tabi olan, emrine uyan ashabı olmasın. Sonra onların ardından yapmadıklarını söyleyen ve emrolunmadıkları şeyleri yapan bir takım kötü nesiller meydana çıkar. İşte kim bunlara karşı eliyle mücadele ederse o mü'mindir. Kim onlara karşı diliyle mücadele ederse o da mü'mindir. Kim onlara karşı kalbiyle mücadele ederse o da mü'mindir. Amma bunun ötesinde imandan bir hardal tanesi de yoktur."[195]

Rasûlullah (s.a.), *"Sizden birini, koltuğuna kurulmuş bir halde görmeyeyim; ona benim emrettiğim ya da yasakladığım bir şey gelir, o, 'Bilmiyorum, biz Allah'ın kitabında bulduğumuza uyarız.' der."*[196] buyurmuş ve özellikle insanlar arasında ihtilâf bulunduğunda sünnete sarılmayı teşvik etmiştir.

Dinde zorluk çıkarma hakkında ise: *"Kendinizi zora koşmayın; sonra Allah işinizi zorlaştırır."*[197] buyurmuştur.

---

195 Müslim, Îmân, 80

196 Ebû Dâvûd, Sünnet, 5. Yani hiçbir kimsenin, "Ben Kur'ân'dan başka bir şey tanımam," demesi ve sünnetten yüz çevirmesi caiz olmaz. Çünkü sünnetten yüz çeviren sonuçta Kur'ân'dan da yüz çevirmiş olur.

197 Kenzu'l-ummâl, 3/5346.

Yani kendinizi zor amellerin altına soktuğunuzda, bakarsınız Allah size onları vacip kılar, sonra altından kalkamazsınız, kendinize yazık edersiniz.(Ç)

Abdullah b. Amr ile, Rasûlullah'ın (s.a.) amellerini azımsayan bir grup, kendilerini zor ameller altına sokmak istemişlerdi. Durumu öğrenen Rasûlullah (s.a.), onların bu davranışını reddetmişti.

Aşırılık hakkında da şöyle buyurmuştur:

"Şu insanların haline ne oluyor ki, benim yapmakta olduğum şeylerden kaçınıyorlar. Allah'a yemin ederek söylüyorum ki, elbette ben onlar içinde Allah'ı en iyi bilen ve O'ndan en çok korkanım."[198]

"Hidayete erdikten sonra hiçbir kavim sapıklığa düşmemiştir; ancak cedelciler hariç."[199]

"Siz, dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz."[200]

Dine, başka şeylerin sokulması:

Dinî nassların başka şeylerle karıştırılması hakkında uyarıda bulunmuş, yahudilere ait bilgilere ilgi duyan birine[201] şöyle buyurmuştur:

"Yani yahudi ve hıristiyanların düştükleri şaşkınlığa siz de mi düşmek istiyorsunuz (/sonunu düşünmeden hareket ediyorsunuz)?! Ben size onu (dini) bembeyaz, lekesiz ve pâk olarak getirmiş bulunuyorum. Eğer Mûsâ (şimdi) yaşıyor olsaydı, bana uymaktan başka bir şey yapamazdı."[202]

O, insanlar içerisinde Allah'ın en çok buğz ettiği kimselerden birinin, İslâm döneminde cahiliye devri artıklarına özlem duyanlar olduğunu açıklamıştır.

Bidat yasaklanmıştır:

İstihsan hakkında da şöye buyurmuştur:

"Kim, dinimizde olmayan bir şey ihdas ederse, o merduddur."[203]

---

198 Buhârî, İ'tisâm, 5.

199 Tirmizî, Tefsîr Sûre, 34; İbn Mâce, Mukaddime, 7.

200 Müslim, Fedâil, 141.

201 Bu zat Hz. Ömer'dir. O, Rasûlullah'a (s.a.): "Ya Rasûlallah! Biz, yahudilerden güzel sözler işitiyoruz; onların bir kısmını yazmamız hakkında ne buyurursun?" diye sorunca Rasûlullah (s.a.) yukarıdaki sözünü buyurdu. bkz. Ahmed, 3/387; Nihâye, 5/282.

202 Ahmed, 3/387; Nihâye, 5/282.

203 Buhârî, Sulh, 5; Müslim, Akdıye, 17; İbn Mâce, Mukaddime, 2.

Melekler Rasûlullah'ı (s.a.) şöyle bir misalle tanıtmışlardır:

"...Cömert bir adam, bir konak inşa eder ve orada büyük bir ziyafet sofrası kurar, bir haberci göndererek herkesi ziyafete davet eder. Davetçiye icabet eden, konağa girer ve ziyafetten yer; davetçiye icabet etmeyen konağa giremez ve ziyafetten yiyemez. Kim Muhammed'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur, kim de Muhammed'e isyan ederse, Allah'a isyan etmiş olur."[204]

Bence bu, insanların onun davetine icabette bulunmakla yükümlü tutulduklarına bir işarettir ve ilahî öğretinin tamamlanması için onun risaletinin müşahhas bir şekilde ifadesidir.

Rasûlullah'a (s.a.) uymamak helâki gerektirir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Benim durumum, ateş yakan bir adamın durumuna benzer..."[205]

"Şüphesiz benim ve Allah'ın benimle gönderdiği şeyin misali, bir adamın hali gibidir. O, kavmine gelir de: 'Ey kavmim, ben orduyu iki gözümle gördüm. (Ben gerçekten apaçık bir uyarıcıyım. Kurtulmaya bakın! Kurtulmaya bakın!' der. Kavminden bir grup ona itaat eder ve geceden yola düşerek yavaş yavaş giderler. Onlardan bir grup ise onu yalanlayarak yerlerinde sabahlarlar ve ordu sabahleyin bir baskın yapar ve onları helâk eder, köklerini kurutur. İşte bana itaat edip getirdiğime tabi olanlarla, bana isyan edip getirdiğim hakkı yalanlayanların misali budur.)"[206]

Bi'setten önce de, haddizatında azabı gerekli kılan bazı amellerin bulunduğuna açık delil vardır.

"Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim, bir yere isabet eden yağmura benzer. (O yerin bir kısmı güzeldir; suyu emer, ot ve bol çayır bitirir. Bir kısmı da çoraktır; suyu tutar, Allah onunla da insanları faydalandırır; orada biriken sudan içerler, hayvan su-

---

204 Buhârî, İ'tisâm, 2 (8/140)

205 Hadisin devamı şöyle: *"Ateş yanıp da etrafını aydınlatınca pervaneler ve ateşe kendisini atan böcekler onun üzerine üşüşmeye başlar. Adam onları önlemeye çalışır, fakat onlar adama galip gelirler ve kendilerini ateşe atarlar. Ben sizi, bel kemerlerinizden yakalamış, ateşe düşmemeniz için çaba sarfetmekteyim; siz ise kendinizi onun içine atmaktasınız."* bkz. Buhârî, Enbiyâ, 40.

206 Buhârî, Rikâk, 26, İ'tisâm, 2; Müslim, Fedâil, 16.

larlar, ziraat yaparlar. Yerin başka bir kısmına da yağmur isabet eder; ancak orası sarp ve kaypak bir yerdir; ne su tutar, ne de ot bitirir. İşte Allah'ın dininde fakih olan (ve Allah'ın benimle gönderdiği şeyden faydalanan, öğrenip öğreten) kimsenin misali ile, bu hususta kibirden başını kaldırmayanın ve benimle gönderilen Allah'ın hidayetini kabul etmeyenin misali budur.)"[207]

Bu hadis, ehl-i ilmin, Rasûlullah'ın (s.a.) getirdiği hidayeti iki şekilde elde ettiklerini beyan etmektedir:

i. Sarîh rivâyet yoluyla,

ii. Delâleten rivâyet yoluyla. Bu, istinbâtta bulunmak ve istinbât sonucu elde ettikleri verileri haber vermek, ya da şeriatın gereklerini yaşamak suretiyle olur.

Böylece insanlar, cahillere asla uymamak ve ehli ilmin rehberliğine tabi olmak suretiyle doğru yolu bulurlar.

Sünnete uymak vaciptir:

Rasûlullah (s.a.), yaptığı çok etkili bir konuşmanın ardından, kendilerine bir vasiyette bulunmasını istediklerinde şöyle buyurmuştur:

"Sünnetime ve hidayet üzere olan râşid halifelerin sünnetine sarılın."[208]

Derim ki: Dinin düzeni, ancak Rasûlullah'ın (s.a.) sünnetine uymakla mümkün olur; ülke yönetiminin ahengi de, ancak halifelere itaat etmekle mümkün olur. Halifelere mutlak itaatin alanı, ictihâda açık olan ihtiyaçların karşılanması, cihâd faaliyetinin yürütülmesi ve benzeri konularda emretmiş oldukları hususlardır. Bunların şeriatın esaslarıyla çatışmaması, nassa muhalif olmaması şarttır.

Allah'ın yolu birdir:

Hadiste şöyle anlatılır:

"Rasûlullah (s.a.) bir çizgi çizdi ve, *'Bu Allah'ın yoludur'* buyurdu. Sonra o çizginin sağına ve soluna başka çizgiler çizdi ve, *'Bunlar yollardır ve her yolun başında oraya çağrıda bulunan bir*

---

207 Buhârî, İlim, 20; Müslim, Fedâil, 15.

208 bkz. Tirmizî, İlim, 16; Ebû Dâvûd, Sünne, 5; İbn Mâce, Mukaddime, 6.

şeytan vardır.' buyurdu. Sonra da şu âyeti okudu: *"Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur, ona uyun. Başka yollara uymayın. Zira o yol sizi Allah'ın yolundan ayırır."*[209]

Kurtuluş fırkası:

Kurtuluşa erenler (*fırka-i nâciye*), hem itikatta hem de amelde, Kitap ve sünnetten açık olarak anlaşılan, sahâbe ve tâbiînin büyük çoğunluğunca kabul edilen esaslara sarılanlardır. Kendi aralarında, hakkında açık nass, ya da sahâbe icması bulunmayan konularda, bazı şeylerle yaptıkları kendi istidlâlleri ya da mücmel olanı tefsir etmeleri sonucu ihtilâf etmiş olmaları önemli değildir.

Kurtuluşa ermeyenler ise, selef akidesinden farklı inançlara sahip olan, onların işlemedikleri amelleri işleyen kimselerdir.

İslâm ümmeti sapıtmaz:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bu ümmet, sapıklık üzerinde birleşmez."[210]

"Allah Teâlâ, bu ümmet için her yüz senenin başında, dinini yenileyen kimseler gönderir."[211]

Bu hadis, bir başka hadisçe şöyle açıklanır:

"Bu ilmi, her nesilde güvenilir olanlar yüklenir; onlar aşırıların tahriflerini, dini yıkmak isteyenlerin etkilerini, cahillerin tevillerini dinden uzaklaştırırlar."[212]

Hakka davet hep sürecektir:

Bil ki: İnsanlar dinde ihtilâfa düşüp, yeryüzünü fesada verince, bu durum Hak Teâlâ'nın kerem kapısını çaldı ve bunun üzerine Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i (s.a.) gönderdi. Bununla yoldan sapmış insanların hak yola getirilmesini arzu buyurmuştu. Ne zaman ki Rasûlullah (s.a.) vefat etti, bu inayetin aynısı, insanlar arasında onun ilminin ve hidayetinin korunmasına yöneltilmişti. Bu durum, onlar içinde ilhamların, çeşitli mazhariyetlerin meydana gelmesi

---

209 En'âm 6/153. Hadis için bkz. İbn Kesîr, 2/190.

210 Keşfu'l-hafâ, 2/488.

211 Ebû Dâvûd, Melâhim, 1.

212 Kenzu'l-ummâl, 10/28918.

sonucunu doğurdu. Hazîre-i kudste, insanlar arasında kıyamet kopuncaya kadar hidayetin ikamesi için bir saik oluştu.

Ümmet içerisinde ilmi ile âmil âlimlerin bulunması gereği:

Bunun için de hiç şüphesiz, Allah'ın emirlerini yerine getirecek, tümüyle sapıklık üzerinde asla birleşmeyecek, içlerinde Kur'ân'ı ezberleyeceklerin olacağı bir ümmetin bulunması gerekli olmuştur. İstidatlarının farklı olması, kendilerinden bir şeylerin katılmasını gerektirmiş ve zaman içerisinde bazı değişiklikler olmuştur. İnayet-i ilâhî, bu iş için kabiliyetli insanlara yönelmiş ve onları yüceltmiştir. Böylece onların kalplerinde ilme karşı bir rağbet uyanmış, kendilerinde dinde aşırılığa kaçanların tahriflerinin —zorlaştırma ve aşırılığa kaçmaya işaret olmaktadır— bertaraf edilmesi düşüncesi oluşmuş, dini baltalamak isteyenlerin faaliyetlerini —ki istihsana, dine eski şeriatların karıştırılmasına işarettir— ortadan kaldırma fikri yer etmiş, cahillerin tevilini —ki bu da önemsemezliğe ve zayıf tevillerle emrolunan şeyleri terketmeye işaret olmaktadır—izale amacı belirmiştir.

Ulemanın üstünlüğü:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allah, kimin hakkında hayır murad ederse, onu dinde fakih kılar."[213]

"Âlimler, peygamberlerin varisleridir."[214]

"Âlimin âbide üstünlüğü, benim sizden birinize olan üstünlüğüm gibidir."[215]

Benzeri hadisler çoktur.

Bil ki: Eğer inayet-i ilâhî, bir şahsa yönelmiş ve Allah onu tedbîr-i ilâhîye vasıta olarak kılmışsa, onun behemehal ilahî rahmete gark olmuş biri olması, meleklere onu sevmelerinin ve ona saygı göstermelerinin emrolunması söz konusu olur. Nitekim böyle birini Cibrîl'in seveceğini ve yeryüzü sakinlerinin onu kabul ile karşılayacağını ifade eden hadisten daha önce söz edilmişti. Rasû-

---

213 Buhârî, İli, 10, İ'tisâm, 10; Müslim, İmâre, 175.

214 Keşfu'l-hafâ, 2/83.

215 Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17.

lullah (s.a.) vefat edince, şeriatının korunmasına yönelik ona has olan inayet-i ilâhî, ilim sahiplerine, onu ehline ulaştıranlara, onun yer etmesi için gayret gösterenlere yönelmiş ve bu, onlar içerisinde sayılmayacak kadar çok faydaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Hadiste yine şöyle buyurulmuştur:

"Allah Teâlâ, sözümü işitip, ezberleyen, iyice akledip, aynen işittiği gibi diğerlerine ulaştıran kulun yüzünü ağartsın!"[216]

Bence bu üstünlüğün sebebi, âlimin, nebevî hidayeti insanlara ulaştırabilir bir görev yapmasındandır.

Rasûlullah'a (s.a.) yalan isnadı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim, bile bile bana yalan isnadında bulunursa, cehennemdeki yerine hazırlansın!"[217]

"Âhir zamanda çok yalancı deccâller olur."[218]

Dinin sonraki asırlara ulaştırılmasının tek yolu rivâyettir. Hal böyle iken, fesat bu yoldan girecek olursa, bu onulmaz bir dert halini alır ve asla tedavisi bulunmaz. Bu yüzden Rasûlullah'a (s.a.) yalan isnadı büyük günahlardan sayılmış, yalan rivâyette bulunulmaması için çok ihtiyatlı davranılması vacip kılınmıştır.

Ehl-i kitaptan rivâyette bulunmak:

Hadiste şöyle gelmiştir:

"İsrail oğullarından rivâyette bulunun, bunda bir sakınca yoktur."[219]

"Onları ne tasdik edin ne de yalanlayın!"[220]

Derim ki: Ehl-i kitaptan nakilde bulunmak, eğer kıssadan hisse kabilinden ise ve dini hükümlerde herhangi bir karışıklığa sebep olmayacak konularda oluyorsa caizdir. Bunun dışında kalan konularda ise caiz değildir. Burada bilinmesinde yarar olan bir

---

216 Tirmizî, İlim, 7; İbn Mâce, Mukaddime, 18.

217 Buhârî, İlim, 38, Enbiyâ, 50; Müslim, Zühd, 72; Ebû Dâvûd, İlim, 4.

218 Ahmed, 2/349; Müslim, İmâre, 10, Fiten, 83; İbn Mâce, Fiten, 9.

219 Buhârî, Enbiyâ, 50.

220 Ahmed, 4/136.

nokta vardır. O da şudur: Tefsîr kitaplarında yer alan israilî haberlerin, ehl-i kitap âlimlerinden nakledilen sözlerin büyük çoğunluğu üzerine herhangi bir hüküm ya da inanç bina edilmesi uygun değildir. Bu konuda dikkatli olunmalıdır.

Din ilimlerinin dünyalık için öğrenilmesi haramdır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Allah rızası için öğrenilmesi gereken bir ilmi, kim sadece dünya menfaati elde etmek için öğrenirse, o kıyamet gününde cennetin kokusunu bile duyamaz."[221]

Dinî ilimlerin, dünyalık için öğrenilmesi haramdır.

Dinî ilimlerin kötü niyetli kimselere öğretilmesi de aynı şekilde haramdır. Bunun bazı sebepleri vardır:

i. Böyle biri, dünyevî çıkarlar yüzünden, zayıf tevillerle dini tahrif edebilir. Dolayısıyla bu yolun kapanması için önlem alınması gerekir.

ii. Böyleleri Kur'ân ve sünnete hürmet etmez, onlara karşı kayıtsız kalır. Oysa ki bunlar hürmeti gerektiren şeylerdir.

İlmin saklanması haramdır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Bir kimseye bildiği bir konu sorulur, sonra onu saklarsa, kıyamet gününde onun ağzına ateşten gem vurulur."[222]

İhtiyaç anında bilginin gizlenmesi haram olur. Çünkü bilginin esirgenmesi, ilme karşı ilgisizliğin en temel belirtisidir ve bu tutum şer'î hükümlerin unutulmasına sebep olur. Âhirette cezalar, amelin cinsinden olur. İlmin saklanmasında günaha sebep olan, dilin tutulması olduğundan, kıyamet gününde de ceza, dili tutmanın simgesi olan ağza ateşten gem vurma şeklinde belirlenmiştir.

Şeriat ilmi üç kısımdır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

---

221 Ebû Dâvûd, İlim, 12.

222 Ebû Dâvûd, İlim, 9; Tirmizî, İlim, 3.

"İlim üç kısımdan oluşur: Âyet-i muhkeme, sünnet-i kâime ve farîza-i âdile. Bunların dışında kalan fazlalıktır."[223]

Bence bu hadis, insanlar üzerine kifâî olarak farz olan ilimleri tahdid üzere belirlemektedir. Bunlar şunlardır:

i. Âyet-i muhkeme: Kur'ân'ın hem lâfız hem de mana itibariyle öğrenilmesi gerekmektedir. Garîb kelimelerinin, nüzûl sebeplerinin araştırılması, zor ve kapalı kısımlarının izah edilmesi, nâsih ve mensûhunun ortaya konması yoluyla onun muhkem kısmı iyice öğrenilecektir.

Kur'ân'ın müteşâbih kısmına gelince, bunların hükmü tevakkuf etmek, ya da onları da muhkem olanlara ircâ etmektir.

ii. Sünnet-i kâime: Sünnete dayalı uygulamalar öğrenilecektir: *"Sünnet-i kâime"*den maksat, ibadetlerin ifası, ihtiyaçların karşılanması gibi konularda sabit olan hüküm ve uygulamalardır. Bunlar fıkıh ilmince konu edinilmiş olan, neshedildiği sabit olmayan, terkedilmemiş bulunan, şâz bir rivâyetle sabit olmamış olan, sahâbe ve tâbiînin büyük çoğunluğu tarafından benimsenmiş ve uygulanmış olan şeylerdir.

Bunların en yüksek mertebesi, üzerinde Medine ve Kûfe ekollerinin ittifak ettikleri uygulamalardır. Bunun belirtisi de dört mezhebin o şey üzerinde görüş birliği halinde olmasıdır. Sonra sahâbenin büyük çoğunluğuna ait iki ya da üç görüş bulunan meseleler gelir. Çünkü bunlardan her biri ile bir grup âlim amel etmiştir. Bir uygulamanın bu kısımdan olduğunun belirtisi ise, *Muvatta* ve Abdurrezzâk'ın (ö. 211/826) *Câmi'*inde rivâyet edilmiş olmasıdır. Bunların dışında kalanlar, bazı fukahaya ait tefsir, tahrîc, istidlâl ya da istinbât gibi yollarla ortaya konulmuş sonuçlar olup, sünnet-i kâime kapsamına girmez.

iii. Farîza-i âdile: Bundan maksat vârisler için belirlenmiş payların hakkaniyet üzere dağıtılmasıdır. Bu kavram altına, müslümanlar arasında adaletle hükmederek nizaa mani olmayı amaçlayan kaza konuları da girmektedir.

---

223 Ebû Dâvûd, Ferâiz, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 8.
Hadisteki *"fadl"* fazlalık kelimesinden maksat, lüzumsuz, gereksiz anlamında olmayıp, esas değil, olmazsa olmaz kabilinden değil anlamındadır. Nitekim Arap dilinde cümleler ögelerine ayrılırken cümlenin temel iki ögesine müsned ve müsnedun ileyh tabir edildikten sonra geri kalan tüm ögelere *"fadl"* tabiri kullanılır. Bunun anlamı lüzumsuz, gereksiz demek değildir, aksine cümlenin temel ögesi değil manasınadır.(Ç)

Bu üç ilimden bir beldenin yoksun olması haramdır, çünkü dinin ayakta durması bunlara bağlıdır. Bunların dışında kalan ilimler ise, fazlalık ve ziyadelik kabilindendir.[224]

İlimde taşkınlık (muğâlata, elğâz) yasaklanmıştır:

Rasûlullah (s.a.) çeşitli muğâlataları yasaklamıştır. Bunlar, kendileriyle muhatabın yanıltılması, hataya düşürülmesi, insanların imtihan edilmesi amaçlanan meselelerdir. Bunların yasaklanmasının bazı gerekçeleri vardır:

i. Bunlar, soruya muhatap olan kimsenin zor duruma düşürülmesine, soruyu soran kimsenin de kendisini beğenmesine ve şımarmasına sebep olur.

ii. İlimde aşırılık kapısını aralar.

Doğru olan tavır, sahâbe ve tâbiînin benimsemiş oldukları sünnetin zâhiri ve zâhir mesabesinde olan îmâ, iktizâ, fahvâ gibi delâletleri üzere durmak, aşırılığa düşmemek, olay meydana gelmedikçe ve zaruret bulunmadıkça hemen ictihâda atılmamaktır. Böyle bir tavır sergilendiğinde ve gerçekten de ihtiyaç bulunduğunda şüphesiz Allah Teâlâ, insanlara olan inayetinin bir sonucu olarak gerekli ilmi onlara açacaktır. Ortam hazır olmadan onu elde etmeye çalışmak halinde, yanılma ihtimali büyük olacaktır.

Keyfî Kur'ân yorumunun haramlığı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim, Kur'ân hakkında kendi re'yi ile söz söylerse, cehennemdeki yerine hazırlansın!"[225]

Bence, Kur'ân'ın indiği dili bilmeyen, Rasûlullah'tan (s.a.), ashabından ve tâbiînden gelen garîb kelimelerin açıklanması, sebeb-i nüzûlün aydınlatılması, nâsih ve mensûhun bildirilmesi gibi âsârdan haberi olmayan kimselerin Kur'ân'ı tefsire kalkışması helâl olmaz.

---

224 Daha önce de değindiğimiz gibi, özellikle müsbet bilimlerin ve ona bağlı olarak teknolojinin gelişmesiyle farz-ı kifâye telakki edilecek yükümlülüklerde de pek çok değişiklik oldu. Bugün, İslâm ümmetinin dinin kendisine yüklediği işlevi gerçek anlamda görebilmesi için, birçok yeni ilimlerin farz-ı kifâye halini aldığında hiç şüphe yoktur. Çünkü bunlar, amaca ulaştıracak araçlar olmak üzere taayyün eder bir hal almıştır.(Ç)

225 Tirmizî, Tefsîr, 1.

Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kur'ân hakkında tartışmaya girmek (mirâ) küfürdür."[226]

Evet, Kur'ân hakkında cedele girişmek haramdır. Bundan maksat, Kur'ân'da açıkça belirtilmiş olan hükmü, kişinin kendisinde mevcut bulunan bir şüpheden dolayı reddetmesidir.

Başka bir hadiste de: *"Sizden öncekiler sırf bu yüzden helâk oldular; Allah'ın kitabından bir kısmını, diğerlerine vurmada kullandılar. (Oysa ki Allah'ın kitabının bir kısmı, diğer kısımlarını tasdik eder.)"*[227]

Derim ki: Kur'ân'ı Kur'ân'la ortadan kaldırma çabaları haramdır. Bu şöyle olur: Birisi, bir âyeti delil olarak kullanır, diğeri kalkar ve kendi görüşünü isbat etmek ya da karşısındakinin görüşünü çürütmek için başka bir âyetle onu reddeder; yahut imamlardan belli birinin görüşünü desteklemiş olmak için böyle yapar; sadece doğrunun ortaya çıkması gibi bir amaç taşımaz. İşte bu tavır yasaklanmıştır.

Aynı durum sünnet için de geçerlidir; sünnetin sünnetle ortadan kaldırılması çabası haramdır.

Her âyetin bir zâhiri, bir de bâtını vardır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Her âyetin bir zahrı, bir de batnı vardır, her haddin de bir manaya vakıf olunacak yeri vardır."[228]

Derim ki: Kur'ân'da yer alan âyetlerin büyük çoğunluğunun konusunu, Allah Teâlâ'nın sıfatlarının ve âyetlerinin beyanı, hükümler, kıssalar, kâfirlere karşı serdedilen deliller, cennet ve cehennem ağırlıklı mevizeler oluşturur. Hadiste geçen *"zahr"* kelimesi, sözün ne için söylendiğini kavramak demektir. *"Batn"* ise, Allah Teâlâ'nın sıfatlarıyla ilgili konularda, Allah'ın nimetleri hakkında tefekkür etmek, murakabede bulunmaktır; ahkâm âyetlerinde ise, îmâ, işâret, fahvâ ve iktizâ gibi delâlet yollarıyla istinbatta bulunmaktır. Hz. Ali'nin (r.a.), *"Taşınmasıyla sütten ke-*

---

226 Ebû Dâvûd, Sünnet, 4.

227 Ahmed, 2/185.

228 Kısmen bkz. Nihâye, 3/132. Bu konudaki rivâyetler ve değerlendirmesi hakkında bkz. Ateş. Süleyman, İşârî Tefsir Okulu, 30.

silmesi cem'an otuz aydır."[229] âyetiyle, *"Tam iki yıl emzirirler."*[230] âyetinden, gebelik süresinin altı ay olabileceğini çıkarması böyledir.

Kıssalarda, sevap ve övgünün ya da azap ve yerginin gerekçeleri öğrenilir, mev'ize kabilinden olan âyetlerde kalbin incelmesi, korku ve ümidin ortaya çıkması... ve benzeri şeyler amaçlanır. Her âyetin *"hadd"*inden maksat, onu anlamak için lâzım olan araçlara sahip olunması, bunun için gerekli hazırlığın yapılmasıdır; dili bilmek, âsârı bilmek, keskin bir zeka ve ince bir anlayışa sahip olmak... gibi.

Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

"Onun bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar kitabın anası (esası)dır. Diğerleri de müteşâbihtir."[231]

Bence *muhkem*den maksat, tek bir şekilde anlaşılabilecek olan nasslardır; *"Size analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz... haram kılındı."*[232] âyeti gibi.

Müteşabih ise, birden çok manaya anlaşılabilen fakat murad, onlardan sadece bir kısmı olan nasslardır; *"İman edip, sâlih ameller işleyenlere tattıklarından dolayı günah yoktur."*[233] âyeti gibi. Sapıklar bu âyeti, taşkınlık yapmamak, yeryüzünde fesat çıkarmamak kaydıyle içkinin mübah olduğuna delil olarak kullanmışlardır. Oysa ki âyet, haram kılınmadan önce içki içenlerin durumunu beyan etmek için gelmiştir.

Ameller niyete göredir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ameller, ancak niyetlere göredir."[234]

Niyet, sözlük anlamıyla kasdetmek, azmetmek gibi anlamlara gelir. Burada ise, insanın tasavvur etmiş olduğu illet-i gâiyye yani fiili işleyiş amacı olmaktadır, bu amaç onu, o fiili işlemeye sevkeder. Allah'tan sevap kazanmak, O'nun rızasını elde etmek gibi. Hadisi şöyle anlamak gerekir: Amellerin, nefis terbiyesi, onun

229 Ahkâf 46/15.

230 Bakara 2/233.

231 Âl-i İmrân 3/7.

232 Nisâ 4/23.

233 Mâide 5/93.

234 Buhârî, İmân, 41; Müslim, İmâre, 155, Ebû Dâvûd, Talâk, 11.

eğriliklerinin giderilmesi, her türlü kötülüklerden arındırılması konusunda etkili olabilmesi için mutlaka böyle bir amaç ile işlenmiş olması; âdet olduğu için veya insanların beklentisine cevap vermiş olmak için veya riya için veya kendisini göstermek için ya da cibillî ihtiyaçların tatmini için... işlenmemiş olması gerekir. Meselâ, savaşmadan duramayan bir cengaverin durumu gibi olmamalıdır. Böyle biri, kâfirlere karşı cihad halinde olmasa, boş duramaz, müslümanlarla savaşır. Şu hadis bu konuyu işlemektedir: Rasûlullah'a (s.a.) sorarlar: "Adam riya için savaşır, şecaat için savaşır; bunlardan hangisi Allah yolundadır?" Rasûlullah (s.a.) bu soruya:

"Kim, Allah'ın dininin yüceltilmesi için savaşırsa, işte o Allah yolundadır." şeklinde cevap verir.[235]

Niyet hadisinin ifade etmek istediği esas nokta şudur: Kalbin bir şeyi yapmaya azmetmesi ve ona yönelmesi (niyet) ruh, ameller ise onun kalıbı mesabesindedir.

Şüpheli şeylerin hükmü ve ihtiyat prensibi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Haram bellidir, helâl bellidir, bunlar arasında da hükmü açık olmayan (şüpheli) şeyler vardır. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa, dinini ve ırzını korumuş olur."[236]

Herhangi bir konu hakkında birbiriyle çelişir (teâruz) halde bulunan birçok yön bulunabilir. Böyle bir durumda sünnet olan, şüpheli şeylerden uzak durmak ve ihtiyatlı davranmaktır.

Teâruz şekilleri:

Teâruz birkaç şekilde kendisini gösterebilir:

i. Rivâyet açık bir şekilde farklılık arzeder. Cinsel organa dokunmak, abdesti bozar mı bozmaz mı? Bazılarına göre evet, bazılarına göre ise hayır. Her iki tarafın da görüşünü destekleyen hadisler vardır. İhram halinde iken nikâh kıymak da böyledir. Bazılarınca bu caiz iken, diğer bazılarına göre caiz değildir ve konu ile ilgili rivâyetler farklılık arzetmektedir.

235 Buhârî, Cihâd, 15.

236 Buhârî, Büyû', 3; Nesâî, Kudât, 11; Ebû Dâvûd, Büyû', 3; Tirmizî, Büyû', 1

ii. Konu ille ilgili kullanılan kelime mana bakımından munzabıt olmaz; taksim (kısmet) ve örnekleme yoluyla anlaşılırken, efradını câmi' ağyârını mâni' bir tanımla anlaşılmaz. Bu ikinci durumda karşımıza üç şık çıkar:

1. Lâfzın, o şey hakkında kesin olarak kullanıldığı bilinir,
2. Lâfzın, o şey hakkında kesin olarak kullanılmadığı bilinir,
3. Lâfzın, o şey hakkında kullanılıp kullanılmadığı bilinmez. (İşte bu üçüncüsü, ihtiyatı gerekli kılan bir durum arzeder.)

iii. Hüküm kesin olarak bir illete bağlanmıştır; illet de kesin olarak bir maksadı gerçekleştirme özelliğine sahiptir. Öbür taraftan bir tür bulunur ve o türde maksat bulunmaz, fakat illet bulunur. Cinsel ilişkide bulunamayacak birinden bir cariye satın alınması böyledir. Acaba böyle bir cariye için istibrâ[237] gerekir mi?

İşte bu ve benzeri konularda ihtiyata riayet gerekir.

Kur'ân, beş vecih üzere inmiştir:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kur'ân, beş vecih üzere inmiştir: Helâl, haram, muhkem, müteşâbih ve emsâl."[238]

Derim ki: Bu vecihler, —farklı taksimlerle de olsa— kitabın kısımlarını oluşturmaktadır. Hiç kuşkusuz bunlar arasında gerçek bir çelişki bulunmaz. Hüküm bazen helâl olur, bazen de haram olur. Dinî prensiplerden biri de, —söz konusu gerek âyetler ve gerekse hadisler olsun— müteşâbihâttan olan konulara akıl yoluyla dalmamaktır. Bu konuda çok şey vardır ki, bunların hakikati mi yoksa ona en yakın mecaz mı kastedilmiştir bilinemez. Bu, ümmetin üzerinde icmâ etmediği konularda ve şüphenin kesin olarak ortadan kalkmadığı yerlerde olur.

Allah'u a'lem!

3) Temizlik (tahâret) konuları:

Bil ki: Tahâret üç kısımdır:

1. Hadesten tahâret: Cünüplük ve abdestsizlik gibi manevî kirlerden arınma,

---

237 Cariyenin, gebe olup olmadığının anlaşılması için bir süre beklemesi.(Ç)
238 Süyûtî, İtkân, 2/131.

2. Neçâsetten tahâret: Beden, elbise ve mekana yönelik maddi pisliklerden arınma,

3. Etek tıraşı, tırnakların kesilmesi, kirlerin giderilmesi gibi bedende oluşan kir ve artıklardan arınma.

Hades denilen hallerden arınmak, temel iyiliklerdendir. Hades ve tahâret hallerinin öğrenilmesinde esas, kendilerinde melekî nurlar zuhur etmiş kişilerin hissiyâtıdır. Bunların "hades" denilen hallerden tiksinti duymaları, "tahâret" denilen hallere karşı ise gönüllerinin açılıp, huzur, sevinç ve ferahlık duymaları, o hallerin "hades" ya da "tahâret" şeklinde nitelenmesinde esas alınmıştır. Tahâret şekillerinin ve onu gerektiren hallerin belirlenmesi konusunda, eski dinlerde yani yahudilik, hıristiyanlık, mecusîlik ve İsmailoğulları dininin kalıntılarında yaygın olarak mevcut bulunan şeylere itibar edilmiştir. Sözü edilen eski dinler, hadesi iki kısımda, tahareti de iki türde mütalaa etmekteydiler. Cünüplük halinden dolayı gusletmek, Araplar arasında uygulanagelmekte olan bir sünnetti. Dolayısıyla Rasûlullah (s.a.), tahâretin iki kısmını, hadesin iki türüne karşı tutmuş oldu. Büyük temizliği, büyük hadese karşı tuttu; çünkü bu daha az vuku bulur, vücudu daha çok kirletir ve bu halde beden, ha deyince yapılamayacak daha ağır bir işle derinden uyarılmaya daha muhtaçtır. Küçük tahâreti ise, küçük hades karşılığında gerekli kıldı. Çünkü küçük hades daha sık vuku bulur, vücudu kirletmesi daha az olur ve böyle bir haldeki vücudun, kendisine gelebilmesi için kısmen uyarılması yeterlidir.

Hades manası taşıyan durumlar gerçekten çoktur ve bunları zevk-i selîm sahipleri çok iyi bilirler. Ancak, bir şeyin bütün insanlara yönelik olarak emredilebilmesi için, o şeyin nefis üzerinde etkisi açık, duyularla algılanabilen şeylere bağlanması suretiyle munzabıt bir halde bulunur olması gerekir. Ancak bu şekilde o şeyle sorumlu tutulabilir. İşte bunun içindir ki hüküm, kişinin midesinde bozulmuş olan şeylerin oradan hareket etmesine ve nefsin bununla meşgul olup sıkıntı duymasına bağlanmamış, aksine önden ve arkadan bir şey çıkmasına bağlanmıştır. Çünkü birincisinin sınırları belli ve açık değildir. Böyle bir şey meydana geldiğinde, dışarıdan yıkanması onu gidermez. İkincisi ise duyularla algılanabilen bir şeydir.

Sonra nefsin hades sebebiyle sıkıntı duymasının, duyularla algılanabilecek bir sureti ve açık bir özelliği vardır. Bu da pisliğe bulaşmış olmaktır. Kaldı ki abdestin etkin olabilmesi çin, nefsin o pislik haliyle meşguliyet ve sıkıntısının sona ermiş olması gerekir.

Bu ise, pisliğin vücuttan çıkması ve nefsin rahatlamasıyla olur. Rasûlullah (s.a.): *"Sizden biri, büyük ve küçük abdestten dolayı sıkışık halde iken namaz kılmasın!"*[239] buyururken, bu hususa işaret etmiş olmaktadır. Çünkü bizzat meşguliyetin kendisi de zaten bir tür hades anlamına gelmektedir.

Tahâret manası taşıyan haller de çoktur. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

i. Taharetlenmek/ yıkanmak/ güzel koku sürünmek,

ii. Bu hasleti hatırlatıcı zikirlerde bulunmak: Rasûlullah'ın (s.a.), *"Allahım! Beni tevbe edenlerden kıl! Beni arınmışlardan kıl!"*[240] ; *"Allahım! Nasıl beyaz elbise kirden temizlenirse, beni de öyle hatalarımdan arındır."*[241] buyurması gibi.

iii. Hayır ve bereket umulan (mübarek) yerlere girmek. Ve benzeri daha başka şeyler.

Ancak bütün insanlara yönelik olabilmesi çin munzabıt ve her an ve mekanda kolaylıkla yapılabilir bir şey olması, etkisinin gözle görülür şekilde hemen hissedilir olması, her milletin yapageldikleri bir şey olması gerekmektedir.

---

239 Müslim, Mesâcid, 67; Ebû Dâvûd, Tahâret, 43.

240 Tirmizî, Tahâret, 41.

241 Buhârî, Ezân, 89; Müslim, Mesâcid, 147.

Abdest ve gusül

Abdestin esasını, organların yıkanması oluşturur. Şâri' Teâlâ, yüzün ve dirseklere kadar ellerin —çünkü daha az miktarının yıkanması etkili olmaz—, topuklara kadar ayakların —çünkü topuklara kadar olmazsa tam bir organ olmaz— yıkanmasını tayin üzere istemiş, başın ise sadece meshedilmesini emretmiştir. Çünkü başın yıkanması, bir tür zorluktur (*harec*).

Guslün esasını ise, bütün bedenin yıkanması oluşturur.

Abdesti ve guslü gerektiren şeyler:

Abdest almayı gerektiren şeylerin esasını önden ve arkadan bir şeyin çıkması oluşturur. Diğer şeyler ise, o hükümde sayılır.

Guslü gerektiren şeylerin esasını da cinsel ilişki ve hayız hali teşkil eder.

Öyle gözüküyor ki, bu iki durum, Rasûlullah (s.a.) gelmeden önce Araplar tarafından benimsenmekte ve uygulanmakta idi.

Diğer iki kısım tahâret hali ise, insanî ilişkilerin (irtifâklar) sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Zira onlar, insan doğasının gereği olmaktadır, hiçbir kavim ya da milleti onlarsız düşünmek mümkün değildir. Şâri' Teâlâ, bu konuda hüküm koymaya giderken, diğer ilişkilerin belirlenmesinde de olduğu gibi halis Arapların yaşamakta oldukları vasat refah halini esas almış, onların telakkilerini dikkate almıştır. Bu konuda Rasûlullah (s.a.), müstehapların belirlenmesi, müşkil yönlerin açıklanması, müphem noktaların aydınlatılması gibi beyanlardan başka bir şey yapmamıştır.

Fasıl: Abdest:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Temizlik imanın yarısıdır."[242]

Burada imandan maksat, tahâret ve huşû (*ihbât*) nurundan mürekkep bulunan heyet-i nefsâniyyedir. Bu manada *"ihsân"* ondan daha açıktır ve hiç kuşku yoktur ki temizlik, onun yarısıdır.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim abdest alır, abdestin hakkını verirse, hataları bütün bedeninden, hatta tırnaklarının altından çıkar."[243]

Nefis üzerinde etkili olan temizlik, ona kudsiyet kazandırır ve onu melekleştirir. Bu haliyle nefis, aşağılık (pis) hallerden birçoğunu unutur. Dolayısıyla nefsin bu özelliği, o heyet-i nefsâniyyenin kalıbı, mahalli ve yeri mahiyetinde olan abdestin özelliği sayılır.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz ümmetim kıyamet gününde abdest eserinden yüzleri ve ayakları nurlu (sakar ve sekir) olarak geleceklerdir. Dolayısıyla sizden hanginiz nurunu artırabilirse bunu hemen yapsın!"[244]

"Mü'minin nuru (veya cennet ziyneti) abdest suyunun ulaştığı yere kadar varır."[245]

Bilindiği gibi tahâretin şekli, beş organın yıkanması ve meshedilmesi şeklindedir. Bu itibarla nefsin bunlardan haz alması, bir defasında bu organların ziyneti, bir defasında da alında sakarlık, ayakta seki(r)lik şeklinde sembolize edilmiştir; aynen korkaklığın ada tavşanı, şecâatin de arslanla sembolize edilmesi gibi.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Abdeste ancak mü'min olan müdavim olur."[246]

---

242 Müslim, Tahâret, 1.

243 Müslim, Tahâret, 33.

244 Müslim, Tahâret, 35.

Hadisin lâfzî tercümesi şöyle: *"Şüphesiz ümmetim kıyamet gününde abdest eserinden yüzleri sakar, ayakları sekir olarak geleceklerdir. Dolayısıyla sizden hanginiz sakarlığını uzatabilirse bunu hemen yapsın!"*

Sakar, atın alnındaki, seki(r) de ayaklarındaki beyazlığa denir. Bu ifadeler insan için Türkçe'de pek gitmediğinden onların yerine nurlu kelimesini kullandık. (Ç)

245 Müslim, Tahâret, 40.

246 Muvatta, Tahâret, 36; İbn Mâce, Tahâret, 4.

Abdeste müdavim olmak zordur; ancak abdestli olmanın kazandıracağı büyük faydaların şuurunda olan kimseler bunu yapabilir. İşte bu yüzden abdeste müdavim olmak, imanın bir belirtisi kılınmıştır.

Abdestin şekli:

Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Zeyd ve daha başka sahâbîlerin —Allah, onlardan razı olsun!— Rasûlullah'tan (s.a.) anlattıkları, dahası ondan tevatür yoluyla daha sonraki nesillere ulaştığı, ümmetin de üzerinde mutabık olduğu şekliyle abdest şöyle alınır: Kişi, ellerini kaba daldırmadan[247] önce yıkar, ağzına su alır ve çalkalar, burnuna su verir ve sümkürür, sonra yüzünü ve dirseklerine kadar ellerini yıkar, başını mesheder, sonunda da topuklarına kadar ayaklarını yıkar.

Heva ve heveslerinin peşine kapılıp giden ve bunun sonucu olarak âyetin zâhirine sarılıp ayakları yıkama hükmünü inkâr eden topluluğun iddiası kâle alınmaz. Bence bu görüşü benimseyenlerle, gün ortasında güneş gibi aşikâr olan Bedir ve Uhud savaşlarını inkâra yeltenenler arasında fark yoktur.

Evet, bazıları ihtiyata uygun olan, hem yıkamak hem de meshetmektir görüşünü ileri sürmüşlerdir, bazıları farzın en alt seviyesi meshetmektir; bununla birlikte yıkamanın terki halinde son derece şiddetli bir kınama bulunur, demişlerdir. Dolayısıyla bu, ulemanın işin hakikati ortaya çıkıncaya kadar kesin tavır almamaları gereken bir konudur.

Rasûlullah'ın (s.a.) ağzı çalkalama, buruna su çekme, tertibe uyma fiillerini terkettiğini açıkça ifade eden tek bir sahih hadise rastlamadım. Şu halde bunlar, abdestte son derece müekked olan sünnetlerdir. Bunlar, yani ağza ve buruna su vermek ve temizlemek, fıtrat özelliklerinden olan müstakil iki taharet şekli olmakta, abdeste onlar da eklenmekte, böylece abdest, bu iki taharet için bir zamanlama halini almaktadır. Çünkü bu iki haslet, kir toplayan ve sık sık yıkanarak temizlenmesi istenilen yerlerin temizlenmesidir. Bunların arka arkaya yapılması, aksi durumdan daha sahihtir.

---

247 Eskiden su yayvan kaplarda tutulur ve kullanılırken dökülmez, el batırılarak su avuç avuç alınır ve öyle kullanılırdı. Şarıl şarıl akan musluk bir tarafa, ibrikle bile su ihtiyaçtan fazla kullanılır. Suyun avuçlanarak alınması halinde ise su israfı hiç olmaz. Suyun kıt olması, taşınmasının zorluğu belki de eskileri böyle bir kullanıma bilinçli olarak itmişti.(Ç)

Abdestin âdâbı:

Abdestin müstehapları (âdâb) şu manalara dayanır:

i. Kir toplayan ve özel bir itina gösterilmedikçe suyun ulaşamama ihtimali bulunan yerlerin yıkanması; ağız ve burunun yıkanması, el ve ayak parmaklarıyla sakalın hilâllenmesi, yüzüğün oynatılması gibi.

ii. Temizleme işleminin ikmali; yıkama işleminin üç defa yapılması, organların yıkanması esnasında hakkının verilmesi, organların yıkanırken iyice oğulması, kulakların baş ile birlikte meshedilmesi, abdest üstüne abdest alınması... gibi.

iii. Önemli işler hakkında câri bulunan âdetlere uyulması; önce sağ organlardan başlanması gibi. Çünkü sağ, daha güçlü ve daha önceliklidir; dolayısıyla çift olan organların yıkanması esnasında önce sağdan başlanması daha uygundur. Kezâ ikisinden biri ile yapılan işlerde temiz ve güzel olan şeylerin sağ ile, (taharetlenme gibi) aksi özellikteki şeylerin ise sol ile yapılması da böyledir.

iv. Kalbin fiilini, muradı açık bir şekilde ifade eden lâfızlar ile zabturapt altına almak, dil ile yapılan zikri, kalp ile birlikte yapmak.

Rasûlullah'ın (s.a.), *"Allah'ı anmayanın abdesti yoktur."*[248] buyurması hakkında derim ki: Bu hadisin sıhhati üzerinde hadisçiler görüşbirliği etmiş değillerdir. Sahih olduğunu farzettiğimizde de, bu konu, Rasûlullah'tan (s.a.) ilim alma yolunun farklılık arzettiği konulardandır. Müslümanlar öteden beri Rasûlullah'ın (s.a.) abdest alışını anlatagelmişler, insanlara öğretmişlerdir, bununla birlikte besmeleden söz etmemişlerdir. Bu durum, ehl-i hadis dönemine kadar böyle sürmüştür.

Oysa ki yukarıdaki hadis, besmele çekmenin rükün ya da şart olduğuna dair bir nassdır.

İki yön arasını bulmak da mümkündür. Bu takdirde şöyle denilir: Hadisten maksat, kalp ile hatırlamaktır; çünkü ibadetler niyet olmadan kabul edilmez. Bu izaha göre hadisteki *"Abdesti yok"* ifadesi zahir manası üzerine alınır. Evet besmele çekmek, diğer müstehaplar gibi âdâptandır. Çünkü Rasûlullah (s.a.): *"Önemli bir işe besmele ile başlanmazsa o güdüktür."*[249] buyurmaktadır. Pek çok şeye kıyas da bunu gerektirir.

---

248 Ebû Dâvûd, Tahâret, 48; İbn Mâce, Tahâret, 41.

249 bkz. Keşfu'l-hafâ, 2/174.

Mananın, *"Abdesti tam olmaz."* şeklinde olması da muhtemeldir: Ancak ben böylesi bir tevile razı dağilim. Çünkü bu, sonuç itibarıyla lâfza ters düşen uzak tevillerdendir.

Rasûlullah'ın (s.a.), *"...Çünkü elinin nerede gecelediğini bilemez."*[250] buyruğuna gelince, bence bunun manası şudur: Yapılan temizlikten sonra bir zamanın geçmesi ve uzun süre ellerin nerede olduğunun farkında olunmaması, onlara pislik bulaşabileceği ve kirlenebileceği ihtimalini artırır. Bu şekilde kirlenmesi muhtemel ellerin, yıkanmadan doğrudan kabın içine daldırılması, suyun kirletilmesine veya bulandırılmasına sebep olur. Su içerken bardağa üfleme yasağının illeti de budur.

Rasûlullah'ın (s.a.), *"Çünkü şeytan burun deliğinde geceler."*[1] hadisine gelince, bunun manası şudur: Sümük ve ve benzeri ağır maddelerin burun deliğinde birikmesi, zihnin aptallaşmasına ve düşüncenin fesada uğramasına sebep olur. Bu durumda olan insan, şeytanın vesvesesinden etkilenmeye daha müsait hale gelir ve ezkâr (zikirler) üzerinde düşünmekten geri kalır.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Sizden biriniz abdest alır, onu yerli yerince yapar ve sonra, 'Ben Allah'tan başka tanrı olmadığına, Muhammed'in onun kulu ve rasûlü olduğuna şehadet ederim' (Bir rivâyette: 'Allahım! Beni tevbe edenlerden ve arınanlardan kıl!') derse, o kimseye cennetin sekiz kapısı birden açılır. Onların hangisinden dilerse ondan girer."[2]

Derim ki: Gerçek tahâret nefis (yani ruhu) gaybı bilen Allah'a teveccüh etmedikçe, arınma noktasına ulaşmak için bütün çabayı göstermedikçe tam anlamıyla gerçekleşmez. Bunun için bir zikir tayin edilmiş ve nefsin derinliklerinde etkisini gösteren dahilî tahâretin faydası ona bağlanmıştır.

Abdest organlarını tam yıkamayanlar hakkındaki, *"Vay topukların ateşten başına gelenlere!"*[3] buyruğu hakkında şunları söyleyebiliriz:

Bunun sırrı şudur: Allah Teâlâ, bu organların yıkanmasını emretmiştir. Bu[4], kendisinden gözetilen mananın gerçekleşmesini

---

250 Buhârî, Vudû, 26; Müslim, Tahâret, 87-88.

1 Buhârî, Bed'ul-halk, 11; Müslim, Tahâret, 23.

2 Müslim, Tahâret, 17.

3 Müslim, Tahâret, 30.

4 Yani îcâb.

gerektirmiştir. Kişinin, abdest organlarının bir kısmını yıkayıp, tamamını yıkamaması halinde onun hakkında "filan organı yıkadı" demek sahih olmaz. Sonra bu ifade, yeterli ilgiyi göstermeme kapısını da kapama anlamı taşımaktadır. Ateşlerin özellikle topukları yakmasından söz edilmesi (genelde ayağın yıkanırken ökçelerin kuru kalma ihtimalinin çok olmasındandır). Hadesin yer etmesi ve onu izale etmemede ısrar edilmesi, ateşi (cehennem azabını) gerekli kılan bir özelliktir. Tahâret ise, ateşten kurtulmayı gerektirir ve hatalara keffârettir. Herhangi bir organda taharet manasının tahakkuk etmemesi, onunla ilgili Allah'ın hükmüne muhalefet edilmesi, nefsin bozulmasını gerektiren bir haslet olur. Bu yüzden nefis azap duyar. Bunun, bozulmayı gerektiren bizzat o organ yönünden olması da uygun olur.

Allah'u a'lem!

Abdesti gerektiren haller:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyuruyor:

"Abdesti bozulanın namazı, abdest almadıkça kabul olunmaz."[5]

"Hiçbir namaz taharetsiz kabul olunmaz."[6]

"Namazın anahtarı, tahârettir."[7]

Bütün bu hadisler, tahâretin[8] şart olduğunda açıktır. Aslında tahâret, başlı başına bir taattir; bununla birlikte zamanlama bakımından namaza bağlanmıştır. Çünkü her birinin faydası, diğerininki üzerine bağlı olmaktadır.

Tahâret, aynı zamanda Allah'ın nişanelerinden (şe'âir) olan namaza saygı anlamı içermektedir.

Bizim şeriatımızda tahâreti gerektiren haller üç derecede olmaktadır:

i. İttifakla tahareti gerekli kılan haller:

Bunlar, sahâbenin büyük çoğunluğunun üzerinde görüşbirliği

5 Müslim, Tahâret, 2.
6 Müslim, Tahâret, 1 (2/274).
7 Ebû Dâvûd, Tahâret, 31; Tirmizî, Tahâret, 3; İbn Mâce, Tahâret, 32.
8 Burada sözü edilen tahâret, cünüplük ve abdestsizlik hallerinden arınma, temizlenme manasındadır; gusül ve abdestle yapılır.(Ç)

ettiği, hakkında rivâyetlerin birbirini teyit ettiği ve yaygın olarak da uygulanagelen şeylerdir; işemek, büyük abdest bozmak, yellenmek, mezî gelmek, ağır uykuya dalmak ve bu manada olan şeyler gibi.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyuruyor:

"Kıçın bağı, gözlerdir."[9]

"Çünkü kişi yatıp uyuduğu zaman, mafsalları gevşer."[10]

Bunun manası şu: Ağır uyku, kişinin mafsallarının gevşemesine ve bu yüzden abdesti bozucu bir durumun ortaya çıkmasına sebep olur. Ben bunun yanında bir başka sebep daha görüyorum ki o da şudur: Uyku, nefsi aptallaştırır ve onun üzerinde hades halinin etkisini yapar.

Mezî[11] hakkında da şöyle buyurmuştur:

"Cinsel organını yıkar ve abdest alır."[12]

Abdestinden şüphe eden[13] kimse hakkındaki: *"Bir ses işitmedikçe ya da bir koku duymadıkça mescidden çıkmasın."*[14] hadisi, kesin olarak bir şey çıktığına inamadıkça abdestinin bozulmayacağını ifade eder. Çünkü hüküm, ön ve arkadan çıkan şey üzerine bina edilmiştir. Bu, hükme mesned olan şeyin hakikati ile, ona benzeyen şey arasının ayrılmasını gerekli kılar. Hadisten gözetilen maksat, vesvesenin önünü almak ve aşırılığa kaçılmasını yasaklamaktır.

ii. Tahareti gerektirdiği konusunda selefin ihtilâfı bulunan haller:

İkinci kısmı, sahâbe ve tâbiîn fakihlerinin üzerinde ittifak etmedikleri, konuyla ilgili rivâyetlerin de farklı (çelişir) bulunduğu şeyler teşkil etmektedir. Cinsel organa el sürmenin abdesti bozup

---

9 Yani, insanın kendisini tutması uyanık olmasına bağlıdır. Uyuduğu zaman, bağ çözülür, mafsallar gevşer ve kişi kendisini kaybeder. Bu durumda âdeten arkasından yellenmek gibi bir şeylerin çıkması muhtemeldir. bkz. Ebû Dâvûd, Tahâret, 79; İbn Mâce, Tahâret, 62.

10 Tirmizî, Tahâret, 57; Ahmed, 1/256.

11 Cinsel organın uyanması sonucu gelen beyaz, yapışkan, sünen, kokusuz salgı.(Ç)

12 Müslim, Hayz, 17.

13 Yani dübüründe yellenme gibi bir hareket olduğu şüphesini taşıyan kimse hakkında.(Ç)

14 Müslim, Hayz, 99.

bozmayacağı konusu böyledir. Bu konuda Rasûlullah'ın (s.a.), *"Kim cinsel organına elini sürerse abdest alsın."*[15] hadisi vardır. İbn Ömer, Sâlim, Urve[16] ve daha başka sahâbîler bu görüştedirler. Hz. Ali, İbn Mes'ûd ve Kûfe fukahası ise bunu reddetmiş ve Rasûlullah'ın (s.a.), abdest aldıktan sonra elin cinsel organa değmesi halinde ne gerekeceği sorulduğunda: "O da insanın bir uzvu değil midir."[17] buyurmasını kendileri için delil kullanmışlardır. İki hadisten birinin mensuh olduğuna dair kesin bir bilgi de yoktur.

Kadına el değmesi konusu da aynıdır. Hz. Ömer, İbn Ömer, İbn Mes'ûd, İbrahim bu görüştedirler. Bunlar, *"...Biriniz tuvaletten gelirse, yahut da kadınlara dokunmuşsanız (ev lâmestümü'n-nisâ) ve bu hallerde su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin..."*[18] âyetini kendilerine delil olarak kullanmaktadırlar.

Onların bu görüşünü destekleyen bir hadis bulunmamaktadır. Aksine Hz. Âişe hadisi[19], bu görüşün aksini desteklemektedir. Ancak hadis çok güçlü değildir. Çünkü isnadında kopukluk (ınkıtâ') vardır. Bence böylesi bir illet[20], ancak iki hadisten birinin diğerine tercihi konusunda dikkate alınır, teâruz bulunmadan bir hadisin terki konusunda ise kâle alınmaz. Allah'u a'lem!

Hz. Ömer ve İbn Mes'ûd, cünüplükten dolayı teyemmümün yeterli olmayacağı görüşünde idiler. Bu itibarla onlara göre, (Mâide sûresindeki altıncı âyette geçen) *"ev lâmestüm"* ifadesinin, cinsel ilişki değil de "dokunma" anlamına alınması taayyün ediyordu. Ancak, Imrân b. Husayn[21], Ammâr, Amr b. el-Âs gibi sahâbîlerden cünüplük sebebiyle teyemmüm alınabileceği rivâyetleri sahih olarak gelmiş, zamanla konu üzerinde icmâ da oluşmuştur.

İbn Ömer, bu konuda ihtiyata riayet ederdi. İbrahim, İbn Mes'ûd'u taklit ederdi ve Kûfe ekolünde bu, İmam Ebû Hanîfe

---

15 Ebû Dâvûd, Tahâret, 69; İbn Mâce, Tahâret, 63.

16 Urve b. Zübeyr: Hz. Osman'ın halifeliği döneminde doğmuştur. Pek çok sahâbîden hadis rivâyetinde bulunmuştur. Fıkıh bilgisini teyzesi Hz. Âişe'den almıştır. Kendisinden Zührî, Ebû'z-Zinâd ve daha başkaları rivâyette bulunmuştur. 99/717 yılında vefat etmiştir.

17 Ebû Dâvûd, Tahâret, 70.

18 Mâide 5/6.

19 "Rasûlullah (s.a.) bazı kadınlarını (kendisini kastediyor) öper, sonra namaz kılardı, abdest almazdı..." şeklindeki hadis.

20 Yani ınkıtâ'.

21 İleri gelen sahâbîlerdendir. Basra'da 52/672 yılında vefat etmiştir.

elinde, İbn Mes'ûd'un tutunmuş olduğu delilin durumu açıklık kazanıncaya kadar sürmüştü. Bunun sonucunda Ebû Hanîfe, —İbrahim'in mezhebine aşırı derecede bağlı olmasına rağmen— onun görüşünü terketti.

Kısaca onların arkasından gelen fukaha bu iki konuda[22] üç tabakaya ayrılmış oldu:

1. Zâhiri üzere alanlar,
2. Tümden reddedenler,
3. Şehvetle olanla, şehvetsiz olan arasını ayıranlar.

İbrahim, çıktığı yerden akan kan, çok kusma; Hasan da, namazda sesli gülme sebebiyle abdest alınması gerektiği görüşünde idiler. Bu görüşü onlarla başka hiçbir kimse paylaşmıyordu. Her biri hakkında da, hadisçilerin sıhhati üzerinde görüşbirliği etmedikleri hadisler bulunmaktadır. Bu konuda söylenecek en doğru söz şudur: Kim ihtiyatlı davranırsa, dinini ve ırzını korumuş olur; kim de aksine bu gibi şeylerden dolayı abdest almazsa, şeriatın açık beyanları karşısında ona herhangi bir şey gerekmez.

Hiç şüphe yoktur ki kadına dokunmak şehveti tahrik edici bir harekettir ve cinsel ilişki seviyesinde olmasa da bir tür şehevî haz alınmasını sağlar. Cinsel organın tutulması ise iyi olmayan kaba bir harekettir. Bunun içindir ki, taharetlenme sırasında cinsel organın sağ el ile tutulması yasaklanmıştır. Hal böyle olunca, onun durup dururken el ile tutulması hiç şüphesiz şeytanın işlerinden olacaktır.

Kanın akması ve çok kusma ise bedeni kirletir, nefsi ise aptallaştırır. Namazda sesli gülmek, keffârete ihtiyaç duyan bir kabahattir. Dolayısıyla bu gibi durumlarda, Şâri' Teâlâ'nın abdest almayı emretmiş olmasında şaşılacak bir durum yoktur. Emretmemesine de keza şaşmamak gerekir. Bu gibi durumlarda azimet hükmü olmaksızın abdest alınmasını müstehap görmesi de hayreti gerektirici bir şey değildir.

iii. Uygulamada yer almayan, fakat hadislerde abdest bozucu olarak geçen haller:

Üçüncü kısım, abdesti gerektiriciliği konusunda hadisten kaynaklanan şüphe bulunan, fakat sahâbe ve tâbiîn fukahası ara-

---

22 Cinsel organa el sürme ve kadına dokunma.

sında abdest almayı gerektirmediğinde ihtilâf olmayan şeylerdir. Ateş değmiş bir yiyecekten dolayı abdest almak böyledir. Rasûlullah'ın (s.a.), halifelerin, İbn Abbâs'ın, Ebû Talha ve daha başkalarının uygulamaları bunun aksi doğrultusunda gerçekleşmiştir. Câbir, ise onun[23] mensuh olduğunu söylemiştir. Ateşte pişmiş yiyecek sebebiyle abdest almanın sebebi, benzerini meleklerin asla yapmayacağı dünya nimetlerinden en üst düzeyde yararlanmadır. Böyle bir davranış, onlara benzemekten uzaklaşmaya sebep olur. Kaldı ki ateşte pişmiş olan yiyecek, insana cehennem ateşini hatırlatır. Bunun içindir ki zaruret olmadıkça dağlamak[24] yasaklanmıştır. Bu yüzden insanın kalbini onunla meşgul etmesi uygun olmaz.

Deve eti yemeden dolayı abdest almaya gelince, —ki bu konuda emir daha şiddetlidir— sahâbe ve tâbiîn fukahasından hiçbir kisme böyle bir görüşe kapılmamıştır, hükmün mensuhluğunu söyleme imkânı da bulunmamaktadır. Bunun içindir ki ehl-i tahricten hiçbir kimse bunu (yani mensuh olduğunu) söylememiştir.

İmam Ahmed ve İshâk deve eti yemenin abdesti bozacağı görüşündedirler.

Bence konu, insanın ihtiyatla karşılaması uygun olan bir mahiyet arzetmektedir.

Deve eti yemeden dolayı abdestin gerekmesinin —İmam Ahmed ve emsalinin görüşüne göre— hikmeti şudur: Deve eti, Tevrat'ta haramdı. İsrailoğulları peygamberlerinin büyük çoğunluğu onun haramlığı üzerinde hemfikirdi. Allah Teâlâ, onu bize helâl kılınca onu yemeden dolayı abdest alınmasını iki manadan dolayı gerekli kıldı:

1. Abdest, daha önce haram olan bir yiyeceğin bize helâl kılınması sebebiyle bir tür şükür ifadesi olacaktı,

2. İsrailoğulları peygamberlerinin haram kıldığı bir yiyeceğin mübah kılınması sonrasında bazı insanların kalplerinde hâlâ onun hakkında bazı kuşkular bulunabilirdi. Haramlık hükmünü, yenildiği zaman abdest almayı gerektiren mübahlık hükmüne çevirmek, kalplerin yatışmasında ve hüsnü kabul göstermesinde daha etkili olacaktı.

Bence bu hüküm İslâm'ın ilk dönemlerinde mevcuttu; sonra neshedilmiştir.

---

23 Ateşte pişen yiyecekten dolayı abdest alınmasını isteyen hadisin.(Ç)

24 Eskiden bir tür tedavi yöntemi olarak kullanılırdı. Zaruret olmadıkça uygulanması yasaklanmıştır. Araplar atasözlerinde, "Tedavide son ümit dağlamaktır." derlerdi.

Mestler üzerine meshetmek:

Abdestin esasını, çabucak kirlenebilen açıktaki organların yıkanması oluşturmaktadır. Bu durumda ayaklar, mest giyilmesi halinde iç organlar halini almaktadır. Mest giyilmesi Araplarca bilinen bir âdetti. Her namaz esnasında mestin çıkarılması meşakkatten hali olmayacaktı. Bu yüzden ayaklarda mest olması halinde abdest esnasında ayakların yıkanması hükmü kısmen düşmüş oldu.

Yapılması istenilen şeyin terkine kalbin yatmayabileceği durumlarda bir kolaylık olması ve kalp huzurunun sağlanması için bir tür çareye başvurulur, (yerine göre sûrî uygulamalarla yetinilir). İşte bu amaçla Şâri' Teâlâ üç hüküm (şart) getirmiştir:

1. Süre ile kayıtlama şartı: Mukîm bir gün ve bir gece, yolcu da üç gün ve üç gece meshedebilir; daha fazla süre için meshedemezler. Çünkü bir gün ve bir gece, elverişli bir süredir ve insanlar bu süreyi pek çok yapmak istedikleri işler için kullanırlar. Üç gün, üç gece de aynı şekildedir. Bu iki süre, içlerinde bulundukları meşakkat (harec) dikkate alınarak mukim ve yolcuya taksim edilmiştir.

2. Taharet üzere giyme şartı: Şâri' Teâlâ, mestlerin taharet üzere iken giyilmesini şart kılmış, bununla şunu amaçlamıştır: Mükellefin gözleri önünde, aynen kapalı olan diğer organların az kirlenmesi hikmetine binaen yıkanmadığı gibi, ayakların da mest ile öyle bir hal alması sebebiyle kirlenmeyeceği ve taharet halinin hâlâ eski hali üzere kalıyor olacağı düşüncesi belirecektir. Bu tür kıyaslar, nefsi uyarma konusunda etkin olabilmektedir; dolayısıyla da bir anlam ifade etmektedir.

3. Yıkama yerine geçmesi için mestin üzerine meshetme şartı: Bu bir tür yıkama aslî hükmünün hatırlatıcısı ve onun nümunesi olmak üzere konulmuştur.

Hz. Ali (r.a.) mest üzerine mesh konusunda şöyle demiştir:

"Eğer din akıl işi olsaydı, mestin altını meshetmek üstünü meshetmekten daha akıllıca olurdu."

Derim ki: Mest üzerine meshin, yıkama aslî hükmünün sadece hatırlatıcısı ve onun bir nümunesi olmak üzere konuluşuna bakarsak, o zaman mestin altına değil de sırtı üzerine meshetmek de, makûl ve re'ye uygun olur. Hz. Ali, sözlerinden ve irad ettiği hutbelerden de anlaşılacağı üzere insanlar içerisinde şer'î hükümlerin manalarını (hikmet-i teşrî'i) en iyi bilenlerdendi. Ancak o bu

sözüyle, din konusunda re'y kapısını kapamak istemişti. Aksi takdirde halk, kendi aklınca dini ile oynar ve onu bozabilirdi.

Guslün yapılış şekli:

Hz. Âişe (r.a.) ve Hz. Meymûne'nin (r.a.) rivâyetlerine, ümmetin üzerinde mutabakat ettiği uygulamaya baktığımızda guslün şu şekilde alınması gerektiğini görmekteyiz:

Kişi, ellerini kaba daldırmadan önce yıkayacak, sonra bedeninde ve edep yerinde varsa pislik onları yıkayacak, sonra aynen normal namaz abdesti alır gibi abdest alacak, başını ovalayacak ve bedenine su dökecektir. Sadece ayakların yıkanmasının en sona bırakılıp bırakılmayacağı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Kullanılan suyun biriktiği bir yerde yıkanılmasıyla, böyle olmayıp akıp gittiği bir yerde yıkanılması arasını ayıranlar da olmuştur.

Ellerin yıkanmasının sebebini abdest konusunda izah etmiştik.

Ellerden sonra önce edep yerinin yıkanmasına gelince, bununla muhtemelen orada mevcut bulunan pislikler giderilmiş olacak, onların yıkanırken kullanılan suyla vücudun her tarafına yayılması önlenmiş olacaktır. Aksi takdirde onun temizlenmesi için daha çok suya ihtiyaç duyulacak ve iş zorlaşacaktır.

Gusül ile birlikte abdestin sebebi:

Gusül esnasında abdestin de alınması, büyük taharetin küçük tahareti ve ziyade bazı işleri içermiş olması ilkesinden hareketledir. Böylece nefis, arınma hasleti için daha fazla uyarılmış olacaktır. Sonra gusül esnasında abdest almak, genelde kir toplanan bölgelerin itina ile yıkanması anlamını taşımaktadır. Çünkü kişi, başına su döktüğü zaman organların yıkanmış olması ancak özel itina ve ovma yoluyla mümkün olabilecektir.

Açıkta gusül yapmamak:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Şüphesiz Allah, çok hayalı ve çok örtücüdür."[25]

Bunu, hadisin devamı olan *"Hayayı ve örtünmeyi sever"* kıs-

---

25 Ebû Dâvûd, Hammâm, 1.

mı tefsir etmektedir. İnsanların gözlerinden ırakta yıkanmak vaciptir. Bir insanın mutat olduğu üzere yanına girmesi halinde avret yeri görülmeyecek şekilde olması ise müstehaptır.

Hayızlının yapması gereken şeyler:

"Bir tutam misk al da onunla temizlen!"[26] Yani "Kanın izince gezdir."[27] hadisi hakkında şunları söyleyebiliriz:

Rasûlullah'ın (s.a.), hayızlı kadına bir tutam misk almasını ve onunla taharetlenmesini emretmesi şu gayelere yöneliktir:

i. Temizliğin daha iyi sağlanması. Zira güzel koku, taharet işi görür. Başka vakitlerde sünnet kılınmayışı, güçlük doğuracağındandır.

ii. Hayız halinde bulunan kadından genelde eksik olmayacak kötü kokunun giderilmesi.

iii. Hayzın bitmesi ve temizlik süresinin başlaması çocuk isteğinde bulunma vaktidir. Güzel koku, insanın cinsel gücünü tahrik eder.

Taharette kullanılacak su miktarı:

Rasûlullah (s.a.) dört ya da beş müd[28] miktarı suyu gusül, bir müd miktarı suyu da abdest için yeterli görmüştür.[29] Çünkü bu miktar, normal bedenli insanlar için yıkanma ya da abdest almaya elverişli bir miktardır.

Cünüplük vücudun her yerine sirayet eder:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Her tüyün dibinde cünüplük vardır. Bu itibarla saçları yıkayın, teni paklayın."[30]

"Kim, bir tüy yerini yıkamadan cenabet bırakırsa, ona[31] *şöyle şöyle azap edilir."*[32]

---

26 Hadisin bazı rivâyetlere göre manası: *"Bir kumaş parçası al da onunla temizlen!"* şeklindedir.(Ç)

27 Buhârî, Hayz, 13-14, Tecrîd, 1/227.

28 Müd, orta büyüklükteki bir insanın iki avucunun dolusu kadardır.(Ç)

29 bkz. Müslim, Hayz, 52.(Ç)

30 Ebû Dâvûd, Tahâret, 97; İbn Mâce, Tahâret, 106.

31 Rivayetlerde zamirin merciinin farklı olması sebebiyle ondan kasıt tüy ya da insanın kendisidir. (Ç)

32 Ebû Dâvûd, Tahâret, 97; İbn Mâce, Tahâret, 106.

Bunun hikmetini daha önce abdest bahsinde organların tam yıkanılması sadedinde izah etmiştik. Kısaca şöyle sıralayabiliriz:

i. Guslün manası ancak böyle gerçekleşir.

ii. Cenabet üzere kalınması ve o hal üzerinde ısrar edilmesi ateşi mucip bir haldir. Nefsin azap görmesi ise, fesada sebebiyet veren organ yönünden olur.

Guslü gerektiren haller:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kadının dört şu'besi[33] *arasına oturur da sonra onu yorarsa*[34]*, meni gelmese bile kendisine gusletmek vacip olur."*[35]

Şehevî arzunun giderilmesi açısından inzâl gerçekleşmeden yapılan cinsel ilişkinin, inzal ile sonuçlanan tam ilişki gibi kabul edilip edilmemesi konusunda rivâyetler farklılık arzetmektedir.

Rivayet bakımından sahih olan, fukahanın büyük çoğunluğunun da benimsediği hüküm, erkeğin kadını sarması ve cinsel organını sokması[36] halinde inzal gerçekleşmese bile her ikisine de guslün gerekeceği şeklindedir. Ancak bu hadisle *"Su, ancak sudandır."*[37] hadisinin nasıl telif edileceği konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir.

İbn Abbâs, suyun ancak sudan olması ihtilam içindir demiştir. Ancak bu izah güçlü değildir.

Übeyy ise: "Suyun ancak sudan olması, İslâm'ın ilk zamanlarına ait bir ruhsattı. Sonra yasaklandı. " demiştir.

Rivayet olunduğuna göre Hz. Osman, Hz. Ali, Talha[38], Zübeyr[39], Übeyy b. Ka'b, Ebû Eyyûb —Allah hepsinden razı ol-

---

33 Elleri ve bacakları arasına.

34 Cinsel ilişkiye başlamak üzere organını kertik yeri girecek kadar sokarsa.

35 Buhârî, Gusl, 28; Müslim, Hayz, 87.

36 Kertik kısmının girmesi yeterli.(Ç)

37 bkz. Müslim, Hayz, 87 (Bab başlığı).

38 Talha b. Ubeydullah et-Temîmî: İlk muhacirlerden, ileri gelen sahâbîlerdendir. Cennetle müjdelenmiş on kişiden biridir. Şûrâ üyelerindendi; fakat katılmamıştır. Uhud günü Rasûlullah'ın (s.a.) izinden ayrılmamış, onu korumuş ve bu uğurda bir darbe almış, bu yüzden kolu çolak kalmıştır. Cemel fitnesi yılında şehid düşmüştür.

39 ez-Zübeyr b. el-Avvâm b. Huveylid el-Esedî: İleri gelen sahâbîlerden ve cennetle müjdelenmiş on kişiden biridir. Şûrâ üyelerindendi. Kendisi İslâm kahramanlarındandı. Rasûlullah (s.a.) ile birlikte savaşlara ve fetihlere katıldı, Cemel yılında (H. 36) öldü.

sun— gibi sahâbîler, karısıyla cimâ' eden, fakat menisini getirmeyen kimse hakkında: "Namaz için abdest aldığı gibi abdest alır, cinsel organını yıkar." demişlerdir. Bu söz, Rasûlullah'a (s.a.) da isnad edilmiştir (merfû'). Bence bunun, kişinin karısını iyice kucaklamasına (fâhiş mübaşeret) hamlolunması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü Arapçada böyle bir fiile *"cimâ"* dendiği de olmaktadır.

İhtilam sonucunda yaşlık görülmesi guslü gerektirir:

Rasûlullah'a (s.a.), yaşlık gören ve ihtilam olduğunu hatırlamayan bir kimsenin durumu soruldu. Rasûlullah (s.a.), *"Yıkanır."* buyurdu. İhtilam olan fakat yaşlık görmeyen bir adamın durumu soruldu. *"Ona gusül gerekmez."* buyurdu.[40]

Rasûlullah (s.a.), hükmü rüyaya değil de yaşlık üzerine bağlamıştır. Çünkü rüya bazen hadîs-i nefs olur ve bir etkisi bulunmaz. Bazen şehvetin giderilmesi olur ve bu ıslaklık olmadan gerçekleşmez. Bu durumda hükme medar olacak şey, ancak ıslaklık olabilir. Sonra ıslaklık, açık (munzabıt) bir şeydir; zabturapt altına alınmaya elverişlidir. Rüya ise, çoğu kez unutulur; dolayısıyla hükme menat olmaya elverişli değildir.

Temizlik ve hayız süreleri:

Temizlik ve hayız sürelerinin uzunluk ve kısalık bakımından kişinin mizacı, gıdası ve benzeri etkenlere göre değişik olacağında kuşku yoktur. Bu itibarla bu süreleri bidüziyelik arzedecek şekilde belirlemeye çalışmak hemen hemen imkansız gibidir. Hiç kuşkusuz bu konuda en doğru yol, kadınların âdetlerinin dikkate alınmasıdır. Eğer onlar, hayız kabul ediyorlarsa, hayız; özür kanı sayıyorlarsa özür kanı kabul edilir.

Sahâbe ve tâbiînin bu konudaki ihtilâfı, kendi araştırma ve tahminlerine dayanmaktadır.

İstihâze (özür) kanının hükmü:

Hamne bt. Cahş, özür kanı hakkında Rasûlullah'tan (s.a.) fetvâ istedi. Rasûlullah (s.a.) ona pamuk tıkamasını söyledi. Kadın

40 Bu konuda kadının durumu da aynıdır. bkz. Ebû Dâvûd, Tahâret, Hadis no: 236. (Ç)

akıntının çok olduğunu söyleyince de, ayrıca ağzını sıkıca gemlemesini (bağlamasını) öğütledi ve onu iki şey arasında muhayyer[41] bıraktı.[42]

Bence bu konuda asıl şudur: Rasûlullah (s.a.) baktı ki özür kanı, sağlık problemiyle ilgili bir şeydir. Kan geldiği sürece namazın bırakılması ise, onun uzun süre terkedilmesi gibi bir ihmale yol açmaktadır. Bu yüzden o, kadını kendilerince bilinmekte olan şey üzerine yöneltti.

İstihâze konusunda iki ihtimal bulunmaktadır:

i. Gelen kan, aslında nerede olduğu belli olmayan gizli bir derdin sonucu bir damardan gelmektedir, hayız kanı değildir; aynen burun kanaması gibi bir şeydir. Rasûlullah (s.a.), bunun hükmünü kadının sıhhat haline döndürdü; sıhhat halinde iken kaç gün hayız görüyor kaç gün temiz kalıyor idiyse, aynı şeyin hesap yoluyla özür kanı görülürken de yapılmasını istedi. Bu durumda hayız kanının, özür kanından ayrılması gereklidir. Bu da ya kanın rengi ile —ki daha siyah renkte olan hayız kanıdır—, ya da kadınca belli olan âdetin dikkate alınmasıyla bilinir.

ii. Gelen kan düzensiz bir hayız kanı olabilir. Bu ihtimalde görülen kan hayız kanı olduğu için, her namaz için, eğer bu imkansızsa her iki namaz için bir gusül abdesti alması emrolunması uygun olur. Düzensiz olduğu için namaza mani değildir.

Pamuk tıkama ve gemlemedeki hikmet ise, akmakta olan kanın tutulması ve etrafa taşmasının, bedeni ve elbiseyi kirletmesinin önlenmesidir.

Fukahanın büyük çoğunluğu, bir mazeret olmadıkça bu iki şıktan birincisi doğrultusunda fetvâ vermişlerdir.

Cünüp ve abdestsiz için mübah olan ve olmayan şeyler:

Allah'ın nişanelerine saygı göstermek vaciptir. Bu nişanelerin en başında da namaz, Ka'be ve Kur'ân gelir. Saygının en üst seviyesi, kişinin saygı gösterdiği şeye tam taharet üzere olmadan (ab-

41 Birincisi, her ay altı ya da yedi günü hayıza sayması, geri kalan günlerde namazını kılması. İkincisi, öğleyi erteleyip ikindiyi öne alması ve ikisi için yıkanıp onları beraberce kılması, akşam ve yatsı için de aynı şeyi yapması, sabah namazı için de aynı şeyi yapması.

42 bkz. Ebû Dâvûd, Tahâret, 109; İbn Mâce, Tahâret, 117.

destsiz) ve nefsini yeni bir fiille uyarmadan yaklaşmamasıdır. İşte bu yüzden namaz, Ka'be ve Kur'ân'a ancak temiz (abdestli) olan kimsenin yaklaşabilmesi vacip olmuştur.

Kur'ân'ın okunması için abdestli olma şartı aranmamıştır. Çünkü her Kur'ân okuma esnasında abdestli olma şartının aranması, Kur'ân'ın ezberlenmesi ve öğrenilmesi işini zorlaştırır ve ona bir engel teşkil eder. Halbuki bu kapının açılması ve üstelik teşvik de edilmesi, onu ezberlemek isteyenlerin işinin kolaylaştırılması gerekmektedir.

Büyük hades konusunda emrin daha bir ciddiye alınması gerekir ve bu halde sadece Kur'ân'ın okunmasına da cevaz verilmez.

Cünüp ya da hayız halindeki birinin mescide girmesi de caiz olmaz. Çünkü mescidler, namaz ve zikir için tahsis edilmiş yerlerdir. Bu özelliğiyle mescidler İslâm'ın nişanelerindendir ve bir tür Kâ'be nümunesi olmaktadır.

Rasûlullah'ın (s.a.) meclisinde taharet üzere bulunulması şart koşulmamıştır. Çünkü herşeye uygun bir saygı biçimi vardır. Rasûlullah (s.a.) da, diğerleri gibi bir insandı; cünüplük ve abdestsizlik halleri onun da başına gelirdi. Bu takdirde onun huzurunda bulunurken abdestli olunması şartının aranması, durumu tersine çevirmek olurdu.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Melekler, içinde sûret, köpek ya da cünüp bulunan eve girmezler."[43]

Bu hadisten maksat şudur: Bu sözü edilen şeylerden melekler nefret eder. Onlar, meleklerin tahâret, putataparlardan nefret gibi özelliklerine ters düşen hallerdir.

Rasûlullah (s.a.), geceleyin cünüp olan bir kimse hakkında: *"Abdest al, cinsel organını yıka sonra uyu!"*[44] buyurmuştur.

Cünüplük hali meleklerin özellikleriyle bağdaşmayacak bir haldir. Bu yüzden bir mü'minden yapması beklenen şey, cünüp iken uyumak, yemek gibi ihtiyaçlarını karşılamamasıdır. Eğer boy abdesti alma işi zorsa, hiç olmazsa küçük temizlikte bulunmalıdır. Zira her ikisi de aslında aynı şeydir; şu kadar ki Şâri' Teâlâ, onları büyük ve küçük hadeslere karşılık tutmuştur.

---

43 Ebû Dâvûd, Tahâret, 89.

44 Buhârî, Gusl, 13; Müslim, Hayz, 25.

Teyemmüm

Teyemmümün sebebi, güçlüğün giderilmesidir:

Her şeriatta, geçerli olan sünnetullah, insanların güç yetiremedikleri her konuda kolaylıklar getirilmesi şeklinde olmuştur. Kolaylık türleri içerisinde en uygunu, uygulamasında güçlük bulunan bir hükmü, daha hafif gelecek bir bedele dönüştürmektir. Böylece nefislerin huzur ve sükûnu temin edilecek, son derece sıkı bir şekilde üstlendikleri bir yükümlülüğü tümden terketmiş oldukları düşüncesine kapılmamaları, tahâretin terki haline alışmamaları sağlanacaktır. İşte bu ilkenin bir yansıması olarak hastalık ve yolculuk halinde abdest ve gusül yükümlülüğü düşürülmüş ve yerine teyemmüm ruhsatı getirilmiştir.

Durum böyle olunca, ezelî kaza Mele-i a'lâya, abdest ve guslün yerine teyemmümün ikame edilmesi şeklinde inmiş, ona, bir tür tahâret şekli olduğuna dair sûrî bir benzerlik verilmiştir. Bu ezelî kaza, ümmet-i Muhammed'in, diğer ümmetlerden temâyüz ettiği önemli noktalardan biridir. Rasûlullah'ın (s.a.): *"Su bulamadığımız zaman toprak bize taharetlenme aracı (tahûr) kılındı."*[45] sözü, bu manadadır.

Teyemmüm aracı olarak toprağın seçilmesini çeşitli şekillerde izah edebiliriz:

i. Toprağın hemen hemen bulunmadığı yer yoktur. Bu özelliğiyle o, güçlüğü giderme için seçilebilecek en iyi araçtır.

ii. Toprak, kılıç, mest... gibi bazı şeylerin temizlenmesinde, su ile yıkanmaya zaten alternatif bir temizlik aracıdır.

---

45 Yaklaşık bir hadis için bkz. Ahmed, 2/222.

iii. Toprakla teyemmüm alınmasında, yüzün toprağa sürülmesi gibi nefsin kırılması manası vardır. Bu hal ise, af talebi esnasında takınılması uygun bir davranıştır.

Gusül için olan teyemmümle, abdest için olan teyemmüm arasında bir fark gözetilmemiş yani gusül için olanda bütün vücudu toprağa beleme istenmemiştir. Çünkü ilk bakışta manası akılla kavranılamayan (taabbudî) şeylerin, miktarla değil de kendi özelliğiyle etkin olması onların özelliklerine daha uygundur. Sonra muhatapların bu konuda nefislerinin huzur bulacağı, gönüllerinin yatacağı şekil budur. Zira toprağa belenmek, bir tür güçlüktür ve kaldırılması istenilen güçlüğü tümden kaldırıcı özellik taşımaz.

Zarar verici soğuk da —Amr b. el-Âs hadisinden dolayı— hastalık manasındadır. Teyemmüm âyetinde geçen *"yahut seferde iseniz"* ifadesindeki *"sefer"* kelimesi kaydı ihtirazî değildir. Bilakis bu ifade, yolculuğun suyun bulunmayacağı hallerden ilk akla gelen biri olması hasebiyle zikredilmiştir. Yoksa sefer halinde su bulunsa da teyemmüm alınır anlamında değildir.

Teyemmümde ayakların toprakla meshedilmesi emrolunmamıştır. Çünkü ayaklar kir toplanan yerlerdendir. Nefsin uyarılabilmesi için var olmayan bir şeyin yapılması emredilir. Burada da öyle olmuştur.

Teyemmümün şekli:

Rasûlullah'tan (s.a.) elde edinilen bilginin farklı yollardan olduğu yerlerden biri de teyemmümün şeklidir. Şöyle ki: Tâbiîn ve sonraki nesil fukahâsının büyük çoğunluğu, muhaddislerin yaklaşımı henüz yerleşmeden çok önce teyemmümün, biri yüz için, diğeri de dirseklere kadar kollar için olmak üzere iki vuruştan ibaret olduğunda müttefik idiler.

Hadislere gelince bu konuda en sahihi, şu Ammâr[46] hadisidir:

"Sana, ellerinle yere vurman, sonra onlara üflemen, sonra onlarla yüzünü ve kollarını meshetmen yeterliydi."[47]

İbn Ömer'den de şu hadis rivâyet edilmiştir:

"Teyemmüm iki vuruştan ibarettir: Yüz için bir vuruş, dirseklere kadar kollar için bir vuruş."[48]

---

46 Ammar, toprakta debelenmiş, bütün vücudunu yere sürmüştü.(Ç)

47 Müslim, Hayz, 112.

48 Kenzu'l-ummâl, 9/26688.

Gerek Rasûlullah'tan (s.a.) ve gerekse sahâbeden her iki şekle de uygun uygulama olduğu rivâyet edilmiştir. İkisi arasını telif etmek kolaydır. Ammâr hadisindeki *"senin için yeterliydi"* ifadesi, telifin yönünü ortaya koymaktadır. Buna göre birincisi yani tek bir vuruşla yetinme şekli teyemmümün yeterli olabilmesi için en az seviyesi olmakta, ikincisi ise sünnet üzere teyemmüm olmaktadır.

Konuyla ilgili ihtilâfların bu doğrultuda olduğuna hükmetmek mümkündür. Rasûlullah'ın (s.a.) fiilini şu şekilde tevil etmek de uzak değildir. O, Ammar'a, sadece meşrû olanın toprağa debelenmek değil, elle vurup meshetmek olduğunu beyan etmek istemiş, teyemmüm alan kimsenin organlarının ne kadarını meshedeceğini, kaç defa vuruş yapacağı... gibi hususları beyan amacı taşımamıştır. Ammar'a söylediği sözün de bu manaya alınması uzak değildir. Hadiste hasr manası ifade eden *"innemâ"* (sadece) kelimesi, toprakta debelenmeye nisbetle olup, diğer hususlara nisbetle değildir.

Bu gibi konularda ihtiyata riayet edilip, kesin olarak sorumluluktan nasıl çıkılacağına bakılması ve ona göre seçimde bulunulması uygun olur.

Cünüplükten dolayı teyemmüm almak:

Hz. Ömer ve İbn Mes'ûd (r.a.) cünüplükten dolayı teyemmümün yeterli olmayacağı görüşündeydiler; ilgili âyetteki *"ev lâmestüm"* kelimesini *"lems"* yani dokunma manasına alıyorlardı ve bunun abdesti bozduğuna kani idiler. Ancak İmran ve Ammâr hadisleri, onların görüşlerinin aksini desteklemektedir.

Ben hiçbir sahih hadiste, her farz namaz için ayrı teyemmüm alınacağına dair bir açıklık görmedim. Keza kaçak köle ve benzeri (masiyet üzere bulunan) kimseler için teyemmümün caiz olmadığını ifade eden bir nass da görmedim. Bunlar, hep sonradan tahrîc yoluyla ortaya konulmuş olan şeylerdendir.

Sargı üzerine mesh:

Başı yaralanmış biri hakkında Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ona, teyemmüm alması, yarası üzerine bir sargı sarması,

sonra onun üzerine meshetmesi ve bedeninin kalan kısımlarını yıkaması yeterliydi."[49]

Bu hadiste, teyemmümün bedenin yıkanması yerini tuttuğu gibi organın yıkanması yerini tutacağına da işaret vardır. Çünkü teyemmüm, (miktarla vb. değil de) kendi özelliğiyle yani ona yüklenen mana itibariyle etkin şeyler gibidir.

Sargı üzerine mesh emredilmesi, daha önce zikrettiğimiz mestler üzerine meshin hikmetleri sebebiyledir.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Temiz toprak, müslümanın abdest suyudur; on sene boyunca su bulamasa bile (onunla yetinebilir)."[50]

Bence bundan maksat, aşırılık kapısını kapamaktır. Çünkü bu, dinde aşırılık yanlılarının ifrata düşüp Allah'ın ruhsat hükmüne muhalefet edebileceği konulardandır.

---

49 Ebû Dâvûd, Tahâret, 125.

50 Buhârî, Teyemmüm, 5, 6; Ebû Dâvûd, Tahâret, 123.

Tuvalet âdâbı

Tuvalet âdabıyla ilgili getirilen esaslar şunlardır:

1. Kıbleye saygı: Rasûlullah'ın (s.a.), *"Tuvalete gittiğinizde, kıbleye dönerek ya da oraya arkanızı dönerek ihtiyacınızı görmeyin."*[51] hadisi bu manayı ortaya koymaktadır.

Bunda bir başka hikmet daha vardır. O da şudur: Kalbin, tazîm için Allah'a yönelmesi açık olmayan gizli bir iştir. Bu durumda mutlaka onun yerine açık bir şeyin (*mazinne*) ikâmesi gerekmektedir. Eski şeriatlar, Allah'a tazîmi dışa vuran davranışı, Allah için inşa edilmiş, ve O'nun nişaneleri halini almış olan mabedlere girmek şeklinde belirlemişti. Bizim şeriatımız ise, bunu kıbleye yönelmek ve o halde tekbir getirmek şeklinde belirledi. Madem ki Allah Teâlâ, ayakta olarak kıbleye yönelmeyi, kalbin Allah'a tazîm için yönelmesine ve zihnin O'nun zikrine odaklaşmasına alâmet kılmıştır ve buna sebep de, bu halin Allah'ı hatırlatıyor olmasıdır, işte Rasûlullah (s.a.) bu hükümden hareketle, kıbleye yönelişin sadece O'nu tazîme yönelik bir davranış olması gerektiği sonucunu çıkarmış, bunun da namazla asla bağdaşmayacak bir davranış esnasında aynı hali göstermeme şeklinde gerçekleşebileceğini öngörmüştür.

Onun hacetini giderirken kıbleye karşı önünü ve arkasını döndüğü de görülmüştür. Bu durumda telif yoluna gidilir ve haramlık hükmü açık arazide iken, mübahlık hükmü de kapalı alanlarda hacet gidermeye ait olur.

Yasak hükmünü, haramlık değil de mekruhluk şeklinde değerlendirmek suretiyle telif de mümkündür ki bu ikincisi daha açık olmaktadır.

---

51 Müslim, Tahâret, 59.

2. *İstinca: Taharetlenme:*

Tuvalet âdâbından ikincisi taharetlenme manasının hakikaten gerçekleşmiş olmasıdır. Bu meyanda üç taştan daha azıyla taharetlenmek yani üç defadan daha az silinmek yasaklanmıştır. Çünkü bu işlem, çoğu kez mahalli temizlemez. Bu meyanda olmak üzere ayrıca taharetlenme esnasında hem taş[52] hem de suyun birlikte kullanılması müstehap görülmüştür.

3. *İnsanlara zarar verecek davranışlardan kaçınmak:*

Tuvalet âdâbından bir diğeri insanlara zarar ve eziyet verecek davranışlardan kaçınmaktır. İnsanların yollarına, gölgelendikleri yerlere, bir araya gelip konuştukları yerlere, durgun suya pislemek gibi. Kemikle taharetlenmek de böyledir; çünkü kemik cinlerin azığı olmaktadır. İnsanların yararlandığı herhangi bir şeyle taharetlenmek de böyledir. Ben Rasûlullah'ın (s.a.), *"Lânet eden iki şeyden kaçının."*[53] hadisini, insanların lânetini mucip olacak, onlara zarar ve eza verecek şeylerden ya da bizatihi zararlı olan davranışlardan kaçının şeklinde anlıyorum. İkinciye deliklere işemeyi örnek verebiliriz. Çünkü orası, yılan ya da başka bir haşerat yuvası olabilir; çıkar ve eza verebilir.

4. *Güzel âdetlere uymak:*

Bir diğeri insanlar arasında güzel görülen cari âdetlere uymaktır. Sağ eliyle taharetlenmeme, cinsel organı sağ elle tutmama, (deve vb. hayvan) kığılarıyla istincâda bulunmama, taharetlenirken teke riayet etme... bu tür örneklerdendir.

5. *Örtünmeye riayet etmek:*

Beşincisi, mümkün mertebe gözden ırak olmaya çalışmaktır. Kişi, herhangi bir ses duyulmaması ya da koku gelmemesi ya da avret yerinin görülmemesi için uzaklaşmalıdır. Yere kıçını iyice yaklaştırmadan üzerini açmamalıdır. Ağaç, çalı gibi behemehal bir siper bulmaya çalışmalıdır. Hiçbir şey bulamadıysa bir kum yığınını siper edinmeli, arkasını ona vermelidir. Çünkü şeytan insan tuvalet ihtiyacını giderirken hazır bulunur ve onu rahatsız etmek ve

---

52 Günümüzde tuvalet kağıdının kullanılması gibi.(Ç)

53 Yani insanların yollarına ve gölgelendikleri yerlere pislemekten.

sıkıntıya sokmak için elinden geleni yapar. Zira şeytan kötü düşünce ve işler için yaratılmıştır.

6. *Üzerine pislik bulaşmaması için çaba göstermek:*

Altıncı âdâbı, kişinin bedenine ve elbisesine pislik bulaşmaması için sakınmasıdır. Rasûlullah'ın (s.a.), *"Sizden biri işemek istediği zaman, sidiği için yumuşak bir yer seçsin."*[54] hadisi bu manayı ifade etmektedir.

7. *Vesveselerden uzak durmak:*

Bir diğeri vesveselerden uzak kalmaya çalışmaktır. Rasûlullah'ın (s.a.), *"Sizden biri, asla yıkandığı yere işemesin; çünkü vesvesenin tümü ondandır."*[55] ; *"Ayakta işeme!"*[56] hadisleri bu manadadır.

Bence ayakta işemenin mekruh görülmesi şundandır:

i. Her şeyden önce ayakta işendiğinde etrafa ve bu kişinin üzerine sidik sıçrar.

ii. Bu, vakar ve insanlarca güzel görülen davranışlarla bağdaşmaz.

iii. Üstelik, avret yerinin açılmasına de sebebiyet verir.

8. *Şeytanlardan Allah'a sığınmak:*

Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz helâlar şeytanların hazır bulundukları yerlerdir. Sizden biri helâya gittiğinde 'Eûzü billahi mine'l-hubusi ve'l-habâis' desin. Helâdan çıktığında da 'Gufrânek' desin."[57]

Helâya girerken, *"Allahümme innî eûzü bike mine'l-hubus ve'l-habâis"*[58] demek müstehaptır. Çünkü helâlar, şeytanların ha-

---

54 Ebû Dâvûd, Tahâret, 2.
Eskiden yaşlıların bastonları ucunda sivri bir demir olur, arazide ihtiyaç gidermeleri gerektiğinde, bastonun ucundaki o demirle toprağı yumuşatır ve işlerini öyle görürlerdi.(Ç)

55 Ebû Dâvûd, Tahâret, 15; İbn Mâce, Tahâret, 12.

56 Tirmizî, Tahâret, 8; İbn Mâce, Tahâret, 14. Rasûlullah (s.a.) bunu Hz. Ömer'e söylemiştir.

57 Ebû Dâvûd, Tahâret, 3; İbn Mâce, Tahâret, 9.

58 Türkçesi: "Allahım! Dişi ve erkek şeytanların şerrinden sana sığınırım."

zır bulundukları yerlerdir. Zira onlar, pislikleri severler. Çıkarken ise, *"Gufrânek"*[59] der. Çünkü tuvalet anı, Allah'ın zikrinin terkedildiği ve şeytanlarla bir arada olunduğu bir vakittir.

9. İstibrâ:

Dokuzuncu tuvalet âdâbı sidikten iyice arınmak, istibrâda bulunmaktır. Hadiste şöyle gelmiştir: *"Onlardan biri, sidikten istibrâ etmezdi."*[60]

Burada şunu söyleyebilirim: İstibrâ hadise göre vaciptir. İstibrâdan maksat, işedikten sonra erkeklik organında sidik kalmadığı zannı hasıl oluncaya kadar bir süre beklemek, öksürmek gibi yollarla zorlayarak sidikten iyice arınmaya çalışmaktır.

Yine (devamını da dikkate aldığımızda) bu hadis, necasete bulaşmanın, koğuculuk gibi insanlar arasını bozmaya yönelik hareketlerde bulunmanın kabir azabını gerektirdiğine delâlet etmektedir. Yaş dalın ikiye bölünmesi ve onların başuçlarına dikilmesinin sırrı ise, mukayyed şefaat[61] olmasıdır; çünkü kâfir oldukları için mutlak şefaate[62] hakları yoktu.[63]

Fıtrat özellikleri ve ilgili konular:
On özellik fıtrattandır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"On şey vardır ki bunlar fıtrattandır: Bıyıkları kesmek, sakalı uzatmak, misvak kullanmak, buruna su çekmek, tırnak kesmek, parmak aralarını yıkamak, koltuk altını yolmak, etek tıraşı yapmak ve suyla taharetlenmek." Râvî şöyle diyor: "Onuncuyu unuttum, sanıyorum o mazmaza (ağzı su ile çalkalama) idi."[64]

---

59 "Affını isterim Allahım!"

60 Hadisin tamamı şöyle: Rasûlullah (s.a.) iki mezarın yanına uğradı. *"Dikkat edin, bunlar muhakkak azap görüyorlar. Hem de büyük bir şeyden dolayı azap görmüyorar. Bunlardan biri koğuculuk yapardı; diğeri ise..."* Rasûlullah (s.a.) sonra yaş bir dal alarak ikiye böler ve onların başına diker. bkz. Buhârî, Vudû, 55; Müslim, Tahâret, 111.

61 Yani dallar kuruyuncaya kadar azaplarının hafifletilmesi.(Ç)

62 Yani ebediyen cennete gitmelerini sağlayacak şefaat.(Ç)

63 Bazı rivâyetlerdeki *"yeni mezar"* kaydından, olayın Baki mezarlığında geçmesinden anlaşıldığına göre, mezarda yatanlar kâfir değillerdi. bkz. Davudoğlu, Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi, 2/458.(Ç)

64 Müslim, Tahâret, 56; Ebû Dâvûd, Tahâret, 29.

Bu temizlik şekilleri, Hz. İbrahim'den (s.a.) naklolunagelmiş, hanif ümmetlerde uygulanagelmiş, insanların ta kalplerinde yer etmiş, inançlarının derinliklerine işlemiş; ölümleri, hayatları hep bu temizlik şekilleri üzere geçmiş, nesilden nesile bu böyle süregelmiştir. Bu yüzden bunlar, *"fıtrat"* diye isimlendirilmiştir. Bunlar hanif İslâm ümmetinin nişaneleri (alâmet-i fârika) olmaktadır. Her milleti, diğerlerinden ayıracak nişaneler olur ve o millet o nişanelerle sorgulanır. Böylece hem taat hem de isyan hallerinin gün gibi apaçık olması sağlanır. Her şey ümmete mahsus nişane olarak belirlenmez. Bir şeyin nişane olabilmesi için çokça vuku bulur olması, vukuunun tekrarlanması, açık olması, aklı başındaki insanların büyük bir kabulle karşılayacakları pek çok fayda içermesi gerekir.

Bu konuda bir kaç söz söylemek gerekirse deriz ki: İnsan bedeninde biten bazı kıllar, insanın gönlünün sıkılmasında hades etkisi yapar. Saçın sakalın darmadağınık olması da aynı şekildedir. Bu konuda insan, kurdeşen, uyuz ve benzeri cilt hastalıklarının kalbe nasıl sıkıntı ve hüzün verdikleri, zindeliği giderdikleri hakkında doktorların söylediklerine bakarsa, konuyu daha iyi kavrayacaktır.

Sakal ve bıyık:

Sakal, büyük ile küçüğü ayıran bir alamettir; erkekliğin ziynetidir ve o insanın görünüm itibariyle kemalini sağlayan bir unsurdur. Bu itibarla sakalın mutlaka bırakılması gerekir. Sakalın kesilmesi mecusî âdetidir. Bu, Allah'ın hilkatini değiştirme, efendi, olgun, büyük insanların, ayak takımı yerine düşmesi anlamı da içerir.

Bıyık, uzatılması halinde yemeğin ve içeceğin içine batar, kirlerin toplanmasına sebep olur. Bıyıkların uzatılması da mecusi âdetlerindendir. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Müşriklere muhalefet edin; bıyıklarınızı kesin, sakalı bırakın!"[65]

Mazmaza, istinşak ve misvak kullanma:

Ağızın su ile çalkalanması, buruna su alınıp sümkürülmesi ve misvak kullanılması halinde burun ve boğaz, sümük ve benzeri şeylerden temizlenir, ağız kokusu giderilir.

---

65 Müslim, Tahâret, 54.

Sünnet:

Kabuk (gulfe), zaten bir fazlalıktır ve kesilmediği takdirde kir toplanır, sidikten istibra yapmayı önler, cinsel ilişki zevkini azaltır. Tevrat'ta, sünnetin, Hz. İbrahim ve zürriyetine Allah'tan bir damga olduğu yazılıdır. Bunun manası şu: Kırallar, âdet üzere kendilerine has olan malları, diğerlerinden ayrılması için dağlar ve böylece onları damgalarlar. Azad etmek istemedikleri kölelere de aynı şeyi yaparlar. İşte aynen bunun gibi, sünnet de, Halil İbrahim milleti için bir damga kılınmıştır. Diğer nişaneler içerisine hile karışabilir, ama sünnet alametine hiçbir şekilde hile karışamaz.[66]

Hadis metninde geçen *"intikâsu'l-mâ"* ifadesi, istincâ yani su ile taharetlenmeden kinayedir.

Peygamberler sünneti:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Dört şey, peygamberlere ait sünnetlerdendir: Haya —sünnet olmak diye de rivâyet edilir— güzel koku, misvak ve nikâh."[67]

Bence bu hasletlerin hepsi taharet manasındadır.

Haya: Kötü, iğrenç, pis ve çirkin şeylerin terkedilmesidir. Bunlar nefsi kirletir, onun saf ve berrak halini bulandırır.

Güzel koku: Güzel koku sürünmek, nefsin neşesini artırır ve onun açılmasını sağlar, güçlü bir şekilde temizlik duygularını harekete geçirir.

Nikâh: Kadınlara karşı duyulan aşırı isteği ve şehevî arzuları tatmin için devamlı surette düşünmeyi gidererek içi temizler.

Misvak: Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Eğer ümmetime sıkıntı verecek olmasaydım, her namaz esnasında onlara misvak kullanmalarını emrederdim."[68]

---

66 Meselâ, kişi müslüman olmadığı halde namaz kılabilir. Her ne kadar namaz İslâm'ın bir nişanesi ise de, müslüman olmayan bir kişi de müslüman görünmek için namaz kılabilir. Namaz gibi konularda insanın içi ile dışı farklı olabilir. Ama sünnetlinin sünnetsiz, sünnetsizin de sünnetli gibi görünmesine imkân yoktur. (Ç)

67 Tirmizî, Nikâh, 1.

68 Müslim, Tahâret, 42.

Bunun manası şudur: Eğer güçlük korkusu olmasaydı, misvakı aynen abdest gibi namazın şartlarından biri kılardım. Bu üslupta gelen hadisler bir hayli çoktur. Bunlar, Rasûlullah'ın (s.a.) ictihâdının şer'î sınırlar dahilinde bir yeri olduğunu; şer'î hükümlerin makâsıda bağlı olduğunu, güçlüğün kaldırılmasının da, şer'î hükümlere mesnet teşkil eden genel esaslardan biri olduğunu göstermektedir.

Rasûlullah'ın (s.a.) misvak kullanırken, sanki kusacakmış gibi sesler çıkardığını ifade eden râvînin sözü hakkında şunları söyleyebilirim: İnsan, misvak kullanırken ağzının ta ilerisine kadar misvakı ulaştırmalı, böylece boğazda ve göğüste varsa balgam onları çıkarmalıdır. Misvak kullanırken mübalağa etmek, *kılâ'* denilen ağız hastalığını giderir, sesi düzeltir, ağız kokusunu güzelleştirir.

Sünnet olan gusül:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Her müslümanın, her yedi günde bir yıkanıp, bedenini ve başını (güzelce) yıkaması bir görevdir."[69]

Bu hadis, sene boyunca her yedi günde bir yıkanmanın başlı başına bir sünnet olduğunu göstermektedir. Bu, bedendeki pislik ve kirlerin izalesi, nefsin temizlik hasletine karşı duyarlı olmasının sağlanması amacıyla meşru kılınmıştır. Bu guslün özellikle cuma günü yapılmasının istenmesi, birinin diğeriyle tamamlanması sebebiyledir. Üstelik, bu guslün cuma günü yapılması, cuma namazına karşı bir saygının da ifadesidir.

Rasûlullah (s.a.) dört şeyden dolayı yıkanırdı:

1. Cünüplük,
2. Cumaya hazırlık,
3. Kan aldırma (hacamat[70] olma),
4. Cenaze yıkama.[71]

---

69 Kenzu'l-ummâl, 7/21278.

70 Bedenin herhangi bir yerinden bir yara açarak vücuttaki fazla kanın dışarı atılması işlemi. Bu yöntem, bazı hastalıkların tedavisi ya da sağlıklı bir bedenin daha zinde bir hal alması amacıyla uygulanırdı.

71 Ebû Dâvûd, Tahâret, 127 (1/96).

Hacamat olması sebebiyle yıkanmasının sebebi şu: Akan kan çoğu kez vücuda yayılır, her noktanın ayrı ayrı yıkanması zor olur. Yıkanmakla bütün vücut temizlenmiş olur.

Sonra bu iş için kullanılan araçla kanın emilmesi, vücudun her yerinden kanı çekmektedir. Dolayısıyla sadece kan alınan uzuvdan kanın azalması manasına gelmez. Yıkanmak, kanın akıcılığını giderir ve kanın akan yere doğru çekilmesini önler.

Cenaze yıkama sebebiyle yıkanma, bedene suların sıçraması yüzündendir.

Ben, ölmek üzere olan birinin yanında idim. Ruhların alınmasıyla görevli meleklerin, orada hazır bulunanların ruhları üzerinde tuhaf bir etkisinin olduğunu gördüm ve anladım ki, (gusül ile) nefsin içinde bulunduğu halden başka bir hale geçebilmesi için uyarılması gerekmektedir.

Rasûlullah (s.a.), müslüman olan birine, su ve sidr ile yıkanmasını emretmiştir.[72] Bir başkasına da:

"Küfür döneminde biten kılları at (ve sünnet ol)"[73] buyurmuştur.

Bence bunun hikmeti, küfür halinden çıkışının olabildiğince gözü önünde temessül etmesi; böylece küfür dönemiyle ilgili her şeyi arkada bıraktığına kendisini inandırmasının sağlanmasıdır.

Allah'u a'lem!

---

72 Ebû Dâvûd, Tahâret, 129.

73 Ebû Dâvûd, Tahâret, 129 (1/98).

Sularla ilgili hükümler

Durgun suya işeme yasağı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Sakın biriniz, akıp gitmeyen durgun suya işeyip de sonra onda yıkanmasın."[74]

Bence bu hadis her iki fiili de yasaklamaktadır; durgun suya işemek ve durgun suda yıkanmak. Bu, üslup bakımından şu hadise benzer:

"İki kişi beraberce çıkıp tuvalete gidip, avretleri açık olarak birbiriyle konuşmasınlar. Şüphesiz ki Allah buna gazap eder."[75]

Bunu sadece suya işemeyi yasaklayan hadis de teyit eder. Başka bir rivâyet de sadece (durgun suda) yıkanmayı yasaklamaktadır.

Yasağın hikmeti şudur: Bu iki fiilden her biri şu iki şeyden birinden uzak olmaz:

i. Ya bilfiil suyu bozar,

ii. Ya da suyun bozulmasına sebep olur. Şöyle ki insanlar onun oraya işediğini, ya da orada yıkandığını görürler, diğerleri de aynı şeyi yapmaya başlar ve sonunda su bozulur. Bu, lâneti mucip iki fiil[76] mesabesinde bir davranıştır. Suyun göl ya da deniz gibi çok olması ya da akıntısının bulunması[77] hali farklıdır. Her halükarda suya —durgun olsun akarsu olsun— işememek daha üstün bir hareket tarzıdır.

---

74 Buhârî, Vudû, 68; Müslim, Tahâret, 94-96.

75 Ebû Dâvûd, Tahâret, 7; İbn Mâce, Tahâret, 24.

76 Yani insanların yollarına ve gölgelerine pisleme fiilleri.

77 Akarsuya işemeyi yasaklayan hadisler de vardır.

Kullanılmış suyun hükmü:

Kullanılmış suyun[78] hükmüne gelince, onu taharetlenmek için kullanan hiçbir grup bulunmamaktadır. Böylece o, terkedilmiş, bırakılmış bir hal almıştır. Rasûlullah (s.a.) onun hükmünü, insanların âdetlerine terketmiştir.

Kullanılmış suyun temiz[79] olduğunda şüphe yoktur.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurur:

"Su iki kulle miktarına ulaştığı zaman pislik tutmaz."[80]

Bunun manası manevî pislik tutmaz şeklindedir. Manevî pislik hakkında da hüküm verme yetkisi sadece şeriata aittir; bu konuda örf ve âdete yer yoktur. Suyun evsafından[81] biri necaset sebebiyle değişirse ve su içerisindeki pislik nicelik ve nitelik bakımından çok olursa, o zaman hadisin konusu altına girmez.

İki kulle, az ile çok arasını ayıran sınırdır:

İki kulle miktarının, az ile çok arasını ayırmada sınır olarak kabul edilmesi bir zarurete binaendir; öyle lâf olsun için gelişi güzel alınmış değildir. Şer'î miktarların belirlenişi hep aynı şekildedir ve mutlaka bir hikmete mebnidir. Şöyle ki:

Suyun iki mahalli vardır:

1. Aslî yeri, kaynağı (madeni),
2. Konulan kap.

Suyun asli yerinden maksat, kuyular, kaynaklar (pınarlar)-dır. Dereler de bu kısma girerler.

Kaplara gelince, bunlar o zaman için kırba, küp, kazan, leğen, matara gibi aletlerdi.

Suyun kaynağının pislenmesi halinde insanlar zarar görüyorlar ve onu boşaltma konusunda büyük güçlüklerle karşılaşıyorlardı. Kaplar ise her gün dolduruluyordu ve onları dökmek suretiyle boşaltmada güçlük bulunmuyordu. Su kaynaklarının kapakları

---

78 Kendisiyle manevî bir pislik giderilen ya da kurbet niyetiyle kullanılan yani abdest ve gusülde kullanılan su demektir.(Ç)

79 Bir suyla taharetlenilmesi için temiz olması yetmez, aynı zamanda temizleyici de olması gerekir. Kullanılmış suyun temizliğinden maksat, meselâ abdest suyundan bir miktarın üzerimize ya da namaz kıldığımız yere dökülmesi halinde temiz olduğu için bir şey lâzım gelmez, demektir.

80 Ebû Dâvûd, Tahâret, 33; Tirmizî, Tahâret, 50. Kulle (büyük küp). bkz. Nihâye, 4/104. (Ç)

81 Rengi, tadı ve kokusu.(Ç)

bulunmuyordu, hayvan terslerinin düşmesinden, yırtıcı hayvanların salyalarının akmasından korunmaları imkansızdı.

Kapların kapatılmasında ve onların korunmasında ise fazla güçlük yoktu; ancak kedi gibi sürekli girip çıkan hayvanlardan korunması zor olduğu için bazı istisnalar getirilmişti.

Kaynakta su bol olur; birçok necaset ona etki etmez. Kaplardaki suların durumu ise öyle değildir. Bu durumda kaynağındaki suyun hükmüyle, kaplardaki suların hükmünün farklı olması gerekmiş; kaplar için müsaade edilmeyen bazı şeyler kaynaklar için müsamaha ile karşılanmıştır. Kaynak su ile kaplardaki su arasını ayırıcı miktar da ancak iki kulle miktarıdır. Çünkü kuyu ve kaynak suları asla iki kulle miktarından az olmazlar. İki kulle miktarından az olan birikintiler, havuz ya da depo diye isimlendirilmez; onlara sadece çukur denilir.

İki kulle miktarı su, düz bir yerde olduğu zaman yedi karış (kare)lik bir yere yayılır. Bu ise en küçük havuz alanına eşdeğerdir. Kaplar içerisinde en büyüğü kulledir ve Araplarca o vakitler ondan daha büyüğü bilinmemektedir. Kulleler de hep aynı değildir. Bazı kulleler, bir buçuk kulleye, bazıları bir tam bir çeyrek kulleye, bazıları da bir tam üçte iki kulleye eşit idi. İki kulle alacak kadar hiçbir kapları yoktu. Şu halde iki kulle, kapların alamayacağı bir miktar olmaktadır. Kaynakların ise bu miktardan daha az olamayacağını söylemiştik. İşte bu yüzden Şâri' Teâlâ, onu az ile çok su arasını ayırmada bir sınır olarak kullanmıştır.

İki kulle hadisiyle amel etmeyen bazı fakihler, çok suyun ölçüsünü belirlemek için benzeri yollara başvurmak zorunda kalmışlar —Mâlikîler gibi— açık arazideki kuyulara deve kığısı düşmesi gibi şeyler hakkında ruhsatlar vermişlerdir. Onların bu zorlamaları da dikkate alındığı zaman şer'an belirlenmiş sınırların durumu daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü bu sınırlar zarûrî bir yön üzere inmektedir ve onu kabul etmekten başka çare bulunamamakta; akıl, başkasını tecviz etmemektedir.

"Su paktır" hadisinin anlamı:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Su paktır; onu hiçbir şey pislemez."[82]

---

82 Ebû Dâvûd, Tahâret, 34.

"Su cenabet olmaz."[83]

"Mü'min necis olmaz."[84]

Buna benzer bedenin, toprağın pis olmayacağına dair daha başka hadisler vardır.

Bütün bunlar, hal ya da söz karinelerinin delâlet edeceği özel bir necasetin olmadığı manasını ifade eder. *"Su, pis olmaz."* sözünün manası; su kaynağı içine düşen pislikler sebebiyle, çıkarılıp atılması halinde, eğer evsafından biri değişmemişse, pislik çok da değilse pis olmaz, demektir. Beden yıkanır ve temizlenir. Toprak, yağmur yağar, güneş vurur, tepelenir ve böylece temizlenir. Budâ'a kuyusunun temelli pislik yuvası haline gelmesi mümkün mü? Nasıl olabilir ki, insanlar ta eskiden beri bu gibi şeylerden uzak dururlar. Eğer öyle olsa, Rasûlullah (s.a.) oradan nasıl su çeker ve kullanır. Nasıl ki zamanımız kuyularına kasıt olmaksızın, istenilmediği halde çeşitli pislikler düşebiliyorsa, oraya da düşebiliyordu, sonra o pislikler çıkarılıyordu. İslâm geldiği zaman, kendi temizlik anlayışlarının üzerine şeriatın ilave bir şartı olup olmadığını sordular. Rasûlullah (s.a.) da onlara, *"Su paktır; onu hiçbir şey pislemez."*[85] buyurdu. Yani, sizce bilinen pisliklerin dışında onu pis kılacak başka bir necaset yoktur, demek istedi. Bu, bir tevil ya da hadisin zahirinden uzaklaşma değildir. Aksine bu, Arap kelamında bir üsluptur. Allah Teâlâ'nın: *"Bana vahyolunanda onu yiyecek kimse için, leş veya akıtılmış kan, yahut domuz eti —ki pisliğin kendisidir— ya da Allah'tan başkası adına kesilmiş bir şey bulamıyorum..."*[86] âyetinin manası, üzerinde ihtilâf ettiğiniz şeyler arasında demektir. Bir doktora bir şey sorulur ve o da "Kullanılması/alınması caiz değildir." derse, bu sözden onun maksadı, insan sağlığına nisbetle caiz olmadığıdır. Bir fakihe bir şeyin sorulması ve onun da "Caiz değildir." demesi halinde, onun şer'î cevazın bulunmadığını ifade etmek istediği anlaşılır.

Allah Teâlâ'nın, *"Analarınız size haram kılındı..."*[87] ; *"Size leş haram kılındı."*[88] âyetlerinden birincinin nikâh, ikincinin de yemek konusunda olduğu anlaşılır. *"Velisiz nikâh yoktur."*[89] hadi-

83 Ahmed, 1/337.
84 Buhârî, Gusl, 23; Müslim, Hayz, 115.
85 Ebû Dâvûd, Tahâret, 34.
86 En'âm 6/145.
87 Nisâ 4/23.
88 Mâide 5/3.
89 Buhârî, Nikâh, 36; Ebû Dâvûd, Nikâh, 19.

sinden böyle bir nikahın fiilî varlığının olmadığı değil, hakkında şer'î cevazın bulunmadığı anlaşılır. Benzeri örnekler Arap kelamında pek çoktur ve dediğimiz gibi bu bir tevil değildir.

Mutlak "su" sözcüğü altına girmeyen gülsuyu, meyvesuyu gibi sıvılara gelince, bunlarla abdest alınması, bütün ümmet tarafından kabul edilmez. Evet bunlarla maddî pisliklerin giderilmesi muhtemeldir, hatta ağır bile basar; ama hiçbir zaman bunlarla abdest alınamaz.

Suda hayvanın ölmesi:

Ulema, kuyuda şu ya da bu hayvanın ölmesi, şişmesi... gibi konularda, (büyük havuzun) ona on olması konusunda, akar suyun tanımı konusunda sözü çok uzatmışlar, konuyu iyice ayrıntılara boğmuşlardır. Bütün bu anlatılanlar hakkında herhangi bir hadis kesinlikle bulunmamaktadır. Sahâbe ve tâbiînden nakledilen haberlere (*âsâr*) gelince —İbnu'z-Zübeyr'in zenci, Hz. Ali'nin fare, Naha'î ve Şa'bî'nin kedi büyüklüğündeki hayvanlar hakkındaki sözleri gibi— muhaddislerce sahih olarak kabul edilmiş şeyler değildir, ilk nesillerin çoğunluğunun üzerinde icma ettikleri bir konu da değildir. Bir an için sahih olduklarını takdir ettiğimizde, bu şer'î vücup yönünden değil de insanların kalplerinin hoşnut edilmesi, suyun temizlenmesi açısındandır. Nitekim Mâlikî kitaplarında öyle zikredilmektedir. Bu ihtimali görmemezlikten gelmek öyle mümkün değildir.

Kısaca söylemek gerekirse, bu konuda kâle alınması ve kendisiyle amel edilmesi gerekecek hiçbir nass yoktur. Kulleteyn hadisi, bütün bunlardan hiç şüphe yoktur ki daha sağlam ve sabittir. Allah Teâlâ'nın bu gibi meselelerde insanları, ihtiyaçlarını göregeldikleri yolların ötesinde başka bir şeyle yükümlü tutması muhaldir. Üstelik konu vukuu çokça olan bir şey olacak, herkesin ihtiyaç duyduğu bir konu olacak, sonra Rasûlullah (s.a.) o şey hakkında açık bir beyanda bulunmayacak, sahâbe de onun bu beyanını almayacak, sonraki nesillere aktarmayacak..., hatta konuyla ilgili tek bir hadis bile bulunmayacak, bu imkânsızdır. (Demek ki konu, insanların temizlik anlayışlarına terkedilmiş bir konudur.)

Allah'u a'lem!

Necasetlerin temizlenmesi

Necasetin tanımı:

Fıtratı bozulmamış herkesin pis gördüğü ve sakındığı, üstlerine bulaştığı zaman yıkadığı her şey necasettir; dışkı, sidik, kan gibi.

Necasetlerin temizlenmesine gelince, bu insanlar arasındaki mevcut telakkilerden alınmış, onlar arasında yaygın halde kullanılmakta olan yollardan çıkarılmıştır.

Sığır ve deve gibi hayvanların dışkıları, İbn Mes'ûd hadisine binaen necistir. Eti yenilen hayvanların sidiklerinin pis olduğunda ve yaratılış safiyeti bozulmamış insanların ondan hoşlanmayacağında da hiç kuşku yoktur. Eti yenen hayvanların sidiklerinin içilmesi, ancak tedavi zarureti halinde caiz olabilir. Onların (namaz ahkâmına nisbetle) temiz ya da necaset-i hafîfe sayılması, insanlardan zorluğun giderilmesi amacına matuftur.

Şâri' Teâlâ, necasetlere şarabı (içkiyi) de katmıştır. *"O, şeytanın amelinden bir pisliktir."*[90] buyruğu bu manayı ifade etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, içkiyi haram kılmış ve haramlık hükmünü her vesileyle teyit etmiştir. Bunun sonucunda ilahî hikmet, içkinin sidik ve dışkı mesabesinde takdim edilmesini gerekli kılmıştır. Böylece onun kötülüğü müşahhas olarak gözlerinin önüne gelecek ve bu, nefislerinin ona karşı frenlenmesinde daha etkin olacak; ondan tiksinti duyması sağlanacaktır.

---

90 Mâide 5/90.

Köpeğin pis oluşu:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Birinizin kabından köpek içti mi, onu hemen yedi defa yıkasın." Diğer rivâyette de, *"Birincisi toprakla olmak üzere"* ilavesi vardır.[91]

Bu hadise göre Rasûlullah (s.a.), köpeğin artığını necaset saymış, pislikler içinde de en büyüğü kabul etmiştir. Çünkü köpek melûn bir hayvandır; melekler onlardan nefret eder. Mazeret olmadan köpek beslemek, onunla beraber olmak her gün bir kırat[92] olmak üzere sevabı azaltır.[93]

Bunun hikmeti şudur: Köpek yaratılış itibariyle şeytana benzer. Çünkü o tıynet itibariyle oyun oynamak, sağa sola hırlamak, pisliklere dalmak, insanlara eziyet vermek gibi şeytana mahsus özelliklere sahiptir, şeytanlardan gelen ilhamlara açıktır. Rasûlullah (s.a.), insanların bu konuda ihmalkâr davrandıklarını görmüş ve konuya dikkat çekmiştir.

Köpeklerin beslenmesinin tümden yasaklanmasına imkân yoktu; çünkü ziraatte, çobancılıkta, bekçilikte ve avcılıkta köpeğe ihtiyaç duyulması bir zaruretti. Bunu, köpeklerin temas ettiği şeylerin en ziyade yıkanmasını şart koşmakla telafi etti ve işi iyice sağlama bağladı. Kısmen zorluk taşıyan hüküm getirdi ve bunun, köpek beslemeye karşı bir tür caydırıcı önlem olmasını amaçladı.

Âlimlerden bir kısmı yedi defa yıkama emrinin teşrî'î bir hüküm olmadığı; aksine bir tür tekit manası taşıdığı görüşünü benimsemişlerken, diğer bir kısmı hadisin zâhirine riayet etmenin gerekliliğini ileri sürmüşlerdir. Tabiî ki ihtiyatlı hareket etmek en uygunudur.

Topraktaki sidiğin temizlenmesi:

Bir bedevi gelmiş ve mescide işemişti. İnsanlar onun üzerine yürüdüklerinde de Rasûlullah (s.a.): *"Bırakın onu, işemesini kes-*

---

91 bkz. Müslim, Tahâret, 90, 91.

92 Kırat: Beş arpa ağırlığında bir ölçü birimi.(Ç)

93 Kuduz hastalığı mikrobunun en önemli taşıyıcılarının köpek olduğunu dikkate aldığımızda, diğer pisliklerin üç defa yıkanması istenirken, köpek salyası bulaşmış şeylerin yedi defa yıkanmasının hikmeti daha iyi anlaşılır.(Ç)

tirmeyin." buyurmuş, sonra da adam işini bitirince şöyle buyurmuştu:

"Sidiği üzerine bir kova su dökün!"[94]

Bu hadis gösteriyor ki, toprak üzerindeki sidik, bol su ile temizlenir. Bu, bütün insanlarda kesin olarak yer eden, bol yağmurun yeryüzünü temizleyeceği, suyun çok olmasının, pis kokuyu gidereceği ve sidiği sanki hiç yokmuş gibi dağıtacağı telakkisinden alınmıştır.

Elbisenin temizlenmesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Siz kadınlardan birinizin elbisesine hayız kanı bulaştığında onu çitilesin, sonra da üzerine su döksün ve ovarak yıkasın, sonra da onunla namaz kılsın."[95]

Temizlik, necasesetin cirminin kaybolması ve izinin kalmamasıyla gerçekleşir. Diğer özellikler ise, necasetin izalesi için elverişli olan yolların belirtilmesi mahiyetindedir; yoksa bir şart değildir.

Meniye gelince, daha açık olan görüşe göre o necistir; çünkü necasetin tanımında zikrettiğimiz özelliklere sahiptir. Kuru olduğu zaman cirmi de varsa çitilenmekle temizlenir.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"(Elbise) kız çocuğunun sidiğinden dolayı yıkanır; erkek çocuğunun sidiği üzerine ise su dökülür."[96]

Bu cahiliye döneminde yer etmiş bir telakki idi. Rasûlullah (s.a.) onu olduğu gibi bırakmıştır. Bu ikisi arasındaki fark şunlar olabilir:

i. Erkek çocuğunun sidiği dağılır, onun izalesi güç olur. Dolayısıyla onun için hafifletme yoluna gidilmesi uygun olur. Kız çocuğunun sidiği ise bir yerde toplanır; yıkamak suretiyle izalesi kolay olur.

ii. Kadınların sidiği erkeklerinkine nisbetle daha ağır (galîz) ve kokuşmuş olur.

---

94 bkz. Müslim, Tahâret, 98-100.

95 Buhârî, Hayz, 9; Müslim, Tahâret, 110; Ebû Dâvûd, Tahâret, 130.

96 Buhârî, Vudû, 59; Ebû Dâvûd, Tahâret, 135.

iii. Erkek çocuklara karşı nefislerde bir istek olur; kız çocuklarına karşı ise nefiste bir isteksizlik bulunur; (kız çocuğunun sidiğini yıkamadıkça rahat edemez).

Medine ekolü, İbrahim en-Neha'î hadisi görüşlerine esas almışlar ve gereği ile amel etmişlerdir. (...) İnsanlar arasında yaygın olana bakıp da aldanmayasın.

Derilerin temizlenmesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Deri[97] tabaklandığı zaman, temizlenmiş olur."[98]

Tabaklanmış hayvan derilerinin kullanılması her tarafta yaygındır ve bütün insanlar tarafından kullanılagelmiştir. Tabaklama işleminin deriyi temizlemesinin sırrı, derideki rütubeti, kokuşmayı ve ondaki pis kokuyu gidermesindedir.

Ayakkabıların temizlenmesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sizden biri ayakkabısı ile pisliğe bastığı zaman; toprak onun için temizleyici bir araçtır."[99]

Ayakkabı, mest gibi (pisliği emmeyen) giyecekler, cirmi olan pislik bulaşması halinde toprağa sürtmek suretiyle temizlenir. Çünkü bunlar katı ve kaypak yüzlüdürler; gözenekleri arasına pislik girmez. Hadisin zahiri, bulaşan pisliğin kuru ya da yaş olması arasında farkın olmadığını göstermektedir.

Kedilerin artığı:

Kedi hakkında Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz onlar, sürekli girip çıkan, etrafta dolaşan ve sakınılması çok zor olan yaratıklardandır."[100]

Bunun manası bir görüşe göre şudur: Kedi, her ne kadar necasete batar, fare yakalar, onu öldürür ve yerse de, artığının temiz

97 Murdar hayvanın derisi, yahut müşriklerce boğazlanmış hayvanın derisi de olsa.(Ç)

98 Müslim, Hayz, 105.

99 Ebû Dâvûd, Tahâret, 137.

100 Ebû Dâvûd, Tahâret, 38.

olması hükmüne zaruret bulunmaktadır. Çünkü zorluğun kaldırılması, güçlüğün giderilmesi İslâm şeriatının en önemli esaslarından biridir.

Diğer bir görüşe göre ise, bu hadis her canlıya karşı iyi davranılmasını teşvik etmektedir. Bu bağlamda Rasûlullah (s.a.) onları, dilencilere benzetmiştir.

Allah'u a'lem!

Namaz konuları

Namaz ibadetler içerisinde en büyüğüdür:

Namaz, ibadetler içerisinde en önemlisi, burhan olarak en açığı, insanlar arasında en meşhuru ve insanlığa en faydalısıdır. İşte bu yüzden Şâri' Teâlâ, onun faziletini beyan etmeye, vakitlerinin, şartlarının, rükünlerinin, âdâbının, ruhsatlarının, nafilelerinin belirlenmesine son derece büyük önem vermiş; onun üzerinde diğer taatlerden daha fazla durmuş, onu dinin en büyük nişanesi kılmıştır. Namaz, yahudî, hıristiyan, mecusi ve hanif İsmailoğulları şeriatlarında mevcut ve uygulanmakta idi. Bu durum, onun bir ibadet şekli olarak belirlenmesinde ve ilgili diğer konularda, tüm insanlarca ya da büyük çoğunlukça ittifak halinde bulunan mevcut telakkilerin ötesine gidilmemesini gerektirmiştir.

Yapılan tahriflere gelince —yahudilerin mest ve ayakkabılarla namaz kılmayı mekruh görmeleri gibi—, elbette ki bu gibi konularda yapılması uygun olan şey, onların terki üzerine parmak basmak ve müslümanların sünnetini, onların sünnetlerinden farklı kılmaktı. Aynı şekilde mecusiler de dinlerini tahrif etmişler ve güneşe tapmışlardı. Bu durumda İslâm ümmetinin onların bu tahriflerinden açık ve net bir şekilde ayrılması gerekiyordu. Bu yüzden müslümanlar, onların ibadet ettikleri vakitlerde ibadet etmekten nehyedilmişlerdi.

Namazla ilgili hükümler çok geniştir, üzerine ilgili ahkâm bina edilen esaslar çoktur. Bu yüzden diğer konularda zikrettiğimiz gibi, Namaz bölümünün başında ilgili esasları zikretmedik, aksine her fasıl ile ilgili esasları o fasılda zikrettik.

Çocuklara namaz kılmalarının emredilmesi:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Çocuklarınıza, yedi yaşında iken namaz kılmalarını emrediniz. On yaşında iken (eğer kılmazlarsa) hafif hafif pataklayınız ve yataklarını ayırınız."[101]

Sabinin ergenlik çağına ulaşması (*bülûğ*) iki şekil üzere olur:

i. Akıl gelişmesi bakımından ergenlik: Nefsânî (derûnî) yapısının sağlıklı olup olmaması açısından ergenlik, sadece akılla gerçekleşir. Aklın ilk kez ortaya çıkış belirtileri yedi yaşında olur. Yedi yaşındaki çocuk, bir halden başka bir hale açık bir şekilde geçer. Aklın tamamlanma yaşı ise ondur. On yaşındaki çocuk —normal olması halinde— fayda ve zararını bilecek, ticaretten ve benzeri tasarruflardan anlayacak kadar akıllı olur.

ii. Beden gelişmesi bakımından ergenlik: Bu, cihad ve cezâî ehliyete elverişli olan, yükümlülüğe esas alınan ergenliktir. Artık çocuk bu devreye ulaşmakla zorluklara katlanabilen bir adam halini alır. Medenî yaşantısı ve millî siyasette halleri dikkate alınır, gönülsüz de olsa doğru yol üzere olmaya zorlanır. Bu ergenlik, hem aklın hem de bedenin yetişmesi, noksanlıktan kurtulmasıyla tahakkuk eder. Bu da genelde on beş yaşında gerçekleşir. İhtilam olmak ve kasıkta kıl bitmek bu ergenliğin belirtilerindendir.

Namaz iki açıdan ele alınır:

i. Kul ile Rabbi arasında bir bağ olması, onu esfel-i sâfilîne düşmekten kurtarıcı olması. Bu açıdan bakıldığı zaman namaz, çocuğa daha birinci ergenlik döneminde emredilir.

ii. İslâm'ın nişanelerinden olması ve müntesiplerinin onunla sorumlu tutulması. Bu açıdan bakıldığı zaman, isteseler de istemeseler de her müslüman, namaz kılmaya zorlanır ve bu manada namazın hükmüyle, uygulanması istenilen diğer şer'î hükümler arasında bir fark yoktur.

On yaşı, iki dönem arasında bir sınırı oluşturur ve her iki döneme ait özellikler taşır. İşte bu yüzden on yaşı için her iki döneme de ait hükümlerden bir pay verilmiştir.

On yaşına gelmiş çocukların yataklarının ayrılması şunun içindir: Bu günler çocuğun ergenlik dönemine iyice yaklaştığı bir dönemdir (*mürâhiklik dönemi*). Başkalarıyla aynı yatakta birlikte yatması, onu mücâmaa şehvetine sürükleyebilir. Henüz fesat çıkmadan, onu doğurabilecek yolların kapatılması elbette ki gereklidir.

---

101 Ebû Dâvûd, Salât, 26.

Namazın fazileti:

Allah Teâlâ, şöyle buyurur:

"Şüphesiz iyilikler, kötülükleri giderir."[102]

Rasûlullah (s.a.), bir günah işledikten sonra cemaatle namaz kılan birine şöyle demiştir:

"Şüphesiz Allah, senin günahını affetmiştir."[103]

Yine Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sizden birininizin evi önünde bir ırmak olsa, günde beş defa onda yıkansa, acaba onda kir namına bir şey kalır mı?" Hazır bulunanlar hayır dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) şöyle devam etti: *"İşte o, beş vakit namazın misalidir; Allah Teâlâ onlar sayesinde hataları siler."*[104]

"Beş vakit namaz, iki cuma ve iki ramazan, aralarındaki günahlara keffâret olur."[105]

Namazın faydaları:

Namaz, (saadet için gerekli olan sıfatlardan) temizlik ve huşû'u (*ihbât*) bünyesinde toplar. Nefsi, melekût âlemine yüceltir. Nefsin özelliklerinden biri de, bir sıfatla nitelendiğinde, onun zıddı olan hallere karşı tavır alması, onlardan uzaklaşmasıdır. Sanki o şeyler, nefse nisbetle hiç yokmuş gibi bir hal alır. Kim namazları tam olarak eda eder, namaz için gerekli olan abdestin hakkını verir, vakitlerine riayet ederek kılar, rükûsunu, huşûsunu, zikirlerini tam yerine getirir, tadil-i erkâna riayet eder, kalıplarla ruhu, sûretlerle manayı kasdederse, o kişi kesinlikle rahmet deryasına dalar ve Allah Teâlâ onun hatalarını affeder.

Namaz, İslâm'ın en büyük şiarıdır:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kul ile küfür arasında namazın terki vardır."[106]

Namaz, İslâm'ın en büyük nişane ve alâmetlerindendir. Bun-

102 Hûd 11/114. Yani namaz, oruç, hac gibi iyilikler, kötülükleri giderir; küçük günahlara keffâret olur, onları siler.

103 Buhârî, Hudûd, 27 (8/23).

104 Buhârî, Mevâkît, 6.

105 Müslim, Tahâret, 16.

106 Buhârî, İmân, 134.

lar bulunmadığı zaman, İslâm'ın da olmadığına hükmedilir. Çünkü nişane ve alâmet kılınan şeylerle, İslâm arasında çok güçlü bir ilişki vardır.

Öbür taraftan namaz, yüzün Allah'a döndürülmesi, O'na teslim olunması anlamında İslâm'ı gerçekleştiren tek ibadet şeklidir. Dolayısıyla namazdan nasibi olmayan kimsenin, İslâm'la fazla ilgisi yok demektir.

Namazın vakitleri

Namazlar için belirli vakitler olmasının gerekliliği:

Namazın en büyük faydası, şuhûd denizine dalmak, bir tür melekleşmek idi. Bu, namaza devamlılık olmadan, ona iyice yapışmadan, çokça kılmadan gerçekleşmez. Bu alıştırmalar sonucunda insanlar üzerindeki ağırlıklar atılır ve insanlar artık namazı kolayca kılmaya başlarlar.

Öbür taraftan insanların namaza yönelik yükümlülükleri, zarûrî ihtiyaçlarının karşılanmasını engelleyici, insan tabiatının gereklerinden tümden soyutlayıcı da olmaması gerekecektir.

İşte bu yüzden ilâhî hikmet, yükümlülüğün, namazların belli aralıklarla kılınması, muhafazası ve onlara sımsıkı sarılınması şeklinde tecelli etmesini gerekli kılmıştır. Bir vakitten öbür vakte kadar namazı bekler halde olmaları ve bunun için gerekli hazırlıkları yapmaları, edasından sonra ise hâlâ etkisinin devam etmesi namaz hükmünde sayılmıştır. Böylece gaflet anları, Allah'ı zikre arzulu olma, gönlün O'na itaate bağlı olması sayesinde hep ibadet haline dönüştürülmüştür. Bunun sonucunda müslümanın hali, bir iki tur attıktan sonra tekrar eski yerine gelen, (sahibi için sürekli sevap yazılmasına sebep olan) bakıma alınmış savaş atının durumuna benzer olmuştur. Bu haliyle o, namaz sayesinde hiçbir zaman Yaratıcısıyla olan bağını koparmayacak, işlemiş olduğu hataların ve gafletin verdiği karanlık, hiçbir zaman kalbinin derinliklerine sirayet edecek kadar zaman bulamayacaktır. Gerçek devamın imkansız olduğu hallerde, yapılabilecek devam tarzı işte budur.

Ruhâniyetin yayıldığı saatler:

İş, belli bir vaktin tayinine gelince, bunun için, ruhaniyetin yayılmakta olduğu, meleklerin indiği, Allah'a amellerin arzolunduğu ve dualarının kabul olduğu dört vakitten daha uygunu olamazdı. Bu vakitler, Mele-i a'lâ ile irtibatlı olan herkesin hemen hemen ittifak halinde oldukları, herkesçe kabul edilmiş bir husus gibidir. Ancak insanların çoğunluğuna yönelik gece yarısında ifa edilecek bir yükümlülük getirmek aşikâr olduğu üzere imkânsızdır. O zaman namaz için belirlenmiş olan vakitler aslında üç olacaktır: Fecir, zeval sonrası ve akşam sonrası: Allah Teâlâ'nın şu buyruğunun ifade ettiği mana budur:

"Gündüzün güneş dönüp, gecenin karanlığı bastırıncaya kadar belli vakitlerde namaz kıl. Bir de sabah namazını. Çünkü sabah namazı şahitlidir."[107]

Âyette, *"ilâ gasekı'l-leyl"* yani *"gecenin karanlığı bastırıncaya kadar"* denmiştir. Çünkü gündüz namazı hükmen, karanlığın bastırmasına kadar sürebilmektedir. Çünkü aralarında bir fasıla yoktur. Bunun içindir ki zaruret halinde öğle ile ikindinin, akşamla yatsının cem edilerek kılınması caiz olmuştur. Konuyla ilgili esaslardan biri budur.

İki namaz arasının fazlaca açılması caiz değildir:

İki namaz arasındaki fasılanın, ne çok uzun, ne de çok kısa olması gerekir: Çok uzun olursa namazın muhafazası manası ortadan kalkar, kişinin namazla elde ettiği feyiz bir anda elinden çıkar.

Çok kısa olması halinde ise geçimlerini sağlamak için işbaşı yapma imkânı bulamazlar.

Vakitler konusunda belirlemeye gidilirken, açık ve duyularla algılanabilen, avam havas herkesin kolayca ayırabileceği bir sınırın alınmasında zaruret vardır. Bu ise, vakitlerin değerlendirilmesi konusunda Arap-Acem herkesçe çok kabul edilen bir zaman diliminin esas alınmasıyla olur. Tabiî aşırı ölçüde bir çokluk olmayacaktır. Buna en uygun zaman dilimi de gündüzün dörtte birinin esas alınmasıdır; çünkü bu üç saat gibi bir süredir. Gece ve gündüzün on ikişer saatlik dilimlere ayrıldığı, normal coğrafî bölgelerde

107 İsrâ 17/78.

yaşayan herkesin üzerinde görüşbirliği ettiği bir husustur. Ziraatçiler, ticaretle uğraşanlar, esnaf ve daha başka işlerle uğraşanlar hep sabahın erken saatinde iş başı edip, öğle vaktinde paydos etmeyi itiyat edinmişlerdir. Çünkü bu zaman dilimi, rızık arama zamanıdır. *"Gündüzü sizin için maişet vakti yaptık."*[108] ; *"Allah, geceyi ve gündüzü yarattı ki geceleyin dinlenesiniz, gündüzün ise O'nun fazl u kereminden (rızkınızı) arayasınız."*[109] âyetlerinin ifade ettiği mana budur.

Kuşluk namazı:

Pek çok iş, yürümesi için uzun zamana ihtiyaç gösterir. Bu itibarla iş sürerken namaz için hazırlanmak ve ona vakit ayırmak bütün insanlar için çok zor olur. İşte bu yüzden Şâri' Teâlâ kuşluk namazını düşürmüş; fakat bağlayıcı olmamak kaydıyla insanları o namaza büyük teşvikte bulunmuştur.

Öğle ve ikindi namazları:

Gündüz namazının ikiye bölünmesi ve aralarında gündüzün dörtte biri kadar bir zaman bulunması gerekmiştir. Bunlar öğle ve ikindi namazlarıdır.

Akşam ve yatsı namazları:

Gece namazının da iki namaza ayrılması ve aralarında bir o kadar süre bulunması gerekmiştir. Bunlar da akşam ve yatsı namazlarıdır.

Bu iki vaktin ikiye ayrılan namazlarının birleştirilmemesi gerekli kılınmış; ancak çaresiz kalınır ve zaruret bulunursa o zaman aralarının cem edilebileceği ilke olarak kabul edilmiştir. Aksi takdirde vakitlerin bölünmesi ve ona göre belirlenmesinde gözetilen maslahat ortadan kalkacaktır.

Konuyla ilgili ikinci esas da budur.

Namaz kılmaya en uygun vakit, nefsin meşgalelerden uzak olduğu anlardır:

Normal coğrafî bölgelerde yaşayan ve normal yapıya sahip olan insanların çoğunluğu —ki şeriatlara bizzat muhatap olanlar

---

108 Nebe' 78/11.

109 Kasas 28/73.

da bunlardır— öteden beri gündüzün aydınlanmaya başlamasından itibaren, gece karanlığına kadar ihtiyaçlarını görmek üzere uyanık bulunurlar ve sağa sola koşturur dururlar. Bu durumda namaz için en elverişli vakit, Allah'ı anmayı unutturan geçim telaşından insanın zihnen uzak olduğu, meşgul bulunmadığı bir zaman olmalıdır ki, meşgalelerden uzak bir kalp ile Allah'a yönelme imkanı bulsun ve namaz kendisi için son derece etkili olsun. İşte âyetteki *"Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir."*[110] ifadesi bu mananın bir ifadesi olmaktadır.

Uykudan önce namaz:

Uyumaya başlama vakti de keza namaz için uygun bir vakittir. Çünkü bu anda kılınacak namaz gün boyunca geçenler için bir keffâret olacak, kalbi cilalayacaktır. Rasûlullah'ın (s.a.), *"Her kim yatsıyı cemaatle kılarsa, gecenin yarısını namazla geçirmiş gibi olur. Ve kim sabah namazını cemaatle kılarsa bütün gece namaz kılmış gibi olur."*[111] hadisi bu hususu ifade etmektedir.

Kuşluk vakti gibi tam meşguliyetin yoğun olduğu bir anın seçilmesi ise, dünya işlerine dalmanın bir ölçüde önüne geçilmesi ve dünya tutkusuna karşı bir tür panzehir etkisi yapması içindir. Ancak bunun herkese yönelik bir yükümlülük haline sokulması caiz değildir. Eğer bu herkese yönelik bir yükümlülük halinde takdim edilse, insanlar iki tavırdan birini gösterirlerdi: Ya bu namazı terkederlerdi, ya da dünyayı.

Konuyla ilgili üçüncü esas da budur.

Sonra namaz vakitlerinin belirlenmesinde başvurulacak yollardan biri de daha önce geçmiş mukarrab peygamberlerin sünnetlerinin dikkate alınmasıydı. Çünkü bu, nefsin taate yönlendirilmesi konusunda son derece etkili olur, ona bir heyecan verir ve yarış havasına sokar, sâlih insanların onlar arasında güzel bir ismi olması için müşevvik bir unsur olur. Namaz vakitlerini Rasûlullah'a (s.a.) öğreten Cibrîl'in (s.a.) sonunda, *"Bu, senden önceki peygamberlerin vaktidir."*[112] demesinin anlamı işte budur.

Burada, itiraz sadedinde Muâz hadisinde yer alan, *"Sizden önce onu hiç kimse kılmadı."* ifadesi öne sürülemez. Çünkü hadisi

110 İsrâ 17/78.

111 Müslim, Mesâcid, 260.

112 Ebû Dâvûd, Salât, 2.

bir grup ravi rivâyet etmiş, içlerinden bazıları "İnsanlar namazlarını kıldılar ve uyudular...", bazıları "Onu Medine'de olan hariç hiçbir kimse kılmamıştır" ve benzeri ifadeler kullanmışlardır. Öyle gözüküyor ki hadis mana yoluyla rivâyet edilmiştir.

Bir diğer esas da budur.

Kısaca söylemek gerekirse vakitlerin belirlenmesinde pek çok yönden çok ince sırlar vardır. Cibrîl (s.a.) insan suretine bürünerek gelmiş ve Rasûlullah'a (s.a.) namaz kıldırarak ona vakitleri öğretmiştir. Daha önce zikrettiğimiz sebepten dolayı iki namaz arasının kısmen de olsa cemi meşrû kılınmıştır. Rasûlullah'a (s.a.) ve —dediklerine göre— diğer peygamberlere teheccüd ve kuşluk namazlarının vacip olmasının, diğer insanlara ise nafile olmasının sebebi, farz namazların belirlenmiş vakitlerinde kılınmasının üzerinde ısrarla durulmasının sebep ve hikmeti anlatılanlardan ortaya çıkmıştır.

Allah'u a'lem!

Namaz için dört vakit vardır:

Bütün insanların namazlarını, ne ileri ne de geri hep aynı anda kılmakla yükümlü tutulmaları son derece güç olduğu için, namaz vakitleri konusunda bir tür genişlik kabul edilmiştir.[113]

Teşrîde esas, hükmün Araplarca açık belirtilere, büyük küçük, uzak yakın herkes için kapalı olmayan duyularla algılanabilen mahallere bağlanmasıdır. İşte bu ilkeden hareketle namaz vakitlerinin ilk ve son anları için munzabıt ve duyulara hitap eden sınırlar konulmuştur.

Sözü edilen sebeplerin bir arada bulunması yüzünden namazlar için dört çeşit vakit ortaya çıkmıştır:

1. Mübah vakit:

Kişinin namazını, vakit içerisinde kerahetsiz olarak kılması caiz olan vakittir.

Bu konuda dayanak iki hadistir:

i. Cibrîl'in Rasûlullah'a (s.a.) iki gün namaz kıldırdığını bildiren hadis,

---

113 Vakitler mi'yâr, müvessa' ve zü'ş-şebeheyn olmak üzere üç kısma ayrılır. Ramazan orucu vakti birinciye, namaz vakitleri ikinciye, hac vakti de üçüncüye örnek teşkil eder.(Ç)

ii. Namazların vakitlerini soran kişiye Rasûlullah'ın (s.a.) iki gün boyunca birinde ilk, ikincisinde son vakitlerinde namazları kıldırdıktan sonra vakitlerin işte bu iki zaman arasında olduğunu söylediğini rivâyet eden Büreyde hadisi.

Bu iki hadisten müfesser olan, mübhem olanı açıklamış olur. Aralarında farklı olan konularda ise, Büreyde hadisine tabi olunur. Çünkü Büreyde hadisi Medine'de cereyan etmiştir, sonraki tarihlidir. Birincisi ise Mekkîdir ve önceki tarihlidir. Bu gibi durumlarda zaman itibariyle en sonraki hangisi ise ona uyulur. Buna göre akşamın en son vakti, şafağın kaybolmasından az öncesine kadar sürer. Cibrîl'in, ikinci günde akşam namazını, vaktinin kısalığı sebebiyle çok az ertelemesi, râvînin de, ya kendi değerlendirme hatasından ya da aradaki zamanın çok azlığını açıklamış olmak için "akşamı iki günde aynı vakitte kıldı" demesi uzak bir ihtimal değildir.

Allah'u a'lem!

Birçok hadis, ikindi vaktinin son anının, güneşin değişmeye yüz tutması anı olduğuna delâlet etmektedir. Fukahanın ittifakla kabul ettikleri görüş de budur. Bu durumda gölgenin iki misline ulaşmasından maksat, mekruhsuz müstehap olarak kılınacak olan (muhtar) vaktin sonunun beyanı olmalıdır. Yahut şöyle diyebiliriz: Belki de Şâri' Teâlâ ilk önce her iki namazın arasındaki farkın gündüzün dörtte biri kadar bir zaman olması ilkesinden hareket etti ve ikindi namazının son vaktini gölgenin iki misline ulaşması olarak belirledi. Sonra insanların ihtiyaçları ve meşgalelerinin dikkate alınması gereği ortaya çıktı ve sürenin uzatılması gerekti. Gölgenin iki misline ulaşması esas alındığı zaman bu, düşünmeye, tam zeval anındaki gölgenin ne kadar olduğunun akılda tutulmasına, devamlı gözetleme halinde olunmasına ihtiyaç gösterecekti. Oysa ki bu gibi konularda hükmün daha açık ve müşahhas olan şeylere bağlanması daha yerinde bir tavır olurdu. İşte Allah Teâlâ, peygamberinin kalbini açtı ve ona ikindinin son vaktinin güneşin kursunun ya da ışığının değişmeye başlaması şeklinde düzenlemesini ilham etti.

Allah'u a'lem!

2. *Müstehap vakit:*

İkincisi, namazını kılması müstehap olan vakittir. Bu, vakitlerin ilk saatleridir. Yalnız bundan yatsı namazı müstesnadır. Yat-

sıda asıl müstehap olan vakit, daha önce zikrettiğimiz tabiî konumu itibariyle geciktirilmesidir. Bu konuda Rasûlullah (s.a.) da şöyle buyurmuştur:

"Eğer ümmetime meşakkat verecek olmasaydım, onlara yatsı namazını geciktirmelerini emrederdim."[114]

Çünkü bu, Allah'ı unutturan meşgalelerden iyice uzaklaşmak için daha faydalı bir davranış olur, gece sohbetlerine son verir. Ancak geciktirmenin, cemaatin azalması ve insanların hoşnutsuzluğunu doğurması gibi bir sakıncası bulunmaktadır. Bu durumda beklenen fayda yerine zarar ortaya çıkacaktır.

İşte bu noktadan hareketle Rasûlullah (s.a.), cemaat çok olduğu zaman acele ederek hemen kıldırır, az olduğu zaman da geciktirirdi. Öyle gözüküyor ki bunu yazın yapardı.

Yine bu konuda şöyle buyurmuştur:

"Sıcak şiddetlenince öğleyi serinliğe bırakın. Çünkü sıcağın şiddeti cehennemin kükremesindendir."[115]

Bunun manası şudur: Cennet ve cehennemin kaynağı (madeni), bu âlemde cereyan eden uygun ve zıt keyfiyetlerin meydana geldiği kaynakla aynıdır. Bu, hindiba ve benzerleri hakkında gelen haberlerin tevili olmaktadır.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Namazı aydınlığa bırakınız; çünkü bu ecir bakımından daha büyüktür."[116]

Bu hitap, gerçekten cemaatin azalmasından korkan bir topluluğa yöneliktir. Bu durumda onlardan, sabah namazı için ortalık ağarıncaya kadar beklemeleri istenmiştir. Yahut da zayıfların, çocukların da toplandığı büyük mescitlerin cemaatlerine yöneliktir ve bu takdirde hadis, *"Sizden kim insanlara namaz kıldırırsa, hafif tutsun; çünkü içlerinde zayıf... olanlar vardır."*[117] hadisiyle aynı anlamdadır.

Yahut da hadisin manası: *"Namazı iyice uzatın; ta ki sonu aydınlık vaktine kadar uzasın."* şeklindedir ve bunu Rasûlullah'ın (s.a.) sabah namazına kişinin yanındakini tanıyabileceği bir zamanda durduğunu ve namazda altmış ile yüz arasında âyet oku-

114 Beyhakî, 1/35.
115 Müslim, Mesâcid, 180.
116 Tirmizî, Salât, 3.
117 Buhârî, Ezân, 62; Müslim, Salât, 183-186.

duğunu belirten Ebû Berze hadisi[118] de teyid etmektedir. Bu durumda Rasûlullah'ın (s.a.) namazı karanlık vaktinde kılar olduğunu bildiren hadisle aralarında bir çelişki de bulunmaz.

3. Zarûret vakti:

Bir özür olmadıkça namazın ertelenmemesi gereken vaktidir. Şu hadisler bu hususu ifade etmektedir:

"Her kim güneş doğmadan sabah namazının bir rekatine yetişirse sabah namazına yetişti demektir. Ve her kim güneş batmadan ikindi namazının bir rekatine yetişirse, ikindi namazına yetişti demektir."[119]

"Bu şekil namaz, münafığın namazıdır. Oturur güneşi gözetir. Güneş şeytanın iki boynuzu arasında bulunduğu zaman kalkar ve namazı kuşun yem toplaması gibi kılar. O namaz içinde Allah'ı pek az zikreder."[120]

Mazeret halinde öğle ile ikindinin, akşam ile yatsının cem edilebileceğini ifade eden İbn Abbâs hadisi de bu konuyla ilgilidir.

Söz konusu mazeret; yolculuk, hastalık, yağmur gibi şeylerdir.

Yatsının da fecrin doğuşuna yakın bir zamana bırakılması yine zaruret vakti olur.

Allah'u a'lem!

Kaza vakti:

Geçen namazın hatırlandığında kılınması gereken vakte de kaza vakti denmektedir. Rasûlullah'ın (s.a.), *"Kim bir namazı unutur, ya da uyur kalır kılamazsa, onu hatırladığında kılıversin."*[121] hadisi bu vaktin ifadesidir.

Kısaca, namaz konusunda nefsin keyfî hareket etmesine müsaade edilmemeli, eğer bir namaz geçmiş kılınamamışsa, onun içerdiği faydaların telafisi için, o namaz kaza edilmelidir. Âlimler, bile bile kılınmayan namazların da, telafiye daha lâyık olduğu

---

118 Buhârî, Mevâkît, 13, 39.
119 Müslim, Mesâcid, 163.
120 Müslim, Mesâcid, 195.
121 Müslim, Mesâcid, 315.

noktayı nazarından hareketle aynen geçen namazlar gibi kaza edilmesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir.

Rasûlullah (s.a.), Ebû Zerr'e[122] öğütte bulunarak, namazı geciktirerek ya da vaktinden çıkararak öldüren emirlerle karşı karşıya gelmesi halinde nasıl davranması gerektiğini beyanla şöyle buyurmuştur:

"Namazı vaktinde kıl! Eğer ona, o emirlerle birlikte yetişirsen tekrar kıl! Çünkü bu senin için nafile olur."[123]

Rasûlullah (s.a.), bu hadisinde iki hususu dikkate almıştır:

i. Namazın kul ile Allah arasında bir rabıta olması yönünü,

ii. Namazın Allah'ın nişanelerinden olması ve terkinin caiz olmaması yönü.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ümmetim, yıldızlar çıkıp birbirine girinceye kadar akşam namazını ertelemedikleri sürece hayır üzere olacaklardır."[124]

Bu hadis, şer'î hükümler ve belirlenmiş sınırlar konusunda kayıtsız olma ve gerekli ilgiyi göstermemenin ümmetin bozulmasına sebep olacağına işarettir.

Namazlara devamlılık:

Allah Teâlâ, şöyle buyurmaktadır:

"Namazlara ve orta namaza devam edin."[125]

Orta namazdan maksat, ikindidir.

Rasûlullah (s.a.) da şöyle buyurmuştur:

"İki serinlik zamanı namazlarını[126] *kılan, cennete girer."*[127]

---

122 Ebû Zerr el-Gıfârî: Mekke'de müslüman olmuş ve sonra kavmine dönmüş, Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına iştirak etmemiştir. Sonra Medine'ye gelmiş ve Rasûlullah'a (s.a.) eşlik etmiş, ondan hadis rivâyetinde bulunmuştur. Mülkiyet (kenz) konusundaki aşırı fikriyle ve Hz. Osman'a bazı konularda muhalefetiyle dikkat çekmiş, Hz. Osman onu Rebeze'de mecburî ikamete zorlamıştır. 32 senesinde ölünceye kadar orada yaşamıştır.

123 Müslim, Mesâcid, 238.

124 Ebû Dâvûd, Salât, 6; İbn Mâce, Salât, 7.

125 Bakara 2/238.

126 Yani sabah ve ikindi namazını. İkindinin serin olması öğleye nisbetledir.

127 Buhârî, Mevâkît, 26; Tecrîd, 2/251.

"Kim ikindi namazını terkederse, ameli boşa gider."[128]

"İkindi namazını kaçıran kimse, sanki aillesini ve malını elinden kaçırmış gibidir."[129]

"Münafıklara, sabah ve yatsı namazından daha ağır gelen başka bir namaz yoktur. Eğer insanlar onlardaki faziletleri bilselerdi, sürünerek de olsa onlara gelirlerdi."[130]

Bu üç vakit üzerinde fazlaca durulması; haklarında teşvik edici ve kılmayanları azapla korkutucu çokça nass bulunuşu, ihmale gelme ve tembellik gösterilme ihtimallerinin yüksek olmasındandır. Çünkü sabah ve yatsı namazları vakti, uyku zamanıdır; tam uykunun tatlı yerinde yumuşacık yatağından kalkıp abdest almak ve namaz kılmak ancak takva sahibi mü'minlerin harcıdır. İkindi vakti ise, çarşı pazarda alış verişlerin yapıldığı, ziraatle uğraşanların ise en yorgun oldukları bir andır. Bu yüzden ihmale uğrama ihtimali büyüktür; o yüzden ayrıca vurgulanmış, önemine dikkat çekilmiştir.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bedevîlerin, akşam namazına yatsı (mağribe 'ışâ) demeleri sizi aldatmasın."[131]

Bu hadis, Kitap ve sünnette ismi konulmuş şeylerin, başka adlarla anılmasının iyi olmadığını göstermektedir.[132] Çünkü bu, bizzat Şâri' Teâlâ'ca konulmuş olan birinci ismin terkedilmesine ve zamanla anlam kargaşalarının ortaya çıkmasına, dinî nassların gereği gibi anlaşılamamamasına yol açar.

---

128 Buhârî, Mevâkît, 34; Tecrîd, 2/492.

129 Buhârî, Mevâkît, 14; Tecrîd, 2/491.

130 Buhârî, Ezân, 34.

131 Tecrîd, 2/509.

132 Ramazan bayramına şeker bayramı denilmesi gibi.(Ç)

Ezan

Ezanın meşrû kılınış şekli:

Sahabe, namaz kılarken cemaat olmanın şer'an güçlü bir şekilde istenmekte olduğunu öğrenmişti. Aynı zaman ve mekanda bir araya gelebilmeleri için bir çağrı ve uyarıya ihtiyaç vardı. Bunu ne ile sağlayacakları konusunda konuştular. Ateş yakılmasını teklif edenler oldu. Rasûlullah (s.a.), mecusilere benzememek için bunu reddetti. Boru çalınmasını teklif ettiler, yahudilere benzeneceğinden onu da reddetti. Çan çalınmasını önerdiler. Hıristiyanlara benzenileceğinden bunu da reddetti. Bir sonuca varamadan herkes dağıldı. Abdullah b. Zeyd el-Ensârî bir rüya gördü ve rüyasında kendisine ezan ve kâmet öğretildi. Hemen bunu Rasûlullah'a (s.a.) anlattı. Rasûlullah (s.a.) bunun hak bir rüya olduğunu ifade etti ve ezan böylece İslâm çağrısı olmak üzere kabul edildi.[133]

Bu olay, şu sayacağımız konular hakkında açık bir delildir:

i. Şer'î hükümler sadece maslahata binaen meşrû kılınır,

ii. Bu alanda ictihâdın da bir yeri vardır,

iii. Kolaylaştırma ilkesi vazgeçilmez esaslardan biridir,

iv. Sapıklıkları üzere devam etmekte olan kavimlere dinî nişaneler konusunda muhalefet etmek gereklidir,

v. Rasûlullah'tan (s.a.) başka kimseler de rüyalarında hak ilhama mazhar olabilirler; ancak bunun bir anlam ifade edebilmesi, şüpheden uzak bir hal alabilmesi için Rasûlullah'ın (s.a.) onaylamasına ihtiyaç vardır.

İlâhî hikmet, ezanın sadece bir duyuru aracı olmakla kalma-

---

133 bkz. Davudoğlu, Müslim Şerhi, 3/5 vd.

masını, aksine dinî nişanelerden biri olmasını, okunduğunda gaflet halinde olanlara dini hatırlatıcı bir özellik içermesini, bir kavmin onu kabul etmesi halinde Allah'ın dinine boyun eğdikleri manasına gelici bir mahiyet arzetmesini gerektirmiştir. İşte bu sebeplerden dolayı ezanın, Allah'ın zikri, kelime-yi şehâdet ve namaza çağrı cümleciklerinden meydana gelmiş olması vacip olmuştur. Böylece ezana, kendisiyle ne kastedildiği herkesçe anlaşılır bir içerik kazandırılmıştır.

Farklı ezan rivâyetleri:

Ezan, sonraki nesillere iki yoldan ulaşmıştır. En sahih olanı, Bilâl (r.a.) yoluyla gelenidir. Rasûlullah (s.a.) zamanında ezan, ikişer ikişer, kâmet ise birer birer[134] okunurdu. Şu kadar ki kâmette *"Kad kâmeti's-salâtu, kad kâmeti's-salât"* ilavesi vardı.

Sonra Ebû Mahzûra yolu[135] gelir. Rasûlullah (s.a.), ona ezanı on dokuz kelime, ikameti de on yedi kelime olarak öğretmiştir. Bence bunlar, Kur'ân kıraatindeki ahruf-ı seb'a gibidir; hepsi de yeterli ve caizdir.

Rasûlullah'ın (s.a.), *"Eğer sabah namazı ise, 'es-Salâtu hayrun mine'n-nevm, es-Salâtu hayrun mine'n-nevm' dersin."*[136] buyruğuna gelince bunun hikmeti şudur: Sabah namazı vakti uyku ve gaflet anıdır. Dolayısıyla insanların daha güçlü bir uyarıya ihtiyacı vardır. Bu yüzden bu sözcüklerin eklenmesi müstehap görülmüştür.

Kâmet:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ezanı kim okursa, kameti o getirir."[137]

Bunun hikmeti şudur: Kişi, ezana başlamış olmakla bir öncelik kazanmış olur ve bu durumda kardeşleri tarafından, onun elde etmek istediği mübah faydalardan mahrum edilmemesi gerekir. Bu aynen Rasûlullah'ın (s.a.), *"Kişi, kardeşinin dünürlüğü üzere dünürlük yapamaz."*[138] hadisinde ifade edilen konuya benzer.

---

134 Bu İmam Şâfiî'nin mezhebi olmaktadır.

135 bkz. Davudoğlu, Müslim Şerhi, 3/12.

136 Bu konuda bkz. Tahiru'l-Mevlevî, Müslümanlıkta İbadet Tarihi, 64.

137 Tirmizî, Salât, 32; İbn Mâce, Ezân, 3.

138 Buhârî, Nikâh, 45; Müslim, Büyû', 8.

Ezanın fazileti:

Ezanın fazileti, İslâm'ın nişanelerinden olmasından kaynaklanır. Bir ülke ezan ile İslâm diyarı haline dönüşür. Bu özelliği sebebiyledir ki Rasûlullah (s.a.), baskın yapmadan önce bekler, eğer ezan işitirse hücum etmez, aksi takdirde baskın yapardı. Sonra ezan peygamberlik görevinin bir uzantısıdır. Çünkü o, dinin en büyük rüknü ve bütün ibadetlerin esası olan namaza çağrı ve teşviktir. Müteselsil hayırlara vesile olan ve Allah'ın dinini yüceltmeye matuf bulunan ameller gibi Allah'ı razı eden, şeytanı da gazaplandıran başka bir şey yoktur. Namaz bu özelliğe sahiptir. Şu hadisler bu mananın bir ifadesi olmaktadır:

"Tek bir fakih, şeytana bin âbidden daha ağır gelir."[139]

"Namaz için ezan okunduğu zaman, şeytan zırlayarak kaçar."[140]

Müezzinlerin üstünlüğü:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Müezzinler, kıyamet gününde insanların en uzun boyunluları olacaklardır."[141]

"Müezzin, sesinin ulaştığı yere kadar mağfiret olunur; cinler, insanlar herkes ona tanıklık eder."[142]

Daha önce de geçtiği üzere, amellerin karşılıkları, manalarla onların sûretleri, ruh ile onun şekilleri arasındaki münasebet esası üzerine kuruludur. Bu ilkeden hareketle, müezzinlerin şerefinin boyunları ve sesleri yönünden ortaya konulması, ona inecek olan Allah'ın rahmetinin Hakk'a davet için nidada bulunduğu sesinin ulaştığı yere kadar uzanması tabiî ve gerekli olacaktır.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim yedi sene Allah rızası için müezzinlik yaparsa, ona cehennemden âzâd beratı yazılır."[143]

Yedi sene gibi uzun bir süre Allah rızası için bu görevde bulunmuş olması, onun yakînî bir imanı olduğunun bir göstergesi

---

139 Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17.

140 Buhârî, Ezân, 4; Müslim, Salât, 14.

141 Müslim, Salât, 14.

142 Nesâî, Ezân, 14 ; İbn Mâce, Ezân, 5.

143 Kenzu'l-ummâl, 7/20904.

olur. Zira böylesi uzun bir süre bu göreve devamlılığa, ancak gerçek anlamda Allah'a teslim olmuş kimseler güç yetirebilir. Hem böyle bir görevi sürdüren kişi, kendisini bürüyen ilâhî rahmet bürgüsünü elde etmiştir ki, bu haliyle onu cehennem ateşinin yakması mümkün değildir.

Dağ başında koyun otlatan bir çoban hakkında Allah Teâlâ'nın, *"Kuluma bakın! Ezan okuyor, namazı kılıyor ve benden korkuyor. Ben onu kesinlikle affettim ve onu cennete koydum."*[144] buyruğundaki *"benden korkuyor"* ifadesi, amellerin saikleriyle birlikte dikkate alınacağının, amellerin kalıplar olduğunun, onların saiklerinin ise kalıpların ruhu (özü) olduğunun delilidir. Dolayısıyla çobanın Allah'tan korkması ve O'na karşı olan ihlâsı, onun mağfiretinin esas sebebi olmaktadır.

Müezzine icabette bulunmak:

Ezan, dinî nişanelerden biridir. İnsanların dine girip girmediklerinin anlaşılması için bir alâmettir. Bu itibarla ezana katılınması istenmiştir ki, ezan ile istenilen şeyi insanların açıkça ortaya koymuş olmaları sağlansın. Dolasıyla ezanı duyan kişi, çağrıya, zikri ve kelime-i şehadeti tekrarlayarak, güç ve kudretin yalnız Allah'a ait olduğunu vurgulayarak katılacak; taate yönelmesinin kendinde bulunan bir üstünlükten kaynaklandığı gibi yanlış bir düşünceye kapılmayacak[145], bütün kalbiyle ezana yönelecektir. İşte bu takdirde o insan, cennete girer. Çünkü bütün kalbiyle çağrıya katılması, Allah'ın dinine boyun eğmenin ve yüzünü Allah'a teslim etmenin bir göstergesi olmaktadır. Ayrıca Rasûlullah'a (s.a.) dua etmesi de istenmiştir ki, onun getirdiği dini kabul ettiğini, ona karşı sevgi beslediğini tam anlamıyla ifade edebilsin.

Ezan ve kamet arasında dua:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ezan ve kâmet arasında yapılan dua geri çevrilmez."[146]

Bu, ilahî rahmetin inmesi ve her tarafı kaplamasından, dua

144 Kaynağı bulunamamıştır.

145 Bunu, müezzin *"Hayye ala's-salâh"* ve *"Hayye ala'l-felâh"* dediğinde *"Lâ havle velâ kuvvete illâ billah"* sözünü tekrarlamak suretiyle ifade edecektir.(Ç)

146 Ebû Dâvûd, Salât, 35; Tirmizî, Salât, 44.

edenin de tam bir teslimiyet arzederek ilahî rahmeti hak edecek bir konumda olmasındandır.

Çifte ezan:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Şüphesiz Bilal[147]*, ezanı geceleyin okur; bu itibarla siz İbn Ümmü Mektûm*[148] *okuyuncaya kadar yiyin, için!"*[149]

Bu hadisten şu çıkar: Devlet başkanı, ihtiyaç gördüğü takdirde, sesleri halk tarafından tanınan iki müezzin görevlendirebilir ve halka falanca müezzinin geceleyin, filancanın da tam vaktinde ezan okuyacağını, dolayısıyla ikinci müezzin okuyuncaya kadar yiyip içebileceklerini söyleyebilir. Böylece birinci ezan geceyi uyanık geçirenler ve sahuru bekleyenler için bir vakit ilamı olur; uyuyanlar için de kalkmaları, (teheccüd) namazı kılmaları ve sahur için vakit bulmaları imkânı doğar.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Namaz için kamet getirildiği zaman, ona koşarak gelmeyiniz; yürüyerek (ağırbaşlı bir şekilde) geliniz."[150]

Bence bu hadis, ibadetler konusunda aşırılığa kaçılmamasına bir işarettir.

---

147 Peygamberimizin ilk müezzini.

148 Abdullah b. Ümmü Mektûm: Gözleri görmezdi. Abese sûresinin inişine sebep olan zattır. Peygamberimiz, savaş gibi sebeplerle Medine'den ayrıldığında onu yerine halef bırakırdı.

149 Buhârî, Ezân, 13.

150 Buhârî, Ezân, 21.

Mescidler

Mescidler Allah'ın nişanelerindendir:

Mescid inşasının büyük sevap olması, mescidlere devamın ve orada namazı beklemenin büyük ecir getirmesi, onların İslâm'ın nişanelerinden olmasındandır. Bu meyanda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Bir mescid gördüğünüzde, ya da bir müezzin işittiğinizde sakın hiçbir kimseyi öldürmeyin!"[151]

Hem mescidler, namaz mahallidir, âbidlerin itikafa çekildiği, ilâhî rahmetin indiği yerdir. Mescidler bir açıdan Ka'be'ye benzerler. Bu anlamda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Kim abdestli olarak farz bir namaza gitmek üzere evinden çıkarsa, onun ecri, ihram içerisindeki hacının ecri gibidir; kim de kuşluk namazı için çıkarsa ve bundan başka bir amacı da olmazsa, onun ecri umre yapanın ecri gibidir."[152]

Rasûlullah (s.a.), *"Cennet bahçelerine uğradığınız zaman yararlanın."* buyurdu. Ona, "Cennet bahçeleri de nedir?" denildi. *'Mescidlerdir."* buyurdu.[153]

Mescide gitme niyeti insanın derecesini yükseltir:

Namaz vakilerinde, kişinin işinden ve ailesinden ayrılarak mescide yönelmesi ve bununla da sadece orada namaz kılmayı

151 Ebû Dâvûd, Cihâd, 91.

152 Ebû Dâvûd, Salât, 48 (1/153).

153 Tirmizî, Deavât, 82; Ahmed, 2/150.

kastetmesi, onun dindeki ihlâsının ve Rabbine ta kalbinin derinliklerinden gelen bir itaati olduğunun belirtisidir. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisi bu konuyu işlemektedir:

"Hiçbir kimse yoktur ki tertemiz abdestini alsın, sonra mescide çıksın, namazdan başka hiçbir kasdı bulunmasın da Allah, onu attığı her adım karşılığında bir derece yükseltmesin, her adım karşılığı ondan bir günahı silmesin. Namazı kıldığı zaman, yerinden ayrılmadığı sürece melekler ona rahmet okumaya devam ederler; 'Allah'ım ona mağfiret et, Allah'ım ona merhamet et!' diye dua ederler. Sizden biri, namazı beklediği sürece namazda sayılır."[154]

Mescidlerin binası, Allah'ın dininin yüceltilmesi içindir.

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Her kim mescide gider ya da gelirse, Allah ona her gelip gidişinde cennetteki konağını hazır eyler."[155]

Bence bu hadis, her geliş ve gidişin, insanın behîmî gücünün melekî gücüne boyun eğmesini sağladığına işarettir.

Mescid yapımı:

Bu konuda Rasûlullah (s.a.) şöyle buyuruyor:

"Kim, Allah için bir mescid bina ederse, Allah da ona cennette bir ev bina eder."[156]

Bunun sırrı, amellere karşılığın, işlenen fiilin suretinde olmasıdır.

Camiye giren kimsenin abdesti bozulması halinde namazdaymış gibi yazılan sevabın kesilmesi, artık namaz için hazır halde olmamasındandır.

Mescid-i Haram ve Medine mescidinin üstünlüğü:

Rasûlullah'ın (s.a.) Medine'deki mescidiyle, Mescid-i Haram'ın diğer mescidlere nisbetle kat kat sevabının çok olması[157] şu sebeplerden dolayıdır:

---

154 Buhârî, Ezân, 30; Müslim, Mesâcid, 257.

155 Buhârî, Ezân, 37.

156 Buhârî, Salât, 65.

157 Medine mescidindeki bir namaz, diğer mescidlerdeki bin namazdan, Mescid-i Haram'daki bir namaz da yüz bin namazdan daha faziletlidir.

i. Bu kutsal mekanlara müvekkel melekler vardır, bunlar orada bulunanları kuşatırlar ve içeri girenlere dua ederler.

ii. Bu mekanların imarı, Allah'ın nişanelerinin tazimi, O'nun dininin yüceltilmesi demektir.

iii. Bu kutsal mekanlara girmek, ümmetin önderlerinin halini hatırlatır.

Ziyaret için yola çıkılacak mescitler:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmaktadır:

"Üç mescidden başka hiç bir mescidi ziyaret için yola çıkılmaz. Bunlar; Mescid-i Haram, Mescid-i Aksâ ve şu benim mescidimdir."[158]

Cahiliye döneminde insanlar, kendi kuruntularınca mukaddes saydıkları bazı yerlere giderler ve oraları ziyaret ederlerdi, oralardan medet umarlardı. Bu davranışın açıkça tahrife ve dinde bozulmaya sebep olacağında kuşku yoktur. İşte bu yüzden Rasûlullah (s.a.), bu fesada giden yolu kapadı ve böylece dinin nişanelerinden olmayan şeylerin onlara katılmasını, Allah'tan başkasına tapınılmasına yol açmasını önlemiş oldu. Bence doğru olanı, kabir, Allah'ın veli kullarından birinin ibadet yeri ve takdis edilen dağ (*tûr*) hepsi de yasak kapsamındadır ve aynı derecededir.

Allah'u a'lem!

Mescid âdâbı:

Mescid âdâbı şu sayacağımız hususların gerçekleşmesine yönelik davranışlardır:

i. Mescidin Allah'ın evi olduğu düşüncesiyle saygı göstermek, girerken kendisine çeki düzen vermek, laubali bir tavır takınmamak. Bu hususu Rasûlullah (s.a.) şu hadisiyle açıklamıştır:

"Biriniz mescide girdiği zaman, oturmadan önce iki rekat selamlama namazı kılsın."[159]

ii. Mescidlerin, insanların iğrendiği, nefret ettiği her türlü pislik ve davranışlardan arındırılması, uzak tutulması. Ravînin

---

158 Buhârî, Fadlu's-salât fî mescidi Mekke ve'l-Medîne, 1 (2/56); Müslim, Hacc, 511.

159 Buhârî, Salât, 60.

Rasûlullah'a (s.a.) istinaden onun, mescid yapılmasını, temiz tutulmasını ve güzel koku sürülmesini emrettiğini belirtmesi bu manadadır. Yine şu hadisler de bu manayı ifade etmektedir:

"Ümmetimin sevapları, kişinin mescidden çıkarmış olduğu çer çöpe varıncaya kadar bana arz olundu."[160]

"Mescidde tükürmek bir günahtır; onun keffareti gömülmesidir."[161]

iii. Camilerde insanların gönlünü meşgul edecek davranışlardan sakınmak, onları çarşı pazar şamatasından uzak tutmak. Rasûlullah'ın (s.a.) şu hadisleri bu konuyu işlemektedir:

Rasûlullah (s.a.), oklarıyla mescide uğrayan bir adama, *"Bunların demirlerinden tut!"* buyurdu.[162]

"Her kim bir kimseyi mescidde kayıp ararken işitirse, 'Allah onu sana döndürmesin!' desin. Çünkü mescidler bu gibi işler için bina edilmemiştir."[163]

"Mescidde alış veriş yapan birini gördüğünüzde, 'Allah, ticaretini kârlı kılmasın!' deyiniz."[164]

Keza Rasûlullah (s.a.) mescidde şiir inşad edilmesini, kısas yapılmasını ve hadlerin uygulanmasını da yasaklamıştır.

Şimdi kısa kısa bu yasakların hikmeti üzerinde duralım:

Yüksek sesle kayıp ilanında bulunulması, gürültüye sebep olur; namaz kılanların ve itikafa girenlerin huzurunu kaçırır. Bu durumda isteğinin aksi doğrultusunda dua ile ona tepki göstermek ve bununla da yaptığı davranışa son vermesini amaçlamak müstehap olur. Rasûlullah (s.a.), mescidlerin sadece zikir ve namaz için bina edildiğini, bu gibi işler için yapılmamış olduğunu beyan etmek suretiyle yasağın gerekçesini ifade buyurmuştur.

---

160 Ebû Dâvûd, Tahâret, 51.

161 Buhârî, Salât, 37; Müslim, Mesâcid, 55.

Bu ve benzeri zaman ve mekan unsuru içeren nassları iyice anlayabilmek için o dönemin şartlarını çok iyi bilmek gerekmektedir. Bugün bir camide tükürülmesini ve sonra tükrüğün gömülmesini anlamak mümkün değildir. Ama o zamanın şartlarını hatırlar, caminin zemininin ilk kez Hz. Ömer zamanında çakılla kaplandığını, daha önceleri ise normal toprak olduğunu bilirsek o zaman bu ve benzeri hadisleri daha sağlıklı bir şekilde değerlendirebiliriz.(Ç)

162 Müslim, Birr, 120.

163 Müslim, Mesâcid, 79.

164 Tirmizî, Büyû', 76; Dârimî, Salât, 118; Beyhakî, 2/447.

Mescidde alış veriş yapılmasına gelince, bunun yasaklanması mescidin panayır yerine dönmemesini sağlamak içindir. Zira eğer öyle olursa mescidlere saygı kalmaz ve bunun sonucunda da namaz kılanlar ve itikafa girenler huzursuz olurlar.

Şiir inşadına gelince, bu da aynı gerekçeyle yasaklanmıştır. Ayrıca şiir inşadı zikirden uzaklaştırır ve bu hali teşvik etmiş olur.

Kısas yapılmasının ve hadlerin uygulanmasının yasaklanması ise, bunlar muhtemelen mescidin kirlenmesine, insanların ah u figanına, ağlamalarına, gürültü koparmalarına, bunun sonucunda da cami cemaatinin huzurunun kaçmasına sebep olur.

Eğer şiir, Allah'a ve Rasûlullah'a (s.a.) övgü, kâfirlere karşı yergi içeriyorsa, o zaman hükmü, yukarıdaki belirtilenden farklıdır. Çünkü bu durumda şiir, şer'î bir amacın gerçekleşmesinde araç olarak kullanılmaktadır.[165] Rasûlullah'ın (s.a.), Hassân b. Sâbit hakkındaki, *'Allahım! Onu Rûhu'l-kuds ile destekle!"*[166] şeklindeki teşvikkâr sözü bu hususu açıkça ortaya koymaktadır.

Mescide hayızlı kadın ve cünüp giremez:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Ben, mescidi hayızlıya ve cünübe helâl kılmıyorum."[167]

Bu yasağın sebebi, mescide saygıdır. Çünkü saygının en üst seviyesi, insanın saygı gösterilecek şeye ancak taharet üzere iken yaklaşmasıdır. Abdestsizin camiye girmesinin yasaklanmasında büyük zorluklar vardır. Cünüp ve hayızlı hakkında ise böyle bir zorluk yoktur. Çünkü bu durumdaki insanlar zaten namaz kılamazlar. Mescidler ise sadece namaz için bina edilmiştir.

Soğan ve sarımsak yiyenlerin mescide yaklaşmaması:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Her kim bu pis kokulu sebzeden bir şey yerse, sakın mescidimize yaklaşmasın. Çünkü melekler insanların rahatsız oldukları şeylerden rahatsız olurlar."[168]

---

165 Yani şiir aslında bir araçtır; iyyiye kullanılırsa iyi, kötüye kullanılırsa kötü olur.(Ç)

166 Müslim, Fedâilu's-sahâbe, 151.

167 Ebû Dâvûd, Tahâret, 92; İbn Mâce, Tahâret, 126.

168 Müslim, Mesâcid, 74.

Hadisteki pis kokulu sebzeden maksat soğan ve sarımsaktır. Pis kokulu her şey de aynı hükümdedir. Meleklerin rahatsız olmalarından maksat, hoşlanmaz, nefret eder anlamındadır. Çünkü onlar, güzel davranışları, temiz, güzel ve hoş şeyleri severler; bunların zıddı olan şeylerden tiksinti duyarlar.

Mescide girip çıkarken dua etmek:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sizden biri, mescide girdiğinde, 'Allahumme iftah lî ebvâbe rahmetik'[169]*; çıktığında da "Allahümme innî es'eluke min fadlik'*[170] *desin!"*[171]

Girerken rahmetin, çıkarken fazl u keremin istenmesinin hikmeti şudur: Allah'ın kitabında rahmetin manası, velâyet, nübüvvet gibi nefsânî ve uhrevî nimetlerdir. Bu manada olmak üzere Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"Rabbinin rahmeti, onların topladıkları (dünyalıklardan) daha hayırlıdır."[172]

Fazl u kerem ise, dünyevî nimetler için kullanılır. Nitekim *"Rabbinizden gelecek bir fazl u keremi aramanızda size herhangi bir günah yoktur."*[173] âyetinde bu manada kullanılmıştır. Keza, *"Namaz bitince yeryüzüne dağılın ve Allah'ın fazl u kereminden isteyin."*[174] âyetinde de aynı manadadır.

Mescide giren kişi, Allah'a yaklaşmak niyetiyle girer, çıkış anı ise rızık arama zamanıdır. Böylece mescide giriş ve çıkış esnasında yapılan duaların hikmeti anlaşılmış olur.

Tahiyyetu'l-mescid:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyuruyor:

"Biriniz mescide girdiği zaman, oturmadan önce iki rekat selamlama namazı kılsın."[175]

---

169 Manası: Allahım! Bana rahmet kapıların aç!

170 Manası: Allahım! Senin fazl u intereminden isterim!

171 Müslim, Müsâfirîn, 68.

172 Zuhruf 43/32.
Âyette rahmet kapsamına cennet de girmektedir.

173 Bakara 2/198.

174 Cum'a 62/10.

175 Buhârî, Salât, 60.

Bu namazın meşrû kılınmasının hikmeti şudur: Özel olarak namaz için hazırlanmış bir yere girildiğinde namaz kılınmaması bir kayıp ve pişmanlıktır. Selamlama namazı, namaza karşı olan arzunun duyularla algılanabilir bir şekilde ortaya konulması demektir. Ayrıca mescide saygı anlamı da taşımaktadır.

Namaz kılınması yasaklanan yerler:

Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Tüm yeryüzü mesciddir; mezarlık ve hamam hariç."[176]

Rasûlullah (s.a.) yedi yerde namaz kılınmasını yasaklamıştır:

1. Çöplük,
2. Mezarlık,
3. Mezbahane,
4. Yol ortası,
5. Hamam,
6. Deve ağılı,
7. Ka'be'nin damı.[177]

Bâbil arazisinde namaz kılınmasını da yasaklamıştır; çünkü orası lânetli bir yerdir.

Yasağın hikmeti:

Çöplük ve mezbahanede namaz kılınmasının yasak oluşunun sebebi, buraların pislik mahalli oluşudur. Oysa ki namaz için uygun davranış, olabildiğince temiz ve nezih yerler aramaktır.

Mezarlıkta namaz kılınmasının yasak oluşu, din ulularının, velilerin kabirlerinin, onlara putlar gibi secde edilmek suretiyle mescid haline çevrilmesi sebebiyledir. Zira bu açık bir şirktir. Yahut bizzat o mezarlıklarda namaz kılmak suretiyle Allah'a yaklaşmanın amaçlanmasıdır ki, bu da şirktir. Rasûlullah'ın (s.a.), *"Allah yahudi ve hıristiyanlara lânet etsin! Onlar, peygamberlerinin mezarlarını mescid edindiler."*[178] sözünün anlamı budur.

---

176 Ebû Dâvûd, Salât, 24; İbn Mâce, Mesâcid, 4.

177 bkz. Tirmizî, Salât, 141; İbn Mâce, Tahâret, 21; Mesâcid, 4.

178 Buhârî, Salât, 48; Müslim, Mesâcid, 19, 23.

Bu yasağın bir benzeri de, güneşin doğması anında, tam zeval vaktinde ve bir de batması anında namaz kılmayı yasaklamış olmasıdır. Çünkü kâfirler bu anlarda güneşe secde etmektedirler.

Hamam, avret yerlerinin açılacağı ve kalabalığın bulunacağı yerlerdir. Böyle bir ortam, kişinin kalp huzuruyla Rabbine münacaatta bulunmasına engel olur.

Deve ağıllarına gelince, develer iri cüsseleri, ısırganlıkları ve aşırı saldırganlıklarıyla insana eza verirler. Bu durum namaz kılan insanın kalbini meşgul eder. Koyunlar ise böyle değildir; (o yüzden koyun ağılında namaz kılmak yasaklanmamıştır).

Yol ortasında namaz kılarken, kalp, gelip geçenlerle meşgul olur, üstelik yol da işgal edilmiş olur. Ayrıca hadiste geceleyin yola konaklanması yasaklanmakta ve yolun haşerat ve hayvanların geçit yeri olduğu ifade edilmektedir.[179]

Beytullah'ın (Ka'be'nin) üzerine herhangi bir zaruret olmaksızın çıkmak, ona gösterilmesi gereken saygıyı ayaklar altına alır. Üstelik o durumda kıbleye yönelme konusunda da bir kuşku duyulur. Bu itibarla Ka'be'nin damında namaz kılmak mekruhtur.

Yere batırılmak ya da taş yağdırılmak gibi bir yolla lânete maruz kalmış yerlerde de namaz kılmak mekruhtur. Çünkü bu gibi yerlerde bulunmak, ilâhî heybet ve gazaptan kaçınma gereğine ters düşer. Rasûlullah'ın (s.a.), *"Oraya girecekseniz mutlaka ağlamaklı bir şekilde girin!"*[180] buyruğu bu mananın bir ifadesi olmaktadır.

---

179 bkz. İbn Mâce, Tahâret, 21.

180 Buhârî, Enbiyâ, 17; Müslim, Zühd, 38.

Örtünme ve elbise

Bedenin namaz için örtülmesi:

Örtünmek, insanın diğer hayvanlardan ayrıldığı bir özelliğidir. Giyinmiş hali, insanın en güzel halidir. Giyinmişlik, bir tür taharet anlamı da taşır, namaza karşı saygının bir ifadesidir, âlemlerin Rabbinin huzurunda münâcaatta bulunma edebinin gerçekleşmesidir. Örtünme, aslî bir vacip olup, ayrıca namazın manasını tamamlayıcı olduğundan onun için de bir şart kılınmıştır.

Şâri' Teâlâ, örtünmeye iki sınır getirmiştir:

i. Mutlaka örtünmesi gereken yerler. Namazın sahih olabilmesi için bu kısımların örtülmüş olması gerekir.

ii. Örtülmesi mendup olan yerler.

Avret yerinin en galîz kısmı olan ön ve arka, örtülmesi mutlaka gerekli olan kısımlardır. Dizkapaktan yukarısı bacaklar da bu kısma dahildir. Kadınların bedenlerinin sair yerleri de aynı şekildedir. Çünkü hadiste, *"Hayız çağına gelmiş bir kadının başörtüsü olmadan namazı kabul olmaz."*[181] buyurulmaktadır.

Bacakların avret-i galîzadan olması, şehvet mahalli olmasındandır. Kadının bedeni de aynı şekildedir. Dolayısıyla bunlar da, edep yerleri hükmünde avret-i galîzadandır.

Örtülmesi mendup olan yerler hakkında ise Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur:

"Sakın sizden biri, tek parça kumaş içerisinde, omuzlarında bir şey olmaksızın namaz kılmasın."[182]

---

181 Ebû Dâvûd, Salât, 84; İbn Mâce, Tahâret, 132.

182 Buhârî, Salât, 5; Ebû Dâvûd, Salât, 77.

"Geniş ise, uçlarını çaprazlama üzerine at..."[183]

Bunun hikmeti şudur: Arap-Acem ve diğer normal iklimlerde yaşayan herkese göre, kamil anlamda giyinmiş olmak için omuzların ve sırtın örtülü olması gerekir. Kaftan, entari, takım elbise ne giyerlerse giysinler hepsinin de ortak yönü budur.

Rasûlullah'a (s.a.) tek parça elbise içerisinde namaz kılmanın hükmü soruldu. *"Her biriniz iki parça elbise bulabiliyor mu?"*[184] buyurdu. Sonra Hz. Ömer'e (r.a.) soruldu, o şöyle cevap verdi: *"Allah size bolluk verdiği zaman, siz de bolluk gösterin..."*[185]

Bence ilk bakışta anlaşıldığı kadarıyla Rasûlullah'a (s.a.) behemehal örtülmesi gereken yerler hakkında sorulmuştu. Hz. Ömer'in sözü ise, örtülmesi mendup olan yerler hakkındadır. Sorunun, örtülmesi mendup olan yerler hakkında olması da muhtemeldir. Buna rağmen Rasûlullah (s.a.) iki parçadan oluşan elbise ile örtünmeyi emretmemiştir. Çünkü iki parçadan oluşan elbisenin şart koşulması —isterse mendup olan örtünme kısmıyla ilgili olsun— zorluk doğurur. Muhtemelen iki parça elbise bulamayan, içerisinde namazının olmayacağına dair bir endişe duyar, içindeki bu eksiklik duygusundan dolayı da namazı tam olmaz. Hz. Ömer, teşrî' döneminin Rasûlullah'ın (s.a.) ölümüyle birlikte tamamlanıp sona erdiğini bildiğinden, namaz için tam giyinmenin müstehap olduğunu da gördüğünden, tam giyinik olunması doğrultusunda hükmetmiştir.

Allah'u a'lem!

Bazı elbise türlerini giyinmenin mekruh olma sebebi:

Rasûlullah (s.a.), saçı arkasında topuz yapılmış olarak namaz kılan biri hakkında şöyle buyurmuştur:

"Böylesinin misali, kolları arkasına bağlı olarak namaz kılan kimse gibidir."[186]

Bence bu hadiste Rasûlullah (s.a.), kerahiyetin sebebinin, güzel ve tam görünümün bozulması, âdâba uygun görünümün olmaması olduğuna işarette bulunmuştur.

---

183 Ebû Dâvûd, Salât, 78 H. No: 634.

184 bkz. Ebû Dâvûd, Salât, H. No: 629.

185 Buhârî, Salât, 9.

186 Müslim, Salât, 232; Ebû Dâvûd, Salât, 87.

Siyah çizgili kumaştan bir elbise (*hamîsa*) içinde namaz kılmış ve namazdan çıkınca: *"Şüphesiz bu beni az önce namazımda meşgul etti..."*[187] buyurmuştur.

Hz. Âişe'nin (r.a.) ince nakışlı perdesi hakkında da:

"Şu perdeni gözümün önünden al! Üzerindeki tasvirler namazda iken hep bana görünüp duruyor."[188] buyurmuştur.

Kendisine hediye edilen ipek ferâceyi (*ferrûc*) giydikten ve onunla namaz kıldıktan sonra şiddetle çıkarıp atmış ve, *"Bu, müttekîlere yaraşmaz."* buyurmuştur.[189]

Bu hadisler, mümin için namaz esnasında görünümünün güzel olması ve bu yüzden nefsin kendisini beğenmesi gibi sebeplerle kendisini meşgul edecek her şeyden uzak durmasının uygun olacağını göstermektedir.

Ayakkabıyla namaz kılmak:

Yahudiler, papuçlarıyla, mestleriyle namaz kılmayı mekruh sayarlar ve bunun bir saygısızlık olduğunu söylerlerdi. Çünkü insanlar, büyüklerin huzuruna girdiklerinde ayakkabılarını çıkarırdı. Nitekim, *"Ayakkabılarını çıkar; çünkü sen kutsal Tuvâ vadisindesin."*[190] âyeti de bu manayı ifade etmektedir.

Konunun bir yönü daha vardı. O da, ayaklara mest ya da ayakkabı vb. giymenin erkeğin giyimini tamamlayan unsur olmasıydı. İşte bu yüzden Rasûlullah (s.a.) birinci kıyası terketti ve yahudilere muhalefet olması için ikincisini teyit etti ve şöyle buyurdu:

"Yahudilere muhalefet edin; çünkü onlar, ayyakkabıları ve mestleriyle namaz kılmazlar."[191]

Sahih olan görüşe göre, namazı ayakkabıyla ya da yalın ayak kılmak aynıdır.

Rasûlullah (s.a.) namazda iken *"sedel"* şeklini yasakladı. Bunun tarifi hakkında çeşitli şeyler söylemişlerdir:

i. Bazıları, kişinin elbisesine dolanması ve ellerini içine sok-

---

187 Buhârî, Salât, 14, Libâs, 19; Müslim, Mesâcid, 61.

188 Buhârî, Salât, 15; Tecrîd, 2/316.

189 Buhârî, Salât, 15; Tecrîd, 2/318.

190 Tâhâ 20/12.

191 Ebû Dâvûd, Salât, 88; Ahmed, 1/248.

masıdır demişlerdir. İleride de geleceği gibi, çuval gibi sarmalanmak en çirkin giyim tarzıdır. Çünkü insan tabiatına ve elleri serbest bırakmak şeklinde öteden beri gelen giyim âdetine aykırıdır. Üstelik bu tür giyim tarzı, çoğu kez bir şeyi tutmak için ellerini elbisenin altından çıkarma zorunda kalacağı için avret yerinin açılmasına sebep olur.

ii. Bazıları da, elbisenin iki ucu tutturulmadan yukarıdan aşağı bırakılmasıdır, demişlerdir. Bu tarz da, güzel görünümü ve kemal halini zedeleyicidir.

Görünümün tam olmasından maksadımız, örf ve âdete göre eksiği olmayan giyiniş tarzıdır. İnsanların giyim tarzları ve elbiseleri farklıdır, fakat her giyimin/elbisenin kendisine göre bir tam şekli vardır. Bu siyerden öğrenilebilir. Rasûlullah (s.a.) bu konuyu, o zamanki Arap örfü üzerine bina etmiştir.[192]

---

192 Diğer baskılarda birinci cild burada sona ermektedir.(Ç)

Kıble

Rasûlullah (s.a.) ilk başta Beyt-i Makdis'i kıble edinmişti:

Rasûlullah (s.a.) Medine'ye geldiğinde on altı ya da on yedi ay boyunca Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmıştı. Sonra Ka'be'ye yönelmesi emrolundu ve durum bu şekil üzere karar kıldı.

Kıbleye yönelmenin hikmeti:

Bilindiği gibi Allah'ın nişanelerine ve evlerine saygı göstermek vaciptir. Özellikle de İslâm'ın temel rüknü, bütün ibadetlerin anası, dinî nişaneler içerisinde en meşhuru söz konusu ise, bu daha da ağırlık kazanır. Namaz kılarken, sırf Allah'a mahsus olan bir yere O'nun rızasını kazanmak için yönelmek, zihni toplamada daha etkin olur, huşû üzere olmaya daha bir teşvik eder, kalp huzûruna ulaşmayı daha kolay sağlar. Çünkü Allah'a yöneliş, bir kıralın huzuruna çıkmaya benzer.

İşte bu sebeplerden dolayı ilâhî hikmet, bütün şeriatlarda namaz kılınırken şu ya da bu kıbleye yönelinmesinin şart kılınmasını gerektirmiştir.

Eski şeriatlarda kıble:

İbrahim (s.a.) ve İsmail (s.a.) peygamberlerle onların dini üzere olanlar, Ka'be'ye doğru yöneliyorlardı.

İsrâîl[193] (s.a.) ve oğulları, Beyt-i Makdis'i kıble ediniyorlardı.

---

193 Yakûb (s.a.).(Ç)

Kıble edinilmesi, bütün şeriatlarda kabul edilen bir esastı.

Rasûlullah'ın (s.a.) Medine'de Beyt-i Makdis'e doğru yönelişi, Evs ve Hazrec kabileleriyle yahudileri kaynaştırmak içindi:

Rasûlullah (s.a.) Medine'ye gelince, gayretini Evs ve Hazrec[194] kabileleriyle müttefikleri yahudilerin arasını kaynaştırmaya yöneltti. Kendisine destek verenler, insanlar için çıkarılmış olan ümmet onlardı. Mudar ve tabileri, Rasûlullah'ın (s.a.) en azılı düşmanları halini almışlar, ona insanların en uzağı olmuşlardı. Bu durumu değerlendiren Rasûlullah (s.a.) ictihâdda bulundu ve Beyt-i Makdis'i kıble edinmeye hükmetti. Zira şeriatlarda kurbetler[195] belirlenirken, peygamberin gönderilmiş olduğu kavmin, ona destek veren ve bütün insanlara karşı şahit tutulan ümmetin içinde bulunduğu halin dikkate alınması bir asıldır. Rasûlullah'ın (s.a.) bu özelliği taşıyan ümmeti, o anda Evs ve Hazrec'ti. Bunlar, yahudilere ait bilgileri kabule son derece yatkındılar. Nitekim bu hususu İbn Abbâs, *"Tarlanıza nasıl isterseniz öyle gelin."*[196] âyetinin tefsiri esnasında şu sözleriyle ifade etmektedir: "Bu kabile Ensar'dandı ve onlar putataparlardı. Onların yanında yahudiler de vardı. Onlar ehl-i kitaptı. Sözü edilen kabile, yahudileri ilimce kendilerinden üstün görürlerdi. Dolayısıyla *pekçok konuda onların yaptıklarına uyarlardı...*"[197]

Sonra şeriatların, hak din üzere olan milletlerin bilgi ve uygulamalarına —bir tahrif olmamış, aşırılığa kaçılmamış ise— uygun düşmesi de bir başka ilkedir. Böyle olması halinde onlar üzerine hüccet ikamesi daha tam olacak, şüphelerinin izalesi daha kolay sağlanmış olacaktır. O sırada semavî kitabı rivâyet eden ve içindekilerle amel etme durumunda olanlar bizzat yahudilerdi.

---

194 Evs ve Hazrec, aslen Yemen'den gelmiş olan ve Medine'de ikamet etmekte olan iki Arap kabilesidir. Topluca müslüman olmuşlar, Rasûlullah'a (s.a.) destek vermişler, ona yurtlarını açmışlar, her türlü yardım ve fedakârlığı göstermişlerdir. Bu yüzden de yardımcılar anlamına gelen "Ensâr" diye isimlendirilmişlerdir.

195 Kurbet: İbâdetten daha genel anlamda olup, insanı Allah'a yaklaştıran her şeydir.(Ç)

196 Bakara 2/223.

197 Yahudiler kadına sadece önden yaklaşırlardı. Sözü edilen kabile halkı da aynı şeyi yapıp, kadına arka tarafından (normal yola) yanaşmayı kötü görürlerdi. Sonra bu konu oldu ve bu âyet indi. bkz. İbn Kesîr, 1/261.

Tekrar Ka'be'ye yönelme:

Sonra Allah Teâlâ, âyetlerini muhkem kıldı ve peygamberini maslahata ve teşrî' kanuna daha uygun, daha kalıcı olan ilâhî hükme muttali eyledi. Bunu önceleri, onun kalbine ilkâ suretiyle yaptı. Bunun sonucu olarak Rasûlullah (s.a.), Ka'be'ye doğru yönelmesi için bir emir beklentisi içerisine girdi; yüzünü göğe çeviriyor ve Cibrîl'in bu doğrultuda bir emir getirmesini ve bunun da Kur'ân'da yer almasını umuyordu (ve öyle de oldu).

Öbür taraftan Rasûlullah (s.a.) İsmâil şeriatı kalıntıları üzerinde bulunan ümmîler içerisinde peygamber olarak gönderilmişti. Allah Teâlâ, ilm-i ezelîsinde dinine destek verecek, arkasından Allah tarafından insanlara şahit tutulacak, ümmeti içerisinde Rasûlullah'ın (s.a.) halifeleri olacak kimselerin onlar (ümmî Araplar) olacağını; yahudilerden ise çok az sayıda kimse hariç kimsenin iman etmeyeceğini takdir buyurmuştu. Ka'be, bütün Araplarca Allah'ın nişanelerinden sayılıyor; büyük küçük, uzak yakın herkes ona büyük saygı gösteriyordu. İbadet esnasında ona doğru yönelmek, bir sünnet olarak öteden beri yaygın bir şekilde devam ediyordu. Hal böyle iken onu terkedip de başka kıble aramanın manası yoktu.

Kıbleye yönelmek tamamlayıcı şarttır; aslî şart değildir:

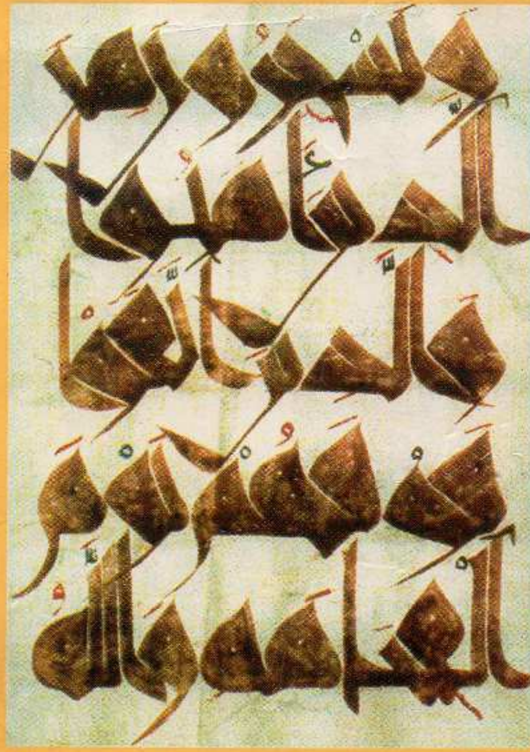
Namaz kılarken kıbleye yönelmek, namazın daha kamil olması için aranılan bir şart olup, namazdan beklenen faydanın gerçekleşmesi için mutlaka olması gereken temel bir şart değildir. Bu yüzden Rasûlullah (s.a.), karanlık bir gecede kıble tarafını araştırıp, başka bir yöne doğru namaz kılan (ve daha sonra da durumu farkeden) kimse hakkında şu âyeti okumuştur:

"Nereye yönelirseniz, Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır."[198]

Bununla Rasûlullah (s.a.), zaruret halinde kıbleye dönülmeksizin kılınan namazın da caiz olacağına işaret buyurmuş olmaktadır.

BİRİNCİ CİLDİN SONU

198 Bakara 2/115.

ŞAH VELİYYULLAH DİHLEVÎ - HÜCCETULLÂHİ'L-BÂLİĞA

«Sevgili Peygamberimiz "Her yüz yılda bir, ümmetin dinini yenilemek (tecdîd) üzere birinin geleceğini" müjdelemiş, gerçekleşen de buyurdukları gibi olmuştur. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî işte bu müceddidlerden biridir; onun bu özelliğinde kültür ve medeniyet tarihçileri ittifak etmişlerdir.

Dihlevî'nin *Hüccetillâhi*'ı ise, İslâm'a has zâhir ve bâtın bilgi kaynaklarından yola çıkarak bu dinin aslını, temel düşüncesini, kâinâta bakışını yakalamaya ve parça bilgi ve hükümleri bu bakış açısından açıklamaya yöneliktir. Dihlevî bu eserinde önce sistemi ve ilkeleri ortaya koymuş, sonra da hemen her konuya ait seçilmiş hadîsler üzerinden yürüyerek bütüne bağlı, tutarlı, doyurucu, tatmin ve huzur verici açıklamalar yapmıştır.»

Prof. Dr. Hayreddin Karaman
(Eserin Türkçe çevirisine yazdığı "takdim"den)

ISBN 975-355-091-X (tk.)
ISBN 975-355-094-4 (1. cilt)

